BnF Gallica

Ganjaran : Barjragoyn Dasënt'ac'k'

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

BnF Gallica

Andonian, Aram (1875-19..). Ganjaran : Barjragoyn Dasënt'ac'k'. 1920.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :
- La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.
- La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

CLIQUER ICI POUR ACCÉDER AUX TARIFS ET À LA LICENCE

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

- des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.
- des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter
reutilisationcommerciale@bnf.fr.

b2202

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ճ. ԳԼՒՐՃԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՓԱՂԶԱՐԱՓԱԼ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ

151 ՆԻՒԹԵՐ, ԳՐԵԹԵ ՈՂՋՈ-
ՎԻՆ ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԷ ✧ [illegible] ԲԱՑԱՏ-
ՐՈՒԱԾ ԲԱՌԵՐ ✧ [illegible] ԲԱՑԱՏ-
ՐՈՒԱԾ ՈՃԵՐ ✧ 63 ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ✧ 185 ԿԵՆ-
ՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵ, ✧ 164 ԼՈՒՍԱ-
ՆԿԱՐՆԵՐ ԵՐԵՒԱՀԱՅ, ՌՈՒՍԱՀԱՅ
ՈՒ ՕՏԱՐ ԱԿԱՆԱՒՈՐ ԱՆՁԵՐՈՒ ԵՒ
ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ✧ 19 ԲՆԱՇԽԱՐՀԻ
ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏՈՒ-
ԹԵԱՆՑ ԼՈՒՍԱՏԻՊ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ✧

ԳՐԱՏՈՒՆ Ճ. ԳԼՒՐՃԵԱՆ | Կ. ՊՕԼԻՍ 1912 | ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ՅԱՐՋՈՒՄԵԱՆ

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

ՆՈՐ-ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ց. ԳԼՂՃԵԱՆ ԳՐԱՏՒՆ

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

کوسپار کتبخانه‌سی
LIBRARI Sivas

ԳԱՂԶԱՓԱՆԵ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ

Ա. ՊՈԼԻՍ

ԳՐԱՏՈՒՆ Ց. ԳԼՂՃԵԱՆ
1912

2008-129521

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ՍՐՋՈՒՄԱՆ

№ 90

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Գանձասրան»ի քարձրագոյն վասպ(*) պատրաստ էր արդէն 1908ին, երբ Օսմ. Սահմանադրութեան վերահաստատումը տպագրութեան գործին վերադարձուց իր բնական ազատութիւնը ուրկէ զուրկ կը մնար երեսուն տարիներէ ի վեր: Զուգադիպ գրաճնութեան նկատմամբ այդ գործը հրապարակ հանելը, եւ ժողովրդական բողոքիչ ոգիի նոր աշխատութեան մը, ազատ ու անկաշկանդ:

Մեր ցանկը նպատ գլխաւորապար զուտ հայացի գիրք մը տալ աշակերտին ձեռքը, գիրք մը որ անոր խօսէր իր գեղեցիկ անցութեան, փառքերուն ու առաքինութիւններուց վասին, գիրք մը որ անոր ուշադրութեան նկատմամբ շարժառիթ դարձած հին ճանապարհի բերութիւնները, պատկերացնելով նոյն ատենի ազգ հասարակութիւնները որոնք գեղեցիկ անցութեան ու փառքին արդիւնք դարձած են: Այս տեսակէտով, անոնք բնաւ խստութեան չդիմիք հպարտութեան, հայ-կարողութեան, հայ-բողոքականութեան վերջ, անոնցմէ խրատական դիտողութիւնները նկատմամբ իրարու հետ ազգային հայրենասիրութեան ու քարգաւաճման գործը յարեցուցին, անոր գեղեցիկ ուրախութիւնը խանդաղատական գործը յարեցուցին, անոր գեղեցիկ ուրախութիւնը խանդաղատական գործը յարեցուցին, — հայ գեղեցիկ, — արժանաւոր վերջ բունի մը ճիւղերը:

Ձեղեցիկ անցագոյն գաւառներուն կեանքը եւ գործունէութիւնը պատկերացնելով, անոր ճապատակը եղած է աշակերտին վերջ տալ անոնց տալ անոնց հանդրուանի գիծերեն կազմելու իր անհատական ճգտումներուն ու ճանապարհութենէ հանդարտասահման իսհաղ մը, եւ անոր անհետանալու իր ետնամեռքը ու ցանկով: Ուսուցչին ապաստանած մասն առաքինութիւնն է ազ ճանապարհին:

Լոռւ, անդորր, ինքնահնոյ աշխատութեան պարտականութիւն մը կը ծանրանայ, ինձմէ վանդանալը, ազգին գաւառներուն վրայ: Անտարի վարդապետներեն մէկ ուրիշ ազգային յառաջդիմութեան ու բարգաւաճման գործը յանձնուցին, անոր գեղեցիկ ուրախութիւնը խանդաղատական գործ աշխատութեան մէջ է միայն: Ուսուցիչ եւ անձին հետաքրքրական գաղափարներու տեղ ուրիշ գեղեցիկ բարգաւաճման ոչ մէկ ճանապարհ պետի բերէին, ուսուցիչները պետք է աշակերտին ճանապարհել հաւատք իր ապա-

---

(*) Հրատարակուած են նաև Տարօնեան (Բ. Տիպ) և Մէջքին (Գ. Տիպ) դասընթացքները: Մանրամասնութիւնները տե՛ս Ներածութեան:

զայնի վրայ, եւ սևոր ևերշևչևի այն վիսկ սևրը որ հիսևի իսկ ի այդ հասևսցիի եւ սևոր վասրևևացևսև մևկ հասցիկ միջոցը, — իսաղաղ աշխասևլսևսև սևրը՝ իր եւ իր գեղցիի յասաւգդիսևլսևսև ևասևսր:

Ներկայ գասաագիրքը որ սասաևքասյկս հայ գեղցիի շասաագդյի զասևսկցևրևսև հասևսֆսկսսև կսսև սևհասսսկսսև աշխասևսևլսև փսասաքսևսևլսիսև է, սևծ դիսևրսիսևևևր սցիսի ընծայի ասասագիի, դէսպի այդ շիևիչ ու վերկասսր ևսպասսկը ասղևլու հասևսր աշսկևրտիի բսվսևսդսկ սևսահոգսիսևևը:

Մևնք չսզեցիևք գասկսև հասևսֆսածոյ վը գասրձևել այս գասագիրքը ար հասցիս ևսպասիասևսևլսևսևլսև գևսև ձգտի եւ տասևսքսևևսևլսևսև շասաևսևսիսևևև է «Գսևձասևսև»ի տասրսկսսև ու վիջիի տասհևևրով: Այս գասեսասսսր գսհեցիևք ընգսի վիսևսիսևևը, եւ սևր ընեսրսած ևիսևքևրհի սեիսդսևեցսևսև ընձի յասդասսսևսևևր, զսևսևք սևր ծրագրիի հասևսդասեսսսեիսևսև վիհսևսկսի վը ևերկսդսցևևևլու հասևսր: Բսևի գասկսև հասևսֆսածոն, ար իսկսկսև սկեֆ վրի է սևր վարժասևսևևևրսև հասևսր, յսևձևսած ևիք սասդի վասևսդիի: Սսևսսր հասեսր վրի է, սևհիսիդոյֆը ասևսսհսդ եւ բրֆսհսդ գասդևևրս ընղսկսի գասրծևրսև, բրֆսհսդ եւ ասևսսհսդ գասկսևևսևքեսևց գեսեևսքեսևֆ, ևհևսսագրսիսևևևրսդ, վասեևսհսօսսսքեսևֆ, ընեսր ևիսգասրևևրսդ, ընսսևիսգասրևևրսդ, գասկսև սևսևրս քսգսեեսքեսևֆ, գասգհեսսևսևսև ծսևևօքսիսևևևրսդ սև ֆևիսևեսքսկսև գևսհսքեսևֆ:

ԳԱՂԶԱՐԱՑ

1. ԳՈՂՏՆԻ ՁԱՅՆԵՐ

Բնաւթեան ձայնը խրատատու, չեչտով մ'անուշ գորովի,
Ամեհաւրեք կը լսուի։
Ինչը կապոյտ երկինքին վայրկ ամպկը ժպտուն
Կ'ըսէ.—Մաքո՛ւր եղիր դուն։
Ծովերուն տակ անձավներ[1] ծուռատունկն հէգ ու տրկար՝
Կ'ըսէ.—Եղի՛ր միշտ արդար։
Արծիւն, որ կը սուտանի ամպերուն վրայ ցանուցիր,
Կ'ըսէ.—Միշտ վե՛ր բարձրացի՛ր[2]։
Մեղուն, որ կը լեցնէ մեղրով վեհարանն իր յարդէ,
Կ'ըսէ.—Անդուլ աշխատի՛։
Ծառն, որ կուտայ պտուղներ ամէնուն, ամէն տարի,
Կ'ըսէ. Եղի՛ր դուն բարի։
Շախիւղան կ'ըսէ.—Գիտցի՛ր որ բան մ'անարգելու չես,
Սեսդէ չինուած եմ ես։
Ծաղիկն, օդին բոյրեւորով ու խնկելով[3] զայն առուն,
Կ'ըսէ.—Սիրել գիտցի՛ր դուն։
Գետը կ'ըսէ.—Ընտրէ՛ լաւ ճամբան ուրկէ պիտի գնաս.
Նայէ՛ որ ապրիկ գիտնաս։

Կ՚իյնայ աերեւն ու կ՚ըսէ.—Տե՛ս կը խաւրի ամէն բան,
Մահն է ըստոյգ անխափան[4]:
Եւ՝ գետ, առուղիկ, մեղու, ծառ, ծաղիկ, ամէնքն ա՛նխըտիր,
Կը խըրատեն.—Մա՛րդ եղիր:

Թրգմ. **Ալփասլան** **ԷՏՈՒԱՐ ԿԸՉՆԻԷ**

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. **Սաճապգերծ**՝ *սանձէ զուրկ, ազատ, անսարգել: 2. Բառոյապէս քարձրացիր, ինկարագրով, հոգուով, գիտութեամբ: 3.* **Խնկելով**՝ *հոտաւետով: 4.* **Անխափան**՝ *ոչ մէկ բան կրնայ զայն արգիլել:*

ԷՏՈՒԱՐ ԿԸՉՆԻԷ.—Ֆրանսացի ժամանակակից բանաստեղծ:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ (Աղեքսանդր Փանոսեան).—Մեր աշխարհիկ գրականութեան ամենայայտնի բանաստեղծներէն մէկը. ծնած է 1858ին՝ Պոլսոյ մէջ և շատ կանուխէն սկսած է աշխատակցիլ «Բուրաստան Մանկանց» մանկական շաբաթաթերթին: Պոլսահայոց լաւագոյն ոտանաւորի թարգմանիչն է: Իր տպուած գործերն են՝ «Շողեր ու Յողեր», «Այգեկութք», «Ալաթ Ինար»: Բազմաթիւ ոտանաւորներ և թարգմանութիւններ ունի թրքահայ թերթերու մէջ, Ալփասլան և ուրիշ ծածկանուններով: Աշխատակցած է նաև Ֆրանսերէն հանդէսներու: Մասնաւորապէս մշակած է եղիպտական ոտանաւորի սեռը, որուն մէջ անհաւասարելի կը մնայ: Ունի նաև մէկ երկու թատերական աշխատութիւններ:

Հ. Ա. Բ. Գ. Ի ԴԱՍԸ

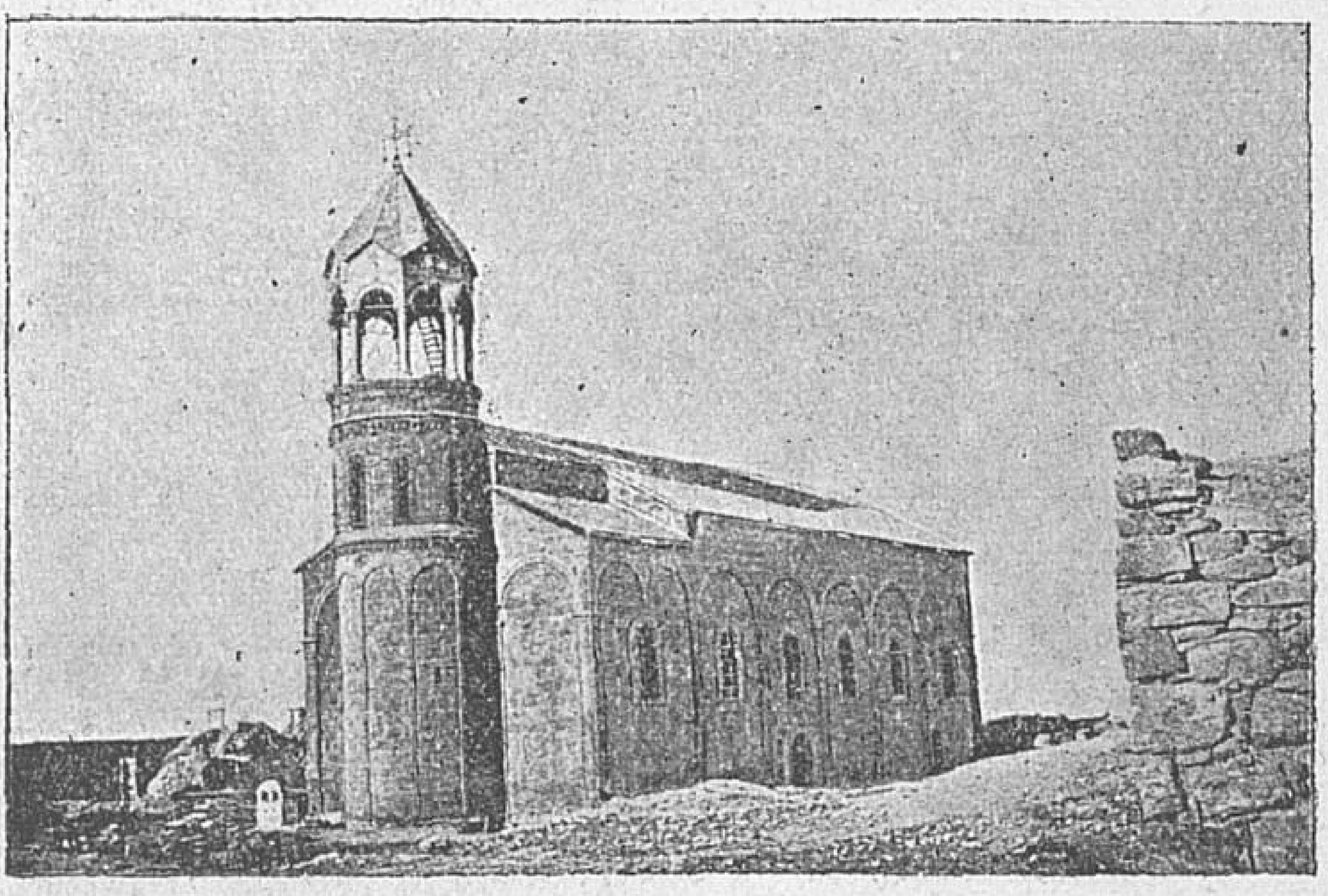
Թերևս լինի այս չափը ալ մոռցած ըլլան թէ մանկութեան ժ՛ր տարիքին կամ ժ՛ր օրուան մէջ ախած են իրենց առաջին դասը տպատրենի, թէ ժ՛ր ձեռքով իրենց կարդան ու գրդռլուն մասները առաջնորդութեան ատ դիրքս վրայէն, կամ թէ ինչ եղաւ իրենց տպատրութիւնը՝ երբ տղէն ընտանի դարձած յօդաւոր ձայնաւոր նշանագրերը առաջին անգամ ձեռքին նկարի մը վրայ տեսան անչափ ու խօսուն:

Հիշատակի մեծ կորուստ մը նկատած եմ Ա. Բ. Գ. ի դասու մոռացումը. անով մարդս պատմութեան աղբատ էջերուն ամէնէն սիրուն տողերը եղծած կը տեսնեմ. մանկութեան տարում օրերուն վերջացիայ[1] վիշտերէն մէկը նաև է այն, որ երեսին տպատանը կը դառնայ անպատասպար[2] յիշողութեան:

1898 *Հոկտեմբեր 26ին՝ պիտի այցելէի Օշականի եկեղեցին՝ Ս. Մեսրոպի դամբարանը կրկնակի նուիրական այդ արուեստը: Երկու օր առաջ սիրտս տրտմութեան մէջ էր. մխիթար ու անպայման երկիւղածութեան մը բռնած՝ դերեզմանի վարժարանին մօտը պիտի երթայի:*

Գիւղի եկեղեցին հասած՝ նկատ մարդ առաքելական վարքին մատուռէն՝ որուն աջակողմը կը տեսնուէր ցած ու անշուք դամբարանը. անդիմադրելի այցելում մը խռովեց զիս. չէի ուզեր հաւատալ թէ անոր ներքեւ սուրբ դարձած ոսկորներ դանուէին. ինձի համար Մեսրոպը ապրող ու դրացիս նկատելէ դադրած մըն էր. ան մը հոգի տակ ինչպէ՞ս կրնային թաղել կենդանի դերը:

Անթարգմանելի հակասութեամբ մը ընդվզած բոլոր էութիւնս՝ խոր ցրտինդիւն մը կը հանէր իր խորերէն. անմահնալու ճակատագիրը ծաղրելու համար սարքուած կառոյց մը կը թուէր ինծի այդ մարմարիոնէ կոթողը: Հարկ էր տակաւին մօտենալ անոր, ծնրադրել ձոյլ հեւցումի մը մէջ[3], ու հաւքոյրի տակ չրխունքներով[4]

ՕՇԱԿԱՆ. — Ս. Մեսրոպի եկեղեցին

քարի մը պատ երամներուն մէջէն ծծել հոգեկան կացծեր՝ երկար դարերով իրենց կրակը անչէջ պահող նախրապետական նշխարներէն:

Զգայական այդ վրդովմունքին մէջ տխուր ու բոպիկ մանկութեան դէպքեր[5] ու վճռերու վայրկեաններ եռ դարձած էին. պղտորման առջին դասիս մոռցման վիշտը՝ կսկիծի մը խայթոցը արթնցած՝ անհուն անչքերի մը վտխտած էր կուրծքիս տակ, ու եթէ Մեծ Վարդապետին առաջորդի ձեռքը տեսնէի դէմ՝ ոսկի առնել մարգարէի մը վրայ, կամ անուան Քահանայա-

պետին գոհար գիրերով զարդարուած լանջապանակ տախտակը տեսանէի դէթ, առաջին ու անդիտակից չարժուեցայ պահ մը ետքը անգամ մըն ալ ծնրադրել ու թախանձագին խնդրել իրմէ.

—Աղուոր Ս. Բ. Դ.էդ դաս մը տուր ինձի:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ

*ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. **Վերջամբաց**՝ տակաւին տևող, սպառող: 2. **Սեղանապար**՝ տկար, անօգուտ: 3. Հիացումէն անշարժացած, ապշանացած: 4. Ջերմագին համբոյրով մը: 5. **Դեղնած**՝ գոյնը կեցած, հիւանդած:*

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ.—Յաջորդաբար փոխ-վանահայր Ամենայն Դպրեվանքին, Առաջնորդ Իզմիրի, Պատրիարքական Տեղապահ և Պատրիարք: Ծնած է 1860ին. եղբայրն է վաղամեռիկ բանաստեղծ Պետրոս Դուրեանին: Եղիշէ Արքեպ. հայ եկեղեցականութեան ամէնէն հմուտ անդամն է, միանգամայն ներհուն բանասէր և գրայուն բանաստեղծ: Իր բանասիրական աշխատութիւնները տարակուսած են զանազան թերթերու մէջ: Ունի դասական դրծեր՝ «Բառապիտութիւն», «Ընթացք ի գրոց բարբառ» և հայ գրականութեան համառօտ պատմութիւն մը: Իր բանաստեղծութիւններէն մաս մը ամփոփած է «Հովուական Սրինգ» անունով հատորի մը մէջ:

ՕՇԱԿԱՆ.—Էջմիածնի գիւղերէն մէկն է այսօր, 400 տնտր հայ բնակիչներով. այնտեղ կը գտնուի Ս. Մեսրոպի եկեղեցին, զոր Գէորգ Դ. Կաթողիկոս 1872—1880ին հիմնովին նորոգել տուած է: Ս. Մեսրոպի գերեզմանը, այդ եկեղեցիին մէջ, ուխտատեղի մը

դարձած է. տապանաքարը դեռեղուած է 1882ին, կ. Պոլսեցի Անդրէաս Արքեպիսկոպոսի կողմէ։ Ս. Մեսրոպի եկեղեցին մէջ կը գտնուի Հայոց Տաղաւրապետ Վահան Ամատունիի գերեզմանը, որուն վրայ արձան մը կանգնել տուած է Հանդուցեալ Խրիմեան Կաթողիկոս։ Վահան Ամատունի որ Օշականի տէրն էր, աշակերտն է Ս. Մեսրոպի. ինք պատճառ եղած է որ Օշական թաղուի իր վարպետը։

3. Ս. ՄԵՍՐՈՊԻ ՄԱՀԸ

Զորս տարիէ ի վեր մտադրութեան ձևեան էր։ Հայոց Մեհեան[1] ամիսը նոր կը մտնէր իր կէսին և Արարատեան մեծ դաշտին վրայ դեռ կը տիրէր առաւոտնային մեղմութիւնը։ Բայց մարդիկ տակաւ ոտքի կ'ելլէին գնալու գործերնին։ Անոնց մէջ առաւել յուզումը կը տեսնուէր։ Տիրոջ դէպք մը պատահած էր։

Տեղատարածի և անկնդան վտակ են այլևայլը դաշտին երես, և ծառատունկերու այդ ընդարձակ տարածութեան մէջէն կը բարձրանան քարափի մը կամ պարիսպներն ու աշտարակները։ Վաղարշապատն է, Հայոց սահմանի սահմանակցեալ քարաքներէն մէկը։

Թաղատունիք չնայելն ու զարդարելն պայն, Թագատունիք էին նոյնպէս անոր մէջ. բայց հինգ Թագատոհմեն մարդ քարաքապետ չէր Վաղարշապատը, և քանիմը Թէև բարձր պարտականութիւններ հինգ մեծ վանքեր էին Թէ ան տանն մը Արշակունի Թագաւորներու սիրական կալուածն ու ննջարանելին եղած է։ Վաղուց ան պրկուած էր իր վտանգին։

Բայց Հայոց աշխարհին մէջ դեռ մեծագոյն էր հանդուրժելի հիմնարկութիւնն մը[2]։ Վաղարշապատի ապաքանգնելէն մէկը, քաղաքական կրծանման մէջտեղն Թէև

խախտած , բայց կանգուն կը մնար : Այդ ապարանքը Կաթողիկոսարանն էր :

Այդտեղ ահա , Մեհեկանի 13ին (միւոլուար 17ին) մարդ մը մնաւ , և այդ դէպքն էր որ յուզմունք առաջեց Վաղարշապատի մէջ : Կը զգային որ հոյ աշխարհին կը վերանայ աւրք ու նուիրական բան մը :

Եւ մինչեւ Կաթողիկոսարանի անհաւքին մէջ դրսում էր այդ վերացումին անչունչ մարմինը , անկէ քիչ հեռու տաք վիճարանութիւն[3] սկսի կ'ունենար : Հաւատում էին մարդիկ , կը մտածէին թէ Հայաստանի մէջ ո՞ւր պէտք է մնայ այն ան մը հողը[4] որ այդ մարմինը իր ծոցը ամփոփու պատիւը ունենայ :

Եւ այդքան մտած ու յուզուած հանդուցեալը հաչակաւոր իշխանաւոր մը չէր , ոչ ալ մեծատուն տոհմէ մը ծագած էր . ո՛չ պատերազմի հերոս էր , ո՛չ հարուստ կալուածատէր , ո՛չ ազդու կառավարող , ո՛չ հրամանատար , ոչ ալ ազգային հոգևորին մէկը : Մատենադպրաց վանքն մը մատեան տպելու ծերունի վարդապետ մըն էր , —վարդապետ , և ո՛չ իսկ եպիսկոպոս ,—համարակ վիճակի գործի գառակ : Ահա թէ ո՛վ էր ան :

Բայց այդ ծերունին մէկ հասկ անուն մը ունէր . անիկա առաքեալ հայ ուսուցիչն էր : Գործած էր երեսունը հինգ տարի , և հիմայ՝ երբ մահը լսած էր անոր ձեռքէն գուելին ու գրիչը , Հայոց Աչխարհը՝ իր պատմութեան սկզբնաւորութենէն ի վեր առաջին անգամ ըլլալով՝ զգուխ կը խոնարհեցնէր այդ նոր , մինչեւ այն աստիճան չեզոած գոյնիկին առջեւ : Երեսոյթը զգուշանք էր , այնքան և աւելի ալ զարմանալի , մեծ ու խորհրդաւոր էր : Երկիր մը որ դարերու ընթացքին մէջ միայն կռանող ոյժին առջեւ խոնարհած էր , հիմայ պաշտելու արժանի նոր սկզբունք մը կը գտնէր — մտաւոր ոյժը : Հայ հողին վրայ

առաջին անգամ ըլլալով, դրքի հերոսը կը առնար այն պատկառանքն ու մեծարանքները որոնք միևնույն այն առեն սուրբ հերոսներուն կը մատուցուէին։

Առաջին հայ ուսուցչին դագաղը չէր ծածկած էին իր աշակերտները։ Անոնք ամէնէն աւելի վշտահար էին և անոնք էին Թաղման առին համար վիճակները։ Անոնց մէջ կը գտնուէր նաև Հայոց հայրապետ Վահան Սմառանեան որ Ս. Մեսրոպի աշակերտներէն մէկն էր։ Բնական էր որ ան ուզէր իր սեփական կարասիին մէջ Թաղել իր սիրական ուսուցիչը։ Իսկ իր կարասիը Սրբատեան գաչտէն քիչ մը բարձր կը գտնուէր—Օշական տապը։ Հայոց հայրապետը Թաղման հանդէսին գլուխը անցաւ։

Դաչտը սեղմ տեսաւ քարքարուտ բլուրներուն։ Սրտագին չգիտցին առաջին տպերն էին։ Բազմութիւնը հետաքրքրութեամբ բլուրին գլուխը, ինչպէս գետաբերանի մեծ ձորը, նայէին դէպի տապը կամաց։ Օշականն էր։ Սքանչելի ինկուզին գագաղը։ այդպես եկեղեցին հրաժեշտ տուաւ իր վարդապետին։ Իսկ ժողովուրդը վերջին անգամ երկրպագեց ուսուցչին։

Գերեզմանը վախուեցաւ։ Եւ այն օրէն Օշականի հողը կը պահէ իր ծոցին մէջ Ս. Մեսրոպը։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. Հին Հայերը հետեւեալ անուանները կու տային տարուան տիսիներուն.—Նաւասարդ, Հոռի, Սահմի, Տրէ, Քաղոց, Արաց, Մեհեկան, Արեգ, Ահեկան, Մարերի, Մարգաց, Հրոտից եւ Աւելեաց (որ բնդհանրապէս մէկ քանի օրէ կը բաղկանար)։ Ս. Մեսրոպի մահուան տարին՝ Մեհեկանը կը զուգադիպէր Քեսրուայ տիսին հետ։ 2. Հոկտեմբեր ազգին հետ տանջութիւն ունեցող հիւանդութիւն։ 3. **Տապ վիճաբանութիւն**՝ քուն, տասնիկ վիճաբանութիւն։ 4. Կտոր մը, պզտիկ քանակութեամբ հող։

ԼԻՕ (Աւետիք Բաբախանեան). —Ռուսահայ նշանաւոր պատմաբէտ, վիպասան և հրապարակագիր։ Ծնած է 1860ին Շուշիի մէջ։ Միջոց մը ուսուցչութեան պաշտօն ալ վարած է Գէորգեան ճեմարանի մէջ։ Նշանաւոր են մատենագրութեան իր պատմական գործերը՝ «Ս. Մեսրոպ», «Յովսէփ եպիսկ. Արղութեան», «Ստեփաննոս Նազարեան», «Գրիգոր Արծրունի», «Հայկական Տպագրութիւն», «Ռուսահայոց Գրականութեան Պատմութիւն», և այլն։ 1908ին՝ Ռուսահայերը տօնեցին իր գրական և հրապարակագրական գործունէութեան յոբելեանը։

ՀԱՅՈՅ ՀԱԶԱՐԱՊԵՏ.—Պարսից արքունիքը, Արշակունեաց թագաւորութիւնը ջնջելէ վերջ, Մարզպաններ կը դրէր Հայաստան, երկիրը կառավարելու համար։ Մարզպանները երբեմն օգնական կը նշանակէին հայ հազարապետներ, որոնք, երբեմնէ վերջ, երկրին կառավարութեան մէջ մեծագոյն դերը ունէին։

---

4. ԴՐՈՇՄ Ը

Շատ բաներ կան որոնք մարդոց մէջ տարբերութիւններ կը դնեն։ Մէկը ազնուական է որ իր ծնունդը կը պարտի հին ու մեծանուն տոհմի մը և այդ պատճառաւ արհամարհանքով կը նայի իր դրացին վրայ որ ոչ մէկ պատուոյ տիտղոս կամ ազնուական մականուն կը կրէ իր ընտանեկան անունին։ Ուրիշ մը հարուստ է, իր ծնողքէն ժառանգեր է ոսկի կոյտեր, կամ ինքն իսկ

Հարատևական կամ տևականական յայտ ձեռնարկութիւնդ չնորհիւ կրցած է դիմել պատկառելի հարուստ թիւն մը, որ կրնայ ունենալ կը կարծէ մեծ խնայողութիւն մը տեսնելու կրնն և այնպիսիներու միջև, որոնք դժուարութեամբ կը հայթայթեն կրնդ օրապահիկը: Մէկը դիտելիկ է. քնութիւնը առատօրէն չտայլեր է կրնդ ֆիզիքական ձիրքեր, որոնք հաճոյք մը կը պատճառեն կր ներկայութիւնը տալու ու չնորհարուկ ծնածներու քով: Մինչ այս ամէնը մարդոց մէջ գնահատելի խորութիւններ չեն դներ, հարատևութեան տարի վայրկեան առաւելութիւններ, ու անոնց քով նկատ ու նահ դիք մը՝ հակառակ դասերուն:

Բայց քնութեան առջև չկայ արհամարհանքի և անուշադրութիւն, հարուստ կամ աղքատ, գիտցիկ կամ տգետ խնդիրը. ամէն մարդիկ կը ծնին քնութեան գաւակ, հաւասարչափ կրաւունք ունենալ անոր չնորհներուն, և մեծ մտքի մարդ մը առնի վայելուչ ու նախանձուելի տեսք, ինչպէս տգէտ մարդ մը ամենայն հոգատարութեան մատնուած ու նախատուած նկատուի անկէ, անշուշտ տգիտութիւն հօր և մօր ծուռնդը չէ: Ինչ նահ պայմաններու մէջ կը ծնին չատ անգամ քնութենէն ճոխապէս օժտուած տղաքը, և որչա՛փ անպատեհներ անդամ ու ծանրակշիռ զարգացումի օրօրոցներու մէջ կը ճտան հրէշային սխալներ մանուկներ:

Թէեւ քնական տրամադրութիւնները, ֆիզիքական թէ հոգեկան, մարդուն մարմնին ու հոգիին մէջ կը տեսնեն նպաստաւոր կամ անպատեհ տարբերութիւններ, որոնցմով էապէս, քնապէս պիտի զանազանուին մարդիկ իրարմէ, բայց պէտք է գիտնալ թէ ո՛չ մէկ առաւելութիւն պիտի քնութիւնը կրատոյ մեզ զարգացած ու կատարեալ վիճակի մէջ, այլ իրեւ սերմ մանուածոյ, իրեւ ընդունակութիւն ու տրամադրու-

թիւն: Եւ ապրելու կերպը, մեր կարողութեանց կիրարկման եղանակն է որ պիտի աճեցնէ կամ չքացնէ արժէքը, պիտի զարգացնէ կամ ամլացնէ ընդունակութիւնն ու տրամադրութիւնները: Նոյնիսկ ֆիզիքական գեղեցկութիւն ու կորով՝ մտաց ու զգայարանաց համապատասխանելու մէջ՝ իմաստուն և զգոյշ նիւթի կը կարօտին աճելու և բնութեան ոսկեայ չափին ու կառուցման հասնելու և անկեղծ միտում տալու, պէտ արդի կուռքի է բնական կարգին մէջ:

Մտաց յառաջդիմութիւնն ալ այնպէս չէ: Առանց կրթութեան՝ ամէնէն փայլուն իմացական ձիրքեր կը թօշնին, կարողութիւններ կը բթանան, ընդունակութիւններ անուշ և անպտուղ կը մնան: Մարմնականն կրնան խոժռուիլ ու անդործութեան սպառնալիքին վարուիլ ամէնէն զեղեցիկ ու ազդու ձեռքերը, և կրնան նաև ապուշութեան վերածել ամէնէն փայլուն իմաստութիւնը: Անհամաչափ, անհամաչափն զանգուածները ամէնէն բանաստեղծական ձեռքով կը կերտէ, և անմշակ միացած մարքը՝ ծիրանի հանճար մը, բնազդական գաղա մը ըլլալու տեղ անհամաչափ բնութենէն՝ սպառնութեան վտանգով և հանապազորդական ցաւերով վատացած վայրենի գազան մը կը դառնայ:

Ո՞ր մտաց յառաջդիմութիւնը օժանդակն ու անօթևանն է, երբ հանճարն ու անմահութիւնը պիտի՝ չանգիստ այժմուն կրնայ կը նոյն ձգել բնութեան ժամանակներուն[1] դառնալը:

Նախնական ու հիմնական ձիրքը գաղափարութիւնն է, այսինքն այն ճիրքը գոյ ունենալ և մնալ, ու ժամանակ մնալ և գործ կը դնենք մեր կարողութիւններուն վրայ՝ զանոնք նպատակներին գործացնելու համար, մեր միտքը մշակելու, մեր սիրտը ազնուացնելու, մեր մարմինը առոյգ և կորովի ընելու համար:

Դասախոսականը, ան է ճշմարիտ ազնուականութիւնը, որ մարքի լոյսին[2] և զգացմանց ազնուութեան մէջ կը կայանայ: Ան է ճշմարիտ հարստութիւնը, վասն զի նոյնիսկ հարստութեանց արտադրիչն է, զանոնք պահպանողն ու զարգացողը. ու զարգացեալ միտքն է որ հարստութիւնը արտադրել վերջ, կրնայ խորհիլ լաւագոյն եղանակը անոր օգտակարապէս գործածութեան: Սնո՛վ բարեբեր տղանդները ու բարեկիր[3] նկարագիրները կը կազմուին, և ան կուտայ անհատներուն, և նոյնիսկ ազգերուն, այն ատյպ դրոշմը որով անունք իրարմէ կը տարբերին ճշմարիտ մեծութեան տախճաններուն վրայ:

Ռ. Ճ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. **Ձախաձին**՝ *հոխորեան մէջ ծնած:* 2. **Մարի լոյս**՝ *զարգացում:* 3. **Բարեկիր**՝ *շատ:*

Ռ. Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ (1851—1907). — Նշանաւոր դաստիարակ, հրապարակագիր ու դրագէտ: Հիմնադիրն է Սկիւտարի Պէրպէրեան վարժարանին, որուն հաստատութեան յոբելեանը տօնուեցաւ իր կենդանութեան: Ունի բանաստեղծութեանց երկու հատորներ՝ «Առաջին տերեւք» եւ «Խոհք և ցուշք», ընտիր թարգմանութիւններ, ճառեր և հրապարակագրական ու խնամատարական գրուածքներ որոնցմէ մեծագոյն մասը ամփոփուած է «Մարդիկ և իրք», «Դաստիարակի մը խօսքերը» և «Դպրոց ու Դպրութիւն» գործերուն մէջ: Պէրպէրեան եւրոպական խնամատարութեան լաւագոյն փոխադրիչը եղած է Թրքահայոց մէջ:

5. ԵՂԻՇԷ

Ոսկեծղի, գեղեցկատիպ
Ո՛վ իմ դրքոյկ ոսկեշուն,
Ազգիս փառքը, անթառամ օրը
Կը քարոզես անմռունչ։

Ո՞վ պիտի տար այն անբասիր
Սէրն ու զուխը դէպ Հայկն,
Թէ որ մարդիկ քեզ, ո՛վ դրքոյկ,
Երեսէդ չը կարդային։

Քեզ կարդալով չուտ կը մտնամ
Ես թերութիւնք մեր ազգին,
Դէպ հայ եղբարքս զուխ ու սիրտ
Միշտ կը լեցուի իմ հոգին։

Մարքիս մէջը ես միշտ կ'ըսեմ.
«Սերունդք վարդան մեր Քաջին
Անհրնար է՝ անփառունակ՝
Խեղճուկ մընան կամ կորչին»։

Կամ տեսնելով հէք հայ տէրտէր,
Սուրբ Ղեւոնդին կը յիշեմ,
Ու յուսահատ սրտում մարքեր
Ինձմէ հեռու կը քշեմ։

Հա՛յ պատանի՝ չուտ չուտ կարդա՛
Այս դրքոյկը ոսկեատառ,
Որ համոզուիս թէ՝ մեր Հայը
Կորչելու ազգ չէ՛ իսպառ։

ԳԱՄԱՌ-ՔԱԹԻՊԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—Այս ոսանաւորը կ'սկսուի եղիշէ վարդապետի Վարդանանց պատերազմին պատմութեան, որ ծանօթ է «Եղի-

շէ» անուամբ եւ որ ազգային ամենեւին նշանակութեան ու տրամադրիչ վերաբերութիւններուն վրայ կը պահպանէ: «Եղիշէ»ն կը պատկանի մեր վաստակաւոր եւ. Դարու, որ իր գերազանց տրամադրութեանց պատճառաւ «Ոսկեդար» կը կոչուի: Աչքի առջեւ ունենալով է որ բանաստեղծը «ոսկեծոյր», «ոսկեշուշ» եւ «ոսկեսուր» ածականները գործածած է վարդանանց պատմութեան համար:

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. — Ե. Դարու հայ մատենագիրը, նշանաւոր մանաւանդ վարդանանց պատերազմին պատմութեամբ: Ինքն իսկ եղած պիտի ըլլայ վարդանանց պատերազմին, ուրկէ վերջ, չկրնալով տանիլ իր ազգակիցներուն թշուառութեան տեսարանը, կրօնական կարգ ընդունելով քաշուած է Մոկաց աշխարհի լեռները եւ այնտեղ մարած է եղեր ճգնաւորի: Այդ մենակեցութեան մէջէն գրած է վարդանանց պատերազմին պատմութիւնը, եւ ուշ ու շատ մը կրօնական դիրքեր, որոնցմէ ամէնէն նշանաւորը՝ «Ա-ռաքեալոց Մեկնութիւն»ը՝ կորսուած է: Մոկաց լեռները գոնուած մէջէն հովիւներ տեսած են իր վարած կեանքը եւ իր առաքինութեան հոչակը տարածած են ամէն կողմ: Ամէնուն հետաքրքրութեան առարկայ դառնալով, ստիպուած է հեռանալ Մոկաց լեռներէն եւ քաշուիլ Ծիրանաւոր գաւառը, ուր վախճանած է: Եղիշէի վարդանանց պատմութիւնը թարգմանուած է անգլիերէնի, ռուսերէնի, ֆրանսերէնի եւ իտալերէնի:

ԳԱՄՍՈ-ՔԱԹԻՊԱ (Ռափայէլ Պատկանեան, 1830—1892). —Ռուսահայ նշանաւոր բանաստեղծ, ծանօթ մանաւանդ իր «Մայր Արաքսի»ով: Ժողովրդական բանաստեղծ մը եղած է եւ ջերմ հայրենասէր մը, որուն ցնցող երգերը յաճախ մեծապէս արտասանուած են տառապող Հայութիւնը: Ունի նաեւ արձակ գործեր, գլխաւորաբար երգիծական գրուածքներ:

6. ԻՆՉԵ՛Ր ԿԸ ՊԱՏՄԷ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒՆ

Ազգի մը պատուր կեանքին պատմութիւնը արձա-
նագրուած է անոր բնիկ լեզուին մէջ: Բառերը որոշ-
մամբ կապուած է այդ լեզուն, յատկանական նորերը-
նչանները ին որոց մէջ կրնայ կարդալ լեզուին նո-
հատկութեան նիստս[1] մէկը՝ զանազ նուող ժողովուր-
դին բոլոր անցեալ անցեալը, ամենահին ժամանակներէ,
մինչ մեր օրն նուն անոր ծագումէն սկսեալ:

Ժամանակը չատ կրցած է փճացնել ամէնէն ա-
րուեստ ու պատմական յիշատակները, բայց անկարող
եղած է չնչելու յիշատակներու ամէնէն օդայինը, ա-
նէն ազատունը[2] յիշատակարան-բառերը, որոց մէջ մեռ-
չատ անգամ կը նչմարենք հնութիւը զարհուրելի, ա-
չեցուցիչ հնութեան մը:

Այդ յիշատակարան-բառերը ոչինչ կ'ըսեն, ոչինչ
կը պատմեն անոնք որոց աչքին վերանայ-
կան պարզ տարրեր են՝ պատկերները արուեստ-
անհամեմատ, բայց հնութեան[3] ուսումնասիրողի մը հա-
մար որ կը չահագրգռուի բառերու նկարին վրան,
որ պիտի ծանչնայ՝ ինչ նկարելի է ըսել՝ անոնց հոգե-
բանութեան, անոնք պատմականորէն ինչ վիճակներ
են որոնք ամբողջ հէքեաթներ[4] պատմութիւններ
ծրարած կը պահեն իրենց ծոցին մէջ:

Հոս վերջն ալ ին հնադարեան բառերուն կը պատ-
մէ մեր ցեղին անցեալը, անոր վարչական[5] ծագումը,
անոր քաղաքակրթութեան զանազան վիճակները, անոր
դժբաղդ ու միանգամայն փառաւոր, սարսուռ ու միան-
գամայն դիւցազնական չրջանները, և դեռ ուրիշ չատ
բաներ . . . :

Ա՛ն, հայ լեզուն, կը պատմէ թէ մեր ցեղը ցեղակից է ամենէն փառաւոր և ազնուական ցեղին, հնդեւրոպականին, որուն քաղաքակրթութիւնը հնագոյնն ու բարձրագոյնն է եղած, որ ամէն դարու մէջ և երկրագունդի ամէն մասերուն վրայ՝ ուր ցրուած են իր ճիւղերը, քաղաքակրթութեան Վահակները[6] ու ամենուն առիւծասիրտ հայրը հանդիսացած է, որ յաղթած է մարդկային մտածումներուն, սխեմերական դաղափարներուն է՛ն աղետաւորները, որ լոյսին ու ճշմարտութեան, ձեղեկցութեան և արդարութեան վճռադոյն ըմբոստը ունեցած է, որ ամէնէն յոյն[7] զոհաբերութիւնները ընծայած է մեծ դաղափարներու յաղթանակին համար...:

Ա՛ն, հայ լեզուն, իր մէջ ընդունած և ներծծած օտար ցեղերու վսեմաւոր բառերուն մեծերգուն, և իրաքանչիւր լեզուէ առնուած բառերու ընտրութեամբն ու յատկանշական[8] կոլմերով կը պատմէ թէ մեր ցեղը նախաստեղեան ու պատմական ժամանակներէ ի վեր ա՛պահով ցեղերու հետ և ինչպիսի պայմաններու տակ յարաբերութիւններ ու շփումներ ունեցած է, և այդ յարաբերութիւնները ինչ աստիճան սերտ եղած են և ինչ բնոյթեան ունեցած են:

Ա՛ն, հայ լեզուն, իր ե՝ դարու ոսկեղինիկ չքնաղը՝ ուր անզերկեն դրաւոր լեզուի բարձրանալով դրական նպատակ, այն վերին աստիճանի կատարելագործուած անոնկիկ ճոխութեամբը որով կը յայտնուի այդ դարուն, պերճաբարբառ կը պատմէ, կը վկայէ այն բարձր քաղաքակրթութիւնը որուն յաջորդած էր հասնիլ հայ ցեղը:

Աղքի մը լեզուն չինչ հայելին է անոր քաղաքակրթութեան և զարգացման մակարդակին[9], ևսան ալ լեզուն իսկ ինքնին արդէն առնչութիւն է քաղաքակրթութեան,

որուն օրըստօրէական զարգացման պահանջներուն համաձայն օրէ օր կը ճոխանայ։ Եւ որչափ աւելն որ ժողովուրդի մը կեանքի պէտքերը կ՚աւելնան, կ՚այլազանանան, կը բարդանան, որչափ աւելն որ անոր մտածողութիւնը կը սրուի, կ՚ընդարձակուի, զգացումներն ու ճաշակները կը նրբանան, նո՛յն համեմատութեամբ ալ լեզուն ինքզինքը կը ճոխացնէ։ Միեւնոյն կերպով, որչափ աւելն որ ազգի մը քաղաքակրթութիւնը անկման կը միտի[10], լեզուն ալ անոր հետ յետադիմական ընթացք մը կ՚առնէ, օրէ օր կ՚ապրատնայ, կ՚անչքանայ, կը համկանայ, մինչեւ հետզհետէ հասատարիմ հայելին դինքը խօսող ժողովուրդին քաղաքակրթութեան։

ՅՈՎՀ. ԴԱՎԱՆՃԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. **Եերուս՝** *գիտակ։ 2.* **Ազազուճ՝** *տիար։ 3.* **Հեռաֆիլի՝** *հետաքրքիր։ 4.* **Էֆեմերուճյակ՝** *առասպելական։ 5.* **Վարդիջակուճ՝** *հին։ 6.* **Ջահակէր՝** *յուսատու, առաջնորդ։ 7.* **Լայճ՝** *մեծ։ 8.* **Ծառկուճչակուճ՝** *մանուկ հիշատակութիւն ունեցող։ 9.* **Մակարդակ՝** *աստիճան։ 10. Հակիլ։*

ՄԱՐԴԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Փիլիսոփայական դրութիւն մը, որուն հետեւողները ամէն բանէ վեր կը դասեն մարդկութեան օգուտն ու բարիքը։

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐ.—Լեզուներու խումբ մը որոնք ծագումով կը սերին Ասիայէն հին լեզուէն։ Առաջին անգամ ժը դարուն քանի մը եւրոպացի պիտուններ հաստատեցին թէ Հընդկաստանի հին լեզուները, Պարսկաստանի պահպան գաւառաբարբառները, Տայերէնը, Կովկասեան լեզուներէ շատերը, յունական ու լատինական լեզուները եւ իրենց բազմաթիւ ածանցումները, ինչպէս նաեւ սլաւոնական, գերմանական ու կելտական լեզուները ծագումնառաջ են միակ աղբիւրէ մը որուն ամենահին ածանցումներէն մէկը ըլլալ կը թուի սանսկրիտ լեզուն։ Հնդեւրոպական լեզուախումբը ամենակատարեալն է բոլոր լեզուներուն մէջ, անհաւասարելի իր բարձրութեամբ, ճոխութեամբ ու գեղեցկութեամբ։ Այդ լեզուներու ծագման յայտնութեան շնորհիւ շատ մը գիտու-

թիւննեը ծնած կամ զարգացած են, ինչպէս բաղդատական քերականութիւնը, լեզուագիտութիւնը, եւն։

Ե. ԴԱՐ.—Մեր մատենագրութեան ոսկեդարն է Ե. դարը։ Այդ դարուն մէջ տեղի ունեցաւ Հայութեան ամէնէն նշանակելի դէպքը, հայ տառերու գիւտը Ս. Մեսրոպի կողմէ, բազմաթիւ դպրոցներ բացուեցան Հայաստանի ամէն կողմերը, Աստուածաշունչը և ուրիշ այնքա՛ն նշանաւոր գիրքեր թարգմանուեցան հայերէնի, ժողովուրդը ընտելացաւ ուսման, գիտութիւնները տարածուեցան Հայոց մէջ և հայ լեզուն հոյակապ զեղեցկութեան մը հասաւ։ Ե. դարուն նշանաւոր մատենագիրներն են Ս. Սահակ Պարթեւ, Եղնիկ Կողբացի, Կորիւն, Դաւիթ Անյաղթ, Գիւտ կաթողիկոս, Յովհան Մանդակունի, Եղիշէ, Մովսէս Խորենացի, Մամբրէ Վերծանող, Ղազար Փարպեցի, Ս. Մեսրոպ և իր աշակերտներէն ուրիշ շատեր որոնք ծանօթ են «առաջին» և «վերստին թարգմանիչք» անունով։ Ե. դարէն վերջ, Հայաստան կ'ենթայ քաղաքականապէս, և մատենագրութիւնն ալ կը նսեմանայ։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ. — Բանասէր ու լեզուագէտ, ծնած է Եւդոկիա, 1870ին, հետեւած է լուսաբանական ուսմանց, բայց աւելին աւելի աշխատած է հայ լեզուին ուսումնասիրութեան։ 1892էն սկսեալ կ'աշխատակցի հայ թերթերու, հրատարակելով հայ լեզուի ու գրականութեան մասին համառօտ ուսումնասիրութիւններ։ Բաւական ժամանակ ալ ուսուցչական պաշտօն վարած է թէ՛ իր ծննդավայրին և թէ Պոլսոյ մէջ։ Հեղինակն է Եւդոկիոյ հայ գաւառաբարբառին նուիրուած կարեւոր երկասիրութեան մը, որ պահուած է Իգմիրեանց մըցանակով։ Ունի նաեւ քերականութեան դասընթացք մը, երեք հատորով, և ուրիշ գործեր։

7. ԻՆՉՈ՞Վ ՏԵՒԵՑ ՄԵՐ ԱԶԳԸ

Հայ անունը պատմութեան մէջ յայտնի է Քրիստոսէ եօթ-ուրթ դար առաջ, և այդ հին ժամանակները Հայաստան ունեցած է նշանաւոր թագաւորներ, որոց հռչակը տարածուած էր նոյն իսկ օտար ազգերու մէջ: Բայց մինչեւ Քրիստոսէ վերջ ե. դարուն սկիզբները, այսինքն մօտաւորապէս 1200 տարուան պատմական կեանքի ընթացքին, Հայերը չեն ունեցած անխտիր գիր և գրականութիւն:

Հայաստանի զանազան կողմերը քարերու վրայ վարպետած բազմաթիւ արձանագրութիւններ կան. բայց անոնք հայերէն չեն և Հայերու ձեռքով չեն գրուած. անոնք գրուած են այն ժողովուրդներուն ձեռքով որոնք Հայաստանի մէջ կ'ապրէին Հայերէն առաջ: Քրիստոսէ առջի չորրորդ հարիւրամեակին Հայերէն ունէին մեծագործ Հայ թագաւորներու շատ պատմիներ. բայց անոնց վրայի մակագրութիւնը յունարէն է: Քրիստոնէութեան չորրորդ հարիւրամեակին Հայ թագաւորներու թղթակցութիւնները, կառավարական, դատավարական և արձանագրական պաշտօնագրերը կը գրուէին պարսկերէն: Հայերը Դ. դարուն սկիզբները ընդունած էին Քրիստոնէութիւնը, բայց եկեղեցական արարողութիւնները կը կատարուէին մասամբ յոյն և մասամբ սորի լեզուներով: Վերջապէս մինչեւ այսօր երեւան չէ հանուած ո՛չ մէկ հատանական նշան, ո՛չ մէկ դրական փաստ որ կարենար հաստատել թէ Ե. դարու սկզբնաւորութենէն առաջ Հայերը ունեցած ըլլան անխտիր այբուբեն:

Այս իրողութիւնը շատ անմխիթարական վկայական մըն է մեր նախնիքներու անգործութեան մասին: Մօտաւորապէս 1200 տարի առաջ ինքնուրոյն ազգային

կեանքով, սեփական թագաւորութիւն ունենալ, բազմաթիւ ազգ մը ըլլալ, չվասլաուած ըլլալ և անպատմ չարաչարութեան մէջ գտնուիլ Հռոմայեցիներու, Յոյներու, Սարմներու և Պարսիկներու ձեռքէն ազգերու հետ՝ որոնց ամէնքն ալ սեփական գիր, ոսկանք նոյնիսկ հարուստ գրականութիւն ունեցած են, և չսուղծել ու չունենալ սեփական այբուբեն, ասիկա ցոյց կուտայ «մեր նախնեաց անմտութեան[1] բերքն» , ինչպէս կը գանգատի խորենացին. ասիկա ցոյց կուտայ անոնց դաստիարակութեան պզտիկութիւնը դէպի ազգայինը, բազակատութիւնը ազգային ինքնաճանաչութեան և պատի: Ժողովուրդին սորին խաւերը անչարժ, մտաւորական կեանքէ բաւական հետու, բարձր խաւերը զուարճութիւններու անձնատուր եղած և օտարամոլ[2]: Դարերու ընթացքին մէջ այս է եղեր հին Հայոց պատկերը. և դժբաղդաբար մինչեւ հիմայ ալ չէ փոխուած:

Բարոյական ու մտաւորական այս թուլութեան չնորհիւ և խիստ յաւալի, անկեալ դրութեան[3] մը հասած է Հայաստանը Դ. դարուն: Կարելի է ըսել թէ ունեալով հանդերձ սեփական թագաւորութիւն, ազգութիւն ու լեզու, Հայաստան դրեթէ կանուած[4] էր դրսի ուժի զօրով ազգերէն: Ան կանուած էր քաղաքականապէս՝ օսար ազգերու հարկատուն դառնալով. կանուած էր իմացականապէս՝ օտարներէն, մանաւանդ Պարսիկներէն առանալով ամէն բան որ կը կրէ քաղաքակրթութեան ո՛և է նչան:

Ճամբաներու վրայ անչուշտ տեսած էք հողի խրուանդ կտրուածքներ. այնտեղ, հողին մէջ, ձեր աչքին ի՛երեւան գանագան չերտեր կաւի, աւազի, խիճի, քարացած բոյսերու, են: Երկրաբանը՝ այդ չերտերուն նայելով՝ ձեղի կը պատմէ հողի այդ կտրին դարաւոր անց-

եալը և կրած փոխոխութիւնները: Սղգերու քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ նոյն դերը կը կատարէ լեզուն: Լեզուաբանը, քննելով ո և է լեզուի բառարանն ու քերականութիւնը, կը գտնէ այն իմացական ու քաղաքական յատկութիւնները, զորս այդ ազգը, դարերու ընթացքին, ունեցեր է օտարներու հետ:

Այսչափ ալ, ե. դարու սկզբնաւորութեան չգիտնք մեր լեզուին ստուգաբանութիւնը ոչ կատարյալ որ մեր այն առնուած բոլանդակ քաղաքակրթութիւնը — կրօնքը, օրէնքները, պետական կազմութիւնը, առևտրական կեանքը, արհեստները, և այլն — օտարմամբ[5] է եղած. և եթէ այս նկատմամբ[6] քաղաքակրթական տարրը հետացընենք, մնացածը, ըստ հայկականը՝ (եթէ ըստ հայկական է) կը ներկայանայ մեզի նոր վիճակը առասպ մը ազգի, որ վայրենի կամ բարբարոս պայմաններու մէջ կ'ապրէր:

Թէ ո՛րքան մոլի էին այն առեն ազգայնական սորերը[7], կարելի է հասկնալ հետևեալ երևոյթներէն: Հայոց նախարարները, կամ ազնուական մեծ կարուածատէրերը, ձանձրանալով երկար ժամանակ Պարսից թագաւորին և կը խնդրէին որ Հայոց թագաւորութիւնը վերցնէ ու Պարսիկ մարդ նշանակէ երկոց աշխարհը կառավարելու համար: Ասիկ երևելի պետութիւն մըն ալ. ընդարձակ, մշխունաւոր բնակիչներ, սեփական ազգային իշխանութիւն, եկեղեցական յաստիճանաւորութեան[8] ունեցող Հայաստանը, նոր կրօնք՝ այսինքն Քրիստոնէութիւնը ընդունելով, օտար աշխարհներէ կը հրաւիրէ քահանաներ որպէս զի իր եկեղեցիներուն մէջ օտար, անհասկնալի լեզուով պատարագ մատուցանեն. և այս վիճակը կը տևէ աւելի քան հարիւր տարի: Դժուար է ասոնցմէ աւելի ազգու օրինակներ երևակայել ազգային

պատուի բացակայութեան, ինքնամոռացութեան չգայութեան: Եւ սակայն, ասոնք հնարուկի բաներ չեն. ասոնք իրողութիւններ են, ահ[9] իրողութիւններ՝ մեր մտայղացեալին պատմութենէն:

Եթէ քանի մը դար ալ չարունակուէր այդ դրութիւնը, սարսակոյս չկայ որ Հայութիւնը ամբողջապէս կ'անհետանար, լուծուելով և ձուլուելով ուրիշ հզօր ու քաղաքակիրթ ազգերու մէջ. իր ինքնուրոյնութիւնը, իր հոյ սորը, ան մէկ պայմանով միայն կրնար պահպանել. այնինքն իր յարատեւութիւնները կտրելով քաղաքակիրթ ազգերու հետ. բայց այդ պարագային ալ կը վայրենանար: Ուրիշն մեղի կը պատեր կա՛մ քաղաքան մահ, կամ վայրենական վիճակ, — երկու հաւասարապէս կորստաբեր հետանկարներ[10]:

Ս. Մեսրոպի դիւտը, Հայոց այբուբենին գիւտը, անա այդ երկու հաւասարան սպեղանիներէն՝ որով մեր ազգը:

ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ

ԲԱՅՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Իմաստութիւն, գիտութիւն, ուսում ընդ. 2. Իր ազգին աւելի օսար ազգերը սիրող կամ օսար ազգերու ծառայող: 3. **Դրութիւն** վիճակ: 4. Ազնուութիւնի ենթարկուած, ընկճուած, ցուրտ դարձած: 5. Օսարին սովրուած, օրինակուած: 6. Դուրսին, օսարին ենթած: 7. Ազգին սիրը, ազգային գոյութիւնի պայմանները, ազգային գրագուքը: 8. Սկզբնական կարգ եւ իշխանութիւն, կարողիկոսութիւն: 9. Դասն, տուր: 10. Հաւանական եւ անխուսափելի ընթացքներ:

ՍԿԱՅԻ. — Սեպագիր կամ բեւեռագիր կը կոչուի Ասորեստանցւոց, Բաբելացւոց ու Պարսից նախնի գիրը, որ սեպ անկիւններ կազմող բեւեռանման գիծերէ կը բաղկանայ. ատիկ է իր անունը: Ասկորաբար՝ կամ քարի վրայ կը քանդակէին գանոնք, և կամ սակաւին չչորցած կաւէ աղիւսի վրայ: Եւրոպացի գիտուններ ժի դարուն սկսան կարդալ այդ արձանագրութիւնները, և այդ կերպով երեւան հանեցին հին դարերու պատմութեան անյայտ

մնացած շատ անցքերն ու պատերազմները։ Հայաստանի մէջ ալ շատ սեպագիր արձանագրութիւններ կը գտնուին։ Նշանաւոր են մանաւանդ Վանայ մէջ գտնուածները։

ՀԱՅ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—Հին Հայոց նախարարութիւնները՝ ասոր ըմբռնումով նախարարութիւններ չէին. անոնք աղնուական դասակարգ մը կը կազմէին, բարձրագոյն դասակարգը Հայաստանի մէջ. անոնք իրենց սեփական երկիրները ունէին որոնց բացարձակ տէրն էին, կրնային զօրք պահել, հարկ հաւաքել, վանքերու վանահայր կարգել, և իրենց երկրին քաղաքներուն վրայ կեանքի ու մահուան իշխանութիւն ունէին։ Այս իրաւանց փոխարէն՝ կը ծառայէին ընդհանուր Հայաստանի տէրին պատերազմութեան, և պայն կը պաշտպանէին օտար յարձակումնց դէմ։

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ.—Հայոց մեծանուն պատմագիրը և ե. դարու լաւագոյն մատենագիրներէն մէկը։ Ծնած է Դ. դարուն վերջերը, Տարօնի Խորօնք գիւղին մէջ, ուրկէ առած է իր անունը։ Երկրին քաղաքական պայմաններուն պատճառաւ իր ծերութեան տասակին մէջ օրուան հայկ կարօտ մնաց ու «պարկը կռնակը գառնաց դունէ դուռ կը քալէր, և գիտնը հանդիսեցնելու տեղ մը չէր պանէր այն Հայաստանին մէջ որ պետի անմոռացնէր իր երկասիրութիւններով»։ Վերջէն տակաւին, Գիւտ կաթողիկոս պնդը փրկեց այդ թշուառութենէն և Բագրեւանդայ ու Այրարատեան եպիսկոպոս ձեռնադրեց։ Գրեթէ նոյնժամանակ մեռաւ Տարօնի մէջ, ուր պատուոյ Աւաթեցոց վանքը թողուած է։ Խորենացին ունի նաև Հայաստանի աշխարհագրութիւն մը և քաղմաթիւ կրօնական գործեր։ Խորենացիի պատմութիւնը մինչեն առաջ լսունեցին թարգմանուած է Պլենիէ Շուէտացիին կողմէ, Մսկուայի քոմոնի մէջ, ու վերջէն հրատարակուած է Վենետկոյի մէջ։ Անկէ ետքը, անցեալ վերջին եղբայրները դարձեալ լսունեցին թարգմանեցին Խորենացիի թէ՛ պատմութիւնը և թէ աշխարհագրութիւնը։ Խորենացիին պատմութիւնը գրաճեցէրէնի թարգմանած են և վերէն տը գիտնալ և լանկլուա. լատերէնի թարգմանած է Աբբա Գաբրիէլէ՛դի. ռուսերէնի թարգմանած են Յովհաննէսեան և Մկրտիչ Խին։ Տոքթ. Լաուէր ալ թարգմանած է գերմաներէնի։ Ռուսահայ եկեղեցական մը՝ Խորէն վրդ. Ստեփանէ, Խորենացին թարգմանած է հայերէն աշխարհաբարի։

ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ. — Ռուսահայ լեզուպէտ, քանասէր և ու-

սուցիչ։ Ունի լեզուաբանական ու պատմական գործեր, ինչպէս «Գրաբարի հոլովումը», «Գրաբարի համաձայնութիւնը», «Մեքէոսի պատմութիւնը և խրենացի», «Ներսէսեան դպրոցի համառօտ պատմութիւնը», և՛ թարգմանած է նաև Շէքսպէրի «Արքայ Լիր»ը։

---

8. ԳԵՂՕՆ Ի ՊԱՏԻՒ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ

Ինչպէս գետ մը անհուն, հիմնաւորպ լեռներու անմատոյց բարձունքներէն ծնած, և որ անհաշուելի ժամանակներ ի վեր արեւուն տակ կը պտտի իր մեծ ծարի կեանքը մշտահոս ու երկնիկ, դուն կը վազես դարերուն մէջէն, ո՛վ գեղեցիկ ու քաղցր Լեզու Հայկական։ Քու անունդ կը կրասի անցեալին մեծ դարերուն մշտնչին ոգի մակ խորհրդաւոր։ Առասպելական առեղնութեան վհատելանը ծոյէն, ինչպէս կաղնի մը հաստատուն, քու նորացայտ ուղեխնամոմանդ[1] վերեւ, կանգուն, գետ կը տեսնեմ պայծառ դէմքը հսկայ դիցակերպ Հայկին, որ քու վրադ կամքով բնութեան դէմ առանձին բարեկը բարձրացնող հերոսի իր արեւ նայուածքը[2] հայրական։ Եւ ինչպէս բարեսոսան մը չանհետ, մեր որդեկան աչքերուն դէմդրած խանդաղատանքը դեռ կը նշմարէ վճիռ դեղեցկութիւնը անհետ Արային, որ քու երկրդ ի վար արշալոյսի մը պէս չողայ և իր անեղծ մաքրութեան մէջ քաղցրօրէն մարգար։

Հարիւր տկղ, էն հզօրներէն և էն նուրբերէն, էն ազնիւներէն և էն վայրագներէն, քու ափունքներէդ անցան։ Անոնցմէ շատերը, որ ժպրհեցան քեզ տամքեցնելու մտածումը ունենալ, իրենց քուռն անցքին յա-

բուցած վոյնին մէջ թաղուելուն և կորան աս յաւէս. խակ դուն՝ անոնց անձնասէրն չոդ մը, երանգ մը, թոյր մը, դանակներ աւելր ամիսնեցիր քու ծոցիդ մէջ և քու պատմուճանիդ չքնդուելնեն անոնցմով պերճացուցիր, ու՝ յամառ ու մշտակայուսո՝ դարերուն մէջէն քու վաղքդ չարունակեցիր:

Ո՞վ մեզի վերսին լսելի պիտի ընէ մեծապանծ նուաձները, պետական սպրդին ու պատմախրոխտ յաղթերդները զոր ալիքներդ հնչեցուցին այն ատկերէն օրերուն, երբ վսեմին երևելուդ քու հոդիդ վրայ պարզուելու կը վազէր՝ Տիգրանին ու Տրդատին հոժարեալ ձեռքովը սանձուած: Ժամանակին խառնիներուն տակ թաղուած՝ կը քնանան անունք: Բայց մենք անոնց պատմութիւնը կը գտնենք յաղթ ու վսեմ հանգրուանքի մէջ զոր դուն բարձրացուցիր Մեսրոպեան Հոգին[3] սասանուածային չունչին տակ, երբ՝ պարսատր քաղմարտի ճիգերով, պատերազմներուն և խոյանքներուն ջոպայած՝ քու մէջդ ցոյցդ սրեւուն, ծոցդ թաղնցող լոյսի տակնուդնեն, վրադ հսկող բոլոր գիտերուն կրակը խոյացուցած՝ քու գերադոյն հասունութեանդ ու մեծալիցեալութեանդ մէջ չգիտուիս չոլոյիր, քու նիրհաչնակ ու փարթամ ծիսանքներուդ վրայ խաղցնելով հայրենի լեռնալա ծիրանին:

Օր մը, մրրիկ մը քեզ սպսդց և չուրերդ՝ վրիկսալեռնակ, յորձանապտոյտ, մեծաճոխութենչ, արչևաթոյր[4] ու վայրկենական պատուտակ՝ տրձակեցին երբ մը անօրինակ, խորին ու հզօր, մոեգին ու դաչնամուտ, վհոլքին դաժան, ու քաղցրօրէն տհաւոր, երբ մը կարծես հրեշտակապետներուն վոտքը հնչուած՝ նրախաբոյ դժոխքի մը արհաւիրքներուն վերեւ. Նարեկայ Մոնաղնի[5] հոգին էր որ վրայէդ կ'անցնէր...:

Առաւօտ կուտ, լուսնակ գիշեր մը անհաս անուշութիւնը քեզ լուսածագիկներուն. Չուրեքդ, անդորը ալեւոտիկներով, երանութիւն յաւիտենական մէջ մեղմօրօր արծաթի նշոյլներու մեղրահոտ սարսուռն մը սակ ցոլցլուն երկնային նուագ մը սկսոյ և օրհնութիւնն. Շնորհակալին սկսան էր որ քու վրադ կը ճառագայթէր:

Եկան մեծ ալեաքի օրեր: Փառքն ու զօրութիւնը հեռացան ամենէդ: Թշուառութիւնը ծանրացաւ վրադ: Ժանտ հոգիեր կրնոյ անոնք թևերով ծոյդ բղբոսկին: Սրինդի անձրեւ մը տեղաց վրադ ու գլեղ կարմրցուց: Գիակներու տղմոտած չեղջակոյտեր ալիքներուդ վրայ ծփային: Հոսքերդ տղտմեցան, փոսերուն պզտիկ ողմերը հաղուեցան: Ու պահ մը մահուան տղեսումդն զգացիր քու վերեւդ հոսիլը: Եւ սակայն քու նեղլին կրծոդ յաղթից մահուան, և դուն վերականգնացար՝ նորոգուած, աւելի քան երբեք երիտասարդ: Նոր գարուն մը ճամնչեց, քու Հոսքերդ մաքրեց, բնութիւնն Յարութեան և սուսերի վոյ տուաւ անոնց. գնգուռ թևերով գիւղեր մը քու ծոյդ ալ գոլացան. սուսեր յոյս մը վարդ ու չուշան Յաւիտ վրադ. սիրուած վոյ այգիներ վիճեցան. ու սոխակներ եկան անոնց բոլոր սուսերներուն մէջ Յաքված՝ երկնց գորովոտ ու քաղցր խոսքերը ծրիլով. Աչուներուն երանի էր մեծնալ...:

Եւ այսօր՝ ա՛յնքան պղտոյն վարդերու, ա՛յնքան բամմամբ գարնան, ա՛յնքան սարսանան հանգամանքներու մէջէն անցնելէ, մեծագոյն վտանգներն ու ահաւոր պատերազմներուն ճանչնալէ յետոյ, դուն կը հոսիս միշտ, ո՛վ լեզու հայկական, կը հոսիս՝ աւոյգ և պայծառ: Գարուներ վարդեր քեզ չէ յոգնեցուցած, քեզ չէ ծերացուցած: Միշտորդ երիտասարդութեան գաղտ-

նիքը քու մէջդ է: Դուն հիմայ կը միացնես քու հին մեծ օրերուդ ոսկեհուռ պատմուճանին պերճութիւնը աշուղական այպաչոլման խանդաղատալից և քնքուշ չտրհին. մերի անպատում քաղցրութիւնն ունիս դողոլալ սկաղձուն[6] մայրերու նպատածքին. մերի կուռ փայլը մեր հերոսներուն արդրէ հոգին[7]. մերի կը ցոլանա ահեղ կարմիրը մեր գինուորին աչքերուն և մերի արեգնավառ ճառագայթը մեր պատիւ յաղթութեան: Եւ դուն քու Հայրերուդ բոլոր բնութիւնները Ազատութիւնը երգեցեր, նոր ու հոժար և անուշ չեշտով մը:

Ո՛վ մեր լեզուն, հայկի բարութեան, քաջութեան, զորովի ու քաղցրութեան, դուն մեր արեւութիւնը, մեր հոգին, մեր արիւնը, մեր խնդութիւնը, մեր վառքն ու պատիւն ես: Դուն ամէնէն չքնաղ երեւոյթներէն մէկն ես ամերկական ոյժին: Ոչախ ասեն որ կեանքը երկրիս վրայ սուէ, դուն պիտի չպատասխես քու վիճանձն ու պայծառ գնա՛ցքդ ժամանակին անծայր դաչտերուն մէջ ես յաղթականօրէն պատմելով:

Ա. ՐԵՒԱՆ ՉՕՊԱՆԵՒԱՆ.

ԲԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. **Աղխիւսահոտաւ**՝ *առատութեամբ հոսիլը: 2.* **Արու ճայռաւոժ**՝ *արի ճայռաւոժ. չի՞ որ արուն զորաւոր սեռն է ներսուած: 3. Ա. Մեսրոպի աշակերտներուն: 4.* **Ազնիւ-բոյր**՝ *սեւ: 5.* **Մռնուզ**՝ *վհուկներուց. պոռնի կ'ակնարկէ Ա. Գրիգոր Նարեկացիին: 6.* **Սկաղձուն**՝ *բորոտին ձեռուն: 7.* **Արդրէ հոգի**՝ *արդրի պես զորաւոր եւ անմիսուն հոգի:*

ԳԵՂՕՆ.—Այս անունով կը կոչուին ընդհանրապէս գիւղատունները, արձակ կամ ոտանաւոր, բուն ոտանաւոր գեղօնը հաստատ ձեւ ունի, բաժնուած է հաւասար տուներու, որոնցմէ վերջինը որ «ձօն» կը կոչուի, աւելի կարճ է միւսներէն: Գեղօնին իւրաքանչիւր տունին վերջը կը կրկնուի առաջին

տունին վերջին տողը. երբեմն ալ կը կրկնուին դարձեալ առաջին տունին վերջին երկու տողերը։

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ.—Մեր աշխարհիկ գրականութեան ամէնէն բազմարդիւն դէմքերէն մէկը, միանգամայն բանաստեղծ, քննադատ և հրապարակագիր։ Աշակերտած է Գալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին, և սկսած է գրել դպրոցականի շրջանէն։ Պոլսոյ մէջ աշխատակցած է «Արեւելք» և «Հայրենիք» թերթերուն, յաճախ «Ցանթապիւ» ծածկանունով։ Մինչդ մը գրականութեան ուսուցիչ եղած է կեդր. վարժարանին մէջ։ 1894ին, Պոլսոյ մէջ հրատարակած է «Ծաղիկ» հանդէսը։ 1895ի վերջերը, քաղաքական շփոթութեանց պատճառաւ հեռացած է Պոլսէն, անցած է Բարիզ՝ ուր 1898ին սկսած է հրատարակել «Ձայնիւտ» հանդէսը զոր մինչեւ այսօր կը շարունակէ։ Բարիզի մէջ աշխատակցած է բազմաթիւ ֆրանսական թերթերու և հանդէսներու։ Հրատարակած է նաև ֆրանսերէն գործեր, մեծ մասամբ հայ ցեղն ու քաղաքակրթութիւնը ներկայացնող գործեր. այս տեսակէտով՝ մեր ազգը մեծապէս երախտապարտ է իրեն։ Բազմաթիւ հայերէն գործեր ունի, ինչպէս Պետրոս Դուրեանի և Պէշիկթաշլեանի նուիրուած երկու մեծ ուսումնասիրութիւնները, «Արշալոյսի Ձայներ», «Թուղթի փաթաք», «Թրթռումներ», «Նահապետ Քուչակ», «Նաղաշ Յովնաթան», «Ֆերթուածներ», և այլն։ Մեծ արդիւնք տուած է նաև իբր թարգմանիչ։

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ. — ժ. դարու նշանաւոր հայ մատենագիր. ծնած է 951ին, և աշակերտն է Նարեկայ վանքին (Իշտունեաց գաւառ) առաջնորդ Անանիա վարդապետի։ Կանուխէն տարածուած է իր հմտութեան համբաւը։ Մեռած է 60 տարեկան և

թաղուած է, ինչպէս կ'աւանդեն, Նարեկայ վանքին մէջ, որուն միաբաններէն էր։ Իր գլխաւոր աշխատութիւնն է «Նարեկ»ը, հայ եկեղեցական մատենագրութեան ամէնէն հոյակապ ու ժողովրդական գլուխ-գործոցը։ Ունի նաև ուրիշ բանաստեղծութիւններ և տաղեր։

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ. — ԺԲ. դարու մեծ մատենագիր, հայ դպրութեան պարծանքներէն մէկը. ծնած է 1102ին. իր բուն անունն է Ներսէս Կլայեցի. իր մանուկ կենցաղին և իմացական ու բարոյական մնատպիւտ յատկութեանց համար «Շնորհալի» մականունը տուած են իրեն։ Մեռած է 1172ին, կաթողիկոսական գահուն վրայ, երբ այնքա՛ն արտասնելիչ միխիթարութիւն մը դարձած էր մեր ժողովուրդին համար։ Մեր մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկն է Շնորհալին։ Հեղինակն է հայ եկեղեցւոյ շարականներուն և բազմաթիւ աղօթքներու, որոնցմէ ամէնէն նշանաւորն է «Հաւատով խոստովանիմ»ը։

ԱՇՈՒՂՆԵՐ.—ժողովրդական երգիչներ, ընդհանրապէս համեստ դասակարգեն մարդիկ, որոնք թափառիկ կեանք մը կ'անցընէին երգելով ու նուագելով։ Մանաւորաբար կ'երեւային ժողովրդական տօնակատարութեանց, հարսանիքներու, տարեդարձներու և ուրիշ խըրախճանութեանց մէջ, յաճախ մրցելով իրարու հետ։

---

9. ՇՆՈՐՀԱԼԻԻ ԳՈՒԹԸ

Ս. Ներսէս Շնորհալին սիրտը այն կտղապարէն ձուլուած էր, որուն ձուլուած են «Ողորմած» կոչուող տէրերու սրտերը։ Սա համար է որ կը հայցէր Աստուծոյ. «Ողորմութեամբ մի՛ դատեր, այլ քու զթութեամբդ քաւէ»։ Այս խօսքը կը բաւէ ցոյց տալու իր սրտին զթութեան չափը, որ անչափելի էր ինքնին։ Իրեն ժամանակակից պատմիչներ իրր գերազոյն և բնատուր առաքինութիւն մը կը յիշատակեն Շնորհալիի ամենազո-

վեր հեզուքիւնը, որով զայն կը հաւատարկեցնեն. Մովսէս Մարգարէն: Անոնց վկայութեան համեմատ, այդ հեզութիւնը հարուստէպ բան մը չէր իրեն համար. իր բովանդակ կեանքին մէջ ոչ մէկուն բարկացաւ. եթէ նոյն իսկ մէկը բարկութեան արժանի բան մը ընէր, չէր սրտնեղեր, ոչ ալ բարկութիւն ցոյց կուտար, այլ հեզ ու քաղցրաբոյն ձայնով մը կ'ըսէր անոր. «Լո՛յս. եթէ ինծի չհնազանդիս, ասիկա բարկանալի բան է»: Լո՛յս. ինչ գեղեցիկ և հրաշալի բան. Աստուծոյ առաջին ստեղծուածն է. Շնորհալին ալ զայն մշտապէս բերող գլխաւոր բանը:

Ու միայն խօսքով չէր ցոյց տար իր զուարթն ու քաղցրութիւնը, այլ գրչակէս՝ ոնէ կերպով ու նիւթով. ամէն անգամ որ իրմէ գրուածք մը, կամ մեկնութիւն մը կը հանդիպէինք, իսկոյն կը գրէր ու կուտար: Գալով նիւթական բարերարութեանց, անշուշտ ունցուածը չէր բաւեր իր ողորմածութեան. պատմիչ մը կը վկայէ թէ մանկութենէ՝ գնաւորութիւնն վարժուած էր ողորմելու: Երբոր հայրապետական ամոցը բազմեցաւ, ասոնցմէ առացած բարձրութեան համեմատ աւելցուց նաև աղքատներու ողորմութիւնը, յայտնապէս կամ ծածուկ: Եւ ողորմելի ճարտարութեամբ մը կ'ընէր այդ ծածուկ ողորմութիւնը: Հաւատարիմ լրտեսներու միջոցաւ կը գտնէր այն տեսակ անձեր որոնք երկեղն ունեցած լալով՝ աղքատացեր էին և կ'ամչնային մուրալու: Շնորհալի անոնց համար ոսկի ծրարներ կը պատրաստէր, և գիշերանց լրտեսները այդ կարօտեալներուն տուներուն վրայ հանել տալով՝ երկիքներէն և պատուհաններէն բնակարաններուն մէջ ձգել կուտար, խառնելով պատուիրելով որ այս գործը ուրիշ մարդու չիմացնեն: Այս աշխարհիկ կարօտեալներուն չափ կը հոգար նաև աշխարհէ հրաժարած հոգեւորականները, մանաւանդ ծերերը և ոնէ կերպով

նեղեանները, իրենց պէտքերուն համեմատ դրամ ու ղեկաւ տալով։

Թերեւս ոմանք կարծեն թէ այս աստիճան անուշ, փափուկ ու գթած սիրտ մը բնական կարմուածքի հետեւանք է, թէ այդ գթութիւնը կը բղխի սեռակ մը թոյլ լնութենէ, կամ բարոյական առաքինութեանց գըլխաւորին՝ արիութեան պակասութենէն։ Սակայն ինքզինքը սանձելը, իր բնաւորութիւնը հնձ ու անուշ դարձնելը լնքնին սմենամեծ արիութիւն է։ Այսպէս ըրած է նաև Շնորհալի։

Ասիկ գործերէն ու գրուածքներէն ալ կը հասկցուի Շնորհալին այն ոչին՝ որուն հեզութեան լուծը առած էր[1]։ Իրեն համար չատ դժուար պիտի ըլլար իր աթոռակիցներուն՝ այնքան եպիսկոպոսներուն հետ վարուիլը, սակայն այնքա՛ն խոնարհութիւն կ'ընծայէր անոնց պաշտօնին մեծութեան և ժողովուրդին վրայ ունեցած ազդեցութեան, որ առանց յաւ մը վրդովու այդ աստիճանին սահմանուած մարդոց արժանաւորութիւնը, չէր ձեռնադրեր զանոնք, և այդ մասին եղած ո՛չ մէկ թախանձանքի անանձ կը կախէր։ Այս է պատճառը որ իր հօթեմամեայ կաթողիկոսութեան ընթացքին, միայն հօթը եպիսկոպոս ձեռնադրեց։ Իր գրուածքներէն ու նրբերէն մեզի կը բղխի[2]. բայց երբ Եղեսիոյ անպարտ[3] Ջարդը և աւերը ողբայ՝ գիտէ եղեայն հոգուտ կրակներ իջեցնել, և ինչ կրակներ, բնաւորներուն ու բարքերուն վրայ։

Հ. ԳՈՒՅՆԴ Վ. ԱԼԻՇԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Հեզ ըղձալու բռնադատած եր։ 2. Քաղցր ու վեղմ են։ 3. **Անպարտ**՝ *անաւղար։*

ԵԴԵՍԻՈՅ ՋԱՐԴԸ.—Եդեսիա՝ որ Հայաստանի առաջին քրիստոնեայ թագաւորին՝ Աբգարի մայրաքաղաքը եղած է, 1144 թուա-

կանին պաշարուեցաւ Հաղարծնոյ Զանդի ամիրային զինուորնե-
րէն, որոնք քաղաքը առնելնէն վերջ բնակիչներուն մեծ մասը
սպաննեցին, քաղաքը աւարի տուին ու քանդեցին և եկեղեցիները
կործանեցին։ Շնորհալի՝ այս աղէտին լուրը առնելով՝ իր եղբօր-
որդւոյն՝ Ապիրատ իշխանին խնդրանքով գրեց «Եղեսկոյ ողբը»,
1053 տուն քերթուածն։ Ֆրանսացի Հայագէտ մը՝ Տիւլորիէ՝ այդ
գործին առաջին մասը Ֆրանսերէնի թարգմանած է։

Հ. ՂԵՒՈՆԴ Վ. ԱԼԻՇԱՆ.—Վենետիկի Մխիթարեան միաբանու-
թեան ամէնէն նշանաւոր անդամներէն և հայ գրականութեան
փառքերէն մէկը։ Ծնած է Կ. Պո-
լիս, 1820ին, և 81 տարեկան հա-
սակին մեռած է Վենետիկի Ս.
Ղազար վանքը։ Բանասէր, պատ-
մաբան, բանաստեղծ, բարոյա-
խօս ու գիտուն, հայ գրականու-
թիւնը օժտած է անթիւ գործե-
րով, որոնցմէ ամէնէն նշանաւոր-
ներն են Հայաստանի պատմու-
թեան, աշխարհագրութեան ու
երկրաբանութեան նուիրուած հո-
յակապ հատորները, ինչպէս «Սիս-
ուան», «Սիսական», «Այրարատ»,
«Հայապատում», «Նշմարք և նըշ-
խարք Հայաստանի», «Հայբուս-
ակ», «Հին հաւատք Հայոց», «Հայ-Վենետ», «Հայաստան նախ
քան զՀայաստան», «Յուշիկք Հայրենեաց Հայոց», «Սոփերք Հայ-
կականք», «Շիրակ», «Երկրագիտութեամբ եւ աշխարհագրութիւն
Հայաստանի», եւն. եւն։ Այս գործերէն կարեւորները թարգմանուած
են օտար լեզուներու։ Իր հայրենասիրական բանաստեղծութիւնները
ամփոփուած են հինգ հատորներու մէջ, որոնք կը կրեն «Նուագք»
ընդհանուր խորագիրը։ Հ. Ալիշան եղած է նաև բազմավաստակ
ու երախտաւոր ուսուցիչ մը։

10. ԱԼԻՇԱՆ

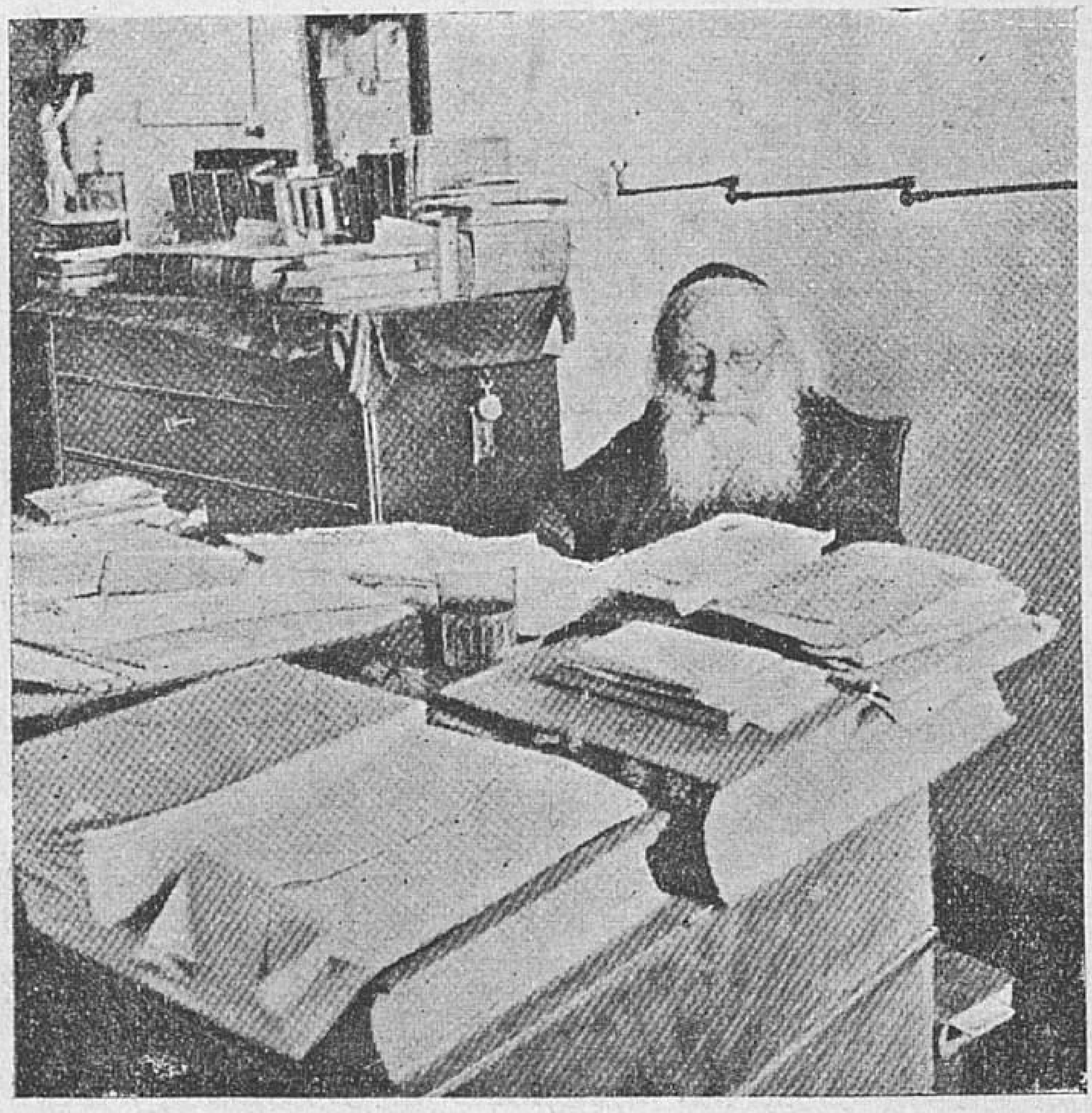
Հայութեան հոլովմանէն մեծ Հոգի մը քաժնուեցաւ, հեռացաւ, և մենք յուզուած ու չերմեռանդ խոնարհում մը կ'ողջունենք զինքը։

Ալիշանի մահը ազգային սուգի մը համեմատութիւնները առաւ, ու պէ՛տք էր որ այդպէս ըլլար։ Հայութեան կորած ու ցաւոտ սիրոն խակ էր որ թունդ հանից Ս. Ղազարի մնաւոտնէն հանող գոյժը։

Ալիշան... ինչ յուզումներ, ինչ պատանի արցունքներ, ինչ երիտասարդ խոնարհումներ չի յիշեցներ մեզմէ ամէն մէկուն՝ այդ անունը։

Ազգերու՝ մանաւանդ մերինին պէս տարտաղնեղ ազգերու, ու սոսր համար խակ դժբախտ ազգերու գոյութեան մէջ գերազանց ու անմահական տեղ մը կը բռնեն մէկ քանի հոգեւորական ընտրուած էակներ, որոնք — գերագոյն բաղ պատասխան, նուիրեան երգը երգած կամ խորհրդաւոր ու մոգական չարժառնգը ըրած ըլլալուն՝ կարծես — նուիրագործուած հանրային բառն ու անհայրե երեսփոխանեղեն՝ ան կը դարձրին ամերական մտիկանացումներ ըլլալէ, ու գաղափարական մարմնացումներու, խորհրդանշանումներու կը վերածուին։ Անոնք հաւատքն են, հոգեւնասիրութիւնն են, անձնուիրութիւնն են։ Անոնցմով, անոնց մէջէն կը բարձրանայ, կը հասնի ամբողջը էն ազնիւ ու էն չքեղ յղացումներուն։ Անոնց անունը ամէնքը կը ցնծէ ու կը խանդավառէ. անոնց ձայնը հերոսներ կ'արթնցնէ ու ամբոխներ կրնայ չարժել։ Ժողովուրդը իր սուրբերուն ու հերոսներուն քով կը կանչէ անոնց պատկերները, զանոնք կը վիճառէ ու կը տեսնէ չարունակ իր չիրթ

մոքին մէջէն, անոնց կը դառնայ՝ ինչպէս փարոսներու։ Ժողովուրդը անոնց մոխիկ կ'ընէ, անոնց կը հաւատայ, անոնցմէ կը յուսայ, անոնցմով կը սիրուի, անոնցմով

Հ. Ալիեան իր աշխատութեան խուցին մէջ

կ'ապրի։ Եւ սրտակ ժողովուրդ մը որ չունի անոնցմէ, չի կրնար յուսալ լաւագոյն ճակատագիր մը։

Անոնցմէ եղաւ Ալիշան։

Իր ձայնը՝ հեռուներէն միշտ հասած ու մշտական կարօտին գեղեցկութեամբը կրկնապէս արտառոչ՝ մինչև վերջը անուշ եկաւ ամէնուն ու արցունք բերաւ ամէնուն աչքը։ Իր դէմքը՝ հեռուներէն, օտար սիեր,

Նժդեհ ու անձանօթ հրիտոններէ սպասուած, երազուած, հոգեւոսուած՝ անպատում[1] մարքսիզմեան ու աղեխարշ քաղաքակրթութեան խորունկ ու անդխմարելի հրապոյր մը պահեց, տալինեբու բարդած միտքին մէջէն ու աղբային տուգերու ան վարագոյրին ետեւէն ընդհատուելով միայն ուխտի մեծ մարդը, ուխտի պայծառ, ան ոգեկոչ անխոնջութեամբ մոմին մօտիկ՝ յաճախ չեղելով երկոց քուն կոչտանէն ու ճչագիր դեղէն՝ յուսահատ ու հիւանդ ի՛նչեր գոյն:

Ալիշան Ս. Դաշարի իր հանճար խուցը պահեց, վանական միաց ու միաց միանգամայն ժողովուրդին հետաքրքրութեան այլ պաշտելի կուռքը, որ օր մը օրանց չհասկացուած իր պատանդութեան վրայ, և որուն մինչև վերջը հաւատարիմ միաց ոգեկոչ մրգին:

Մինչ Հայ բարոյական ու մտաւորական վերածնութեան էին հզօր ու էին պատաչարժ դէմքերէն մէկն է որ կը տեսնենք ու կը սիրենք իր մէջ: Վերջինը գուցէ անունցմէ, որոնք սորուն Հայուն քնացած հոգին արթնցուցին ազգային հետաքրքրական կիանքի մը խոէալին, հայրենի տեղրանքները չհետաքրքրեցին, Հայութիւնը վերստեղծեցին:

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

*ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. **Անպատուէ**՝ անպատուելի, անվերադարձելի, անվնասելի:*

ՆԱՀԱՊԵՏ. — Հ. Ալիշան սովորաբար այս ծածկանունը գործածած է: Զինքը «Հայ դպրութեան Նահապետը» կը կոչէին, ինչպէս Խրիմեան «Հայ ազգին Հայրիկը» կոչուեցաւ:

Ս. ՂԱԶԱՐ.—Վենետիկի այն կղզին՝ ուր հաստատուած է Մխիթարեան միաբանութեան հնագոյն հաստատը: Ս. Ղազար երբեմն ձրիաբար շնորհուած է Մխիթար Աբբայի:

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵԼԵԱՆ (Սիսակ Պարտիզպանեան).—Մեր աշխարհիկ դպրականութեան ամէնէն տաղանդաւոր գրագէտներէն և ամէնէն կորովի հրապարակագիրներէն մէկը: Ծնած է 1876ին, Գատըգիւղ: 1895ի շփոթութեանց առթիւ անցած է արտասահման և յաջողաբար վարած է բազմաթիւ թերթերու խմբագրութիւնը, ինչպէս «Վաղուան Ձայնը», «Նոր կեանք», «Ժողովուրդին Համար», «Ձայն Հայրենեաց և «Արդ»: Օսմ. Սահմանադրութեան վերահռչակումէն վերջ Պոլիս դառնալով աշխատակցած է հայ մամուլին. յետոյ անցած է Իզմիր, ուր հիմնած է «Դաշինք» օրաթերթը: Կիլիկիոյ վերջին աղէտին առթիւ հրատարակեց «Կիլիկիոյ Արհաւիրքը», ուր զարհուրապին տեսարանքները նկարագրուած են հոյակապօրէն աղեխարշ էջերու մէջ: Հրատարակած է նաեւ նորավէպերու երկու հատորներ, «Քայքայում»ը և «Հայուհին»:

11. ԳՈՒԹԸ

Բոլոր բարոյական առաքինութեանց մէջ գումին է վեհագոյնը որ անչահախնդիր ըլլայ. որովհետեւ գումը միշտ իրմէ վարկն, օրհնութիւն, անպաչտպանին վրայ աւետարար պատուհասն է, անձնուիրութեան մը խոստում[1] ըղձանքն է որ զայն վերադարձնելու անկարող էակները կ'ընդդրկէ:

Գումը սրտով ապրելն յորդոր այն ատեանց, անվախճան և անդադարելի հրամանն է, մտքէ խնդիր վեր անպատճառ օրհնութիւնը, դժբախտութեան մը առարկան ամէն բան անհանգիստ ընող բաղձանք մը, որուն հասք չեն կրնար հասկնալ: Ոչ անհատ է, ոչ վայելք է, ոչ ալ ատրճամ մէկ տեսք անոնց. քեզի համար ոչինչ, ուրիշին համար ամէն բան:

Ցնորս իր վարդապետութեամբը կեանքի բոլոր արժեքները կը կործանէ, կը քայքայէ, տալով անոնց իրենց սրտի բաժինը ընկերութեան մէջ.

«Եկէ՛ք ինձի պատ որ տգիտած էք ու տառապած»:

Հեթանոսութեան դարերու մէջ երբէք չառա՞ծ էր աստուած մը: Ոգիներուն տառապանքը կը սրբէին ու կը պաշտպանէին հոգ, գերեզման ու հանգստեան մահկանացուները. և հիւանդները, ծերերը, յիմարները, տգեղները կը խնայուէին: Կ'անարգուէին, անօթի, ծարաւ, անպաչտպան կը մնային: Այժը և հրապոյրն էր որ կը սիրատարէր, և երբէք գերութեան հաստատութիւն մը չկար որ պատսպարէր անժառանգները: Քրիստոս առեղծեց գումը, և գումը առեղծեց մարդասիրութեան բոլոր օրէնքները:

Ցնոյց սիրութիւնը, չարութիւնը փոխեցին անոր նպատակը, և իր պատասխանատուն էն ամէն զոյն[2]. այ-

ար զոմբը՝ միայն ոտքաոին հայ և հնուանդին անկոդին մը տալ կը նշանակէ։ Ո՞վ կը մտածէ քարոյական յաւերտուն դարմանը, որուն չատ աւելի անհրայի են նիւթական և ֆիզիքական յաւերէն։ Պղտիկցած, նեղցած գիտակցութեան մըն է ձեռք մը զգետ տալ ոտքաոի մը որ թուղական հարստութեան բարի վարքի վկայագիր մը կը բերէ մեղի։ Եւ անոնց որ այդ վկայագիրը չունին, անոնց որ հանրութեան ոտքեր ինկած, իրենք իրենց ոտքեր տուած ու յուսահատած են, ո՛վ պիտի տանի գերազոյն վեհանձնութիւնը, վեր քաշելով հանելով զանոնք անկէ ու տանելով իրենց հոգեկան դասընկերներուն։

Մարդկութեան մեծ թշուառները՝ իրենց յանցանքներուն չարչարուող մարդիկներն են, մեծագոյն թշուառը իրենց իրեն լաւ ըլլալու հետ, որու երբ ճամբան տեսնեն, երթա կը դարձնեն, որովհետև զգուշ, ծուռտիկ կամ մոլի հոգեբանութիւնը չունին իրենց յանցանքները պարակելու համար։ Անոնց համար էր որ ըսած էր Գրիգոր. «Թող առանձին քարը նետէ ով որ անմեղ է»։

Իրենք ինձի համար, առանցքն ու կեդրոնը պիտանի են անոնք որ գութ չունին, բոլոր կեղծաւորները, բամբասողները, չարախօսները, դրպարտողները։ Որովհետև Գրիգոր առաքեալին խոսքերով երկինքի արքայութիւնը, բայց փարիսեցիներուն երկիր։

Եւ երկինքի արքայութիւնը մեր իրեն անդորրութիւնն է երկրի վրայ, ուրիշ յաւէտ գութ պիտի ճնան անոնք որ անգութ եղան։

ՍԻՊԻԼ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. **Խուլ**՝ *ոչ մեկ բանի անուացող, տեղի տուող։ 2. Անոր բարձր նշանակութիւնը պզտիկցուցին։*

ՈՂԻՄՊՈՍ.—Թեսալիոյ (Յունաստան) մէկ լեռը, որ, ըստ յունական դիցաբանութեան, աստուածներու բնակավայրն էր։

ՓԱՐԻՍԵՑԻ.—Այս անունով կը կոչուէին հրէական դասակարգի մը պատկանող անձեր, որոնք մեծ հոգ կը տանէին արտաքնապէս սուրբ և առաքինի երեւալու, թէեւ ներքնապէս շատ ապականած էին։ «Փարիսեցի» անունը սովորաբար կը գործածուի կեղծաւոր մարդոց համար։

ՍԻՊԻԼ (Տիկին Զապէլ Սատուր). — Թրքահայ կին գրողներու ամէնէն նշանաւորներէն մէկը, միանգամայն բանաստեղծ, վիպասան և հրապարակագիր։ Ծնած է 1863ին Սկիւտարի մէջ. կանուխէն սկսած է գրել և աշխատակցիլ հայ լրագրական սեւին կողքին ճգտող մարմիններու. ինք հիմնած է «Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութիւն»ը որ դաստառներու մէջ բացած որբանոցներով ու վարժարաններով բարիք մը դարձած է այսօր դաստառացի աղքատիկ աղջիկներու։ Երկար տարիներ ի վեր կ'աշխատակցի Պոլսական թերթերու. ունի վէպ մը՝ «Աղջկան մը սիրտը», և բանաստեղծութեանց հատոր մը՝ «Յուշքեր»։ Իր ամուսնին՝ Հրանտ Էֆ. Սատուրի հետ պատրաստած է աշխարհաբար քերականութեան դասընթացք մը, երեք հատոր, ընթերցանութեան դասագիրքեր և ուրիշ դասական գործեր։ Շատ յարգի ուսուցչուհի մըն է նոյն ատեն։

12. ԿՈՉ ՀԱՐՈՒՍՏՆԵՐՈՒՆ

Ձեր ամրան հանդէսներուն մէջ, հարուստնե՛ր երջանիկ,
Երբ պարծալուծիկ կայծառոճն իր լոյսերով ցոլացիկ
Կ'ոլոռէ գձել. երբ ձեր չուքին ուր ամէն բան կը թրթռայ
Կը վոլվոլին բևեռներ, հայելիներ ու ջահեր,
Աչառնականներ կը վառին ճաճանչներով լուսահեր [1],
Եւ խնդուն ու ժպիտ կը վայլին ձեր հիւրերու դէմքին վրայ.

Մինչդեռ հնչուն մը ոսկեղէն ձեր յարկին տակ պարզարուն,
Անոյշ երգի կը վառէ Ժաւռ ձայնն անցեալ ժամերուն,
Ա՜հ, կը խորհի՛ք միթէ ապուծ թէ՝ անօթի, անպարկեշտ
Ագքատ, Ըզգուշո՛ւռ մը Ծներեւս, գըռնիներու մէջէն ալ,
Կանգ կ'առնէ, և, ձեր սրահին ապակիներուն հառնէ,
Կը տեսնէ ձեր լուսագեամ [2] չուքերն որոնք կը պարի՜ն...:

Խորհեցէ՛ք միթէ հո՜գ է ան, յուսին, ձիւնին ներքեւ սառ,
Այն հայրն անպարծ, անբաստ, քաղցին, տակէն ուժասպառ,
Եւ որ կ'ուզէ ինքնիրեն —Մէկուն՝ այսպէս տուէք, նըէ՛ր...
Քանի հիւրեր կը նեղուին պերճանքէն այս խնջոյքին,
Հարուստն որքա՜ն երջանիկ է... տըւքն իրեն կը ժպիտի...
Անոնց սուրբիմնդուն գնալ՝ ևմէ մեզ հայ առնըէ՛ր...:

Թարգմ. **Ա. ՊԱՇԻԿ. ՓԱՇԱՍԵԱՆ** **ՎԻՊՈՄ ՀԱՒԱՆՈ**

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Լուսաւոր, լոյս արձակող: 2. Լոյսին վրէ շարժող: 3. Մեղմով վաստկուած:

ՎԻՒԹՈՐ ՀԻՒԿՕ (1802—1885). — *Ֆրանսայի նշանաւոր բանաստեղծ, վիպասան ու թատերագիր: Իր գործերով մեծապէս տարած է մարդկայնական գա-*

ղափարներու տարածման, քաղաքական իրաւասիրութիւն, պաշտպանած է տկարներու դատը, ինքն իսկ պեղեցիկ օրինակ մը եղած է սիրոյ ու գթասրտութեան: Իր «Թշուառականները», որոնք հայերէնի ալ թարգմանուած են, ինչպէս աշխարհի գրեթէ բոլոր լեզուներուն, սիրոյ ու մարդասիրութեան նոր աւետարան մը դարձած են մարդկութեան համար: Երկար տարիներ մարտնչած է Նաբոլէոն Գ.ի բռնակալ կառավարութեան դէմ, և այդ պատճառաւ աքսորուած է Ֆրանսայէն: 1870-71ի Ֆրան.քօ-պերմանի պատերազմին՝ ինք ալ պաշարուած էր Բարիզի մէջ, ուր մեծապէս աշխատեցաւ Հանրապետութեան վերահաստատման:

---

13. ՊԱՌԱՒԻ ԿԻՆ

Կարաքամակ ու յոգնած, չոր վայրերու անապատին բեռ մը չալկած, կը քալէր խեղճ պառաւը, անտառի մը ճամբուն երկայնքովը, ամառուան խիտուտան մը չքեղութեան մէջ:

Ուժասպառ քալուածքով, դժխիւր և ճակտին վրայ

առաւօտեան երկու ինձիտով՝ դժուարութեամբ կը փոխար երթալ դէպի Շուտաուտեան օթևանը, ուր իր վերարարձը պիտի ակնուներ անժամ[1] և առանց ցընծութեան: Ու իր կերպարանքը այնքան պարկեշտ և այնքան լարի էր. առյ հանդերձ՝ այնքան խոնարհ և այնքան պաշտպ՛ս համակերպած: Պարտքատարութեան համար եա քաշուեր էր ճամբուն եզերքը, իմ դաս անեանելով, երբ մէկ ատեն յարմարդ անձրևոտ մը դնեու[2] համար ընթացքի պահին պատմեցին, որ կը կարծէր ելլալ, և տհամին[3] անցորդին, որ կ՛երեսայի իր աչքին:

Տէր Աստուած, ինչ ընելու էի քիչ մը օգնելու համար այս այնքան խոնարհաբար պառաւին: Անա յանկարծական գործ մը պատիս մէջ կը ծներ, վասն զի իր առաւոտեան բարի նպատակին համակիրը էի: Բայց ինչպես ընէի՝ գիտցը ատեն չտառապանելու համար: Ուրեմն չատ կը նայէի նրան, այնքան քիչ կը համարձակէի պատմութեան մը սար անոր. իր կարեսուն զգեստները տակտիկն վայելուչ և մաքուր կ՛երեսային. ապահովապար մուրացիկ մը. չէր ան, բայց թերեւս համեատ ապահովի մը մէկ հանին էր, կամ գաշտերու անցեան մէկ աշխատողը:

Հիմայ ճամբան գործիք էր, գժուարագնայ[5] կը դառնար այլեւս. վայրահաս կնոջ քարուծքը ատեն

անկարդ կ'երեւար, աւելի դժնդակ, ու լաւ էի յոգնութեան դառն հառաչանք մը որ ելեր էր չոր վայրերու բեւեռն տակէն...: Ո՞ւր կ'երթայր այդ պառաւը: Ու ի՞նչ ընելու էր, ինչ խորհելու էր երկն օգնութեան հասնելու համար:

Փա՜ռք Աստուծոյ, վերջապէս դիւղը երեւցաւ, հոն, խիտ մօտ, ճամբուն պառնտուն. իր գիւղն էր անշուշտ, իր ապաւէն[6] ճամրորդութեան վախճանը: Բայց յարմարցուցեր էի, փայտահատ պառաւէն չհեռանալու համար. քանի ի վեր կը քալէի:

Եւ ճամբէ մեռած մայրն այն կորսուած[7] դիւղը, երեկոան հեչտալի ժամուն, սրեւառոտուն, ժամերգութենէն դէպ տուն:

Որեւէի բան մը ըսած չտեսի ըսպասի խնդիր մայր հասարակ զոր պետութիւնը տուած էր ինձի իր ճամբու ընկեր: Պահ մըն ալ ճամբէ մեռածը հո, այն մեծ տանտիրուհին մէկուն խորը, պահ մըն ալ իր բնութեան մը, ցաւոց, տարհամոյնութեան վանդակին մէջ պահուած ընտանեաց, մեկին մեռածն ուած, ինչպէս կը պատահի այլեւս չտեսնուող ծերերուն:

Բայց ահա, ամայի վտղոյին ծայրը, վարդիկ տղայ մը երեւցաւ, որ զինի զինի[8] կը քալէր տարտամակին վրայ, պառաւին տղուկը կերպարանքով, ու անոր առջեւը գարմ: Եւ դոյն ճանչնալուն պէս, սիրտս վազել, ծանրիները պատաւին երկնցուց ընկալ.

—Մե՛ծ մայրիկ:

Երկու երեք տարեկան մինիկիկ մըն էր, քուրջեր հագած, տատապած ոչխարով, չատ անգեղեայ[9], որ սահկան կը նմանէր պառաւին. նոյն արտայայտութիւնը[10], նոյն աչքերը, պարկեշտ ու բոլի: Պզտիկ տարտած մը որ կը սկսէր ժպտելով՝ խոնարհութեան ու մշտատեւ ծըշտութեան կեանքը, այն կեանքին սէս զոր իր հանգիստ սիրտ վերջացնէր:

—Մե՛ծ մայրիկ։

Պառաւը քաղուկները բացաւ անոր, և իր գորովալի կեցուն ուրախութեան յանիշատակութեանը մէջ, իր դէմքը վայրկենապար. շողաց ու կերպարանափոխ եղաւ։ Ինչ ինչ հոգն էր երկար ճամբան և աւար անոր քամահրանքը, քանի որ պզտիկին սէրը ունէր ինք։ Սկեաս չկային առանձին կնճիռներ, չկային յոգնութեան հառաչանքներ. ժպիտ մը միայն կերպարանափոխ ըրած էր։ Ու անշուշտ կառոյծ ըլլալով ինքն համար զգացած կարկըտութիւնս, գլուխը դէպի ինծի դարձուց, իբր թէ ապահով ըլլալու համար որ ան էի այն տղան, և կարծես ըսել ուզելով.

—Նայէ՛ մէյ մը, պաչանքի չէ՞ միթէ, և իրաւունք չունի՞մ անոր պարծենալու, կրնա՞ս ըսել ասկաւին թէ արդարանալի եմ, առանց քու մը ունենալէս վերջը...։

Ու արդէն խոկ կը հետամտի, ժպտելով ու ամենայն անուշութեամբ կարկըտութեան, երբ զանգակատան բարձունքին միտս հնչել իրիկնան ժամերգութեան կոչնակը։ Պառաւը, կշտանալին ձայնը լսելով, կանգ առաւ երթալ խոսանքին համար, և դէպի գետին հանած[11] դէմքին արտայայտութեանը մէջ երեցաւ միամիտ ու խորին հաւատքը, ճշմարիտ հաւատքը որ չի խախտիր ո՛չ ծերութեան ատկե, ո՛չ մահուան առջև։

Ո՛հ, այն ատեն, այս կրասած վայրկին խաղաղութեանը մէջ, առնչանք մը ունեցայ հառաչանքս և ըսելու.

—Սկսի՛ր պառաւ, դուն ալ քու կարգիդ գութ ունենալ, և հոգիս փրկութեանը համար աղօթք մը ըսէ, որ հետեւեմ մեր երկու-քին մէջ, գիտցած եղիր, ես եմ յաւիտենական ճշմարտութիւնը...

Թարգմ. **Օր. Եսփիմէ Օտեան** **ԳԻՒՂ ԼՕԳԻ**

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. **Անձպիտ**՝ *առանց ուրախութեան արտայայտութեան: 2. Յարգանքի համար լիիզգիիքը հնոռ պահել: 3.* **Տոհմիկ**՝ *վեճ ու կռանուռ ընտանիքի, ազնուական: 4.* **Ճերմակ**՝ *արծաթ: 5.* **Դժուարպագնաց**՝ *բաղնիք մտնելու համար դժուարին: 6.* **Սպասուիչ**՝ *ոյժը սպասող, յոգնեցնող: 7.* **Կորսուած**՝ *անծանօթ: 8. Յաստիրտով*՝ *ուսուսուն: 9.* **Անգնդեայ**՝ *տգեղ: 10. Կերպարանիք, դէմք: 11. Խոնարհած :*

ԲԻԷՐ ԼՕԴԻ (բուն անունով ժիւլիէն Վիօ). —Ֆրանսացի նաւայ մը որ պեղեցիկ վէպեր գրած է մանաւորաբար Կ. Պոլսոյ եւ արեւելեան երկիրներու կեանքէն: Լօդի ֆրանսական Ակադեմիին քառասուն անդամներէն մէկն է:

ՕՐ. ԵՒՓԻՄԷ ՕՏԵԱՆ. — Թըրքահայոց ամէնէն արդիւնաւոր ուսուցչուհիներէն մէկը. ծնած է 1847ին, Սկիւտար, և քոյրն է հայ գրականութեան մեծապոյն դէմքերէն մէկուն՝ Գրիգոր Օտեանի: Ունի շատ մը թարգմանութիւններ՝ ֆրանսական գրականութենէն, որոնց մէջ գոհար մըն է Լիւտովիկ Հալեվիի նշանաւոր գործին՝ «Աբբա Քոնսթանթէն»ի թարգմանութիւնը, հրատարակուած առանձին հատորով: Թարգմանած է նաև իտալացի մեծ գրողի մը՝ Էտմոնտօ տէ Ամիչիսի պեղեցիկ մէկ գործը, «Սիրտը», որ շատ դպրոցներու մէջ իբր աղջկանց դասագիրք կը գործածուի:

14. ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Կրօնական բռնադատ պատմութեան մէջ չկայ բան մը որ Հայաստանեայց պատկառելի Եկեղեցին չափ ուժգին ապտէ երեւակայութեան, և խանդաւառէ զիս հանդէպ:

Պատճառը անոր հնութիւնը չէ սակ: Հաստատութիւն մը կրնայ պատկառելի ըլլալ և սակայն ոչ չահեկան: Պատճառը անոր կազմութիւնն ալ չէ, թէև ուշադրաւ ու հոյակապ է այդ: Պատճառը սա է մանաւանդ որ այս եկեղեցին ամէն ուրիշ աւելի ազգի մը հոգիին մարմնացումը կը ներկայացնէ աչքառին վրայ: Թանձր այն խաւին սակ՝ զոր ազգութեան ու նախապատմութեան դարեր անոր շուրջ գոյացուցած են իր դեղեցկութիւնը եղծանելու և կենսաէութիւնը չքացնելու համար, անհաս կեանքի մը կենդանի հոգին կը բաբախէ սակաւին:

Յաւարի[1] Ղեվոնդեան դէմ Քրիստոսի տէրութեան նուիրուած մարդ պայքարող, մարդ անպարտելի հայածանքի սակ յօժարուող և արիանող, մարդ խաղաղ օրերու մէջ Քրիստոնէական հաւատքի յաղթական օրհներգները երգեցնող, միշտ կենդանի, միշտ հաւատարիմ և յաւիտեան յուսալից այդ հոգին տեսին է որ կը հրահրէ և կը քաջալերէ Քրիստոնեայ հաւատացեալին երեւակայութիւնը և կրօնական ջերմեռանդութիւնը:

Հայ ազգութեան այս հոգիին ազդեցութիւնը ոչ մէկ ժամանակ աւելի խորապէս զգացած եմ քան երբ կը կանգնէի հեռաւոր Հայաստանի լռին հովտի մը վաղեմի մէկ վանքին չքնաղակին մէջ: Ո՛հ, ինչ պերճախօս լռութիւն էր այն: Եւ յետոյ, խորհրդանշիւր գիւղի, աւանի

և քաղաքի քարուկիր տուր եկեղեցին, զօրանչտ պանդոկը, տղօմքի և պաշտօնի անվրէպ ժամերը, մշտաբաց դուռը — ամբողջ տասնըվեց դար — ինչո՞ւ, ինչո՞ւ կը յայտնեն այն ոգին նկատմամբ, զոր ոչ հուրը, ոչ սուրը և ոչ ժամանակը կրցած են մարել: Երբ այսպիսի մտածումներու մէջ թաղուած կը կանգնիմ ես հայկական տաճարի մը մէջ, վոյթ չէ՝ որչափ ալ անիսաւնակ[2] ըլլայ այն, և կ'անկարելի Աստուածոյն ընծայութեան, կամ պատմական Շարականներու վեհ եղանակներուն, կամ հզօրչունչ աղօթքի մը մատուցման, խորապէս կը յուզուի սիրտս: Հայ մը ինչպէ՞ս կրնայ անտարբեր կենալ Աղգին այս մայր ոգիին առջեւ, ի զուր ջանացած եմ հասկնալ:

Հայաստանեայց եկեղեցին արմատական զարմիրն է իր թևերուն մխիթարար[3] ջերմութիւնը և հովանին տարածել ամէնուն վրայ որոնք Հայ ծնած են: Հայաստանեայց եկեղեցին նկատմամբ այս ունի ճշմարիտ է քան ուրիշ մ' և է ազգային եկեղեցի նկատմամբ: Եւ խոստովանիմ թէ այս գաղափարականը աւ հաստատակ յաւ պահպանուած է: Ամէն Բրնամնեանդրաւ հանդէպ Թոլստոյեանն ալ ուրիշ մէկ որչ յատկութիւնն է Հայաստանեայց եկեղեցին:

Անո թէ ինչո՛ւ Հայաստանեայց եկեղեցին կ'ազդէ իմ երեւակայութեանս և թէ ինչո՛ւ կը սոխպոսիմ ըսել թէ բարեբախտ են այն Հայերը որոնք իրենց հոգեւոր ժառանգութեան[4] թանկագին յորդը կը զգան:

ՀԷՐՈՂՐՈՍ Մ. ՍԱԼԷՆ

*ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Տխուրաւան: 2. **Անիսաւնակ** անշուք, զարդ ու շքեղութենէ զուրկ, հասարակ: 3. Մխիթարող, մխիթարութիւն տուող: 4. Եկեղեցիին:*

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԹՈՒՅԼՏՈՒՈՒԹԻՒՆ. — Իր սեփական եկեղեցին, կամ իր սեփական դաւանութիւնները, ծէսերն ու արարողութիւնները չպարտադրել ուրիշներուն՝ որոնք տարբեր եկեղեցիի մը կը պատկանին, կամ տարբեր դաւանութիւններուն, ծէսերուն ու արարողութիւններուն կը կատարեն իրենց պաշտամունքը։

ՀԷՐՊԸՐԹ Մ. ԱԼԷՆ.—Բողոքական քարոզիչ մը, լաւ հայագէտ և Հայութեան ամէնէն թանկագին բարեկամներէն մէկը։ Ծնած է 1865ին՝ Խարբերդի մէջ, բողոքական ծնողքէ։ Իր մայրը նոյնքան պատուական հայասէր մը եղած է և մեծ բարիք ալուած է Հայաստանի մէջ։ Հէրպըրթ Ալէն իր ուսումը առած է Ամերիկա, Պօսթընի մէկ Քոլէճին մէջ, և վերադարձած Հայաստան՝ երկար տարիներ մնացած է իր ծննդավայրը՝ Խարբերդ, յետոյ Վան, և մեծապէս օգտակար հանդիսացած է նոյն քաղաքներու Հայոց։ Վերջէն դարձեալ Ամերիկա անցնելով ընտրուեցաւ Նախաստամատոյց Ցանձնաժողովին, և անգլիերէն տեսրակ մը գրելով բովանդակ անկլօ-սաքսօն աշխարհին կարեկցութիւնը հրաւիրեց Կիլիկիոյ վերապրողներուն վրայ։ Հայութիւնը 1911ի սկիզբներէն կորսնցուց իր այս թանկագին բարեկամը։

15. ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԵՐԸ

*Քրիստոնէութենէ առաջ ասոյգ է թէ քաղաքակա-
նապէս յաջող չրջաններ ունեցած ենք, որոնց բարձրա-
կէտը կը կազմէ Մեծն Տիգրան, բայց այնքան վաղանցիկ
չրջափոյլութենով, որ հազիւ նշմարելի են ընդհանուր
պատմութեան տեսարանին վրայ: Եթէ Քրիստոնէութիւնը
ամբողջ մը չտար մեր ազգային նկարագրին, եթէ
դիւանագիտական զարմնումով մը չչնչեր մեր ազգային
անհատականութիւնը, Սասունցոյ կամ Սրտակոյ կրա-
նող սիրտակեցութիւնը դիւրաւ պիտի ընկրկէր ու կոր-
սուէր մեզ. և մեր սասանմոյսութիւնը կենսականու-
թիւնը զարգացումի նպաստաւոր հող մը[1] չպիտի գտնէր
իրեն: Քաղաքական, կրօնական, մտաւորական ոչ մէկ
բնոյչ ու իրական ոյժ պիտի տպաւորէր մեր գոյու-
թիւնը, իբր քաղաքակրթութեան[2] ու ցեղակից
ժողովուրդ մը:

Ահեղն Քրիստոսութիւնը մկրտական[3] է այն վար-
կաբար բարեկրթումին որ կը յատկանչէ մեր պատմու-
թեան բազպոյն ու փառապսակ դրուագները: Հեթանոս
Հայը զուրկ էր գրականութենէ, հետեւաբար մտաւոր
կեանքէ և պատմութենէ, որը ազգային գաղափարի
խարիսխը կը կազմեն: Ճեղուն և Գրականութիւնը ազ-
գային ոգեշնորհ հանճարին ոսկի կոթողը կը հանդի-
սանան, ապագայ սերունդներուն աւանդելով իրենց ամ-
բողջ քաղաքակրթութեան բարիքները: Քրիստոնէու-
թեան տունկն է մեր Գրականութիւնը, իբր իր հոգեւոր
զարգացման հրամայական պահանջը: Աւրով վերածնու-
թեան նոր չրջան մը բացուեցաւ, նորոգ կեանքի մը
խայտանքը ոգեւորեց հայ ժողովուրդը, բարձր գաղա-

վարականներու[4] ընդունակութիւններ ծնցնելով անոր մէջ, առյգ ու անապատ կենսունակութեամբ լեցուն՝ որ կրցաւ դիմադրել դարերու քայքայումին և՝ քաղաքական բազմաթիւ չարիքներուն։ Իսկ Պատմութիւնը անցեալն է, իր նրմինեցանգ թերթերուվը, մերթ զուարթ, ճաճանչապսկ, թովիչ ու արտադրու, մերթ մռայլ, արիւնոտ, եղերերգական և խռովայոյզ։ Եւ անցեալը ընդդիմակ այդ բազմանկար ու հանդրսական չքնաղիին մէջ պայծառապէս կ'երեւան ազգային խոհրներու, ձգտումներու, առանձութիւններու երկարաձիգ թելերը, կարմիր առէլքներ՝ որոնք դարերու հոլովոյթին մէջ հիւսած են ազգային կեանքի թևգանը[5]։

Ուրացանչիւր ժողովուրդ իր ուրոյն պատմութիւնը և իր պատմութեան պատասխանատուութիւնը ունի, ուրկէ կը կամէ զգայնի բանասանեղծութիւն մը որ կրնայ բացատրել[6] ապագայ սերունդները։ Ուրացանչիւր ազգ հզօր ու սիրական խոհրով մը կը պատասխէ քաղաքակրթութեան, իր միջավայրին առանձութիւններուն և իր կեանքի պայմաններուն համեմատ։ Փոքրիկ ազգերու ընդդիմադրութիւնն ալ իր մանաւանդ ուժն ու կազմակերպութիւնը ունի քաղաքակրթութեան հակայ և զարատար ճամարին մէջ։ Հայը մեծ Հռոմին մեծութիւնը ունեցած չէ, ոչ ալ Հելլէնին հանճարը, սակայն ան քարձր կանած է քաղաքակրթութեան դրօշը յառաջացման Արեւելեան քարձունքին վրայ, զերազանց զոհաբերութիւններով և մեծամասնն հերոսութիւններով։

Հայ նկարագիրն վառարանը եղած է այն ազգին որ կը յառնէ Հայոց քաղաքակրթութեան ընդունակութիւնը, այն կը մարմնացնէ իր զարուց անհատականութիւնը և իր խոհրները։ Պրօմեթէոս արդ մարդկութեան մը չէ մեզի համար, այլ ազգային անհատականութեան

ատեան մը և հատուածքին մը, ուր կը խոսուի մեր դարուան կեանքը, իր բոլոր իրագործութեանց օգտակարութիւնովը[7]։ Մեր դիւցազն նախահայրերը իր պերճ լեզուով կը խօսին մեր սրտին. մեր նահատակները պատկեալ շարքը իրմով կը հմայէ մեզ. մեր գրական ուղղութիւնն ու ընտանեվարժական իտէան իրմով հրաչակերտուած ու վեհացած են։

Եկեղեցին մեր ընտրական հայրենիքը եղած է, ուր մեր անկախութեան և ազատութեան ծարաւը գոհ է իր վսեմ յաղթութիւնէ։ Բանակցութեան շատ մրրիկներ յուզած են մեր աշխարհը, ահերուն և թշուառութեան երկար դարեր սոսած են, արիւնի և արցունքի վտակներ ոռոգած են մեր հայրենի հողը. Եկեղեցին այդ ճգնաժամերուն մէջ խանդակաթ մօր մը քնքուշ բազուկներով չգնացած է տիեզերական[8] հօրը։ Կամ, օտարչուն հովերէ դէպի անծանօթ հորիզոններ քշուած Հայը, որուն կը մատուցուի պանդխտութեան դառն բաժակը, հայկական-հայածէս Եկեղեցին հոգեկան տակ երջանիկ ու հանգիստ գոհ է ինքնինքը, իբրև հայրենի հողին վրայ։ Այս պարագան կը բացատրէ հոգեբանութիւնը նոր-նախիջեւանցիներուն, որոնց վատ հայրենասիրութիւնը[9] իր բուսականութիւնը գոհ[10] Ս. Էջմիածնի նուիրական քարերուն մէջ։

Այսպէս՝ Հայ Եկեղեցին հանդարտ ճկունութեամբ և հեռանկար իմաստութեամբ չատ փառաւոր և վիթխարի դեր մը կատարած է ցարդ. մեր ազգային գոյութեան պահպանումին և զարգացման գործին մէջ։ Հայը անոր յայտնագործած է[11] ինչ որ ունի ազնիւ իր էութեան խորը։ Ան գեղեցկացած է ազգային հոգեբարձր վերին բանկոծ և աճեցի կոհակներուն վրայ[12]։

ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴ. ՆՈՒՐՈՒՃԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ասպարէզ ևր, միջոց ևր: 2. Ուրիշներու հետեւող, ուրիշներէ օրինակող, ուրիշներու ենթակայ: 3. Սկզբնաւորութիւն է: 4. Նպատակներու, իտէալներու: 5. Ինչպես որ կարմիր թղթէ կազմուած թզուկը այժմ կը զարնէ կտաւի ևր երկայնքը (առէջ), այնպես ալ ձգտումներդ, իտէալներն ու աւանդութիւնները դարերու ընթացքին իրենց գոյութիւնը կը զգացնեն ազգային կեանքի պատմութեան մէջ: 6. Խանդավառիլ: 7. Դէպքերու եւ անցքերու յաջորդական շարքով: 8. Երկրին դուրս ինկած: 9. Հայրենիքի կարօտը: 10. Գոհացում գտաւ: 11. Երեւան բերած է: 12. Դարերու ժառանգութենէն մէջէն:

ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ ՓԱՐԵՐ. — Պարսից Շահ Աբբաս Թագաւորը, Օսմանցիներէ հետապնդուած, երբեմն հետ Պարսկաստան քշած էր ճամբուն վրայ գտնուող Հայերը, որովհետեւ գիտէր թէ անոնք իսկոյն պիտի շէնցնեն ու ծաղկեցնեն Պարսկաստանի այն մասը ուր պիտի տարուէին: Շահ Աբբաս չէր սխալած: Վերջէն սակայն, Էջմիածնի կարօտը պատճառ եղաւ որ շատ Հայեր փախչին ու հայրենիք վերադառնան: Պարսիկները՝ տեսնելով որ չպիտի կրնան պլուխ ելլել, մտածեցին Էջմիածնէն քարեր բերել Նոր-Նախիջեւան, որպէս զի Հայերը անոնցմով իրենց կարօտը առնեն ու չհեռանաներկրէն:

ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴ. ՆԱՐՈՅԵԱՆ. — Միաբան և փոխ-վանահայր Արմաշի, որուն արժանաւոր աշակերտներէն է: Ծնած է 1875ին Տարօնի Արտերթ գիւղը և 1895ին մտած է Արմաշի վանքը, աշակերտելով Դուրեան Սրբազանի, որմէ վարդապետ ձեռնադրուած է վեց տարի վերջը: Շատ գեղեցիկ, հմտալից և լուսամիտ էջեր աւելցուցած է մեր կրօնաբարոյական դրականութեան, ընդհանրապէս «Հարմանք» ծաձկանունով: Աշխատակցած է պոլսոյ գրեթէ բոլոր թերթերուն և հանդէսներուն: Դպրեվանքին մէջ՝ որուն վերատեսուչն է մինչեւյն ատեն, գլխաւորաբար ստանձնած է Ազգային եկեղեցական պատմութեան և հոգեբանութեան դասերը:

16. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՄՐՈՂՋԱԿԱՆ ԴԱՐՁԸ

*Հայաստանի ամբողջական քրիստոնէութեան պատ-
նառն, կամ քրիստոնէութեան Հայաստանի մէջ տա-
րած կրօնք հաչակուելուն թուականը, ամփոփ ըն-
դունած է 301 տարին, հետևելով ժամանակագրական
ճշդագոյն հետազօտութեանց: Հայաստան՝ աշխարհի մէջ
առաջինը եղաւ, ուր թագաւորը, թագաւորական ըն-
տանիքը, նախարարները, բանակն ու ժողովուրդը
համանգամայն քրիստոնէութեան դարձան, և քրիստո-
նէութիւնը պաշտօնական կրօնք հաչակուեցաւ: Կա-
տանդիանոս կայսեր դարձը, տասներկու տարի ետքը,
313ին կատարած հրովարտակին վրայ է:*

*Այդ հրաշալի դարձին պատճառը ու նոր տարբերը
եղաւ Գրիգոր Պարթեւ, որ Հայերը Լուսաւորիչ անու-
նով պատուած են, որովհետև ան եղաւ որ Հայ ազգը
Աստուածային լոյսով լուսաւորեց: Տրդատ թագաւորն ալ
պէտք է ճանչնալ իբր Գրիգորի դործակից, այնքան
տարբերակից և բուռն պաշտպանութեան մը: Տրդատ թագա-
ւորին հարստութեան հետևանքն էր, և պարթևական ծագում
ունէր, ինչպէս էր նաև Գրիգորի հայրը, այնպէս որ ազ-
գային-կրօնական կապ մըն ալ կը միացնէր երկու գործա-
կիցները, Քրիստոնէութեան քարոզիչ առաքեալը և Քրիս-
տոնէական պաշտպան թագաւորը: Բայց պետական
մեծ ուժի հետևանքն էր որ երկուքը զօրաւոր
կապերով իրարու միացուցած էր:*

*Քաղաքական յեղափոխութիւն մը տեղի ունեցած էր
այդ միջոցին Պարսկաստանի մէջ, և Սասանեանք յա-
ջողած էին Արշակունիներու, մինչ տակաւին Արշակու-
նիներու հայկական ճիւղը կը թագաւորէր Հայաստանի*

մէջ : Պէտք էր այն ալ կրծանել, որ Պարսկաստանի նոր Հարստութիւնը[1] կարենար ապահովապէս հաստատուիլ. սակայն գէնքի յաղթ նպաստաւոր չէր եղած Սասանեաններու : Այդ պատերազմի հանդէպ՝ Վրաստան մը, Անակ իշխանը, յօժարութեամբ առանձնաց Հայոց թագաւոր Խոսրովը՝ իր մերձաւոր ազգականը՝ զաւակութեամբ պսակելու գործը : Յանձնառութիւնը կատարեց, բայց ինքն ալ սպանուեցաւ հոյ նախարարներու ձեռքով : Գլխագլուխ Անակի որդին էր, Տրդատ ալ Խոսրովի. բայց երկուքն ալ տակաւին մանուկ էին 240 տարին, որ կրկին սպառնալեաց վտանգին է :

Իրիգոր Գրիգորեանութեան մէջ մեծցաւ ու կրթուեցաւ Կապադովկիացոց Կեսարիա քաղաքը, մինչ Տրդատ իր նախնեաց կրօնքին մէջ մնաց, և Հռոմայեցւոց ու Պարսից մէջ տեղի ունեցած պատերազմներու հետեւանքով արկածալից պատահարներու մէջ գտնուեցաւ : Տրդատ վերջին անգամ Հայոց թագաւորական գահը գրաւած էր Գիոկղետիանոս կայսեր օգնութեամբ, 287 թուականին, երբ Երկրայի մէջ կատարած գոհաբանական օծանխմբութիւններու առթիւ յայտնեցան Գրիգորի ծագումն ու նատաքը, և անոնցմէ չարչարանքներէ ետքը Արտաշատի Վիրապին արդեարանը նետուեցաւ : Գրիգոր սոսկալիք տարի տրկեաւ այդ տանջալի գերին խորը, և կենդանի մնաց մահացու և երկարատև տանջանքներու մէջ :

Նոյն միջոցին Հայաստանի մայրաքաղաքը՝ Վաղարշապատ հոսան խումբ մը քրիստոնեայ կայներ, Ս. Գայիանէի առաջնորդութեամբ : Այդ կայներէն մէկուն՝ Ս. Հռիփսիմէի գեղեցկութիւնը թագաւորին մոտքրութիւնը գրաւեց, որ ուզեց զայն խրացնել : Բայց զանազան պատրագաններ, ինչպէս են Ս. Հռիփսիմէի դիմադրութիւնը,

երեսունըմեկ կոյսերուն մարտիրոսութիւնը, թագաւորին վրայ եկած դայլամարդութեան պատը, թագաւորին քոյր՝ Խոսրովիդուխտի կոլմէ Քրիստոնէից Աստուծոյն դիմելու խոհանճանքը, և վերջապէս Վիրապէն հանուած Գրիգորի աղօթքով թագաւորին ջժկուիլը, որնք 300 տարուց վերջերը և 301 տարուց սկիզբները տեղի ունեցան, այնպիսի մեծ ազդեցութիւն գործեցին որ Տրդատը Քրիստոնէութիւնը ընդունելու տրամադրեցաւ: Նախ ևս ալ իր նորահաւատ եղանլին բորբքմամբ փութաց Քրիստոնէութիւնը իր ամուսնութեան պաշտօնական կրօնք հռչակել:

Գրիգոր պարզ աշխարհական մըն էր, և իրեն հետ ոչ քահանայի ընկերնկեր ունէր և ոչ գործակից եկեղեցականներու խումբ մը. այսու հանդերձ, 301 տարին չվերջացած; Հայաստանի կրօնական կեդրոնը[2] հիմնապէս վոխուած էր, աստուածներու պաշտօնը գրեթէ դադրած, և Քրիստոնէութիւնը, կանուխէն տարածուած արդէն Հայաստանի գանագան կողմերը, ընդհանուր կերպով ընդունուած էր:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ ԱՐՈՒԵՍՏԻ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Թագաւորական գերդաստան: 2. Երեւոյթը, դրութիւնը, վիճակը:

ԿՈՍՏԱՆԴԻԱՆՈՍ (306—337). — Այս կայսրը զոր պատմութիւնը «Մեծ» կը կոչէ, Բիւզանդական կայսրութեան մայրաքաղաքը դարձուց Կ. Պոլիսը: 313ին՝ սիրով կրօնք հռչակեց Քրիստոնէութիւնը, ինքն իսկ քրիստոնեայ մկրտուելով:

ԴԻՈԿղԵՏԻԱՆՈՍ. — Հռոմայեցի կայսր մը որ 284 թուականին իշխանութեան գլուխ անցնելով, զարհուրելի կերպով հալածեց ու չարչարեց քրիստոնէութիւնը ընդունողները: 305 թուականին՝ ինքնակամ հրաժարեցաւ գահէն:

ԵՐԻՉԱ (արդի Երզնկան).—Հին ատենները բարձր Հայոց Եկեղեցաց դասաւորին մէջ կառուցուած այս քաղաքը հայկական մեհեանները կեդրոնավայրը մըն էր։ Այնտեղ հաստատուած էր Անահիտի կամ Աստեմիսի ոսկի արձանը որ գարնան և աշնան մեծահանդէս թափօրով կը պտտցուէր քաղքին մէջ։ Այդ տօնախմբութիւններէն մէկուն միջոցին էր որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի յայտնութեցաւ քրիստոնէութիւնը. Ս. Գրիգոր որ Տրդատի գինակիցն էր, մերժեց դալար ոտեր ու ծաղիկներ նուիրել դիցուհիին, և այդ պատճառաւ նեռուեցաւ Խոր Վիրապը։ Վերջէն՝ երբ Տրդատ քրիստոնէութիւնը ընդունեց, Ս. Գրիգոր Հայաստանի ուրիշ մեհեաններուն հետ քանդել տուաւ նաև Անահիտի մեհեանը և անոր տեղ Աստուածածնայ նուիրուած տաճար մը կանգնեց։

ՄԱՂԱԿԻԱ ԱՐՔԵՊ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ. — Նախկին Պատրիարք Կ. Պոլսոյ։ Ունի բազմաթիւ հրատարակութիւններ, ազգային աշխատութիւններ, ճառեր, և՛ն, թէ՛ հայերէն և թէ տար լեզուներով։ Իր տպուած գործերուն մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրաւեն «Հայոց Եկեղեցին» և «Զօրս Աւետարանեաւ Համապատում»ը, որոնցմէ առաջինը նախապէս ֆրանսերէն հրատարակուած է։ Վարած է արտաքինտրական պաշտօններ, և երբեմն ալ փոխ-վանահայր ու վերատեսուչ եղած է Արմաշի Դպրեվանքին։

ԱՐՏԱՇԱՏ.—Հին Հայաստանի մայրաքաղաքը, Այրարատայ Նահանգ դասաւորին մէջ։ Ըստ Մովսէս Խորենացիի՝ Արտաշէս Բ. կառուցած է զայն. ուրիշ աւանդութիւն մը՝ Արտաշատի հիմնարկութիւնը կը վերագրէ Արտաշիսս Հայկազն իշխանին որ Արշակունեաց հարստութեան հաստատումէն առաջ՝ Ասորւոց կողմէ կուսակալ կարգուած էր Հայաստանի մէկ մասին։ Քաղքէն վեց մղոն հեռու կը գտնուէր Խոր Վիրապը ուր նետեցին Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը։ Այսօր Խոր Վիրապին տեղը կը կանգնի գեղեցիկ վանք մը՝ զոր է. դարու կիսուն շինած է Ներսէս Գ. «Շինող» կաթողիկոսը (641ին ընտրուած և 652ին քաշուած, յետոյ 658—661 դարձեալ

կաթողիկոս)։ Վանքը կը կոչուի Ս. Գրիգորի անունով։ Այս վանքին մէջ՝ որ ժԹ. դարուն մանաւանդ դպրութեանց կեդրոն մըն էր, պահուած կը մնայ հազար տարուան հնութիւն ունեցող նկար մը որ կը ներկայացնէ Լուսաւորիչը, Տրդատը, եւն. եւն.։ Արտաշատէն այսօր քանի մը պատեր միայն կը մնան։ Հին քաղքին հիւսիսային ծայրը միայն կ'ապրին 140 տուն հայ բնակիչներ որոնք պատճած են Սալմաստի կողմերէն։

ԴԱՅԼԱՄԱՐԴՈՒԹԻՒՆ.—Կը պատմուի թէ Հռիփսիմեանց մարտիրոսութենէն վերջ Տրդատ թագաւոր երբ որսի ելած էր, յանկարծ սեաւակ մը մելամոլձոտութիւն եկաւ վրան, կուռքէն դուրս թուաւ և վայրենի գազաններու պէս (գայլի պէս) սկսաւ թափառիլ անտառները. նոյն վիճակին ենթարկուեցան նաև շատ մը պալատականներ։ Վերջէն՝ Ս. Գրիգորի աղօթքով փրկուեցան ամէնքն ալ։

---

17. ՓԵՐԵԶԱԿԻՆ ԴԱԳԱՂԸ

Ալբատրոսը փերեզակին էր մեռեր երէկ գիշեր.
Անոր դագաղին համար՝ մայր տախտակ տալ չէր ուզեր։
Մինչեւ իսկ երկաթագործն իր մէկ գամը կը պահեր.
—«Հերիա՛ մըն է ան, կ'ըսէր, եկած երկրէ մը օտար,
«Թէեւ՝ այն Աստուածին զոր կը պաշտենք կամ ոչ,
«Եւ զոր,—եթէ վերադրէր[1]—պիտի նախատէր կրկին։
«Սատանն անոր կը նեխէ թրխամանէն դէմ մաքուր.
«Շունն մը պէս, ժայռէ ժայռ, քաշկռտանք զայն առ-
թուր[2]։»
«Այո՛ն՝ երկնք չուք տարտ պէտք չունի զինքն ուրացողին.
«Մեր ոսկրներո՛ւն համար միայն օրհնեալ է ծոցն հողին։»
Եւ հրեայն կինն այրի և մանկիկներն իր տնկուն,
Վայրապա՛ր[3] կը հայցէին գերեզմանին անցորդներուն,
Ու, դէմ փրկել ճգնելով ժողովուրդին նոսկանքէն,

կը բանէին պատանին մէջ մնանէն երկու ատքէն...։
—Իմանալով պատահմամբ այս գայմակղանքն հոգեխռով,
Հասաց իսկոյն, սմբոխեն եաս կեցուցի մէկ նայուածքով,
Եւ երկու ձեռքս երկարած այրի կնոջն ու որբերուն,
Ջրհասանէկյ երեսին սրսի սե՛ւն իրենց հոգւոյն[4].
Իրենց տալ՝ ես կորակոր[5]... — «Դազաղին փո՞յտ կը
պակսի,
Գայէ՛ք և իմ անկողնիս տախտակնե՛րն առէք», ըսի։
Իրենց սիրտը չարժեցաւ, ղկյաց այս երկու խօսքով,
Կնոջն ու մանկանցն, ամէնքն ալ փարեցան գրկանքով։

Թրգմ. **Սդեփ. Փանոսեան** **ԼԱՄԱՐԹԻՆ**

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Նորին սպրիր, վանին սգուսիր: 2. Ոսկի տակ, կոխկրտելով: 3. Ի զուր: 4. Իրենց հոգիին վարձը, չարութիւնը: 5. Խղճալով:

ԼԱՄԱՐԹԻՆ (1790—1869).—*Ֆրանսացի նշանաւոր բանաստեղծ, աշխարհի մեծագոյն մտքերէն մէկը։ Եղած է մարդկային բնութեան յաւտուկ ամէն պզտլութիւն, հոյակապ տաղերու մէջ։ Անոնք նաև պատմական գործեր և ճամբորդութեան նկարագրութիւններ։*

---

18. ՀԱՅՐԸ ԵՒ ՉԱՒԱԿՆԵՐԸ

Հայր մը իր զաւկին տուաւ կարասած մը, ցրուն ու սրջան, և ըսաւ անոր.

—Ինծի պէս տապրէ, և վերջը քարի պիտի ըլլայ։

—Հայրս զուարթ կեանք մը կ'անցընէր, խրճիթս տան, ուրիշն ես ալ պէտք է որ իրեն պէս ընեմ։

Այդպէս տարիներ տարի մը, երկու տարի, տասը տարի, քսան տարի, մինչեւ հօրը բոլոր տուածները և ինց առանց դրամի։ Այն ատեն հօրը դիմելով սկսաւ նոր բան խնդրել, բայց հայրը մերժեց։

Տլան սկսաւ հայրը անիծել։

—Եթէ հիմայքան մը առ չես ուզեր ինծի, ի՛նչէր, ուրեմն ինչո՞ւ նախապէս այս չնորհը ըրիր, և զիս ապահովցուցիր թէ անկա կը լսէ ընդմիշտ ապրելու համար։ Բայց այն հաճոյքները զոր կը զգայի հարստութիւնս մսխած միջոցիս, հիմակուան կեանքիս ոչ իսկ մէկ ժամուան սառապանքը կրնան փոխարինել։ Պէտք էր գիտնալ թէ այս հարստութիւնը չափուն բաւէր ինծի, հետեւապար պէտք էր որ սեպի սպլիր։ Դուն միայն «Ինծի պէս սպրէ և վերջը լաւի պիտի ըլլայ», ըսիր դուն քու հաճոյքիդ համար սպրած էիր, ես ալ իմ հաճոյքիս համար սպրեցայ։ Դուն քեզի պահելով հարստութիւնդ մսսեցիր և չսա քիչ բան միայն սուիր ինծի։ Դուն հայր մը չես. ի՛սրտաւմ քեզ, ի՛սրտմ...

*
* *

Հայրը կարսաւծ մնաց ալ երկարել զսակին սուսա և անոր ալ միևնոյն խօսքը ըսաւ.

—Ինծի պէս սպրէ՛, և վերջը լաւի պիտի ըլլայ։

Եւ երկրորդ զսակը, իր անդրանիկին պէս սիրով ընդունեց այդ հարստութիւնը և ուրախ մնկնեցաւ հօրը քովէն։ Բայց գիտէր թէ ինչ եկած էր իր եղբօրը գլխուն, ու կը չանար ընդունել հօրը խօսքերուն բուն նշանակութիւնը։

—Մեծ եղբայրս, խորհեցաւ ինքնիրեն, անա՛նկ կարծել թէ հօրս պէս սպրելու համար պէտք է միայն հաճոյքի վրայ մտածել, ամէն բան վատնել ու կրծանեցաւ։ Ուրեմն ինչպէ՞ս ընելու է՝ հօրս պէս սպրելու համար։

Սար վրայ սկսաւ միտքը բերել հօրը ամբողջ կեանքը։ Բայց որչա՛փ ալ կը մտածէր, միայն մէկ բան պարզ

կ'երեւար իրեն. այնքան մէ իր ծնեկէն առաջ ոչ մէկ քան նոյն իսկ զոյութիւնն չունէր, մէ հայրը զինքը ծնած, անուցած ու կրթած էր, և մէ ամէն տեսակ ինչքեր առած էր իրեն ընելով. «Ինծի պէս ապրէ՛, և վերջը քարի պիտի ըլլայ»: Գիտէր ասկաւին մէ հայրը միեւնոյն կերպով վարուած էր նաև իր եղբօրը հետ: Կը խորհէր ու կը խորհէր, և ուղիղ ոչինչ միտքը կու գար հօրը մասին: Վերջապէս հետեւցուց մէ հայրը բարի՛ք ըրած էր իրեն և իր եղբօրը. ատ էր ամբողջ գիտցածը:

Այն ատեն միտքն ընդունեց մէ ի՛նչ կը նշանակէ «Ինծի պէս ապրէ՛» խօսքը: Անիկա հասկցաւ մէ հօրը պէս ապրելու համար պէտք է ոչ մէկ բարի՛ք ինայել մարդոց:

* * *

Հայրը Աստուծմէ է, գաւակները մարդիկն են, կառուցը աշխարհի է, տարաբաժինը կեանքի է:

Մարդիկ կը մտածեն մէ կրնան առանց Աստուծոյ ապրիլ:

Անոնք կը կարծեն մէ կեանքը իրենց չնորհած է գործելու համար: Անոնք կը գործեն ու կը վաստկին զայն, և երբ մահը վրայ կը հասնի, չեն հասկընար մէ ինչո՛ւ իրենց տրուեցաւ այդ կեանքը, երբ անոր տանջքները այսպէս անկանխատես ու մահառիթ պիտի վերջանային: Եւ այս մարդիկը կը մեռնին Աստուծոյ անծանօթ և անիկ բամտնալով:

Առակին գաղիլի պարագան է ասիկա:

Ան ուրիշներ ալ որ կ'ըսեն. — «Աստուծոյ մասին բոլոր գիտցածնիս սա է որ բարի՛ք կը բաշխէ մարդոց և կը հրամայէ որ իրենք ալ նոյնը ընեն ուրիշներու. ուրեմն անոր պէս ընենք, բարի՛ք բաշխենք մարդոց»: — Եւ բաշխել սկսեցուն պէս՝ Աստուած ինքն իսկ կը յայտնուի

անունդ ու կ'ըսէ. «Ինչո՞ւ այս էր իմ ուզածս. դո՛ւք ալ ըրէ՛ք այն՝ ինչ որ ես կ'ընեմ, և ինծի պէս սպրած պիտի ըլլա՛ք»:

Երկրորդ զաւկին պարագան է սակայն:

ԼԷՈՆ ԹՈԼՍԹՈՅ

ԼԷՈՆ ԹՈԼՍԹՈՅ. — Նշանաւոր ռուս վիպասան և խնաստասէր. ծնած է 1828ին, Ռուսիոյ Թուլա քաղաքէն իբր սպայ մասնակցած է Խրիմի պատերազմին, գտնուած է Սեվաստաբօլի պաշարման մէջ, և այդ միջոցին սկսած է գրել իր պատերազմի յիշատակները որոնք մեծ հռչակ պարզեւած են իրեն: Ցետոյ յաջորդաբար հրատարակած է նշանաւոր վէպեր, «Պատերազմ և խաղաղութիւն», «Աննա Քարենինա», «Կրէօյցէրեան Սօնատ», «Յարութիւն», և, բազմաթիւ խնաստասիրական ու կրօնական գրուածքներ, յիշատակներ, ընկերային տեսութիւններ, որոնք թարգմանուած են աշխարհի մեծագոյն լեզուներուն: Իր գործերէն հայերէնի թարգմանուած են «Յարութիւն»ը, «Կրէօյցէրեան Սօնատ»ը, «Աննա Քարենինա»ն և շատ մը մանր գրուածներ: Թոլսթոյ, իր կենդանութեանը, ամբողջ հողերն ու ստացուածքը յաժնած էր գիւղացիներուն, որոնց համար գործակին հայր մը եղած է միշտ, և կ'ապրէր պարզ գեղջուկի մը պէս: Մեռած է 1910ին, երբ տունէն կը հեռանար վանք մը քաշուելու և մենակեցութեամբ անցընելու համար իր կեանքին վերջին օրերը:

19. ՃՇՄԱՐԻՏ ԲԱՐԵՐԱՐԸ

Մեր պարտէզին ածուներուն մէջ գմայլելի ծաղիկներ կը բայուին՝ երբ գարունը իր ոսկի ժպիտն ու մեղրաւէտ քաղցրութիւնը կը բերէ քնութեան: Հրաշափառ ու դրախտային[1] գեղեցկութիւն մը ունին ամէնքն ալ, կոկոններու գմրուխտ կապանքը կը քակեն[2] ու կը պարզուին լոյս արեւուն՝ ինչպէս արեգնոզան[3] հուրի մը գեղածիծաղ դէմքը կը յայտնուի քօղի մը տակէն: Նոր բոլ ածուներուն մէջ կը չքմինք, ծաղիկներուն անուշ բուրմունքը կուգայ մեզ կը դիպչի և երջանիկ ու երանութեան դող մը կը տպաւորի մեր մարմնին մէջ. կարծես ամէն բաժակ, ամէն կոկոն մէյ մէկ խնկարանի դարձած են, և գեղապոյն հոտէն կը վառի ու կը մխայ իրենց կուշտը: Սոխ արեւը իր ճառագիներուն ցնծութը կը պատգիէ[4] ածուներուն վրայ, ծաղիկները ոսկի լոզանք մը կ'առնեն[5], կը շոլան ու կը փայլին, և իրենց գիրկընդխառնութենէն կազմուած փոնջերը այնքան հայտնապէս ու երևելապանդ կը դառնան որ մեղուն կը թռչի թէ ծիրանի գօտին եկեր կամար կապեր է անոնց կատարը:

Տարօրինակ բան ոսկոյն որ մինչ աւելի կը հրճուինք, աւելի երանագին գոյութեան մը կ'ունենանք, երբ դարնան՝ խոպան դաշտի մը վրայ, կամ լերան մը լանջերը՝ ծաղիկ մը ծերպին մէջ, պարզ և քոյրիկ ու խոյրիկ աղքատ երիցուկ մը կը գտնենք: Անպատմելի ուրախութեամբ մենք խնկոյն այդ ծաղկին վրայ կը խոյանանք, կը փղձնենք, հոգուով կը հոտուըտանք գայն ու արտերուս վրայ կը դնենք: Ո՛ւր մեր պարտէզին եղե-

մասունք[6] *ծալիկները, ո՛ւր այս համեստ, գրեթէ անընչան երկցուկը: Անոնց ո՛չ թոյլը ունի, ոչ ալ կոյրը, բայց ծերանի գօտին իսկ գտնագնել կ'երեւայ, և երբ կը հատուցանէ զայն՝ հարուէչն ալ անուշադրայի կը մնայ: Մեր սկրան իսկ կը զգայ անոր հպանքը, և սիրտէտ ու խանդաղատագին թեւթափում*[7] *մը կը զգայուց կուրծքին վրայ կամ ներքեւ ատկէն մը ղինքը կաշխատի ատին մէջ:*

Ինչ ծալիկ որ կը լսուի մեր պատկերին մէջ՝ կերպով մը մեր գործն է, մեր խնամքին և հոգածութեան արդիւնքը: Մենք կ'երթանք հոնտը կ'ուսնինք, կը բերենք պատկեր, օրերով հոդը կը խնամենք, և հոնտը անկենդան վերջ ասկատին երկար ժամանակ կը հանենք անոր վրայ, ցուրտէն ու տաքէն կը պահպանենք, նեցուկներ կը դնենք, նոյն իսկ սէրտ եղած տանը պատկերներ ալ կը վարձենք, մինչև որ ծիլերը առաջանան, ոստերը բուն, և բուներն ալ ձիւղեր արձակեն, տերեւոսին և ծաղկատարդութեան: Այսքան սիրտաշատ և աշխատութեան յետ՝ երբ վերջապէս ծաղիկները կը ծլին և ոճուները կը պճնուին, մենք երանութ կ'ունենանք տեսակ մը վարպետութեան նկատելու ինչ բերմունք որ կատարուեցաւ, ինչ հրճուանք որ կը պատճառեն մեր հոգւոյն: Յետոյ՝ կարծես երկինք ալ կը զգան թէ քանի վարպետին, քանի բերրութեամբ ու համբոյրի դառնան՝ այնքան ուժեղ հիւսում և զմայլանք պիտի ընդունին:

Մինչեւ այն պարզ երկցուկը՝ որուն կը հանդիպինք դերասկ ու խնամուած[8] *վայրերու մէջ, ճշմարիտ երանուած ծաղիկն է՝ որ իր բոլոր ձգտումն, ամբոյ մէկմը կ'ունենայ, միտքը ծեր ու բոլորկեր է այդպէս: Անիկա ոչ նեցուկ ունեցեր է, ոչ ալ հոգածու*

ձեռք, բայց կրկին դիմագրաւեր է տարելքնելու խոսքեանց, և իր բոլոր կը տարածէ իբր նուիրական պարտք մը՝ վոխարէնը ո՛չ հետեւիլ, ո՛չ զմայլանք, ոչ ալ շնորհակալութեան ակնկալելով։ Եւ այս խնկելի [9] խոնարհութիւնը այնքա՛ն անուշ կը խօսի մեր հոգւոյն, որ մէ՛կ այդ անխառնական երկիւղը կը նախընտրենք մեր պարսէպին բերդապի [10] ծաղիկներէն։

Մարդկային բարեպաշտութիւնն ալ այսպէս է։ Բարեպաշտներ կան որոնք պարսէպին ամուրութեան մէջ ճառագայթել չտարձակ ու կարծիկ [11] ծաղիկներուն կը նմանին։ Եւ ինչպէս որ ծաղիկները հոտցնելու համար տաժանք ու դժուարութիւն քաշած էինք, ինչպէս որ անոնց բոլորչումը իրականացնելու համար հազար զգուշութիւն և զուարթութիւնք ցոյց տուած էինք, այնպէս ալ՝ այս բարեպաշտները զոյացնելու համար՝ պէտք է երկար բանակ սպասեցնել ու պարտասնիք չտալնիք, պէտք է յանձնիք, անոնց անձնասիրութիւնն ու փառասիրութիւնը զոհացնելնիք։

Այսքանը կը բաւէր որ յուսահատէինք մարդկային բարեպաշտութենէն, եթէ երբեք չգտնուէին նաև մեծ ու պաշտելի բարեպաշտներ ալ։ Սոնք շատ քիչ անգամ միայն կը յայտնուին աշխարհի վրայ, բայց այնքա՛ն յիշատակելի ու պատուական եղանակով մը բոլոր կը սերմանեն որ մէկ հատին իսկ գոյութիւնը կը բաւէ անհետացնելու ուրիշ միայն անունով բարեպաշտները ցաւագին տպաւորութիւնը։

Լեռներու կուշտը, կամ քարքարուտ հողերու վրայ ծած երկցուկն են անոնք, մեծցած ու ծաղկած են առանց մէկուն յոգնութիւն ու չարչարանք պատճառելու, կը շտան և իրենց բոլորքը կը տարածեն՝ առանց գուարթին ու հետզհետէ ակնկալելու։ Սոնք չեն ուզեր որ

ամէն մարդ գիտայ իրենց ըրած բարիքը, փառք չեն ակնկալեր անկէ։

Ու ճշմարիտ բարիքը չի կորսուիր. ապնուազգի աղամանդն է ան՝ որ քանի մուխի մէջ մնայ, այնքան նշուլազարդ[12] ու չողչողուն վառք մը կը առնայ։

Ս. Ս.

*ԲԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Դրախտի մէջ տեղ ունենալու արժանի, շատ գեղեցիկ։ 2. Կանանչ կոկոնիներուն դուրս կը ցայտեն։ 3. Արեւի գեղեցկութիւնը ունեցող։ 4. Իր ճառագիւթները կը սիրտ ցնդուղի մը ծաղիկներուն հոսող ջուրերու պէս։ 5. Կ'ոսկեզօծուին։ 6. Դրախտածին, դրախտաճուն։ 7. Բարեխառնով, բեւեռաղխուով։ 8. **Խնամեալ**՝ խնամուով ընդունելի։ 9. Խունկի, գոլեսի արժանի։ 10. **Բերգզի**՝ բիւրաստեաղ։ 11. Կարող բանող, հրապուրիչ։ 12. Աղուոր փայլ արժանող։*

---

20. ՄԻ՛ ՎՀԱՏԻՐ

Դարերով անպա՛տմ, դարերով թշուա՛ռ,
Իմ խեղճո՛ւկ եղբայր, դուն մի՛ վհատիր,
Որ՝ կարծես ասոր՝ անդունդ, անարդար
Քեզ կը հալածէ սեւ ճակատագիր։

Գիտեմ, չարութեան ծանր լուծին տակ
Դուն չա՛տ ես տանջուած, չա՛տ ես համբերեր,
Շա՛տ ես փախաքեր դուն մի՛ այլ վիճակ,
Երկա՛ր յուսացեր, երկա՛ր սպասեր...

Բայց մի՛ վհատիր... Թող խորին հաւատ
Դեռ ակնկոթէ քու տանջուած հոգին.
Շատե՛ր քեզի պէս, մըտան յուսահատ
Աղատիչ դարման քաջ յաղթանակին...

Եւ ինչ կը դառնար կեանքը մարդկային,
Երբ դառն օրերուն՝ վոլթորկի նման
Ոսկեզօծ յոյսեր սիրտ չը յուզէին,
Հաւատքը զոհուէր յուսահատութեան...

Վաղուց մարդկութիւնն անոյշ, ցաւագար
Ծով վշաերու մէջ կը գտնէր վախճան.
Զոր անապատի կը փոխուէր աչխարհ,
Կեանքը կը դառնար մըթին գերեզման...

ԱՂԵՔՍ. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ.— Ռուսահայ յայտնի բանաստեղծ, ծնած է 1870ին Զաթաքալա քաղաքը. տասնըվեց տարեկան հասակէն սկսած է գրել, նախ թարգմանելով եւրոպացի բանաստեղծներու գործերը։ Աղքատ ծնողքի զաւակ ըլլալով, ճշմարիտ աշխատութեան հերոս մը դարձած է, հետեւելով բազմաթիւ տասպրէզներու, նոյն իսկ շատ խոնարհ տասպարէզներու։ Իր բանաստեղծութիւնները ամփոփուած են երեք հատորներու մէջ։ Ատոնցմէ զատ, մշտապէս կ'աշխատակցի ռուսահայ պարբերականներու։ Ունի նաեւ երգիծական տաղանդ։ Ծատուրեան լաւ արդիւնք տուած է նաեւ իբր թարգմանիչ, հայերէնի վերածելով ռուս նշանաւոր գրողներու, ինչպէս Թուրկէնեւի, Բուշքինի, եւն. գործերը։ Հայ գրականութեան ուսումնասիրութեամբ պբաղող ռուս ծանօթ գրողի մը՝ Իւրկի Վեսիլովսքիի հետ ռուսերէնի թարգմանած է ռուսահայ նշանաւոր թատերագիր Գաբրիէլ Սունդուկեանցի գլուխ-գործոցը, «Պէպօ»ն։

21. ԱՆՓՈԹՈԹԻՆ

Ծիածան նաւը այնքան մեծ էր, այնքան ամուր որ քնաւ չէր վախնար ո՛չ հովերէն, ո՛չ ալ նոյն իսկ ամենահարուածներուն վիճորիկներէն: Իր բոլոր առագաստները պարզած՝ կը սահէր առաջ, կը քարձրանար վրիպադէպ ալիքներու կատարը, և իր ղօրաւոր ուռունը կը փշրէր Ջրածածկ ժայռերը՝ որոնց դպչելով ուրիշ նաւեր կը խորտակուէին:

Այդ վերջալոյս նաւը կը տարօրինակ դէպի հետևեան: Անոր առագաստները կը վայլէին արեւին ճառագայթներուն տակ. անոր ընթացքը փրփուր կը գոյացնէր Ջուրին երեսը և սպիտակ վայրեան հետք մը կը թողուր նաւէն:

— Հիանալի նաւ է, կ'ըսէին ուրիշ նաւերու նաւորդները. Էլլիսթանին պէս հակայ մըն է և կը կարէ կ'անցնի ծովուն ալիքները:

Երբեմն ալ կը հարցնէին Ծիածանի նաւաստիներուն.

— Էյ, բարեկամնե՛ր, ո՞ւր կ'երթաք այդպէս:

— Ուր որ քամին կը տանի, կը պատասխանէին նաւաստիները:

— Զգուշացէ՛ք, ձեր առջեւ յորձանքներ ու ժայռեր կը գտնուին:

Բայց երբ պատասխան այդ նախազգուշացումին՝ քամին խլրտան երգի մը բառերը միայն կը բերէր.

Ուրա՛խ յառաջ սուրանք, ընկերնե՛ր,
Ուրա՛խ, միշտ ուրախ . . .

Եւ կեանքը միշտ ուրախ էր այդ նաւին վրայ, միշտ անոթ: Նաւորդները՝ իրենց յոյսը դրած Ծիածանին առաջնորդութեան վրայ, կ'արհամարհէին վտանգը: Ուրիշ նաւե-

րու վրայ խիստ կարգապահութիւն կը տիրէր. իսկ այստեղ ամէն մարդ ուզածը կ'ընէր: Անցեալին մէջ անվնաս հնացած ըլլալին՝ բոլորովին կ'աւելցնէր նաւաստիներուն անխութութիւնը:

—Չկայ վոթորիկ մը այնքան սաստիկ որ կարենայ վտանգել մեր նաւը. չկայ ժայռ մը այնքան ամուր որ կարենայ խորտակել Միածանը, կ'ըսէին անոնք. Թող վոթորիկը ուզածին չափ տակն ու վրայ ընէ ծովը. Միածանը նորէն կը տեղայ դէպի առաջ:

Իրաւ ալ Միածան կը չարունակէր տեղալ վեհութեամբ և հպարտութեամբ: Տարիները կ'անցնէին և անկա անպարտելի կը մնար, կը փրկէր ու կը պատսպարէր ուրիշ վտանգուած նաւեր: Օրէ օր աւելի կը զօրանար նաւաստիներուն կոչ հաւատքը նաւին անթերի տակուռնութեան մասին: Այդպէս անխոյս մնալով, անոնք հետզհետէ ծուլացան և մոլեան կրնոյ արհեստը:

—Միածանը ինքնիրեններն ալ կը լողայ, ուրեմն ինչո՞ւ աշխատինք, կը մոածէին:

Երկար տարիներ անցան, նաւաստինները բոլորովին մոռցան կրնոյ պարտականութիւնները, և չէին զգար որ Միածանը կը վնասուի, կը քայքայուի: Ծովուն ալիքները ջուրը մտցուցած էր գետնաները. նաւին հզօր կառոյցը սկսած էր խորխրել. ալիքները քայքայած էին անոր կողերը, առագաստները փտած էին և պրնակներ կայմերը այլ ևս չէին կրնար դիմանալ հովին ուժգնութեան:

Երբեմն մէկ քանի նաւաստիներ կը զգուշացնէին կրնոյ ընկերները. բայց մեռածները միշտ անհոգ էին, կ'ըսէին թէ դոգ չէ, կը լողանք:

Բայց ահա, Ովկիանոսին վրայ, զարհուրելի վոթորիկ մը պայթեցաւ որ առագներն ու ծովը իրարու խառ-

նեց իր զոհասէն ոյժով : Ալիքները՝ զարհուրելի կատաղութեամբ կը ցնցէին Ծիածանը, երբեմն ահագին բարձրութեամբ վեր կը հանէին զայն, երբեմն ալ շատ խոր բերը կ'իջեցնէին. նաւին խարխափած զանգուածը հեռագիտակ կը քայքայուէր :

Յանկարծ՝ ապտակի ազդակ մը լսուեցաւ.

—Ծիածանը կ'ընկղմի...

Իրօք Ծիածանը կ'ընկղմէր, և նաւարկութեան արհեստը մոռցած նաւաստիները չէին կրնար զայն տրկել : Երկաթէ առագին զպայտաթելեր վերջ, անոնց սրտաբուխ լացուեցաւ կատարածեան. անոնք բարկացած էին ծովուն դէմ, որ տակաւին կը սպրէին իրենց նաւը :

Խելոյն ջնջելը տալն և սկսան գնդակներ արձակել ալիքներուն. յետոյ բերելով ձեռքերին զանոնք : Հետևեալ մեն էր, մարդկային յաւտաստութիւնը կը մարտնչէր տարերքներուն դէմ : Սակայն ալիքները մարդոյն ոյժին ուժով էին : Ջնջերը օգուտ չէին ընդդիմանալուն չասելը ծով ինչպես ու կրան :

Այդպէս հետևեալ կը պահէր նաւաստիները, բայց ոչ մեկուսացնելը կը չարունակէին կռիլ յաստատութեամբ. պահ մը յոգնութեան կ'առնէին, յետոյ նորէն կը կռուէին :

Բայց վերջապէս անոնց ոյժերն ալ սկսան. ձեռքերը ծանրացան, և անոնք ըսին որ մահը կը մօտենայ նաև իրենց :

Յաւտաստութիւնը պատուց վերեն[1] : Նեպտուն պէս իրարու կը նայէին :

Եւ ահա այն միեւնոյն ձայնները որոնք առաջ նախադուշացուցած էին վերեն, նորէն հնչեցին ուժով ու ազդու և խեղդեցին ծովին գոռ աղմուկը :

—Կորի՛ր, կ'ըսէին անոնք, վոխանակ ծովուն դէմ

զէնք արձակելու կամ ալիքները ծեծելու, նաւը նորոգեցէք. իջէ՛ք անոր յատակը, ծակերը գոցեցէք, այնտեղ աշխատեցէ՛ք. Ծիածանը տակաւին կորած չէ։

Կիսամեռ նաւաստիները ցնցուեցան, սրբացին նաւին յատակը, և սկսան այնտեղ աշխատիլ իրենց բոլոր ոյժով։ Անոնք կ'աշխատէին ամբողջ օրը, կը տքնէին ու քրտինք կը թափէին՝ քաւելով իրենց սուգի անփութութիւնը։

Եւ Ծիածան փրկուելու վրայ էր։

ՀԵՆՐԻԿ ՍԷՆԿԻԷՎԻՉ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. Յուսահատութիւնը զևկեց զիրենք, ան-ինչ յոյս կորսնցուցին։

ԼԵՎԻԱԹԱՆ.—Առասպելական հրէշ մը որուն յիշատակութիւնը կ'ընէ Աստուածաշունչը՝ Յոբի գրքին մէջ։ Սովորաբար «Լեւիաթան» բացատրութիւնը կը գործածուի հսկայական ու հրէշային բան մը բնորոշելու համար։

ՀԵՆՐԻԿ ՍԷՆԿԻԷՎԻՉ.—Բօլօնիացի նշանաւոր գրող, իր երկրին մէջ ծանօթ նաև «Լիթվօս» անունով։ Գրած է շատ մը պատմական վէպեր, որոնցմէ «Յո՞ երթաս»ը որ ռուսահայերէնի թարգմանուած է, կը պատկերացնէ Քրիստոնէութեան նախնական ժամանակները և ծանօթ է բոլմնդակ աշխարհի։ Ունի նաև իր հայրենիքին հոյակապ անցեալը, փառքն ու դժբախտութիւնը պատկերացնող վէպեր։ Իր դժբախտ հայրենիքը ընկճող տաւտապանքը բառնալու համար Սէնքիէվիչ շատ սրտայոյզ էջեր գրած է։ Իր գրական գործունէութեան յոբելեանը զոր իր հայրենակիցները տօնեցին, պրեթէ հանդիսահայրհային հանդիսութեան ցոյց մը դարձաւ։ Սէնքիէվիչի գործերէն շատ մը մանր կտորներ և վէպիկներ ալ թարգմանուած են թէ՛ ռուսահայերէնի և թէ թրքահայերէնի։

22. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

Հեռուն, պանդպատառներ, աչտարակներ... Էջմիածին:

Սիրտս կը տրոփէ, որովհետեւ գիտեմ թէ այսօր արեւագան վայր մըն է, ապաւէն մը՝ ժողովուրդի մը դէմ բախտաւորութեանը, հաւատքին, յիշատակներուն եւ յոյսերուն համար:

Ժանեկաձեւ պատերով ու բերդակներով[1] շրջապատուած եկեղեցին մը առջեւէն կ'անցնինք, յետոյ աւերակի մը առջեւէն որ նոյնպէս եկեղեցի մըն է տակաւին: Կիսակատար չինարարութիւններ, թափուր գետիններ, արդի ձեւով տուներ՝ պատշգամներով: Վարպետապատն է ամէնը, այսօր գիւղ մը, առեւտրական մայրաքաղաք մը: Վերջապէս կառքէն կ'իջնենք: Դուռէ մը կ'անցնինք, ու վանքին շրջափակին մէջն ենք:

Բակը բազմութեամբ լեցուն է. ուխտի առեն է, եւ չատ հեռու տեղերէ Հայերը կուգան իրենց արբանեակը, որ ամէն կերպով կ'ընդունի զանոնք, անոնց տալով իր աղօթքները, օրհնութիւնները, ինչպէս նաեւ ուտելիք ու տեղան:

Դէպի մեզ կը յառաջանային ժպտուն, հիւրընկալ, ձեռուընին երկնցուցած ու փիլոնով մարդիկ, սեւ մեծ տաքէ վեղարով, — Էջմիածնի եպիսկոպոսներն ու վարդապետները: Մեզի ընդարձակ չէնք մը մտցուցին, սանդուխէ մը առաջնորդեցին, եւ յետոյ ճեմելիքի մը երկայնքը մեզի ննջարաններ տարին: Կարծեր էին թէ իրենց հիւր պիտի ըլլայինք, եւ զուարթ մեծ սենեակներ ու ճերմակ անկողիններ պատրաստեր էին մեզի: Մէկ քանի կին էինք մենք, եւ մեզի համար ալ տեղ պատրաստուած էր, թե-

բեւս էրիկ մարդերուն համար պատրաստուածէն ալ աղէկ։ Էջմիածնի կրօնաւորները, իրաւցնէ արտառուչ փափկա-նըկաւտութեամբ մը, ամէն հոգ տարած էին մեր քնակու-թիւնը հաճելի դարձնելու։ Մեղք որ իրենց այդչափ ձանձրութիւն յանձն առեր էին. մէկ քանի վայրկեան միայն պիտի կենայինք այդ սենեակները. որչափ պիտի ուզէին օրերով մեզ այնտեղ ու երտղել, բայց յայն պա-տուհանին առջեւ։

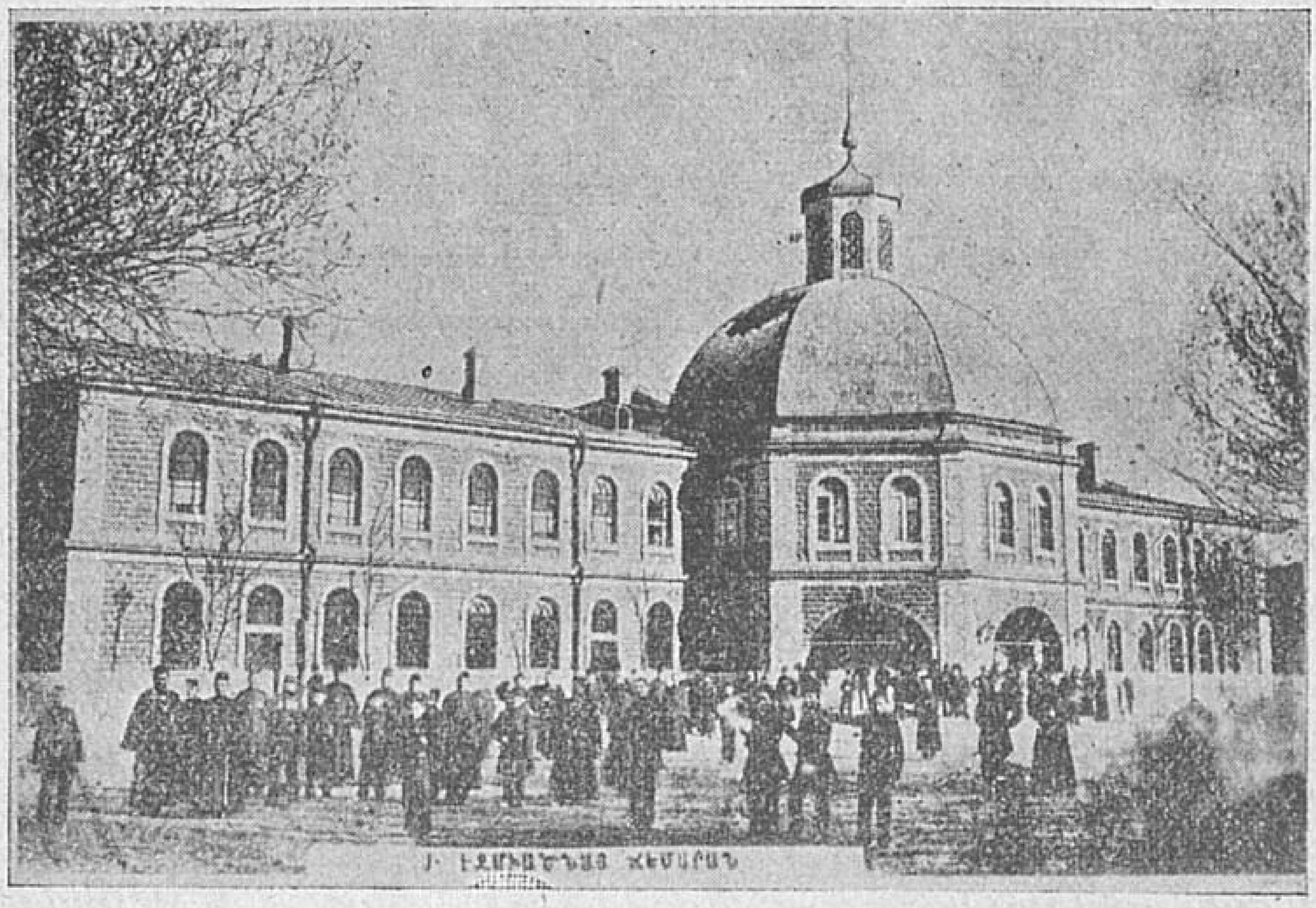
Հոգին մէջ, պապին տունը կրնալ հաղորդակցու-թիւնները տակաւին կը կարգադրեն։ Էջմիածին քեզ կ'ընդունին եկեղեցական հոչակներով, ամէն գոյնէ հաղորդութեամբ եւ տուէք չտալիներով։ Էջմիածին տակաւին նրամաչափ հետքնկատութեամբ մը կը մնծարէ իր այցե-լուները։

*
* *

Մեր չուրջը խմբուած, Էջմիածնի կրօնաւորները մեզի կ'առաջարկեն վանքը պտոյտ։ Երեք խումբ կը կազմուի մեզմէ, Ֆրանսական խումբ մը, գերմանական խումբ մը, անգլիական խումբ մը, որոնց հետաքննդիրին կրօնաւոր մը կը մեկնի մեզի հետ։ Մեր ծառայութեան տրուած է նաեւ չորրորդ մը, որ կը պատմէ մեզի։ Ես ինձ համար կ'ընտրեմ Ֆրանսական խումբը։ Ամենէն առաջ մեզ կը տանին մեծ սրահ մը։ պատերը զարդարուած են կամաքիսներու հետ-նելով կնդանագիրներով եւ փորագրութիւններով. կամա-րիկներէն յառկացուած բարձր գահուն չուրջը սիմոններ չարուած են աստիճանաւորներուն համար. նստարանները աշակերտներուն համար են։

Վարժարանէն մեկնելով կը վերակենք պատի վան-քը, որուն հետքերուն վրայ պէտք է ս.քանչանակ

անյատակ: Ձեմելիք մը կը մտնենք, որ կենտրոնական հատվածքով մը զարդարուած է: Էջմիածնայ մէջ չատ քիչ արուեստագէտ են, և չատ կը սիրային հոն իրենց արժէքին վրայ: Յուցասենեակներու մէջ ճարտնական

Գեորգեան Ձեմարան

չատ անսիտան տպրանքներ տեսանք: Կավկաս հրաշալի գորգեր կը պատրաստէ, այնքան ճոխ ու նրբաշնորհ գոյներով, այնքան վայելուչ ու բազմազանի նկարներով. և սակայն, մինչեւ վաճառականներուն հասնիլ անոնք այդ գորգերով զարդարուած են, կամ ոտքի կոխ դարձեր եղեր ունի տների կամ փոս: Եկեղեցիներուն և մատուռներուն մէջ, որոնցմէ շատերը չատ գէշ նկարուած են: Էջմիածնի վանականները նոյնպէս արժեւորել չեն գիտեր իրենց հոչակաւոր մատենադարանը. չէնքը մութ է, գիրքերը, բացի մէկ քանիէն, գէշ կազմուած են: Հատորներն գոհարն[3] է Ը. դարու գրչագիր Աւետարանը, փղոսկրէ կափարիչով: Էջմիածին 4000

գրչագիր ունի. չաւելը պատմութեան և առասածաբանութեան կը վերաբերին. թերեւս գիտնական մը նոր լոյսեր[4] գտնէ հոն անցեալին վրայ. ու չվիտի պլլար՝ եթէ երթար վանքը հաստատուէր՝ մէկ քանի ամիս հոն աշխատելու համար:

* *

Գրատունէն յետոյ գանձարանը ցուցուցին մեզի: Էջմիածնի սիրտը մատրան ու անոնակուռ թագերուն, ոսկեթել ու ասեղնագործ չուքաններուն ու խաչերուն հետ է: Այլ գեղեցիկ առարկաները, որոնք բաւական գէշ չարուած են կղպուած պահարաններու մէջ, պզտիկ սրահ մը կը գրաւեն, որուն փոչին չատ քիչ անգամ կը մաքրուի: Էջմիածնի սիրտը իր արբանեակներուն[5] հետ ալ չէ. ասոնց մէջ են Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աջը և ձախ չքնանակը որ նոյն առասանին մէկ մասունքը կը պարունակէ: Էջմիածնի սիրտը իր գանձերուն, ոսկերչութիւններուն, աշակերտներուն հետ է: Էջմիածնի վանականները աշխատասէր են և ո՛չ հայեցի[6]: Անոնք ապագային կը նային քան անցեալին. արդի ոգուով խրատական տպագրուած, գիտեն գիտութեան այժը, կը ճանչնան և ի՛նդունին մատրկային մտքին ամէն իրաւունքները, ազատութեան ծարաւը ունին:

*

* *

Վերադարձին՝ գիւղէն անցայ էինք, երբոր պարտէզի մը երիտասարդ ու ժանկամատ կիներ գէպի մեր կողմը վազեցին ու նուիրեցին ոզկոյզներ, իրաւունէ դրախտի պտուղներ: Ազգային պատմն էր որ այդ երիտասարդներն ու կիները կը բերէին մեզի:

ՏԻԿԻՆ ՍԻՍԱՆԻՍԼԱՍ ՄԷՕՆԻԷ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Փորիկ բերդաձեւ աշտարակներ: 2. Պուպ պես, տասակ տասակ: 3. Ամենեկի արժէքաւոր բանի է: 4. Տեղեկութիւններ, յուսադրութիւններ: 5. Մասնիկ պարունակող տուփերուն, խաչերուն կամ սնօտիներուն: 6. Կեանքը խոչոմներով սնգլուող:

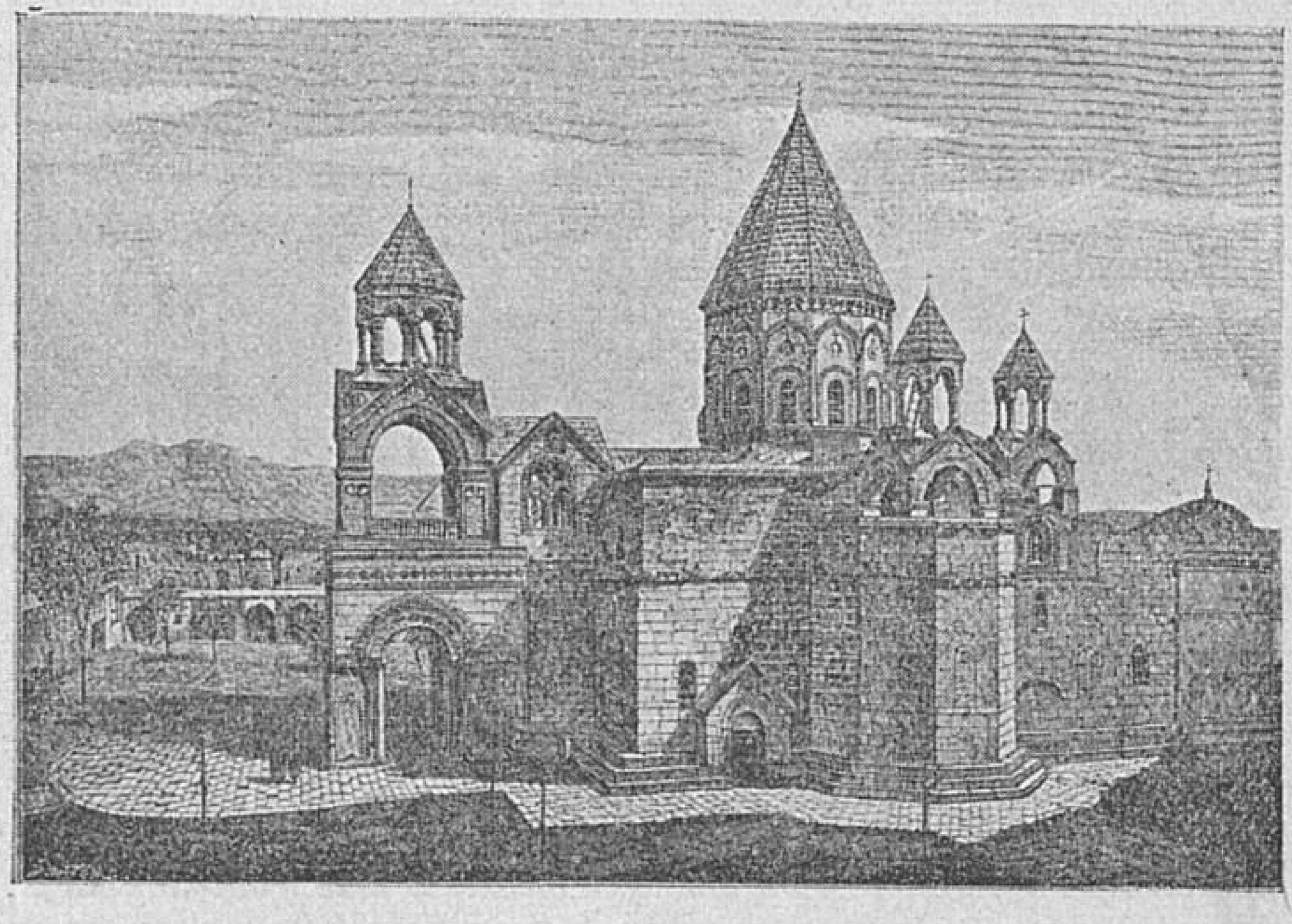
ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԱՋԸ.— 325 թուականին մեռաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, և անոր մասունքները բաժնեցին Հայաստանի այլ և այլ եկեղեցիներուն: Ս. Աջն ալ տեղաւորեցին Մայր Տաճարին մէջ: Պարսից Շահ Աբբաս թագաւորը սակայն, երբ Պարսկաստան տարաւած Հայոց էջմիածնին գաղթը տրգիլելու համար, 1614ին՝ էջմիածնի տանընկինք կտոր քարերուն հետ Լուսաւորչի Աջն ալ Սպահան բերել տալով յանձնեց Հայերուն, վերջէն, Ալբաւկեցի Փիլիպպոս Կաթողիկոսը (ընտրուած 1633ին) Սպահանէն նորէն էջմիածին փոխադրել տուաւ Լուսաւորչի Աջը:

ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՁԵՄԱՐԱՆ.— Մինչև Գէորգ Դ. Կաթողիկոս (1866—82) էջմիածնի մէջ չկար վարժարան մը որ ժամանակին ոգին հասկնար: Գէորգ Դ. մեծագործ Կաթողիկոսը այդ պակասը լրացուց, էջմիածնայ շրջափակին մէջ կառուցանելով հոյակերտ ճեմարան մը որ իր անունը կը կրէ: Կովկասի անդրանիկ ճեմարանն էր ատիկա, շինութիւնը աւարտեցաւ 1874ի վերջերը, բայց գրեթէ ամիս մը վերջ հոգեհանգիստ մը կիսուվին այրեց զայն: Գէորգ Դ., առանց յուսահատելու, իսկոյն վերանորոգեց զայն: Գէորգեան ճեմարանը ունի շատ հարուստ Մատենադարան մը, և ճշմարիտ բարիք մը դարձած է Կովկասի մէջ, իր հասուցած թէ՛ աշխարհական և թէ՛ հոգեւորական աշակերտներով:

ՏԻԿԻՆ ԱԹԱՆԱՍԱՍ ՄԷՕՆԻԷ.— Ֆրանսացի երկրաբանի մը կինն է: 1898ի աշնան, իր ամուսնին հետ մասնակցած է Բեդերսպուրկի երկրաբանական համաժողովին, և այդ առթիւ, համաժողովին անդամներուն հետ այցելած է Կովկաս: Տիկին Մէօնիէ իր ճամբորդութեան տպաւորութիւնները ամփոփած է «Ս. Բեդերսպուրգէն Ալպրատ» անունը կրող հատորի մը մէջ, ուրկէ քաղուած է վերի հատուածը:

23. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՏԱՃԱՐԸ

Էջմիածնի տաճարը չինուած է սև ու կարմիր խառն քարերէ։ Ունի եռեք դուռ, մէկը արևմտեան կողմը որ ինկած է զանգակատան տակ, միւս երկուքն ալ հարաւային և հիւսիսային կողմերը։ Հարաւային կողմը ուրիշ

Էջմիածնի Տաճարը

դուռ մըն ալ կայ որ հիմայ փակուած է և որ «Արքունի դուռ» կը կոչուէր, որովհետև Հայոց Թագաւորները անկէ կը մտնէին տաճար։

Տաճարը խաչաձև է, չորս կողմը ունի երեսունըհինգ փոքրիկ պատուհաններ։ Դուրսէն տաճարին վրայ կը բարձրանան հինգ սրածայր, հայկական ճարտարապետական ոճով չինուած գմբէթներ, որոնցմէ չորսը անկիւնները կը գտնուին, իսկ մէկը՝ ամէնէն մեծն ու հոյակապը՝ ճիշդ մէջտեղն է, ներսի կողմէն ալ չորս փառաւոր սիւ-

ներու վրայ կանդնած : Այդ գմբէթին տակ կը գտնուի Իջման սեղանը :

Սեղանին վրայ կաթողիկէի ձեւով մարմարէ հովանի մը կ'ինուած է, չքեղ քանդակներով և նկարներով զարդարուն : Հանդիսաւոր օրերու մէջ՝ եպիսկոպոսները Իջման սեղանին վրայ կը կատարեն պատարագը : Սեղանին մօտ դրուած է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին աթոռը, հինգ փոքրիկ գմբէթներով զարդարուած չքեղ հովանի մը տակ :

Շահ Աբբասի արշաւանքէն վերջ Էջմիածին անշուք և մխուր վիճակի մէջ էր : Այդ առիթով Մովսէս Կաթողիկոս ձեռնարկեց անոր վերաշինութեան. նոր քարերով ամրացուց վանքին պատերը, նորը վայելուչ կերպով զարդարեց, յետոյ չորս կողմը ընդարձակ պարիսպներ չինեց, պարիսպներէն ներս ալ կանդնեց զանազան շինութիւններ, ինչպէս Հայրապետի վեհարան, միաբաններու համար յարմար բնակարաններ, ընդհանուր սեղանատուն, հիւրատուն և ուրիշ կարեւոր շինութիւններ :

Մովսէս Կաթողիկոսէն վերջ այդ շինութիւնները աւելի ընդարձակեց անոր յաջորդող Փիլիպպոս Կաթողիկոսը. ան սկսաւ նաև Մայր Տաճարի զանգակատան շինութիւնը, թէև չաւարտած վախճանեցաւ : Յետոյ՝ Յակոբ Կաթողիկոս աւարտեց զանգակատունը զոր զարդարեց փառաւոր կամարներով և հրաշալի դրուագներով : Զանգակատան միջին յարկին մէջն ալ պատարագի սեղան չինեց :

Այսօր, Էջմիածնի տաճարին մէջ պատարագի հինգ սեղաններ կը գտնուին. մէկը՝ աւագ սեղանը, որ ամէնէն մեծն ու վայելուչն է, չինուած է արեւելեան պատին մէջտեղը. յետոյ Իջման սեղանը, որուն երկու կողմերը՝

հարաւային և հիւսիսային պատերուն մէջ՝ չինուած են մէյմէկ սեղան, որոնցմէ հիւսիսայինը կանգնուած է Ս. Սահակ անունով. այդ սեղանէն կը սկսի եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան չքեղ հանդէսը: Հարաւային սեղանը չինուած է Ս. Յովհաննէս Կարապետի անունով. այնտեղ մշտապէս կը պահուի Ս. Միւռոնի փոքրիկ կաթսան:

Դառնալէս պատահարները միշտ անպակաս եղած են պարծանքներու պարծանք էջմիածնէն, բայց Հայութեան սիրտը միշտ անոր հետ եղած է, և ան միշտ ընտանեաց Հայերու միութեան և սիրոյ օրակը հանդիսացած է:

Հայոց թագաւորներու առնէին խակ, քաղաքական այս կամ այն գործերու վերաբերեալ խորհուրդներ և ժողովներ գլխաւորապէս էջմիածնայ մէջ տեղի ունեցած են, որովհետև Հայոց Հայրապետները, Հայաստանի քաղաքական գործերուն մէջ՝ թագաւորներու և իշխաններու հետ անբաժան մասնակցած են, և չատ անգամ անոնցմէ աւելի մեծ դեր խաղացած են:

Էջմիածին կառուցուած է 303 թուականին՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կողմէ: Իր հաստատութեան 1600րդ տարեդարձը մեծ չքով տօնուեցաւ 1903ին: Երկանկատիչատակ Կաթողիկոսներ միշտ աշխատած են ճոխացնել զայն և խոչորցնել անոր հարստութիւնը: Հայը միշտ սիրեր է Մայր Աթոռը: Ո և է հանդէսի ժամանակ մէջ էջմիածին, և այնտեղ կը տեսնէք աշխարհի ամէն ծայրերէն եկած Հայեր: Այնտեղ կը հանդիպիք եղբայրներու և քոյրերու, եկած Հնդկաստանէն, Տաճկաստանէն, Պարսկաստանէն, Եգիպտոսէն, Եւրոպայէն, Ամերիկայէն:

Յատկապէս էջմիածին այցելած են չատ թագաւորազուններ, կայսրեր, թագաւորներ, Շահեր, մեծամեծ

իշխաններ, մեծահռչակ զիտնականներ. և ամէնքն ալ ափսոսանքով լեցուն սրտով հեռացեր են։

Հայուն պարծանքն է այսօր էջմիածինը։ Էջմիածին ամբողջ Հայաստեան համար է, և բոլոր Հայերը էջմիածնի համար են։

ԷՋՄԻԱԾԻՆ.— Հայ և օտար պատմիչներ հրաշալի տեսիլքի մը կը վերագրեն էջմիածնի հիմնարկութիւնը։ Յիսուս երեցած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, և վերջէն՝ հրեշտակ մը յայտնուելով, պատուիրած է որ Միածինին (Յիսուսին) իջման տեղն իսկ տաճար մը կառուցանէ Յիսուսի անունով. ասկէ՝ էջմիածին (Միածինը իջաւ) անունը։ Էջմիածնայ շինութեան մասնակցած են բոլոնդակ ժողովուրդը, ազնուականները, պատատականները, նոյն իսկ Տրդատ թագաւորը որ անձամբ Մասիսի կողերէն ժայռեր խլելով ուսին վրայ փոխադրած է վաղարշապատ։ Դարձեալ այդ տեսիլքին կը վերագրուի Հայոց հայրապետական աթոռին էջմիածնի մէջ հաստատումը։

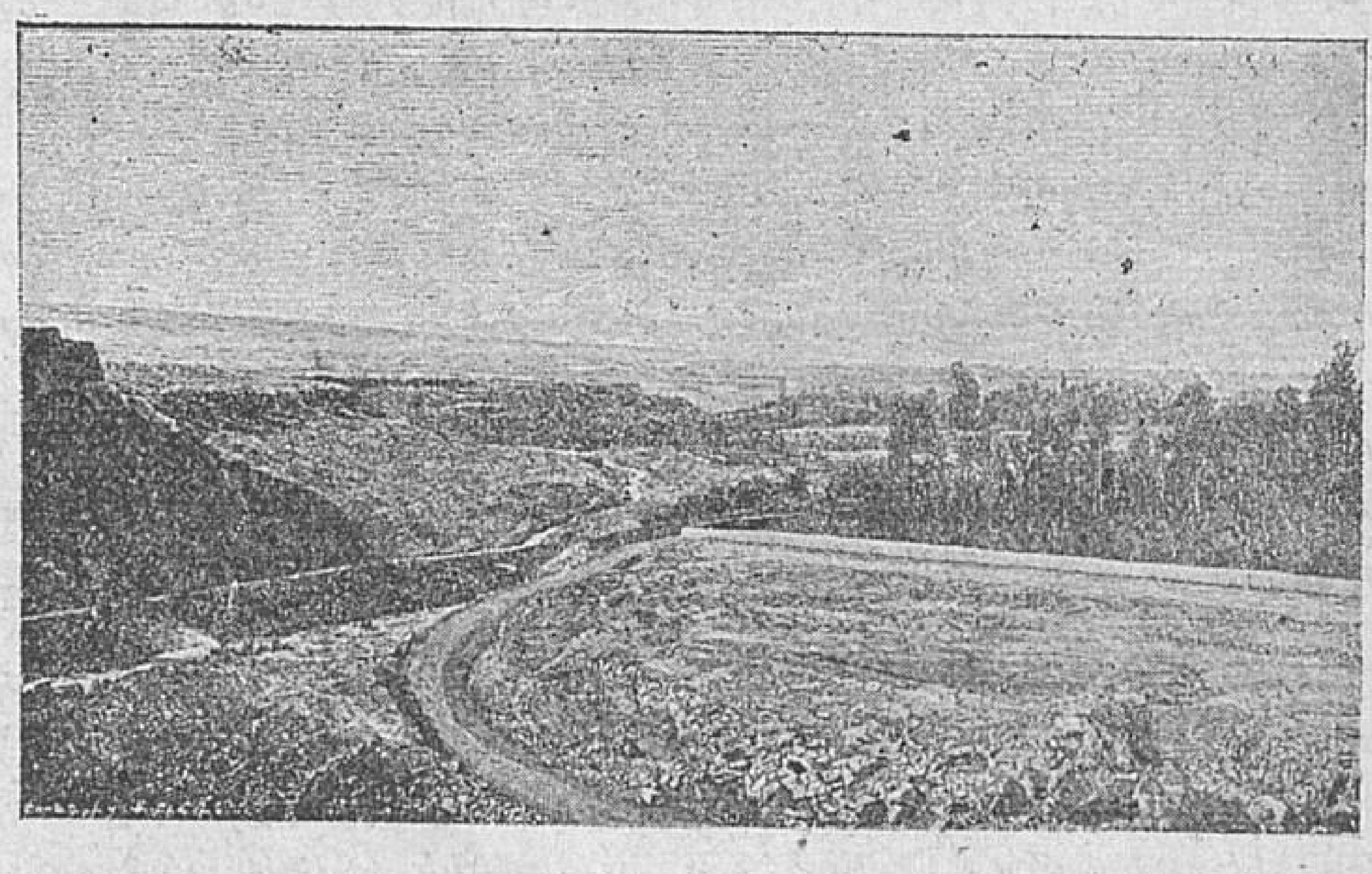
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ.— Յունական բառ մը որ կը նշանակէր «ընդհանրական»։ Վերջէն՝ նոմանութեամբ սկսաւ նշանակել նաև «մեծ» ու «գլխաւոր», և մայր-եկեղեցիները (մեծ եկեղեցիները) կոչուեցան «կաթողիկէ», ինչպէս էջմիածինը։ Մայր-եկեղեցիներուն գմբէթ ունենալէն՝ գմբէթին ալ, մանաւանդ Հայ ճարտարապետութեան սեփական գմբէթը որ ցցուած ու վեղարաձև է, սկսաւ «կաթողիկէ» կոչուիլ։ Այդ ձեւը ունեցող դամպակատուները և վիճակաւոր եկեղեցականներու աթոռները նոյնպէս «կաթողիկէ» կը կոչուին։

ՎԵՀԱՐԱՆ.— կաթողիկոսական ընդունելութեան դահլիճին այս անունը կը տրուի։

ՄՈՎՍԷՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ.— Հայոց 101րդ կաթողիկոսը, և Գ.ը Մովսէս անունը կրողներուն։ Ծնած է Տաթեւի մէջ, կաթողիկոս ընտրուած է 1629 Յունուար 13ին և վախճանած է 1632 Մայիս 14ին։

24. ԱՐԱՐԱՏ

Գէորգեան ձեմարանի տարին պատուհանները կը նային ամէնէն գեղեցիկ տեսարաններէն մէկուն վրայ որ կրնան պարուրել[1] մարդկային աչքը և յափշտակել[2] հոգիները, — Արարատ վրայ:

Արարատեան դաշտ

Արարատ՝ լերան տակի անունն է զոր արտասանած ենք մեր մանկութեան առեն, որովհետեւ Աստուածաշունչին առակին էջին վրայ է ան, և Արքապան Պատմութիւններն ալ կ'արձանագրեն թէ «Արարատ լեռը Հայաստանի մէջ կը գտնուի»: Ու իմաստասէրները, պիտանականները, ամէն անունք որ ծերացած են, և տխուր են՝ որովհետեւ այլ չեն հաւատար հէքեաթներուն, սանք ամէնքը, երբ վարդ չրթունք ունէին և վճիտ ճակատ[3] հեգած են. — «Արարատ լեռը Հայաստանի մէջ կը գտնուի»:

Էջմիածին Հայաստանի մէջտեղն է, և մեր չլացած աչքերը Ս.րարատի կը յառին: Մոն-Պլանէն 400 մէթր աւելի բարձր, դաշտին ծայրը կը կանգնի ան, առանց ուրիշ լեռնակատարներու, քանի Փոքր-Ս.րարատէն, որմէ 1000 մէթր աւելի բարձր է: Իր մէջ ունի գեղեցկութեան այն խորհուրդը որ համաչափութիւն, ներդաշնակութիւն կ'անուանենք: Իր խորհուրդը կ'արժեւորէ իր բարձրութիւնը. կը սիրուիլ ան՝ առանց ճգնելու. վիթխարի է, և սակայն վայելուչ: Այսպէս կ'երեւայ ան երբ լոյսը կ'ընդունի իր ամբողջ սրտագութեան վրայ: Հայց աշնան առաւօտը, ճերմակ ամպերու շերշառով մը բորբոսած է՝ ձիւներուն սիրած գիծին վրայ. ու թէպէտ ամպերը շերշառ մը կը կազմեն և ո՛չ պատճառ մը, սակայն մութ սորուն՝ առանց ոչ մէկ ծառի, առանց ժեռուտ կողերու՝ բորբոսին կը չնչուի առաջին

Թէպէտ Հայաստանը յաճախ ենթակայ է աճեռաւոսի երկրաշարժներու աւերումներուն: Իր մայրաքաղաքը, Անի, հիմնայատակ կործանեցաւ 1319ին, երկրաշարժէ մը: Մեզի ծանօթ պատմական չրջանին մէջ, Ս.րարատի հրաբխային գործունէութիւնը մէկ անգամ միայն երեւան եկաւ, 1840ին. այդ տարին, Ակոռի գիւղը որ իր կողերուն վրայ հաստատուած էր, և պատմական Ս. Յա

կոթ վանքը քար ու քանդ եղան, իրենց 2000 բնակիչ-
ներով։

Բնութիւնը մեր կողմ ուշադրութիւնը կ'ախ դրաւէր այդմով։ Բայց էջմիածին՝ մեզ մարդիկը տեսնելու գացած էինք, ու չատ չանցած՝ այնքան սաստկաբէս չհանգրգռուեցանք իրենցմով որ Արարատի տեսքը մ'ել այն անգիտակից ուրախութիւնը միայն պատճառաց մեզի, զոր կը կրես կապոյտ երկինքէն, նմ'ին խոր երբ ալ կը մտնաս դիտել զայն։

ՏԵՍԻՆ ՍԹՈՒՆԻԱՑ ՄԷՕՆԻՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Դրաւել։ 2. Յանկուցանել, գրաւել։ 3. Երբ վանուկ հին։ 4. Կտորներ (խարի)։

ԱԿՈՒՆ.—Մեծ Մասիսի հիւսիսային կողմը՝ սհռատը վիհ մը եղելքը՝ գրեթէ 5000 ոտք բարձրութեան վրայ հաստատուած ուան մըն էր։ Կ'ուանդուի թէ Նոյ Նահապետ, տապանէն ելլելէն վերջ, այդտեղ տնկեց ուռի մը. տակէ իր անունը՝ Ակռի (=սրկ ուռի)։ Ակռի շատ խոշոր դեր մը կատարած է մեր պատմութեան մէջ։ Ակռիի վիհը գահավիժած է Արտաւազդ, ինչպէս կ'ուանդէ մեր պատմութիւնը։ 1840ի երկրաշարժը հիմնովին կործանեց Ակռին. տեղը բնակիչներէն տալու չանի մը հոգի՝ որոնք դաշտերը կ'ջած էին, ապատեցան։

Ս. ՅԱԿՈԲԱՑ ՎԱՆՔ.—Մասիսի կողքին, Ակռիէն աւելի բարձր, մօտաւորապէս 6000 ոտք բարձրութեան վրայ կը գտնուէր այս վանքը, կառուցուած ի յիշատակ Մծբնայ Ս. Յակոբ Հայրապետին, որուն տարոն ուանդութիւն մը կ'ըսէ թէ այդտեղ հրեշտակէ մը ընդունած էր նոյն տապանին բերելը։ Վանքը ունէր տղեկ մը որուն տարոն կ'ուանդէին թէ Ս. Յակոբայ ապրանքներէն գոյացած էր, և որուն ջուրը հրաշագործ կը նկատուէր։ «Մարմնատալած» կը կոչէին այդ ջուրը, որովհետեւ կ'ուանդուէր թէ երբ տղեկ մը վրայ սրսկուէր, նոյն ոյնտեղ կ'ջնէին «Ս. Յակոբայ Ոտք» կոչուած թուղթեր, և մոլորները ուտելով տրտերը կ'սպառէին։ Ջուրին հրաշագործութեան տարբերը այնքա՛ն տարածուած էր որ Կապուտի Յակոբ թագաւորը 1473ին երկու Հայեր

ղրկած է Արարատ որպէսզի անկէ հրաշագործ ջուրը փոխադրեն կիպրոս։ Ս. Յակոբի մենաստանը կործանեցաւ Ակոռիի երկրաշարժին։

ՄՕՆ ՊԼԱՆ.—*Եւրոպայի ամէնէն բարձր լեռը, Ալպեաններուն մէջ։ Իր գագաթը ծովին մակերեսէն* 4810 *մէթր բարձր է։*

---

25. ԱՐԱՐԱՏԻ ԳԱԳԱԹԸ

Քանի մը տարի վերջ մենք արդէն կանգնած էինք Մասիսի ձիւնապատ գագաթին ժայռոտ չրթունքին վրայ։ 25—30 քայլ մեզմէ հեռու, գագաթին ամենաբարձր կէտին վրայ, յաւիտենական ձիւնի ու սառոյցի մէջ, քիչ

Արարատ Լեռ

մը դէպի հարաւ-արեւելք ծռած, կանգնած է օմերելիական կայարանին չորստասնեակ նեղ ու բարձր փայտեայ վիմաեայ ժամուցը։ Պէտք էր անոր հասնիլ, բայց ատիկա հեշտ չէր. քանին որ անընդհատ կը փչէր ամբողջ

ճամբուն վրայ, գագաթին վրայ կրկնապատակեց իր զօրութիւնը. անցնիլ այդ 25-30 քայլը, առանց օժանդակ մկրտոյն, անհնար էր: Գագաթը ամբողջովին ծածկուած էր սառուցանման, ամուր, վայրուն ձիւնի հակայական չերտերով, որոնք զգալապէս ծռած էին դէպի արեւելք: Անդրդիչ քայլ մը, հոգի զօրել չունչ մը, և մենք ալ կրնայինք գալով դէպի Մասիս անյաղթ վիհը, դէպի Ս. Յակոբի պատուանդանը:

Մեր մկրճին ամէնէն քոչն ու անձնատուրը մէկքին ծոկ մը կապեց, հագաւ երկարաթեւ սուր գոտկատ կօշիկները, երկու պլաստն գաւազաններ առաւ և առաջ եկաւ: Գոլգոթայով ու Golgotha-ով կօշիկները և երկու գաւազանները կը խրէր սառած ձիւնին մէջ, խոկ մենք պատասխան կը ապասէինք անոր անվհատ քայլափոխին ետեւէն: Վերջապէս հասաւ կայարանը, և ծոկը մէկքէն քակելով, անոր մէկ ծայրը կապեց կայարանին պատուհանի մէկուն. միւս ծայրը մեր ձեռքն էր. ես ու ընկերներս, մէկ ձեռքով սխրատէս ծոկը բռնած, խոկ միւսով մեր գաւազանները ձիւնին մէջ խորը խրելով, իրարու նման էինք հայտնի: Մենք կը գտնուէինք Մասիս հարաւ-արեւելեան գագաթին սմմնապարտը կէտին վրայ:

Ո՛ անդրեվի[1] բոլէներ, օ՛ անմոռաց յիշատակ ...: Պարտած, սառած աչքերով և դանդաղ հայեւածք մը ձգեցի հարիւրի չափ բարձրով, ձիւնապատ, անբիծ գագաթին, ուրկէ դանդաղ ու ծանր հայեւածք մը դէպի վար, դէպի հարիւրի չափ խորքը, որ յուսահատ երկիւղած խոնարհութեամբ բարձրացած էր ծերունի չափանը չուրջը, և ծունկ չոքեցի: Մանկութեանս օրերէն ես ի՛մաէի պրոյտնքը. կեանքի ամենադառն ժամերուն իմ աչքերս երբեք արցունք չէին ունեցած, բայց այդ րոպէին,

[1] Անդրեվի բոլէներ, օ՛ անմոռաց յիշատակ ...: Պարտած, սառած աչքերով և դանդաղ հայեւածք մը ձգեցի հարիւրի չափ բարձրով, ձիւնապատ, անբիծ գագաթին, ուրկէ դանդաղ ու ծանր հայեւածք մը դէպի վար, դէպի հարիւրի չափ խորքը, որ յուսահատ երկիւղած խոնարհութեամբ բարձրացած էր ծերունի չափանը չուրջը, և ծունկ չոքեցի: Մանկութեանս օրերէն ես ի՛մաէի պրոյտնքը. կեանքի ամենադառն ժամերուն իմ աչքերս երբեք արցունք չէին ունեցած, բայց այդ րոպէին,

ծանր հոգեկան խռովք մը բարձրացաւ սրտէս դէպի վեր, և սկսաւ կոկորդս խեղդել. աչքերս մթագնեցան։

Առանց ուշադրութիւն դարձնելու ընկերներուս վրայ, ես երես դրի հայրենի լերան տակ գտնուիլին և սկսայ հեկեկալ... հեկեկալ անզուսպ, սանձարձակ, վարդագոյն գարուած արտասուքի այրող դառնութեամբ...։ Զես-քեա տարածած՝ ես կը փայփայէի ծերունի լերան սպիտակ վարսերը[2], երես կը քսէի անոր առած երեսին, անոյշագոյն ազահութեամբ կը համբուրէի անոր ձիւնեղէն ճակատը, անսահման կարօտով այտերուս կը դնէի անոր սառոյց-այտերը, ու խնդարոյն պէս կը կրկնէի անընդհատ.

—Ըսէ՛ ինծի քու վիշտդ, պատմէ՛ դարերէ ի վեր ամբարուած յաւերդ...։

Ս. ՄԱՀՔՈՒԶԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Անմահ, անգամ մըն ալ չզգացուելիք։ 2. Ձիւները։

ՄԱՍԻՍ ԳԱԳԱԹԸ.—Երկար ատեն՝ Հայերը անմատչելի նկատած էին Մասիսի գագաթը։ Ի՛նչ դարուն, երկու Ֆրանսացի ճանապարհորդներ՝ Թաւերնըֆօ և Մոլիէ, առաջին անգամ փորձեցին բարձրանալ Մասիսի գագաթը ու չյաջողեցան։ Այդ անյաջողութիւնը բոլորովին արմատացուց Հայոց հնամոլութիւն։ Անանկ որ երբ Տորբատի (Ռուսիա) հռչակաւոր համալսարանին ուսուցիչներէն Բարօն 1829ին յաջողեցաւ Արարատի գագաթը բարձրանալ Պայազիտի կողմէն, երեւանի Հայերն ու էջմիածնի վանքականները չհաւատացին։ Բարօնէ վերջ, Արարատի գագաթը բարձրացան Աբիխ և Ալթօնեանց Ռուսերը ու Քոլ Պերհեռա գերմանացին։ 1845ին՝ գերմանացի գիտնական Աբիխ նոյնպէս յաջողեցաւ Մասիսի կատարը եալեր. այսօր իր անունով կը կոչուի Արարատի կողին վրայ գտնուող գարմանալիօրէն յղկուն խոշոր ժայռ մը զոր առաջին անգամ ինք տեսած ու նկարագրած է։ Ինք գծեց նաև Մասիսի գագաթին ամենաճիշդ պատկերը։ Իր ուղեցոյցն էր Սիմոն Շահրեան անուն հայ մը որ հինգ տարի վերջ դարձեալ առաջնորդ-

դեց Զօրավար Խոջքոյի հրամանատարութեան տակ պտնուող զինուորական-գիտական յանձնախումբը։ Ասոնցմէ վերջ, Արարատի պապաթը եւած են Սէյմուր անգլիացին, Փրխաֆէլտ (1868ին), ձէյմս Պրայս անգլիացի նշանաւոր հայասէրը (1876ին), որուն այդ մասին գրած գիրքը, «Վերելք Յարարատ», թարգմանուած է հայերէնի, Մարքամ և Բօքամ ուրս գիտնականները (1888ին), որոնք նոյնպէս աղտայոյզ նկարագրութիւն մը թողած են իրենց ուղեւորութեան մասին, Օրմորդ Մասգրավիչ, Լըքէր (1890ին), Փրանսացի ազգագրագէտ Շանդր, որուն Արարատի նուիրած հետազօտական գիրքը վիճաբանի մէնթալիթէ մասին թարգմանած են հայերէնի։ Ներկայիս հանգամանօրէն ուսումնասիրուած մէն է՝ Պուէյ Լըկուզի՝ որ 1647ին նկարագրած է Արարատը, առանց անոր կատարը բարձրացած ըլլալու։

Ա. Միքայէլեան.—Ուսանող ժամանակակից գրող և հրապարակագիր։ Հրատարակած է «Գէպի Արարատ»՝ ուղեւորութեան նկարագրութիւն մը, «Ուղեցոյց Անի քաղաքի և շրջակայ աւերակաց», ու բազմաթիւ գրուածքներ ունի ուսանող պարբերական թերթերու մէջ։

Ալպեան Դանագեան.—Արածայր և կեռ պապաթով երկար ճոպ մը, որ լեռներէ վեր մագլցելու համար իւր ձեռք կը գործածեն ճամբորդները։ «Ալպեան» կը կոչուին այս գաւազանները առաջքատը, որովհետեւ ամէնէն աւելի Ալպեան լեռները կը բարձրանան մարդիկ, և ամէնէն աւելի այնտեղ կը գործածուին։

---

26. ՏԵՍԻԼՔՆԵՐ

Մանկունքս և մուրկս[1] կոյսին մէջտեղ,
Զոր սիգամած չամանդարով տուքը կ'օծէ,
Ինչ անախլքներ ան յուշերով լցուած անկէ,
Ինչ երդիներ, ինչ պատրանքներ, յոյսեր լոյէ[2]։

Հոն, աճիւնին տակ կ'երեւան չէնքեր փարթամ,
Եւ պարտէզներ և ցոլիններ կուռ ակեգէս,

Ձերմակ ձիով կարմիններու ձեւեր տարտամ
Աչքիս առջեւ կը թեւածին ամպերու պէս։

Հիւսիսայիններ լուսախտվող ինձ կ'երեւան,
Արտեւաններ[3] կանանչ, կապոյտ ըլուրներով.
Արծիւները լոյսին մէջ են աներկեւան[4],
Հայրն ու որդին մօր գրկին մէջ՝ սերտազորով։

Ցեղոյ գէնքեր կը չաուչեն ու կը պայթին.
Մարդասպան սուր մը կը յածէ ամենուրեք.
Հեծեծանքներ կը յաղթողեն խաղին, կայթին,
Ու լալիւններ, յաւէտ ճիչեր՝ գիշեր ցերեկ։

Ու կը տեսնեմ հէք կիներու թախիծ մ'ամբառ[5].
Սև լաչակով կուգան կ'անցնին։ Վա՜խ, թշուառներ,
Անօթի են ու խոչտանգուած, մերկ ու ծարաւ.
Արիւն արցունք լալով կ'ելլան հոն կիսամեռ.

Ուրիշ թախիծ մըն ալ անվերջ և անբառ,
Մանուկներու ծով մ'ակնոց վրիժուր վրիժուր,
Զոր չար հով մը կը մարակէ անդըմփոփ
Ու կը թաղէ մեծ անդունդին փոս թախիծ։

Հոսակ, խաւարը, մեծ ջղձկի մը թեւատարած,
Կը տատանի աչքիս առջեւ. համայնակոծ
Դադար մըն է բոլոր աշխարհը. և ես յուսած
Սպասումէն, կը մաքառիմ. պայքար ամո՜ւլ...։

Յանկարծ չոր մը կուռ խաւարչէն, բոցեղ հրթիռ,
Կը բեկբեկի, դուրս կը տարայ եղերքին մէջ.
Սմէն կողմէ կայծկլտուքներ, լոյս և յայթիռ
Բիւր փայլակներ կը նըշուլին, հրկէզ անվերջ։

Ու կը տեսնեմ նորէն պարը[6] պրկեալներուն.
Փարատած է հիմայ մէգը անոնց ճակտին.
Ծխածան մը կը պահէ դանդաղ հետուն,
Զուարթ դէմքեր կը վտիտին ու ժպտին:

Աշխատոյն է որ կը ծագի հորիզոնէն.
Տո՛ւէք պրեա, քու լոյսէդ մէջ առէք չ'ապրիր,
Եւ դժխեմներն ու պրկեալներն գլեզ կ'օրհնեն.
Արշարուեմ՛ էն ես դուն յաղթող միշտ անխարիր:

ՍԻՊԻԼ

*ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:—1. Փութալիւրով: 2. Ցորեկուան, գիշերի, ազնուագոյն յոյներ: 3. **Արտեւան՝** գեղի գագար: 4. **Աճեկեան՝** անվախ: 5. **Ամբաւ՝** անքան, անթիւ, անհամար: 6. **Պար՝** խումբ:*

27· ԿՈՐՍՈՒԱԾ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

Անգամ մը Արտաւազդին յանկարծ անհետացաւ: Ան յաճախ կը կորսուէր այդպէս: Խուսափելով պինդը ծխելէ, պատէ պատ զարնող անձերէ, շատ անգամ կը վախնար լեռները, կը պահուէր աչքերէն հեռուտը անկիւններուն մէջ: Բայց ամէն անգամ, ուր էլ կերթար, կը յաջողէին զայն գտնել, կը բռնէին վանդակի կամ ագռաւի մէջ կը դնէին, ուզածնուն պէս կը գործածէին, կը չարչարէին: Այս անգամ սակայն յայտնի չէ թէ ինչ հնարքով, Արտաւազդին կրցաւ լաւ պահուիլ:

Մեծ չխոմբլեան պատճառեց սակայն. առանց Արտաւազդեան դժուար էր ապրիլ:

*Եւ ահա Արտաւազդին վնասելու եկաւ նախ պատերազմիկ-ազնուական մը: Շատ զօր ժողովեց, վաշտ

ու գոնէ կաղմից, երբուընցաւ որ անպատճառ պիտի գանէ Արքարութիւնը և ձեռքերն ու ոտքերը կապած պիտի բերէ իրեն հետ:

Աստր համար ոտնակոխ ըրաւ դիւղ ու քաղաք, աբիւն սիտեց դաշտերու և ձորերու մէջ, չարչեց, սուրէ անցուց ամէն բան, տունն ու վրայ ըրաւ ամէն բնակութիւն, և այդպէս առաջ կ'երթար՝ յուսալով բռնել Արքարութիւնը:

Անկէ վերջը Արքարութիւնը գտնելու համար ամբոխ մը հաւաքուեցաւ մեծ հարուստ մարդ մը: Ոսկի և արծաթ, գարդ ու զարդարանք բնդունչ ուղտերու վրայ, և առաջնէն մեհինեցաւ:

— Կը տեսնէ՞ք, կ'ըսէր անիկա, Արքարութիւնը ոսկիով պիտի գնեմ, և տուտիկս մէջ դրած պիտի բերեմ ինձի հետ:

Այդպէս անա բռնեցի՞ն ու ոսկին գայլն Արքարութիւնը վնասելու: Անոնք կը վնասուն ոսկուն: Թո՛ղ վնասուն:

Տեսնենք հիմա մէկ մ՚ալ է այն երրորդ անձը որ խելք ու կրակ ցնցոտիներ հագած, ճակատը վիշտերու խոր ակօսներով ծածկուած, մտածել երթալ Արքարութիւնը վնասելու:

Աշխատասէրը սուր ունէր, հարուստը ոսկի, իսկ այս մարդը ինչ ունէր, ինչով պիտի գտնէր Արքարութիւնը:

Չքաւոր էր անիկա: Բոլոր ընծաներու վերևէն իր տարածն ալ չնչին արուեստ մըն էր, զոր ամուր կերպով անցած էր կուրծքին վրայ և յամառութեամբ ճամբայ ինկած: Եւ սակայն այդ արուեստը կատած էր չքաւոր[3] հետևակով մը: Որքէն արդուն մը, անկատէն հաւաչանք մը, գործաւորէն դառն քրտինք մը, մէկ խօսքով՝ վշտերէ և արդուն քներէ մէջ մէկ կոթող ծորված

կեցուցած էր չինը, յաւ մը վախած էր բերանը և կը կարծէր թէ տարածը անչուշտ պիտի գրաւէր Արշարուհին:

Ու կը քալէր: Կ'անցնէր մեծ մեծ քաղաքներէ, խուլ[4] հեռաւոր գիւղերէ, կը քալէր անխոնջ, ամէն մէկ քայլափոխին կանգ առնելով ու կանչելով.

—Ո՞ւր ես, Արշարուհի՛ն:

Արշարուհին չկար. ոչ կ'երեւար, ոչ ալ ձայն կու տար:

Անօթի, ծարաւ, յոգնած, վշտալից, երկար թափառելու ընթաց ճչտուտը ամէն ուղղութեամբ, միշտ տրտին վրայ անկած արտասուքը, որուն հետեւը կը սկէր տաքնալ ու եռալ:

Վերջապէս, երբ յուսալեր, ուժասպառ հասած էր բերան կառարը, հոսող արցունքներէն թանձր ծուխ բարձրացաւ, վրիպեցաւ, որոնեցաւ, և անոր մէջէն՝ անարեկ ճչտուքն ալեմը ցցուեցաւ անեղ հակայ մը:

Արտասուած ճչտուտը ինկաւ երեսին վրայ:

—Ելի՛ր, քոյր հսկան մեծամայն, ելի՛ր, և մի՛ վախնար:

—Ո՞վ ես դուն, անե՛ղ ոգի, հարցուց ճչտուտը:

—Ես, գոչեց հսկան, ես Բողոքն եմ որ ծնայ այդ

Թախտած արցունքներէն և որ աշխարհ պիտի բերեմ անհետացած Արշարուհիները. Նայէ՛։

Աշխատյանն կարմրորակ ցոլքերուն մէջ ցցուեցաւ հսկային վիհ հասակը. ան դարձած էր դէպի բարձրութիւնները, ուր փոթորիկ մը սկսած էր և ուր գետինը կը դողար դղրդիւնով։

Ես հետևն, հսկային պարզած ձեռքին կողմը, մարդու ամպերու կոյտի մը բացուածքէն երեան եկաւ Թաքնուած Արշարուհիները, խորունկ՝ սեւով նայուածքով, տանջկլխով, տանջմեծ տրի՛ճ։

—Ելի՛ր, Արշարուհին, ըսաւ հողմը, ես ծնած եմ, և իմ ձայնս Թող քեզի համար կլլու ու սեր դառնայ. ելի՛ր, Արշարուհի՛ն...

Բայց Արշարուհիները, անշարժ ու սեւեր, նայեցան անոր, նայեցան Թշուառին, և ըսաւ.

—Դեռ ո՛չ. դուն դեռ փոքր ես, դնա՛, քալէ՛, արցունք կուտակէ, վշտեր կուտակէ, մեծցի՛ր ալկէսնին պէս, կատղէ՛ հեղեղատին պէս, և այն ատեն միայն ես կուգամ իմ սուրս ու կլլում։

Յետոյ ամպը սահեցաւ, և Արշարուհիները նորէն անհետացան իր անմատչելի բարձրութեան մէջ։

Այն օրուընէ ասդ՝ պատերազմիկ զօրերը արիւնի մէջ կը վնասէ Արշարուհիները, հարուստը ոսկի, և Թշուառը՝ նաւած իր վշտերուն մօտ՝ արցունքները կը մեծցնէ հողմը, որպէսզի ան աշխարհ վերադարձէ կորսուած Արշարուհիները։

Վ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Կոտորեց: 2. Բոլի ոյժը: 3. Զեռնուած, անձնական, զարմանալի: 4. Բարեմիտ սրտով չլսող, մե-

կուսացած: 5. Հիները Արդարութեան տուած հին դիցուհիի մը կերպարանքը, ձմերը կապած, մեկ ձեռքը սուր եւ միւս ձեռքը կշիռ մը:

ՎՐԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ.—Թրքահայ յայտնի գրող մը որուն գրական արդիւնքը առաւելապէս կը պատկանի ռուսահայ գրականութեան, ծնած է 1866ին, Վանայ մէջ, և միջոց մը թրքահայ թերթերու աշխատակցելէ վերջ անցած է Կովկաս, ուր կը մնայ մինչեւ այսօր: Կովկասի մէջ նախապէս սկսած է գրել թրքահայոց կեանքէն առնուած վիպակներու շարք մը, որոնք ամփոփուած են «Պատկերներ թրքահայերի կեանքից» հատորին մէջ: Վերջէն սկսած է գրել համամարդկային նիւթերու մասին: Արտադրած է բազմաթիւ գործեր, ինչպէս «Եէնիկէրի», «Հայկի բէգ», «Ահազանգ», «Կոյրեր», «Անիա», «Պատկերներ գիւղից», «Սանթօ», «Ըմբոստի երգեր», «Հողի աշխատաւորները», եւն., որոնք շատ լաւ դիրք մը պարզեւած են իրեն ռուսահայ գրականութեան մէջ: Ունի ուսումնասիրական և նկարագրական գրուածքներու շարք մը, ընդհանրապէս «Ազգ» կեղծանունով թղթակցութիւններ Պարսկաստանէն, Հայաստանէն ու Եւրոպայի զանազան կեդրոններէն: Մեկ քանի եւրոպական գործեր ալ թարգմանած է: Գրած է նաեւ հայ գրականութեան համառօտ պատմութիւն մը, և մեկ քանի պատմական գործեր:

---

28. ՈՁՐԱԳՈՐԾ ԹՈՂՈՒՆԸ

Երեկ երաչտահաւ մը բերին ինծի: կապոյտ գլխով, հպարտ ու կռուազան երաչտահաւ մը, ինչպէս կ'ըլլան այս կողմինները:

Զինքը դրի ընդարձակ վանդակի մը մէջ, ուր խա-

զաղութեամբ կը բնակէին իմ բոլոր թուչուններս, ամէնքն ալ միշտ առարկայ իմ ակրոյս ու զգուանքներուս: Անոնց ոչինչ կը պակսէր իրենց, ո՛չ մաքուր ջուրը, ո՛չ նուրբ կտրիկը, ոչ ալ ժպտուն կանանչեղէնները:

Գիտէի որ երաչտահաւերը կը սիրեն պտուղները և մանկիկ են. այդ պատճառաւ վանդակին մէջ դրի հաճելի պտուղներ և մանր կտրտուկ, որոնցմէ կարող էր ան ալ ուտել:

Բայց նայեցայ թէ վար ինկած էր, և անոր կատարեալ ջարդ մը տեղի ունեցած էր: Վանդակին յատակը սպրսծուած աւազը արիւնոտած էր և ձողերը ծածկուած էին փետուրներով:

Իմ հանդարտ պզտիկ բարեկամներս, ամէնքն ալ անապեկ ու սովկիտասէր, անկիւնը դռնատակ կանանչեղէնի սերմնանոցն եղեր ինծի համար, ուր ան: Իմ զեղձանիկներուս ամէնէն գեղեցիկը, ամէնէն ընտելացածը անկենդան տրտմօրէն պառկած էր գետնին, դանկը ձղքուած, կուրծքը բզքտուած: Վերէն՝ վանդակին կտուրէն՝ դարան ու անվախ երաչտահաւը ինծի կը նայէր սպասնալիկ աչքերով. կատցն ու մադիները արիւնոտ էին, և կարծես ինծի սպասարէզ կը կարդար:

Բռտորէն բանեցի գինքը: Չուռքս կը դողար բարկութենէս, մատներս ինքնաբերաբար սեղմուեցան իր չուրջը. զգայի որ գինքը պիտի խեղդեմ, պիտի մեռցնեմ՝ առանց երանգը դառնալու:

Այն առեն անոր նայեցայ: Իր բերքը հրաւառ կը մնային միշտ և իր նուրբ վիզը չարտնակ կ՝ըմբռռանար գլուխը բարձր պահելու համար: Իր կատցին վրայ հին կռիւներու հետքերը կը տեսնուէին. իր մադիներն ալ նախկին մարտումներու պինդերով լեցուն էին, բրտացած սուրեայ աչխատութեան հարկերէն, որոնց տակ-

ուած էր անչուշտ ոսկի՝ իր էգն ու պզտիկները ապրեցնելու համար։

Եւ ահա խակոյն Թուլցուկի ժառանգներուս սեղմուիլը։ Յետոյ գինքը տարի պատռէլ, և բարձունքի մը վրայէն արձակելի։

—Գոնա Թռի՛ր ազատ, ազատասէր Թուչուն, ասիր քայց անպատասխան արարած զոր գիրկս դարձնել կ'ուզէի։ Գուն երբեք սահմանուած չէիր միւս Թուչուններուն կեանքովին, գուն երբեք չէիր կրնար գոհանալ այն խաղաւսկ ու սահմանափակ երջանկութեամբ զոր միւսները կը վայելէին. քեզի պէտք եղածը անվրդովելի անսահման ազատութիւնն էր։ Քու դարձած ոճրիդ մեղքը իմ վիզս է, ասոր մէջ ես իմ միակ յանցաւորը։ Գուն կատարեալ ճշմարտութիւնը տեսնելուդիդ, գուն մեր ժամանակները ապրելը ցոյց տուիր և յայտարարեր դարձար նոր ժամանակներու հոգւոյն, զոր ոչինչ պիտի կրնայ ընկճել, ոչինչ պիտի կրնայ գերել, և որ բռնարձակ ազատութեան մթնոլորտի մը մէջ միայն պիտի ապրի։

ՍԷՎՈՒՆ

Սէվուն.—Այս վերջանաձն ու տոլոսպայմանօրէն այլասէր ինքնիշխանը՝ յայտնի դէմք մըն է ֆրանսական հրապարակագրութեան մէջ։ Աշակերտն է Ջեյմօրէն ազատասէր, անկախ ու ըմբոստ դրապէտի մը, ժխտ վայրէսի, որուն թարտուլարը եղած է երկար տարեն և որուն հետ խմբագրած է պայքարի թերթ մը՝ «Ժողովուրդին ազատակը»։ Վերջէն՝ Սէվրէին տնօրէնուհին եղած է այդ թերթին և անոր պաշտպանած է ազատութեան ու արդարութեան միտքն մղուած շատ դատեր։ Անոնք բաղմաթիւ գործեր, որոնց մէջ նշանաւոր են «Կոմմիւն էջեր»ը, «Մանթիւքաւկան էջեր»ը, և այնքա՛ն ուրիշներ։ Իր անունը պէտք չէ մոռնան մեր հայ տղաքը, միշտ գուրգուրանքով ու երախտապիտութեամբ պէտք է յիշեն, որովհետեւ, հայկական տառապանքին արիւնալի շրջաններուն՝ Սէվրէին Հայութեան մեծագոյն պաշտպաններէն մէկը հանդիսացաւ Եւրոպայի մէջ, և դիմում ու խօսքով աշխատեցաւ մեր ցեղին անպատուում չարչարանքը բառնալու։

29. ՏԻԿԻՆ ՍԷՎՈՒԻՆ

Բարիզ կին մը կայ, այնչա՛փ բարի, այնչա՛փ կրակի և այնչա՛փ հանճարեղ, որ մարդ կը փորձուի բանաստեղծական էակ մը համարել զայն քան իրական անձ մը մեզի պէս: Մեծ գրագէտ մըն է այդ կինը ու մեծ հոգի մը. մէկ ձեռքով յօդուածներ կը գրէ, ու միւսով բարերարութիւններ կ'ընէ. և իր յօդուածները յաճախ բարերարութիւններ են: Գրագէտները կը սքանչանան անոր վրայ և խելքերը կը սիրեն զայն:

Այդ կինը Սէվրին կը կոչուի:

Առաջին ծագումէ մը, ամէնէն դառն ազգութեան մէջ իր մանկութիւնը անցուցած, ապրելու համար նախ ամէնէն տարին և ամէնէն տաժանելի պաշտօնները տանձնած է, իր աշխատութեամբը, կամքովը և տանդովը քոյր դժուարութիւնները դլուխէն[1] այս կինը կամաց կամաց դիրք մը չինած է և հասեալ ըլլալու որ մեծատոհմիկներէն է:

Բայց հիմակուան փառքի, երջանկութեան օրերուն մէջ, ծանօթ գրագիտուհին չէ մոռցած իր առջի կեանքը, լքուած ու խեղճ աղջկան կեանքը, ուր անօթութեան տարտամը կայ և ցուրտին տարտուրը: Թշուառութիւնը դէր ամբողջութեամբ ճանչցած է, իր հոգիին մէջ թողած է յոյն հետքեր, որոնք դիմուելուն աղբիւրներ դարձած են հիմայ: Աղքատութիւնը որ իր առջևնէն տարտնապնէ տակաւ հոգիները, մեծ հոգիները աւելի կը մեծցնէ: Եւ Տիկին Սէվրին, իր խեղճութիւնէն եկած առնելու, մարդկութեան բոլոր տառապանքները իր մէջ պարունակելու չափ լայն դգացած է իր հոգին, ու բոլոր տնանկները պաշտպանելու չափ իր միտքը հզօր: Եւ իր կեանքն ու իր տաղանդը նուիրած է պրկուածներու դժուարին ու տէրը դառին:

ՏԻԿԻՑ ՍԿՎՈՒՑ

Իր մարքը կը ձգտի ընդհանուր բարօրութեան, մարդկային եղբայրութեան վաեմ անուրջին։ Հիւկոյին գործն է որ կը չարունակէ։ Ինք անկեղծութեան է ասքարդ, պզտիկամարը լեցուն սիրտը որ կը՞պատմէկայ, ու ճշմարիտ մտածումը որ երբ ծառայ կը գործածէ գրականութիւնը։ Սէվրինի մէջ իրմէ աւելի հաւատքը հզօր. կինն է, իր բոլոր անձնուիրութեամբ, խեղճերուն հասնող գութովը մարդկութեան մէջ պատգամի և աւետարանի այնպիսի չեչտ մը կայ, որ մարդ պատրաստ կը զգայ մը ևս աւելի մեծ զոհ մը կատարել հանուն Տիկնոջ Սկվրէնց։ Վասն զի մեծ է Աստ՝ որ թշուառու-

թեան դէմ պատերազմի կը հրաւիրէ մարդկութիւնը։

Եւ այնչա՛փ մեծ է իր խօսքին ոյժը որ այս սկեպտութեան դարուն ու այդ յափրացածներու ժողովուրդին[2] մէջ, իր ձայնը միշտ ցնցում առաջ կը բերէ։ Երեսուներկուքիւրը երկիւղածութեամբ ու յարգանքով կ՚արտասանէ այդ անունը։ Սխալ կապ մը հաստատած է իր և հաստատութեան միջեւ. քարի՛ք ընել ուզողները անոր կը դիմեն, ինչպէս և անոնք որ քարի՛քի պէտք ունին։ Իր հանգանակութիւնը կը յորդի[3] ամէն օր անթիւ խնդրագիրներով. և իր յօդուածները յաճախ արձագանգն են այդ վշտութեան աղաղակներուն. չարաճճի չանցնիր որ հնարած կամ խեղանդամ գործածուի մը, կամ լքուած որբի մը կարգ գումար մը[4] չդրկէ, կամ անպարծ խեղճերու պաշտօն չգտնէ։

Իր մեկ յօդուածին մէջ կը գրէ.

«Քարի՛ք ընել ուզող հարուստները չեն գիտեր քարի՛քի պէտք ունեցող խեղճերը։

«Պէտք է որ գիտնան։

«Եւ այդ պաշտօնը ես կը ստանձնեմ։

«Եթէ երկիր լրագիրները գոցուին խեղճերուն խնդրանքին[5], պատերուն վրայ ածուխի կտորով մը պիտի գրեմ զանո՛ք... եթէ ածուխը պակսի, փողոցէ վար, պատահականներուն առջեւ, պիտի երթամ պոռամ»։

Այն հոգին որ այս տողերը կը ներշնչէ, այն նախապատիւը որ այս կեանքին ծնունդ կուտայ, այն գիւցազնական պտուղն[6] կը վերաբերին որ քարեգործութիւն է մարդկութեան։

Կ՚ուզէի որ հայ կիները ճանչնային այս անունը, և սիրէին զայն։ Մեր քարքերուն մէջ մեծ ու ազնիւ գործունեութեան լոյսը պիտի լուրէր անկա։ Անոնք որ ապրատ են, այս վստահ օրինակէն պիտի առնէին թէ

ինչպէս կամքը և հաւատքը մարդը կրնան մուծել[7] մինչեւ էն բարձր կատարները[8] հանել: Եւ անոնք որ հարուստ են, պիտի սեանէին թէ հոգի ունեցող կին մը ինչպէս պիտէ զրծածել հարստութիւնը՝ մարդկութեան օգտին համար:

Որովհետեւ, պէտք է համոզուիլ թէ արամութիւնով, գձմութիւններով լցուն կեանքին մէջ, զայն մեծցնող ու քաղցրացնող միակ բանը՝ բարութիւնն է նոքէն: Եսակամութեան[9] ապականած մէջ է մարդուն գեղեցիկ սեպականը[10]: Երջանիկ ըլլալէն վեր[11] բան մը կայ,—երջանիկ ընել:

ԱՐԵՒԱ ՉՕՊԱՆԵՒԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Դժուարութեւնց յաղթած: 2. Ջրանցացոց: 3. Շատ նուաճ կ'ընդունի: 4. Բառական մեծ գումար մը: 5. (Լրագիրները) չհրատարակեն խնդիրում խնդրանքը: 6. (Փոխաբերաբար) ատելի, դառակարգ: 7. Խոնարհութենեն, անձնազոհութենեն: 8. Վերեւում: 9. Անձնասիրութենեն: 10. Ինքզը: 11. Յարգի:

ՄԱՆ ՏԱՌԻ.—Ֆրանսայի նշանաւոր հերոսուհի, ծնած է 1412ին Ֆրանսայի Լօռէն նահանգին Տօմրեմի գաւառին մէջ: Կ'ասանդեն թէ հրաշալի տեսիլքի մը վրայ՝ Ֆրանսական բանակին գլուխը անցած՝ Անգլիացիները երկրէն վանելու նպատակով, ազատեց Օրլէան քաղաքը, թագաւոր օծել տուաւ Շառլ Ը.ը, բայց մատնուելով ծախուեցաւ Անգլիացոց, որոնք վինքը ողջ ողջ այրեցին 1431 Մայիս 30ին: Կաթոլիկ եկեղեցին վինքը սուրբ կը դասանի:

ԱԿՆՊԱՏՈՒԹԻՒՆ.—Փլխտափայական գլուխներ մը, որուն հետեւողները (սկեպտիկները) անպայման կը տարակուսին ամէն բանի մասին: Ակեպտիկը ոչ մէկ բանի կը հաւատայ, ո՛չ բարութեան, ո՛չ աստքինութեան, ո՛չ գիտութեան:

30. ԱՐԾԻՒՐ ԿԸ ՍԱՒԱՌՆԷՐ

Գանի օր է լսած էինք թէ Բարիզի Բուսաբանութեան Պարտէզը արծիւ մը ունէր. մինչեւ այն աստիճան անկարելի եղած էր ձեռք անցընել արքայական գիշատիչը [1], ու բանէներս, չահէներս ու բազմաւնաք թեւաբոյներս հաւաքածոյին մէջ, այդ հպարտագիտ տեսակը պակսած էր միշտ:

Պատճառը այն էր որ արծիւը ոչ չէր բնութեր, ու ամէն անգամ որ անվնաս և արկածանոտ մարդիկ, մոգոյելով սեպ լեռներու անմատչելի գագաթը, ձեռք գրած էին արծիւի բոյնի մը վրայ և յաղթական էին անոր ձագերը, բաղ չէին ունեցած. հակառակ ամէն կարգի խնամքներու, անոնք կը մեռնէին մեծ մարդու քաղաքը [2] չհասած: Ինչո՞ւ յաջողեր էին այս անգամ. ինչ վոյմ, գոյնք անունքս: Սրեւելքի պետոյ, բոյն մեր մը յատկացուցած էին իրեն, ուր արեւու օրերու մէջ չեչաակի կ'ընդունէր արեւին տասնապատիկ ճառագայթները. իր բանտը ընդարձակ վանդակ մըն էր գմբեթաձեւ ձեղունով, որուն վրայ կը մագլցէին, տեղ տեղ հատնելով, սպասչխարնին [3] և պատատուկ [4] բոյներ:

Երկու սերնդատարի ծառերու կեռնաքներ կը ցցուէին վանդակին մէջ, ապահովելով իրենց մերկ և պինդ ոտ ճիւղերը այլ և այլ ուղղութեամբ. տասնի անգամ, այդ ծառերէն մէկուն գագաթին վրայ տեսանք արծիւը որ բարձր թռաւած, անշարժ ու չարագուշակ՝ ուսերը կը ցցէր երկինքին. իր յայն և հոժկոտ թեւերը տեղտեղելով պարխեսած [5] էին իր վոխտ և ջղուտ մարմինը, կտուցը մխրճած էր կուրծքին մէջ, և փակ աչքերը անտեսանելի կը ճնային: Արծիւը կը խոկար...:

Երկար ատեն նայեցանք վեհաշուք քանտարկեալին, մինչեւ որ արծիւը բացաւ թեւերը, տարածեց լայնօրէն մինչեւ վանդակները, ու իր դէմ չտեսնելով ազատ և անսահման տարածութիւնը միջոցին, արհամարհելով թռչկոտիլ մէկ ճիւղէն միւսը, թեւերը թոթռեց միայն, երկարատեւ և անձկալի սպասումով մը, ու կրկին սմբոցեալ իր անշարժութեան մէջ...:

Միեւնոյն հոսումները, իր թեւերուն ազատութեան բաղձանքը կը թրթռար [6], զայրացնելով ըմբոստ և քանտարկեալ կենդանիները, իրենց անգիտակից և կրաւորական անտարբերութենէն:

Անցաւ գարունը, յետոյ ամառը: Դրախտային գեղեցկութեամբ, Բուսաբանութեան Պարտէզը կ'ընծայէր իր արեւոտներուն և հովանիներուն խաղաղ և կանանչ պլպլանութիւնը: Արծիւը, միշտ բարձր թռած, աչքերը միակ չուքի գեղեցկութեան, անշարժ ու ամիսուած իր մէջը, կը խոկար...:

Օրերէ մէկուն, երբ գոցելով գառագիները, իրենց պէտերը կամ բոյները կ'առաջնորդէին տարագիր կենդանիները, արծիւն ալ կը սեղմափոխուէր. ու պահապանին կեռ գառագանդը չղմայուած, անկա անկեանդան և անհաւատքի խոհուն մը երեսովը ունէր, որ ոտքերուն իր հոգին, մտածումին անբռնաբարելի և առանձնացեալ ազատութեան շնորհիւ, խառնուած էր հետն, հետն, դէպի երազած վերջավայրերը, սարերը ու անջրպետները, ու չարժուն և լոյծ կուրծքը ծովերուն...

Բուն արծիւը կը սառանէր...: Ինչ որ կար հոն, Բուսաբանութեան Պարտէզին մէջ, գաղափար չէր տար արծիւին ամբողջական խնդութեան մասին. անկա տարբերութիւն չունէր անպարսպելի, կամ երկրիս վրայէն անհետացած անասուններու զմռսուած մարմիններէն:

Վանդակին մէջ, ճիւղերու վրայ, արիւնոտ մսի կտորներ կը փոսէին ընդունայն. արծիւը, սիին մէջ դարձուցած ճիրաններըը, կը մերժէր և կ'արհամարհէր այն սնունդը զոր իր պահապաններըը կը ներկայացնէին ամէն օր:

Նոյն խակ երբ կը սեւեռէր իր կարմիր և անքթիթ աչքը, որուն վրայէն ճերմակ թաղանթը կը քաշուեր յամրօրէն, արծիւը կենդանութենէն չէր տասնար. իր նայուածքը որ սովոր էր անչրպետներ չափել, խոտոռած նետի մը պէս կ'ինար գետին, ու անկա քէնով կը նայէր շուրջի չքնղ գեղեցկութեան: Որովհետև երբ աչքերը կը գոցէր ու կռացը կուրծքին մէջտեղ կ'ևրակար, հոգին կ'երթար քանդէն անդին, պատմէին զուրս, դէպի խոհրական և ձիւնապատ սարերը իր հայրենիքին...

Արծիւը կը տառապէր...: Անկա խորտակած էր չղջանները ճղճիմ և նեղապատ մարդոն քանապատութեան, և կը տեսար դէպի չինչ պայծառութիւնները իր խեղճին, դէպի վեհ և անմահական բարձրութիւնը իր ժառանգներուն:

Արծիւը կը տառապէր դէպի վեր, դէպի նոր և օտար աշխարհները. իր անքթիթ և կարմիր նայուածքը կը խորասուզէր սեպ լեռներու ճեղքերուն մէջ, կը թափանցէր մինչեւ խորը վիհերուն, կարծես չափելու համար իր վեհանձն և լայն թռիչքին հեռաւորութիւնը, ու երբ կարասեւ վերջացուցներու չառագոյն երկինքին վրայ, իր թեւերը կը տարածուէին, և անոնք, առանց թոթռուելու, կը բարձրացնէին վիզը խստաղ և ապահով պոչովք:

Աչնան, արծիւը այլեւս հեռաւորութիւններուն չդուցադրուեցաւ. անկա մեռած էր, բարձր թառած իր վանդակին մէջ, ու իր յաղորդը չունեցաւ, որովհետև

վերջապէս մարդկէ համոզուեցան որ արծիւը կարելի չէր բանտարկել։

ՋԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Արծիւը թռչուններու թագաւորը կը նկատուի։ 2. Բարիզ։ 3. Ուրիշ երկրէ բերուած։ 4. Փաթթուող։ 5. Գրուած հին։ 6. Կը զգացուի։ 7. Արիւնոտ ալեւորուն նպատակը։

ԲՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՏԻԶ.—Աշխարհի գրեթէ բոլոր մեծ եր-կիրները յատուկ պարտէզներ կառուցած են և անոնց մէջ կը պահեն կամ կը մշակեն բովանդակ երկրին երեսը հանող բոյսերէն նմոյշներ։ Ունին նաև կենդանաբանական պարտէզներ, որոնց մէջ կը պահեն աշխարհի բոլոր այն կենդանիները որոնք կրնան ապրիլ իրենց բնական կլիմայէն տարբեր կլիմաներու տակ։

ՏԻԿԻՆ ՋԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ.—Թրքահայ տաղանդաւոր դերասանուհի և հրապարակագիր։ Ծնած է 1878ին, Սկիւտար, սկսած է գրել իննսունական թուականներուն, «Ջապէլ Յովհաննէսեան» ստորագրութեամբ, յետոյ անցած է Բարիզ, հետեւած է Սօռպոնի դասախօսութեանց և հասած գարգացման աստիճանի մը որ անհրաժեշտ է մեր կիներուն մէջ։ Աշխատակցած է թէ՛ Պոլսոյ և թէ արտասահմանի հայ թերթերուն։ Իր բազմաթիւ գործերէն հրատարակուած են միայն երեք վէպերը, «Շնորհքով Մարդիկ», «Կեղծ Հանճարները» և «Սկիւտարի վերջալոյսները»։ Առաջին վէրջին կոտորածին առթիւ այցելեց աղէտեալ վայրերը և գրեց զմայլելի էջեր որոնք ամփոփուեցան հատորի մը մէջ։ Տիկին Ջապէլ Եսայեան աշխատակցած է նաև Ֆրանսերէն գրական թերթերու։

31. ԵՐԱՉՈՒԱԾ ԱՇԽԱՐՀԸ

Քեզ համար մինակ աշխարհ մը կ'ուզես
Աշխարհ մը՝ փափուկ անուրջներու պէս,
Աշխարհ մը՝ քնքոյշ ծաղիկներով լի,
Աշխարհ մը լուսոյ, աշխարհ սիրալի։

Չես ուզեր տիսուր դանդիլ վիշտ ու ցաւ,
Չես ուզեր տեսնել տուք, արցունք անքաւ։
Երգեր կը սենչաս, ծիծաղ ու խնդուք,
Զուարճ կոմկոմ ժպիտ, գոյն անպառուկ։

Մարդոց խօլ կրքերն ու խլձերն աղտոտ
Կը վանես անկից, սրտիդ ալ գգուտ,
Յոյներ կ'ուզէ միայն անբիծ ու մաքուր,
Անհուն վայելքներ գոլորիկ, ճիւանման[1]։

Երկինք մը կապոյտ, արեւ մ'անուպաս,
Գարուն գրգռուն որ քեզ ժպտի յար,
Ամէն բան չոգով, ամէն բան ճերմակ,
Մարդկութիւն մը՝ նոր՝ սէր ու խինդ համակ։

Բայց սիրտդ յայտնի կ'ինչպէս կը պիտոյ
Թէ տուգէն յետոյ ժպիտ մըն ալ կայ։
Ինչպէս կը ճանչնայ յարդը խնդութեան
Երբ դառն արցունքներ թաւիած չըլլայ ան։

Ինչպէս կը պաշտէ ժպտուն երկինքին[2]
Երբ կարկտան ու ձիւն գլուխն չիյնին,
Երբոր խոցած չեն հոգիդ չար կրքեր,
Ինչպէս կը փնտռես սուրբ՝ անարատ սէր։

Այդ աչխարհն ազատ զոր դուն կ'երազես,
Վայրկեան մ'իսկ տեսնել պիտի չուզեմ ես,
Այդ երանութեան մէջ ջինջ[3] ու անփոյթ
Յարատեւ հիւծէ պիտի զիս ձանձրոյթ։

Մարդկութեան համար չարչարանք պէտք են։
Սուգ, լացեր ու կոծ, տառապանքն ամէն,
Կարկտան ալ հարկ է, փոթորիկ, յուզում,
Վշտեր, պատրանքներ, հոգ ու դառնացում։

Միշտ խնդալով, ժպտալ ապրիլն է տխմար,
Պէտք է փորձանքին դէմ մաքառիլ յար,
Տանջանքներով կ'ըլլան արուեստն անկուն.
Ցաւը զոհչն[4] է մեր հոգիներուն։

Ս. Ն. Ս. ՑԻՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Զիւնի պես ճերմակ, մաքուր։ 2. Երկիւղիւ պայծառութիւնը։ 3. Յուսակ, առանց տրտմութեան, առանց դառնութեան։ 4. Մարող։

ԱՆԱՅԻՍ (Տիկին Եւփիմէ Աւետեան).—Թրքահայ բանաստեղծ և հրապարակագիր։ Ծնած է Պոլիս, և երկար տեսնէ ի վեր կ'աշխատակցի Պոլսոյ գրեթէ բոլոր թերթերուն ու պարբերականներուն։ Մասնակցած է նաև թրքահայ կիսական սեռին կրթութեան ու զարգացման ճգտող ձեռնարկներուն։

32. ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ

Մօտաւորապէս իննսուն տարի առաջ, Թիֆլիսի Աբամելիք քահանան՝ այնտեղ հաստատուած վանեցին մը, Սարգիս տղայի այցելութիւնը կ'ընդունի:

Վանեցին հետը բերած զաւակը ցոյց կու տայ անոր ու կ'ըսէ.

—Տէր հայր, կ'ուզեմ որ զաւակս կարդայնես:

Այն առեն Թիֆլիսի մէջ դեռ կանոնաւոր դպրոցներ չկային: Տ. Աբամելիք կ'օրհնէ պզտիկը, իր քով կ'առնէ և պատուական հօր մը պէս պզտիկ կարգալ կը սորվեցնէ անոր: Սրտէն ինք ալ այդքան բան միայն գիտէր. բայց եթէ չի կրնար աւելի հիմնաւոր կրթութիւն մը տալ իրեն յանձնուած պզտիկին, գոնէ անոր կը ներշնչէ ուսման սէրը, անոր կը պատրաստէ զարգացման առաւելութիւններուն ու հրճուանքը:

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ

— Կը տրվի, մխիթ կը բացուի, մեծ մարդոց գիրքեր կը կարդայ, ինքզինք մեծ մարդ կ'ըլլայ, քու յիշատակդ կ'օրհնեն:

Տ. Աբամելիքի աշխատութիւնը պարապով չանցաւ: Քանի մը տարի վերջ երբ Թիֆլիսի Ներսիսեան վարժարանը կը բացուի, առաջին աշակերտ արձանագրուողն-

*ին մեկը կ'ելայ նոյն ատեն, Մկրտիչը։ Նորահաս-
տատ գպրոցը սակայն՝ տակաւին գոհացուցիչ վիճակ
չունի։ Մկրտիչ կը լքէ Ներսէսեանը, առանց նախնական
կրթութիւնը աւարտելու, կ'որոշէ վճռակ երթալ՝ իր
ուսումը շարունակելու համար, բայց բաղդը իր ճամբան
կը կտրէ, զինքը կը նետէ տարբեր ասպարէզի մը մէջ։
Մկրտիչ կը բարձրանայ օր օրի, Տէրութեան պատասխա-
նատուութեամբ կը չքուի, կը ստանայ պատիւներ, և վեր-
չապէս՝ պիտանի կը նկատուի հանրապետութեան ծառայի։*

*
* *

*Բաղդը տարօրինակ խաղեր ունի յաճախ։ Մարդիկ
կան որոնք ատատ գրամ կ'ուզեն ունենալ, և գրամին
տակ իրենց չգտածնուն պէրքն ու վճռութիւնը ձեռք կը
բերեն։ Կան ալ որ այդ պէրքն ու վճռութիւնը ունենալ
կ'ուզեն, և օր մը, բոլորովին անապատի կեանքով, ինք-
զինքին հպատակ կը դանեն։*

*Այսպէս կ'ելայ նաեւ Մկրտիչի համար։ Ինք կըր-
թութեան, գործողութեան կը տենչար, կ'ուզէր տալի,
մեծ մտք ունենալ և օրհնեալ գիչատիչ մըտալ, բայց
բաղդը չտրամադրեց մը կը նայէ երեսին, չի
կրնար գործադրել իր փափաքածին պէս, և օր մը ինք-
զինքը գրասէրը կը գտնէ։*

*Այն ատեն, ինք ալ կը մտածէ բաղդին հետ խա-
ղալ, կը նայէ բոլոր այն տարբերը, որոնք,— ինչպէս
երբեմն ինք, — ատեան անկով կը վատնէին, և գանոնք
Եւրոպա կը գրկէ գրէթէ այնտեղ կրթութեան, տալիս ու
գործածութեան իր ձախքով, յետոյ գատաստանի հայրենիք, և
երեսը կարգին՝ երեսը ազգակիցները կրթեն ու գործա-
ցընեն։*

Անիկա իր տան դռները բաց կը պահէ ամէն ազգէ

ուսանողները ազնիւ, իր սեպհը կ՚առնէ գանուելը, ամառնային կը կապէ անոնց, կ՚օգնէ դպրոցները, կը վերաբաշխէ դպրոցներ, գրամ կուտայ տրէպտի ուսումնա-

Սանասարեան Վարժարան

բանների բացուելն, գրատներու կը տատրէ, յաճախ մեկնելու խոկ կ՚ըլլայ:

Այս մտքէրը Մկրտիչ Սանասարեանն էր:

*
* *

Սանասարեան ստանցիմէ աւելին ալ կ՚ընէ: Ուսման ու կրթութեան միջոցներ պատրաստած էր, կ՚ուզէ այդ միջոցներուն գործունէութեան դաշտ մըն ալ տնտղել, որպէս զի կարենան աւելի պտղաւոր, աւելի արդիւնաւոր գործել իրենց առջեւ դրուած ուսումնական ու կրթութիւնը: Այդ նպատակով կարսոյ մէջ կը հիմնէ Սանասարեան վարժարանը, հոյակապ շէնք՝ որուն նոյնքան հոյակապ

ապագայ մը պատրաստելու համար ոչինչ կը խնայէ : Երբ իր մահուան ժամը կը զգայ , կը նայի կողք մը կը դրէ , վարժարանին դոյութիւնն ու բարգաւաճումը ապահովելու համար :

Անոնք ապրած ըլլալով , գաւխի հրճուանքը չէր վայելած , բայց ազգին կողմէ ուսումնասէրին տրուած ամիսները գործածած էր : Նոյնքան ժրջդութեամբ ցոյց կու տայ նաև այդ վարժարանին համար որ իր որդեգրութեան պատասխանը պիտի ըլլար : Իր կողմէ ո՛չ միայն կ՚ապահովէ անոր գոյութիւնը , այլ իր բաւական բարեկամներն անոր վրայ հսկող կը կարգէ , կը նախատեսէ անոր ապագան , կ՚ակնարկէ որ անիկա ոչ մէկ բանի պէտք ունենայ , և իր ամէնէն երախտապարտ որդիները անոր տեսուչ կը նշանակէ :

Այդ ժողովուրդը ապերախտ չեղաւ այդ խոշոր բերդաքաղաքին համար , և Տղայական յուշերով մը ողջ Սանասարեանի հօմանուանդները :

Եւ այսպէս երախտագէտ Տ . Գաւիթի բարձանքը : Իր երեսին արտայայտը թէեւ չէր կրցած բարձր զգացման հասնիլ , բայց երբ մեծ մարդ դարձած և յաւէտ օրհնելի ցնծագին մը ճոխած էր :

Ա. Ա.

ՄԵԿՆԱՆԱ . — «Մեկենաս» բառը առնուած է Հռոմայեցի ազնուականի մը , որուն Գիմնուս Մէկէնասի անունէն Այս ազնուականը նիւթապէս ու բարոյապէս կը պաշտպանէր իր ժամանակին մտաւորականները : Իսկ վերջ՝ «մեկենաս» կոչուած են ամէն ազնուական որոնք պաշտպանած են գեղեցիկ գործութիւններն ու գեղարուեստները և օգնած են անոնց բարգաւաճման :

ՅՈՒՆԱՆԱՆ . — Յունաստանը հանդիսաւթիւն մըն է զոր կը սարքեն ոճնելու համար վաստակաւոր կեանքի մը որոշ շրջանները , տասնամեակը , քսանըհինգամեակը , յիսնամեակը , եւն : Սովորաբար՝ դրա-

Նման նուէրներ կ՚ըլլան յոբելեանի առարկային՝ յոբելեարին, իբր նշան երախտագիտութեան, իր մատուցած ծառայութեանց համար։ Յոբելեանի առարկայ կը դառնան նաև կրթական կամ մարդասիրական հաստատութիւնները։

---

33. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

Ներսէս Ե. Կաթողիկոս՝ վարդապետ ձեռնադրուելէն վերջ երկար ճանապարհորդութիւններ կատարեց։ Այս ճանապարհորդութիւնները չատ օգտակար եղան իրեն համար։ Բնականէն օժտուած ըլլալով սուր մտքով, խելքով և դիտելու ընդունակութեամբ, չատ բան տեսեալ զանազան տեղեր չրջելով, լսելով իր աչքերուն առջեւ կը դառնան նաև կրթական կամ մարդասիրական հաստատութիւնները։

ամիսներին ծրագիրը բոլորակով, առաջարկեց որ նոյեմբեր հաւաքին այդ նպատակով։

—Եթէ իմ թիւս մէջ գտնուող գոնէ 12000 *հայ ընտանիքները մէյմէկ ոսկի նուիրեն՝ կ'ըսէր, ես ուրիշ թիւեր եւ օտար երկիրներէ համագումարներով կը լրացնեմ* 30000 *ոսկիի գումարը որ միանգամայն ապահովութեան համար։*

Հաւանեցան հասարակութիւնը, գումարին քանակութիւնը յայտնել, սակայն ոչ ժիժանցին մասին, ըսելով թէ «Վարդապետը կ'ուզէ դրամատուն հիմնել», և ցրուեցան ասանկ ի գրի առնելու։ Միայն 1817 *թուականին Եղուդէ կրկին ձեռնարկեց ու խրատական այն բանը որ ապրելով արդէն իր մտքին մէջ և հանգիստ ու դադար չէր տար իրեն։ Այդ թուականին՝ Սարդիս Լուսա-Մելիքեան՝ դպրոցի կառուցման համար առաջին նուէրը տուաւ Եղուդէին, 500 ոսկի թղթադրամ։ Քանի մը օր վերջը, Վանքի առաջ քահանան Եղուդէին Եկեղեցւոյ թուղթ մը տալէ կ'երեւար թէ* 1801 *թուականին վանահայր Յակոբ հանեցաւ տալ Լազարեանցի կալուածին համար, թիֆլիսի մէջ հայ առեւտրական չինուած միջոցին իր ժառանգորդները պէտք է այդ նպատակին յատկացնեն* 300 *ոսկի թղթադրամ։ Եւ կատարելին ժառանգորդը, 1818 թուականին վճարեց այդ* 2000 *ոսկի, իր տոկոս. տակէ*

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ

Յակոբի Լազարեանց, գումարը, ուեկցնելով

զաս, երկու տարի վերջ, նոյն նպատակին համար նուիրեց նաև 2100 րուպի:

Այս բարեյաջող նշանակէն քաջալերուած, Վերսէս Ձեռնարկեց պարոյին չինութեան: 1818-1824 տարիները ամբողջապէս նուիրուած էին չինութեան նախապատրաստութեանց: Հետաւոր հիմնադիրը, վախճանելով իր պարոյին համար մշտական հասոյթի աղբիւր պատրաստել, նախապէս չինել տուաւ երեսունհարիւր խանութներ, որոնց համար պէտք էր չըլորտ վարձ, ապրուստ հոգալ, քար կտրել, կիր հանել, կամուրջ չինել, են:

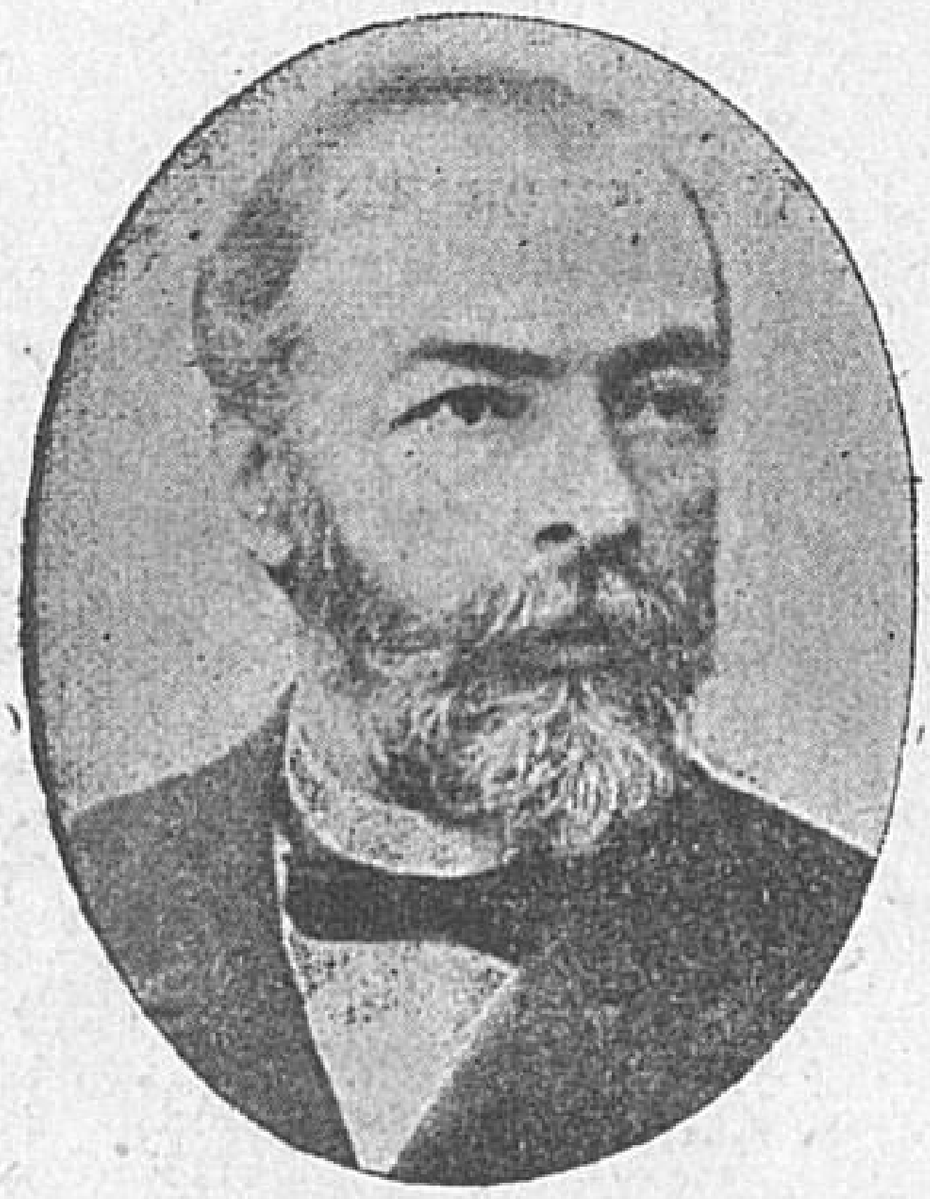

ՅՈՎԱԿԻՄ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ

Այս բոլորը, Վերսէսի յաջորդ սչխատութեամբ և ժողովրդին սկսկցութեամբ, գրեթէ կրկ[3], և 1822 թուականին, խանութներէն արդէն պատրաստ ըլլալով, հետզհետէ վարձու արուեցան: Երբ խանութներու չինութեան գործը բուսական ուժով գացած էր, Վերսէս 1821 սեպտեմբեր 16ին ձեռնարկեց բուն ուսումնարանին չինութեան:

Ժողովուրդը, սեանելով իր ապագային ձեռնարկած գործին վեհութիւնը, անոր նուանդն ու հոգածութիւնը, ինք ալ նուանդի եկաւ, և թէ՛ նուիրատուութիւններով, թէ՛ աշխատանքին ու ծախքերուն մասնակցելով՝ նպաստեցաւ ու բարոյապէս սկսակից եղաւ Վերսէսին:

Շինութիւնը տրտրուին աւարտեցաւ 1829 թուականին և, Վերսէսի վկայութեան համեմատ, 40,000 րուպի ուել գործի համար մը ծախսուեցաւ, ինչ որ այն ժամա-

ՍՏ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ

ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Աւելի բան տուղեցաւ, աւելի բանի ծանօթացաւ: 2. Միտած, միտական: 3. Իրականացաւ, կատարուեցաւ:

ՐՈՒԲԼԻ. — Ռուսական դրամ մը, թէ՛ արծաթէ, թէ՛ թուղթէ: Րուբլին, թրքական դրամով, սովորաբար 12½ ղրշ. կ՚արժէ:

ՆԵՐՍԷՍ Ե.—Հայոց ամէնէն նշանաւոր կաթողիկոսներէն մէկը: Ծնած է 1770ին՝ Այրարատայ Արագածոտն գաւառին Աշտարակ գիւղը և մանուկ հասակէն նուիրուած էջմիածնի: 1791ին կը ձեռնադրուի սարկաւագ և երեք տարի վերջ ալ վարդապետ: Էջմիածնայ աթոռը այդ ատեններս շատ տագնապալի կացութեան մը մէջ կը գտնուէր: Երկու կաթողիկոսներ, Գաւիթ և Դանիէլ, միևնոյն ատեն կը ջանային իրարու ձեռքէ խլել էջմիածնայ աթոռը: Ներսէս վարդապետ, որ Դանիէլի կուսակից էր, այդ կռիւին հետեւանքով կը շրջի շատ տեղեր, Իզմիր, Ռումանիա, Յունաստան, Պոլիս, Լէն, յետոյ դարձեալ Պոլիս և Հարաւային Ռուսաստան, և 1808ին էջմիածին դառնալով կը ձեռնադրուի

եպիսկոպոս՝ Դանիէլ կաթողիկոսի կողմէ։ 1814ին Թիֆլիսի առաջ-
նորդ կ'ընտրուի, յետոյ 1827ին Պե-
տերպուրգ կ'ուղարկուի բաւքեւիչ
զօրապետին պահանջմամբ ու կը
մնայ այնտեղ, մինչեւ որ 1843ին
կաթողիկոս ընտրուելով կ'անցնի
Էջմիածին։ Ներսէս Ե. մեծ դեր
խաղացած է Պարսից լուծին տակ
տառապող Հայութեան ազատա-
գրութեան գործին մէջ և այդ
պատճառաւ ստացած է «Պաշտ-
պան Հայրենեաց» տիտղոսը։ Վախ-
ճանած է 1857ին, Թիֆլիսի մէջ,
և թաղուած է Էջմիածին։

ԼԱԶԱՐԵԱՆՆԵՐԸ.—Նոր Ջուղայէն Մոսկուա (Ռուսաստան) գաղ-
թած նշանաւոր ընտանիք մը որ շատ մեծ դէմքեր պարգեւած է
մեր ազգին։ Զբաղելով վաճառականութեամբ և ձիրտաբուծու-
տով, Լազարեաննեըը խոշոր դիրքեր գրաւած են Ռուսիոյ մէջ և
յաւէտ յիշատակելի բարեգործութիւններ ըրած են, ինչպէս Մա-
կուայի Լազարեան ձեմարանին, Մոսկուայի և Բեզերպուրգի հայ
եկեղեցիներուն շինութիւնը, ևլն։ Իրենցմէ ամէնէն նշանա-
ւորներն են Կոմս Յովհաննէս Լազարեանց (1735—1801) որ մեծ
ծառայութիւններ մատուցած է Ռուս կառավարութեան, կատա-
րելէ Բ. կայսրուհիին օրով, և բարձրացած է պետական խորհր-
դականի դիրքին, և Յովակիմ Լազարեանց (1743—1826) հիմնա-
դիր Լազարեան ձեմարանին։

34. ԵՐԱՉ ՄԸ

Երազս մէջ մշակն բսաւ ինձ. «Ո՛վ մարդ,
«Մշակէ հողն, ա՛լ հացդ անձամբ բուսցո՛ւր դուն»:
Ոսոխնանկն ալ՝ «Հարստանալդ դուն գործէ՛ արդ»:
Իսկ որմնադիրը՝ «Օ՛ն, ծեփիչն ա՛ռ, չինէ՛ տուն»:

Ու մին մնաք՝ լքուած բոլոր մարդոցմէն
Որոնց մերժման կը բաղխէի ամէն տեղ,
Մինչ գիտութիւն կը հայցէի երկինքէն,
Կը գտնէի ոչխար[1] ցից, տնեղ:

Բայց աչքս, այդն էր ցաւդ, լրա՞ւ էր.
Բզկիւնը ժիր բանտարկեալս կը լսէր.
Հոգն ալ ցամաքած էր մշակէն խնդալն:

Ճանչցայ յոյժ ամէն երջանկութենէ, զոյգ մի
Մարդս միշտ իր նմանները կարօտ է:
Անկէ ի վեր մարդկէն ամէն սիրեցի:

(Թարգմ. Ց. Դաշտենցեան) **ՍԻՒԼԻ ՊՐՈՒՏՈՄ**

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Ամեն վատ առիթի դէմ ալ ուշգուշ էր իմ դիմաց:

Սիւլլի Բրիւտոմ (1839—1908).—*Ֆրանսացի նշանաւոր բանաստեղծ, տոքթուած շատ ալնիւ պատճառներով, որոնք դինքը մարդկութեան բարեկամ մը և բարութեան առաքեալ մը դարձուցած են: Սիւլլի Բրիւտոմ մեծ լաւատես մը եղած է և հաւատացած է որ մարդկութիւնը կրնայ հասնիլ երջանկութեան, իրենց բոլոր ծանօթութիւնները, իրենց հետաքրքրութիւնն ու կարեկցութիւնը անձնուիրութիւնը նպատակ ունենալով: Իր բանաստեղծութիւններէն շատ քիչ բան մնայն թարգմանուած է Հայերէնի:*

35. ԿԵԱՆՔԻ ՊԱՏՄԻՒԱՆՔՆԵՐԸ

Ա.—Պատեհ առթիւ մի՛ ապատէք, այլ առիթը առնուցէ՛ք։

Բ.—Երբ երիտասարդ մը հասասամսուխին ունի և այրուքնը գիտէ, յաջողութեան երկար չպիտի սպասէ։

Գ.—Ձեր ժամանակին մէկ վայրկեանը մի՛ կորընչեցնէք. եթէ կատարմանն պէս հանճարի տէր մարդ մը միշտ գիրք մը ունէր գրպանը, վախնալով որ կեանքին մէկ վայրկեանը կը կորնչի, սովորական մարդ մը ինչ միջոցներ ձեռք առնելու է ժամանակ չկորնչեցնելու համար։

Դ.—Ձեր միակ մտազբաղութիւնը թող ըլլայ սպասարկել մը ընտրել ձեզի։ «Ինչ բանի օգտակար եմ»։ Այս է դարուն հարցումը։

Ե.—Ձեր բոլոր կրթութիւնը միակ ու անփոխն նպատակի մը վրայ կեդրոնացուցէ՛ք։ Պարապ վարանումներով ժամանակ մի՛ անցընէք։ Զանազան բաներու վրայ մի՛ խորհիք, այլ միակ բանի մը վրայ, և յամառօրէն։

Զ.—Անցեալին կամ ապագային վրայ մտածելով ժամանակ մի՛ կորնչեցնէք, այլ ուշադիր եղէք ներկայ վայրկեանը չփախցնելու։

Է.—Ջուարճ եղէք, և վարժուեցէ՛ք կեանքը զուարճալի գտնելու։

Ը.—Բարեկիրթ եղէ՛ք։ Բարեկիրթ մարդը կրնայ առանց հարստութեան ալ իր ճամբան շարունակել. բոլոր դռները կը բացուին իր առջեւ, ու ամէն տեղ կրնայ մտնել։

Թ.— Ամէնէն բարձր տաղանդը վտիտկանկատ վար-

ուղղութեան և ողջախոհութեան տեղը չի բռներ։ Կեանքի մէջ ողջախոհութիւնն է միայն որ դժուարութիւնները կը տապալէ։

Ժ.— Ինքզինքիդ յարգեցէ՛ք և ձեր անձին վրայ վստահութիւն ունեցէ՛ք. ուրիշներուն այդ վստահութիւնը ներշնչելու միջոցը այս է։

ԺԱ.— «Աչխատէ՛ կամ մեռիր»։ Այս է բնութեան պատգամը։ Եթէ դարիւք աչխատիլէ մատուռպէս՝ կը մեռնի՛ք յարմայուելս և նիհարելս։

ԺԲ.— Կարգապէս ունեցէ՛ք. յաջողութիւնը նախապէս կը ծնի։

ԺԳ.— Ճշդութիւնը կրցածնուդ չափ սիրեցէ՛ք. մեկ կատարեալ գործ մը կիսակատար քանի գործէն աղէկ է։

ԺԴ.— Ձեր կեանքը ինչ որ ընէք՝ ան ի՛ւրայ։ Աչխարհ մեր տուածը կը վերադարձնէ մեզի։

ԺԵ.— Ձեր անյաջողութիւններէն օգտուելու վարժուեցէ՛ք։

ԺԶ.— Ձկայ բան մը որ յամառութեան չափ օգտակար ըլլայ։ Համբերն խակ երթեմն կը վարանի, կը խարխափի, կը յոգնի. բայց յամառութիւնը միշտ ապահով է որ պիտի չհոգնի։

ԺԷ.— Աչխատեցէ՛ք կատարելապէս առաջ ըլլալ ուչադիր պարծ մը կիսակատար քանի գործէն աղէկ է։

ԺԸ.— Ձկարուկ եղէ՛ք, և ինչ գործ որ ունենաք՝ չուտ տեսէ՛ք։

ՍՈՒԹ ՄԱՐՏԸՆ

ՍՈՒԹ ՄԱՐՏԸՆ.—Ամերիկացի բարոյախօս մը, մէկը այն քաղաքներէն հեղինակներէն, որոնք նշանաւոր մարդոց կենսագրութիւնները իբր կենդանի օրինակ երիտասարդներու կը պատմեն՝ այդ պատմութիւնները կեանքի յարմարագոյն ուղեցոյցներ դարձնելով։

ԿԱՍՏՈՆ (1809—1898). — *Անգլիացի նշանաւոր պետական մարդ։ Քանիցս նախարարապետ եղած է, իբր գլուխ Անգլիոյ ա-պատական կուսակցութեան, և մէկն է այն նշանաւոր Եւրոպացի-ներէն որոնք Հայկական տառապանքներու տարիներուն աշխատած են մեր դժբաղդ ցեղին Համար խաղաղութեան և արդարութեան վաղորդայն մը պատրաստելու։ Կլատսթոն զմայլելի մտաեռագիր մըն է նոյն ատեն. գրած է բարոյական ու քաղաքական գործեր։ Մեծ բարեռորոգիչ մը եղած է իր երկրին մէջ, միշտ հոգածու ճնշուած դասակարգերու բարօրութեան։ Վայելած է բավանդակ աշխարհի յարգանքը, և իր մահը Համաշխարհային սուգի առիթ մը դարձած է։*

---

36. ԿԼԱՍՏՈՆ

Գործն կեանքի ամէն ձեւի մէջ, մարդը պէտք է լաւագոյնը ընել դիտմամբ գործէ, իր ունեցած դաստիարակութեան ու ծանօթութիւններուն համաձայն, և գոհ-նալորէն ապառնի հետեւութիւններուն։ Ամէն մարդ ան-հրաժեշտորէն կը սխալի և ամէնէն յաջողը այն է որ ամէնէն քիչ թիւով, այլ գոնէ, իրենց հետեւութիւններով ամէնէն նուազ ծանր սխալները կը գործէ։ Կատարեալ սխալներ երեքին և ո՛չ ոք իրմէ աւելի ան-կեղծորէն ընդունեց իր սխալները։

Ինչ որ կինը հետեւէն դիտողները աչքին ամէնէն աւելի կը զարնէր, իր անհանգիստ կրտսերն էր։ Միշտ լուրջ, աչալույծ ու լուռն էր և իր բոլոր հոգիովը կը թափէր իր ձեռնարկած ամէն գործին մէջ։ Միակ հանգիստը գրքեր կարդալն էր, աշխատասիրութիւն էր։

Սակայն իր յատկութիւնները, որոնց վրայ իր քոյրը գոնուտունները ամէնէն աւելի կը սքանչանային, իր քաղաքավարութիւնը, իր հեռատեսութիւնը, իր վեհանձ-

նաբթիւնն էին: Յաճախ կ'ենթադրուի թէ խոհեմութիւն ու խորամանկութիւն երկչոտութիւն կը նշանակեն: Իրենց համար այդպէս չէր: Հարցի մը պայմանները քննելու, և որուած ո և է ուղղութեան մը նպաստաւոր կամ հակառակ փաստերը կշռելու համար երկար ատեն կը խորհէր. եթէ ժամանակը հասած չնկատէր, կը սպասէր. և երբեմն շատ երկար խակ սպասել կը սիրէր: Սակայն անգամ մը որ ուղղութիւն մը որոշէր, բոլոր վտանգները կը դիմագրաւէր: Երկիւղ բառը իր բառարանին մէջ կարելի չէր գտնել: Դիմադրութիւն ու վտանգ կարծես իր բնութեան բոլոր կուռող ոյժը սպառելէ հանելու կը ծառայէին միայն:

ԿԼԱՏՍԹՈՆ

Իր բարեկամներուն, պաշտօնակիցներուն, տորադաններուն հանդէպ միահաւասար կերպով հաւատարիմ էր ու նկատուած: Ամէնքն ալ իր ձեռքերուն մէջ ապահով կը զգային ինքզինքին, գիտնալով որ մէկ պարագայի տակ զիրենք պիտի լքէր: Իր պատուի զգացումը լաւ կ'ընթանար իր քաջութեան հետ, ինչպէս որ քաջութիւն և պատիւ միշտ մնային պէտք է որ երթան: Թէպէտ իր ունեցածին պէս բարոյական քաջութիւն մը աւելի հազուագիւտ է քան ֆիզիքական քաջութիւնն ու կամքի ոյժը, ուրիշ յատկութիւն մը կայ սակայն որ ալ աւելի հազուագիւտ է. սուրբ մեծարութիւնն է: Մեզի

մին կը մուէր թէ իր մեծութեան ճշմարիտ նշանը իր հոգիին բարձրութեան մէջն էր։

Պզտիկ կամ վատն բան մը իր մտքին մէջ տեղ չէր կրնար ունենալ։ Երբեմն, թէեւ շատ քիչ անգամ, դինքը անհամբեր վիճակի մէջ տեսած եմ, և յաճախ պարտաւորին պահանջածէն աւելի կրքոտ, և իր հետ զրկծ ունեցած մարդոց մասին իր կռածը կարծելը ալ՝ անդրաժեշտ տեսար երեսին խնամ։ Բայց երբէք չեմ լսած իր մէկ կծու կամ պէշ խօսքը։ Թէեւ խոնարհ քրիստոնեայ մըն էր, միեւնոյն ատեն տակտի վրայ հարուստութեան մը ունէր և իր արժանապատուութեան արժան չէր դատեր վրիժառու ըլլալ։ Քիչ անգամ մէկու մը համար խիստ խօսք կը գործածէր։

Շատ յաճախ ըսած եմ թէ քրիստոնեայ մը պէտք չունի մատաղութեան մեծ հանդիսութեան համար ինքնին կը բաւէ։ Սակայն ատոր համար իր մէջ ուրիշ ձիրքեր կայծն պոնդ իր մեծութիւնը, ուրիշներուն կամ ոչ, սեւի գեղեցիկ ու հրապուրիչ կը գործէին։ Սակայն մէկը գործողութիւնն էր։ Մէկ ուրիշը իր պարտութիւնն էր, և կարեւորութեան կամ հեղինակութեան ոչ է հիմնադրութեան բարեկարգութիւնը, որ դինքը այնքան մեծ ձեռքի կ'ընէր և իր ընկերութիւնը այնքան հաճելի։ Երբոր մէկ յաճախութիւնն ալ իր հետ կը գործէին գեղեցիկ էր հանդէպ այն տեսակ դասերու որոնք ոչ թէ անձնական կամ կրօնական չահերու դասեր կը յանձնարարէին, այլ մի որոշեալ չահու դասեր կը նկատէր։

Սակայն ձիշդ նոյնքան ալ չերմիւ կը փառաբանէր անանձ դասերու համար, որոնց յաջողութիւնէն բարեձակատեր ոչինչ ունէր չահելիք։ Դիւանագիտական պարբերի մէջ անցած երկար կեանք մը և այժի երկար տե-

բաղեատեսիան մը պինդը մինչեւ վերջը անաղարտ և ժուժկալ ձգեցին։ Ո և է երկրի մը դիւանագէտներուն մէջ արդարեւ հազուագիւտ եղած է այն անչահախնդիր եռանդը զոր ցոյց տուաւ ինք արդարութեան, պարկեշտութեան, Աւետարանի տարածման, և ազգերու միջեւ խնամութեան տեղ բարեկամութեան հաստատման համար։

Միշտ աւելի մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ վրաս կատարելութեան բնութեան վեհութիւնը, պարզութիւնն ու ապնութիւնը։ Սա՛նք են, ո՛չ նուազ քան իր մտաւորական ոյժը, անյողդողդ կամքը, անվեհեր քաջութիւնն ու անխոնջ կտրելը, որոնք կազմեցին այն մեծ կեանքը որ ապագայ սերունդներուն համար իբր առաջնորդող լոյս մը կը բարձրանայ։

ՁԷՅՄՍ ՊՐԱՅՍ

ՁԷՅՄՍ ՊՐԱՅՍ. — Անգլիացի նշանաւոր հայասէր մը որ Եւրոպայի մէջ մեծ աջակցութիւն նուիրած է հայկական տառատպանքները ազատելու համար նշանաւոր Եւրոպացիներու կողմէ մղուած պայքարին։ Այդ գործին մէջ միշտ ձեռք ձեռքի աշխատած է Կլատսթոնի և ուրիշ անգլիացի հայասէրներու հետ։ Իննսունական թուականներու ազէտին վերջ, ինք ալ անգամ ընտրուած է Լոնտոնի «Անգլօ-Հայկական Ընկերութեան» որ մեծ բարիք մը դարձաւ Համիտեան բռնակալութեան ձեռքէն վտխչող և եւրոպական քաղաքներ ապաստանող տարագիրներուն։ Ձէյմս Պրայս եօթանասնական թուականներուն այցելած է Հայաստան, բարձրացած է Մասիսի գագաթը, և հրատարակած է հե-

տաքրքրական հատոր մը՝ «Վերելք Աբրահամ» որ թարգմանուած է հայերէնի Այդ աւելի Պոլիս ալ եկած է և այցելած է Ազգ. Երեսփ. ժողովին որ յատկապես ընդունած ու պատուած է զինքը։

---

37. ԻՏԷԱԼԸ

«Մարդը մտածման ծնունդն է», կ'ըսէ Հնդկաստանի նախնական դիրքերէն մէկը. «Ինչ որ կը մտածէ, այն միայն պիտի ըլլայ. մարդը հանդամանքով չինուած է. ինչպէս որ կը խորհի, այնպէս ալ է»։

Այս խօսքերը բացարձակապէս համաձայն են մեր օրերու հոգեբանական գիտութեան որ գործարանքներուն մէջ կը փնտռէ գործելու անվկանդ հիմերը։ Կամք, մըտածում և գործունէութիւն. առանք կը կազմեն մարդուն էութիւնը. կամքը շարժում կը տանիզէ. մտածումը կը վարէ, գործունէութիւնը կը կատարէ. և գործը գործարին արտայայտութիւնն է։ Անձի մը կամ ազգի մը ճակատագիրը կախում ունին այն գաղափարներէն որոնք կը տիրապետեն այդ մարդուն մտայնութեան[1] կամ այդ ազգը կազմող մարդոցին հասարակաց մտայնութեան։ Գրականագէտը՝ գեղեցկութեան տեսիլք մը յարչտամտած՝ վրձինը ձեռք կ'առնէ և հրաշակերտ մը կը պատրաստէ։ Մեծ գաղափարն է որ կ'առաջնորդէ գործունէութեան. գաղափարը տեսիլքն է, իսկ գործը՝ տեսածումը։

Բայց գաղափարներուն մէջ տարբերութիւններ կան։ Տարտամ, անկայուն, անորոշ ու խեղ գաղափարները անցողակի հետք մը միայն կը թողուն նկարագրին վրայ. միայն հաստատ գաղափարներն են որ կը տիրապետեն

անդր: Հասատ գործարքը, հոգեբանական մեկնաբանության նպատակով, այն տեսակ գործարար մըն է որ կ'ենթադրէ մտայնութեան վրայ, և անհրաժեշտ կը դնայ այնտեղ, հակառակ ամէն գաղտնութեան, հակառակ ամէն փոխադրութեան, հակառակ այն բոլոր ոգեղեն որոշք կ'ընկճեն հասարակ մտադրութիւնը: Եթէ այդ գործարքը ճշմարիտ է, գոնէ ենթադրելի և հանդարտ բնութեան օրէնքներուն, առանց չկրկնելու որ անհատական առաքինութեան բաղադրութիւնը կ'ընդգրկէ² այն մտքը որուն մտայնութեան կը սերտանէ. եթէ սխալ է, այն ատեն ալ գործարքը կը մեկնի անհատական մտածման վրայ, որուն ամէն գաղտնութիւն կամ գիտցուածքներ ամէն ինչ կը մերկացնեն:

Ի նպատակ, մարդուն հանդէս, բարոյական տեսակ գործարար մըն է, որ կրնայ հետաքրքիր և արդար հետեւանքներ ունենալ: Այն որ բնաւ նախանձ չունի, կը տարբերի նախանձոտէն, որ միշտ անկարող, միշտ մտածող հոգի մըն է, միշտ կասկածոտ, միշտ ատելի, միշտ ինքզինքը ուրիշներուն հետ համեմատող, ինչպէս նաև հարստութեան և իրավունքներու հաւասարութեան մոլեռանդ ջատագով, առանց որոշելու, առանց կանխատեսելու ազդեցութիւնները որոնք հետեւանք կ'ունենան այդ սկզբունքին կիրարկութեան վրայ: Այն որ ինքզինքը կը նկատէ իբրեւ ամենէն ազնիւ մարդ, ամենէն ուղիղ, ամենէն ճշմարիտ, ամենէն ազատ, ամենէն հարուստ, ամենէն ուժեղ, ամենէն գեղեցիկ, ամենէն երջանիկ, ամենէն ամէնը, ինչպէս նաև ամենէն խելացի, ամենէն ամէնը, ինչպէս նաև ամենէն ամէնը, ինչպէս նաև ամենէն ամէնը, ինչպէս նաև

ապած են: Տղոց վառվռուն երեւակայութիւնը կեանք պիտի տայ անոնց, և անոնցմէ պիտի քաղէ այն պիծերը որոնցմով պիտի կրնայ կազմել հերոսական մեսրոպ մը, համաձայն իր ճաշակութեան և յոյսերուն: Ինչ որ ալ ուզէ դառնալ՝ պետական մարդ, լրագրող, վիճաբան, վաճառական, արուեստագէտ, կամ նոյն իսկ սրտակեր քաղաքացի, իրեն ներկայացուած խնդրին մէջ միայն պիտի գտնէ իր ճաշակութեան համապատասխան տարրերը, և անոնցմով պիտի չինէ իր ուսմունքն խնդրոյ, խնդալու պատճառն հրեշտակ մը պիտի ըլլայ իրեն համար և պիտի պիտի պահէ կեանքի բոլոր դժամբերութիւնները:

Խնդրոյ ընտրութեան վերջ պէտք է տալ մը վարդևան խորհիլ միայն վրայ, խորհիլ ժամանակ[3] ու պրակ: Առանձին այս ժամուն, օր օրի կրկնելով, վերջ ի վերջոյ ներարկումն մէջ պիտի բոլորէ ուղեղին այն յատկութիւնը որ ընդհանուր խնդրոյ մէջ պիտի գտնէ մասնաւոր խնդիրը, և, նոյն իսկ առանց զգալու, սաստ համար կիրարկուած ճիգը, խնդրոյն գործադրութիւնը պիտի յայտնուին նաև ներարկումն վրայ, որ ինքնաբերաբար է և ծնող գործողի յատկութեանց:

Պէտք չէ ժամնալ որ պիտ, դէշ կամ սորին ժամանակին ալ կրնայ պատահիլ յոյն պատկերացման ծնունդ կտայ: Երկրի մը մէջ պարտադրած վարչական գաղափարները կը բոլորովին քաղաքացիներու ներարկումն մէջ և ժամանակ ու պիտիներու հանգէպ մը կտայ: Գիրքերը, լրագիրները, երգերը, ժամերգութիւնները, ներկայացումները կրնան մէկ կամ և մէկ յոյն գաղափարներ սորվեցնել, և հետեւաբար՝ մէկ կամ և մէկ յոյն քաղաքացիներ պատրաստել: Ինչպէս որ կրնայ է խոչընդոտ մը պատուհաքներ քարգրացնել, այնպէս ալ կարելի է ապականիչ ժամանակներով վարժարանել: Եւ ամէնէն աւելի

ազգ ու երիտասարդներու մտայնութիւնն է որ ենթակայ կը մնայ մտածումին ազդեցութեան։

Աղնիւ, ուղիղ, եղբայրական և սիրով ու արթնութեամբ բարեխոս գաղափարներ տարածել պէտք է, մեծ, խաղաղ ու երջանիկ ազգ մը հաստնելու համար. կռիւ, պիղծ ու խեղ գաղափարներ տարածելով ուղղակի հայրենիքը ստրնացուցած կ'ըլլան։ Որովհետեւ մտածումը՝ սիեղերքին ստեղծիչ ոյժը ըլլալով՝ ծնունդ կու տայ կամ ազնիւ և կամ յոռի գործերու։ Ես անոնք որ կը թունաւորեն մարդկային գործունէութեան աղբիւրը, նոյնինքն մարդկութեան թշնամիներն են։

ԱՆՆԻ ՊԻԶԱՆԹ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Մտքին, իմացականութեան, մտածելու եղանակին։ 2. Անհնազանդ ստրկութենէ ետր կը դարձնէ։ 3. Ուշադրութիւնը, մտածումը ամբոր վրայ միայն կեդրոնացուցած։ 4. Տոգորուած։

ՏԻԿԻՆ ԱՆՆԻ ՊԻԶԱՆԹ. — Իրլանտացի նշանաւոր կին մը որ իր կեանքն ու գործունէութիւնը նուիրած է մարդկայնական գաղափարները տարածելու։ Ծնած է 1847ին, Լոնտոնի մէջ, ուր նախքան աշխատակցած է «Ազգային բարեկարգութիւն» թերթին, յետոյ յարած է «Աստուածխնամութիւն» (Théosophie) անունը կրող վիլլհասիւյական դպրոցի մը, որուն հետեւողները, կրօնքներու ուսումնասիրութեան միջոցաւ, կ'աշխատին համամարդկային եղբայրութիւն մը ստեղծել աշխարհի մէջ և գանազան ազգերու միջեւ ընդհանուր եղբայրութիւն գոյացնել։ Տիկին Պէզանթ նախագահն է այդ դպրոցին, կը հրատարակէ «Աստուածխնամ» անունով թերթ մը որ մեծ ազդեցութիւն ունի։ Շատ

լաւ տրիբուն մըն է և անձամբ, առաքեալի մը իանդամանութեամբ ու նուիրումով, կ'աշխատի աստուածխմաստութեան տարածմանն իր գործունէութեան մեծագոյն դաշտն է նկատել աշխարհը, մանաւանդ Պէնարէս քաղաքը։ Այնտեղ հիմնած է կեդրոնական քոլէճ մը որ 1000է աւելի աշակերտներ ունի, և որուն մօտ կը կառուցանէ նաև հոյակապ տաճարատան մը։ Պէնարէսի մէջ հիմնած է նաև «իմաստունները Տունը» անունով հաստատութիւն մը, ուր եւրոպացի աշակերտներ կ'ընտելանան աստուածխմաստութեան վարդապետութեան։

---

38. ԻՄ ՄԱՀԸ

Եթէ մեզոյն մահու հրեշտակ
Անհուն ժպտալ մ'իջնէ իմ դէմ,
Շողիանան[1] ցաւ-քս ու հոգիս,
Գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ արնարբու իմ սիրտը
Մահ մը վըտիտ ու մահադէմ,
Ահ, նըշուլէ ցաւրտ ճառագայթ,
Գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ աչքերս արտօսրագօծ[2]
Չխ պատանի մէջ ցաւրտ վէրդ վէմ
Փաթթեն, ըլնեն սեւ դագաղը,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ հընչէ տխուր կոչնակ,
Թրթռուն ծիծաղն մահու դժխեմ,
Դագաղս առնէ իր յամըր քայլ,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ մարդիկն այն մահերգակ,
Որք սեւ ունին ու խոժոռ դէմ[3],

Համասըխան[4] խոսնկ ու աղօթք,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթ՝ յարդարեն իմ հոգակոյս,
Եւ հեծեծմամբ ու սրտալէն
Իմ սիրելիքը բաժնըվին,
Գիտցէ՛ք որ միշտ կենդանի եմ։

Իսկ աննշան եթէ մընայ
Երկրի մէկ խորշն հոգակոյան իմ,
Եւ յիշատակս ալ թառամի,
Ա՛հ, այնատեն ես կը մեռնիմ։

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Անհնտանան, հասնիլ, ինչպես չուրը կը հասնի շոգիանալով։ 2. Արդուիմով օծուած, արտասուող։ 3. Խանգանարները։ 4. Ամեն կողմ տարածեն։

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ. — Թուրքահայ աշխարհին մէկ պարծանքներէն մէկը, առաջինը որ աշխարհաբար պրական լեզուն վարպետի պըրչուիլ մը կիրարկած է ոտանաւորի ձեւով։ Ծնած է Սկիւտար, 1851 Մայիս 29ին, տարրական կրթութիւն մը ստացած է Սկիւտարի ձեմարանին մէջ և կանուխէն սկսած է աշխատակցիլ ժամանակին թերթերուն, ինչպէս Օգաէն Խոճասարեանի «Օրապիր»ին, Պարոնեանի «Թատրոն»ին, և՛ն։ Դըպրոցէն ելլելէն վերջ մեկնող մը մնած է սեղանաւորի մը քով, յետոյ օգնական-խմբագիր եղած է «Օրապիր»ի մէջ, մանաւոր տուներ ուսուցչութիւն ըրած է, և անգամ մըն ալ քեմ ելած է իբր դերասան։ Մեռած է 1872

Յունուար 20ի վիշտը, թոքախտէ Դուբեանի բանաստեղծութիւնները վերջէն յատուկ հատորի մը մէջ ամփոփուած են իր բարեկամներուն խնամով։ 1893ին դարձեալ տպագրուած են իր գործերը, բայց հայրենասիրական ոտանաւորներէն, որոնք 1908ին առանձին պրքոյկներով հրատարակուեցան։ Արշակ Չօպանեան ու ամբողջ հատոր մը նուիրած է Դուբեանի, ֆրանսերէնի թարգմանած է անոր բանաստեղծութիւններէն մէկ քանին։ Ամերիկացի պրոֆեսոր մըն ալ՝ Մ'կս Ալֆս, 1895ին անգլերէնի թարգմանած է Դուբեանի ոտանաւորները և հրատարակած Պոսթընի ամէնէն նշանաւոր թերթերուն մէջ։ Դուբեան ունի նաև թատերգութիւններ, ինչպէս «Մեռ Հուլեր», «Թատրոն», «Վարդ և Շուշան»։

---

39. ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

Շատ խոր ախտաբմիան մը կը պատէ մարդս, երբ կը մտածէ թէ ինչքան արագ կանցնի մեր կեանքը։ Կը զգանք որ ժամերը, օրերը, տարիները կը սահին ի՛նքնին, անդարձ կերպով։ Անոնք որ լրջոյ ժամանակը կը վատնեն յիմար ու թեթեւ զբաղումներով, որոնք գործ մը չեն ձգեր՝ նշանակելու համար կտրուած ճամբան[1], տարօրինակ տպաւորութիւն մը կ'ունենան երբ նայուածքնին ետեւ կը նետեն, տարիները արագ կը թռչին, և անդիմադրելի կերպով կը ծեր ու զգացումը թէ անցեալը մեր երազ մըն է։

Իրականութեան այս չախչախուկ զգացումէն ազատելու համար մէկ միջոց մը կայ միայն, այն է ամբողջ կեանքը նիհարցնել մեծ մտածումի մը զոր մարդ քիչ քիչ կ'իրականացնէ իր ճիգերուվը։ Այն ատեն՝ հակառակ ըզգացումին է որ առաջ կուգայ, կեանքին իրականութեան զգացումը։

* * *

Կեանքը անոնց համար միայն սին երազ մըն է ո-րուն ոչ ետք չեն թողուր լրւնց ճամբուն վրայ², անոնց համար որոնք ոգեւոյժ մաւնտոլթիւններով ու պզտիկ ճիգերով կ'անցընեն լրւնց ժամանակը, ծոյլերուն համար որոնք բան մը չեն ըներ, կամ որոնց աշխատութիւնը ոչ չնչաւոր³ արդիւնք չի թողուր:

Աշխատողին համար է որ կեանքը բնականաբար է հեշտ ժամերով, ազիւր մըն է ուրկէ առատօրէն կը բղխին գործոն կեանքի ուրախութիւնները: Այս պարզութիւնը որ այնչափ զօրաւոր է երկրագործին մէջ որուն ներաքանչիւր ճիգը հետքեր կը թողու, մտքով աշխատողներուն մէջ իր բարդագոյն զօրութեան կը հանդիպի: Բաւքար ըսած է. «Երբ մշակը պատրաստ իր աշխատութենէն, վճռքը պատմելու համար՝ ո՛չ բան ընել մի՛ տար լրւնն»: Արտարեր ծոյլը իր անձին համար դահիճ մըն է, և մտքին ու մարմնին բոլոր անդործութիւնը շուտով առաջ կը բերէ ծանր ու ցաւագին ձանձրոյթ մը, որ քիչ եւրքը զգուանքի կը վերածուի:

*
* *

Մտքի աշխատութիւնը ո՛չ միայն թոյլ չի տար որ կեանքը իր հետը կորսնցնէ, այլ նաև երջանկութեան մեծ աղբիւր մը կ'ըլլայ:

Նախ՝ գեհին բանելին վեր կը բարձրացնէ մեզ: Ամէն ժամանակներու ամէնէն մեծ և ամէնէն աղնիւ մտքերուն հետ հրապուրանքով մտերմութեան մը մէջ կը դնէ մեզ: Սակայն մեզի համար աշխատելէս կը վերանորոգէ հետաքրքրութեան աղբիւրները: Մինչդեռ ծոյլ մարդը, իր ժամանակը անցընելու համար, յաճախ պէտք ունի նոյնիսկ շատ վար ընկերութեան մը, աշխատողը կը բաւէ ինքզինքին: Մինչդեռ ծոյլին համար երջանկութիւնը լոկ

ուրիշէն կախում ունի, աչխատասիրութեան վարժուած մարդը իր մեծագոյն հաճոյքները կը գտնէ իր մէջ։

Սակէ զատ, օրերուն յաջորդութիւնը որ ծոյլին համար տարիքին և ամուլ կեանքի մը յառաջդիմութիւնները կը նշանակէ լոկ, յամրապէս այլ ապահովապէս կ'առնէ աչխատողին ծանօթութեանց պաշարը։ Եւ ինչպէս ամէն իրիկուն կարելի է չափել ինչ ինչ տունկերու աճումը, նոյնպէս, ամէն չաբաթուան աչխատութենէ վերջ, երիտասարդը կրնայ գիտակից ըլլալ իր կարողութեանց աճեցման[4] ընթացքին։ Այդ յամր, այլ անհունապէս կրկնուած աճումները գինքը պիտի տանին մտաւորական ընթացքի բարձրագոյն աստիճանի մը։ Եւ որովհետև բարոյական մեծութենէն խոր, ոչ մէկ բան այնքան կենդանի վայրկեան մը կը չորայ տրբան մշակուած իմացականութիւն մը, աչխատողը տարեկ տարի պիտի տեսնէ իր հոգիին մեծնալը՝ գինքը չգլատողնե-րուն վրայ։

* * *

Հետեւանքը ուս կ'ըլլայ որ ծոյլութիւնը՝ քիչ քիչ հետացնելով զգայարանքներու բոլոր հաճոյքները, մերժելով զուտ նասկրական գոհացումները՝ կը բամսապատկէ կեանքին ուրախութիւնները։ Ճշմարիտ երջանկութեան ապրուրնեղէն ոչ մէկը կը չորնայ տալինեղուն յատկացուելուն։ Գիտութեան, Գեղեցիկ Գործութեանց, Բնութեան, Մարդկութեան համար զգացուած սէրը չի պակասիր. ընդհակառակը։

Այսպէս, մտաւորապէս աչխատողին կեանքը գերազանցապէս երջանիկ կեանք է։ Ոչ մէկ իրական հաճոյք կը պրկէ։ Ան միայն լուռի կուսաց մեզի մեր կեանքին իրականութեան զգացումը, և կը վանէ ծոյլին համար

անխուսափելի այն ապատրաժիտը թէ կեանքը սին եւ դատարկ մըն է։

ԲԱՅՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Իրենց ապրած կեանքը։ 2. Որոնք իրենց կեանքին ընթացքին ո եւ է նշանակելի գործ չեն տեսներ։ 3. Իրախսել, հաստատուն առարկայի մը պես աչքի զարնող։ 4. Հետգիտեր սեռող։

ԲԱՍՔԱԼ (1623—1662). — *Ֆրանսացի նշանաւոր իմաստասէր, գրագէտ եւ գիտուն։ Մեծ հռչակ շահած է իր մաթեմատիքական ու բնախօսական գիւտերով, տակաւին պատանի տարիքին մէջ։ Իր իմաստասիրական գործերուն ամէնէն նշանաւորներէն մէկը՝ «Մտածումները»՝ թարգմանուած է հայերէնի, յայտ. Տէրոյենցի կողմէ։*

---

40. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԵՐԱՄԵԱՆ

1878 *Յունիս* 13 *ին քանի մը երթեւեկ, մանաւանդ բարեկեր երիտասարդներ խմամատար անուն Մարմին մը կը հիմնեն Վանայ մէջ։ Եռանդուն ու անձնուէր մարդիկ են ամէնքն ալ, մաքուր ու վսեմական խոհ մը ունին, կ'ուզեն պատրաստել ու կրթել բոլոր այն անո[1] տղաքը՝ որոնք ծնողական հսկողութենէ ու խնամքէ զուրկ, յայտնի չէ թէ ինչ ղեկի վիճակ պիտի առնեն փոդնեցու մէջ՝ դեռևս պատառ մը հաց և տեսակ մը անվնաս խաղ մը յարդէ անկողին մը մտերմել։ Այս երիտասարդները որոշում մը կը հիմնեն և կը սկսին դրծի։ Ամոք կը թափառին փողոցները, կը հաւաքեն բոլոր որբերը, կը բերեն իրենց հաստատութիւնը, կը խնամեն, կը կերակրեն ու կը կրթեն։*

Հրաշալին հոն է որ այս զմայլելի գործին գլուխ կը կանգնի քսանըմէկ տարեկան կոյր երիտասարդ մը, Համազասպեան։ Ան կը հրահրէ[2] իր գործակիցները,

ան կը մղէ զանոնք քիչ մը աւելի հոգածու դառնալու. ան կը բացատրէ անոնց թէ ինչ անսահման հրճուանք, ինչ թանկագին երանութիւն կայ թշուառութեան մէջ մխրճուելու, թշուառութեան մէջ խեղդուելու դատապարտուած անմեղ տղաք փրկելու սուրբ ու նուիրական գործին մէջ։

* * *

Հէքեաթի պէս բան մըն է այս երիտասարդին կեանքը։

Տասնըմէկ տարեկան հասակին մէջ, տակաւին հոգիի նախնական կրթութիւն մը ստացած, ծաղիկէ կը բռնուի, և այն ատենն արդէն կերտում որ երկու աշխարհները մէկտեղ վրայ կառուցանէ[3]։ Մտածեցէ՛ք ան-

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԵՐՄԵԱՆ

գամ մը թէ ինչ զարհուրելի բան մը կայ բաղդին մէկ կոշտ հարուածով այսպէս յանկարծ բնութեան լոյսին, բնութեան գեղեցկութիւններուն, բոլոր ուրախ ու գրաւիչ տեսարաններուն, բոլոր հոգին չէնցնող ու սիրտը հրճուեցնող պատկերներուն տեսքէն զրկուելուն մէջ։ Այս տղան սակայն յուսահատող մը չէ. կամքի ու կորովի ճշմարիտ հերոս մըն է, չընկճուելու այդ ժլատղութենէն։

—Եթէ աչքերս լրեցնց լոյսէն զրկուեցան, դանդ կըս-

նամ միտքս լոյսով ողողել[4], կ'ըսէ. ես այլ լոյս չեմ ուզեր, բայց մի՛ թողուք որ միտքս ալ այսպէս խաւարի մէջ մնայ:

Եւ այսընթերցուն լոյսէն զրկուած այդ պառաւին կ'աչխատի այնքա՛ն նուաղեցնել որ երկու երեք տարի վերջ՝ կը սկսի ինքն իսկ ուսուցչի պաշտօն վարել: Իր ծայրայեղ աչխատասիրութեան, իր խելացնութեան և հասատատամութեան չնորհիւ, հետզհետէ կը տրվի հին և նոր հայերէն, թուրքերէն ու ֆրանսերէն, կ'ևւրացնէ[5] ընդհանուր աչխարհի պատմութիւնը, կը թափանցէ[6] կրօնական դիտութեան, կը դառնայ կատարեալ դասախաւսակ մը, զրաւուած իր կոչումին բարձրութեամբ, հաւատարիմ անոր ծեռնարկած պարտաւորութեանց:

Իր բազմանքը կ'ևրախանայ այսպէսով: Աչքի լոյսէն զրկուած՝ գոնէ միտքը լոյսով կ'ողողուի, լոյս մը զոր իրեն չի պահեր, որ իր մտքէն մեկնելով՝ տարածուելու ընթացքին մէջ՝ իրարու յաջորդող սերունդներու միտքն ալ կ'ողողէ:

*
* *

1882ին Ինամատարը կը լուծուի: Երանեան տակաւին չուզեր սկսած բարի գործը ընդհատել, և միևնոյն ի պրանոցին պրովը, վստահելով միմիայն իր սեփական կամքին ու կորովին: Այդ կամքը գրեթէ անզուսպական[7] բան մըն է, զեղեցիկ ու պարզասու[8]: Հարստ և աւելի խոչընդոտներ կան անոր ճամբուն. նիւթական պայմանները այնքան ամուր արմատ կը տարածեն անոր առջև[9], որքան բարոյականները: Բայց իր կամքը ապառաժի տոկունութիւնը ունի, մեկիկ մեկիկ կ'ընդոստնէ[10] զանոնք, առանց երբեք յուսահատելու: Ինամատարին պահած գիշերօթիկ որբանոցը, ուր հարիւր երեսունի մօտ

պեղմուկ և քաղքենի որբեր կը պատպարտէին, իր վարչութեան տակ կը դառնայ կանոնաւոր վարժարան մը, ուր որբերուն հետ միևնոյն կ՝ընդունուին նաև թոշակաւոր ներկեայ աշակերտներ։

Երեսուն տարի է որ այդ պատուական մարդը կ՝աշխատի այդպէս։ Անիկա իր հայրենասիրական խանդով մը կապուած է և անմոռնալի յարիք սիրուհուած է իր շրջը, կրթութեան գործը պատուաքեր և օրինակելի վիճակի մը հասցնելով վանայ մէջ։

Եւ այս մարդը երբեք իր չափուն վրայ չէ մտածած։ Երեսուն տարուան ընթացքին՝ երբեմն տակտէն բաղդ չէ ունեցած տարեկան դոնէ յիսուն ոսկիի գումար մը առանալու իր աշխատութեան վարձք։ Անիկա միշտ զրկած է ինքզինքը, նոյնիսկ իր օրինական ժառանգութենէն ալ մնացած է դարպասին օգտին՝ ինչպէս երբեմն Պէտուր Քալխի իր տան կարասիները կը վաճառէր՝ յաճախապահի գիւտը դիւրին հանելու համար։

Հոն ուր հարիւր աչքանիներ, երկար տարիներու ընթացքին, ոչինչ կրցած են ընել, երկու աչքերուն ալ լոյսին զրկուած այս մարդը անսահման արիւնք, անձնասիրական բարիք առաջ բերած է, Ազգին պարտեւեալ բարեգործու հիմքեր կը գրաւեն այսօր։

Ինչ անգամ մարդ մը կրցած է կամքի այս զօյլեալ հերոսութեան հասնիլ, այսքան անձնուրացութեամբ ու անշահախնդրութեամբ։

Ս. Ա.

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Որբ, ծնողք պաշտպան, խնամող չունեցող։ 2. Կոգեւորէ, կը խանդավառէ։ 3. Կը կուսիցնէ, կը կուրցնէ։ 4. Զարգանալ։ 5. Կը տուչի։ 6. Կը ծանօթանայ, կը տեղեկանայ։ 7. Իր զոյգը, իր նմանը չունեցող, անհատասուրեկ։ 8. Արդիւնք տուող։

9. Զօրաւոր կերպով արգելք կը դառնան: 10. Անոնց վրայէն կ'անցնի, կը յաղթէ անոնց:

ՊԷՌՆԱՐ ԲԱԼԻՍԻ (1510—1589).—*Ֆրանսացի նշանաւոր գիտուն մը որ յախճապակիին գիւտը ըրած է: Բալիսի անունով կամքի և աշխատասիրութեան գեղեցկագոյն տիպար մըն է: Իր բովանդակ հասըստութիւնը իր գիւտին գոհ տալէ վերջ, իր բնակած տան տախտակներն ու կարասիները վառած է փուռը տաքցնելու համար, ու վերջապէս յաջողած է:*

---

41. ՅԱՋՈՂԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Ինչ տապարէդ ու ալ ընտրելու ըլլաք ձեր գործունէութեան համար, ամէն բանէ առաջ մէկ բանի ուշադրութիւն ըրէք. եղէք որոշ ահաման մը մի՛ գծէք ձեր վատասիրութեան: Եթէ այդ ահմանը չափէդուրս մօտ դրուի, վախ կայ որ անոր հասնելու դիտումը, ձեզմէ վրնային չկարենալուն տպաւորութիւնը ձեր բոլոր ոյժերը ցրուէ. եթէ այդ ահմանը շատ բարձր դրուի, հետաքրքրութիւնդ մէջ կը մտնէ, ցնորքներու և մեծ յոյսերու կը դիմուիս, և երբ հետաքրքրութեան վրայ իյնաս, նպատակը այնքան հեռու, դժուարները այնքան մեծ կ'երեւայ որ կը վհատիս ու կ'ընկճուիս:

Եւ եթէ ահման մը մի՛ գծէք դուք ձեզի. միակ նպատակ մը ունեցէք, — ձեր ապագային մէջ կարելի եղածին չափ հեռուն և կարելի եղածին չափ շատ ընթանալու. ատոր համար բնաւ ուրիշ բանի մի՛ մտածէք, բայց միայն անմիջական արգելքին, բայց միայն անդուլ ճիգին այն աստիճանին որ անմիջապէս կը յաջողէ անոր՝ զոր նպատակ ըրիք: Ուրիշ կերպ խօսելով՝ կարելի եղածին չափ քիչ մտածեցէք հեռաւոր ապագային վրայ,

ուրիշ բանով մի՛ զբաղիր՝ բայց միայն ամենամօտ ապագայով, և նոյն իսկ, ճիշտը ըսելու համար, ներկայով։

Ամէն օրուան աշխատութիւնը բաւական է. ամէն վայրկեան ընելիքնիդ ալէկ ըրէք, կրցածնուդ չափ ալէկ. յաջողութիւնը ինքնիրենը կուգայ, ճամբուն դարձուածքները ձեր առջեւ կը պարզուին։ Եաքէն, երբ ձեր անցած ճամբուն վրայ ակնարկ մը ձգէք, դուք ալ պիտի զարմանաք տեսնելով անոր երկայնութիւնը, և խորհելով թէ հաճեմատարար որքա՜ն դիւրութեամբ կտրեցիք զայն։ Ընդհակառակը, եթէ այդ հեռաւորութիւնը չուակէտէն դիտէր, անհուն պիտի երեւար, և ամէնէն քաջկերը պիտի վհատեցնէր։

Ներկայ ժամէն օգտուեցէ՛ք ուրեմն. ներկան միայն մերն է։ Եթէ ապագային վրայ կրնանք ներգործել, ան ալ ներկային չնորհիւն է։ Գալով անցեալին, զոր մէկ մըն ալ յաջողած ըլլալուս համար ուրախանալով կամ չյաջողելուս համար ցաւելով պարապ ժամանակ կորսնցնելը անօգուտ է. երբեմն երբեմն յիշենք զայն՝ մի՛ միայն իբր վարձատրութիւն. եթէ ուրիշ անգամ մը ալէկ ըրեր էք, այսօր ալ նոյնը ըրէք. եթէ պէշ ըրեր էք, հակառակը ըրէք, բայց ձեր ոյժը մ՚չ ժխտելու, ոչ ալ հաստատելու մէջ կորսնցուցէք։

Ուրիշ բանի վրայ մի՛ մտածէք բայց միայն ձեր ըրածին վրայ, այն ըրածին որուն ձեռնարկած էք, այն ըրելիս զոր պիտի կատարէք. ձեր բոլոր խնամքը, բոլոր խմացականութիւնը, բոլոր կորովը անոր միայն նուիրեցէք։ Ճամբա ու յարատեւող եղէք և երբեք մի՛ վհատիք։ Կայր մը, եթէ չվհատի, աստղի մը ծակէն կրնայ թեւ մը անցընել։ Կեանքին մէջ ճիգ մը ընելը դժուար չէ. յարատեւ ճիգ ընելն է դժուարը։ Համբերութիւնը և յարատեւութիւնը ամէնէն հզօրագիւտ և յաջողեալ

համար ամէնէն անհրաժեշտ յատկութիւններն են։ Ուժ-
գին կամենալ, միշտ կամենալ. յաջողութեան անհրա-
ժեշտ, գրեթէ միակ պայմանն է սա։ Աչալրնդիր ձեր նը-
պատակին վրայ սեւեռած՝ քակեցէք անարգիլ. ուրիշ-
ները լինքնին եւս պիտի քաշուին՝ ձեզի ազատ անցք
ձգելու համար. դուրսը, փողոցին մէջ, մայթին վրայէն
քալած ատեննիդ կրնաք փորձել ասիկա։ Կեանքի մէջ
ալ ճիշդ միեւնոյն բանն է։ Անպատճառ կրտսիներտունն է,
ապահովագրութիւնն է։ Մինչեւ իսկ պատանե-
ներու ատեն ձեր ոյժը կապրուելու համար միայն պէտք
է խաղերու մասնակցիլ։ Զօրանքը մտացում մը ըլա-
լու չէ. և ոչինչը՝ ատկէ ուժովցնելու համար՝ նախ քիչ
մը կը մտկլինին։

Ուրիշին ձեր ընկերքը կրցածնուդ չափ լաւ ըրէք։
Սմէն տեղ երեւացէք և երբեք զոյժ մի փախչիք։
Հոգ չէ թէ նախ ուրիշները լրենց արժանիքովը, հարս-
տութիւնովը կամ պաշտպանութիւնովը ձեզմէ առաջ անց-
նին. ձեր կարգն ալ կուգայ, դուք ալ բոլորը ձեր-
կ'անցընէք. անպատճառ կուգայ օր մը ուր ձեզի պէտք
կ'ունենան, ձեր կրտսիին, ձեր կամքին կը դիմեն։

Սմէն բանի պատրաստ ըլլալու համար, կրցածնուդ
չափ ուշադրութիւն դարձուցէք հոգեկան առողջութիւն մը ունենալու։
Ֆիզիքական ոյժը, ամուսնութիւնը ամէն տեսակ յաջո-
ղութեանց էական պայմաններն են։ Քունի և սոսկալի
պատանդութիւններուն յաղթելու վարժուեցէք։ Ո և է ճիւղի
մէջ, ծրագիրներնիդէն ձրը որ առաջ կտնուխ կ'ելլէ,
ապահովն անոնն է։

Ուժով եղէք ուրիշին, և զօրաւոր եղէք։ Ձեր վըս-
տահութիւն ու յուսահատութիւնները տունը ձգեցէք։ Մարդիկ
ախուր դէմքերէ չեն սիրուիր։ Երբեմն արցունքներուն
կը ներեն, բայց նեղսրտութիւնը կ'ատեն։ Զօրաւոր ե-

ղէ՛ք , որպէսեւ ձեր գործերը ամէնուն պիտի ապացուցանէք թէ գործի համար որքան մեծ ոյժ ունիք ձեր մէջ : Անուշ լեզու և բարեկիրթ եղէք , չէ՛ թէ այն ընթացիկ բարեկրթութեամբ որ խօսքերէ ու ևրեւոյթներէ անդին չանցնիլ , այլ այն ճշմարիտ բարեկրթութեամբ , որ ուրիշներուն հոգածու ըլլալու , կարելի եղածին չափ օգնելու մէջ կը կայանայ :

Սիրեցէ՛ք ուրիշները , օգնեցէ՛ք անոնց . երբ կսխնեցնեն , հրամկցութեանց մէջ գտնուիք , չանցէք որ ձեր առաւելութիւնները մինչեւ վերջին ծայր չգործածէք : Ձեր հոգին մեծ ու վեհանձն պէտք է ըլլայ : Աւելի չի վնասեր ձեզի . ընդհակառակը : Որպէսեւ գերադոյն արդարութեան ամէնէն նշանաւոր կարգադրութիւնը սա է որ , յաղթութեան ամէնէն աւելի նպաստաւորը նոյն իսկ այն բանը ըլլայ , զոր յաղթելու նպատակաւ չենք ըրած :

Սիրեցէ՛ք որ սիրելի ըլլաք . սիրեցէ՛ք և պիտի սիրուիք :

ԺՕՐԺ ՋՕՆՍԱՐԻՎ

ԺՕՐԺ ՋՕՆՍԱՐԻՎ.—Ծրանաւոյ ժամանակակից ուսուցիչ, քնկերատեան և բարոյախօս :

---

42. ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՕԻՂԵՂԸ

Ինչ կ'ըլլայ մարդուն ուղեղը՝ երբ չափազանց կ'աշխատի : Ներկայ դարուս ընկերական վիճակը , քաղաքակրթութեան առաջ բերած դիրքը , վայելքներուն բազմազանութիւնը , պէտքերը , հոգերը , վերջապէս հիմակուան կեանքին պահանջումները , այնպիսի ծանր աշխատութեան բեռ մը կը դնեն . մեր ուսերուն վրայ , որուն , ինչպէս մարմինը , նոյնպէս ալ ուղեղը չի կրնար տոկալ :

Մուսա ծանր աշխատութեան ըրած ապաստութիւնը չատ աւելի զգալի եղաւ մանաւանդ դպրոցական կեանքի մէջ։ Դպրոցական ծրագիրները բեռնաւորելին այնքան՝ որ չատ տրվեցնելու համար մատչ ուղիներ վտանգի կ՝ենթարկուին։

Ամէն մուսա տեսական ճգտում ուղեղը կը յոգնեցնէ։ Այս յոգնութիւնը անշուշտ տարրալանական երեսոյթ մըն է որ արիւնին բաղադրութիւնը կը փոխէ, և անոր չրջանառը բոլոր գործարաններուն վրայ կը ներգործէ։ Անոնք չեն կրնար լաւ գործել, թէ՛ ակարացած ըլլալուն և թէ՛ ուղեղէն իրենց եկած հրամաններուն տեսակն ու որակը անկատար և սխալ ըլլալուն։

Չափազանց ուրեմն մեր դպրոցներու ակարութիւնը, մանաւանդ միջնակարգ օրութեան պակասը, դիտողները չափազանց նաև թէ ուղեղն ալ իւրաքանչիւր տեսակ գործ ինչպէս կ՝ըլլայ։

Քանի մը չատ աշխատասէր դպրոցի աշակերտներու վրայ փորձեցինք։ Աշակերտ մը, միջնակարգին երկրորդ տարին կատած ունէր Մօսլի ուժգնչափ գործիքին թելը, որ կանոնաւորապէս կը չարժէր։ Գործիքը կը նչանակէր օրութեան ատենները նուազումը կամ չատելումը, անկրճնակալ հատուորմութեամբ։

Յայտնութիւնը սա եղաւ թէ մտքին գործելու կարողութիւնը, որ համեմատական է ուղեղին կարողութեան՝ քանի որ անոր հրամանները կը գործէ, նախ կ՝աւելնայ՝ երբ ուղեղը կը սկսի աշխատիլ։ չետոյ կը պակսի և կը տկարանայ և երկար հանդստութենէ եաքը միայն կրնայ առնել սկզբնական վիճակը։

Հետեւութիւնը սոյն է։ ուղեղը երբ երկար ժամանակ աշխատի, նոյն իսկ թեթև աշխատութեամբ աւելի կը տկարանայ քան երբ ընդհատակ աշխատութեամբ կը պաղի, նոյն իսկ եթէ ծանր է աշխատութիւնը։

Ուրեմն, մարդ որչափ ծանր աշխատութեամբ զբաղի, որքան մատաղ արտադրութիւնը առատ և թանձր ըլլայ, փոյթ չէ. կը բաւէ որ կամենայ և կարենայ յոգնութիւն առնել առեն առեն. այն ժամանակ ուղեղը ո՛չ միայն չի տկարանար, այլ աւելի կը զարգանայ և կը զօրանայ։

ՅՈՎՍԷՓ ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ

ՅՈՎՍԷՓ ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ. — Պոլսահայ լրագրութեան մէջ ծանօթ «Արայ» կեղծանունով, ինք առաջիններէն մէկը եղած է մեր մէջ որոնք գիտութիւնը սկրցուցած են, զայն ժողովրդականացնելով, իր գիտական քրոնիկները, գրուած շատ սրամիտ ու պարզ ոճով մը, երկար տեսեր հաւատարիմ արձագանգը եղած են Եւրոպայի գիտական յառաջդիմութեանց ու նորութեանց, հաւասարապէս մտահոգելի թէ՛ զարգացածներու և թէ պարզ ժողովուրդին։ Յովսէփ Եուսուֆեան կարեւոր պաշտօն մը կը վարէ Շիրքէթի Խայրիէ շոգենաւային Ընկերութեան մէջ։ Լաւ հաշուապէտ է։ Վարած է բազմաթիւ ազգային պաշտօնները, և մանաւանդ է պոլսահայ տարրին կրթութեան ճգտող ձեռնարկներու։

---

43. ԳԵՂՋՈՒԿԻՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Իր չրջանն է աւարտեր խոշոր արե՛ւն աշունի,
Սակայն, լոյս տալէ առաջ տիեզերքի միւս կիսուն,

Կ'ուզէ բաշխել դեռ չտևերն իր ամէնէն գեղանի
Այն երկրին զոր կը սիրէ, բլրակներուն, ծառերուն,
Բայց ակօսներուն, դաշտին որ իր լոյսով կը մնանի,
Այն ամէն բաներուն որ իր ոգիով կ'ըլլան հասուն։

Եւ ճառագայթն իր վերջին՝ քի՛չ կ'ուզէ պայն, աննկուն
Ո՛վ պատուական գեղջուկ, դի իր ճամբուն վրայ անսահման
Արեւելքէն արեւմուտք, այդէն մինչեւ իրիկուն,
Կոկ քի՛չ տեսած է աչքով խոպան դաշտին մըչակման,
Զը խնայելով ո՛չ խելքդ, ո՛չ ալ բազկոյդ այժը տակուն
Որ գեղձան սերմին համար պատրաստես հոն անդադրման[1]։

Եւ հիմայ, վերջն եկած դուն աշխատանքիդ օրական
Դուն, տեսուչն, հեչտանքով կը դիտես ծխանն ըսպիտակ
Քու հանեստիկ արուեստիդ ու քայլերդ հոն կը փութան
Ըմբռնելու պահ մ'առաջ պատրաստ ապուրն՝ երեկոյեան,
Եւ գոհ է սիրտ այս կեանքէն, ճակատագրէն վճռական,
Որուն եւ՝ երբ կատարեն օրուան ամբանքդ ու վաստակ։

Քանդ ու վայրեն ամիսով լեցուն չէ՛ քարէ, պրպտիւ.
Կը քաղես երկանքիդ մէջ ապրելէն հանդարտիկ
Բարիքներուն զոր իր մէջ գործաւորն աշխ Աբեւ,
Եւ քեզ համար Աչխատանքն արեւուս մը չէ նըւաստիկ,
Զոր ի գործ կը դնեն յաճախ վտիտ վաչքով մ'անիներ...
Այլ գերագոյն պարտքէ է այն, գանձէ, հասցէէ է
մէկ հասիկ։

Քու կիներդ ու քու զաւակներդ—անոնցմով հարուստ ես
դուն,
Անոնք չեն որ զբաղումիդ միտք չուրջէդ կը պատեն.
Եւ երբ գանդաք կը տեսնես քեզ մօտ կայտառ ու ժպտուն,

Թագաւորէ մ՚աւելի երջանիկ չե՞ս դուն արդէն . . . :
Ո՛վ գեղջուկ , պահէ՛ արտիդ , կեանքիդ այդ գնացքն իմաստուն ,
Ջինջ , հզօր , պահէ՛ մինչեւ քու խոր ծերութեան առն . . . :

(*Թրգմ.* **Ս. գեբեա. Փաշուսեան**) **ՀՕԼ ՄԱՐԹԻ**

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Անմշակ:

ՀՕԼ ՄԱՐԹԻ. — Ֆրանսացի ժամանակակից բանաստեղծ:

---

44. ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՃՈՅՔԸ

Գիտութիւնը ո՛չ միայն քանդակագործութեան , եւ-
րաժշտութեան , նկարչութեան , բանաստեղծութեան հիմն է , այլ և գիտութիւնը ի՛նքն իսկ բանաստեղծութիւնն է : Միայն կարծիք մըն է այն թէ գիտութիւնն ու բանաստեղծութիւնը հակառակ են իրարու : Գիտական իրերը զուրկ չեն բանաստեղծութենէ , և գիտութեան մշակումը բնաւ անընդունակ չըներ մեզ՝ մեր երեւակայութիւնը հրահանգելու և գեղեցիկը սիրելու :

Գիտութիւնը գիտնին առջև կը բանայ բանաստեղծութեան աշխարհներ՝ հո՛ն ուր ոգէտը ոչինչ կը տեսնէ : Գիտական հետազօտութիւններով զբաղող մարդիկ չարունակ յոյզ կու տան մեզի թէ իրենք ալ կը զգան իրենց նիւթին բանաստեղծութիւնը , նոյն իսկ բանաստեղծէ մը անհունապէս աւելի տաւակութեամբ :

Մարդ որչափ աւելի ուսումնասիրէ բնութիւնը , այնքան աւելի կը մեծարէ զայն : Կը կարծէ՞ք թէ կաթիլ մը ջուրը որ գեհենիկին համար կաթիլ մը ջուր է միայն ,

բնագէտին աչքին առջև պիտի կորանցնէր իր նշանակութիւնը, անոր համար որ պիտէ թէ ջուրը բակտացնող տարրերու բաղխումէն փայլակ մը պիտի գոյանար։ Կը կարծէ՞ք թէ ձիւնի փերթիկ մը որ ոտքէն համար պարզ փերթիկ մըն է և ուրիշ ոչինչ, աւելի բարձր գաղափարներ չարթնցներ մտքին մէջ այն մարդուն որ մանրադիտակ մը տակ քննած է ձիւնեղէն բիւրեղներու աքանչելակերպ ու վայելչագեղ ձևերը։ Կը կարծէ՞ք թէ սա բարձի[2] ապառաժը՝ զոր ակօսուորած են գուգահեռական հերձաձնե՞ր[3], ոգեմի մը մտքին մէջ արթնցնէ այնքան բանաստեղծութիւն որչափ երկրաբանի մը՝ որ պիտէ թէ բիւրաւոր դարեր առաջ սառնակոյտ մը սահած է այդ ապառաժին վրայէն։

Անոնք որ երբէք թափանցած չեն գիտութեան սահմաններուն, չեն տեսներ մեծագոյն մասը այն բանաստեղծութեան որ կը շրջապատէ զիրենք։ Այն որ իր պատանեկութեան մէջ չէ հուսաքած մկկաններ և բոյսեր՝ չգիտեր թէ ինչ մոգական հրապոյր պահուած է յանկապատի մը կամ մարգագետնի մը մէջ։ Այն որ բրածոներ պեղած չէ, անծանօթ է այն բոլոր բանաստեղծական գաղափարներուն զոր կ՚արթնցնեն այդ թաքուն դանձարանները։

Տխուր է տեսնել թէ մարդիկ, որոնք սովորաբար գեղին բաներով այնքան կը զբաղին, անտարբեր են շրջապատը երեւոյթներու առջև։ Տխուր է տեսնել թէ մարդիկ որչա՛փ անհոգ են երկինքի ճարտարապետութիւնը ճանչնալու, թէ ինչպէս առանց անոր վրայ խորհելու կ՚անցնին այն մեծ բանաստեղծութեան առջեէն, զոր Աստուծոյ մատը գրեր է երկրի խաւերուն վրայ։

Այսպէս ուրեմն՝ գեղեցկագիտութիւնը ընդհանրապէս հիմնուած է գիտական սկզբունքներու վրայ. մարդ

այն առեն միայն կ'ըմբռնէ այդ գեղեցկապիտութիւնը, երբ լուսին ծանօթ է անոր յենակէտ դարձած գիտական սկզբունքները: Արուեստագիտական գործերը քննադատելու և գնահատելու համար, պէտք է ծանօթանալ իրերու բնութեան. ուրիշ խօսքով՝ պէտք է գիտնալ աշակերտութիւնը վայելել:

Գիտութեան սէրը լուռն պաշտամունք մըն է: Մեծարանք մըն է որ ո՛չ թէ պարզաբար՝ բերանացի կ'արտայայտուի, այլ նաև գործով: Յարգանք մըն է որ ո՛չ թէ միայն խօսքով կը բացատրէ մարդ, այլ յարգանք մըն է որ կ'ապացուցանէ զոհողութեամբ իր ժամանակին, իր խորհրդածութեան և իր աշխատութեան:

Գիտութիւնը միայն կրնայ ճշմարիտ զարգացում մը տալ մեզի թէ ինչ ենք մենք, թէ ինչ են մեր յարաբերութիւնները էութեան զարգացման խորհուրդներուն հետ: Մինչեւ մէկ կողմէ ցոյց կուտայ ամէն բան որ կրնանք գիտնալ, միւս կողմէ ցոյց կուտայ այն սահմանները որոնցմէ անդին ոչինչ կրնանք գիտնալ: Գիտութիւնը մեզ կ'առաջնորդէ պայծառ կերպով ճանչնալու այդ անկարելիութիւնը, ամէն ուղղութեամբ չօշափել տալով մեզի այն սահմանները որոնցմէ անդին չենք կրնար անցնել: Գերազանց կերպով զգալի կ'ընէ մեզի մարդկային իմացականութեան սկզբութիւնը հանդէպ անոր որ գերիւեր է այդ իմացականութենէն[4]:

Մինչեւ աւանդական կարգերու և մարդկային հեղինակութեանց նկատմամբ գիտութիւնը կրնայ հպարտ դիրք մը ունենալ, — արդարև հպարտութիւն, — իր դիրքը խոնարհ է, ներապէս խոնարհ՝ անթափանցելի այն վարագոյրին առջեւ որ կը ծածկէ բնութեան խորհուրդը:

Ճշմարիտ գիտունը միակ մարդն է որ գիտէ թէ որչա՛փ գերիւեր է ո՛չ միայն մեր ծանօթութենէն, այլ

մարդկային ամէն յղացումէ՝ այն տիեզերական ջրուելիքը , որուն յայտնութիւններն են ընութիւնը , կեանքը , խորհուրդը :

ՀԷՐԱԿԼԷՐԹ ՍՊԷՆՍԷՐ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Հասիկ, փարիզ: 2. Կոր: 3. Փոսիկ, ակօս: 4. Բնութիւն, Աստուծմէ:

ՀԷՐԱԿԼԷՐԹ ՍՊԷՆՍԷՐ.—Անգլիացի նշանաւոր իմաստասէր. ծնած է 1820ին: Իր գործերը գլխաւորաբար կը ձգտին հաստատել թէ մարդկային իմացականութիւնը անզօր է ընութեան խորհուրդին թափանցելու: Յ. Գ. Մըլլեան հայերէնի թարգմանած է իր երեք հատիկ աշխատութիւններէն մէկը, «Դաստիարակութիւն»ը :

---

45. ՀԱՆԳԱԳՈՐԾԸ

Շատ կը սքանչանամ նչանաւոր գործարանները վրայ , որոնք արտադրի մէջտեղ խօսքեր առնելու համբերութեան մէջէն , երկաթէն ու կրակէն ստացած գիտութեամբ կ'արշաւեն , մտածուած առաջնորդելով գիտուններ որոնք խնկայեղած են դիւցազնութեան անունին : Ճակատամարտի դաշտին վրայ , կամ նոյն իսկ արտադրութեան հետաքրքրութեան մէջ , սքանչելի տեսարան մըն է ասիկա : Բայց վերջապէս տեսարան մըն է , նոյն իսկ զարգացման[1] դերակատարին համար , որ ամբողջ կեանքը կը դնէ մեծագործ գործի մը արտայայտութեան մէջ , մարդուն համար՝ որուն արիւնը երօք քիչ մը եռքը պիտի հոսի երակներէ , և որ պիտի ճգմուի , պատռուտի , յօշոտուի թշնամիէն , ու պիտի կոխկրտուի իր փառքի ընկերներէն :

Հայրենիքի գաղափարը կայ հոն , գարգացումը , ա-

կեճամուկ համապղեսաը, սրտապին խառնուրդը[2], քաթեկամ ու թշնամի հարիւր հազար վկաներու խելայեղ աղաղակները, որոնց վրայ հրամանատարը կ'ապրէ վճռական թեւադրութեամբ մը, և որոնք զինքը պիտի փառաբանեն եթէ յաղթական ելլէ, և կամ, եթէ պարտուի, սքանչացման աղաղակով մը պիտի ողջունեն զինքը։

Զինուորական փառքն է ասիկա, արեւուն տակ խանդավառութեան աղաղակներուն և դիւցազնական յիմարութեան մը թափին մէջ ունուած կամ տրուած մահը։ Եաքէն պիտի գան ցնծութենէն արբչու հայրենիքը, յաղթանակը, պատիւները, փառքով չքնաղացուած ձերութին մը, պատմութեան թղթուած մեծ անուն մը։

* * *

Ուշա՞մ տարբեր է ասիկա այն ան մարդէն որ հանքին խաւարչուա[3] ընդերքներուն[4] մէջ մինաւորիկ կը փորէ իր ծակը։ Բնա՛ւ տեսարան չկայ, աւա՛ղ, ո՛չ հոմանաման փեսայ[5], ո՛չ ծախահարութիւն, ո՛չ խրախոյս, ո՛չ աղաղակ. ոչ մէկը կը նայի, ոչ ալ ղօրապետի մը ազդեցութիւնը կը գործէ։ Հապա՝ մարդուն ծանր փայտամուճակին տակ ան ոտքի մը որ կը ճիճկայ, ջուրը որ երեսէն կը կաթկթէ՝ կարծես կաթիլ կաթիլ հաշուելով կեանքը որ կը պակսի, պատերէն կախուած մեծ բորբոսները որոնք մարդուն երեսը կը փայփայեն, կարծր ժայռին վրայ երկի հարուածին յաւիտենական ապուշ միօրինակութիւնը։

Եւ այդ խաւարին մէջ, մահը. կամ յամրընթաց մահը որ առանց կուգայ պէտք եղած ուժը չառնելուն համար[6] ապառող կեանքէն, մահացու խռնաւութենէն, օդահան մեքենային տուած ցուրտ օդէն որ անոր փոշիով

կը լեցնէ Թոքը ու զայն կը քարացնէ, կամ թէ արագ մահը որ առաջ կուգայ կրիզոնին պատճառելէն։

Հանգամանքը որ այս մասյլ ճակատամարտին մէջ ամէնէն լքուած է, աւելի ևս թոյլ է յանկարծական մահուան՝ քան վիրաւորը ճակատամարտի դաշտին վրայ։ Ինք կ'լսմնայ մահուան գալուստը՝ չարաչուք չէրտուքին մէջ զոր կրիզոն կը գոյացնէ, կը տեսնէ անոր չոչոտալը իր յատակին լոյսով։ Բան մը չկայ պինքը ուժովցնել, լրևն օգնել։ Մա մնակ է, դէմ դէմի հաղիւ հետ՝ որ իր երկչին Թշնամական հարուածներուն կը պատասխանէ մահացու արտաչիւմներով[7]։

Փրկուած, ազատագրուած հայրենիքին մեծ գաղափարը չկայ հոգ, հապա միայն ուտելու, ապրելու և իրեններդ ապրեցնելու մասյր՝ պէտք, սպասելով որ իրենները ալ իրեն հետ քաշէ բերէ ան հոլին մէջ, որ կը պահանջէ զանոնք։ Ո՛չ պատասխան, ո՛չ ժպտուէն, ո՛չ յիշատակարան, ո՛չ հուշակ։

Ամէն ազատին բաժինն է ամէնէն յուսահատ ձերբակալութիւնը, պատուող հարը որ Թոքը դուրս կուտայ անկարգութիւնով, Թշուառութիւնը, անօթութիւնը, հալածուած հանգամանքէն կամ դիպուածական անցորդէն սպանուած քիչ մը կեանք[9]։ Յուսահատութէն մեռնիլ վերջէն ապրելու անօգուտ ճիգէ ետքը, նոյն կեանքը և նոյն մահը կռակելով գաղափարին։

*
* *

Այլ մարդուն վրայ ալ կը սքանչանամ, Թերևս միւսէն ալ աւելի, ու մանաւանդ կը մեղքնամ զինքը։ Մահուան դէմ անոր կռիւը՝ ամէն ժամ է։ Ոչնչութիւն չի դարձներ աստր, կը մոռնայ։ Ինչ կ'ըսեմ, երբեմն կը գրգռէ զայն, իր խոլ անհոգութեամբը և անզգուշութեամբը[10]։

ԺՕՌԺ ՔԼԷՄԱՆՍՕ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Գարգևանակ կրող (զօրապետը): 2. Երկու բանակներու բաղխիւնը: 3. Մուր, խաւար: 4. Ներքին վասներուն, խորութիւններուն: 5. Հոլհն երերցող փետուր (կ'ակնարկէ զօրապետին գարգևանակին): 6. Սևուևդի նուագարանէ: 7. Կազերով: 8. Պատուանշանը, աստիճանը յայտնող (ժապաւէն): 9. Քիչ մը ապրուստ՝ ապրելու համար: 10. Արկածներու տեղի կուտայ:

ԿՐԻԶՈՒ.—Տեսակ մը դիւրավառ կապ որ ընդհանրապէս կը գտնուի հանքերու խորը կամ ճահիճներու մակերեսը: Կրիզուն՝ հանքերու օդին խառնուելով՝ կը գոյացնէ տեսակ մը պայթուցիկ տարը, որ բոցի հպումէն իսկոյն կը պայթի և ահաւոր աղէտներու պատճառ կը դառնայ: Անգլիացի քիմիագէտ մը՝ Տէվի՝ (1778-1829) մանաւոր լամբար մը հնարեց, որուն շնորհիւ կարելի կ'ըլլայ հանքերը լուսաւորել առանց անոր բոցը օդին հետ հազորդակցութեան դնելու. սակայն նորէն պակաս չեն կրիզուի պայթումները:

ԺՕՒԺ ՓԼԷՄԱՆՍՕ.—Ֆրանսացի նշանաւոր պետական մարդ, բժիշկ, գրագէտ ու հրապարակա-

պիր: Ծնած է 1841ին, Ֆրանսայի վանտէ նահանգը, բժշկական վկայականը ստանալէն վերջ մեծ տաճ է քաղաքական ասպարէզը, և կարճ ժամանակուան մէջ Ֆրանսայի ամէնէն նշանաւոր հրապարակագիրներէն մէկը դարձած է: Ուխտեալ թշնամի ընկերային ճնշումներու, պաշտելի կորովով պաշտպանած է միշտ պրկեալներու և անիրաւուածներու դատը: Բռնակալութեան օրերուն՝ տուայտտող Հայութեան մեծագոյն պաշտպաններէն մէկը եղած է գրչով ու խօսքով, և շատ հոյակապ էջեր նուիրած է մեր ցեղին արդարութեան իրաւունքը հաստատելու համար:

46. ԿԱՆՈՆԸ

Երբոր դպրոցական չրջանս աւարտեցի, և հրաժեշտ առի դպրոցին, ճշմարիտ անհանգստութիւն մը զգաւեց զիս։ Մինչեւ այն առեն ապրած ու գործած էի որոշ կանոն մը համեմատ. գիտէի թէ ինչ պիտի ընեմ, ինչ պարտականութիւններ ունիմ, ո՛ր ժամուն և ինչպէ՛ս պիտի կատարեմ զանոնք։ Բայց ահա հիմայ ազատ էի այլևս. ոչ մէկ ստիպողական, անաեղտուտի պարտք կը ծանրանար վրաս, ոչ մէկուն ստիպուած էի հնազանդիլ։

Գիտեմ որ շատեր, մանաւանդ դպրոցականները, այս ազատութեան կը բաղձան. ես ալ այդ բաղձանքը ունեցած էի, երբ տակաւին դպրոցին մէջ կը գտնուէի։ Բայց հիմայ որ վերջապէս ձեռք բերած էի այդ երազուած, սպասուած ազատութիւնը, ահա անհանգստութիւն կը զգայի, և չգիտէի անկար մարդու մը պէս որ երկար երկար նեղուկ ծառայող անթացուպերէն կը զբօսնուի, կամ կարճատեսի մը պէս, որ յանկարծ ակնոցը կը կորսնցնէ։

Այս անհանգստութիւնն ու չգիտութիւնը պիտի զգաք նաև դուք, որ այս տողերը կը կարդաք ձեր գրասեղաններուն վրայէն. կանոնը որ հիմայ կ՛ընկճէ կամ կը նեղէ ձեզ իր պահանջկոտութեամբ, մի՛ ատէք, այլ սիրեցէ՛ք ձեր հոգւոյն բուսանդակ ոյժով, վարժեցուցէք ինքզինքնիդ անոր, որովհետեւ պիտի փնտռէք զայն դպրոցէն դուրս ալ, ինչպէս ես փնտռեցի։ Գիտցէ՛ք որ, ինչպէս դպրոցին մէջ, այնպէս ալ կեանքի մէջ, յաջողութեան մեծագոյն պայմանն է ժամանակի չափուած ձեւուած բաժանում մը, որ միայն կանոնով կրնայ իրականանալ. այդ կանոնը գծեցէ՛ք միշտ ձեր գործունէու-

թեան համար, մի՛ խրտչիք անկէ երբ չափազանց ծանր ու պահանջկոտ կը թուի ձեզի, որովհետեւ քանի՛ ծանր ըլլայ, այնքան բարերար դեր մը կը խաղայ:

Անոնց համար մանաւանդ որ տկար են, առանձնակ ապաստութիւնը ուրիշ բանի չառաջնորդեր, այլ բացարձակ գերութեան մը իրենց ցանկութեանց կամ փիլիսոփայական թերութեանց ձեռքը. և ասկա փճացում կը նշանակէ: Փիլիսոփայական. սկարութիւնն ալ, բնաւորութեան յոռութիւնն ալ, անբարոյական բաներ չեն. իրենք իրենց կամքին, ազատ ու անանձնական մնալով, կրնան վնասակար դառնալ. բայց երբ կանոն մըն է որ կեանքը կը վարէ, անոնք կը չեզոքանան, և անզգալաբար կը դարմանուին:

Կանոնը անհրաժեշտ է նաև մարդկային գործունէութիւնը ճշմարտապէս արդիւնաբեր ընելու համար. առանց կանոնի կատարուած աշխատութիւնը ցաւագին ճիգերու անընդհատ, տաժանելի և ապարդիւն շարք մըն է, անտանելի՝ ինչպէս բոնի աշխատութիւնը. մինչդեռ կանոնի մը ներքեւ կատարուած աշխատութիւնը ո՛չ միայն հաճելի է ու դիւրաւար, այլ նաև արդիւնաւոր: Գիտէք թէ ա՛ր ժամուն պիտի հանգստանաք, ա՛ր ժամուն այն գործը պիտի ընէք, ա՛ր ժամուն այն միւս գործը: Այսպէսով, կանոնաւորութիւն մը կը մտնէ ձեր կեանքին մէջ, և ձեզի աւելի կուտայ՝ աշխատելով հանդերձ մասնաւոր ձեր հաճոյքներուն, ձեր առողջութեան, ձեր զուարճութեան վրայ: Մինչդեռ անկանոն աշխատութիւնը մը ո՛չ հանգիստի, ո՛չ մարմնական կնճռոտքի, ոչ ալ կատարեալ պատիւներ կը թողու ձեզի:

Մի՛ ըսէք թէ կամք չունիք, տկար էք, չէք կրնար խոշոր զոհեր տալ. նախ ձեզի համար կանոն մը գծեցէ՛ք, ինչպէս ունէիք դպրոցին մէջ, ուր ձեր բոլոր

զբաղումները չափուած ու ձեւուած էին որոշ կանոնագրով մը։ Անգամ մը որ ինքզինքիդ այդ տեսակ կանոնի մը ենթարկէք, պիտի տեսնէք որ ո՛չ ձեր ախորժելը, ո՛չ ալ ձեր կամքի պակասը պիտի կրնան արգելք դառնալ խոշոր արդիւնքներու գոյացման։ Անհնէն չատ աշխատողները չե՛ն որ ամէնէն լաւ արդիւնքը կուտան. պզտիկ, դիւրին, բայց յարատեւ ու կանոնաւոր ճիգերն են որ ծնունդ տուած են մարդկութեան մեծագոյն գիւտերուն և գործերուն։

Շոգիով օժտուելէ վերջ՝ չոգենաւը կրնայ միեւնոյն ալ տեսակ արձակ ծովուն վրայ. բայց նաւապետը անհրաժեշտ է անոր արշաւը կանոնաւորելու, զայն խելքին և յանձնառութեան ներքեւ պահելու, անոր ընթացքը արդիւնաւոր դարձնելու համար։ Մարդն ալ այդ չոգենաւին պէս է կեանքի ծովին վրայ. անհրաժեշտ պէտք ունի նաւապետի մը. և կանոնն է այդ նաւապետը։

Ա. Ա.

---

47. ՄՕՐՍ

Դուն որ խորհուրդ կու օրրանիս մէջ մինակ,
—Դուէկ կեանքի ցաւն ինձ տալէդ խըղճահար,
Անհետացար խաւարին մէջ անյաւակ[1],
Ո՛վ մայր, իմ մութ հոգւոյս աղբի՛ւրը պայծառ,
Ո՛վ սուրբ գորով, սէ՛ր անարատ, քո՛ղքըդ գոգ,
Ո՞ւր ես խաչեալ...

Ես քեզ երկիր չը ճանչցայ.
Այլ և երկիր չեմ հաւատացած, որ իրօք

Ամբողջապէս չնչուած ըլլաս : Ճակտիս վրայ
Կը զգամ, յաճախ, երանութեամբ մը արտում,
Անցնիլն անուշ մատուցներուդ զըգուանքին .
Կան պահեր ուր կը կարծեմ ձայնդ անպատում
Լըսել ականջն ի վար սըրտիս անձկագին :
Քեզ միշտ վերեւս կը գուշակեմ թեւաբաց,
Գորովագութ ու ցաւագին ուրուական,
Եւ ամէն հեղ որ իմ կեանքիս մէջ կըրցած
Եմ կատարել գործ մը յօգուտ մարդկութեան
Կամ մխս 'ւ արիւն տալ[2] երազի մը սիրուն,
Քեզ եմ խորհած, ու խոկէն իմ հոգիին
Քեզ եմ ոգած[3] և մըրմնջած եմ . «Ո՛վ դուն
Որ կը հլակես վըրաս սիրով կաթոգին,
Տես, արժանի՞ եմ քեզի . գո՞հ ես ինձմէ . . .» .
Եւ ըզգացած եմ նուրբ ժըպիտ մը անոնց
Որ զիրդ նըւաղ մ'այերային՝ իր թաւշէ
Ու զեփիւռէ թեւերով վիս քընքշապէս
Կը վայելէր :

Ու թէպէտեւ Գիտութեան
Լոյսն անողորմ ապացուցած է, աւա՛ղ,
Որ մահուընէ եաքը մարդէն ուրիշ բան
Չի մնար հողին մէջ՝ բայց մոխրի դէզ մը պաղ,
Կ'երազեմ միշտ, — անվանելի ցնորք հոգւոյս, —
Որ դուն հողին տակ չես ինջած, 'ւ անթառամ
Եւ անծանօթ պարտէզի մը մէջ աղուայոյս[4]
Կը սպասես որ դամ օր մը քեզ մխանամ :

ՍԻՊԱՆ ԶՕՊԱՆԵՍԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Խոր: 2. Իրախսացնել: 3. Ոգեկոչել, հայցել: 4. Տնոյն, տժգոյն ոյտով, միգապատ:

48. ՏՈՒՆ ԵՒ ԸՆՏԱՆԻՔ

Տուն և ընտանիք՝ վաքրիկ թագաւորութեան մը երկիրն ու սահմանն են, որուն նահապետական աթոռին վրայ կը նստին ծնողները, հայրը՝ իբր թագաւոր, մայրը՝ իբր թագուհի, և կը կառավարեն հպատակ ընտանիքը: Այս ընտանեկան պալատին ու թագաւորութեան մէջ ո՛չ ոսկեայ կայ, ո՛չ սուր, ո՛չ բանութիւն, ո՛չ զաւազան, այլ այդ ամէնուն տեղը կը բռնեն հայրական աչքն ու մայրական գրուելը. դասախրատ և խրատ[1] ծնողներուն կենդանի օրինակն է: Այդ օրինակը այնչափ բարի ու սպասուելի է, որ պիտես թէ լուսատուանն[2] ալ իր վանցին կերպով ծնողներու պատկերը նոյնապէս կը հաներ իր գաւակներուն վրայ. և գաւակները, այդ սիրելի նկարն ոխպարը առնելով, կը մտնեն ժողովուրդին և ընկերութեան մէջ: Այնուհետև կը սկսի տարածուիլ օրինակէ օրինակ. և այսպէս՝ ընտանեկան կեանքի բարի և չար օրինակներէն ժողովուրդին կեանքը կը բարւոքի կամ կը վատնանի[3], կը չինուի[4] կամ գայթակղութեամբ կը վայրի, կենդանի[5] կը մնայ աչխարհի վրայ կամ ոչ ոչ կը մեռնի և իր յիշատակը կը վերնայ աչխարհէս:

Ժողովուրդն ու ազգերը միայն հարուստ չեն ապրիլ, թագաւորութեամբ և ազատութեամբ չեն բարգրանալ, այլ անոնցմէ առնել՝ բարոյական կեանքով. և այդ կեանքը տուողը ընտանիքն է: Ուշադիր եղիր և ես նկատողութեամբ քեզի:

Ժողովուրդը եթէ կը յառաջդիմէ՝ իր առաջին քայլը ընտանիքին սրտէն կ'առնէ. եթէ կը լուսաւորուի՝ իր լոյսը ընտանեկան ճրագէն է. եթէ կը մխանայ՝ իր ոգին և կապը ընտանիքէն է. եթէ կը զօրանայ՝ իր այժն ու

բազուկը ընտանի՛քէն է. եթէ կը հարսնանայ՝ իր գանձարանն ու գանձապետը ընտանի՛քն է. եթէ իր տունն ու տեղանը բարելոյ[6] և առատ է՝ արքունական անդաստանը[7] ընտանի՛քն է. եթէ Դրախտի գետերը կը վազեն իր հրապարակը՝ ագիւրը Դրախտի ընտանի՛քն է. եթէ իր կարասները լեցուն են գինով, կը խմէ ու կ'ուրախանայ՝ խաղալաթեր այգին իր ընտանի՛քն է. եթէ բանճնելու[8] գաւակներով օրէ օր բերդապահ կ'ուզի՝ իր նախածնող ընտանեացը ընտանի՛քն է. եթէ աչխարհս ծանրակիր լուծերէն ազատ կ'ուզէ՝ Քո՛ղ գիտնայ ու հաւատայ թէ վրկիչ ձեռքը ընտանի՛քն է. եթէ կը բարձրանայ ու կը փառաւորուի՝ իր փառքի ամպրը ընտանի՛քն է. եթէ հայրենի՛քէն վտարական ու հեռու՝ նորէն իր հայրենիքը երթալ ուզէ՝ անոր ուղեցոյց առաջնորդը ընտանի՛քն է. եթէ իր կորուստները փնտռել կ'ուզէ՝ Քո՛ղ չիմանէ գանգը օտարին հրապարակը, որովհետև իր կորուստը ընտանի՛քին ծայը պահուած է. եթէ իր գաւակները բարեկիրթ քաղաքացի պատրաստել կ'ուզէ՝ իր բարեկրթութեան առաջին հաստատութիւնը ընտանի՛քն է. եթէ այս աչխարհս վրայ երջանիկ ապրիլ կ'ուզէ, պահելով իր հայրենի կրօնը, հաւատքը և եկեղեցին՝ այո՛, այդ տուրքը առնողները անեղծ, անկորուստ պահելու խորանը ընտանի՛քն է:

Տեսանի՛ք նաև տուր հակառակը[9] պատկերը և աւազակ դիտանի՛ք[10] որ չտրտնջաց, ապերջանիկ ժողովուրդը իր կեանքին գերծումները դարձեալ այն ընտանեկան պատկերէն կ'ընդօրինակէ և կը ցուցադրէ: Ժողովուրդը եթէ գերծանի՝ իր ներքին գերծմանց ակզբնաւորութիւնը ընտանի՛քն է. եթէ բարոյական կենդանի կեանք չունի՝ մեռելութիւնը ընտանի՛քէն է. եթէ դէպի կորուստ կը դիմէ՝ ճամբայ բացողը ընտանի՛քն է. եթէ ծունկերը

կծոտ են ու քայլերը աւազ չեն երթար՝ լքումն ու կապտութիւնը ընտանի՛քէն են. եթէ երկու ձեռքով կը հարբասահարուի՝ մէկ ձեռքը ընտանի՛քինն է. եթէ արուարքին ի՛նամինները պաշարուելով տպաւած է՝ իր ներքին մեծ ձաւար ու. բարեկամ ի՛նամին իր տան ընտանի՛քն է. եթէ աչքարձիա կեանքի ճամբուն մէջ ուղտաթիւն չունի՝ ուռթիւնը ընտանի՛քէն է. եթէ իր գաւակները օրէ օր հոգի կորսո ու ի՛շուառ կ'ըլլան՝ անկէ է որ ընտանեկան մշակները անպէտ, հնդպ [11] և անհոգ են. եթէ առանց անհատութեան, առանց նախաձեռնութեան կը վատնէ իր վաստակն ու զանձը [12], ո՞վ չգիտէր թէ չարչարութեան անհետացումը ընտանի՛քն է. եթէ իր գաւակները առյգ և ախտաժնտուն չեն՝ ուրիշն ընտանեկան սերունդը հետ ձեռք տրկացած է:

Առանց հայրական ու մայրական գաղափարակրթութեան անհնարին է բարեկեցիկ ազգ ու ժողովուրդ կազմել: Ուրեմն ի՛նչ որ չինենք, ինչ որ կազմենք, պէտք է ջանանք որ այդ կազմող առաջին տարրը ընտանի՛քն է: Իսկ այդ ընտանի՛քը ու պատուական տարրը ո՞վ կը տեղծէ, ո՞վ կը կազմէ, և ո՞վ կը պատրաստէ զայն ժողովուրդին ու պետին համար. ես ըսեմ քեզի. այդ պատրաստող ձեռքը՝ ուսումն ու դաստիարակութիւնն է որ պէտք է տարածուի նախ այն ամէն յարկերուն տակ ուր կը բնակի ընտանի՛քը: Ճշմարիտ է որ ժողովրդական դպրոցները լոյս և գիտութիւն կը սփռեն. սակայն բարի դաստիարակութեան աղբիւրը [13] միայն ծնողներու սեփական է. որովհետև՝ առանին դպրոցին ծայրագոյն[14] և բնական վարժապետները անոնք են. ուրիշ ոչ ոք ունի այդ վեհ պաշտօնը:

ԽՐԻՍՏՈՆԱՆ ՀԱՒԱՏԻԿ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. **Խրատ՝** *օրհնիմ: 2. Լուսանկարիմ: 3. Կը վաստրարանայ: 4. Կը բարւոքի: 5. Անմոռաց: 6. Բարիքով լեցուն, ճոխ: 7. Արտերը, արտադրողը: 8. Լաւ, արժանի: 9. Հակառակ, հակոտնեայ: 10. Մտածելիք, մտաբերելիք: 11. Ծոյլ, անհոգ: 12. Հարստութիւն, ստացուածք: 13. Նուէր: 14. Բարձրագոյն:*

*ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ.—*Բացառիկ ու պաշտելի դէմք մը հայ եկեղեցականութեան մէջ՝ ծնած է 1820 ապրիլ 4ին, Վան, կանուխէն թէեւ կրօնաւորի կոչում ղգացած է իր մէջ, բայց մօրը այնդումբ նեղուն վրայ ամուսնացած եւ աղջիկ մը ունեցած է՝ կնոջը ու աղջկանը մեռնելէն վերջ, 1854ին, վարդապետ կը ձեռնադրուի Աղթամարայ տաճարին մէջ եւ տարի մը վերջ Պոլիս անցնելով, Օտեան Պօղոս աղայի օժանդակութեամբ կը սկսի հրատարակել «Արծիւ վասպուրականի» ամսաթերթը, որ 1858ին կը փոխադրուի Վանայ Վարագի վանքը՝ Հայաստանի մէջ առաջին անգամն է որ տպարան ու թերթ կը հաստատուի Խրիմեանի ձեռքով: 1862ին Մշոյ առաջնորդ կարգուելով, թերթը կը փոխադրէ Մուշ, «Արծուիկ Տարօնոյ» անունով: 1868ին, Գէորգ Դ. Կաթողիկոս Խրիմեանը եպիսկոպոս կ'օծէ Տարօնոյ վիճակին վրայ: Տարի մը ետք կ'ընտրուի Պոլսոյ Պատրիարք եւ 1873ին հրաժարելով, մինչեւ 1878 ինքզինքը կը նուիրէ գրական աշխատութեանց, միշտ կէտ նպատակի ունենալով գաւառներու կրթութիւնն ու զարգացումը: Այդ շրջանին՝ ներսէս Պատրիարքի կողմէ Պերլին կը ղրկուի՝ Նարսէս Սրբազանի, Մինաս Չերազի եւ Ստեփան Փափազեանի հետ՝ համբաւաւոր վեհաժողովին ներկայացնելու համար հայկական տառապանքը: Դարձեալ այդ շրջանին անդամ կը կարգուի 1878ի վանայ մեծ սովին առթիւ կազմուած յանձնաժողովին եւ իր գրուածքներով ու ատենախօսութիւններով՝ կը յաջողի մեծ գարկ տալ սովեալներու համար բաց-

ուած Տանպանակութեան 1880ին նոյէն վան կ'անցնի առաջնոր-
դի պաշտօնով, բայց Տիրք տարի վերջ կառավարութիւնը պինքը
կը հեռացնէ եթէ յեղափոխական Հինդ տարի պոլիս կը մնայ և
1890ին կ'ուզուրուլ Եղուսաղէմ։ Երկու տարի վերջ, 1892 Մայիս
5ին, կ'ընտրուի Հայոց կաթողիկոս և կ'անցնի Էջմիածին, ուր քնաւ
չի մոռնար թրքահայաստանն ու Տայկական տառապանքները։
Վախճանած է 1907 Տեկտ. 29ին, ընդհանուր Հայութիւնը խոր
սուգի մատնելով։ Մեծ ուսուցիչ մը և մեծ քարոզիչ մը
եղած է, և այնքա՛ն ժողովրդական որ պինքը «Հայոց Հայրիկը»
կոչած են։ Ունի բազմաթիւ աշխատութիւններ, ինչպէս «Հրաւի-
րակ Երկրին Աւետեաց», «Հրաւիրակ Արարատեան», «Դրախտի ըն-
տանիք», «Պապիկ Թառնիկ», «Արտաք և Սամուէլ», «Մարգարէտ
արքայութեան երկնից», «Հայգոյժ», «Վանգոյժ», «Ժամանակ և
խորհուրդ իւր», «Խաչի ձառ», եայլն, եայլն։

49. ԽՐԻՄԵԱՆ ԿՐԹԻՉ

Գրագէտն ասկի, Արխիեան Հայրիկ՝ Հայր ունէր է
ըլլալ. ու այս պատճառաւ չէ վախցած «Հրաւիրակ
Արարատեան»ի քերթողական քնարը ձայնել. իր տա-
տամնեղութեան մեծ մասը քեզի հետ չատ ընտանի լեզուով
կը խօսին։ Հայրիկ մտածուած ուզած է ըլլալ ընտանի քա-
րոզիչ Աւետարանին, պատմիչ, վարժապետ, գիւղա-
գնեան։ Մեր մէջ արծարծելի է Հայոցմանի կրակը և գի-
տութեան սէրը։

Ան ուզած է տանիլ մեզ թէ կ'անցնի ամէն տա-
ռապանք, և մենք կրնանք վերականգնիլ, կեանք ունե-
նալ, եթէ սիրենք գիտութիւնը։ Ամէն ընկճուած ազգ
իր անկողնային կսկիծները կը վերագրէ իր տարական
վիճակին, և ազատութիւնը կը նկատէ ազգիս ամէն տե-
սակ յառաջդիմութեան։ Բայց ասէ՛ք՝ Հայրիկ ինչ կը

գրէ. «Խեղճ և տրտում ժողովուրդներ բանտարտուած են և կը գոչեն՝ իրաւունք, իրաւունք: Սակայն ոչ մէկ միջոց ունին. սուր միակ միջոցը լոյսը[1] և կրթութիւնն է. երբ դուն զայն ձեռք բերես, այն օրն է միայն քու իրաւունքդ ծնանիլը»:

Եւ արքան ճիշդ է իր այս նկատողութիւնը: Տգիտութիւնը դեռ ուժեղ կայհանդիսանայ մեր ձեռքը. գիտե-

Հայրիկ եւ իր ժողովուրդը

թեանէն, լուսաւորութեանէն կարելի էր ապահով փրկիչը. Հայրիկ գիտութեան չերմ պաշտպան կ'ելլայ. բայց մեր մէջ, իր օրով, գիտութիւնը տարածեալ շատ դիւրին չէր: Հայաստանի ժողովուրդը իր գոյութենէն չէր հետաքրքրուած, աւանդական սովորութիւններով մշակութիւնը առաջ կը տանէր: Հայաստան կատարեալ խաւար էր: Ու հայրիկ շատ լաւ գիտէր որ այդ խաւարը ինչ մեծ խոչընդոտ մըն է հայկական յառաջդիմութեան:

Գիտեմքեն քարտուղը, ինքը, Հայրիկ, օրինակ առաւ թէ ինչպէ՛ս կարելի է մշակել յառաջդիմութեան այդ դաշտը: Եւ անոնցմէ շատ մը ժուռնալներ դատն են ու ծանր. սակայն աշխատելու երկաթէ կամքը կրնայ ամէն արգելք խորտակել:

Հայրիկ իր «Արծուի Վասպուրական»ը նախ Պոլիս կը հաստատէ, յետոյ կը տեսնէ որ Հայաստանի սրտին մէջ պէտք է գործել: Վանատուն Վարդայ վանքը պիտի ըլլար նոր Աչտիշատ մը և գիտութեան տաճար, և պիտի յիշեցնէր Նոր-Ջուղայի հռչատուր վարդապետի գործունէութիւնը: Թերթը կը հրատարակուի շատ դժուար հանգամանքներու, բայց Հայրիկ իր նպատակին հասած էր. իր մամուլը կը ճանչէր Հայաստանի մէջ, անմիջական օգնութիւն, բուռ-բուռ կը հասցնէր գեղջուկ Հայութեան: Փոյթը չէ թէ շատ հետաքրքրութիւն չկայ մէջ կը գտնուի. ահա թէ ինչ կը գրէ իր պարբերականին մէջ. «Մղումով հետաքրքրութիւն պիտի ուրիշ միայն կրնանք ընդունիլ տպագրութեան անհրաժեշտ բոլոր նիւթերը, կաղապար, թուղթ, մելան, են»: Եւ սակայն, ժամանակին պահանջներուն համեմատ, իր պարբերականը փոքրիկ դիրք մը կունենայ այդ հետաքրքրութեան խարհին մէջ. ազգային գրականութեան վերաբերեալ գեղեցիկ յօդուածներ՝ իր թերթին մէջ կը կրեն տպագրութիւնը Րաֆֆիի և Սրուանձտեանցի:

Հայաստանէն Պոլիս դառնալուն կը յայտարարէ թէ «Հայաստանի վշտերուն պատկերն է ինքը: Բռնութիւնը կը տեսնէ գիտութեան գօրեղ լոյսին մէջ: Ու ամէն Հանք ի գործ կը դնէ որ Հայաստանի մէջ ծաղկին[2] վարժարաններ, հոն ձայն ունենայ հայկական մամուլը: Գիտնալով թէ իր ժողովուրդը բարոյական և քաղաքակրթական լինչ անունդներու պէտք ունի, ըստ այնմ քերթողական մա-

անոգրութենէն առնլի կրթական գրքերու ձեռք կը զարնէ [3]: Ու մենք կ'ունենանք իր գրչին արդիւնք փոքրիկ համեստ հատորիկներ: Իմաստուն խրատներ կը կարդայ. կը վախճանի խրատատուի մտքերու հանճարեղ բարոյախօսութիւնը հասցնել մանուկներու սրտին մէջ. հայ ժողովուրդը դրախտի ընտանիք դարձնել կ'ուզէ: Եւ պապիկ կը դառնայ ու իր հայ մտանիկին թեւէն բռնած մշակութեան դաշտը կ'առաջնորդէ զայն, ուր կը կարդայ երկրագործական սիրուն խրատներ:

Հայոց Հայրիկը հասկնալ է. իր հայրապետական աթոռէն պարծանք կը համարէ իր խեղճ ծագումը յայտարարելը.—«Իմ սիրելի դաշտաբնակ մշակ ժողովուրդ, Հայոց Հայրիկը որ հիմայ ծերացած և պապիկ մը դարձած է, սիրեց և նուաստութիւն չհամարեց որ ինքը պահ մը չինական պապիկ մը ձեւանայ, Վարագայ վանքը մաճկալ եղած է, շատ անգամ Պոլիս գացեր եկեր է, և առանց դպրոցի, միայն մոխիկ ընելով ու գրքեր կարդալով քիչ մը բան սորվեր է և իր սորվածը կ'աւանդէ իր սիրական թոռնիկին»: Պարզ, հակիրճ կենսագրական, որ պարտութեամբն է ունկնդրութեան:

Հայրիկի ուշադրաւ դէմքը ամէն պարապի մէջ նկատելի կ'ըլլայ հայ արուեստն և իր համեստութենէն փառքի ծայրագոյն աստիճանին կը հասնի, ու օրին մէկը միահամուռ ձայնակցութեամբ մաճկալ Վասպուրականցի համեստ եկեղեցականը հայրապետական բարձր Աթոռին վրայ կը բազմի: Ու անկէ, այդ հոյակապ փառքի նուիրական բարձրութենէն, դարձեալ կ'ուզէ խոնարհիլ ու գերադասել իր հայրենի գեղջկական խղիկը կաթողիկոսական վեհափառ վեհարանէն: Իր ծերունի ալեզարդ[4] հայրապետական օրերուն կը գրէ.— «Վարագայ Խաչին սարը ծածկուած է աչքէս: Վասպուրական Արծուն էլ երբ

բեմին, բայց հիմայ թևաթափ ծերացած եմ. ուր էր թե նորահեսուր[5] արծիւ դառնայի, խուչէն վերանայի, գէթ վերջին անգամ մը ունենէի բարձր քարին վրայ կառուցուած իմ աեթրակ բունիկս»:

Պիտի սիրուէր Հայրիկ, վասն զի զուտ անկեղծ ժողովրդական ոգիին էր. արցունքն ալ անկեղծ, սէրն ալ անկեղծ. ու երբ գէմք մը ժողովրդական պաշտամ մը ունի, իր գրիչը խօսուն է[6], իր լեզուն կ'երգէ, կ'անմահանայ իր գործերը:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Զարգացում: 2. Բարգաւաճիլ, յառաջդիմիլ, ինչպես ծաղիկը կ'ածի հնտգհնտ: 3. Կրթական գրիւր կը պատրաստէ: 4. Մազի ու մորուքը ճերմկած, ծերացած: 5. Մատաղատի: 6. Կ'ապրի, սիրեն ու հոգին կը յուզէ:

ԱՇՏԻՇԱՏ.—Հայաստանի պատմական քաղաքներէն մէկը, Տարօնի Տուրբերանի Տարօն գաւառին մէջ, Եփրատի ալ կողմը բարձրացող Փարքէ լերան մէկ բարձրաւանդակին վրայ: Հին Հայաստանի մէջ դիցանուէր քաղաք մըն էր, անուանի իր մեհեաններով: Այնտեղ կը գտնուէր Վահէվանեան մեհեանը ուր հաստատուած էր Հերակլէսի արձանը. այնտեղ կը գտնուէին նաև Անահիտի և Աթենասի մեհեանները: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ կործանել տուաւ բոլոր մեհեանները և Աշտիշատի մէջ հիմնեց Հայաստանի առաքելական մայր-եկեղեցին որ վերջէն «Աշտիշատի վանք» անունը ստացաւ, իր մօտը կառուցուած վանքին պատճառաւ: Անոր վերջը Աշտիշատ դարձաւ լուսաւորութեան կեդրոն մը և գիտութեան վարպետ մը, մանաւանդ Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետին օրով: Հին Աշտիշատը այսօր Տէրըք կը կոչուի և ունի 150 տնուոր Հայ բնակիչներ: Աշտիշատի մէջ կը գտնուի Ս. Մեսրոպի գործակից Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետին գերեզմանը:

*ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՎՐԴ. ԿԵՍԱՐԱՑԻ.—Զուզայի Ամենափրկիչ վանքին առաջնորդը, որ տպագրութեան գիւտին տեղեկանալով, և ուզելով տպագրութեան բարիքը տարածել իր ազգակիցներուն մէջ, տպարան մը հաստատեց Զուզա, Ամենափրկչի միաբաններուն

օժանդակութեամբ և առաջին անգամ 1640ին տպագրեց «Հաւատոյ վարք» մը։ Ինք և միաբանները եղան գիրերու կաղապարները շինող, իրենք ձուլեցին տառերը, իրենք կը շարէին ու կը տպագրէին. իրենք նաև կը պատրաստէին տպագրական թուղթը, առանց մէկէ մը սորված և տեսած ըլլալու։ Խաչատուր վրդ. տպած է նաև ուրիշ գիրքեր, ինչպէս «Տօնացոյց», «Աւետիք ժամագիրք», ևն։ Բնական է անարուեստ տպագրութիւնները են առտոնք։ Վերջէն Խաչատուր վարդապետ յատկատէս տպագրական արուեստը պարզացնելու համար Եւրոպա ղրկեց Զուղայեցի Յովհաննէս վարդապետը։

Հ. ՍԻՄՈՆ ԵՐԵՄԵԱՆ.—Անդամ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան։ Ծնած է 1871ին Տրապիզոնի մէջ և 1887ին Ս. Ղազարի վանքը մտնելով վարդապետ ձեռնադրուած է 1894ին։ Կանուխէն սկսած է գրել Վենետիկի Մխիթարեանց «Բազմավէպ» ամսագրին մէջ, որուն խմբագրապետը եղած է վերջէն (1899—1905)։ Իր խնամքով լոյս տեսած են նաև Վենետիկի վերջին գեղատիպ ու հոյակապ հրատարակութիւնները, «Որբուհի»ն ու «Գեղուհի»ները, հայ տպագրութեան պարծանքներ։ Հ. Երեմեան ունի գիտական գործեր, «Կենդանաբանութիւն», «Հանքաբանութիւն», «Տարրական բնականութիւն», «Բառգիրք գործնական գիտութեանց», «Հայ բժշկարան», վէպեր ու ողբերգութիւններ՝ «Տուրիւին», «Սաթենիկ», «Անէծք», «Ուխտը», կենսագրութիւններ, ևն։ «Ատրուշան» կեղծանունով կ'աշխատակցի Թուրքիոյ և Ատրպատականի գրեթէ բոլոր հայ թերթերուն, հրատարակելով բանաստեղծական, քննադատական կամ նկարագրական յօդուածներ։

50. ՎԱՐԱԳ

Վարագ և Խրիմեան Հայրիկ...

Սոյն երկու անուններ որոնք անբաժան են իրարմէ կէս դարէ ի վեր:

Սոյն պատիւը, բարոյական այս յիշատակը թմկցուԹիւնը պիտի վիճակէր Սրբոյն Գրիգորի ծովահարը՝ Սուրբ Թաղարայ գոհար մենաստանին, վրհանակ լեռնանիստ[1] բարձրիկ Վարագի հօթիւրան Աւազ Ս. Նշանին:

Աղթամարի Ս. Խաչ վանք

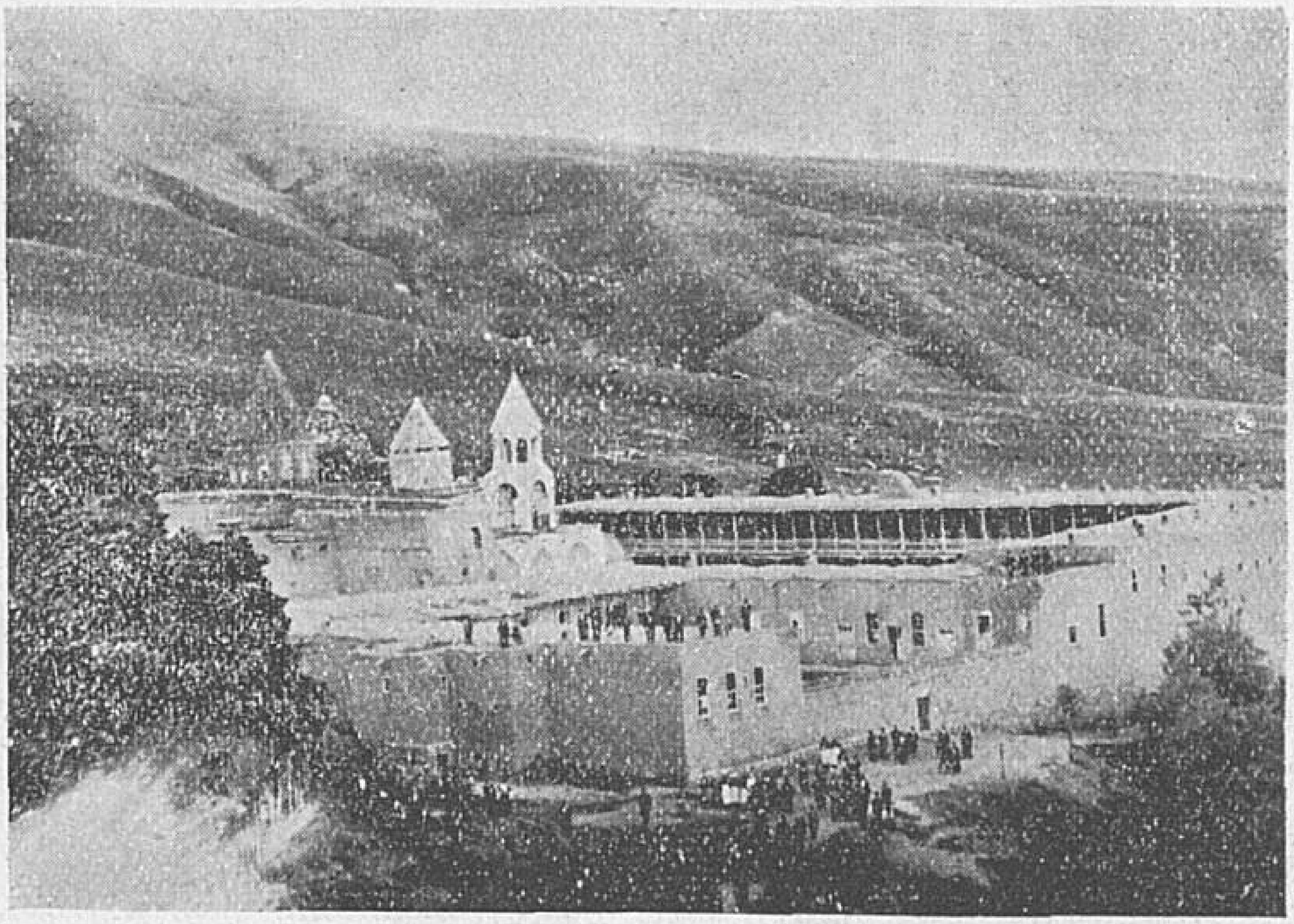
«Խրիմեանի աչքը Սուրբ Թաղարն էր», Խրիմեանի լուծն էր այդ մեծ վանքին մէջ ծառայել, ուր առաջ 1853ին իր վարդապետական օծումը: Խրիմեան ուշադրութեան առջին կայանը Աղթամարայ Ս. Խաչն էր, ուր Թեև կաթողիկոսական ապարոյ գոհը՝ իր կէտ նպատակին:

1857ի գարնան Խրիմեան իր մտմտուքի կը տեղափոխէ Վարագայ Ս. Նշան վանքը, որուն վանահայրութիւնը, Վանայ առաջնորդարանէն անկախ, յանձնուեր էր իրեն: Առանց ժամանակ կորնցնելու, Խրիմեան կը բանայ Վարագայ ժառանգաւորաց վարժարանը, ուր կը խմբէ 20—25 աշակերտ, Թոչակաւոր Թէ անՊո-

չակ, Վանէն, Հայաստանի միւս գաւառներէն, Կովկաս էն ու Պարսկաստանէն:

Արիմեան կը հիմնէր գպրոց, տպարան և թերթ՝ յատնական թուականներուն, Վասպուրականի մէջ...:

Երեք ճամբայ՝ մէկ նպատակի ուղղուած:

Վարագի վանք

Վարագայ վանական խնճոյք առաջնորդարանին վարի և վերի յարկերը առջին անգամ ծառայեր են իբր գաւարան՝ նորաբաց ժառանգաւորացի անդրանիկ ուսանողութեան: Յաջորդ տարին չէնք մը կ'երկարաձգուի դէպի Դրախտ, — վանքին դրախտանման պարտէզը, — վարի յարկը ծառայելով իբր սեղանատուն, և վերինը իբր ուսուցնարան ու ննջարան:

Այդ յարմարցուած գպրոցական չէնքին մէջ, և եղած պիւտճէով[2] կրթական գործը առաջ կը տարուի հապճեպ երեք տարի, երբ գործատին նիւթական ոյժը կ'ընկճուի:

կանխելը նաև կ'ուզէ ասկայն։ Եւ Արիմեան 1860ին իր նորակերտ գործին դեկը վստահելով[3] ժառանգաւորներու՝ կը դիմէ Կովկասի և Պարսոյ ազգայիններու նպաստին։ Իր գիրկն ու լեզուն հոն ալ նպաստ դնելով[4] իր չատ սիրած կրթական գործին պայծառութեանը, կը յաջողի կարեւոր օգնութիւն ձեռք բերել և կը դառնայ վան։

Նոր թափով կը ձեռնարկէ կրթական և հրատարակչական գործը։ Այս վերջինիս չրջանը, հակառակ իր կրած հարուածին, ամէնէն պայծառը կ'ըլլայ։ Անդրանիկ չրջանառութիւնները կը հասնին եռեք եռեք։ Այս միջոցին վրայ կը հասնի Արիմեանի ընտրութիւնը իբր առաջնորդ Տարօնի և վանահայր Մշոյ Ս. Կարապետ վանքին, առանց վարուցայ վանահայրութիւնը վրայէն առնելու։ Հայր Սրթիւը կը հետեւի վարուցին, առանձին իրեն հետ մտնել և մտնելի ու դպրոցի վերակացու ձեռնադրուելով։ Սակայն երթալէն առաջ, վարուցայ կրթական առաջադիմութեան ուսումն հոգին ու հակիչը, չի մոռնար կարգ ու կանոն գնել, և սկսած ու հաստատած գործը յանձնել կարող ձեռքերու։ Յաջորդ տարուան նոյեմբեր 19ին, Արիմեան Սրբազան՝ վանայ և Մշոյ իր հայրական հոգածութիւններուն համար «Հայրիկ» ժողովրդական անունը պատուած՝ կ'այցելէ Վան-Վարագ։

Արիմեանի երկրորդ հետազօտութիւնն վերջն ալ՝ Վարագայ վանական, դպրոցական և տպարանական գործերը կը չարունակուին նոյն ուղղութեամբ, թէև անշուշտ լքումի ենթակայ։ Վարագայ կրթական վարուցանին չրջանն է. գործին հոգին եղող Հայր Սրթիւը 1869 սեպտեմբեր 4ին Պատրիարք ընտրուելով, չուտով կը թողուր Վարագն ու Ս. Կարապետը։ Իր հետազօտութիւնները նոյնպէս անկման չրջան մըն էր որ կուգար։ Ձեռնասուն վարդապետները ու քահանաները

և նորահաս պատանիները թէև կը չարունակեն իր գործը՝ բայց իրենցմէ մեծ մաս մը Հայաստանի զանազան գաւառները ցրուած էին այլևայլ պաշտօններով։ Վասպուրական Արծիւին բոյնը սակայն երկար չի մնար անսէր։ Հայր Արծիւը, իր Պատրիարքութեան ծանրագլուխ վիճակին մէջ չի մոռնար Վարագը։

1857-73ի առաջին փորձն չկրնանէն եաք, Վարագայ կրթական գործը այսպէս թէ այնպէս կը չարունակուէր, պզտնալով ժամանակին հակամարտ հովերէն, կրնալ 1876ի Վանայ մեծ հրդեհին և 1880ի սովին ընտանեական պզտկութիւնը։ Սրտակեզ Հայրիկը խակոյն, մեծ չանքերով կը վերջայ մեղմել տղատանջ երկրին ցաւերը. նպաստ կը մուրայ աչխարհի ծայրերէն ու կը բաչխէ տուածներուն՝ մինչև որ արհաւիրքը կ'անցնի։ Սահման այդ քաւական չէր. տված միաքերու ալ մնաղք պէտք էր, և Հայրիկ՝ տղին յաչողած տարին՝ իր ժառանգաւորաց վարժարանին դռները լայնօրէն բանալով, կը համախմբէ նոր աչակերտներ, զոյն զոյն ժամանակի պահանջին՝ վերածելով Երկրագործական վարժարանի։

Երկրորդ փորձն չկրնան է աս։ Արևմտեան Հայրիկ նոյն միջոցին կը պնդէ մեծաձայն Սասնոյ գիւղը՝ վարագայ երկրագործական վարժարանին անունով, բայց գիւղացիք վերջը կը գրաւեն գիւղը իր լայնածաւալ մարգագետիններով։ Այս անգամ ալ, դպրոցը, նոյնիսկ երեք տարի կանոնաւոր կեանք ունենալէ եաքը, կը խանգարուի նորոգութեամբ։ Իր երկրագործական վարժարան՝ Վարագ մեծ արդիւնք մը չտուաւ թէև, բայց ունեցաւ իր տեղական ժամանակի օգուտները։ Հայրիկ՝ վարժարանին կից չինել տուեր էր ախոռակէ երկայրիկ չէնք մը ու յարակից գործարան մը՝ ուր կ'աչխատացնէր հեւանոտ դարձին արհեստաւորներու խումբ

մը: Սանք կը չինէին եւրոպական ձեւով մշակական գործիքներ: Հայրիկ այդ միջոցին էր նաև որ եւրոպական գործիքներով հարթ ու լայն ճամբաներ չինել տուաւ Վարագէն դէպի քաղաք, երկկարգ ուռիներով հովանաւոր:

Յետոյ տարուան ընթացքին՝ ամէն քան վաթսուն ուսուցիչներ երբ են Վարագայ վանքի վարժարանէն. նաև բազմաթիւ հոգեւորական ու աշխարհական հեղինակներ, պրոֆեսորներ, քարոզիչ-հրապարակագիրներ, քահանաներ, համեմատ և կրթուած արհեստաւորներ և պատուական չինարար վանահայր-առաջնորդներ:

ՉՈՓՈՒԵԻ

ԲԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:—1. Լեռներու վրայ հաստատուած: 2. Անգիներուն քան, հաւասարապես ընդունուած աշխարհի շուս մը չեզուներուն մէջ. կը նշանակէ «երեսացոյց»: 3. Վարչութիւնը, հաստատուրութիւնը չանձնելով: 4. Յանկարծակի, հուիրելով: 5. Հակառակ, անկարտաս դէպքերուն:

Ս. ՆՇԱՆ.— Վանայ նշանաւորագոյն վանքը, հաստատուած վարագ լերան վրայ, նրբեմն եօթը եկեղեցիներ ունէր բայց անոնցմէ միայն երկուքը կը մնան այսօր, Ս. Նշանն ու Ս. Գէորգը: Վանքին մօտերը կը գտնուին Հռիփսիմեան կոյսերու ճգնարանները որոնք ուրբաթօրյք կը կոչուին. նաև Թոռիկ կրօնաւորին ճգնարանը՝ որ գաղիա կը կոչուի: Աւանդութիւն մը կ'ըսէ թէ Հռիփսիմէ կոյսին վիզէն կախուած խաչավայրի մասնիկը ամբողջ 350 տարի այնտեղ թաղուած մնալէ վերջ, 655ին յայտնուած է Թոռիկ կրօնաւորին, 12 լուսեղէն սիւներու մէջ երեւալով անոր: Վարագայ մենաստանը փառքի օրեր ունենալէ վերջ, ինկած էր անփառունակ վիճակի մը մէջ: Խրիմեան ծաղկեցուց զայն, այնտեղ հաստատելով ժառանգաւորաց ու երկրագործական վարժարանները, մանուկ, ևն: Վարագայ վանքի վարժարանին հաստատութեան յիսնամեայ յոբելեանը, զոր քաղաքական պատճառներով կարելի չէր եղած տօնել բուն յիսնամեակին, 1907ին, մեծ շքով կատարուեցաւ 1910ին:

ՉԻԹՈՒՆԻ (Տիգրան Չիթճեան).—Բանասէր և հրապարակագիր։ Ծնած է Վան, 1881ին և աշակերտած է Երամեան վարժարանին, ուրկէ 1898ին շրջանաւարտ ելած է։ Աշխատակցած է Պոլսոյ գրեթէ բոլոր թերթերուն, «Շէմիր», «Հեռափէտ», «Վրոյր», Են. ծաձկանուններով, և իր բուն անունով, ընդհանրապէս քնատոհմիկ կեանքի նուիրուած յօդուածներ և ուսումնասիրութիւններ գրելով։ Իր ձեռագիր բազմաթիւ գործերէն երկուքը՝ «Գաւառիկ պատկերազարդ Բառարան» և «Արեւելեան խաղաշխարհ», վարձատրուած են Իզմիրեանց մրցանակով։ Հրատարակած է «Սասունց տուն» հայկական նշանաւոր դիւցազներգութիւնը։

Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ.—Տարօնի Տուրուբերան գաւառին մէջ հռչակաւոր վանք մը որ կառուցուած է Քաւթէ լերան մէկ տափարակ կողին վրայ։ Հայոց հեթանոսութեան ժամանակ այս վանքին տեղը կը բարձրանար Դեմետր և Գիսանէ չաստուածներուն մեհեանները զոր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ կործանեց, անոնց տեղ կանգնելով եկեղեցի ու վանք։ Ինք այնտեղ ամփոփեց Ս. Կարապետի և Աթանապինէս եպիսկոպոսի նշխարները։ Վանքին առաջին վանահայրը եղած է Գլակ ասորին, որուն անունով կը կոչուի նաև Գլակայ վանք։ Յաճախ իննամեան վանք ալ կոչուած է, իր մէջ գտնուող ինը աղբիւրներուն համար։ Ս. Կարապետ պատմական մեծ անցքերու հանդիսատես եղած է։ Ունի հոյակապ զանգակատուն մը։ Տաճարին դրան վերեւը կը գտնուին սպիտակ մարմարէ չորս արձաններ որոնք կը ներկայացնեն Ս. Գրիգոր, Ս. Սահակ և ուրիշ երկու հայրապետներ։ 1784ին՝ երկրաշարժ մը մասամբ կործանեց Ս. Կարապետը, բայց չորս տարի վերջ վերաշինուեցաւ։ Այսօր, Ս. Կարապետ նշանաւոր ուխտագնացութիւն տեղի կ'ունենայ վարդավառին։ Վանքը երբեմն այնքան հարուստ էր որ ամէն օր 180 հոգիի կերակուր կը բաշխէր և իր ախոռներուն մէջ 500 ձիեր կը պահուէին։ Ուխտագնացութեան միջոցին՝ ուխ-

տաւրներուն մէջ կը տեսնուին նաև Ցոյներ, Ասորիներ, Քուրդեր, Մահմետականներ և Եւրոպացիներ։ Վանը քանիցս Թալանի առարկայ դարձած է և այսօր շատ քան կրճատուցած է իր բեմնի ճոխութենէն։

ԱՂԹԱՄԱՐ.—Վանայ ծովուն այս հրաշակառոյց կղզին զոր Գաւիթ Արծրունի հոյակապ շէնքերով, պարիսպներով ու պալատներով զարդարած էր երբեմն, այսօր իր անցեալ ճոխութիւններէն միայն Ս. Խաչի նշանաւոր տաճարը ունի։ Ս. Խաչ շինուած է 915—921 թուականներուն, Գագիկի հրամանաւ, Մանուէլ անուն հայրապետական ճարտարապետի մը կողմէ, և մեծ հռչակ կը վայելէ իբր աշխարհի գեղեցկագոյն եկեղեցիներէն մէկը։ 921ին Ս. Խաչի մէջ օծուեցաւ Աղթամարի առաջին կաթողիկոս Եղիշէ Արքեպիսկոպոսը։ Աղթամարի կաթողիկոսութիւնը շարունակուեցաւ մինչեւ 1895, և դադրած է այդ թուականէն ասդին։ Աղթամարի կաթողիկոսական վիճակը կը բաղկանար Աղթամարի (Կաւաշ, Շատախ և Կարճկան) ու Խլաթի թեմերէն, 267 եկեղեցիներով և մօտաւորապէս 100,000 հայ բնակիչներով։

---

51. ՄԱՄԻԿ

«Կը քնանա՞ս... օ՜ն, արթնցի՛ր, սիրուն հանի։
Ննջած առենդ առէպ բերանդ կը չարժուիէր։
Քանդի քունդ ալ ազօթելու կը նմանի։
Այլ՝ Սուրբ Կուսին կարծես արձանն ըսուն այս գիշեր
Լռած է չունչդ, ու պահպանիչդ են աներկի[1]*։*

«Ինչո՞ւ այսպէս կ'իյնայ ճակատդ վայրանակ[2]*,*
Քեզ ինչ ըրնէք որ մեզ այլևս չիրես դուն,
Տէ՛ր, միայ հոգի, կը տժգունի նաև ճրագ
Թէ չլսես՝ հոգ ու լայս արդէն մարմրուն՝
Մենք ալ մէկտեղ պիտի մեռնինք խնդաուկրակ։

«Երբ արթնաս՝ մարած լույսն մօտ անկեղան
Մեզ տեսնելով՝ ինչ պիտ՝ ընես այն ժամանակ.
Քու թռունիկներ ոչ ու կոծերդ չպիտ՝ լսեն,
Տիրամայր կոյսն պիտի կանչես քեզ օժանդակ՝
Սեղմելով մեզ երկար առնն թևերուդ տակ:

Մանի՛կ... լաքէ՛, կը նուազէ երթալով լոյս,
Վառարանի շուրջը զուարթ խաղայ սառեր.
Մեր հիւղէն նոյա՛ւ խաւժե՛ն զուցէ չար ոգիներ...
Ո՛հ, արթնցի՛ր, թո՛ղ քու ալօթքդ³, դուն որ խրախոյս
Կու տայիր մեզ, կը վախցնե՞ս արդ քու թռուներ:

«Ինչպէս թևեներդ ալ սառեր են, սիրուն մանիկ,
Բա՛ց քու աչքեր. դուն հանդերձեալ մէկ աշխարհի,
Ու երկինքի, ու անյատոր ունայն կեանքի
Ու մահուան վրայ կը խօսէիր... լսէ՛, այժմիկ.
Մահն ինչ է... պատասխանէ՛, մա՛մ սիրելի»:

*
* *

Երկար տևեց լրենց հեծիւն և ողբ ու ցաւ.
Այդը ծանթից առանց մեծ-մօր զարթուած ապու,
Հնչեց օդին մէջ ազատ ձայն զանգակին:
Եւ խրխնան՝ անցորդ մ'հիւղին դռնէն տեսաւ
Թախուր մանճին ու Մուրթ Գրքին առջեւ՝ երկու
Պզտիկ ալաք՝ որ ծնրադիր կ'ալօթէին:

(Թրգմ. Ա. Դուպարեան) ՎԻՐՔՈՐ ՀՈՒԳՕ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Պոկուելու չեն երերար: 2. Գրպիդ վար կը ծոի: 3. Սկսի՛ աղօթել:

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ. — Իզմիրցի գրապէտ և հրապարակագրի, ծնած է 1842ին, Պուռնովա (Իզմիր)։ Մեր լուսապսի ֆրանսագէտներէն մէկն է և մեծ ծառայութիւն մատուցած է թրքահայ գրականութեան, պատրաստելով ֆրանսերէնէ հայ-աշխարհիկ բառարաններ որոնք ահագին նպաստ բերած են աշխարհաբար լեզուին, անոր զարգացման ու տարածման լուսապսի միջոցներէն մէկը դառնալով։ Աշխատակցած է թրքահայ թերթերու և պարբերականներու մեծ մասին ու թարգմանած է բազմաթիւ գործեր, ինչպէս Մոլիէրի կատակերգութիւնները (2 հատոր), Լաֆոնթէնի առակները, Սէնեօպսի «Համառօտ պատմութիւն քաղաքակրթութեան»ը, Նանզէնի «Դէպի բեւեռ»ը, և ուրիշներ։ Թարգմանած է նաև Նուպար փաշայի կենսագրութիւնը, անոր կցելով իր անձնական յիշատակները եգիպտահայ նշանաւոր պետական մարդուն վրայ։

---

52. ԴԱՇՏՕՐԴԻՆ

Գարուն է, դաշտարդին կեանք պարգեւող անուշ եղանակը։ Դաշտարդին՝ զարնունով վերածնած, յոխորտ վեր կեցած է կուռ ու կատարեալ հասակով, ջլապինդ բազուկներով, յղի թրանով։ Ան իր ազատնի կերպարանքին տակ տուժի քնութիւն մը տարեր է. ան դաշտին մէջ մռնչել պիտէ, իսկ բնակին[1] մէջ կը ծնչէ. ան մաքուր օդով չինչ սիրտ ունի, լեռներու բարձրութեան պէս մեծ հոգի ունի և դաշտերու չափ ազնուական է։

Ա՛լ գարուն է։ Արշալոյսը ծագած է արդէն ու դաշտավրդիին մասները կպած են արօրին։ Հօ՛, հօ՛, հօ՛, արտերու երկայնքը ակօսները կը բացուին հետզհետէ։ Ան իր աղօթքը լուսաբացին[2] մրթմրթացեր ու լրացուցեր է և հիմայ չինական երգեր ունի իր կոչտացած շրթունքին վրայ, սիրտը ուրախ է և հոգին գոհունակ։

Ամէն դի ձայներ են բռներ, մէկ կողմէն աղօթք, մեւս կողմէն երգ, ու չորս կողմէն աշխատանք։ Դաշտավրդիին քրտինքը, որպէս խոնդ ու առատ[3], հոլէն բացուած խնկամանանեւրուն[4] մէջ, վեր կը ծաւանայ[5] գոհունակութենէն։ Դուն որ կը ճաչակես, կը վայելես դաշտավրդիին քրտինքին վառոմը, բե՛ր չնորհակալութեան բաժինը, որովհետև, առանց դաշտավրդիի, քու սեղանդ անուշ հոգին զրկուած պիտի մնար։ Յարգէ՛ դաշտավրդին որ աշխարհի հարստութեան կը հայթայթէ։

Ա՛լ գարուն է։ Արեւը նիզակ մըն ալ բարձրացեր է[6]. ամէն կողմ մարդ կայ. գիւղերը պարպուեր, դաշտակայեր են. օրրանին պզտիկն անգամ գործի վրայ է, մօրը վզին ամուր կապած, կը պճրայ[5] բայց ձիկ չի հաներ. գինքը լսող չկայ. ամէնքը բեռ ունին ուսերնուն վրայ ու ձեռքերնուն մէջ. ոմանք փարչիկներով[7] եզեմական[8] չուբեր ունին. ուրիշներ դոյլերով անուշ թանապուրը. փոքրերը հացը մէջքերնուն կապած են. ուրիշներ քաղցրահոտ կերակուրներ կը կրեն ու կը կրեն։

Ամէնքն ալ մոռցած են երէկուան հոգերը. դաշիլ[9] ու վաստակիլ իրենց միակ պարտքն է։ Ցաւ, հիւանդութիւն մոռցած են. դաշտի աշխատանքը, անխտիր վաստակը[10] ամէնը մոռցնել տուեր է. կը հերկեն, կը ցանեն, կը տափնեն ու կը քաղեն, կը բահեն, կը չրեն։ Քրտինքը առատ առատ կը հոսէ՝ այտերէ ու ճակատ-

նել, բազուկները կ'երերան, քամակները կը կքին, ծունկերը կը կմոտին, բայց դաշտորդին այս ամէնը կը մոռնայ դառնալ առեր. մեռնելու ժամանակ իսկ չկայ. ու եթէ կարելի ըլար, մեռելներն անգամ պիտի հանէին որ գործէին:

Սրտերը խաղաղ են, հոգիները գոհ. ուժեղ բազուկներ, պինդ քամակներ կը լսուին անընդհատ, ուրախ ու գուարթ, անուշ ախորժակով կը ճաշեն, արեւուն ցոլքերուն տակ կը քնանան: Դաշտը եղեմայր[11] է, դաշտորդին աղամայր է[12], ու օրհնութիւնը ամէն կողմով առատացեր է: Ինչ չտեսնողներուն ցոլքն ու ալիքը, մառաններուն մէջի նուշն ու ընկոյզը, շարոցն[13] ու ելիքը[14] ծուղն ու պատեղը որո՞ն քրտինքին վաստակն են: Երբ հասկ պատուղնը իրենց գոյներով ու բոյրով սեղանը կը պարտարեն, երբ մեղրամի ծիրանը, մշմշուքը[15] խնձորը, մերաւէտ սոնձերը, ջրակի սալորը, կարմրուկ բալը, վարդաթոյր դեղձը, կարմրահաս նուռը, չաքարազօծ[16] ծուղը, ոսկի հատ քարկրահամ տոկոնները լսադոյին, անմոռանալի նարինջը ու դեռ քանի քիւր սեռակները կը ճաշակես. կը մոռնա՞ս արդեօք թէ որո՞ն բազուկներուն աշխատութեան կը պարտիս դանդ:

Այլ բոլորը դաշտորդին աշխատութեան ու դանդքին արդիւնքն են: Ե՛ւ ամպոյն դաշտորդին կը մոտյուն մէջտ. ո՛չ միայն կը մոտյուն, այլ չատ հեղ կ'արհամարհուն, որովհետեւ երկրագործ է, չինական է, գիւղացի է:

Բայց դաշտորդին է որ քու սեղաններդ կը ճոխացնէ, տունդ բարիքով ու քերքով կը հարստացնէ:

Սիրէ՛ զայն, ու երախտագիտութիւն մնայն անեցիր անոր համար: Անոր օրհնակ ձեռքերուն արդիւնքն է որ կ'ապրիս և ապրելուն համը կը զգաս:

ԳԷՈՐԳ ՎՐԴ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Բևակարաև: 2. Առտու կանուխ, արշալոյսին, յոյսը ևոր ծագած միջոցին: 3. Խուճկի տևսակ մը: 4. Ագորին բացած ակօսներուև մէջ: 5. Ծառի պես ուղղածից կը բարձրացաւ: 6. Երկիւղին վրայ ևիզակի մը երկարութեաև չափով բարձրացեր է: 7. Պզտիկ փարչ, ջուրի առևելի: 8. Քաղցրահամ: 9. Աշխատի: 10. Աշխատութիւևը: 11. Դրախտի պես գեղեցկացեր է: 12. Արտի պես արխացեր է: 13 եւ 14. Գաւառային բաղցրաւեվիլներ: 15. Մուշկ բուրող, աևուշահոտ: 16. Շափարով օծուած, շափարի մէջ թաթխուած, աևուշ:

ԳԷՈՐԳ Ծ. ՎՐԴ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ.—Ծևած է 1869ին, Բևևկեան գիւղին մէջ, որուև Մեսրոպեան վարժարանին տեսչութիւևը վարած է վեցչէն իբր ուսուցիչ պաշտօևաւ վարած է ևաև Զիմառայի դպրոցին մէջ: 1896ի երկրորդ և մեծ կոտորածին, իր կինը՝ Նապենի՝ դիւցազնաբար բոցերուև մէջ կը ևետուի ու կը ևահատակուի երկու պաւանեբուև հետ: Ասլանեան՝ այդ աղէտալի կորուստին վրայ կ'ուխտէ կղերական ասպարէզը մտևել: 1898—900 Տիվրիկի Ս. Լուսաւորիչ վանքին մէջ իր ևախաձեռևութեամբ բացուած որբանոցին դաստիարակ կը կարգուի. 1900ին կը ստանձևէ Սեբաստիոյ որբանոցին վերատեսչութիւևը, տարի մը վերջ վարդապետ կը ձեռևադրուի և Եւդոկիա կը ղրկուի իբր հոգեւոր հովիւ: Ցետոյ յաջորդաբար առաջևորդական պաշտօևները կը վարէ Ակն, Մալաթիա, Խարբերդ ու Ռօտոսթօ: Մշտապէս աշխատակցած է Պոլսոյ գրեթէ բոլոր թերթերուև: Ատանայի կոտորածէն վերջ իբր պատրիարքարանի պատուիրակ Ատանա ղրկուած է: Իր գործերէն հրատարակուած է միայն նշանաւոր գործիչ ժիրայրի կեևսագրութիւևը:

53. ՏՂՈՑ ՁԻԶԸ

Մատաղ դառները մարգերուն մէջ կը մայեն, մատաղ թռչնիկները երկնց բոյնին մէջ կը ճըւճըւան, մատաղ եղնտրները երկնց շուքին հետ կը խաղան, մատաղ ծաղիկները դէպի արեւմուտք կը բացուին. բայց մատաղ, մատաղ տղաքը, ո՛վ եղբայրներս, տեսէ՛ք, ահա կուլան դառնօրէն, կուլա՛ն, մինչդեռ կը խաղան ուրիշները, ազատ մարդոց աշխարհին մէջ:

«Ա՛խ, կը պոռան տղաքը, ա՛լ յոգնեցանք, ու չենք կրնար վազել ցատքել. եթէ դուրս խոտերուն կարօտը կը քաշենք, անոր համար է որ կ'ուզենք պառկիլ հոն ու քնանալ. ծունկերնիս կը դողան երբ դեսինը ծռինք, և կը ապշինք երբ քալել ուզենք. մեր ծանր ու դառն կսկիծն վերև՝ ամէնէն կարմիր ծաղիկը ձիւնի պէս սժգոյն կ'երեւայ, որովհետեւ օրն ի բուն մեր ճնշող բեռը կը քաշենք ու ածուխին մէջէն, հողին տակ, կամ ամբողջ օրը երկաթէ անիւները կը մղենք մեծ դրծատուններուն մէջ:

«Օրն ի բուն անիւները կը դունչեն ու կը պառնան՝ երկնց հուլը երեսնուս նետելով, մինչեւ որ արտերնիս աւրուի, գլուխնիս պաղայ ունենայ, մինչեւ որ պառերն անգամ դառնան երկնց տեղը. երկինքը կը դառնայ՝ ճերմակ ու դոլդոլուն՝ մեծ պատուհանին մէջ, կը դառնայ երկայն լոյսն ալ որ պառերն ի վար կը կամի, կը դառնան սև ճանճերն ալ որոնք ձեղունին վրայ կը վխտան, ամէն բան կը դառնայ ամբողջ օրը, ու մենք ալ ամէնուն հետ կը դառնանք. և օրն ի բուն երկաթէ անիւները կը խորդան, ու երբեմն փոխաք կը զգանք

աղաչելու անոնց, յիմար պատասխանել մը. «Ո՛վ անիւ-
ներ, կեցէ՛ք, գոնէ ա՛յսօր լուռ մնացէք»:

Այո՛, լո՛ւռ մնացէք, թողէ՛ք որ իրարու չնչելն իմանան, վայրկեան մը գէթ, ետքն քերնի. թողէ՛ք որ իրարու ձեռք բռնեն զովացնող սեղմումով մը. թո-
ղէ՛ք որ հասկնան թէ այս մեսրոպ յուրտ չարժուքը ամբողջ կեանքը չէ զոր Սատուած կը շինէ կամ կը յայտ-
նէ, թողէ՛ք որ իրենց հոգին զօրացնեն այն մտածման
դէմ թէ ձեր մէջ, թէ ձեր տակ միայն կ'ապրին, ո՛վ
անիւներ: Բայց նորէն, օրն ի բուն, երկաթէ անիւները
առանց կ'ընթանան, որպէս թէ ճակատագրին գործիքները
ըլլային, և այդ ատոր հոգիները գոռա Սատուած դէպի
լոյսը կը կանչէ, մութին մէջ, կոյր, կը քաշկռտուին:

Է. ՊՈՒՐԷԴ-ՊՐՕՈՒՆԻՆԿ

ՊՐՕՈՒՆԻՆԿ (Տիկին Լվիզաբէթ Պարէթ) 1809—1861.—Անգլիա-
ցի նշանաւոր գրագիտուհի. Մարդկայնական գաղափարներով,
գուրթով ու կարեկցութեամբ լեցուն լլլն մը եղած է, և իր բա-
նաստեղծութիւններէն շատերը հուժկու բողոքներ են գործա-
րանները մէջ անչափահաս տղաք չարաչար աշխատցնելու բար-
բարոս շահագործութեան դէմ:

---

54. ԵՐԳԸ

*Մարդիկ կան որ կը կարծեն թէ՝ խօսելուն քով՝
երգելը աւելորդ է:*

Երբ քաղաքակրթութիւնը մեզ կը մղէ ամէն բան չուռափոյթ ու համառօտ ընելու, երբ ճամբաները կը կարճցնենք և հեռաւորութիւնները կը բառնանք; երբ երիտասարդութիւնը՝ իր կանխահաս[1] զարգացումովը

ու ճերմկած մազերուն՝ ծերութեան հետ կը չփոթուի, և մարդկութիւնը՝ գլուխը եռին դարձնելու առեն չուշնեցողն պէս կը վազէ, այս ընդհանուր արշաւին մէջ ո՞վ կրնայ երթի մնացել:

Եւ սակայն, ճիշդ այս ճեղքնթաց տեղատումին, այս կանուխ հասունցող ու մաշող հոգիներուն համար աւելի անհրաժեշտ չի դառնար կազդուրուելու պէտքը: Այս գաղափարը ունցած է այն ֆրանսացի մը որ տասը հազար ֆրանք կտակած է Ֆրանսական Ակադեմիային, որպէս զի երկու տարին անգամ մը մրցանակ մը տրուի լաւագոյն երգին հեղինակին:

Արդեօք երգը այն հանգրուաններէն է ուր ամէն ոք կանգ կ'առնէ, իր յոգնութիւնը կը մոռնայ, կը կազդուրուի և յաջորդ օրուան կը պատրաստուի, ուրախ դէմքով դիմագրաւելով բոլոր ձախորդութեանց:

Ցաւոց երգը այն միակ բանն է որ մարդիկը կը մտեցնէ ու կը միացնէ իրարու, աղօթքին պէս ու արցունքին պէս, որոնք երկեր են անշուշտ, երգերուն գերազոյնները:

Եւ անկէ վերակենալ, չարունակելով ճամբան որ վերջ չունի[2], որ ծայր չունի, այս անդուլ ուղեւորութիւնը կեանքին՝ նուաղ դժնդակ ու աւելի տանելի քան մը կ'ըլլայ ա՛լ:

*
* *

Խոժոռ ճակատներու, մռայլամած դէմքերու, հասո ու թաւ ձայներու լռութիւնը՝ ճշմարիտ լռութիւնը չէ:

Պարզ ու վճիտ ձայն մը, խնդուն երես մը միշտ աւելի հասկնալի, հեռուապէս՝ աւելի օգտակար է. իր զուարթ երեւոյթն իսկ օգուտ մըն է ինքնին:

Ուրախութիւնը հիմայ այն կաթն է որմէ շատ կա-

նախ կը կտրուի մարդկութիւնը իր աւօրեայ հոգեբոյն ու մտմտուքնեղումը, և երկն է որ մանկութեան, անմեղութեան պատանքը կուտայ մեզի, որքան ալ վաղանցուկ ըլլայ այդ պատանքը:

Եւ որքան դեռ պէտք ունինք վերադառնալու հոն ուրկէ ճամբայ ինկած ենք [3]: Ինչ խրատներով ու խոհուրդներով լեցուն պէտք է ըլլայ մեզի համար այն ճամբան որուն չուրջը նայելու առիթ ունեցած չենք մեր արշաւասոյր ընթացքին մէջ, և ամէն բանի վրայ սխալ գաղափարով ու սխալ համոզումով եկած ենք հոս [4], այն կատախտումին մեծ վտանգը ճանչնալու ուղեորուն բուն պէս, որոյ վրայ՝ հեռադիտի ցիցերը՝ չարունակուղ պահն տպատրութիւնը կը թողուն:

Երգը անհրաժեշտ աւելորդ արդն է. ո՛չ այն աւելորդներէն մէկը զոր յափրացած քաղաքակրթութիւնը նորէ նոր կը ստեղծէ, այլ այն՝ զոր բնութիւնը տուած է մեզի իր անյեղլի [5] օրէնքներով, երկու նուագի մէջ ամփոփելով մեր կեանքին երկու ծայրերը. — նորածինի մը լացը ու ոգեվարքին հառնդիւնը:

*
* *

Մեր ժողովուրդը աւետելքի բանաստեղծ ժողովուրդներուն [6] պէս սիրած է միշտ երգը. պատառները, դիւղերը՝ ամէն տեղ, երգը ամէնուն բերանն է [7]. մշակը անով կը հեծկէ իր արտը, հովիւը անով կ'արածէ իր ոչխարները, անով կը ծանին նորածինին գալուստը, և հարսին նարօտը անով կը կապեն:

Մեծ քաղաքներու մէջ է որ, սխալ ըմբռնուած ծանրութեան մը հետամտելով, երգերու սովորութիւնը՝ ծիծաղելի կամ ամօթալի բանի մը պէս՝ վերնարու վրայ է քիչ քիչ: Մեր տղաքը, պատանիները, կորսքանակ ծե-

բուկնարու պէս ծալապատիկ նստած, խօսելով կ՚անցընեն առեններին: Ծպիտ չկայ երեսին, որովհետեւ կը վախնան որ տղայ կ՚երեւան:

Այս պատանութիւնը թո՛ղ վերադառնայ ուրախութեան, զուարթութեան կանոններուն, որոնք իր տարիքին կանոնները, գրեթէ պարտականութիւններն են:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. Տարիքի աւելի ծերացած, տկարացած: 2. Կեանքի հոգերուն ճամբան, շարքը: 3. Մանկութեան: 4. Հասուն տարիքին: 5. Անիսախս, անփորձ: 6. Հոդիկներուն, Աղաքներուն, Պարսիկներուն, եւն.: 7. Ամեն վարդ կ՚երգէ:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ. — Փաստաբան, գրագէտ, հրապարակագիր եւ քաղաքական գործիչ: Ծնած է 1860ին, կ. Պոլիս: Իր ուսումը ստացած է Խասգիւղի Շահնազարեան վարժարանը, յետոյ Կալաթա Սէրայի Լիսէն: Ունի նաեւ ճարտարապետ-երկրաչափի վկայական: Թրքահայոց լաւագոյն արձակագիրներէն եւ ամէնէն ըղուտ ու արի հրապարակագիրներէն մէկն է: Ութսունական թուականներէն ի վեր կ՚աշխատակցի Պոլսոյ թերթերուն: Խմբագրապետ եղած է «Մասիս» շաբաթաթերթին, երկու տարի (1892—93). «Մասիս»ի ամէնէն փայլուն շրջանն է ատիկա: Կանուխէն հրատարակած է ալմանակ մը, «Անհետացած սերունդը». իր նորավէպերէն մեծ մասը ամփոփուած են երեք հատորներու մէջ, «Խղճմտանքի ձայները», «Կեանքը ինչպէս որ է» եւ «Լուռ ցաւեր»: Անդամ ընտրուած է Օսմ. խորհրդարանին, ինչպէս նաեւ Ազգ. Ներպիսխանական ժողովին: Գրած է տակաւին քաղաքական եւ օրէնսգիտական մէկ քանի կարեւոր գործեր, թուրքերէն եւ ֆրանսերէն:

ԱԿԱԴԷՄԻԱ.—Ակադէմին տեսակ մը ժողով է ուր բազմաթիւ մարդիկ կը հաւաքուին՝ դեղեցիկ դպրութիւններով, գիտութիւններով կամ գեղարուեստով զբաղելու համար։ Պղատոն՝ յոյն իմաստասէրը՝ սովրութիւն ունէր իր աշակերտները հաւաքել Աթտիկէի (Յունաստան) Ակադէմոս կոչուած պարտէզներուն մէջ. ատկէ ծագած է «Ակադէմիա» բառը։ Եւրոպական դրեթէ բոլոր երկիրները բազմաթիւ Ակադէմիաներ ունին։

ՆԱՐՕՏ.—Երիտասարդ մը զոր պսակի ժամանակ՝ քահանան վեսին ու հարսին գլխուն կը կապէ երբ պսակ։ Հիմայ այդ զարդին տեղ կը գործածեն կարմիր ու ճերմակ մանածով շինուած առասան մը։

---

55. ԳԻՂԱՁԻՆ ԵՒ ԵՐԳԸ

Ժողովուրդին երգեցողութիւնը ունի ինքնուրոյն դպրոց ուր դաս կ'առնեն ամէնքը, ամէն ժամանակ երբ պէտք զգան։ Գեղջուկին դպրոցը, ուսուցիչը եւ առարկան՝ բնութիւնն է։ Ան ձեռք բերած է ամէն տեսակ փորձառութիւն, հմտութիւն, և բազմակողմանի ու կենդանի երգերով իր և բովանդակ բնութեան զուարթ ու մռայլ տրոփ յուզումները պայծառ նկարելու կարողութիւն։

Ութաքանչիւր գիւղացի քիչ գիտէ տեղական եղանակներն ու երգերը այնպէս, ինչպէս բարբառը։ Շատ զարգացած է իր մէջ երգական կարողութիւնը, միտքեան փոխներով և սուր յիշողութիւնով, որոնց առաջնորդն է զգոյշ լսողութիւնը։

Երգի ժամուն, ութաքանչիւր գիւղացիի համար, հեղինակութիւն է յատ խաղացողը։ Երբ անիկա նոր եղանակ մը կ'երգէ, ներկայ գանուողներն ալ կը սկսին այնքան արագ ու միաժամանակ կրկնել, որ լսողը կը կարծէ

թէ եղանակը առաջուց գիտէին։ Մանաւանդ պարի միջոցին՝ ուր պարապիչէն եաք ամբողջ խումբը պէտք է կրկնէ անոր երգածը, իւրաքանչիւրը ուշադիր մտիկ կ'ընէ որ չըլլայ թէ ընկերներէն եաւ և անոնց առջեւ ամօթով մնայ։

Փիւլական իւրաքանչիւր տեսակ երգ՝ տրլելու և ըսելու յարմար տեղն ու ժամանակը ունի, որոնց հետ սերտ կապուած է։ Շինական երգերը կը սուգծուին, կ'ըսուին ու կը տրլուին գործի ժամուն, տեղն ու տեղը։ Շինական երգերէն՝ հարսանեկանները կ'երգուին հարսնիքի օրերուն, որոշ տեղեր, որոշ ժամերու մէջ, և ամէն մէկուն քովին ինկած երգը իր կարգին։ Միւս շինական երգերն ալ յաւուրկ ուխտին օրը, ինչպէս օրինակի համար՝ վիճակի խաղերը Համբարձման տօնին։ Վիպական ու պատմական-վիպաքնարական երգերը, որոնք լուրջ բանդակութիւն ունին՝ ձմեռուան երկար գիշերները։ Իրիկուններ խումբեր կը կազմուին և զանազան տեղեր մէջ կ'երգեն, կը պատմեն ու կը լսեն։ Միւս քնարական-վիպական երգերը կ'ըսուին իրիկուան կամ ցերեկուան ազատ ժամերուն, և կամ՝ թեթեւ գործ ունեցած աոեննին, քոյօվնոց։

Ժողովուրդը արուեստական երգեցողութեան ընտած բանը չգիտեր։ Իւրաքանչիւր երգ իր տեղին, իր ժամանակին կը սուգծէ կամ կը տրլի։ Գործի ժամուն՝ գործի երգ, տունը՝ տնական երգ միայն կ'ըսեն։ Ոչ մէկ գիւղացի՝ տան մէջ նստած առենը՝ կալի երգ չըսեր. որովհետեւ կալերդը սուգծելու և ըսելու տեղն է կալը։ Ամէն մէկ երգ կապուած է գիւղական կեանքի մէկ րոպէին հետ և կուտայ միայն այդ րոպէին հաչիւը։

Շատ հետաքրքրական է երգի կամ պարի ժամանակ գիւղացի մանուկներուն ընթացքը։ Այս ու այն

ձակէն ներս կը մտնեն, ծալապատիկ կը նստին, երգող-ները մոխիկ կ'ընեն, կամ անոնց հետ այս ու այն կողմ կը պտուտքին, մանրիկ բերոնին ակամայ բանալով ու խիեալով կ'երգեն այնքան, որքան մանկական միտքը կ'ըմբռնէ և արտայայտելու վստահութիւն կ'առնէ: Խաղը վերջացածին պէս՝ կը վազեն առանձին անկիւն մը ու կը սկսին ներսէն մեծերէն լսածնին: Անոնց հեչա կուգայ երգին կարճ ու պարզ կրկնակը. բառերուն հետ չեն կրնար գլուխ ելլել[1], որովհետև բովանդակութիւնը անմատչելի է իրենց համար[2]:

*
* *

Հայ ժողովրդական երգեցողութիւնը կ'ըլլայ թէ՛ մեներգ և թէ՛ խմբերգ: Մեներգը կ'ըլլայ մէկ կամ երկու հոգուով: Առաջին պարագային՝ միակ մարդ մը կ'երգէ ամբողջ երգ մը կամ անոր մէկ մասը: Երկու հոգիով միասին կ'երգեն նոյն երգին զանազան տուները, կարդով, վոնն ի վոնս, նոյն եղանակով կամ ուրիշ եղանակով:

Խմբերգը երգեցողութիւնը ունի երեք ձեւ՝ պարզ, բարդ և խառն: Պարզ է՝ երբ խումբ մը միեակը կ'ըսէ երգը սկիզբէն մինչեւ վերջը:

Բարդ ձեւը առաջ կուգայ՝ երբ երկու հոգի, երկու խումբ, մէկ հոգի և մէկ խումբ կ'երգեն նոյն եղանակով, բայց օրսկ օրսկ, կամ հանդոյց հանդոյց իրար միանալով: Մէկը կ'երգէ և կը լռացնէ առաջին երաժշտական նախադասութիւնը. նոյնը կը կրկնէ միւսը. վերջին յանգաւոր ոտքէն՝ կրկնողին կը միանայ առաջինը երգելը, յետոյ կը շարունակէ երկրորդ երաժշտական նախադասութիւնը: Եւ այսպէս յաջորդաբար: Երբեմն մէկ խումբին կը միանայ ուրիշ գիւղի խումբ մը, և, իւրաքանչիւրը իր անկախութիւնը պահելով, իրարու

հետ կը մրցին հարց ու պատասխան տալով։ Բարդ ձեւերը յատուկ են պարերգներու համար։

Յառն ձեւը առաջ կուգայ՝ երբ միայնակ կամ խմբով երգեը իրարու կը յաջորդեն, առանց կանոնաւոր կարգ պահպանելու։

Յառն և ազատ ձեւով կ'ըսուին գոթթանեթգերը և կալեթգերը։

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Չեն կրնար ըմբռնել։ 2. Իրենց ըմբռնողութենեն, հասկացողութենեն բարձր է։

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.—Նեղկայ ժամանակներու ամէնէն նշանաւոր հայ երաժշտապէտը, ծնած է 1869 սեպտ. 26ին, Փոքր Ասիոյ Կուտինա (Քէօթահիա) քաղաքը։ 1881ին Էջմիածնայ Գէորգեան ձեմարանը մտած է և ինը տարի վերջ դպրոցական շրջանը աւարտելով, սարկաւագ ձեռնադրուած է հանդուցեալ Մակար կաթողիկոսէ։ Երեք տարի վերջ՝ աբեղայութեան աստիճանը ընդունելով Խրիմեան Հայրիկէն, ակսած է պաշտօնավարել ձեմարանին մէջ, երբ երաժշտութեան ուսուցիչ։ 1896ին, ռուսահայ նշանաւոր բարերար հանդուցեալ Ալեքս. Մանթաշեանի ծախքով Պերլին դացած է երաժշտական ուսումը կատարելագործելու։ Անտեղ աշակերտած է երաժշտապետ Ռիխարդ Շմիտդի, միեւնոյն ժամանակ հետեւելով Փիլոսոփայութեան Համալսարանին փիլիսոփայական դասերուն։ 1899ին իր ուսումը լրացնելով դարձած է Էջմիածին և ստանձնած է Մայր Աթոռոյ դպրապետի և Գէորգեան ձեմարանի երաժշտութեան ուսուցչի կրկին պաշտօնները։ Ժամանակ մը շըր-

ջած է Կովկասի Տայկական լեռները, ուսումնասիրելով Տայ եկեղեցական և աշխարհիկ երաժշտութիւնները, որոնց մասին հմտալից ուսումնասիրութիւններ գրած է։ Տուած է մեծ համերգներ՝ եւրոպական ստուններու, ինչպէս Պերլինի, Բարլինի, Ֆլորէնսի, Պէռնի, Լօզանի, ժընէվի, Վենետիկի ու Պոլսոյ մէջ և մեծ գնահատութեան արժանացած է ամէն ազգէ երաժշտագէտներու կողմէ։ Վերջին անգամ խանդավառ ընդունելութեան առարկայ դարձաւ Իգմիրի և Եգիպտոսի մէջ, իր ստեղծած համերգներով։

---

56. ԵՐԳԵՐՈՒՆ ՅՈՒՇԵՐԸ

Մարդուն անցնալ կեանքին մէջ հետաքրքիր յուշարաններն[1] են երգերը, դպրոցական կամ կրօնական երգեր, որոնք ամենու կեցրանների մէջ ընդհատուած[2] ատկի կամ մեռած թելերու պէս կ'անցնին կեանքին հիւսուածքին ամէն կարեւոր թելերուն ընդմէջէն[3], անոր բանդակ առատութեան մէջտեղին։ Անոնք այնքան սերտ ու զուգորդուած[4] են կեանքին մեծ ու փոքր հարցերուն մէկ պատահարներուն, անցքերուն և իրադարձութիւններուն հետ, որ երբ ո՛և է տեղ և ո՛և է ժամանակ ծանօթ, սիրական երգի մը բառերն ու եղանակը կը լսենք, յաճախ կը մոռնանք ներկան իր բոլոր սիրահատութիւններուն[5], և անցեալ կեանքը կ'ապրինք իրեն ներկայ իրականութիւնը։ Կարծես թէ մոգական ձեռք մը կ'ընկղմէ, հեռացնելով տարիներու կարեւոր շրջան մը, յանկարծ կը վերադրէ մեզ մեր անցեալ կեանքին մէջ, և անոր այդ անցեալին ամբողջ բոլոր դրուագներն ու առարկաները կը տոպանցին[6] մեր աչքերէն, և մենք անոնց հանդիսատեսն ենք, յաճախ յօժարակամ ու երբեմն դժկամակ։

Հետէն կամ մօտէն մեր ականջին կը հասնին երգի մը եղանակն ու բառերը, թերեւս բոլորովին անմտած ու մեքենաբար երգուած, և ահա այդ երգը կը փոխադրէ մեզ մեր մանկութեան անմեղ, անհոգ ու հրճուալից օրերուն մէջ, ուր սրեւը կարծես աւելի զուարթագեղ[7] ու ճաճանչափառ կը փայլէր, ուր ամպերը աւելի գեղեցիկ էին ու ծիրանեփայլ, ուր ծաղիկները աւելի հոտաւէտ[8] էին և թռչունները աւելի ճոռոմն, ուր դաշտերը, գետերը, լերանները աւելի սիրուն էին ու գաշտեալ, ուր աչխարհը՝ մանուկ մարքի մը հայեցակէտէն[9] դիտուած՝ գլխովին տարբեր էր այն աչխարհէն ուր հիմայ կ'ապրինք, և գերծ էր ամէն պատասխանատուութենէ, ամէն մաչեցնող մտահոգութենէ, որոնք մեր քունի րոպէները կը խանգարեն և մեր արթնութեան ժամերը կը պղտորեն[10]:

Անոնք յուչարարներն են նաև կեանքին ուրիչ սեռերուն և պատահարներուն. յուչարարները՝ որոնցմով մեր կեանքը հետաքրքիր դրուագներուն, որոնցմով մեր կեանքը հետաքրքիր հիւսուած է: Անոնք կը յիչեցնեն մեզ մեր երեսնի յաչողութեանց և փառքի պահերը, երեսնի ալ ձախող և մութ[11] օրերու կսկիծը կ'արթնցնեն մեր ներսերին: Երեսնի բարեբաստիկ ոճներու և հանդէսներու զուարթութենց մասնակից կ'ըլլան, երեսնի ալ սխրանաւոր և խանդաղիճ քարոզներու կը մրցանակեն մեզ: Երեսնի երիտասարդական խօլ ու անհաչիւ ձեռնարկներու, զուարճութենց և սրկածութենց՝ երեսնի անմոռանալի և յաւէտ յիչատակելի ուրախութեան մր յուչարարներն են: Երբեր կան գոյս երբ կսկիծը, կարծես թէ անգամ մըն ալ մեր ականջին կը հասնի նորածին մանուկի մը առաջին ճիչը. երբեր ալ կան որոնք կը յիչեցնեն մեզ մա-

հաբոյր [12] սենեակին մէջ մեր սիրելին վերջին խօսքերը :

Երգերը երբեմն բնութեան ամէնէն կախարդիչ [13] տեսարաններուն վերատուդրիչներն են , երբեմն ալ բնաւ կան ահարկու ազէտ մը կամ վայրագ վոթորիկ մը մեր միտքը կը բերեն : Երբեմն կը յիշեցնեն մեզ մեր երջանկաչէտ մէկ ճամբորդութիւնը , ընկերակցութեամբ մեր սրտին ամէնէն մօտիկ սիրելիներուն , երբ այդ ճամբորդութեան վերջանալը մեծ ազէտ մը սեպեցինք . երգեր ալ կան որոնք կը յիշեցնեն ուրիշ ուղեւորութիւններ , վտանգներով և արհաւիրքներով ակսլճուն [14] , և որոնց վախճանը կարծես թէ մեզի նոր կեանք բերեր , և մեր առջեւ նոր եղեամ մը [15] բացեր էր :

Երգեր կան զոր նոր կը լսենք՝ կարծես թէ զարձեալ կը զանուինք մեր հոգեկան կեանքի թաւիշնե րուն [16] , երկրէն այնքան հեռու և երկինքին այնքան մօտիկ , ուր չնորհքն ենք ունեցեր բարձրանալու , և երգեր ալ կան որոնք մեզի կը յիշեցնեն ալոտա և ոգեմոլոր անդունդները [17] , ուր գահավիժեր ենք երբեմն , վարձելիութեամբ պատրուակով : Երբ կայ որ մեզի կը յիշեցնէ բնական՝ անուշ ազէտ մը , որուն վերյուշերին խոկ կրնայ մեր մտքերը քաղցրացնել . երգ ալ կայ որ մեր աչքին առջեւ կը պատկերացնէ անոնք քաղցր ու նախնական պահեր՝ որոց յիշատակն խոկ կը քաւէ զմայլանքի արբշռանքը [18] ատոր մեզի , և մենք կը փակենք մեր աչքերը՝ զանոնք լուսին ըմբոշխնելու [19] համար , և վախնալով որ չըլայ թէ երկնային [20] այդ երանութեան տեսիլը անհետանայ :

Այսպէս , երգերը չարախաւսած են [21] կեանքը կազմող բազմաթիւ մեծ ու փոքր իրարայաջորդութիւններուն , պատահարներուն և պարագաներու հետ , և յաճախ կը զօրեն

պատկերացնել ամբողջ տեսարանները կեանքի մեծ թատերախաղին, որուն, մենք՝ մարդիկս՝ դերակատարներն ու հանդիսատեսներն ենք միանգամայն:

ՑԱՎԱ. ԱԼԻՔՍԱՆԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Յիշեցնող: Սովորաբար «յուշարար» կը կոչուի թատրոնի այն պաշտօնեան, որ բեմին առաջակողմը գտնուող ծակէ մը՝ ներկայացուած խաղը կը կարդայ, դերասաններու յիշողութեան օգնելու համար: 2. Մէջեն անցած: 3. Կեանքին կարեւոր դէպքերուն մէջեն: 4. Ողնուցած, միացած, յօդուած: 5. Կարեւորութեամբ, մեր վրայ կատարած զօրաւոր ազդեցութեամբ: 6. Կարգ կարգ կ'անցնիլ: 7. Չուարթութեամբ գնդեցիկ, ժպտուն: 8. Գունագեղ, գոյնզգոյն, «ևսխշել» (=ներկել) օտարամուտ բառեն: 9. Համակցողութեամբ, դիտելու եւ ըմբռնելու կարողութեամբ: 10. Կը խռովին: 11. Տխուր: 12. Մեռելական (ուր մարդ մեռած է): 13. Գրաւիչ, ոլորիչ, կարթիչ, հմայիչ, սանկոյցիչ, յարիշտակելու աստիճան գեղեցիկ: 14. Լեփ լեցուն, յօրթի, յորդող: 15. Նոր երանութիւն մը, նոր երջանկութիւն մը: 16. Հոգեկան վերացումներու, կրօնական յարիշտակութեանց մէջ: 17. Կեանքի շեղումները, մոլութիւնները: 18. Փիլոսոփիւնը, գեղումը: 19. Ճաշակել, հաճը առնել: 20. Գեղեցիկ, հոյակապ՝ ինչպես երկինքը: 21. Կապուած, զօրուած են այլիսկ առնր, ինչպես շաղախը կը միացնէ պատի մը քարերը:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱԼԻՔՍԱՆԵԱՆ. — *Իննապատ և հրապարակագիր. ծնած է Ատաբազարի մէջ, 1887ին, շրջանաւարտ եղած է Պարտիզակի բարձրագոյն վարժարանէն, և 1894ին ալ Ռօպերթ Գօլէճէն։ Տասնըեօթը տարիէ ի վեր Ատաբազարի Հայուհեաց վարժարանին մէջ կը պաշտօնավարէ երբ ուսուցիչ հայ լեզուի և մատենագրութեան։ Աշխատակցած է Պոլսոյ և Ատտասահմանի հայ թերթերու և թարգմանած է զանազան բնագի նշանաւոր բարոյախօս շատ վահնէյի երկու գործերը, «Պարզ կեանքը» և «Արդիւնաւոր կեանքը»։*

57. ՀԱՅՐ, ՕՐՀՆԷ

Հա՛յր, ես կ'ուրթամ այն ճամբայէն որ ճերմակ
Մազերուդ վիա կը տանի[1],
Վաստակաբեկ ոտքներուդ, ծեր սրտիդ
Եւ աչերուդ կենդանի...

Բաւական է... աշխատեցար, կըրկեր[2].
Ամէն նեռի, հարուածի
Վահան եղար ինծի համար[3]. հոգիդ է՝
Որ հոգւոյս մէջ կը յածի։

Իմ արիւնս է դոյացած քու քրտինքէդ.
Յոգնութենէդ ծիլն եմ արեւուր։
Հոգիդ, կարնի՛, երբ կուրծք կուտար մրրիկին՝
Ես չուքին տակ, հանգիստ, լուռ

Կը մեծնայի։ — Հարկ է հիմայ ա՛լ հանդչիս
Եւ ես քեզի յաչխատեմ...
Ծոնկէ՛նք, խոնկէ՛նք։ — Կ'ուզեմ կռուիլ, աշխատիլ,
Ելել կեանքին, կեանքին դէմ...

Հա՛յր իմ, օրհնէ՛. դողդոջ ձեռքդ գլխուս դի՛ր։
Թող մաուելէդ կամքն վար
Սրտիդ՝ եկած հոգւոյդ պայծառ խորանէն։
Վերջին ժամն է. օրհնէ՛, հա՛յր։

ԳԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Որ ծերութեան կը տանի զիս։ 2. Ծոգնութիւն եւ տառապանք (կրեցիր)։ 3. Ձիս պաշտպանեցիր ամէն վտանգներու եւ սպրանքներու դիմ։

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (Դանիէլ Զապուքքեան). — Թրքահայ նոր գրական սերունդին ամէնէն հայակապ բանաստեղծը։ Ծնած է 1888ին, Սեբաստիոյ Բրգնիք գիւղը, և նախնական շատ համեստ ուսում մը ստացած է նոյն գիւղի վարժարանին մէջ։ 1896ի արհաւիրքի շրջանին անցած է Պոլիս, մէկ քանի տարի աշակերտած է Վենետիկի Միաբանութեան վարժարաններուն, և 1902ին դարձած է Վենետիկ, Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարան, և անկէ ալ անցած է Պելճիգային Կանտ քաղքին համալսարանը, քաղաքական և ընկերային գիտութեանց հետեւելու։ Այդ շրջանին հրատարակած է մէկ քանի մանր գործեր, ինչպէս «Սարսուռներ»ը, «Զարդը», և., որոնք առաջին քայլէն իսկ սիրուն համբաւ մը շինած են իրեն։ Աշխատակցած է արտասահմանի կարեւորագոյն թերթերուն։ Իր գերթուածներուն առաջին մասը (1906—1909) ամփոփած է «Յեղին Սիրտը» անունը կրող ստուար հատորի մը մէջ։ Դանիէլ Վարուժան կը շարունակէ աշխատակցիլ տեղական թերթերու և հանդէսներու։

---

58. ԽԱՉԱԳՈՂԸ

Թողուլ ընտանիքը անտէր, երկար տարիներ չարունակ թափառիլ աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը, դրամ որոնելու համար չխնայել ամէն տեսակ անազնիւ միջոցներ, այդ է խաչագողին գործը։

Այլ և այլ երկիրներ թափառելու համար ան պիտէ

զանազան ազգերու լեզուներ, ծանօթ է անոնց սովորութեանց, և ինչ ազգի մէջ որ մանէ՝ կը խօսի այնքան վարժ որ դժուար է կասկածիլ թէ ան այդ ազգին չի պատկաներ:

Կերպարանափոխութեան մասին խաչագողը դիւային հնարագիտութիւն ունի: Ծպտիլ, այլակերպուիլ այնպէս որ բոլորովին ուրիշ մարդ երեւայ, ասոնք իրեն համար այն սեռակ խաղեր են որոնց մէջ անմրցելի է: Կարելի չէ խաչագողը սեռանիլ իր բուն պատկերին մէջ. այլ և այլ երկիրներու մէջ և հանգամանքներու մէջ, այլ և այլ պայմաններու համեմատ՝ միշտ նոր ձեւ և նոր կերպարանք կ'առնէ:

Խաչագողը իր մէջ կը բովանդակէ մարդկային ամբողջ հասարակութեան բնաւորութիւնները: Ան ընկերային կեանքի ամէն երեւոյթներու վրայ զարմանալի ճարպիկութեամբ կը բարձրանայ ու կը խոնարհի[1]: Ան հասարակութեան բոլոր ծալքերուն մէջ կը մտնէ կ'ելլէ: Ծարմարուելու անհամեմատ ընդունակութիւն ունի: Ժողովուրդին բարձր դասակարգին հետ ան հարուստ, փառասէր, թեթեւամիտ ու պերճախօս ազնուական մըն է, ազնուականի բովանդակ վայելք: Ժողովուրդին ստորին դասին հետ ալ բարի, միամիտ և անկիրթ ռամիկ մըն է, կատարեալ ռամկական պարզութեամբ: Փիլոսոփային հետ պերճախօս հեւտորի պէս կը վիճի, ամէն բանի մասին վճիռներ կ'արձակէ և համամարդկային բարձր ու վեհ գաղափարներ կը յայտնէ: Խաչագողը օր մը լոյս է, միւս օր խաւար. օր մը բարի է, օր մը չար:

Խաչագողը գարշելի տիպար մըն է: Ան ապականած, վճռացած, անբարոյականացած տարրերու[3] հրէշային ծընունդն է, ան նեխած չուրի մրուրն է:

Երեմի վոլոցային արիակ է. գիշերուան մթու-

թեան մէջ լրեն հանդիպող մեծաւոր անցորդը հարկաւ կրնայ անոր ճանկերէն ազատիլ։ Ծերերու քով ան բաւ բեպաշտ, երկիւղած քրիստոնեայ է, և երբ աղքատ մը տեսնէ, ողորմութիւն կուտայ։ Աստիպտոը չափազանց առաձգական և դիւթածք է. ամէն կտղապարի մէջ կը մտնէ [4] և ամէն տեսակ ձեւեր կ'առնէ, բայց երբեք միակ յատկանշական ձեւ մը չի պահեր։

Աստիպտոը պիտի կեղծել, պիտի խաբել, պիտի ճողոպրիլ ամէն ձեռքէ և աներեւոյթ ըլլալ։ Ան դեւի մը պէս կ'անյայտանայ և հրեշտակի պէս կը յայտնուի։ Եւ երբ բաղդը լրեն դէմ կ'ելլէ, բանտը իր պատճառական օթեւանն է։ Շղթաներէն չի վախնար, իսկ դահիճին առջեւ արհամարհանքով կը խոնարհեցնէ իր պարանոցը։

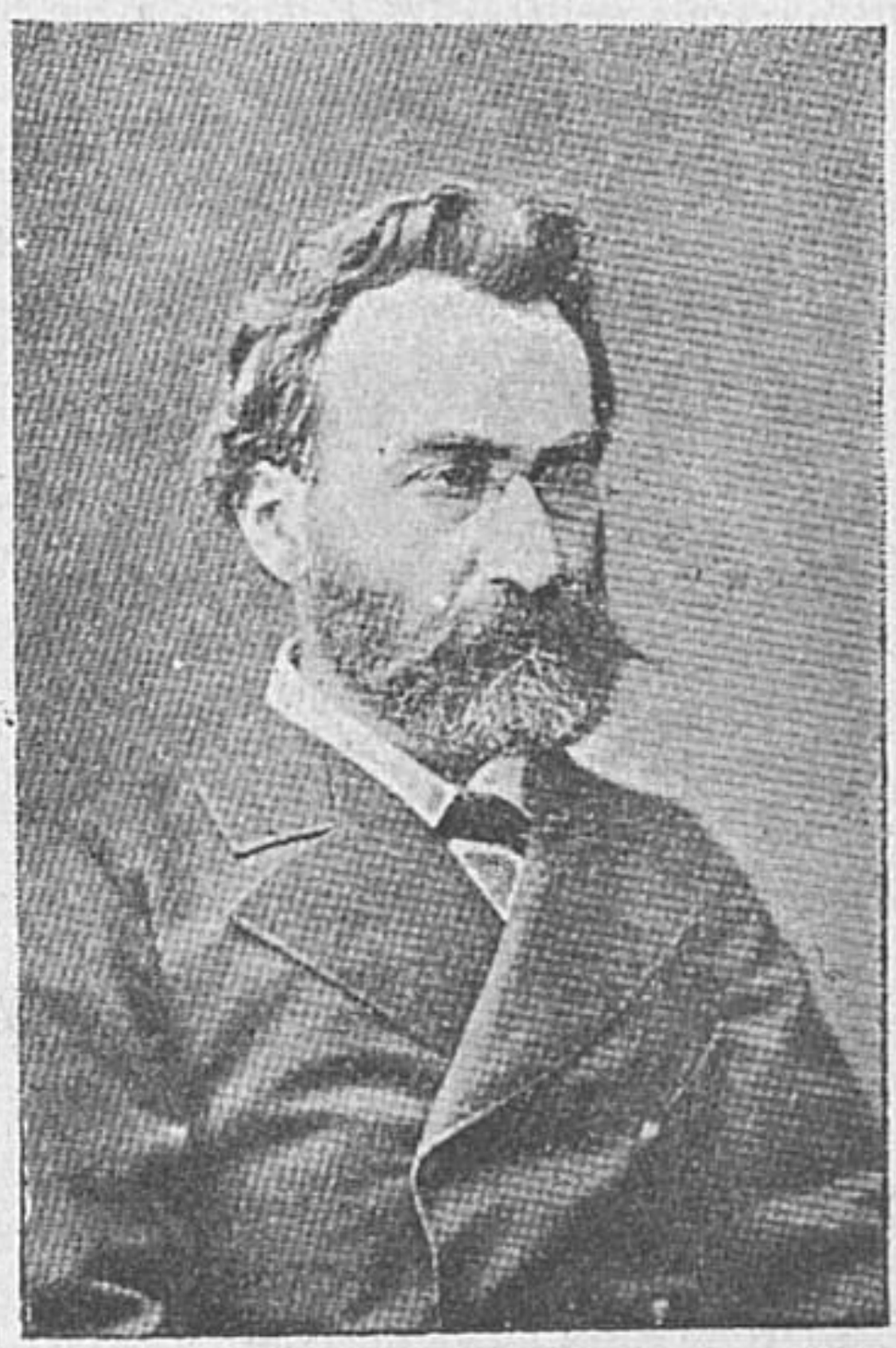
Աստիպտոը՝ իր հունձքի արտը կը նկատէ ամեղերքը։ Ան գիտէ լրեն պէտք եղածը կորզել մարդկային ընդհանուր աչխատանքէն։ Ան չի ցաներ, բայց կը հնձէ։ Աստիպտոը ամէն բան ունի, բայց ոչինչ չունի։ Ան կը նմանի գիշակեր մեծ գազանին որ ցուլին ամբողջ մէջքը կը խորտակէ՝ լեարդը ուտելու և արիւնը խմելու համար, ու մնացածը կը թողու և կը հեռանայ. յետոյ օրերով անօթի կը մնայ երբ ուրիշ որս չգտնէ։ Աստիպտոը օր մը կուշտ է, օր մը քաղցած, օր մը հարուստ է, օր մը աղքատ։

ԲԱՅՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—*1. Ընկերային կեանքի բոլոր պայմանները։ 2. Դասակարգերուն, աստիճանները։ 3. Հասարակութեան, ժողովուրդի մասերու։ 4. Ամեն տարազ, ամեն երեւոյթ կը զգենու։*

ԽԱԶԱՊՈՂ.—*Այս անունով կը կոչուին մասնաւորապէս Պարսկաստանի Սաւրա անունով խաշոր գիւղին հայ բնակիչները, որոնք սերունդէ սերունդ այդ զզուելի արհեստին կը հետեւին և ան-*

հաւասարելի կը մնան անոր մէջ։ Խաչապուղը սովորաբար կրօնական հաստատուԹեանց անունով զրաւր կը հաւաքէ, իբր Թէ այդ հաստատուԹեանց տալու համար, և ինք կը գրպանէ հաւաքածը։ Շատ անգամ կեղծ մասունքներ ու նշխարներ կը պատցնէ իրեն հետ և կը ծպտուի իբր կրօնաւոր։ ԽաչապուղուԹիւնը տարածուած է նաև հայկական ուրիշ ոստաններու մէջ։ Ասոնք ալ նշանաւոր են այս մասին։ ԳրականուԹեան մէջ՝ «խաչապուղ» կը կոչեն ընդհանրապէս բոլոր խաբեբաները, մանաւանդ անոնք՝ որոնք ինքզինքնին կարծեցեալ դիրքերու կամ արժանիքներու և առաքինուԹեանց տէր ցոյց տալով ժողովուրդը կը շահագործեն։

ՐԱՖՖԻ (Յակոբ Մելիք-Յակոբեան).—Ռուսահայ նշանաւոր վիպասան և հրապարակագիր։ Ծնած է 1835ին Պարսկաստան, Սալմաստի Փայաջուկ գիւղը։ Իր վէպերէն մեծագոյն մասը, ինչպէս «Խենթը», «Կայծեր», և.ն., կը նկարագրեն Թրքահայ ժամանակակից կեանքը, իր բոլոր տարապայման դրուագներով։ Այդ վէպերուն մէջ՝ Րաֆֆի դրած է որոշ դիտում. անոնցմով մանաւանդ պատրաստուած է Թրքահայ ընդվզումը ՀայուԹիւնը ճնշող ահաւոր բռնակալուԹեան դէմ։ Րաֆֆի, ընդհանուր հայ գրողներու մէջ գրեթէ ամէնէն ժողովրդականը եղած է Թէ՛ աբեւմտեան և Թէ արեւելեան Հայոց մէջ։ Գրած է նաև պատմական գործեր՝ ինչպէս «Սամուէլ», «ԴաւիԹ Բէգ», «Խամսայի ՄէլիքուԹիւնները», բազմաԹիւ վիպակներ, բանաստեղծուԹիւններ, և երկար ատեն աշխատակցած է Թիֆլիսի «Մշակ» օրաԹերԹին։ Թարգմանած է երկու գործեր՝ «Կայէնի կտակը» և «Ղարաբաղի ասպետը»։ Իր գործերէն մէկ քանին Թարգմանուած են եւրոպական լեզուներու։ Րաֆֆի մեռած է 1888 ապրիլ 25ին, Թիֆլիսի մէջ։

59. ԽՂՃՄՏԱՆՔ

Զուարթ, հանդարտ ու անուշ իրիկուն մըն էր, վասիլի եզերքը։ Գիշերը վրայ կը հասնէր ու պիւղին տուներուն պատուհանները կը սկսէին ճրագներով լուսաւորուիլ։ Ժամանակ էր ընթրելու և ես տակաւին վողջը կը պտտէի։ Տան մը դոյ դրան առջեւ խաղոյ ծախող մը՝ կռնակի բեռը գետին դրած՝ յոյն ձեռքերուն մէջ արծաթէ դրամ մը կը դիտէր, մէկ կողմէն միւսը դարձնելով զայն, գլուխը մօտեցած մոմի կտրին որ կը վառէր կռպովին մէջ։

—Չէլէպի, ըսաւ աղեսկելով՝ երբ մօտեցայ իրեն, խնդրեմ, անգամ մը նայէիք, լա՞ւ է այս դրամը։

Մէճիտէ մըն էր իր ուչադրութեան առարկան։ Ես չէի կրնար դատել, բայց կը ջանայի տոյզ պատասխան մը տալ՝ ծառայութիւն մը մատուցանելու համար այդ հակայ մարդուն որուն դրամագլխին եթէ ոչ ամբողջ՝ գէթ մէկ կարեւոր մասը կը կազմէր խնդրի առարկայ եղող դրամը։ Ինք կը պատմէր նոյն միջոցին թէ պինդը կանչած էին հոն քսան-երեսուն վարպի խաղալ գնելու համար, թէ մանր դրամ չունենալով մէճիտէյէն առած էին իրեն, թէ ինքը վոխարէն սոխպուած էր պարպելու քսակին մէջի գրեթէ բոլոր հնչուն դահեկանները։ Ան՝ չուչա եթէ առած դրամը կեղծ ըլլայ՝ իր ամբողջ ունեցածը մէկ անգամէն կորնցուցած պիտի ըլլայ չնչին վաստակի մը համար, կորնչելով նաև երկար օրերու աչխատութեանց դժուարին[1] հասոյթը, խնայողութիւններուն պտուղը[2], գոհողութիւններուն արդիւնքը։ Եւ ասոնք կ'ըսէր մեղմ, քաղցր ու անարուեստ լեզուով մը, մինչդեռ ձեռքովը կը սրբէր քրտինքը որ կ'ողո-

ղէր ճակատը, դէմքը, լայն ու մազոտ վիթխարի կուրծքը։

Բարեբախտաբար ծանօթ մը անցաւ այդ պահուն, ու մեզի մօտեցաւ հետաքրքրութեամբ։ Բացատրեցի իրեն խեղճ մարդուն կացութիւնը։ Ինք դրամը առաւ ձեռքը, հնչեցուց զայն գետին նետելով քարին վրայ, նորէն առաւ ձեռքը, պահ մը դիտեց, ու վճռական կերպով պատասխանեց.

— Հոգ մի՛ ընար բնաւ, լաւ է դրամը. բայց եթէ կ'ուզես աւելի ապահով ըլլալ, ուրիշ մը առ քեզի և քովդ ինծի տուր։

Խեղճ գաւառացին գոհունակութիւնը անկարելի է նկարագրել։ Երբ ընդունեցաւ ծանօթին դրացնէն եղած վայրեն ու գեղցիկ դրամը, սկսաւ աղօթել, չնորհակալ ըլլալ։

— Ինծի համար, կ'ըսէր, ամբողջ հարստութիւն մըն է ասիկա։

Ու թաչկինակին մէկ անկիւնը լաւ մը կապելով, կուրծքին վրայ՝ շապիկին ու մորթին մէջտեղ՝ գօտիին տակ կը գետնէր ինամքով ու մեծ ուշադրութեամբ։

Երբ կտրուկը չալակը առած՝ խեղճ մարդը հեռացաւ՝ կրկնելով չնորհակալութեան աղօթքները, ներքին մեծ գոհունակութիւն մը կը զգայի ներս եղած այս ծառայութեան համար. մտս մըն ալ ես ինծի քաջին կը հաշուէի այդ ձմեռուան երախտագիտութենէն, որուն սակայն չմտաղցուիլն ծանօթս միայն արժանացած էր։

Բայց ժամանակ չունէինք հաճութիւնս յայտնելու ընկերոջս, որ՝

— Երկու ամիս է, կ'ըսէր ցած ձայնով, թեւէս քաշելով ու քովնի ակնարկներ նետելով դէպի ետ՝ ուրկէ անհետացած էր խաղող ծախողը, երկու ամիս է

որ կը մտածէի թէ ինչպէ՞ս և որո՞ւ պիտի կարենամ քշել առ քովի կեղծ մէճիտիէս, որ կարծես գրպանս կ'այրէր[3]*...*

Ե. Մ Ե Ն Ե Կ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Դժուարութեամբ վաստկուած: 2. Արդիւնքը: 3. Որուն գրպանին մէջ գտնուիլը գիտնալիքս կ'ըլլար ա՛յլեւս, որեւէ պիտի ըղձայի՝ երբ աւելի տեղ կրակի կտոր մը գտնուի գրպանիս մէջ:

Ե. Մենիկ (ծնուած Շնորհքեան). — Թրքահայ հրապարակագիրը, ծանօթ մանաւանդ այն աշխատակցութեամբ զոր ննասուն տարուան թուականներուն նուիրած է Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին: 1890ին, քաղաքական պատճառներով ստիպուած էր Բարիզ ապաստանիլ, ուրկէ կը թղթակցէր «Հայրենիք»ի, «Ե. Մենիկ» ծածկանունով: Աշխատակցած է նաև ազատամտութեան մէկ քանի թերթերու:

---

60. ՀՈՐԹԸ

Մեր ճանապարհին վրայ շատ գիւղեր տեսանք, ուրկից մէջ ցերեկին չորմուտ և գիշերը ճրագ չկար: Եւ ամէն տեղ սով կը սիրէր:

Պատի՞կ բան է սովը:

Քանի՛ քանի դուռներ զարկինք, և ամէն տեղ սովը, տղմնեղուս զարհուրելի աչերը կը ցցուէր մեր դէմը:

Մեր առջեւ. վրաքրիկ խրճիթ մը կար որուն կտուրին վրայ բոլոր ծուխ մը կը պտտէր: Այդ ծո՛ւխը... Թանգագին ժպտուէնի պէս մելմիկ կը գալարուէր քանիին առջեւ և կը գրաւէր մեզ. ան մեր յոյսն էր, մեր անօթ խեղճուկ յոյսը, ուրկէ կախուած էինք, և որուն կը դիմէինք մեր յետին ոյժերը հաւաքելով:

Ինչ վերջը մենք մեծաւոր խրճիթին դրան առջեւն

էինք։ Դուռը բացինք ու ներս թափուեցանք։ Թոնիրը իրօք կը վառէր, և անոր չուրջը կուտակուած էին երեք հոգի՝ մինչեւ ատրիքով կինը մը իր երկու աղջիկներուն հետ, որոնցմէ մէկը հացին վրայ ատրճան կ'երեսար, իսկ միւսը երկու։

— Ճամբորդներ ենք, քուրի՛կ, պատառ մը հաց կ'ուզենք ու քիչ մը հանգիստ։

Կինը մեզի նայեցաւ ուշադրութեամբ։

— Զարմի՞կ էք, հարցուց։

— Զարխ ենք, քուրի՛կ, ձիւն ու ձմրան ինկանք, սեւ օրի տէր ենք, հետս պիտի երթանք, բուք-բորանը[1] խեղդեց մեզ։

— Նստեցէ՛ք, տաքցէ՛ք, Աստուած ողորմած է։

Եւ չարուեցանք թոնրին չուրջը. կը տաքնայինք ու մեր թաց հագուստները կը չորցնէինք։ Խրճիթը փոքր էր ու գետնափոր. սև առաստաղը կ'իջնէր ցածլիկ պատերուն վրայ, հազիւ ոտքի կանգնելու տեղ թողլով։ Տան միակ փուռաժքը[2] մէկ հատիկ հնամաշ փախոթ մըն էր որուն վրայ երեխաները նստած էին, և նոյնքան մաշած քուրձ մը որ կ'երեւայ թէ իբր վերմակ կը ծառայէր, և առջեւ հնամամ ծալուած ու անկիւնը դրուած էր։ Պատի մը տակ, չուրի տափրին մօտ, հանդարտ պառկած էր փոքրիկ հարթ մը որ յիմար աչքերով մեզի կը նայէր և կամ խնճ խնճ կ'որոճար։

— Իմ հորթս է, բաւ մեծ աղջիկը՝ ձեռքը երկարելով դէպի կենդանին։

Ցետոյ ոտքի ելաւ և դնաց անոր գլուխը չոքելու։ Ջնքշութեամբ ծռեցաւ կենդանիին վրայ, և իր սև երկար մազերով բոլորովին ծածկեց անոր դունչը։ Միայն անոր մեղմ համբոյրներուն ձայնը և անուշ մրմունջները կը լսէին։

Փոքրիկ աղջիկը անշարժ էր. հիւանդոտ երեխայ մըն էր, ուռած փորով, գունաթ, անկողնոտ ու նիհար դէմքով, որուն մանաւոր արտայայտութիւն մը կուտային ուռած խոշոր աչքերը: Այդ աչքե՜րը... ներս մանելնէս ի վեր մեր վրայ յառած էին տեսակ մը յամառութեամբ որ մեզ կը ճնշէր: Ան կարծես դժգոհ էր մեզմէ, վիշտ կը պատր մեր ներկայութենէն և անհանգիստ էր: Մեծ աղջիկը վերարկուս, նաեւ փոքրիկին քոլը, վերցուց անոր վոխտ ձեռքը որ մեղրամոմի գոյն ունէր, և սկսաւ անոր հետ խաղալ:

— Կը մեծնայ, չատ կը մեծնայ, կով կը դառնայ, կամ ու ամբ կուտայ, կ'ըսէր մեզի՝ փոքրիկ քոյրը ձեռքերը խաղցնելով:

— Հայրդ գնայ, ա՛լ ետ չգայ, ձագո՛ւկս, բաւ մայրը, ատոնք ալ ճամբայ են, քաղցած են, եկուր երթանք հոգ ճարենք որ Սուտած հորթդ չուտ մեծցնէ:

Մայր ու աղջիկ ոտքի եղան. աղջիկը վազեց, նոյնն վոխմոռնցաւ հորթին, իր գանգուր մազերուն մէջ թաղեց անոր դունչը, յետոյ չոտպոտ հետեւեցաւ մօրը:

Մենք մնացինք մինակ՝ մեզ հիւծող սոսկալի անօթութեան և այն փոքրիկ աղջկան հետ որ միշտ անշարժ ու յամր նստած կը մնար իր տեղը՝ նայուածքը դարձուցած դէպի դուռը ուրկէ անհետացած էին մայրն ու քոյրը: Դէպի դուռը կը նայէր նաև հորթը. ան պղեւս էր որոճար: Կարծես խօսք մէկ ըրած՝ ամէնքս միասին հորթին յառեցինք մեր նայուածքը. ամէնուս զգալման սոսկալի հիմայ այս փոքրիկ կենդանին էր որ կամաց կամաց զգուխը խոնարհեցուց, աչուընները գոցեց ու քնացաւ հանդարտ:

Ինսանկի քաղցը մեզ կը սպաննէր դանդաղ, տաժանելի մահով, և միայն այդ հորթը կրնար մեզ փրկել:

Այս մտածումը վատուց կը զբաղեցնէր ամէնքս ալ, քայց ոչ ոք միտս կ'ընէր[3] միւսին յայտնելու. ամէնքս ալ կ'աշխատէինք խեղդել այդ մտածումը որ ոճրին եղբայրն էր[4]: Այս ողբերգի տունը իր դժբաղդ երեւոյթով, քաղեխտ կինը իր զզվելի[5] երեխաներուն հետ, աղջկան աչքը դէպի հորիզը, այս ամէնը բաւական էին որ զբաղէին մեր նկարը կրծող հրէշը[6]: Բայց երբ հետացան մայր ու աղջիկ, երբ մնակ մնացինք այս հորիզին հետ, այն ատեն՝ կխախտուար հորիզին մէջ՝ առեղծուածը մէկը այն դժոխային վարկեանները, որոնց միջոցին ոճրին դիւային հմայքը կը դերէ[7] մարդը. միտքը այդ պահերուն՝ դող կ'ելլէ յանցանքին մեծութենէն, բայց ձեռքը կրկին կը բարձրանայ, ով գիտէ ինչ մտքի, ինչ անհասկնալի այժէ մղուած: Առանց իրարու խօսք մը լսած ըլլալու, մենք մէկիկ մէկիկ ոտքի ելանք, և իրարու հետեւելով չարուեցանք հորիզին չուրջը, որ արձագանգ, ապուշ ապուշ մեզի նայեցաւ ու նորէն սկսաւ որճալ: Գոնաւս էինք, չունչերնիս անհանգիստ էր, և մեր չարժումներն ալ անկապ էին ու վճռական: Իրարու նայեցանք բռնելուն, և նոյն համաձայնութենէն դղրդացինք վարկեանապէս վտռտուքս այդ կենդանին և զայն քոնիրին մէջ խորտկելու: Մեր յուզմունքը այնքան մեծցաւ որ մենք պատրաստ էինք ակռաններով պատառելու այդ դժբաղդ արարածը և հոգ հոգ լափելու: Մենք մոռցած էինք ամէն բան. չէինք դիտեր թէ ո՞ւր ենք, ինչ կ'ընենք. խղճերնիս քար կտրած էր, մնացած էր միայն մեր անօթութիւնը և այս պատրաստի կերակուրը, այս հորիզը:

Մենք կատաղի գազաններ դարձած էինք:

Մէկ վարկեանի մէջ քանի մը ձեռքեր միանգամայն երկարեցան դէպի հորիզին պարանոցը: Կենդանին ցա-

ապին քառաչ մը արձակեց, բայց անոր ձայնը՝ սեղմող մատներու տակ դարձաւ անյայտ, օդհատական խրխռոց, որ խկոյն լռեց. դանակ մը քարձրացաւ, չեղբը փայլեցաւ օդին մէջ, բայց նոյն վայրկեանին՝ տան միւս կողմէն՝ ճիշտ հարթին ձայնին պէս ուրիշ քառաչ մը լսուեցաւ.

—Բա՛ ա՛...

Եանիս նայեցանք սարսափած. փոքրիկ աղջիկն էր, որուն գոյութիւնը մենք խապտ մոցած էինք, և որ անանկալ թէ ինչպէս անծանօթ ու սարսափելի մարդիկ կը խեղդեն լրենց հարթը, կարծես իրր զերադոյն միջոց բառնչեց՝ զայն վրկելու համար: Մեր ձեռքերը եա քաշուեցան, դանակը վար ինկաւ. հարթը թողուցինք, ու կը նայէինք այդ փոքրիկ, հեւանոտ սարսածին, կը նայէինք պայծյմով ու նողկանքով: Անոր դէմքը կարմրած էր բուռն ճիգէն ու յուզմունքէն, խոշոր աչուքները կը վայրաւակէին անախորժ հուրով. այդ փոքրիկը մեզ կ'ատէր իր անմեղ հոգիին բոլոր զօրութեամբ: Զարհուրելի էր այդ երեխան, զարհուրելի էր անոր բոյնասուածքը՝ որուն առջեւ մենք ընկճուեցանք: Մեզի անանկ կը թուէր թէ մայրը՝ հեռանալով՝ ամեկա պահապան թողած էր մեր վրայ, յատկապէս ամեկա՝ որ արդէն վաղուց ի վեր կը կարդար մեր հոգիին խորը: Սովը՝ մեզի համար կամաց կամաց մարմնացաւ այդ երեխային մէջ, անոր ուռած փորին, անոր վախ դէմքին, մանանեխ այն սարսափելի թունաժէտ աչքերուն մէջ:

Եւ մենք կ'ատէինք զայն, բայց չէինք համարձակեր անոր դէմ դնել. իր փխրուն[8] մատներով, իր փայլուն աչքերով՝ ան դապած էր մեր դաղանային արժանապատուութիւնը. մենք ընկճուած՝ ոչնչացած էինք: Ան մեր խիղճն էր, մեր կենդանի խիղճը, որմէ կը դողայինք:

Ս. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ռուսահայերէն բացատրութիւն մը որ ձիւնախառն փոթորիկ կը նշանակէ: 2. Գորգ: 3. Կը հաւատամակեր: 4. Ոճիրի պէս բան մրն էր: 5. Խեղճուկրակ վրայ գլխով: 6. Հորքը մորթելու մեռածուկը: 7. Գերի կը դարձնէ, կը գրաւէ: 8. Փոխրիկ, տկար, դիւրաբեկ:

ԱԻԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ. — *Ռուսահայ նշանաւոր գրագէտ, հրա-*

պարակագիր, և ազգային գործիչ: Ծնած է 1866ին, Իգդիրի մէջ: 1890 ական թուականներուն Տաճկահայաստանէն Կովկաս գաղթող հայ վաճառականներու խղճալի վիճակը իրեն համար ներշնչման աղբիւր մը դարձած է, և սկսած է Թիֆլիսի «Մշակ» թերթին մէջ հրատարակել սրտապրաւ պատկերներ ու վէպիկներ: Ժամանակ անցնելով, դարձած է ռուսահայոց լաւագոյն գրագէտներէն մէկը, անբերապանցելի մանաւանդ իր հոյակապ ոճով որ ճշմարիտ արուեստագէտի խառնուածք մը կը մատնէ: Վերջէն աշխատակցած է Կովկասի «Յառաջ», «Աւետիք», «Վտակ», «Երկիր», «Գործ», և՛ թերթերուն, ջղուտ և խտէտ հրապարակագրի տաղանդ մը ի յայտ բերելով: Ժամանակ մը մնացած է Եւրոպա և իր ուսումը կատարելագործած: Ունի բազմաթիւ վէպեր և վէպիկներ, ինչպէս «Ազատութեան ճանապարհին»ը, «Արապը», «Մրրկի սուրբը», «Պատկերներ»ու երկու հատորները, «Խեղճերը», «Լուսթիւնը», «Կեանքի վէպը», «Անդունդը», և այլն, ազգագրական ուսումնասիրութիւն մը՝ «Հոս կինը», Իտալիոյ նուիրուած գեղեցիկ մենագրութիւն մը և թատերական գործեր, ինչպէս «Արցունքի հովիտը», «Սեւ թռչունը», Ուխտաւածները»: Ահարոնեան ծանօթ է նաև «Ղարիբ» ծածկանունով: Վերջին տարիները բանտարկուեցաւ Թիֆլիսի մէջ, իբր մասնակից 1906 թուականի յեղափոխական շարժման, և գինքը բանտէն փրկելու համար Եւրոպացի նշանաւոր

պրապէտներ ու Հրապարակագիրներ խնդրապիր մը մատուցին ուս կառավարութեան Ահարոնեանի գործերէն շատերը թարգմանուած են եւրոպական քսանմէկ լեզուներու, մանաւորապար ուսերէնի եւ պերմաներէնի։

---

61. ՍՈՎ Ը

Քահանան կանգ կ'առնէ ցածուկ խրճիթի մը սեմին վրայ։ Դուռը ծածկուած է ձիւնի թանձր խաւով մը։ Ծերունին անոր մէջ կը մխրճէ իր կմախացած [1] ձեռքը, զայն քիչ մը կը քերթէ, ու իր սառած մատուքները փայտին վրայ կը սկսի զարնել, ճմլել։

Զայն ձուն չգար ներսէն։ Քահանան, պահ մը, կը սպասէ։ Յետոյ նորէն դրան կուրծքին կ'ինչեցնէ, եղկելիօրէն, իր կարկամած բունդքը։

— Բացէ՛ք, բացէ՛ք, ես եմ, Տէրտէրն է...

Պատասխան չկայ։ Ո՛չ մէկ շշուկ, ո՛չ մէկ խշրտում կը լսուի ներսէն։

Ծերունին՝ անհամբեր՝ կը սրտմտի, կը յամառի։

Իր անպիտան անդամները սկսեր են ինքիր անդրդ ցուրտէն։ Ա՛լ չի կրնար դիմանալ։ Վերջին բուռն ճիգ մը կ'ընէ։ Դղրդեան պատասկները ձիւնի սառած խոնէն կը կոմնցնէ ու բոլոր ապտած ուժովը կը հրէ։

Խրճիթին դուռը մէկէն կը բոլոտի կռնակի վրայ։

Քահանան ներս կը մտնէ։

Հազիւ քանի մը քայլ, ու անդ կանգ կ'առնէ պահանջած՝ անատոր տեսարանի մը առջեւ։

Ամբողջ ընտանիք մըն է որ սառեր, փայտ կտրեր է հոդ։ Մարած օճախի մը շուրջը, պապը, մամը, հայր,

մայր ու զաւակներ դիակնացեր [2], իրարու վրայ դիզուեր, իրարու վամմուեր են։

Քահանան՝ դողահար՝ կը մրմնջէ.

— Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա՛...

Մեռելներու սեաքէն չէ որ կը սպասուի սերունդներ ծագած ծերունին։ Բայց անոնց քայ մնացած աչքերուն մէջ, դեռ չմեռած նայուածքներ կան, որոնք իրեն կը սեւեռին ու իր հոգին կը սառեցնեն։

Քահանան դուրս կ'ելլէ տակէ, արագ արագ խաչակնքելով, ու ոչխի մօտակայ խրճիթ մը կը չտապէ։

Դուռը կը գտնէ։ Բացող չկայ։ Կը հրէ։ Դուռը կը բացուի։ Ներս կը մտնէ։ Ու միեւնոյն եղերական տեսարանն է որ կը պատուի նորէն իր չմտած աչքերուն առջեւ։

— Տէր ողորմե՛ա, Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա՛, կը պոռայ ան՝ կրկին կրկին խաչակնքելով, ու տակէ ալ դուրս կը վազայ ելլել, խելայեղ սմսպարանքով։

Ու այսպէս, տուն մը, դռնէ դուռ, խրճիթէ խրճիթ, կը քայլուտուի ծերունի քահանան, ամէն տեղ մարած օճախներ ու փսսցած, անչնչացած կեանքեր տեսնելով։

Դիակնե՛ր... դիակնե՛ր... դիակնե՛ր...

Յուրա է ու ամէն տուներ, դիակնոցեր է ամբողջ գիւղը։ Երկու ծերունիները, քահանան ու ոխրոյտն միայն ողջ մնացեր են, վախճանական [3] արտորոշմիւնը կատարելու համար՝ կարծես՝ իրենց հօտին [4] թաղման։ Բայց չէ՛, զայն թաղել իսկ չեն կրնար։ Իրենց բարեկնները չեն բաւեր, փորելու համար ամբողջ գերեզմանոցը բարը այդ գիակներուն։ Հարկ կա՞յ արդէն ատոր։ Թաղուած չե՞ն միթէ անոնք իրենց դամբանական երկինքներուն տակ։ Գերեզմանոց մը չէ՞ այլեւս բոլանդակ գիւղը։

Քահանան, պահ մը կը կենայ անշարժ, իր ձիւնով անգամ մըն ալ ճերմկած մօրուքին մէջէն անորոշ աղօթք մը կը մրմնջայ։ Յետոյ ձեռքերը կը տարածէ դէպի խրճիթները, ամէն կողմ կը խաչակնքէ։ Ու կը դառնայ իր ցուրտին քայլերը կ'ուղղէ եկեղեցի տանող դարբեր[5]։

Բարձին, մեռած գիւղին վրայ կ'երեայ եկեղեցին, որուն՝ այնքան դարերով՝ պատառոտի ու անձկութեան, մաղթանքի ու անկատարելու նայուածքներ դարձած, մեռած է վարչին հոյ գիւղային։

Ու կռնակը, որ դեռ կը հետ, յուսահատ զօրանք մըն է այլեւս, որ կը վայէ, ամէտոզում[6] թնդիւններով, ու հոյ գիւղին մահը կը զուժէ կարծես, խուլ, անկաթելիք, յաւերժական մկկոցին մէջ։

Քահանան կը հասնի չնչասպառ. Տիրացուն ընդառաջ կը վազէ, անհամբեր խնդրելու զերազոյն բառը։ Քահանան, հառկտում վանկերով, կը հարցնէ անոր զարհուրելի լոթը։ Ու երկու ձերունիները՝ գլխիկոր ու ընկճուած՝ եկեղեցին նեղ կը մտնեն։

Քահանան վիճակը կը հարցնէ։ Տիրացուն բարեւը ձեռք կ'առնէ։

Ու ամենայշօրէն լուրթ ձայնակցելով, Ծնունդի բառարտ խորանին առջեւ՝ հոգեհանգիստը կ'ընեն հոյ մեռած հոյ գիւղին...։

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — *1. Կմախքի մը նման չորցած, ցիւրցած։ 2. Դիակ դարձեր, մեռեր են։ 3. Մեռելական։ 4. Ժողովուրդին։ 5. Գաւիթներ։ 6. Անեսաւոր, ցաւագին, զոհական։*

62. ՅՈՒԵՏԵՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ալիւնտա օրերէն[1] ետքը, երբ Հայերու խումբեր գրաւեցան աշխարհիս չորս անկիւնները, յուեւսեամբնան ցիմար հոգ մը սկսաւ փչել մեր ցաւատանջ ցեղին վրայ։ Տխրութեան ու յաւերտ օրերու մէջ, երբ ամէնքիս ոյժն ու կամքի պէտքը կը զգայինք, գոնեւցան երեւոյթներ որոնք մահուան ծոցը վիճակեցին իրենց հանգիստը։

Ամէն ֆիզիքական կամ բարոյական յեղաշրջում իր պատճառները ունի։ Շատեր կը խոսեին մեղ, օտարի մէկ քանի գովեստները մէջ բերելով. մեծ ցեղի, խեղացի տղեկ մը հանբաւը կը չինեն մեր շուրջը։ Առանցմէ պէտք չէ չանանք. գովեստները գժայլիցնելու չեն մեղի։ Ձեզ պայմն պակասութիւններ ալ ունինք, անոնց վրայ ալ պէտք է խորհինք։ Զարդերը հիմնովին խախտելին մեր Ջղային դրութիւնը։ Ձատերու և սխրութեան այդ հոգը անցաւ մեր նոր սերունդին վրայէն, մեր տոկալի աղէտներուն հետեւեալ օ՛րն իսկ։ Երկրէն վռնչող երեսաարդները հետզհետէ բերին Ջղային դրգռութիւն մը, ուղեղի դիւրագրգռութիւն մը, ու առանցմէ ծնաւ յուեւսեամբիւնը։

*
* *

Ի՞նչ է յուեւսեամբիւնը։

Ամէն ժամանակի մէջ գտնուած են մարդիկ որոնք վիճակած են կեանքին գաղանիքը։ Մղուած անոր ոսկեայ յղձանքներուն[2] մէջ, առանց գիտնալու թէ ե՞րբ սկսաւ ան, ու ե՞րբ պիտի վերջանայ, բայց կատարեալ կերպ վստահ թէ ամէն բան կը ծնի ու կը մեռնի, թէ ամէն բան կը յոգնի և կ՛անցնի, ու չկրնալով գտնել

նպատակը այս ամէնուն, կեանքին ու մահուան տխուր մտածութեամբ լեցուած են[3]: Կեանքը բաղդատելով իր անծանօթ նպատակին, իրենց հոգիին յոյզերը բաղդատելով աչխարհի ցաւագարտութեանց հետ, ու այս բաղդատութեանց մէջ ցաւերու անհուն մեծութիւնը տեսնելով, լացած են օրերով: Չեն կրցած ըմբռնել արարչագործութեան վիճակին, ու տխուր տխուր, աչքերնին մահուան սև հրեշտակին վրայ սեւեռած, թափառած են աչխարհի մէջ, եսեսնուն քաչկռտելով իրենց հիւանդ մարքին հիւանդ արատաւորութիւնը, անիծելով ամէն բան, ծնողք ու արարիչ, ատելով կեանքը, տիեզերքը, արեւը ու ծաղիկը:

Ամէն երկիրներու մէջ դտուած են այս հիւանդ երեւակայութեան մերամաղձոտ ներկայացուցիչները, ո՛րոնք մղուած իրենց տկար ու անկատար ուղեղին յուզմունքներէն, առանձնութեան մէջ քանտարկուած, իրենց լացերուն ու ողբերուն միջոցով լեցուցած են աչխարհը: Հիւանդներ եղած են ատոնք, մերամաղձութենէ վարակուած, ու ամէն բան տխուր, սև, անխտաւար տեսած են:

* * *

Յուսահատութիւնը ժ-ր դարուն մէջ մեծ կատաստրոֆ մըն էր մը տուած և դասական մեծութիւն մը կարգը բարձրացած է[4]: Ու դիտուած է թէ այս յուսահատութիւնը հետեւած է[5] չղային հիւանդութեանց աճումին: Դարեր առաջ կեանքի պայմանները նոյնը չեն եղած. քաղաքակրթութիւնը իր օրրանին[6] մէջ դեռ չէ յոգնեցուցած մարդկային միտքը, ու կեանքը՝ իր նախնական պարզութեան մէջ՝ չէ պահանջած կորովի և կամքի այն անապին ճիգը զոր պէտք է ընել այսօր: Յուսահատութիւնը

յառաջդիմած է Չղային դրութեան ակարութեան հետ, որ ինք ալ քաղաքակրթութեան հետեւած է։ Բայց պէտք չէ եզրակացնել թէ քաղաքակրթութիւնը Չղայինները չաղցուցած ու յուեռեաններու թիւը բարձրացուցած ըլլայ։ Հազար տարբեր պատճառներ յոգնեցուցած են մարդուն ուղեղը և Չիլեցը. չափազանց աշխատութիւնը, կեանքին ծանր պայքարը, ալքոհոլութիւնը և ուրիշ մտութիւններ ըրին մարդիկը Չղայիններ։ Ու յուեռեաները, օգտուելով այս պատահական պայմաններէն, պատցած են բարձրանալ թէ քաղաքակրթութիւնը աղետաբեր է եղած մարդկութեան։

Քաղաքակրթութեան դատը ասկայն չատոնց տեսնուած է. անոր տուած բարիքները պէտք չունին ծանուցումի[7]։ Եթէ մարդիկ այսօր աւելի դժբախտ կը զանեն ինչնին, քաղաքակրթութեան չէ յանցանքը։

Այս դժգոհներուն մէջ ամէնէն չատ ազմուկ ընողները մէկ քանի բանաստեղծներ են։ Աչխատողը՝ կեանքին մէջ ամէն վայրկեան կը հանդիպի դժուարութեանց, որոնց յաղթելու համար իր մէջը կը գտնէ պէտք եղած կորովը, և յուսահատութիւնը՝ վերջնական յուսահատութիւնը՝ չի մտներ իր հոգիին մէջ։ Կը սիրէ խոչնդոտին դէմը, բայց չի յուսահատիր, որովհետեւ կամքը կը յաղթէ խոչնդոտին։ Բանաստեղծը, որ կեանքին ամէնէն պզտիկ պարագաները կը սիրէ նկարագրել, ունի տըխրութեան ու յուեռեութեան վայրկեաններ, որոնց մէջ Չղային բարձրացման կը նպաստէ քաղաքակրթութիւնը։ Բայց անոնց ողբերը չեն կրնար կասեցնել քաղաքակրթութեան գործը, որ ընդհանուրին տուած է ապրելու դիւրութիւններ, և մէկ քանիին՝ Չղային ակարութիւններ։ Մեծագոյնին չահը կը պահանջէ որ փոքրագոյնը զոհուի։

Ամեն տեսակ մը առողջապահութիւն է, և ամէն ոք պէտք է ունենայ իր առողջապահութեան:

ՏՈՔԹ. ՊՕՂՈՍ ՓՕԼՕԼԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. Ինքնուսնական թուականներու կոտորածներեն: 2. Պայմաններուն, իրադարձութիւններուն: 3. Գրաւուած են: 4. Տեսակ մը վարդապետութիւն, փիլիսոփայութիւն, կրօնք դարձած եւ իրեն հետեւորդներ, գիրքը fարոզողներ, իրեն հաւատացողներ ունեցած է: 5. Արդիւնքն է: 6. Իր սկզբնական շրջանին: 7. Պէտք չունին ներկայացուելու, գովուելու:

ՏՈՔԹ. ՊՕՂՈՍ ՓՕԼՕԼԵԱՆ.—Թրքահայ բժիշկ և հրապարակագիր: Պոլսոյ մէջ նախնական կըրթութիւնը ստանալէ վերջ անցած է Բարիզ, աշակերտած է Բժշկական Համալսարանին, ուրկէ շրջանաւարտ ելած է փայլուն քննութիւն մը տալով և իբր նեղքին բժիշկ ընդունուած է Բարիզի մեծ հիւանդանոցներէն մէկուն մէջ: Ինքնուսնական թուականներուն երկար ժամանակ աշխատակցած է Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին, հրատարակելով սիրուն ու դիւրըմբռնելի ոճով յօդուածներ, որոնցմով սրամտօրէն ժողովուրդը կը զգուշացնէ կարգ մը ընդհանրացած հիւանդութիւններէ և անոր կը բացատրէ առողջապահութեան բարիքը: Այդ յօդուածներուն մէկ մասը ամփոփուած է «Զուարճալի բժշկութիւնը» անունը կրող հատորի մը մէջ: Տօքթ. Փօլօլեան հաստատուած է Բարիզ ուր մեծ յարգ կը վայելէ: Աշխատակցած է նաև արտասահմանի թերթերուն, հրատարակելով գիտական-ընկերական լուրջ ուսումնասիրութիւններ:

63. ԲՈՆԱԻՈՐԻՆ ԱՐՅՈՒՆՔԸ

Երբ այսպիսի չար մեծ աւանդութիւն մը կը պատմէ թէ Նախագահոսը՝ երուսաղէմի սիրելէ ետք, գնաց Տաճարը, ուրկէ առաջնորդուելու քահանայրուն բնակարանը: Բայց դեռ ոտքը ներս չդրած [1], կանգ առաւ սարսափած, որովհետեւ տեսաւ թէ իր ոտքերուն տակ վարդագոյն փրփուրով արիւն մը կ'եռայ ու կը պղպջայ:

Թագաւորը ուզեց գիտնալ այս սարսափելի երեւոյթին պատճառը: Քահանաները նախ չանացին խոսքը գինքը, բայց տեսնելով լրջոյ հետաքրքրութեան վրդովումը և արքայական յամառելիք սպառնալիքը, պարտաւորուեցան խոստովանիլ թէ Զաքարիա անուն քահանայի մը արիւնն է անիկա:

Զաքարիան՝ ծեր ձայնին պէս բարձրապատկ [2] կը կանչէր ժողովուրդը՝ գալ Աստուածը պաշտելու, և կ'ուրուար [3] մարգկային սիրտերուն դէմ, դուշակելով հրեհները, ժանտախտն ու գերութիւնը և բոլոր այն բանները՝ որ տեղի ունեցան: Բայց Զաքարիա տակաւ զրգռեց ժողովուրդին ատելութիւնը. ու ժողովուրդը Թագաւոր սպաննեց զայն այն պահուն՝ երբ անոր չըքնաղքները զուշակութիւնները կ'արտասանէին:

Այն օրէն ի վեր ոչ մէկ բան կրցաւ լուսալ գոհին արիւնը, որ միշտ հոն կը մնայ՝ երկինքէն վրէժխնդրութիւն պահանջելով ու սպասողներով ճշմարիտ Աստուծոյ արդարութեան գալին տակ:

Նախագահոսը այս պատմութիւնը լսել ետք որոշեց լռեցնել այդ արիւնը ու խաղաղեցնել զայն:

*Ասոր հրամայեց որ մոլեին բոլոր քահանաները՝

մարգարէին պղպջացող արիւնին մէջ։ Հրաման ըրաւ որ մոլեն նոյն առեղը բազմաթիւ պատանիներ ու փոքր մանուկներ։

Բայց արիւնը չդադրեցաւ պղպջալէ։

Բռնաւորը հատաքեց հաղարաւոր զեղեցիկ երիտասարդներ ու զեղեցիկ կոյսեր, և ամէնքն ալ մորթել տուաւ մինչեւյն քարին վրայ, անոնց արիւնը խառնելով մարգարէին արիւնին հետ։

Բայց արիւնը չէր դադրեր պղպջալէ։

— Չաքարիա՛, Չաքարիա՛, աղաղակեց յուսահատ թագաւորը, զոհ չե՞ս այս ամէնէն. կ'ուզե՞ս որ ոչնչացնեմ քու Յուդայաստանը։

Ոչ մէկ ձայն պատասխանեց իրեն. միայն զոհին արիւնը կը չարունակէր եռալ ու պղպջալ։

Եւ անդ յանկարծ, պղտոմեթեան ու խղճահարութեան հազուադէպ վայրկեանի մը մէջ, բռնաւորը ունեցաւ զերագոյն արդարութեան ցնցումը[4] ու հեծեծեց.

— Վա՛յ ինձի, վա՛յ ինձի, եթէ այսքան մարդ սանդղանքի պէտք է ենթարկուի մէկ մարդու մը արիւնին համար, ինչ պիտի ըլայ հապա իմ վիճակս՝ որ տասը հազար, հարիւր հազար մոլեկային արարածներու արիւնը թափեցի։

Եւ արտասուեց թագաւորը. իր աչքերէն թափած արցունքները դլորելով ինկած էին գետին ու խառնուած մարգարէին արիւնին հետ։

Ու, ո՛վ հրաշք, արիւնը դադրեցաւ պղպջալէ, դադրեցաւ քրտքելէ։

* * *

Բոլոր ժամանակներու և ամբողջ մարդկութեան Տանդանքի պատմութիւնն է ասիկա։ Բոլոր ժամանակներու և բոլոր բռնակալներու կարմիր[5] հոգեբանութիւնն է խտացած այս առանդութեան մէջ։

Ժողովրդներու արիւնը այնքան առատ անհայիւ հոսած է՝ որքան անօրինակ, աննախընթաց ու հազուադէպ եղած է խղճահարութիւնը բռնաւորին մութ հոգիին մէջ։

Զկծումն, զգաստութեան Սրբո՛ւնքը, Սրբունքը բռնաւորին, իբրև գերբնական, իբրև բնութեան տարօրինակ մէկ զոհողութիւնը, կրնայ հաւատարութեան գալ քիւրատը զոհելու հնդկականաց արիւնին հետ ու փոխարինել զայն։

Բայց այդ Սրբունքը չէ կաթած երբեք պատմութեան մէջ և չի կաթիր երբեք։

Ահա թէ ինչո՛ւ համար վշտակիր մարդկութեան Տառապանքն ու Արիւնը՝ իբրեւ նախատինք ու վրէժխնդրութիւն պիտի չարունակեն պղպջալ ու վեր ժայթքել միշտ բռնաւորներու պալատներուն սեմին վրայ և բազմաւոակ բռնութեանց ընդդէմ, մինչև որ ընկերական արդարութեան ու ազատութեան մեծ Գաղափարը գայ վերջ դնելու մարդկային սրկութեան և չահագործութեան, խնայելով բռնաւորներուն պղնձէ[6] աչքերը՝ կաթելութեան արցունքներէ, և թշուառ մարդկութիւնը՝ իր ծոլ[7] արիւնէն։

ՌՈՒԲԷՆ ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Դեռ ևերս չլուսած։ 2. Բարձրագոչ, բարձրագոռ, բարձր ձայնով։ 3. Բռնի կերպով կը ձաղկեր, կը յանդիմանէր։ 4. Դերագոյն արդարութեան միջոցը գտաւ, յղացաւ։ 5. Արիւնոտ, արիւնապի։ 6. Պղինձի պես սեւուր, չյուզուող։ 7. Ծոլի պես հոսող։

ՆԱԲՈՒԴՈՆՈՍՈՐ.—Բաղդէացւոց նշանաւոր թագաւորներէն մէկը. գահ բարձրացած է Ք.Ա. 600 տարի առաջ։ Մեծ պատերազմիկ մը եղած է, յաղթած է Եգիպտացւոց, Փիւնիկեցւոց և Հրէաստանի, որուն մայրաքաղաքը՝ Երուսաղէմը գրաւելով, կործանած ու թալանի տուած է համբաւաւոր Տաճարը և անոր նուիրական անօթները նուիրած է Բէլի մեհեանին։ Նաբուգոդո-

նոսր խժդուժ բռնակալ մը եղած է, յաճախ տանեակ հազա-
րաւոր զոհերու արիւնը թափած է իր աշխարհակալած երկիրնե-
րուն մէջ։ Եղած է նաև մեծ շինող մը. հոյակապ գեղեցկութեամբ
վերաշինած է Քաղդէացոց մայրաքաղաքը՝ Բաբելոնը։ Մեռած
է 40 տարի Քրիստոսէ վերջ։

ՌՈՒԲԷՆ ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ.—Թրքահայ ժամանակակից գրականու-
թեան ամէնէն կատարեալ արձակագիրներէն մէկը։ Ծնած է 1874ին
Խարբերդի մէջ, և տեղւոյն ազգ.
վարժարանէն նախնական կրթու-
թիւնը ստանալէ վերջ, ինքնօգնու-
թեամբ մշակած է իր զարգացումը
և յաջորդաբար երբ ուսուցիչ պաշ-
տօնավարած է Մէզրէի լատինաե-
րուն և Հայոց կեդրոնական վար-
ժարանին մէջ։ Նոյն ատեն սկսած է
աշխատակցիլ Պոլսոյ հայ թերթերուն
և պարբերականներուն, արտադրե-
լով գրական հոյակապ էջեր՝ որոնք
1910ին ամփոփուեցան «Յայգալոյս»
անունով ստուար հատորի մը մէջ։
1904ին՝ քաղաքական պատճառնե-
րով բանտարկուելէ վերջ աքսորուած է Իզմիր և ժամանակ մը
Մանիսայի մէջ երբ ուսուցիչ պաշտօնավարելէ վերջ, դարձեալ
քաղաքական պատճառներով ստիպուած է փախչիլ արտասահման։
Ֆիլիպէի (Պուլկարիա) մէջ հրատարակած է «Ռազմիկ» թերթը, և
Սահմանադրութեան վերահաստատումէն վերջ Պոլիս դառնալով
ազգ. երեսփոխան ընտրուած է։ Երեք տարիէ ի վեր կը վարէ
«Ազատամարտ» օրաթերթին խմբագրութիւնը։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՏԱՃԱՐԸ. — Հրեաներու Աստուածին՝ Եհովայի
պաշտամունքին նուիրուած այս հանդեսաւոր ու հոյակապ տա-
ճարը կը կանգնէր Մորիա լերան վրայ։ Սողոմոն, Քրիստոսէ 1011
տարի առաջ ձեռնարկեց շինութեան որ աւարտեցաւ եօթ ու կէս
տարիէն։ Երեսուն երեք տարի վերջ տաճարը կողոպտուեցաւ
Եգիպտացւոց կողմէ. յետոյ, բաւմնցս կողոպտուելէ ետք, վեր-
նականապէս քանդուեցաւ Նաբուգոդոնոսորի հրամանով։ Կէս դա-
րէ աւելի աւերակ մնալէ վերջ, նորէն կառուցուած է Զօրաբա-

քեալի կողմէ։ Անկէ վերջ, դարձեալ քանիցս կողոպտուեցաւ ու վերաշինուեցաւ, և վերջ ի վերջոյ քանդուեցաւ Հռոմայեցւոց կողմէ։ Այսօր տաճարին տեղը կը բարձրանայ Իսմէրի նշանաւոր մզկիթը, ինչպէս նաև ուրիշ մզկիթ մը։ Հին տաճարին պատերէն մէկ քանի մասեր որոնք կը մնան մինչեւ այսօր, նուիրական ախտաւալարեր դարձած են Հրեաներու համար։

ՋԱՓԱՐԻԱ ՄԱՐԴԱՐԷ. — Հրեաները այս անունով մէկ քանի մարգարէներ ունեցած են։ Այս Զաքարիան Հրապարակաւ յանդիմանած էր թագաւորը, պալատականներն ու ժողովուրդը թէ Աստուծմէ հեռացած են ու չեն յարգեր աստուածային օրէնքները։ Այդ պատճառաւ քարկոծեցին զինքը։

---

64. ՆԱԽԱՏՕՆԱԿԸ

Փոթորիկն անցաւ. կայծակին ահել
Գոռ և որոտմին, անձրեւ ու հեղեղ
Դադրեցան այլեւս, ու նորէն փայլի
Կապոյտ երկինքին պայծառ աւելի.
Բնութիւն համայն կարղաւորուած պըճնի՝
Նոր երանգներով կարծես վերծլնի
Տօնելու համար հանդէսը չքնաղ
Վերափոխումին, ու զեղածիծաղ
Լեռներ որ հագնին մշուշէ շուրջառ [1],
Հովիկ որ շարժէ ծառերուն բուրվառ [2],
Իրիկնամուտին այն վեհ տեսարան
Որ վարդակարմիր յօրինէ խորան,
Տիրամօր կուսին օրհնանի յիշատակ,
Ու զովարանին փառքն ու յաղթանակ.
Լուսնակն ալ անոր կուգայ՝ ամպէն
Դաշտերուն վրայ տրտում կը նայի,

Ու ծոցէն անուշ ցօղեր կը ցանէ,
Ջի Մեռելոցին նախաւտնականն է.
Եւ մաքով մոր թափառիլ կ'երթամ
Հոն ուր թաղուած են աղքատն ու վարթամ.
Հոն ուր չարուած են հողակոյտեր ցած
Եւ դամբարաններ չքեղ բարձրացած,
Հոն ուր քով քովի կը ննջեն հանդարտ
Մրցակիցք անհաշտ, ոսոխներ հպարտ,
Եւ ուր հաւասար ծածկէ նոյն այն հող՝
Գանձը արնաւոիւ ու գլուխը խորհող.
Ու երանի տամ անոնց որ հանդչին
Խաղաղ չուքին տակ պարզ փայտէ խաչին:

Մ. ԱՃԷՄԵԱՆ

ՄԿՐՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ.— Թրքահայ ծանօթ բանաստեղծ, ծնած է Օրթագիւղ, 1838ին. աշակերտած է Վենետիկի Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանին, և 1875ին Պոլիս դառնալով, նուիրուած է գրականութեան։ Թրքահայ թատրոնին զարգացման ալ աշխատած է իր մէկ քանի նշանաւոր գլուխ-գործոցի ընկերնեբուն հետ։ Երկար տարիներ կարեւոր պաշտօն մը վարած է հեռագրական և թղթատարական վարչութեան մէջ։ 1875էն սկսեալ անդուլ աշխատակցած է Պոլսոյ մէջ հրատարակուող բազմաթիւ թերթերու և հանդէսներու։ Հրատարակած է բանաստեղծական գործերու շարք մը, «Ժպիտք և Արտասուք», «Լոյս և ստուերք», «Գարնան հովեր», և.ն., որոնց մեծագոյն մասը, ուրիշ քերթուածներու հետ, 1908ին լոյս տեսած է միակ հատորով մը և ռուսահայ գրասէրի մը՝ Տիար Յովհաննէս Պալեանի

*ծախքով։ Մկրտիչ Աճէմեան թարգմանած է նաև եւրոպացի քա-
նատեղծներու գործերէն ընտրեալ կտորներ, որոնք հրա-
տարակուած են «Զանազան թարգմանութիւնք» խորագրով։*

*ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Մշուշը առտուընչովին ծածկած է զանգի, ինչպես շուրջառը կը ծածկէ մարմինը: 2. Ծառերուն ոստերը շարժե-
լով անոնց խնկաւոյ բոյրը կը տարածէ:*

---

65. ՏՕՆ ՓԻՇՕԹԻ ԽՐԱՏՆԵՐԸ

*Նախ և առաջ, զաւակս, վախցիր միշտ Աստուծմէ, որովհետև այդ երկիւղին մէջ է իմաստութիւնը. և եթէ իմաստուն ըլլաս, երբեք պիտի չյիմնաս ինքզինքի մէջ: Երկրորդ, միշտ նկատի ունեցիր թէ ով ես դուն, և լաւ կարելին ըրէ ինքզինքդ ճանչնալու համար. ա-
տիկա է ամէնէն դժուարին ծանօթութիւնը որ մարդ կրնայ առնել: Ինքզինքդ ճանչնալով, չպիտի փքա-
նաս՝ եղին հետեւարկ ուղղ դրսեին պէս:*

*Պարծէ՛, քու խոնարհ ծագումդով. մի՛ ամչնար ը-
նելու եթէ երկրագործներու ընտանիքէ մը կը սերիս: Տեսնելով որ դուն չես ինքզինքդ առնէ, ոչ ոք քեզ առով պիտի չինդրէ: Ես աւելի լաւ է որ Ջանաս խոնարհ առաքինի ըլլալ քան զառդ մեղաւոր: Անթիւ են անոնք որոնք սորին դասակարգէ առաջ եկած՝ գերազոյն ա-
տիճանը բարձրացած են:*

*Աշխատութիւն ըրէ՛ որ եթէ առաքինութիւնը ա-
ռաջնորդ առնես, եթէ Ջանալիր ըլլաս առաքինի գոր-
ծեր կատարելու, քնաւ նախանձելու չես անոնց որոնց նախահայրերը իշխաններ ու մեծ պետականներ եղած են. որովհետև պետականութիւնը մարդ ժառանգու-*

թեամբ կը սոանայ, բայց առաքինութիւնը մարդ իրմով ձեռք կը բերէ. և առաքինութիւնը ինքնին կ'արժէ ինչ որ ապնուականութիւնը չի կրնար արժել:

Երբեք քեզի օրէնք մի՛ ըներ կամայականութիւնը, զոր այնքան կը սիրեն ապէհները որոնք ինքզինքնին ընդրաման ու խորհրդանոց կը կարծեն:

Թող աղքատին արցունքները քու մտդ գոնեն աեւլի կսկիծդ, բայց ոչ աեւլի արդարութիւն քան հարուսաին դիմումները:

Չանա՛ ճշմարտութիւնը երեսան հանել՝ հարուսաին խոսումներուն ու սպրդեւնքուն, ինչպէս նաև աղքսաին հեգնուսիւնքներուն ու գլուխդ սասճառող հեռուսիւնքուն մէջէն:

Երբ կարելի է և պէսք է մոխ ընել արդարադասութեան ձայնին, օրէնքին ամբողջ խոսութիւնը մի՛ թաղեր յանդաւորին վրայ. որովհեւե անոդրմ դասուրինը համբաւը աեւլի չարժեր քան կսկիծդ դասուրինը:

Եթէ երբեմն արդարութեան գաւազանը թուլցնես, մի՛ պարդեւնքրս բնոնին սակ չըլայ, այլ գիմուխեան:

Եթէ պատահի որ դուս մը բերին քեզի նայելս, ուրուն մէջ թշնամիներէդ մէկը գտնուի, մտքէդ հեռացուր քու սխալ յիշասակը, և խորհուրդին ճշմարտութիւնը միայն նկասի ունեցիր:

Թող անձնական կիրքդ երբեք քեզ չկուրցնէ ուրիշին դասին մէջ: Սխալները զրա այդպէսով պիսի դրաժէիր՝ շատ յաճախ անդարմանելի պիսի ըլային. և եթէ դարման ալ գտնուէր՝ ան պիսի ըլար և վնաս քու վարկիդ և նոյն իսկ քասկիդ:

Այն անձը զոր պիսի պատժես գործով, մի՛ նախատեր խօսքով. տանջանքին նեղութիւնը բաւական է խեղ-

ձերուն, պէտք չկայ ծանր խօսքեր աւելցնել անոր վրայ։

Յանցաւորը որ խրատաւորուելու տակ կ'իյնայ, նկատէ իբրև անզօր ու ոտքնկոխ մարդ մը, մեր ատելանալու քնութեան ակտուրթեանց ենթակայ։ Չեռքէդ եկածին չափ, առանց հակառակորդին անարդարութեան ընելու, ոտքնկոխ ու նեղութեան երեսի՛ր անոր նկատմամբ. որովհետև, թէև Աստուծոյ առորգելիքները[1] բոլորն ալ հաւասարժէք են, բայց զիրենք մեր աչքին կը վայլն ու կը շահեցնեն վայրով քան նոյն իսկ արդարութիւնը։

ԱՐՊԱՆՈՑ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Աստուածային առաքինութիւնները։

ԱՐՊԱՆՈՑԸ.—Սպանիոյ նշանաւոր քանաստեղծ և վիպասան Համաշխարհային հռչակ կը վայելէ իր գրուածոցին «Տօն Քիշոթի արկածները» անունը կրող վէպի մը շնորհիւ, որ Մէջլն Դարու լաւագոյն գրական գործերէն մէկն է, և որուն մէջ վմայելի ու սուր երգիծանքով մը հարուած են միջնադարեան ասպետներու արկածախնդրութիւնը և ծայրայեղութիւնները։ Սէրվանթէս ինքն իսկ շատ արկածախնդրական կեանք մը անցուցած է, պատերազմած է Թուրքերուն դէմ, ծովու վրայ, գերի բռնուած է Ալճերիացի ծովահէններու կողմէ և ամբողջ հինգ տարի տառապելէ վերջ հարկ եղած է ազատիլ։ Գրած է նաև ոտանաւորներ ու վիպակներ, որոնք սակայն շատ ետ կը մնան «Տօն Քիշոթ»էն։ Մեռած է 1616ին, արհամարհուած իր ժամանակակիցներէն, որոց չէր դադրած հեգնելէ։

---

66. ԱԲԵԼԱԾԱԳ

Լուսապէմ է։ Սմէնքա ալ բարձրացած ենք Մոլնու Ս. Գէորգ վանքի զանգակատունը, և հարիւ տեղատարուելով զանգակներուն տակ, կը սպասենք արեւածագին։

Մթութեան բազմաթիւ լուսատուները[1], ամբողջ գիշերը ուրախ-ուրախ ժպտել ու չրջել վերջ, քնացած են[2]: Անոնցմէ մէկ քանին սակաւին արթուն են[3], բայց գունաթափ ու դալկացած, կարգով կը մօտենան իրենց վախճանին: Անդնդային հեռաւորութեան մէջ հապա կը նշմարուի ահարկու ուրուականը[4]: Ան իր գլուխը հաստցուցած է երկինքին, պատառ-պատառ ու գիրուցան ընելով ամպերու գունտերը որպէս զի գինքը անհանգիստ չընեն, իսկ թեւերը երկարած է լայնատարած երկրին վրայ, ուր կարծես թէ բնութեան բոլոր հրաշալիքները երկիւղածութեամբ կը հնազանդին իրեն, և թէ ամէն բան կը ննջէ իր հրամանին սակ: Կարծես անկէ կը վախնայ թէ՛ երկնային զօրութիւնը իր դիտումներով ու վայելումով, թէ՛ երկրայինը իր բոլոր արհաւիրքներով: Կը խորհի թէ անիկա կը հակէ բոլանդակ տիեզերքին վրայ, դիտելով երկրագունդին բոլոր անկիւնները:

Այս կախարդական ուրուականը ծածկուած է թափանցիկ գորգի գունեղով[5]: Կաշկանդուած ու լռուած ուշադրութեամբ կը նայիմ այն կողմը: Շնչառութիւնս գրեթէ դադրած է: Երկինքին մոխրագոյնը կամաց կամաց կը քոցուի[6] ու քիչ մը կը չատագունի: Ուրուականը տատիճանաբար, ամէն մէկ րոպէ վերջ, անհետանալի կը դարձնէ իր գէմքը, և անոր տեղ նկարագնահատութեան՝ ամբողջ բնութիւնը կը արտատրուի կնոջական: Ամէն ինչ ու ամայութիւնը սակաւին կը մնան անխոտոր: Երկիրը ամբողջապէս պատած է թանձր մշուշով, որուն մէջ հեռուէն, շատ հեռուէն, ցնորական էակ մը դուրս կը ցցէ իր սուր գլուխը, հակային երեսը նայելու, քայց ամօթխածութեամբ, վարէն դէպի վեր: «Մեծ Մասիս և Փոքր Մա-

սիս» , կը կրկնեմ քանի մը անգամ մտքէս . «Նոյ Նահապետի տապանը չէր կրնար աշխարհի մէջ տար հատաւար ուրիշ ապաստան մը գտնել հանգստանալու համար» :

Արարատի գագաթին վրայէն անշուշտ[7] կերպով կը վերանայ բարակ գոլորշին ու կը ցնդի օդին մէջ : Այդ միջոցին լերան ճակտին վրայ կ'ինչէ հրաշէկ կայծ մը և զգուշութեամբ կը տատանի : Ամէնքս ալ զարմացած ակնարկներով իրարու երես կը նայինք և չենք յանդգներ ձայն հանելու : Տեսարանը հրաշալի և խորհրդաւոր է : Վեմ գագաթը կամաց կամաց կը բորբոքի , բայց կը բորբոքի այնքա՛ն մեղմ , այնքա՛ն հրապուրիչ կերպով , որ կարելի չէ երեւակայել աւար չարի գործի ուրիշ բան մը : Այս երկնպծան[8] տեսարանը րոպէ մը չափ միայն կը տեւէ : Կայծը կը սկսի ընդարձակուիլ և աստիճանաբար գունաւորիլ՝ կ'ամպեզծէ լերան հպարտ ալեզարդ[9] ճակատը և տեսանելի կը դարձնէ անոր հոյակապ ներքինները :

Հինաւուրց ծերունին , որուն դէմքին ծալքերը այս առիթեան մասլ են՝ կարծես բազմաթիւ տխուր անցքերու վկան ըլլալուն համար , երկնեցաւ , չատ քիչ , միմիայն լուսաղէմին կը պատէ իր մշտական դիրքը[10] , կը բանայ աչքերը , կը նայի իր շուրջը , կը նայի ամբողջ աշխարհին , և դժգոհութեամբ նորէն կը ծածկուի անթափանցելի ամպերով :

Այս է անոր ուրախ րոպէն : Ան նախ կը նայի դիմացի հարեւանին , սպիտակահեր[11] Արագածին , և ողջոյն տալով հանդերձ կը վայելէ անոր քնաթաթախ դէմքը : Ցետոյ վար կը նայի և իր անբաժանելի յարեւնական ընկերոջը արթնանալու հրաման կու տայ : Այս տարօրինակ ժամուն՝ հեռուէն զանգակին մեղամաղձոտ ձայնը տարածուիլ կը սկսի օդին մէջ , և տափարակ դաշտին վրայէն անցնելով կը հանդչի անյայտ տեղ մը : Արարատեան դաշտը քունէն կը սթափի :

ԳԷՈՐԳ ՌՈՒԶԻՆԶԱՂՑԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Աստղերը: 2. Հանգած են, անհետացած են: 3. Տակաւին կը շողան, կը վառին: 4. Արարած չեղը որ Արագածի հանդիսական կողմը կը գտնուի: 5. Ամպի ծուխներով: 6. Կը սկսի կապտանալ: 7. Յառաջիկան, դանդաղութեամբ, կամաց կամաց: 8. Աստուածային, հոյակապ: 9 եւ 11. Ձիւնի ճերմակով պատած: 10. Մշուշը:

Գ. ԲԱՇԻՆՋԱՂԵԱՆ.—Ռուսահայ ծանօթ նկարիչ ու գրապէտ: Ծնած է 1858ին Սղնախի մէջ: Դեղարուեստական ուսումը ստացած է Ռուսիոյ մէջ և վերջէն Եւրոպա կատարելագործած: Երկար ատենէ ի վեր կ'աշխատակցի ռուսահայ թերթերու, հրատարակելով նկարագրական հատուածներ և վիպակներ: Այս վերջիններէն մաս մը լոյս տեսած է նաև առանձին գրքոյկով մը որ «Նկարչի կեանքէն յիշատակութիւններ» վերնագիրը կը կրէ: Իր սարքած նկարահանդէսները ընդհանրապէս յաջողութեամբ պսակուած են ո՛չ միայն Կովկասի, այլ նաև եւրոպական ոստաններու մէջ:

ՄՈՂՆՈՒ Ս. ԳԷՈՐԳ. — Մողնի՝ Սիւնեաց աշխարհի Աղահէճք գաւառին գիւղերէն մէկն է, նշանաւոր Ս. Գէորգի անուան նուիրուած վանքով, ուր կը գտնուին Սուրբին նշխարները: Աղահէճքի բազմաթիւ գիւղերէն մեծ մասը անհետացած են այսօր: Այս գաւառը սակայն երբեմն մեծ կարեւորութիւն ունէր: Հայ պատմիչ մը, Կաղանկատուացի, կ'աւանդէ թէ 847 թուականին արաբացի Վլիթ ոստիկանը Դանճակի կողմերէն Աղահէճք մտնելով, հրամայեց այրել Ս. Գէորգի եկեղեցին, սակայն երբ իր հրամանը պիտի գործադրուէր, սպիտակ երիվարի մը վրայ հեծած ձիաւոր մը եկեղեցիէն դուրս կ'ելլէ, կը խոյանայ թշնամի բանակին վրայ, որ խուճապի մատնուելով կը փախչի Եղջերնի սարերն ի վեր. շատերը կը մեռնին այդ խուճապին մէջ, զարհուրելի վոթիորիկի մը շնորհիւ, և գաւառը կ'ազատի:

67. ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԾՈՅԸ

Սրճախմբութեանց առեն մանաւանդ, աչքի, մտքի և զգացման ամբողջ դաստիարակութիւն մը կայ զոր դիւրին է առանալ: Գիւղն ենք, բնութեան մէջտեղը: Սորվինք հասկնալ ու վայելել այդ բնութեան յարափոխ ներդաշնակութիւնները, վարժեցնենք ինքզինքնիս մեր շուրջը տեսնել[1] իրերը, անոնց ներքը, մտրիկը, և սիրել զանոնք:

Պէտք է հետաքրքիր ըլլանք բնութեան անարատ ներուն. առանց կանուխ եզրակացութեան գալով, պէտք է ընդունանք, օրինակի համար, նորածագ արեւին վեհութիւնը, կամ, իրիկունը ուշ առեն, արտաժամով օրեանի[2] մեղմամարմաջուռ հրապոյրին: Այն որ ոչով եղած առեն անոնց չէ առանձ մտահոգուին հոգէն բարձրանալը՝ կարծես մեր մէկ պէս, կամ իրիկուան մշուշին էր ապահով քօղը տարածել հովիտներուն խորը, անկա երթալ էր աչքերուն և մտքին մէջ չափով ունենալ այն չնա գիտեր ինչ խոհուն բանը որ զգայութիւնը ուղղի խանդաղատալ կը դարձնէ և երեւակայութիւնը աւելի երազուն: Արդ կրնայ ունենալ, և պէտք է ունենայ բանաստեղծութեան զգացումը, առանց բանաստեղծ ըլլալու: Գիրքերը միշտ չեն տար առիկա: Բայց բնութիւնը, ինչպէս ծերուկ դայեակ մը որ աղուոր հեքեաթներ կը պատմէ, սիրտ արթնցնէ այդ բանը մեր հոգիին մէջ, եթէ թոյլ տանք:

*
* *

Անձնական յիշատակ մը պիտի պատմեմ:
Որտղութեան առաջին արուօնագիրս առնելէ և

հրացանը ձեռքս՝ իմ հաշուխս դաշտերուն մէջ երթալէ առաջ, սովորութեանս՝ երկար տաճն իմ մէկ որսորդ և գրասէր ազգականիս տուն ընկերը եղած եմ։ Շատ լաւ աչքեր ունէր նշան առնելու և տեսնելու համար։ Երկուքս մութին ու լուսուն ճամբայ կ'ելլէինք, բլրակն ի վեր կը բարձրանայինք և կ'երթայինք ցախերուն ու անտառները մէջ։ Ճամբան, կը դիտէինք մեր գիւղին արձակնալը մչուշին մէջ [3], բլրակին տորոսը։ Երկինքին վրայ կը տեսնէինք վերջին աստղը որ կը մարէր։ Հեշտութեամբ կը ձծէինք աստուան սիւգերուն թարմութիւնը։ Երբեմն ոտանաւորներ կ'ըսէինք իրարու, կամ գեղջկան տողեր կ'երգէինք։ Շինական իրերու սէրը, բնութեան զգացումն ու բանաստեղծութիւնը այսպէս մեր մէջ կը մանէին ամէն ձախճիններէն [4]։

Սխրալի՛ առտունները։ Անոնց յիշատակը և բոլը տակաւին մնաքս կուգան անպատմելի քաղցրութեամբ։

* * *

Երթանք միւս հոն ուր մեր տղայութեանը գացած կամ տպրած ենք։ Շատ անուշ յուշումներ պիտի վայելենք, դիտելով դաշտերու բնութիւնը ուրկէ ամբողջ տարին զուրկ մնացած ենք քաղքին մէջ։ Սկսենք անտառներուն տուները և չուրերուն զովութիւնը, մտիկ ընենք հովին արձագը որ կը թրթռայ տերեւներուն մէջ, երեսնիս հանենք ինչ հրաշալիք որ բնութեան պատկերասրդ մեծ գիրքը կը բովանդակէ անոնց համար որոնք գիտեն զայն թրթռալ [5]։

Երբոր արձակուրդը աւարտի, վարժարան պիտի վերադառնանք այն սեռակ ծանօթութիւններով, զոր առաջ չունէինք։ Անտառներուն ու մարգերուն մէջ ձեր աղուոր պատկանները մտքերնիդ պիտի իյնան, զուարթացնելու

համար դպրոցական կեանքին միօրինակութիւնը։ Այն տեղի բաները ձեր աչքին առջեւէն պիտի անցնին, և գեղջկական կեանքին ու հաճոյքներուն վրկարար ճաշակը պիտի կրնայ ձեզ զգուեցնել նուազ անմեղ և անպիտան զբօսանքներէ։

Ինչպէս կը տեսնէք, փիլիքական, մտաւորական ու բարոյական մեծ օգուտ կայ բնութեամբ հետաքրքրուելուն մէջ։

ԱՆՏԻԷ ՀՕԼՄԻՆ

ԲԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ալևոց խորը, ալևոց հոգիի թափանցիկ։ 2. Իրիկուն եղող։ Վերջալոյսին։ 3. Գիւղի տեսակետի դասնալը՝ մշուշի ամիսացնելն շնորհիւ։ 4. Ամեն կերպով, ամեն պատեհութեամբ։ 5. Որևէ գիտեն բնութիւնը հասկնալ։

ԱՆՏԻԷ ՀՕԼՄԻՆ. — Ֆրանսացի գրագէտ և հրապարակագիր։ Գրած է բազմաթիւ նկարագրական գործեր, գլխաւորաբար Ֆրանսական ոստաններու և պատմական վայրերու մասին։

---

68. ՎԱՂՈՂ ՉՈՒՐԻՆ

Յաւակ Չուր վազուկ, արդեօք ի՛նչ կ՚ըլար
Ու քու ալիքըդ ցաւերըս բառնար.
Եւ կամ ի՛նչ կ՚ըլար որ իմ վիշտն ու լաց՝
Ինչպէս ծուխն օդին՝ ցրուէին յանկարծ։
Կամ ինչո՞ւ համար ուրախութիւնը
Կը թռչի չուտով, կը մնայ ցաւը.
Թո՛ղ քու ալիքներդ ցրուեն իմ վշտեր,
Սիրոս թող լըսան Չուրիդ մանիկներ։
Ծոցուած է սիրտըս զանազան կողմէն,
Արիւն ու չարաչ երակներս թափեն։

Լըա՛, մաքուր չուր, որէ ինչպէս հուր,
Թո՛ղ փայլի սիրտս, թող չը մնայ մուր։
Դուն՝ արդեօք զիս, երբոր ես ծընայ,
Ես քու մէջ յաւակ ձեռքով թաղուեցայ.
Դուն՝ մաքրացնող հոգւոյ ու մարմնի՝
Լըա՛ իմ սիրտս, թող քեզ պէս փայլի։
Թո՛ղ մաքուր ըլլամ, ինչպէս դուն սուրբ ես,
Թո՛ղ ազգ աշխարհին[1] երեսամ քեզ պէս.

ՄԻՔ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆՑ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1 Ամբողջ աշխարհին։

ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆՑ.—Ռուսահայ նշանաւոր գրագէտ և հրապարակագիր։ Ծնած է 1829ին Նոր-Նախիջեւանի մէջ, ստացած է կանոնաւոր ուսում և «Կոմս Լիմոնաւէլ» ճեմարանում մեծ ճապոն ալքակիցը դարձած է Ստ. Նազարեանցի, «Հիւսիսափայլ» ամսագրին մէջ։ Մտերիմը եղած է ռուս նշանաւոր յեղափոխականներու, ինչպէս Պաքունինի, Հէրցէնի, եւն., և անոնց հետ գործակցած է բռնական ժամանակ։ Յետոյ ձերբակալուելով ենթարկուած է աքսորի, որ պատճառ դարձած է իր կանխահաս մահուան, 1866ին։ Նալբանդեան միջոցին աշխատած է նաեւ հայկական յեղափոխութիւն յարուցանելու կիլիկիոյ կողմը, բռնակալութեան շրջանին, և այդ մտքով եկած է Պոլիս։ Հեղինակած կամ թարգմանած է բազմաթիւ ազգային երգեր, ինչպէս «Մեր Հայրենիք»ը, «Ազատն Աստուած այն օրից»ը, «Յուրտը փչեց, ձըմեռ սաստիկ»ը, եւն.։ Իր ամէնէն նշանաւոր գործն է տնտեսական

ընկերային աշխատութիւն մը, «Երկրապործութիւնը որպէս ուղիղ ճանապարհ»ը, որ միջոց մը արգիլուած է Թուսաստանի մէջ, ինչպէս արգիլուած էր Թուրքիոյ մէջ։ Նալբանդեանցի ամբողջ գործերը հրատարակուած են Կովկաս, երեք ստուար հատորներով։ Բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ նուիրուած են իր կեանքին ու գործերուն։

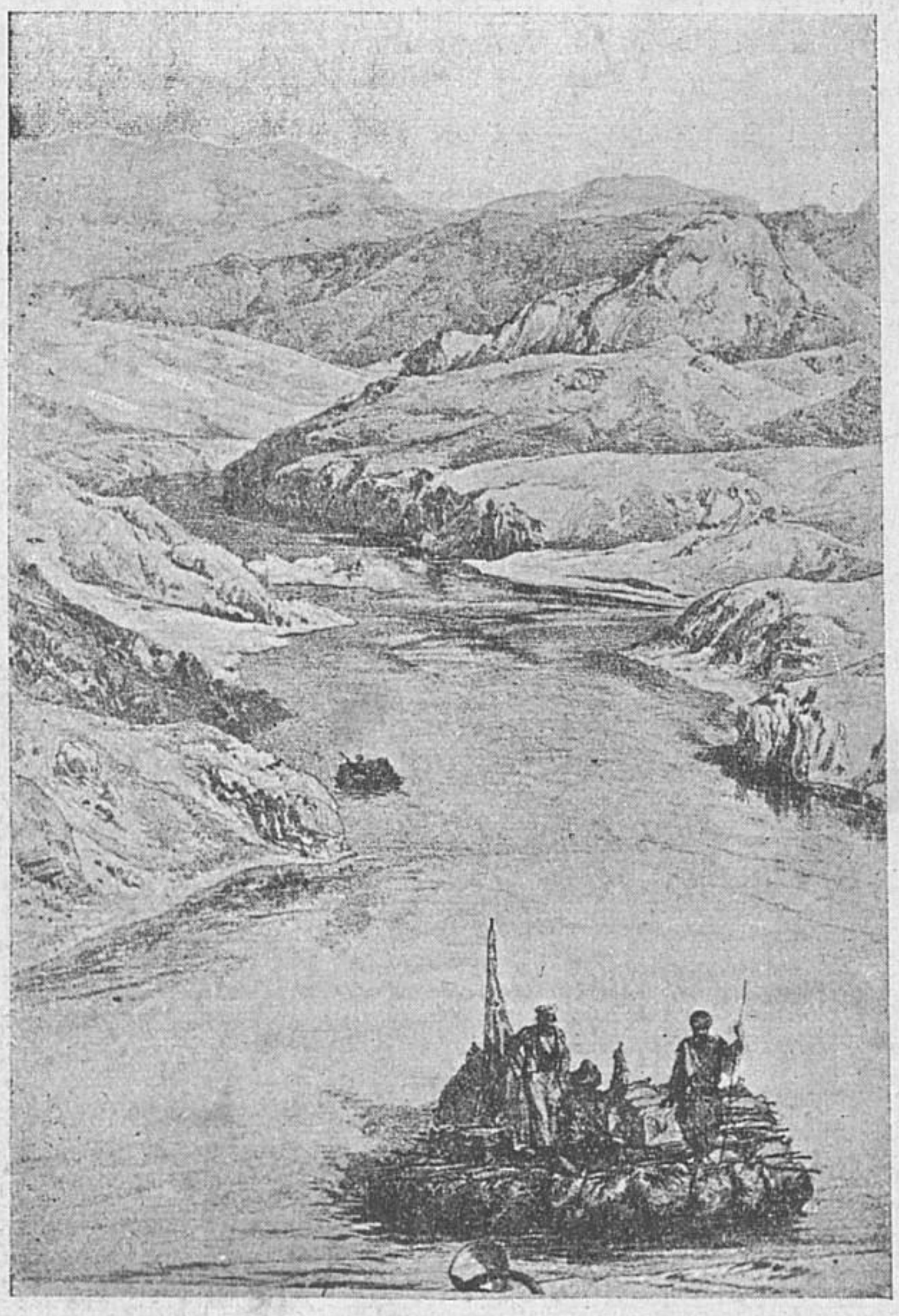
69. ՎԱՐԱԶԴԱՏ

Աւելի՛ արագ քան նետն ալեղին,
Աւելի՛ աշխոյժ քան իր յոյն անունդ՝
Զոր տարինեփ՛վ մեծցուց կամքդին
Օտար երկինքի մը տակ անմխիթար՝
Եւ նայուածքներու ներքև անարեւ [1]
Հիմայ, դաշտերէն ու անտառներէն
Կը տեսրայ... և իր արշաւին առջեւ
Կը կաոչ, յաղթուած, մըրըկոտն [2] երէն...։

Գիտէ թէ հեռուն, գոհն Արշակունեաց
Բացած է մեռելոց բազուկներն իրեն [3],
Թէ իրե՛ն, նոյնպէս, սիրուհի լայնատաց
Կը սպասեն, ցնծուն, հայրենի երկրէն...։
Կը ժըպտին ահա՛ Մասիք երկոքին [4],
Վահագնի սոսկ գոռոցն մեծ քարեր
Մը կուտան այնուհետ..., մինչ Եփրատն անդին
Կը քակէ կարծես գոմին լուսանքներ [5]...։

Օհ, չո՛ւտ, հիմայ չո՛ւտ, Հայերու աստուա՛ծ,
Իշխանը Հայոց հասցո՛ւր իր փառքին...։
Բայց յանկարծ, ժայռէն սա սպասուհուդ ած

Ոճրախանձ[6] դէմքեր դուրս կը սողսկին
Եւ իր ուսերէն վինք կը կաչկանդեն...

Եփրաս

Բայց ինք՝ կը թոթուէ զանոնք զերդ տերեւ,
Եւ հակայ թափով մը կ'ոտանու գետէն,
Մշտաւեւ կամո՛ւրջ Եփրատի վերեւ[7]...:

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԵԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Որևիֆ osur եւն իրեն, չեն խանդաղատեցնիր զինքը: 2. Մորիկի պես սրտագրնիպաց: 3. Պարապ գանը անձկութեամբ իրեն ապասնոլ երեւոյթը ունի: 4. Մեծ եւ Փոքր Մասիաները: 5. Փալիքուն: 6. Ոճիր գործելու միտքսով տոգորուած: 7. Այդ ոսկուսիի վտապատկերը միշտ կ'երեւայ մեզի, եւ անհիւրասկան բաց միեւնոյն ատեն կենդանի կաղուրջ մը կը ձեւացնէ Եփրատի վրայ:

ՎԱՐԱԶԴԱՏ. — Խորենացին հետեւեալ աւանդութիւնը կը պատմէ Վարազդատի մասին, որ 384 թուականին Հայաստանի գահը բարձրացաւ. —Մեծն Թէոդոս իր թագաւորութեան 20րդ տարին Հայաստանի գահուն վրայ նստեցուց Վարազդատ անուն երիտասարդ Արշակունի իշխան մը, սրտոտ, անձնեղ, ուժով և շատ ճարտար նետաձգութեան մէջ: Վարազդատ երբ թագաւորելու համար Հայաստան կ'երթար, հանդիպեցաւ բազմաթիւ Ասորի առագականերու, որոնք ուզեցին զինքը կողոպտել. բայց Վարազդատ ետ մղեց զանոնք, և մինչեւ Եփրատի եզերքը վազելով՝ անոնց ձեռքէն ազատելու համար բուռն թափով մը ցատկեց գետին մէկ ափէն միւսը:

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ. — Թրքահայոց ամէնէն կատարեալ գրագէտներէն և լաւագոյն բանաստեղծներէն մէկը, միանգամայն հրապարակագիր և ազգ. գործիչ: Ծնած է 1878ին, Օլթապիւղի մէջ. նախնական ուսումը ստացած է Պէրպէրեան վարժարանը, ուրկէ վերջ աշակերտած է Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին: Իր գրական սկզբնաւորութիւնը ըրած է ինքնուսնական թուականներուն, Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին և «Ծաղիկ» ու «Տեսան» հանդէսներուն մէջ: 1896ի սկիզբները, քաղաքական պատճառներով ստիպուած է անցնիլ Եւրոպա, ուր աշխատակցած է «Նոր Կեանք»ին, «Անահիտ»ին, «Ազատ Բեմ»ին, «Լուսաբեր»ին, թէ իր բուն անունով և թէ «Համշիրակ Բ.», «Ասուպ», «Սուրբէն Տիրանեան» և ուրիշ ծածկանուններով:

1905ին, Եգիպտոսի մէջ, Միքայէլ Կիւրճեանի հետ հրատարակած է «Շիրակ» ամսաթերթը։ Սահմանադրութեան վերահաստատումէն վերջ Պոլիս դառնալով, Եգիպտոսի հայ գաղութին կողմէ ազգ. երեսփոխան ընտրուած է և կոչուած է ուրիշ ազգ. պաշտօններու։ Մկրտչ մը վերստին հրատարակած է «Շիրակ»ը, նոր շաբաթաթերթ և մասնակցած է «Հայրենիք»ի խմբագրութեան, իր բազմաթիւ բանաստեղծութեանց միայն մէկ պզտիկ մասը ամփոփուած է առանձին հատորի մէջ, «Հոգեր» վերնագրով։

ՄԵՆՆ ԹԼՈՂՈՍ. — Հռոմայեցւոց ամէնէն նշանաւոր կայսրէն մէկը։ Ծնած է 346ին, թագաւորած է 379էն մինչեւ 395։ Մեծապէս նպաստած է քրիստոնէութեան յաղթանակին և իր մեծագործութեանց շնորհիւ է որ Հռոմէական կայսրութեան անկումը յապաղած է։

---

70. ՉԱՏԻԿ

Մեծ ոճը Հայութեան և Մարդկութեան։

Գարնան ու ազատութեան ոճն է ու պիտի մնայ յաւէտ։

Ձմեռնային բուքը և բռնակալութիւններու կաշկանդումները, ըլլան նիւթական թէ բարոյական, չարունակ երազել պիտի տան մեզի Չաուխներ։ Գարունը իր ճառագայթներուն փոշիով պիտի ոսկեզօծէ Ազատութեան ոճերը։

Չաուխ բառը հայերէնի մէջ միայն գոյութիւն ունի։ Այս անունին մեր մէջ բացառիկ գոյութիւնը մեզի մատնել կու տայ թէ քրիստոնէութենէ առաջ մեր հեթանոս նախահայրերը արդէն ոճ մը ունէին Չաուխ անունով, որ թերեւս Գարնանամուտի ոճը ըլլար։

Երբ քրիստոնէութիւնը քարոզուեցաւ Հայաստանի

մէջ, և անկա եղաւ Հայոց պաշտօնական կրօնքը, այն առեն Լուսաւորիչ և իր յաջորդները, տեսնելով թէ կարելի պիտի չըլլայ երէկուան հեթանոս ժողովուրդին գրէն գրմտասիրել ընել հին հեթանոսական ազգայնացած սովորոյթներն ու յիշատակները, ժանաւոր ճիգ մը ըրին հեթանոսական-ազգային նշանաւոր տօները փոխանակելու քրիստոնէական մեծ տօներու հետ: Օրինակի համար, Սաղիկի նուիրուած էր Վարդավառի տօնը, ուր հեթանոս Հայը՝ իր աստուածուհին կը տօներ վարդերով զարդարուելով, և տաւնիներ թլուցընելով, տաւնիներ, որոնք դիցաբանութեան մէջ Սաղիկի կաւքին յօտուած էին: Անկարելի էր Վարդավառի տօնը խափանել. ա՛նքան իր արմատ ձգած էր ժողովուրդին սրտին մէջ: Լուսաւորիչ՝ պահելով հանդերձ Վարդավառ անունը, այդ տօնը քրիստոնէացուց. փոխանակ Սաղիկին՝ Յովհաննէս Մկրտչի տօնը դրաւ: Սաղիկ ու Յովհաննէս Մկրտիչ հետաքրքրութիւններ ունէին իրարու հետ: Սաղիկ ջուրերէն ու մշուշէն կը ծնէր. Յովհաննէս Մկրտիչ ալ ջուրերէն ու. ջուրով դուրս կու գար պատմութեան մէջ, իր մկրտութիւնները կատարելու համար: Եւ երբ կիսակի օրեր տերերու տօն կատարելու սովորութիւնը վերցաւ մեր եկեղեցիէն, Վարդավառի տօնի օրէն վերցուեցաւ Յովհաննէս Մկրտչի տօնը, և անոր տեղը դրուեցաւ Պայծառակերպութիւնը կամ Քրիստոսի այլակերպութիւնը:

Թէև պատմութիւնը և հայկական դիցաբանութիւնը մեզի քան մը չեն ըսեր այս մասին, բայց հետաքրքրական է որ հեթանոսական Զատիկն ալ ճիշդ այս կերպով Յարութեան տօնի փոխուած ըլլայ, պահելով իր անունը: Եւ այդ մոռցուած ու մեզի չփոխանցուած տօնը պէտք էր եղած ըլլար Գարնանամուտը, քանի որ մեզի դիտցի

և մեր կրօնական սովորութիւններուն հպարտակից Պարսիկները նոյն օրերուն կը կատարէին Նէվրուզի կամ Գարնանամուտի տօնը, և այդ տօնին՝ զանազան գոյներով նախշուած հաւկիթներ կը նուիրէին իրարու։ Եւ իրապէս Գարնանամուտը ազատութեան քանքերն է այն երկիրներուն համար, ուր այնքան խիստ է ձմեռը, և ուր մարդիկ՝ ձիւնին ու բուքին ենթարկուած՝ անգործութեան, տնասկ մը գերութեան կը մատնուէին, և ուրիշ փափաք չունէին, եթէ ոչ վայրկեան մը առաջ ազատիլ ձմրան խստութիւններէն, կապանքներէն [1]։

Հայաստան այլ երկիրներէն մէկն էր, ուր ժողովուրդը օրերով ու շաբաթներով բանտարկուած կը մնար իր թոնիրին շուրջը, իր ձիւնէն ճերմկած, ալեւոր երդիքին տակ, և որո՞ւ անհուն անձկութեամբ մը կը սպասէր որ Գարնան դռները բացուին [2]։ Այս պայմաններուն տակ, իրաւո՞նք կ՚ունենանք կարծելու թէ մեր Զատիկը բան ալ առաւածի մը անունէն առնուած է։ Ո՞վ էր այդ երջանկաբեր, ազատարար աստուածը։ Հայկական կիսկատար ու դեռ պէտք եղածին չափ չուսումնասիրուած դիցաբանութիւնը այս մասին լուռ է տակաւին։

ՍՈՒՐԵՆ ԵՊԻՍԿ. ՍԵՐՈՎԲԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Արգիլմներէն (խանի որ սխալուած հին փակուիլ, արգիլուիլ իրենց տուներուն մէջ)։ 2. Գարունը սկսի։

ԱՍՏՂԻԿ. — Հեթանոս Հայոց ամէնէն սիրական դիցուհին էր Աստղիկ որ կը մարմնացնէր Գեղեցկութիւնը։ Ասանդաբար կը պատմեն թէ նոյն աղջիկն էր և ծնած էր ջրհեղեղէն վերջը։ Աստղիկի գլխաւոր մեհեանը կը գտնուէր Աշտիշատի մէջ։ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ կործանեց զայն, և անոր տեղը կանգնեց Աշխարհամատրան տաճարը։ Մեր նախնիքը վարդեր կը նուիրէին այս դիցուհիին, կատարելով նշանաւոր տօն մը որ Վարդավառ կը կոչուէր։ Բուն Աշտիշատի մեհեանին մէջ գտնուող արձանը բերուած էր

Յունաստանէն։ Այդ արձանը Աթենասինն էր, որ կը համապատասխանէ մեր Աստղիկին։ Մշոյ Արեւելեան կողմը կը գտնուէր Աստղիկի անունը կրող բերդ մը, «Աստղաբերդ» կամ՝ հանդուրժութեամբ՝ «Աղնբերդ», որ վերջէն Մոկաց բերդ կոչուած է, և որուն համար կը պատմեն թէ Աստղիկի կողմէ կառուցուած է՝ իր Զրուանդ եղբօր ապահովութեանը համար։ Մշոյ Արեւմտեան կողմն ալ՝ Հաշտենից գաւառին մէջ՝ դարձեալ Աստղիկի անունը կրող բերդ մը կար։ Ասոնցմէ զատ, Տարօնի լեռներուն վրայ, Աստղիկի նուիրուած բազմաթիւ մեհեաններ կը գտնուէին։ Արտաշէս Բ. ալ Վանայ մէջ՝ Արտամէտի մօտերը՝ մեհեան մը կառուցանել տուած է Աստղիկի պաշտամունքին համար, որուն ջերմապէս նուիրուած էին ինք ու իր Սաթենիկ Տիկինը։

ՄՈՒՇԵՂ ԵՊԻՍԿ. ՍԵՐՈԲԵԱՆ. — Արմաշի Դպրեվանքին անդրանիկ սաներէն և ժամանակակից հայ կղերին ամէնէն գործունեայ ու տաղանդաւոր անդամներէն մէկը։ Ծնած է Նիկոմիդիոյ մօտը գտնուող Արսլանպէկ հայաբնակ գիւղին մէջ, և Դպրեվանքէն վարդապետութեան աստիճանով ելլելէ վերջ առաջնորդական պաշտօնով գացած է Արաբկիր, ստանձնելով նաև Ակնայ հովուութիւնը։ Յետոյ առաջնորդ ընտրուած է Ատանայի, ուր մեծ գործ տուած է մասնաւորաբար կրթական գործին, և եպիսկոպոս ձեռնադրուած է ի վարձ իր գովելի գործունէութեան։ Մուշեղ Եպիսկոպոս կանուխէն սկսած է աշխատակցիլ Պոլսոյ և արտասահմանի թերթերուն, առաջիններուն տալով գրական, ընկերային ու կրօնական յօդուածներ, որոնք գեղեցիկ տաղանդ մը ի յայտ կը բերեն, և վերջիններուն ալ՝ յեղափոխական գրուածքներ։ Հրատարակած է «Հովուական թուղթ» մը, «Պատկերներ», «Դրուագներ», իր թեմին ժողովուրդին ուղղուած Քրիստոնեայ Հատոր մը, Կիլիկիոյ վերջին աղէտին նուիր-

ուած հայերէն և ֆրանսերէն գործեր, ինչպէս նաև «Մանչեսթըրի հայ գաղութին պատմութիւնը»։ Միջոց մը լամբապիրը եղած է գահերէն «Լուսաբեր-Արեւ» թերթին։ Գրած է նաև «Ջիր-ա-սիմ» «Մաեր» և ուրիշ կեղծանուններով։ Մուշեղ եպիսկոպոս մեր ամէնէն լայնախոհ եկեղեցականներէն մէկն է, և շատ պայքարներ մղած է եկեղեցական կարգերու և օրէնքներու բարեփոխութեան համար։

71. ՀՐԴԵՀԸ

Կէս գիշեր էր, կրակը մարեցաւ։

Բնակարանը թշուառացած էին և վրաններուն կը հեծէին հետեւեալ օրը։

Այլ վրաններու քաղքին կ'այցելենք. թշուառին հեծեծանքը կարեւոր են խորհուրդին համար։

— Անօթի ենք, մայրիկ։

— Համբերեցէ՛ք, պատասխանս, դեռ կանուխ է։

— Օր մըն է որ բան մը չէ մտած մեր բերանը։

— Հրդեհը առաւ ձեր հայրը, պատասխանս։

— Ինչ անգութ անձ մըն է այդ հրդեհը, փախաց վահանիկ։

— Մայրիկ, հաց տուր մեզի։

— Սպասեցէք, քիչ մըն ալ սպասեցէք։

— Հոգնայ պիտի մարինք անօթութենէ։

— Օ՛հ, մի՛ լաք, սպասեցէք, մի՛ կտրէք ձեր մօր սիրտը... Սառած մեծ է։

— Միշտ այդպէս կ'ըսես։

— Պատառ մը հաց, մայրիկ։

— Հրանտ, Անահիկ, մի՛ յուսահատիք. երկինք պիտի գթայ ձեր վրայ։

— Մինչեւ ե՞րբ սպասենք, անո՛ւշ մայրիկ։

—Օհ, ձեր հայրը դեռ չերեւցաւ... մի յուսահատիք:

—Մի յուսահատիր, եղբայր. երկինքը պիտի մխիթարէ մեզ, ըսաւ Անոնիկ Հրանտին:

—Մայրիկ, ինչո՞ւ կուլաս:

—Ձեր հայրը...

—Մի լար, կարելի չէ որ մեր հայրիկը կորած ըլլայ, անանկ չէ՞:

—Երանի թէ այդպէս ըլլար, հառաչեց մայրը՝ արցունքի խոչոր կաթիլ մը սրբելով: Բայց... յարեց վհատ ձայնով մը:

—Կը բաւէ, մայրիկ, օհ, մի լար... թէ ոչ մենք ալ կուլանք...

—Դուք հանդարտ կեցէք, զաւակներս. բայց անբանիկս... ո՞ւր է Երուանդը:

—Հոգ մի ըներ, մայրիկ, ան անշուշտ պարոց գացած է... դուն մեզի չե՞ս ըսած որ Աստուած բարի է:

—Այո, յարեց վշտակիր կինը մեքենաբար:

Եւ ահագին թաշկինակը ձեռք առաւ:

—Երկու զաւակ մեկտեղ...

—Մայրիկ, ինչ կը փսփսաս:

—Օհ, սիրտս Աբրամ, քաղցրիկ Հրանդչ... այրա՛ծ...

—Հաւատա՛ ինծի, մայրիկ, հայրիկը զանազ պատճառներով պարտաւորուած է... թերեւս ան երկար կառքին մէջն են:

—Օհ, դժոխային անմեղութիւն, պատասխանեց մայրը, սեանելով մահուան սեւ կառքը զոր մանուկը կը ցուցնէր:

* * *

Մարդկային ընկերութիւնը կը փութայ օգնել այս զանազան թշուառութիւններուն. եղբայրը եղբօր խոցին սպեղանի կը ճարէ:

Որքա՜ն սրտառուչ է այս տեսարանը։ Թշուառ հրեշկիզեալները արեւելեան տաքէն պահպանելու համար, վրաններ կը բաշխեն անոնց. բերքատուներու հաց կը չնորհեն, մինչդեռ անօթութիւնը մահ կը սպառնայ. աղբիւրներ կը ստեղծեն անոնց ծարաւը անցընելու համար. հագուստ կու տան որպէս զի ծածկեն իրենց մերկութիւնը. անկողին կը նուիրեն որպէս զի պառկ չառնեն հողին վրայ. մխա կը բաժնեն գործաւորներուն և արգանակ՝ հիւանդներուն։ Վերջապէս կը զգան թէ պարտական են գրկեալներուն, օգնութեան ձեռք կը կարկառեն[1] անոնց, և Աստուած, երկինքի բարձունքէն կը զմայլի մարդուն այս վեհութեան վրայ։

ՄԻՆԱՍ ՁԵՐԱՋ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Կ՚օգնեն անոնց, անոնց օգնութեան կը հասնին։

ՄԻՆԱՍ ՁԵՐԱՋ. — Թրքահայ ծանօթ ուսուցիչ, հրապարակագիր և ազգ. գործիչ։ Իր նախնական ուսումը ստացած է Խասգիւղի Շահնազարեան վարժարանին մէջ, որուն աշակերտներուն կազմէ խմբագրուած «Երկրագունտ» հանրադէսին խմբագրապետ - տնօրէնը եղած է մինչդ մը։ Կանուխէն սկսած է աշխատակցիլ Պոլսոյ թերթերուն, արձակ և ոտանաւոր գրուածներով ու սուր քննադատուներով որոնք մեծ համբաւ մը ի յայտ կը բերեն։ Իր այդ յօդուածները, ինչպէս նաև զանազան հանդիսուներ թեանց առթիւ խօսած ճառերը ամփոփուած են «Գրական փորձեր», «Գրիչ և սուր» և «Ազ-

պային դաստիարակութիւն» անունը կրող հաստոցներու մէջ։ Այդ շրջանին վարած է ազգ. պաշտօններ և իբր քարտուղար-թարգմանն ընկերացած է այն պատուիրակութեան որ հայկական տառապանքը կը ներկայացնէր Պէռլինի վեհաժողովին։ Պոլիս վերադարձին հրատարակած է երկու գրքոյկներ, «Հայաստան և իտալիա» և «Թէ ի՞նչ շահեցանք Պեռլինի վեհաժողովէն»։ Ժամանակ մը շարունակած է աշխատակցիլ տեղական թերթերու, յետոյ, քաղաքական պատճառներով, ստիպուած է անցնիլ Ֆրանսա, և սկսած է հրատարակել «L'Arménie» Ֆրանսերէն հանդէսը, որ հայկական հարցին նուիրուած էր։ Արտասահմանի մէջ միշտապէս աշխատած է մեր ազգը, իր պահանջքներն ու պատմութիւնը ծանօթացնելու, մասնակցած է ուսումնական համաժողովներու և արժանացած է պատիւներու։ Սահմանադրութեան վերահաստատումէն վերջ, Պոլիս դառնալով անդամակցած է Ազգ. երեսփ. ժողովին, որուն ատենապետութեան կոչուած է, աշխատած է Միացեալ Ընկերութեան վերակազմութեան, ու դարձեալ անցած է Արտասահման, իր մէկ քանի նորավէպերը Ֆրանսացի հայապէտ Պ. Մաքէռլի կողմէ թարգմանուած են Ֆրանսերէնի, «Nouvelles Arméniennes» խորագրով։

---

72. ՉԻՆՈՒՈՐԸ ԵՒ ԱՐՄԵՍՏԱԳԷՏԸ

Գետի մը երկու եզերքներուն վրայ երկու առանձին ժողովուրդներ կ'ապրէին։ Մեկ եզերքին վրայ բնակողներուն կէսը կը բավականար քարի մարդոցմէ, որոնք հողը կը մշակէին, և կէսն ալ ծոյլերէ, որոնք իրենց գրացիներուն աշխատութեամբ կ'ապրէին։ Իսկ դիմացի եզերքին բնակիչները ագահներ էին, որոնք առն ու առն գետը անցնելով, նեղճ հողագործները կը կողոպտէին, անոնց կիները, զաւակները, անասուններն ալ յափշտակէին, անոնց աշխատութեամբ կը խնդպարէին և անոնց ստացքին արդար իրաւունքը եղող հունձքը կ'առնէին կը տանէին։

Երկար առեն կար որ հոգագործները կը տա-
ռապէին այսպէս, երբ իր դրացի ծոյլ ժողովուրդէն
մաս մը մարդիկ իրենց եկան և ըսին.

— Աւազակներուն կողոպտածը մեզի տուէք և մենք
կը պաշտպանենք ձեզ. չհասարը դուք կ'ըլլաք, որով-
հետև մենք չենք դպչիր ձեր անասուններուն, և ձեր
կիներն ու զաւակները չենք յափշտակեր:

Համաձայնութիւնը կնքուեցաւ և հոգագործները
ազատեցան:

Անա այս կերպով գոյացան թշնամին, վնասուրը և
քաղաքացին: Վերջինը միշտ առաջինին օգտակարն
առնէ. բայց երկրորդը զինքը կը պաշտպանէ:

* * *

Ժամանակ մը վերջը, դրացի ծոյլերէն ուրիշ մաս մըն
ալ եկաւ հոգագործներուն մօտ, և ըսաւ անոնց.

— Ձեր աշխատութիւնները չատ տաժանելի են. մենք
ամբողջ երկար ու պարել դիտենք. մեզի քիչ մը բան
տուէք և մենք ձեզ պիտի զուարճացնենք, ու ձեր աշ-
խատութիւնները աւելի դիւրին ու տանելի պիտի դառ-
նան:

Հոգագործները ընդունելին անոնց առաջարկը և
իրաւ. ալ աւելի անուշ կարճառ իրենց կեանքը:

Անա այս կերպով գոյացան պրպէանները ու ար-
ուեստագէտները, որոնք, աւելի ետքը, յարգանքի ար-
ժանի դարձուցին իրենց ապրելը, որովհետև, ժողո-
վուրդը զբօսնելու և անոր աշխատանքը մեղմելու պատ-
րուակին տակ, ստրկացին օրէնքները, աշխատու-
թիւնն և հարկերը սկսը քաշկռտեցին, առաքինու-
թիւնները պանծացուցին, ծնողներուն ներշնչեցին զորով
իրենց զաւակներուն հանդէպ և զաւակներուն ալ սոր-
վեցուցին յարգել իրենց ծնողները:

Հոլագործները երկու տեսակ տուրքի ենթարկուեցան. սոխպուեցան վճարել թէ՛ պինուորներուն և թէ արուեստագէտներուն, բայց սկսաւ համակերպեցան, որովհետև իրենց վճարած տուրքը անիսկարինելի չէր մնար:

Եթէ աւազակները չըլլային՝ հոլագործները պինուորի պէտք չպիտի ունենային: Եթէ պինուորները իրենց կատուելենէն աւելի տուրք պահանջէին, բնական է չպիտի կրնային զրամ ճարել երդումներուն ու պարտքերուն համար, և պիտի ձգէին որ երթան ուրիշ տեղեր պարեն ու երգեն: Այդպէս պիտի ըլլար նաև այն պարագային՝ երբ այս վերջիններըը չպիտացնց բան պահանջէին իրենց երգին ու պարին փոխարէն:

Բայց ամէն բան արդար համեմատութեամբ եղաւ և հոլագործները օգտուեցան, առանց ծանր հարկերու տակ ընկճուելու:

ՏԻՏՐՕ

ՏԸՆԻ ՏԻՏՐՕ.—Յռոմայեցի նշանաւոր խմաստասէր և բանաստեղծ է 1713ին, Լանկրի մէջ: Նախնական ամուր կրթութիւն մը ստանալէ վերջ, միջոց մը ծառայած է գրատան մը մէջ, յետոյ նուիրուած է գրականութեան և յաջողած է իր շուրջը խմբել իրեն ժամանակակից նշանաւոր խորհողներ, որոնց հետ ձեռնարկած է նշանաւոր «Համայնագիտական Բառարան»ին խմբագրութեան, թէ այդ գործը և թէ Տիտրոյի ու իր ժամանակակիցներուն՝ տ'Ալամպէռի, Վօլթէրի, Ռուսօի, եւն. գործերէն շատերը մեծապէս յեղաշրջած են Ֆրանսական միտքը և պատրաստած են 1793ի մեծ յեղափոխութիւնը:

73. ՍԵՐՄԸ

Գարունն եկաւ . . . օրը հասաւ
վարելու,
Պարարտ հողի չերտերը կոչտ
հերկելու :
Ընկեր , եկո՛ւր , մէկտեղ երթանք
դէպի դաշտ ,
Նոյն զրկանքի լեռն ուսերնիս՝
սրտով հաշտ ,
Ցանձնենք հողին արիւն-չարաւ
մեր պղտոր ,
Ու քրտինքով Ջրենք զանոնք
ամէն օր . . . :

Կուգայ ամառ . . . չարքաշ կեանքի
մեր սերմերը
Ծիլ կը ձլգեն , կը բարձրանան
դէպի վեր ,
Հառաչներէն տառանուելով
որպէս հասկ .
Դաժան կեանքին վըրիժառու
փուշ տառապ ,
Գոռ անէծքի մահատարու
երգերով
Թող տարածուին՝ բերէ աշխարհին՝
Ննջեցեալ . . . :

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԿՈՒՐՂԻՆԵԱՆ

ՏԻԿԻՆ ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԿՈՒՐՂԻՆԵԱՆ. — Ռուսահայ յայտնի քա-

նաստեղծուհի, առաջինը իր սեռակիցներուն որոնք Կովկասի մէջ գրականութեան այդ սեռը մշակած են։ Ծնած է 1876ին, Ալեքսանդրապօլ։ Սկսած է գրել 1899ին «Տարազ» շաբաթաթերթին մէջ, և 1907ին, Նոր-Նախիջեւանի մէջ հրատարակած է իր բանաստեղծութեանց անդրանիկ հատորը, «Արշալոյսի ղօղանջներ»։ Յայտնի հետեւորդ մըն է Լտալացի համբաւաւոր բանաստեղծուհի Ադա Նէկրիի. անոր պէս գլխաւորաբար կ'երգէ բանուորներու, թշուառներու և զրկուածներու տառապանքը, յաճախ ցնցող տաղերով։ Աշխատակցած է ու կ'աշխատակցի ռուսահայ և թրքահայ բազմաթիւ թերթերու։ Իր նախընտրած բանաստեղծուհին՝ Ադա Նէկրիի պէս, ջերմ համակիր մըն է ընկերվարականութեան։

---

74. ՓՈԹՈՐԻԿԸ

Սրեգակը, բոցավառ հակայի մը պէս, ջուրերուն մէջ կ'իջնէր հանգչելու համար, և ծովը կարծես մեծաւարած ոսկեփայլ անկողին մըն էր, յարդարուած ցերեկուան իշխանին[1] համար, որ հետզհետէ ամփոփուելով իր փայլուն մեծութեան մէջ, ննջեց յետոյ, ջուրերուն պոզը ինքզինքը ծածկելով[2]։

Լուսինը երեւցաւ երկինքէն, մերթ թեթեւ և մերթ թանձր ամպերէ քօղարկուած, իբր թէ ապահովելու համար որ զինքը նեմացնող իշխանը[3] այլեւս չի

տիրապետեր երկինքին վրայ, և թէ ինք ալ ազատ էր, իբր թագուհին աստղերուն, արշաւելու երկինքին պիշեռ բամած [4] անջրպետներուն մէջ։

Նաւը, արագընթաց նեաւի մը պէս կը սուրար միշտ ալիքներու մակերեսոյթին վրայէն։ Բայց ծովը որ հարթ էր, սկսաւ հետզհետէ ելեւէջներ ունենալ, և աստղազարդ երկինքին երեսը պղտորեցաւ [5]։

* * *

Նաւավարները աչքերնին դէպի վեր կ'ուղղէին անդադար. իրենց նայուածքին մէջ անհանգստութիւն մը կար, զոր ի զուր կը ջանային ծածկել. իրենց թիւրեռութիւնը այնպիսի արագութիւն մը առեր որ յայտնի էր թէ կ'ուզէին քաղաք հասնիլ փոթորիկը չպատմած։

Ամպերը, աստիճանաբար իրարու մօտենալով, ահ պատնէշ մը յօրինեցին աստղերուն դէմ [6]. և այդ պատնէշները, հետզհետէ թանձրանալով, սպառնացող մութ զօրութիւն մը կազմեցին։ Հոլը, որ մինչեռ այն առանը բաւական անձուկ էր, իր ուղղութիւնը փոխելով, յանկարծ հիւսիսային կողմէ արտչաւ եկաւ, և իբր թէ իր կապերը խորտակելով՝ գազանի պէս սկսաւ սուրալ, վազել, չուրերը տակն ու վրայ ընել, ու ինքզինք անտակ կերպով՝ իր չարադործութիւնները տեսնելով։

Նաւավարներուն ձիչերը, յուսահատական բացագանչութիւնները, մթութիւնը, անապատին վիճակը, մահուան սեսիլքը, վերջապէս ամէն բան սարսափ կ'ազդէր նաւուն մէջ գտնուղ անձերուն։ Ոմանք յուսահատութեն ձիչեր կ'արձակէին, ոմանք կուլային, ոմանք կ'աղօթէին, և ամէնքն ալ իրենց վերջին վայրկեանը հասած կը համարէին։ Երկու տղաք մանաւանդ՝ իրենց սիրելի օրիորդին կը պլուէին լալով և անկէ օգնութիւն

ինդրելով։ Աղջիկը չէր կրնար մխիթարութեան բառ մը արտասանել, որովհետեւ ինք ալ նոյն բանին պէտք ունէր։

Յանկարծ, ահագին կոհակ մը այնպէս զահավիժեց նաւը ծովուն մէջ, որ ամէնքը միաբերան աղիողորմ ճիչ մը արձակեցին, երբ մնաս բարով մը կեանքին։ Սակայն նաւը նորէն ջուրերուն զազաթը եկաւ, երբ թէ հրաշքով։

Նոյն պահուն նաւակը երկրորդ անգամ մըն ալ չըքջկաւ պէս եղաւ. դարձեալ աղիողորմ ճիչ մը եղաւ, և դարձեալ նաւը վեր բարձրացաւ։

*
* *

Վերջապէս դադրեցաւ մահուան և կեանքի զարհուրելի խաղը, գրեթէ կէս ժամ տեւել ենթը։ Հոլը՝ ծովուն ալիքները խառնակելէն ու գալարելէն յոգնած՝ ու բաւականացած ազգած սովորութենէն և արտայայտեցաւ վերջապէս։ Ծովը՝ որ վայրագօրէն կը մռնչէր ու փրփուր կը ժայթքէր, նոյն վայրկեանին հեզահամբոյր կը սրսինչէր՝ նաւուն կողերը փայփայելով, երբ թէ իր գործած անօրէնութենէն զղջալը հայցելով։ Իսկ երկինքը, որ մուննջերէն ու պայթամներէն վերջ, կը հանդչէր լուռթեամբ։ Մինչեւ լուսինը որ դէմքը ծածկեր էր, կարծես չուզելով իր վճիռ նչոյներով գործակից ըլլալ այդ աւերման ու կործանման, փայլեցաւ իր լուսանուշակ գեղեցկութեամբ, ամպերը երթ արտաքսելով։

Երբ ամէն բան հանդարտեցաւ և արտերը հանդչեցան, բլրերն ալ մէկտեղ փառաբանութեան ձայներ արտասանեցին։ Ոչինչ այնքան հոգիները կը միացնէ, որքան մեծ վտանգը։ Եւ երբեք կեանքը այնքան հեշտագին չերեւար, որքան մահը շատ մօտէն տեսնելէ վերջ...

ՍՐԲՈՒՀԻ ՏԻՒՍԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Արեւին: 2. Հորիզոնին ի վար անհետանալով: 3. Արեւը: 4. Մթապատ, խաւարչուտ: 5. Մթագնեցաւ: 6. Աստղերը ծագելու, անոնց դէմ ծածկելու:

ՏԻԿԻՆ ՍՐԲՈՒՀԻ ՏԻՒՍԱՓ. — Թրքահայ նշանաւոր կին գրող՝ ծնած է Պոլիս, 1842ին և շատ խնամուած կրթութիւն մը ստացած է, աշակերտելով նաև Մըկրտիչ Պէշիքթաշլեանի: Մեր մէջ առաջին կին գրողն է որ պայքարած է ի նպաստ կանանց ազատագրութեան: Իր երեք վէպերը, «Մայտա», «Սիրանոյշ» և «Արաքսիա», որքան ալ տկար՝ իբր արուեստի գործեր, միշտ յիշատակելի պիտի մնան իբր այդ դատին նուիրուած պերճախօս ջատագովականներ: Տիկին Տիւսաբ մեծ ջանք տարած է նաև աղջկանց կրթութեան, անդամակցելով կրթական ընկերակցութեանց: Իր աղջկանը՝ Տօրինի մահուընէն վերջ, բոլորովին քաշուած էր գրականութենէ, մինչեւ 1901 թուականը, ուր մահը խլեց զինքը: Գրած է նաև «Աշխարհաբար հայ լեզուն» վերնագրով գրքոյկ մը:

---

75. ԱՆԱՀԻՏԻ ՄԵՀԵԱՆԻՆ ՄԷՋ

Յուլիան՝ համբաւաւոր Ոսկիածին և Ոսկիամօր Անահիտի, հայրենասէր պաշտպանին արձանին մօտն էր: Անոր ալ կողմը վահանն էր և ձախ կողմը Աստղիկի արձանները կանգնած էին: Այս երեք արձաններու պատուանդանները բոլն յեղեալ ոսկեձոյլ եռոտանի մը կար: Կարելի չէր հաս-

կընալ թէ այս տաճարը իր գմբէթովը՝ որուն չորս կողմը ուրիշ փոքր գմբէթներ կային, գեռևին տակն էր թէ վրան, վանդի պատերը ամբողջովին արձաններով և քանդակներով զարդարուած էին, և վրայի գմբէթէն կախուած էր անագին ապակեայ ճրագարան մը, ոլ գիտէ ո՛ր հեռաւոր երկրէն բերուած, այդ անդնդախոյս [1] Աստուածմեանց պաշտօնը և նոճեացած իւղերը չքաւութեան համար։

Եւ երբ այս մտածմեան վրայ էր, յանկարծ իր ուշադրութիւնը չարժեցաւ, վանդի երգերու ձայներ ականջը լսուի, և տաճարը լեցուեցաւ արարական ու հնդկական անուշահոտ խունկերով, և եռամանին՝ իբր թէ խնկաման կամ լուսաւոր մը ըլլար, դուրս կը փչէր գիայլեցուցիչ մուխ մը, որ գարմանալի աղեխտութեամբ այդ մարդուն երկաթէ [2] Ջիղերը կակուղ ոսկի սկսաւ դարձնել [3]։

Դուռ կը փնտռէր Յովնան, բայց չէր կրնար նըշմարել նաև այն դուռը ուրկէ ինք ներս մտած էր։ Եւ անդ վանդակն և Սատկիկի պղինձէ պատուանդանները անյայտ դանդրը բացուեցան, և երգեցիկ քուրմերու և քրմուհիներու բազմութիւն մը դոյգ դոյգ սկսաւ դուրս ելլել և արձաններուն առջեւ չարուիլ. իրենց հարուստ և ճոխ ոսկեթել ու նկարչեն [4] հագուստները չատ հաճելի տեսք մը ունէին։ Ցետոյ, Անահիտի պատուանդանին դանին դուրս եան մեծ քրմապետը և մեծ քրմուհին, և երգերը լռեցին։ Քրմուհին երիտասարդ և չատ գեղեցիկ կին մըն էր. երբ եռամանին առջեւ կանգնեցաւ, թաւուկ եկաւ երեսին [5]։

Ելոյտ երգերը լռեցին, եղէգնեայ սրինգներ սկսան փափուկ և տխուր եղանչութիւն մը հնչեցնել, որ մարկ ընողին եթէ ձեչտալի ալ չթուէր, բայց վայրկեան մը

վերջը չատ ազդու և սրտաճմլիկ բերկրութիեն մը կը պատճառէր։

Այն առեն քրմապետը ձեռք առաւ և հրաւիրեց քրմուհին որ անցնի նաւի ակի հառոտիին վրայ. իսկ ինք, քաղցեալ խառնելէն չվազատառած, կանգնեցաւ իր սառուածութեանց առջեւ, թեւերը տարածելով և անձայն աղօթելով. հապա թէ քրմուհին կը չարժէին։

Եւ ահա, քանի մը րոպէ չանցած, ամէն աչք որոնք հառոտիին պչուցեալ[6] էին, կը տեսնէին փոքրիկ, ջրային ցցուածներ մեծ քրմուհին վրայ։ Ետոր յաջորդեց վիճակ մը որ մարմարի պէս քարացուց այդ հառոտիին վրայ նստողը, մինչեւ որ աչուընները սկսան բացուիլ անոնք և տեսեր նայուածքով։ Այն առեն, քրմապետին ձերին դէմք մը, որուն թնդիմերը արծաթեայ բարակ առխառնիներ[7] էին, և ան բացաւ էջ մը ու սկսաւ կարդալ և ըստ ներկայացուց քրմուհին։

—Կարդա՛, ով առուծներէն ներչնչուած, բաւ հզօր ձայնով։

Եւ քրմուհին այսպէս խօսեցաւ.

— Ինչ են, Հայաստան, քու չարչարանքդ, ի՛նչ են քու տանջանքդ, ովս կանգուն են քու քաղաքներդ, ովս կանգուն են քու տաճարներդ, ովս հարսն և փեսի ձայներ կը լսուին քու մէջդ, ովս տղան օրրանի մէջ կը ճուայ, ովս հուրը վառարանին մէջ կը ճարճատի, ովս մուխը երդիքներուն վրայէն կը բարձրանայ։ Ովս քու զառանիներդ բարձրանալ կը քակին, ովս երիտքը[8] իրենց ձեռքին և իրենց մէջքին վրայ կը փայլի, ովս քու ալխիներդ ծիրանիներով կը չարչարուին, ովս անոնց վիզին վրայ ոսկի մանեակ և թևերուն վրայ ապարանջաններ կը նշուին[9]։ Բայց այդ ամէնուն վերջն է։ Քու քաղաքներդ պիտի անմարդանան, քու չէներդ[10] անշէն

պիտի ինան, քու տաճարներդ կվառվին, քու տուներդ անկենդան պիտի դառնան: Ուրախութեան և հարսնիքի ձայներուդ՝ ողբերու և լալերու ձայներ պիտի չորդեն, քու ջնջքերուդ շառաչման՝ չղմաներու ձայներ, քու մանեակներուդ և ապարանջաններուդ հնչեղներուն՝ գերութեան խարազաններու ձայնաւորումը: Քու կարիճներդ դերի պիտի դառնան իրենց երկրին մէջ, քու ալքիներդ աղախին պիտի ըլլան իրենց հարստան դառն պանդխտութեան մէջ: Երբ երեսդ դէպի արեւելք դարձնես՝ ինծի պիտի դառնես, երբ դէպի արեւմուտք դառնաս՝ դարձեալ ինծի պիտի տեսնես. օդնութիւն պիտի խնդրես՝ նախատինք և արհամարհանք պիտի գըտնես. աչքերդ դէպի երկինք պիտի բարձրացնես, անկա կայծակ ու կարկուտ պիտի տեղայնէ վրադ: Քու գաւակներդ նաեւ շատ անգամ եղերապարտն պիտի դառնան և իրենց մօր տրտում պիտի վերստանեն[11]:

ԾԵՐԵՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Մորքը չսիրող, ոյսի սիրահար: 2. Երկաթի պես ամուր, զօրաւոր: 3. Թուլցնել, կակղեցնել: 4. Նախշուն, ճոխապէս ներկուած: 5. Դեմքին գոյնը նետց: 6. Յուսած: 7. Թերթեր: 8. Ձեմերը: 9. Կը շողան: 10. Շեմերով: 11. Իրենց հայրենիքը պիտի շրջապատեն:

ԱՆԱՀԻՏ.—Հեթանոս Հայոց սիրելապէս դիցուհիներէն մէկը: Ոմանք կ'ենթադրէին թէ Աբամազդի Տիկինն էր, բայց, ըստ Ագաթանգեղոսի վկայութեան, Տրդատ թագաւոր զայն Լուսաւորչի ներկայացուցած է իբր Աբամազդի աղջիկը: Անահիտ կը նկատուէր հայրենեաց պաշտպան, ան մայրն էր ամէն զգաստութեանց, դիցուհին ամէն բեղմնաւորութեան: Զինքը կը կոչէին «Ոսկիամայր», «Ոսկեծին»: Իր արձանը ոսկիէ էր: Անահիտի գլխաւոր մեհեանը կը գտնուէր Երիզայի մէջ (Եկեղեաց գաւառ): Իրեն և պատիւ կատարուած տօնդէսները այնքա՛ն տոչակուեցան որ գաւառը սկսաւ կոչուիլ «Անահտական գաւառ»: Հայ պատմիչներ կը

հաւատան թէ Անահիտի տօնախմբութիւնը տեղի կ'ունենար Նաւասարդ ամսուն 15ին։ Այդ օրը, քրմապետը, պերճօրէն հագուած, կ'առաջնորդէր քուրմերն ու բազմաթիւ ուխտաւորները. Անահիտի կուռքը ուսամբարձ կը պտոյտցնէին մեհեանին շուրջը, տաղեր երգելով. յետոյ տեղի կ'ունենային աշխարհական հանդէսներ, պարեր, բարեկենդանային տարազափոխութիւններ և կերուխում. այն օրը ծառաներն ու տէրերը իրարու կը խառնուէին։ Անահիտի անուան նուիրուած մեհեաններ կային ո՛չ միայն Հայաստանի զանազան կողմերը, այլ նաև դրացի ազգերու մէջ։

ՎԱՀԱԳՆ.—Կ'ուսանդուի թէ Հայկազն Երուանդեան Տիգրանէ Թոռն էր Վահագն, և իր պերազանց ոյժին պատճառաւ իբր աստուած պաշտուեցաւ ու մեհեաններ ունեցաւ։ Հայոց Հերակլէսն է Վահագն։ Մէկց մը Վահագնի անունը նոյնացած է արեւին հետ որ այդ անունով պաշտուած է հեթանոս Հայոց կողմէ։ Այշակունեաց օրով, Վահագնի և պատիւ կոնգնուած գլխաւոր մեհեանը կը գտնուէր Աշտիշատի (Տարօն) մէջ, Անահիտի և Աստղիկի մեհեաններուն մօտ։ Իր արձանը յունական Հերակլէսի արձանն էր և բերուած էր Յունաստանէն։ Մեհեաններ ալ կանգնուած էին նաև Հայաստանի ուրիշ կողմերը։ Այդ մեհեանները կը կոչուէին «Վահեվահեան», իսկ անոնց պաշտամունքին նուիրուած քուրմերն ալ՝ «Վահեւուանիք»։ Այս անուններուն հնդկական ծագում ունին, և տրուած են Վահագնի հնդիկ քուրմերուն կողմէ, ի յիշատակ իրենց բնիկ երկրին մէջ պաշտուած Վահա-Անկի կուռքին որ մեր Վահագնին կը համապատասխանէ։

ՔՈՒՐՄ.—Հեթանոսութեան շրջանին, Հայոց կրօնական պաշտօնեաները «քուրմ» կը կոչուէին. իրենց պետը կը կոչուէր «քրմապետ» և իրենց բնակարանը կամ հաւաքման վայրը՝ «քրմապան»։ Քրմապետը շատ մեծ նշանակութիւն ունէր և ազդեցիկ դեր կը խաղար նաև արքունեաց մէջ։ Այշակունեաց թագաւորութեան սկիզբը, մեծապոյն քրմապետութիւնը Տարօնինն էր, և առանձնաշնորհումը դարձած էր Վահունիներուն, որոնք Վահագնի սերունդէն էին։ Այնքա՛ն բազմաթիւ էին Տարօնի քուրմերը, որ օրաժողով ընելով, թագաւորին զօրքերուն հետ կ'երթային իրենց կուռքերը և մեհեանները պաշտպանելու համար։ Շատ քրմապետութիւններ կային Հայաստանի մէջ. կար նաև քրմապետներու քրմապետ մը, ամէնէն գլխաւորը, արքայական մե-

Եանննեռուն մէջ, որքայական ցեղէ։ Ռուբմեռը ոչ միայն կը պատաուէին ժողովուռդին կողմէ, այլ նաև կը վայեէին մանաւոր առանձնաշնորհուՄներ. հարկէ և տարապարհակ աշխատուԹենէ ազատ էին, առատ եկամուտ ունէին, արքունիքէն պարգեւ և պատերազմական աւարներէ բաժին կը ստանային։

Ծերենց (*Տոգթ. Յովհէփ Շիշմանեան*).—*Թրքահայ բժիշկ, վիպասան և հրապարակագիր։* Ծնած է Պոլիս, 1832ին, *Հայ-կաթոլիկ ծնողքէ, դաստիարակուած է Մխիթարեաններու մօտ, և յետոյ աշակերտած է Բարիզի բժշկական հանճարանին, ուրկէ վկայուելով դարձած է Պոլիս։ Հայ-կաթոլիկներու ներքին պայքարներուն մէջ մեծ դեր խաղալէ վերջ, ուրիշ մէկ քանի նշանաւոր Հայ-կաթոլիկներու հետ վերադարձած է մայրենի եկեղեցւոյն ծոցը։ Ատեն մը շրջած է կիլիկիոյ կողմերը և յաջորդաբար գրած է իր նշանաւոր վէպերը, «Թորոս Լեւոնի», «Երկունք Թ. դարու», Թէոդորոս Ռշտունի», որոնք կիլիկիոյ Հայկական ԹագաւորուԹեան շրջանին ազգային կեանքէն քաղուած են, և որոնք գրական մեծ Հարթաւ մը շինած են իրենց։ Կեանքին վերջին մասը անցուցած է Կովկաս. բաւական ժամանակ իբր ուսուցիչ պաշտօնավարած է Թիֆլիսի Ներսէսեան վարժարանին մէջ։ ԲազմաԹիւ յօդուածներ ունի ազգ. Թերթերու, մանաւանդ Իզմիրի «Արեւելեան Մամուլ»ին մէջ։ Այդ յօդուածներէն շատ ազդիկ մաս մը հրատարակուած է առանձին հատորով։ Իր վէպերը վերատին տպագրուեցան 1910ին, Պոլսոյ մէջ։ Մեռած է Թիֆլիս, 1888ին։*

76. ԵՂԲԱՅՐՆ ԻՐ ԵՂԲՕՐԸ

Ներկ՝ եղբայրն ու այսօր և քու սիրտդ և հոգիդ
Մահուան գոյժով մը վիրաւոկն մը վերածեմ...
Մեր մայրը մեռաւ այս լրիկուն,
Իր աչքերը պատուհանին դէմ սեւեռուն,
Ան էլ որ, ո՛վ սարսա՛փ, քիչ մը առաջ, ձեռքերովս
որդիական,
Մեր մօրհանը երկու աչքերը յուսալաւ,
Որ ճանապարհէդ հետս, դէպի մահը վախցիր...
Բայց մինչեւ իր չունչը վերջին,
Ցաւին սպասեն հոգեվարքի...
Իր սիրտը գայթումը կեանքէն ի մահ,
Որ աչքերուդ, որ հասակիդ ի խնդիր,
Այս լրիկուան արեգակին մոխրին[1] հետ՝
Իր աչքերը մայրամուտին լյսերովը թաթաւուն,
Քեզ տեսնելով, քեզ յուսալով, քեզ օրհնելով խա-
ւարեցան...:
Եւ ես ինչպէս՝ ես նոյնպէս՝ իբր զաւակ,
Ես քու տեղդ, խնկակրոյս, այդ աչքերը վախեցի...
Եւ անարին վրայ դրի,
Փառնալինելուս ձերմակ ճարպէն
Իր ձեռքերուն սպեղան տարի պատրաստած
Երկու մոմեր,
Եւ խնկամանը որով Ծնունդը կը ծանէինք,
Իր արծաթէ[2] մատերուն դէմ, գլխուն վրայ,
Ահաւասիկ որ կը ծխայ...:
Ա՜հ, կը խեղդուիմ, կը խեղդուիմ,
Տանն ամբողջ մահուան լոյսերն ամպռտեցան...
Տանն ամբողջ սիրերդ մ'է մեռելական,

Ուր մի միայն իմ տոգիս կայ կենդանի,
Ուր դիակի մը վրան ինկած,
Բարձունքները մրկին պէս կը հնձեմ...:
Մինակ եմ ես... տունն ամբողջ ամպռած է
Մառնան բոյրովը զարնուելի...

Կէս գիշեր է և տակումիս մէջ կը դրեմ,
Երբ դրացի, սև լաչակով տատոտ,
Գանի մը կին լայն նկան...
Ստանցմէ մին, այրի կին մը դառնադէմ,
Մեր մեռած օրն անշունչ մարմնին վրան ինկած՝
Կատի մը կտրէր, լայնովը երկու մոմերուն...
Անոր պատանքը կը չափէ...:
Եւ ժրաջան երկու հատուներ տրամօրէն,
Մեր մօրմանը վերջին լոգանքը տալու համար,
Շտապելով՝ մեր տղերէն Ջուր կը կրեն...:

Վաղն առաւօտ ուռենիէն որ քու ձեռքէդ է բուսեր,
Երկու ճիւղեր պիտի կտրեմ...
Արտասուքիդ իբր յիշատակ, հոգւոյդին տանելու...:
Եւ ես թշուառս՝ պերպեմաննոյէն վաղն առաւօտ
պիտի դառնամ
Հին օրերու մեր այս թաղուտ տունին...
Երկու դուներն իրր դագաղ,
Ես իմ վրաս, ես իմ վրաս, խեղճի մը պէս վա-
կիսու... —»:

ԱՏՈՄ ԵՒՐՃԱՆԵՆԵՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ — 1. Արգասիի հատնումին, վերջապոյսին: 2. Արծաթագոյն, ճերմկած:

ԼԱՅՈՂ ԿԻՆԵՐ. — Հին Տեթանոս Տայոց մէջ գոյութիւն ունէր սեռերուն վրայ լալկան կիներ քերելու սովորութիւնը։ Այդ կի-

ները «եղերամայր» կը կոչուէին, կու դային կը խմբուէին մեռեալին շուրջը, սրտաուշուշ տաղեր (լալօններ) կ'երգէին, կու լային յորդառատ, իրենց մազերը կը փետտէին, նոյն իսկ յաճախ թևերնին կը խածատէին ու կ'արիւնէին։ Այս սովորութիւնը մնացած է նաև քրիստոնէութենէն վերջ։ Մինչեւ այսօր, շատ գաւառներու մէջ, ազգական կամ դրկից կամ յատկապէս վարձուած կիներ կուլան մեռեալներուն վրայ։ Նոյն բանը կ'ընեն նաև գերեզմանատուններու մէջ, Մեռելոցի օրերը։

ԱՏՈՄ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ. — Թրքահայ նոր բանաստեղծներու լաւագոյններէն մէկը, ծանօթ նաև «Սիամանթօ» կեղծանունով, որով աշխատակցած է «Դրօշակ»ի և արտասահմանեան ուրիշ թերթերու։ Մեր մէջ, առաջին անգամ ըլլալով կիրարկած է տաղաչափութեան նոր ձեւ մը, տեսակ մը արձակ տաղաչափութիւն, որ շատ հեղ զուրկ չէ շնորհէ, և որ մեծ թուրլ հետեւողներ ունեցաւ, թէեւ ամէնքն ալ շատ անընդունայն՝ բաղդատմամբ մնանաւանդ իրենց նախատիպին։ Ուժգին ու ցնցող տաղերով, յաճախ նարեկացիի ազդեցութենով, երգած է հայկական ոստանները ու տառապանքը։ Իր տաղերէն մաս մը ամփոփուած են «Ինքնօրէն», «Հայրերգներ», «Հոգեվարքի և յոյսի ջահեր» անունը կրող հատորներու մէջ։ Կիլիկեան վերջին աղէտին ալ նուիրեց սրտապուռ հատոր մը՝ «Կարմիր լուրեր բաթեկամէս»։ Ամերիկայի Պոսթըն քաղքին մէջ հրատարակեց նաեւ Ա. հատորը իր ամբողջական գործերուն։ Ընծաճանեան ծնած է 1877ին, Ակնայ մէջ։

77. ԱՉՈԽԹԱ

Ազգային պատմութեան ներկայացուցած հին դէմքերուն մէջ քարեպաշտութիւն կին մը իմ մտանաւոր ուշադրութիւնս գրաւած է միշտ. անոր գիմաստիկան, աղքատասիրտ մէկ գործը, գիւ՝ իրր լժիկ մ'ինքան շահագրգռած է որ յաճախ փորձառած եմ միակ անոր անունովը զարդարելու հայ բժշկական պատմութեան անցեալին անխտաւոնակ էջերը:

Այդ կինն է Ազուիթա, ապրած է Գ. դարու վերջերը. թէեւ հեղինակին կը նկատուի, բայց անուանին էր Սահականոյշ Սուրէն հայազգի իշխանին, և մայրիկը Ս. Գէորգիս Սահակեցի քրմապետուհէր հայ նահատակին:

Ազուիթա, իմ խոհեմ պաշտպանս եղաւ մ'ին օրէն, երբ առաջին անգամ լսեցի անոր հետաքրքրական անունը, և կարդացի անոր հետ կապակցեալ մէկ հատուածը, զոր Հ. Գևոնդ Ալիշան, իր «Յուշիկ»նուիրեալ մէջ նուիրած է Ազուիթայի յիշատակին:

Անդիմադրելի զգացի ինծի մէջ սիրտը հետ անուանելու համար ուժգնապէս բաբախած է, ինչ ան եղած է ինձ անոր պատկերը գծագրելու համար, անոնք անտիրական հետաքրքրութիւն, ուսոյ՝ կարծած է գործնական խիստ գնահատելի գիր մը:

Ազուիթա, հետաքրքրութիւն մնէ, յետախուզուց 1600 և աւելի տարիներու նոյն, բժշկական նշանաւոր գործի մը իրր հիմնադիրը, կենդանի է միշտ, յորինած ըլլալով կարեւոր դրուագիկ մը Գ. դարու հայ բժշկական պատմութեան:

Անոր համար կ'ուզեմ որ հոգածական սխալանքներ՝ որոնք ուրուկներ, բոլոնիներ ըլլալու էին, կը ժոլվէր, և յաւուկ պատապարանի մը մէջ, զոր իր իսկ ծախքով ու հոգածութեամբ կանգնած էր հանճարեղ ու հանճարն չուզի մը քովիկը, կը խնամէր զանոնք, և անձամբ կը հակէր անոնց, առանց քաչելու վէրքերու ապականութիւնները, առանց զանելու թարախոտ մասմինները զարշահոտութիւնները. ինչ եզական մարդասիրութիւն, ինչ օրինակելի առաքինութիւն:

Բժշկական խնամքները՝ զոր հայթայթած է ան խեղճ սիրուժէանելու, կենսապահ դարմանները զոր մատուցած է խոցոտ-զոհանելու, չքնաղ մեծութեան մը մէջ կը դնեն զինքը:

*
* *

Ս. Լուսաւորչէն, Ս. Նարեկէն տարիներով առաջ էր, դէպի 260-270 տարիները մէջ, որ Արտաշէս պետական գործերը կ'ունենայ մանաւանդ յարկի մը տակ պահելու այն հետաքրքիրը և սխրանքները՝ այնքան ուրուկները, որոնք մարդկային քարտիրս ու խուժադուժ անգթութեան դէմ, սիրո կենսական, անպարտելի նշանակ, հոգածական կը վախչէին, և աստուածական ներշնչման մէջ, լռութեան կուշտ, փառասիրութեան խորը կ'անցընէին իրենց անուանաւոր կեանքը, ետևը իրենց նամանները, մօտիկ իրենց չնամանները, անանուններուն:

Արտաշէս առանձին կ'ըլլայ որ ան յաչտի այնպիսի խղճալիներու համար հաստատել ուզածին սպասուհարան մը, յաւուկ դարմանատունը մը, «Ներքանց» մը, Հայաստանի ամէնէն առողջարար ու սիրուն մէկ վայրին մէջ, Արքենաս կոչուած տեղերին քով, ուրկէ քիչ հե-

ու՝ թղթատուփ աւանին մէջ կ՚ապրէր ինքն ալ իր ախտաւոր զաւկին՝ թէոդոսի հետ։

Շնորհիւ Ագուլիթայի, ուրեմն Ալկանոյի կամ Բոլոտանոյի հաստատութիւնը մեր մէջ, այլեւս հին կերտնանք համարել, մինչ բժշկական պատմագիրներ դեռ այսօր կը գրեն թէ Եւրոպա հազիւ ժ. դարուն սկսած է ունենալ ուրուխներու մասնաւոր հիւանդանոցներ, ուրկանոցներ։

Մեծ է Ագուլիթայի դերը. թշուառութեան դարմանումին մէջ մեծ բաժին ունի, հետեւաբար մեծապէս պատասխան է ան այսօր հայ իրական սեռին, երբ այնչափ կանուխ հեղինակ կը հանդիսանայ այնպիսի օգտակար ձեռնարկի մը, որ արդի գիտութեան սմենախիտ և սմենակարեւոր պահանջներէն է։ Եթէ Եւրոպայի արդի բժշկապատմական հետեւյալ ընկերութիւնները այս մասին տեղեկութիւն առնէին, արդեօք չ՚բնի մեծ հաճոյքով և չ՚բքան մեծ պատուով Ագուլիթայի անունը իրենց Տարեգրութիւններուն մէջ պիտի գրէին։

* * *

Ագուլիթայի բարեգործական հաստատութիւնը ինծի վաստահաբար ըսել կուտայ թէ Գ. դարուն, Թեկուս և չ՚ատ ածել հին տեսնները, Հայաստանի մէջ բորոտութեան տխուր վիճակին վիճանալի ըլլալը գիտցած, ճանչցած իրողութիւն մըն էր, մինչդեռ Ի. Դարուս բժշկական աշխարհի գիտական վիճաբանութիւնները դեռ չեն կըրցած վերջնականապէս լուծել այդ խնդիրը։

Բորոտութեան վիճանալիութիւնը ճանչցած ըլլալու էր արդէն Հայերուն մէջ, որ անկէ վարակուած հիւանդները քնակութիւններէ, կեդրոններէ չ՚ատ հեռու տեղեանք կը պահէին և կը դարմանուէին առանձին։

Այդ հին ժամանակներուն՝ անպատճառ գոյութիւն ունենալու էր նաև մեր մէջ, տոհմային բնիկ բժշկութիւն մը, բորոտութեան ախտին դէմ մասնաւոր դեղ ու դարման, որ հարկաւ Ազուխթայի չինել տուած դարմանատան մէջ կը գործածուէր:

Շատ հետաքրքրական է արդարեւ գիտնալ թէ ինչ էին այդ դեղերը, ինչ էին բորոտաբոյժ դարմանները: Անոնց յայտնութիւնը բժշկական գիտութիւններու պատմութեան մէջ, մեծ չափեկանութիւն պիտի գլորէր այսօր:

ՏՈՔԹ. Վ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ.

ԱՐԲԵՆՈՒՏ (կը կոչուէր նաև՝ Սրբենուտ).—Բարձր Հայոց մէջ գտնուող այս աղբիւրը, որուն անուշահամ ջուրը մեծ հռչակ կը վայելէր, մեր պատմութեան մէջ գրեթէ միայն Ազուխթայի քաւթիւ կը յիշատակուի:

ՏՈՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ.—Թրքահայ ծանօթ բժիշկ, բանասէր և ազգ. գործիչ: Ծնած է 1858ին, Սկիւտար, և 1884ին բարձր բժշկական հանձնաժողովէն վկայուեցէ վերջ դարձած է Պոլիս ու բարձր դիրք մը գրաւած է Թուրքիոյ բժշկական դասուն մէջ: Ընտրուած է դեր-նախագահ կայս. բժշկական Ընկերութեան, անդամ Քաղաքապետութեան առողջապահական բարձր. ժողովին, և Բարիզի Բժշկա-պատմական Ընկերութեան: Ազգ. շրջանակի մէջ ալ երկար տարի անդամակցած է Ուսումն. Խորհուրդին, որուն ատենապետ ընտրուած է և Քաղաքական ժողովին, որուն դարձեալ տարրերէն մէկը դարձած է: Անդամակցած է նաև Ազգ. Երեսփ. ժողովին: Կանուխէն սկսած է գրել տեղական թերթերու մէջ, ընդհանրապէս առողջապահական հարցերու մասին: Նոյն տարի՝

հաւատարիմ աշխատակից մը եղած է վիեննայի Մխիթարեանց «Հանդէս Ամսօրեայ»ին, որուն մէջ հրատարակած է բազմաթիւ պատմա-կենսագրական ուսումնասիրութիւններ՝ թրքահայ և հընդկահայ բժիշկներու մասին. նաև՝ զուտ պատմական գործեր։ Ֆրանսայի բժշկական շրջանակներուն մէջ մեծապէս գնահատուած է իր մէկ բանախօսութիւնը Մխիթար Հերացի բժիշկին վրայ։ Տոքթ. Թորգոմեան էֆ. Ֆրանսական կառավարութենէն ստացած է Officier d'Académie պատուանշանը։ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ հրատարակած ուսումնասիրութիւններէն մէկ քանին լոյս տեսած են առանձին հատորով։

---

78. ՅԻՇԱՏԱԿ

1879 *ապրիլ 26ի իրիկունը, Գառը-գիւղի ազգային Արամեան վարժարանի սրահին մէջ ընթրիք մը պատրաստուած էր։ Այդ սեղանին չքեղութիւնն ու պերճանքը բազմատեսակ խորոսիկներ և ըմպելիներ չէին, այլ անոր իսկական չուքն[1] էր գիւղին պատուաւոր, ազգայն և ուսեալ աղգայիններուն[2], տարեւոր ու երիտասարդ, ներկայութիւնը։ Արդարեւ քաղցր էր նկարագրել սրահին պատշաճաւոր հանդերձանքը[3] և հանդիսականներուն արժանիքն ու անուններն, բայց չեմ արժանացած. որովհետեւ սոսկ կը կազմեն այն դասակարգը որոնց գործերը վայելեր է ու կը վայելէ Ազգը, և որոնք վայել չունին հաչակելու իրենց անձը։ Ահա այդ է իրենց ճըշմարիտ արժանիքը։ Հոն եղողները ամէնքն ալ Հայ էին իսկապէս։*

Ուզեւորելու հանդէս կը զարդարուէր այն ընթրիքով. կրօնաւոր մը կը ճամբէին, որուն կը յանձնէին իրենց իղձերն ու բարեւները, իրենց սիրտն ու փափաք-

նելը, հոգեկան ընծաներ և ուրախներ։ — Թեթեւ ու քաղցր բեռ։

Անհարատարելի են արդարև այն բանախօսութեանց խանդն ու համը, այն մրմունջներուն հաւասարն [4] ու ձայնեղու ընդհատումը, աւիծային [5] ու հառաչանքները, որոնք լրացու կը յաջորդէին։

Մէկ մարդու մը լալ կամ գոռալ պէտք է բարբառանային՝ իր զգացածը յայտնելու համար. սակայն բուռն կերպով զգացողները չեն կրնար լալ. կը կարկամին, և կը ցամքին այնպիսիները արցունքները, իբր աղբիւր մը որ չատ անգամ վախանակ ակէն դուրս հոսելու՝ երկրին ներկնելուն խորը կը սուղ պատուաժքէ մը։ Եւ ասիկա կը պատահի զարնանային օրերը, ձիւներու հալուաժքին, երբ բնութիւնը անհանդուրժելի անձկութեամբ կը դիմէ զարնանալ [6] գեղջից գնդեցկութեամբ [7], և Յունիսը կը յորդին հոգին ծոքերէն [8]։ Այսպէս՝ որը հեղեղուկն կ'ըղձանայէր [9], որը բարբառն ու աչքը միանգամայն կը խցէր. բայց ամէնուն հոգին գերեզման էր ներքուստ։ Պանդուխտ էին։

Շատ բարեւ կը պրկէին իրենց սուսպաժ մօրը, կարօտ՝ իրենց եղբայրներուն և քոյրերուն, անձ'ուկ [10] իրենց հօրենական տան վրայ ծագող արեւուն. համբո՛ր՝ հոգին, Յունին, քարին, խաչքարին, տաճարին. ողջո՛յն ողջ մնացողին. խո՛նդ՝ հանգուցեալներու գերեզմանին։ Ահա այս էր մեր ընթրիքը, այս էր մեր խորհին ու խանդելին [11], ասոնցմով յագեցած էինք։

Ո՛վ խորհրդաւոր իրիկուն, ո՛վ անմոռաց ակոյն և անդոնակիցներ։ Ես հաւատարիմ եղայ ձեր և իմ ուխտին, ես տեղն ի տեղը մատուցի ձեր քարեւներն ու համբոյրները. սիրիմարուեցան ձեր մայրը և ձեր աղջկանները. այցելեցի ձեր նախնիքներու տունն ու տա-

ձայը. Հոգակրությունն տալն ու վրան գոյ անոնց դամբարանները. գրեցի անունները գիտերու և սեղերու, ջուրերու և լեռներու, որոնք հատատարմագէս կը պահեն իրենց կոչումն ու յիշատակները:

Ցրկեցայ այն երկիրները որոնք պարապ տեղ մը չունին տուած Հայու ներշնչել, և եթէ սեղ սեղ բնակիչները վախած կամ վախտած են, դեռ հոգին երկար կամ աւերակներուն տակ ատանգաւթիւններ թողած են: Իսկ այն սեղերը ուր կան և կ'ապրին Հայեր, կ'երգուի Շարական, կը կարդացուի Աւետարան, կ'օծուի և կը պաշտուի Աստ, կը պահպանի հարան ու վնասն, կոչնակին ձայնը կը լցնէ պարտէզներն ու դրամները, ահաւոր կ'երթան վանքերը, խունկ ու մոմ կը ներկեն աղօթելու, քահանան կը պատարագէ, մոմիկները կ'ալօթեն, կը ծնրադրեն, կը յուսադրեն, կը վախեն [12]: Այսպէս չէն է ձեր հօրենական տունը. այսպէս կեանք, սէր և հաւատք ունին ձեր արևմտակիցները [13]:

Եւ իմ ուխտադրութիւնս [14] էր իրենց թէ՝ ուսուցուեցէ՛ք և կը նպաստուիք [15], աշխատեցէ՛ք և կ'ապրիք, սիրեցէ՛ք և կը վրկուիք:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿ. ՍՐՄԱՆԱՂՅԵՆՑԻ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. —1. Երեսուբիւրը, վեցուբիւրը: 2. Ազգին պատկանող անհատներու, Հայերու: 3. Յարդարուած: 4. Հեռ, շուկ: 5. Ծախսարարութիւն: 6. Գարուն դանուլ: 7. Անհաշիւ գեղեցկութեամբ: 8. Խորհրդի, աշխարհի, երեսխաներուն: 9. Հեղինի առաստութեամբ ղեկավիճ կ'արտայայտեր: 10. Կարոտ: 11. Ընկերիճ: 12. Հիւանդներ, առանդութիւններ, հին սովորներ կը պատմեն: 13. Ձեզի հետ ապրողի արիւնը կրողներդ, ազգակիցներդ: 14. Խարդութիւնս, խրատս: 15. Կ'ուսանիք կը բարելաւի:

ԽԱՉԻՄ.—Եկեղեցիները և վանքերու շուրջը թողուած նշանաւոր անձերու գերեզմանները ոտն վրայ կը դուրին խաչի

պատկեր կրող քարեր,—ընդհանրապէս գեղեցկօրէն դրուագուած, —որոնք կը կոչուին խաչքար։ Խաչքար կը կոչուին նաև եկեղեցիներու կամ վանքերու եղած նուէրի մը ի յիշատակ պեղուած քարերը որոնք նոյնպէս խաչի նշան կը կրեն։ Հայկական գեղարուեստը յաճախ հոյակապ գեղեցկութեամբ խաչքարեր արտադրած է։

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿ. ՍՐՈՒԱՆՋՏԵԱՆՑ. — Թրքահայ կղերին ամէնէն սիրելի դէմքերէն, և հայ-գաւառիկ գրականութեան լաւագոյն մշակներէն մէկը։ Ծնած է վան, 1840 դեկտ. 12ին, եկեղեցական տոհմէ մը։ Ընդգրկած է կանուխէն, գործակցելով իր անուանի հայրենակցին՝ Խրիմեան Հայրիկի, որուն աջ բազուկը եղած է երբեմն, մանաւանդ անոր լրագրական գործունէութեան մէջ։ 1885ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած է հանգուցեալ Մակար կաթողիկոսէն և երկար ժամանակ կարեւոր պաշտօններ վարած է Մշոյ, Վանայ, Ակնայ և ուրիշ գաւառական կեդրոններու մէջ։ Սրուանձտեանց Սրբազան անմոռանալի պիտի մնայ իր հայրենաշունչ գործերով, ինչպէս «Գրոց ու Բրոց»ը, «Հնոց ու Նորոց»ը, «Մանանայ»ն, «Թորոս Աղբար»ի երկու հատորները, «Շուշան Շաւարշանայ»ն, որոնք հայրենի կենցաղն ու շէնքերը կը նկարագրեն անտաշ բայց դրաւիչ լեզուով մը։ Սրուանձտեանց եղած է նաև թանկագին ուսուցիչ մը, պաշտօնավարելով Բերայի Նարեկեան, Ղալաթիոյ կեդրոնական և ուրիշ թաղերու վարժարաններուն մէջ։ Վախճանած է 1892 Նոյեմբեր 17ին, Սզգ. Հիւանդանոցին մէջ, երբ տակաւին ազգը մեծ յոյսեր դրած էր իր վրայ։ Թողած է դումար մը, կտակելով որ Վանայ մէջ Հիւանդանոց մը շինուի իր անունով։

79. ՀԱՅՐԵՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿ

Պանդուխտ էր ան. յաճախ կուգար կը նըստէր
Ու կը պատմէր ինծի ցաւերը սըրտին.
Լըքեր էր ան կին ու զաւակ նորածին
Եւ օրն ի բուն քրտնավաստակ կը դառեր [1]:

Մեր հայրենի երկրին վըրայ անուշակ
Հազար ըզրոյց և հազար խօսք կը գըտնար:
Կը բարբառէր մեղմիկ, ակայն հոգւով վառ,
Եւ էր ախուր ժըպիտն՝ երբեւ յիշատակ:

Կը սիրէի զանի. տալով միտ [2] սըրտամ
Ի ծանրախոհ ձայնին՝ որ պիս կ'օրօրէր՝
Մեղմ հառաչմամբ կը մոլիէի յաւ օրեր,
Ազատ օրեր — ո՛վ խընդութիւն անպատում,

Երբ հայրենի գեանին վըրայ մենք նըստած
Հայաստանի հոտը պիտի վայելենք,
Ընտոտ ծառայ, բարուկ պիտի չըլլանք մենք,
Պիտի չերթանք խոյս մը կըկղել [3] աչօք [4] մոլ [5]:

Օր մ'ան բաւ. «Ահա նըւէր մը բերի
Հայաստանէն՝ որ դու կարօտըդ առնուս.
Որ մեզ յըլեն՝ ըզրեր էի քոյրերուս՝
Արտամէտս խընձոր, հասած այս տարի»:

Ծոյլն երկու խընձոր հանեց ան քընքուշ,
Կարծես խայծած [6] արշալուսի տակ միայն.
Պատուհանէս գեղեցկագոյնն ամենայն՝
Կը թուէին անմահական [7] հոտ անուշ:

Կիսեց և չերտ մ՚ինծի տըւաւ ան այսպէս։
Կարօտանօք բերանս առի ճաշակել,
Բայց թունդ ելաւ հոգիս ու լայ անարգել[7]
Կաթիլ կաթիլ սկսաւ հոսիլ աչքերէս։

ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Կ՚աշխատէր։ 2. Մտիկ ընել։ 3. Կըզկըտիլ։ 4. Աբգուճոս այծերով։ 5. Հասունցած։ 6. Պատուական։ 7. Անզուսպ արցունք։

ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆ.—Նշանաւոր հայ դաշնակահար ու երգահան, և նոյն ատեն յայտնի գրող մը ու բանաստեղծ մը։ Գրած է բազմաթիւ նորավէպեր և բանաստեղծութիւններ Պոլսոյ զանազան թերթերուն, մասնաւորաբար «Հայրենիք»ի մէջ։ 1896ի շփոթութեանց աւթիւ անցած է Եւրոպա, ուր աշխատակցած է «Նոր կեանք»ի և «Անահիտ»ի։ Իր սարքած նուագահանդէսները Եւրոպական ատեանները մեծ յաջողութեամբ պսակուած են միշտ։

ԱՐՏԱՄԷՏ. — Վասպուրականի երբեմնի Տոսպ գաւառին մէջ պատմական նշանաւոր քաղաք մը, ուրկէ այժմ հազիւ 500 տուն ունեցող գիւղ մը մնացած է. և այդ 500 տուներէն ալ հազիւ 150ը Հայոց կը պատկանին։ Արտաշէս Բ. երբ Սմբատ իշխանի առջնորդութեամբ Պարսկաստան կը փախչէր հայկական գահը յափշտակող Երուանդ Թագաւորի ձեռքէն, քանի մը ժամանակ Արտամէտի մօտակայ քարաժայռի մը մէջ պահուըտած մնաց և այդ կերպով ազատեցաւ Երուանդի մարդոց հետապնդութենէն։ Վերջէն՝ Հայաստանի գահը բարձրանալով, Արտաշէս Բ. հոյակապ քաղաքի մը վերածեց Արտամէտը, և յիշատակ իր ազատման։ Արտամէտ այսօր նշանաւոր է իր հասցուցած խնձորներով, որոնց համը, գոյնն ու աղուորութիւնը առակի կարգ անցած են քանդակ Հայաստանի մէջ։

80. ԲԻԷՐ ՔԻՅԵԱՆ

*Եղաւ վայրկեան մը մեր յեղափոխական կռիւը օ-
գերան մէջ՝ երբ արիւնի ու բռնութեան ապրուիլէ
այժը քարացուց ամէն հաւատք, ամէն յոյս, և ապա-
տութեան համար ամէն բաւարարութիւն, ինչպէս ձմեռ-
նային գիշերուան մը մէջ փոթորկայից ցուրտը կը սա-
ռեցնէ յանկարծ հողին երեսը ամէն կեանք ու կինդա-
նութեան երակ:*

*Մեր պատմութեան ամէնէն ողբերգական բայց ա-
մէնէն մեծագործ չրջանը. այդ
ժամանակ, այդ գարարուող օրե-
րը՝ երբ յաղթահարուած և
ուժասպառ, հոգեվարք և
արդէն բնաջինջ կարծուող
ժողովուրդի մը կռմէ ձա-
կատամարտի առաջին գիծը
կու գային բռնել ո՛չ միայն
բուռ մը մոլեռանդ անձնա-
զոհներ, այլ և անոնց հետ
կուշտ կուշտի, տարբեր ծա-
գումով, տարբեր լեզուով և
տարբեր երկիրներէ իրար
գուած գաղափարի մարդիկ,
ամէնքն ալ ընդդէմ միևոյն
նպատակին, պաշտպան
ամէնքն ալ միևնոյն գաղափարութեան:*

ԲԻԷՐ ՔԻՅԵԱՆ

*Մեր յեղափոխութեան այն չրջանն էր ասիկա, ու
հայկական ցաւը՝ իր մեծութեամբն ու ասոնութեամբը
ազգային ըլլալէ դադրելով՝ կը դառնար մարդկային, և,*

հայկական յեղափոխութիւնը, իր իրաւունքի և արիւնի ծխանքովը, կ՚իյնայ Եւրոպայի վրայ, ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին վրայ, դէպի իրեն քաշելով բոլոր մեծ խղճմտանքները, իրաւասէրներու և արդարադատներու բոլոր չքեղ ուշադրութիւնը[1]:

Յատուկ ու բոլորի առաջին ճիչը Ցրանոյի կուծքէն էր պիտի ըլլար, հանրամարդկային խեղդիներու աստղաւոր այն ազատատէր Ցրանոյին՝ որուն գաւակները,—Բէնամոս, Բիէր Բիկառ, Ժօռէս, Բրէսանէ, Անաթօլ Ցրանս, Մէմպա, Թօպէրթի, Պէռար,—հեռուր, ընկերային, խորհուրդ, քաղաքագէտ ու քաղաքական գործիչներ, եղան մարդկութեան մեծ հետ, եղան բոլորը ու գաղափարի ընկեր մեր դիմադրութեան բոլոր մարտկոցներուն վրայ:

Այսպէս է որ հոյակապ համաստեղութիւն մը բոլորեցաւ Փրո-Արմենիայի չուրջը, դնելով անոր մէջ արդարութեան ու ժողովուրդի մը ազատագրութեան անվհատ հաւատքը: Եւ Բիէր Բիկառի քարոյական կրոնը և մեր դատին համար ունեցած անսասան անձնուիրութիւնը եղաւ ու մնաց մինչեւ վերջը վառարանը հայասիրական այդ գործունէութեան՝ ոչ միայն Ցրանոյի, այլ և գրեթէ ամբողջ Եւրոպայի մէջ:

Երբեւ խմբագրապետը Փրո-Արմենիայի, Բիէր Բիկառ ունեցաւ տարիներու անվհատ ու բեղմնաւոր աշխատակցութիւն մը հայ յեղափոխութեան՝ որուն նուիրեց իր տաղանդէն ու ժամանակէն, իր հոգածութիւնէն ու սրտէն այնքան բան՝ որքան չուզեցին մերթեւս տրամադրել հայ մտաւորականներէ շատերը:

Բիէր Բիկառի համար ո՛չ մեր ցեղը անծանօթ էր և ոչ ալ անոր տանջանքի ալբիւրը:

Պօլսոյ մէջ, աղեսալի թուականէն առաջ, երբեւ ու-

ուսյնչ պետական և հայ վարժարաններու՝ տեսած էր անձամբ հայ ցեղին ընդունակութիւնները, մտաւորական արժեքն ու կորովը, և կատարելապէս համոզուած պատմական այն ազնիւ դերին նկատմամբ զոր պիտի կրնար կատարել Սրեւելքի մէջ այս հպատակեալ բայց խոստմնալից ժողովուրդը. տեսած էր նաև կոյր ու բթամիտ բռնակալութեան բոլոր խեղճութիւնը, որուն կապիր² քահանոյքը կը սպաննէր և՛ առեղծագործող միտքը, և՛ առեղծագործող ձեռքը, և՛ առեղծագործող ժողովուրդը: Գիտէր թէ ինչ անսահման անկարան մըն է քանապետական Թուրքիան, և թէ այդ երկրին մէջ Հայկական Հարցը, որուն գաւակները, ակամայ, ջէնք վերցուցած էին յանուն ազատութեան և յանուն իրաւունքի, ինչ գարհուրելի դժոխք մըն է:

Այս պատճառով էր որ իր զրուխիանները՝ Փրօ-Արեիայի մէջ յանկարծ և միջազգային ժամուխին մէջ ընդհանրապէս՝ ունէին բացառիկ կարեւորութիւն, կրկին հայ հարցութեան և ձեռնհասութեան դրոշի Սրեւելքի — Թուրքիոյ — քաղաքական ու ընկերային գրծերուն նկատմամբ:

Մեծարանքի ու հաճութեան ինչ ժամ որ կայցելէիր ի յայտ բերել մեր ազատութեան ու յաղթանակին հետ ամրապնդ կապուած անուան մը համար, պիտի չըլլայ երբեք փոխարինութիւն մը, ոչ իսկ ո՛և է վարձատրութեան գրծիչին պատմական աչխատանքին համար որ իր բոլոր կեանքը հետապնդած հետապնդուած ազատութեան մէջ գաղտ է, արդէն վատ:

Ո՛չ. այդ տեսակ ոգիի ու չքնաղ մտածում մը չի կրնար և կարելի չէ որ առանձնատ ըլլայ մեր ժողովուրդին: Մեր յարգանքն ու պաշտպանութիւնը պիտի յատնենք յանուն գաղափարի այն մարքսութեան և այժմ,

որ Քնեաննելու և իր գործակիցներուն յաւակնիլը եղաւ, յանուն միջազգայնական եղբայրութեան ու համամարդկային խոհեմներուն՝ որոնք իրենց սակ հաւատքին ձեռնուած ու հարատահարուած ժողովուրդներուն անոնցմանն ու բարեկամները, յանուն այն անձնուիրութեան՝ որով ազատ քաղաքացին, ոտնահարելով ազգերը իրարմէ բաժնող նախապաշարումները, քաղաքական սահմաններն ու ընկերական արգելքները, նուիրուեցաւ տկարին պաշտպանութեանը, ոգորելով բանութեան դէմ, ճակատագրոյ ու հարմարման:

ՈՈՒՐԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. «Փաղանգ» բառը որ Մեծի Ալեքսանդրի բանակին ամենէն սնապարծի մէկ մասին տրուած անուն մըն է, գրականութեան մէջ կը գործածուի «բազմութեան» իմաստով: 2. Ոճրագործ:

«ՓՐՕ-ԱՐՄԻՆԻԱ» («Հայաստանի Համար»). — Ֆրանսերէն հանդէս, որ հայկական ուսանողական շրջանին հրատարակուեցաւ Բարիզի մէջ, մեր ցեղին անպատուր դժբախտութիւնը քաղաքակիրթ աշխարհին ներկայացնելու և մեզի համար արդարութեան արշալոյս մը ստեղծելու համար: Ֆրանսայի ամէնէն նշանաւոր գաւառներուն հովանաւորութիւնն ու աշխատակցութիւնը վայելեց այդ թերթը, որուն խմբագրապետն էր Քիւեաս, և որ ութ տարի հրատարակուեցաւ վերջ դարձեցաւ 1908ին, Յոհաննադրութեան վերահաստատումէն քիչ եաքը: Այդ ատեն, Բիէր Քիւեաս Պոլիս եկած ըլլալով, նոյ հրատարակութիւնը շքեղ հայկերոյթով մը պատուեց ընելը: Ժողովուրդին գրեթէ բոլոր ընտրեալները համակրելէն մոռնալ մասնակցեցան այդ հայկերոյթին և յուզմունքով ներքոյ շեշտերով խրենց երախտագիտութիւնը յայտնեցին Ֆրանսայի հոյաստէրին, որ նոյն ատեն պետական բանաստեղծն էր:

81. ԳԻՊՈՒԱԾ ՉԿԱՅ

Մարդիկ երբ առաջին անգամ սկսան ուշադիր քննել բնութիւնը, տեսան որ չատ մը ւէպքեր կանոնաւոր կերպով մը առաջ կու գան և չատ մը պատճառներ միշտ միեւնոյն արդիւնքը կ'արտադրեն։ Արեւը միշտ երկինքին մէկ կողմէն կ'ելլէ ու միւս կողմէն մտը կը մտնէ. լուսինը միշտ միեւնոյն ժամանակներու մէջ միեւնոյն փոփոխութիւնները կը կրէ. գար մը [1] համաստեղութիւններ մեր բնակած տեղին հորիզոնին վար չեն իջներ, միշտ միեւնոյն տեղը կը մնան. տարուան եղանակները աւելի կամ պակաս կանոնաւորութեամբ իրարու կը յաջորդեն. ջուրը միշտ սառնէն դէպ տեղը կը հոսի քրակը միշտ կ'այրի. տունկերը առաջ կու գան աճումէն, ցանել նոր սերմ, նոր սերմով միշտ նոյն տունկերն ու բոյսերը կը ստանանք. կենդանիները կը ծնին, կը մեծնան ու կը մեռնին տարէ տարի միշտ միեւնոյն կերպով։

Այսպէս, բնութեան կարգ ու կանոնի գաղափարը, պատճառի և արդիւնքի հոմաստան յարաբերութիւնը քիչ քիչ մարդոց մտքին մէջ անդրադարձաւ։ Երբ այս բնական դէպքերէն մէկը պատահէր, մարդը՝ առաջանները նկատի առնելով՝ կը սկսէր բացատրել անոր պատճառը. բայց երբ օր մը խելքը չհասաւ այդ պատճառին, ըսաւ.— Դիպուածով, պատահմամբ եղաւ։

Բայց հետզհետէ բնութիւնը աւելի խնամով ուսումնասիրեցին և տեսան որ ամէն բանի մէջ կարգ ու կանոն մը կը տիրէ. իսկ դիպուած ըսուածը այն բաները կ'ընեն, որոնց մարդու խելքը չատ չէր հասնիր։ Այսօր, արդեօք կա՞յ մէկը այնքան ապէր որ հաւատայ թէ բան

մը առանց պատճառի առաջ կու գայ, բան մը դիպուածով կը պատահի: Այո՛, եթէ ըսենք որ այսինչ բանը դիպուածով եղաւ, բառերը պիտի հասկնան թէ մենք պարզապէս այդ դէպքին պատճառը չենք գիտեր: Դիպուածին ու պատահարին հաւասար՝ կը նշանակէ տգէտ ըլլալ:

*
* *

Անցեալ գիշեր կ'անձրեւէր ու սաստիկ հով կար. պատուհանին առջեւը նստած կը գիտէի. ծառերուն ճիւղերը՝ կտրտելու սառնամանը վեր ու վար կ'ըլլային: Մարդ մը սենեակին պզտիկին ոգառելու համար փախաւ խոշոր ծխնիին մը տակ ապաստանեցաւ: Շատ աւելի ուժգին սկսաւ գիշել. ծառին մէկ ճիւղը, որ սղոց կտրած ըլլալով երկար առնէ ի վեր չորցած էր, վրձաւ, խելք մարդուն երեսին վրայ ինկաւ, մարմը ճղքուեցաւ երես մասն չարի, արիւնը հոսիլ սկսաւ: Հոտաւոտեցի դուրս թափանցող ճրագին լոյսով այս ամէնը տեսայ:

Սրտ, պիտի ըսէք թէ դիպուած մը պատմելէ. նոյն իսկ այդ մարդը ճիգի ինկնելս ըսէ թէ դիպուածով առնէն դուրս կոչ, անձրեւը սկսաւ, պատսպարուի ծառին մը տակ պատսպարեցաւ ու. դիպուածով ծառին ճիւղը վար ինկաւ, երես վիրաւորեց: Լաւ չէ՛, ես ո՛չ դիպուած կոչ, ո՛չ պատահած: Առաջին հոգը մարդուն մէկ պրէնգին է՝ ուրիշ բնական պատճառներէ առաջ եկած. թերեւս մարդուն գանուած տեղէն հարիւրաւոր մրոն հետու եղիլէ մը կու գար: Հոգը մեքենական ոյժ մը ունի, որով կը աշխատ եղող թէ՛ ծառի ճիւղերը, թէ՛ բոլոր առարկաները կը ջանայ շարժել. եթէ ծառին ճիւղը կոտրեցաւ, ըսել է թէ հոգին առաջադիմութեանը դիմադրելու չափ զօրաւոր չէր. եթէ ճիւղը վար ինկաւ, առաջ

ալ ուրիշ բնական ու չատ որոշ պատճառը կայ : Վերջապէս , մարդուն ծառին տակ գտնուիլը վերջին աստիճանի է այն պատճառին՝ որ մարդը ստիպեց տունէն դուրս ելլել , անձրեւի բռնուիլ , փոդոցէն փախչիլ , այդ ծառին տակ ապաստանիլ :

Եթէ մենք մարքի այնքան կարողութիւն չունինք որ կարենանք իրարմէ բաժնել պատճառի և արդիւնքի չըլթայն այն օղակները [2] , որոնք մարդը տունէն դուրս հանելով այս ծառին տակը բերին ու վիրաւորել տուին , այն ատեն այս տեսակ բանի մը դիպուած պիտի բանք :

Գ. ՍՆԳԻՐԷՍՄԵՍԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Խումբ մը, կարգ մը: 2. Պատճառի եւ արդիւնքի յաջորդական, նմանօրինակ շարքերը, իրարու կապուած, իրար յուցնող այնպէս, ինչպէս օղակները շղթան կը յուցնեն:

ԳԱԼՈՒՍՏ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ, — *Մշեցի ուսուցիչ, հրապարակագիրը և քննադատ: Ինքնօգնութեամբ ձեռք բերած է բաւական հիմնաւոր ուսում մը և ինքնուսնական թուականներուն սկսած է աշխատակցիլ Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին, հրատարակելով տեղական յօդուածներու շարք մը: Հայաստանի մասին 1896ին իսկ բազմաթիւ եղած է «Մասիս» օրաթերթին, յետոյ «Բիւրակն» պզտիկ շաբաթաթերթին, հրատարակելով նաև ուսումնասիրութեանց և դրական գրախօսականներու յղփուն յօդուածներու շարք մը: Մինչդ մը Պոլսոյ մօտակայ գաղաքներու մէջ ուսուցչութիւն ընելէ վերջ, աքսորուած է իր ծննդավայրը, ուր դարձեալ ուսուցչութեամբ զբաղած է, միեւնոյն ատեն աշխատակցելով*

Պատմ թերթերուն Անդրէասեան գիտական միտք մըն էր, և շատ յոյսեր դրուած էին իր վրայ, երբ մահը կանխահասօրէն խլեց զինքը, 1906ին Առանձին տատրի մը մէջ, ժողովրդական պարզ լեզուով հայացուցած է անպիտոյ նշանաւոր գիտուն Հըբսլիի «Գիտութիւններու վրայ ժողովրդական դասեր» աշխատութիւնը, ուրկէ քաղուած է վերի հատուածը։

82. ԱՂՕԹՔ

Աչխատիմ վրայ մարդիկ կան որ կը հաւատան, մարդիկ կան որ չեն հաւատար. ես անոնցմէ եմ որ կը հաւատան։ Հիմայ միայն կը հաւատամ և միթէ այսօր ախայ ապօթել։ Կրնամ ըսել թէ կեանքիս մէջ օր մը չէ եղած որ չապօթեմ։ Այս աչխարհիս մէջ այնքան անիրաւութիւններ կան և այնքան խեղճ է մարդս, որ մեր ներքին զանազան պրպտութեան զգացումը և մեր գիտութեան զգացումը միայն կը տրվելցնեն թէ այս աչխարհը միայն մեզի համար չէ, այլև ուրիշներու համար ալ։

Անհրաժեշտ է մարդկային բանականութեան համար որ անկէ վերի արարածք գոյութիւն մը ունի։ Երբ կը տեսնենք այս աչխարհը, և երբ մտածենք, գիտութեան աչքով կը տեսնենք[1] այն աչխարհները որոնք անհնարին կը մեծնան, և այն միւս աչխարհները որոնք անհնարին կը փոքրնան, և որոնք կը կազմեն այն զոր տիեզերք կը կոչենք, երբ կը տեսնենք այն զարմանալի հարաչխութիւնը և կարգը որոնցմով կը վարուի այս ամբողջութիւնը, նոյն իսկ մեր բանականութիւնը կը հաչտէ միայն որ անհնարապէս զօրութիւն մը ու ամենագէտ իմացականութիւն մը՝ այս մեծ չինուածին ճարտարապետն է եղած։

Այլ եթէ անտանելի լայ այս տիեզերքը մեր պարզ աչքերուն ու մեր մտքի աչքերուն[2], եթէ չըլայ այս տիեզերքը մեզի համար, կը բաւէ որ կայ ու կը լեռնք ու կը զգանք ներքին ձայն մը որ կ'ըսէ թէ՝ «Այս բանը պէտք է, մի՛ ըներ», և՝ «Այս տղէկ է, ըսէ՛», ներքին ձայն մը որ կ'ըսէ մեզի թէ՝ «Մտերմիլ մը ունիս», և թէ՝ «Դաւադիր մը ունիս». և այն ձայնը մեզի կ'ըսէ. «Աղօթէ՛ առեղծուիլ, և դառնութիւն ազէա սիրէ քու խղճմտանութիւնդ ու զղջումներդ»:

Ես այս ձայնը միշտ լսած եմ իմ ներսիդիս, և զօրաւորագոյն հնչած է իմ մէջս, ամէն անգամ որ այնպիսի գործ մը կատարելու եղած եմ, որ ծանր հետեւանք պիտի ունենար կեանքիս մէջ: Աւա՛ղ, միշտ չեմ հնազանդած այս ձայնին, և ապէսներս միշտ այդ անհնազանդութիւններուն սուգ եղած են:

Մարդիկ կան որ կը խեղդեն այս ձայնը իրենց ներսիդիս մէջ, կամ կը զօսացնեն[3] իրենց ականջն ու սիրտը այս ձայնին դէմ: Ես դուռ չեմ խեղդած զայն, և առաւել ձայնին արդարութեան ու զգուխնան առջեւ այս միտքս իրաւունք մնացած է:

Մարդ որ այս աչխարհս կը մտաւ[4] ու կեանքի պատերազմը կը պատերազմի, պիտի անանկ պայծառ ու զուարթ օրեր[5], այլեւ չատ անգամ անձրեւոտ օրեր[6]. հաճ ու մոմոզիկ պիտի ըլլան ու կայծակ պիտի զարնէ, ու պաքներ ու ռումբեր պիտի տարան չորս կողմը, և երբեմն ալ պիտի հարուածեն մինչը: Այս է բաժինը ամէն մարդու որ կ'ապրի: Կեանքը պատերազմ մըն է, թէ՛ նեղմտակէս և թէ՛ բարոյապէս: Այլ այն մարդը որ միշտ լսած է իր ներսիդին Աստուծոյ ձայնը և այն ձայնին միշտ հնազանդած[7], ան կը վայելէ ներքին երանութիւն մը որուն չեն հասնիր ու չեն ազդեր մոմոզիկներն

ու սլաքներ. ան կը վայելէ խղճմտանքի զուարթութիւնը զոր ոչ ոք կրնայ կասպտել իրմէ:

Մարդս այնքա՛ն վտանգներով չրջապատուած է, այնքա՛ն թշնամիներ ունի. և իր ամէնէն մեծ թշնամին ինքն է, իր ախտութիւնները, իր մոլութիւններն են: Ինչո՞ւ եաքը նորէն ո՞վ պիտի կանգնէ զինքը, եթէ ոչ աղօթքը:

Ուրեմն կ'աղօթեմ: Մեր հայրը մեզի սուրբ և անկասկելի ժառանգութիւն մը թողուց, հաւատքն ու բարեպաշտութիւնը, աղօթքը: Ուրիշ ինչ ժառանգութիւն ալ որ թողած ըլլար՝ մինչեւ հիմայ վատնած էինք. այս ժառանգութիւնը թէեւ կը վատնուի, այլ նորէն կը ստացուի:

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Գիտութեան միջոցով, գիտութեան հաւանալի, իբր գիտուն: 2. Մեր ընթերողութեան: 3. Կը խուզկենն: 4. Այս աշխարհի մէջ կ'ապրի: 5. Հանգիստ, երջանիկ օրեր: 6. Տխուր, վիշտի օրեր: 7. Որ իր խղճին բեղադրութենէն հեռացած է:

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ. — Թրքահայ նշանաւոր գրագէտ, պետականն մարդ և ազգ գործիչ: Ծնած է 1834ին, Պոլիս, ուսումը ստացած է Ֆրանսայի մայրաքաղաքին մէջ, և Պոլիս վերադառնալէ վերջ, արեւմուտքի բարերար կարգերուն հաղորդուած իր ընկերակիցներուն հետ մեծ յեղաշրջում մը առաջ բերած է ազգային կեանքի մէջ, տապալելով ամիրաներու բռնապետական տիրապետութիւնը: Այդ յեղաշրջութենէն պիտի ծնէր Ազգ. Սահմանադրութիւնը: Գրիգոր Օտեան շատ սակաւաթիւ կտորներ միայն գրած է, որոնց մէջ կարեւոր տեղ կը բռնեն Եւրոպայէն՝ «Վահրամ» կեղծանունով ուղղած թղթակցութիւնները, բայց

նոյն «Մասիս» օրաթերթին

նոյն իսկ այդ բաւական մը կտորները բաւած են զինքը դասելու մեր ամենէն աղնուազգի ու կատարեալ գլադէտներուն կարգը։ Վաթած է բաղմաթիւ ազգ. պաշտօններ, անդամակցած է Ազգ. Ընեսփ. ժողովին, որուն ամենէն ակերճախօս ատենաբաններէն մէկը եղած է։ Ստանձնած է նաև պետական կարեւոր պաշտօններ, և Միտհաթ փաշայի գլխաւոր գործակիցը եղած է Օսմ. Սահմանադրութեան հաստատման գործին մէջ։ Վերջէն՝ երբ Համիտ Բ. խափանեց Սահմանադրութիւնը և աքսոր դրկեց Միտհաթ փաշան, Օտեան ստիպուած է հեռանալ Պոլսէն և անցած է Բաթում, ուր մեռած է 1887ին։ Իր գերեզմանը կը գտնուի Բաթումի Բէռ-Լաշէզ գերեզմանատան մէջ։ Օտեանի ատենախօսութիւններէն և գործերէն մաս մը՝ 1910ին ամփոփուեցաւ հատորի մը մէջ։

---

83. ԿՈՒԻ «ՀԱՅՐ ՄԵՐ»Դ

Մի տղամարդ, կիսատնգի հէգ, դժբախտ կին, եթէ քահանան զաւկիդ գերեզմանը չուզեց օրհնել։ Իր աչքին մէջ, զոր ծերածեր [1] տարիքդ համբուրեց, չէիր կրցած դնել արծաթի [2] կտորը որ հանդամեան աղօթքի սակագին մըն էր անդրէին համար։

Ան, եթէ առաքելական օրերը ըլլային, եթէ կանանչ [3] տարիներ ունենայիր դուն՝ կը տեսնեիր անա ախթախանդ չարժուձեւդ որով պեհեարին [4] լուացքը պիտի աճառէիր չինականի քու կարչնեղ ձեռքերուդ մէջ, որպէս զի ճարէիր օրհնութեան դրամը. բայց բաղմապատառամ [5] պառաւ մըն էիր, ոյժդ, ախուր, չէր զօրեր [6]...

Ու վասն զորոյ բան մը առանգած էիր տղիքներէդ, քու տղիքներդ բայց՝ չդիտց գգուանքը աղօթքի շունչին որ մօրկան «անբեհական»ի [7] հատատքդ պիտի ապծատէր։

* * *

Կիրանի գերեզմանոցին մէջ, առաջաւոր[8] ու պուտ դամբանագրերէ քիչ հեռու, անկիւն մը, գեղեցիկ անշուք քնարան[9] մը կայ հիմայ, անանկի լքուած հոգակոյտ մը որ քար չի ծածկեր, և որուն՝ Կրիտոսի պաշտօնեան իր օրհնութեան ողորմութիւնը զրկած։ Անիկա հակայ կուռքի մըն է[10] ցցուած Ոսկի Հովիւն ալ, կուռքը՝ որ գերեզմանատան մէջ ալ իր պատուանդանը ունի[11], — մեծատունին տապանաքարը։

Ես կ'արձկէի քեզի, սէրտէր, որ այնտեղ չմտնես իր դուն այդ զարհուրելի[12] գերեզմանին, որ ապիրատութիւնդ արտագրծեց. ես կ'արձկէի քեզի որ ղէմուսի չեղոտած ալօթքով մը անոր ոտրտ[13] քանդուածքին չխամրտէիր դուն, անոր չեղոտելի գերեզմանին, որ ոչ ոքի վնասութիւնը չեղծանէիր դուն երբեք։

*

* *

Իրիկնամուտին, հէգ ագաւոր մայր, ու լաչակը գլխուն ձգած, ոտրոտ շուքի մութով պատերուն երկայնքը՝ դէպի դաղտատունը[14] մոր. լոկ մտմտացը, ու հոն ողկոյզ[15] մարմնոյ ծնեալգուխ գտնելով[16] դողդոջ՝ ցաւ ճչէ դաւկիլ վրայ որ կամէր ուրանալ ցանքի ձեւը, ու հձէ «Հայր մեր»ը, որ այնքան խանդաղատանքով սորվեցուցեր էիր քու խոմոլոգ մանկիկին։

Սա քո՛ւ «Հայր մեր»ը[17], մարիկ։

Տէրտէրը չիտէ[18] անիկա։

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Տաս ծեր, երկնապոկս ծեր։ 2. Դուռի։ 3. Դպաւր, վանատր, երիտասարդ։ 4. Թրխկալի բան, գործածական վեր ոտակերևիլի մէջ. կը նշանակէ՝ չատուածացած, միևնոյն վարդ, կամ պանդուխտ։ 5. Տաս գառնած, բողոքիլի ծերացած։ 6. Չեր

հասնիր, չկր բաներ: 7. Անդիի աշխատիիլ, հանդերձեալ աշխատիիլ: 8. Սուս խօսող: 9. Հանգստանալու տեղ, գերեզման: 10. Հակայ բողոքի վր խորհրդանշանի է: 11. Ոսկի Հորթին պաշտամունքը գերեզմանատան մէջ ալ գոյութիւն ունի: 12. Ռամկերէն բացատրութիւն. կր հշանակէ տնանկ, անոք, պանդուխտ: 13. Խղճալի, տրտ դպչող: 14. Թաղտուկ, առանց տեսնուելու: 15. Տկար, հիւծած: 16. Ծնողի խանդավառ դատաստից զորովով: 17. Բռ արտաբուղխ, անշահախնդիր «Հայր մեր»ը: 18. «Զգիտեր»ին ռամկերէնը (Ռամկերէն բացատրութիւնները դիտմամբ գործածուած են այստեղ, աւելի մտերիմ եւ աւելի բնական հանգամանք մր տալու համար գրուածքին որ ռամիկ կեանք մր ուղղուած է:

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ. — Թրքահայոց լաւագոյն արձակագիրներէն եւ ամէնէն կատարեալ գրագէտներէն մէկը: Ծնած է 1866ին, Պոլիս, ուսանած է պոլսոյ «Հայրենիք»ին ու «Մասիս»ին, ինքնուսնական թուականներուն: 1896ին անցած է Եգիպտոս ուր կը գբաղի ծխախոտի վաճառականութեամբ: Այնտեղէն՝ «Արեւելք»ի գրկած է «Անցորդ» ծածկանունով ստորագրուած սրամիտ ու խայթող յօդուածներու շարք մը՝ օրուան հարցերու մասին: Աշխատակցած է նաեւ սրատես անմանի թերթերու, «Անցորդ», «Փիւնիկ» ու «Հայկակ» ստորագրութիւններով: Ռուսահայ վիպասան Շիրվանզատէի յօբելեանին առթիւ, իր նախաձեռնութեամբ կազմուեցաւ Մեծարանքի ընտուսար հատոր մը, ուր տասնըմեկ թրքահայ յայտնի գրողներ կը ներկայացնեն իշանաւոր յօբելեարին գլխաւոր գործերը, և որուն

մէջ ինք ու մէկ քանի պեղեցիկ և պզտուն էջեր տարփոզած է Շիրվանզատէն, զոր ուշադրական թուականներուն առաջին անգամ ինք ծանօթացուցած էր թրքահայոց։

84. ԱՆՀԱՄԱՏԸ

«Կ'ըսեն որ կաս՝ ուժերէն վեր, տարրերէն վեր,
Հոգիներուն, գաղափարին վերայ տիրող.
Եւ կ'ըսեն որ դուն բարի ես և արդար, Տէր,
Թէ կը վայլի ճակատներուն վերայ քու չոլ։

Վրանիդ անունդ փոխանցած են մեղի դարեր,
Եւ պաշտամունքդ քու մեծութեանդ խորհրդաւոր[1]
Կը տատասին. անոնց հոգւոյն մէջ կ'ապրիս դեռ։
Քու սէրդ, կ'ըսեն, ճառագայթեամբ մ'է երկնային[2]։

Մի սէր, նայուածքս Անհունին մէջ կը խորասոյզ,
Ու քեզ հանուր[3] կը փնտռեմ, կ'ուզեմ հաւատալ
Թէ տարրերէն վեր կաս դուն, և ուժերէն ալ։

Կ'ուզեմ հաւատալ թէ դուն կեանքն ես, Սէրը և Գութ։
Ըսէ՛, Անհուած, որ տառապող հոգւոյս մէջ ժուխտ
Քու լոյսդ կայ։ ... Ո՛վ Տէր, կ'ուզեմ հաւատալ քեզի»։

ԱՆԱՀԻՏ ՄԱՆԿԱԶԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Խորհուրդներու տակ ծածկուած, անծանօթ։ 2. Երկնային ցոյն պէս լոյսի, վարդող։ 3. Ամեն տեղ։

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷԶԵԱՆ.—Թրքահայ վիպասաքան, բանասաեղծ և հրապարակագիր. Ծնած է Ռուսանիոյ Սուլինա քաղքին մէջ։ Հետեւած է կայս. Լիսէին և յետոյ իրաւաբանական վարժարանի դասերուն, ուրկէ վիպասքի վկայական ստացած է 1895ին։ Երկու տարի վերջ, Մէրսինի մէջ բանտարկուած է երբ յեղափոխական և ինը ամիս բանտը մնալէն վերջ, անցած է Եգիպտոս։ Ունի երկու պզտիկ հատորներ, «Մրմունջք» և «Անիծեալը», և աշխատակցած է թէ՛ Պոլսոյ և թէ արտասահմանի մէջ հրատարակուող բազմաթիւ հայ թերթերու։ Մալէզեան քարտուղարն է Հայկական Բարեգործական Միութեան Եգիպտոսի կեդրոնին։ Գրած է նաև նորավէպեր, գլխաւորաբար Պոլսոյ «Մասիս» շաբաթաթերթին մէջ։

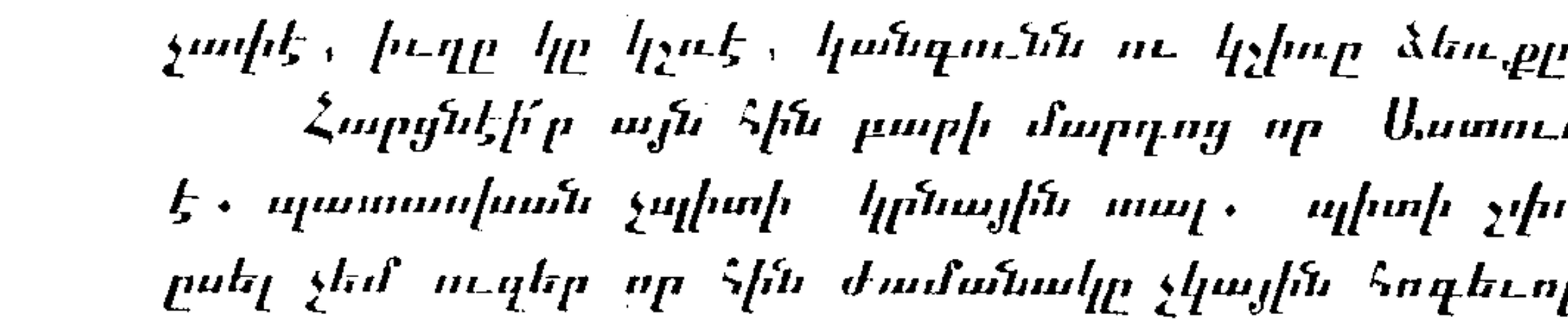
85. ԲՈՒՆ ԲԱՐԵՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր նախնիք չատ աւելի բարեպաշտ չէին մեռնէ։ Կրօնքի բառածէն չատ բան չէին հասկնար։ Իրա՛ւ, մեր մայրերը կ'ըսէին մեզի. «Տղա՛ս, ժամ գնա՛ որ Աստուած չնորհք տայ քեզի»։ Բայց մեր հայրերը ընդհանրապէս ժամ կ'երթային Աստուծմէ խնդրելու համար որ զործերնին յաջող երթայ։ Աստղաբաշխութիւն, յաջողութիւն, հարստութիւն, զօրութիւն կ'ուզէին Աստուծմէ։ Ասոնք կը բանան կոր, յաջողի՛ր. տո՞ն կը չինեն կոր,

յայտի. մէկուն տունը կը քակին կոր [1], յայտի. աւելի փառաւոր կառուցած մը պիտի գնեն, յայտի. պա՞տ կը վարեն, իրաւունք ունենան կամ ոչ՝ յայտի. վէրք մը ունին, հիւանդութենէ՞ բռնուած են, բժշկուի: Ժամ երթալուն գլխաւոր նպատակը աս էր հին ժամանակը: Տառապանք կամ երմոսական գիտութիւն չկար. բժիշկ ու դեղապուճ քիչ կար: Ասոնք ամէն մարդ ժամ կը վաղէր, ուխտի կ'երթար: Ամէն բան մոմէն ու իւղէն կախում ունէր. մեծ, երկա՞յն մոմ վառելէր, մեծ ու երկարատև յայտնութենէն կ'ունենաս ու շատ կը բժշկուես. կանթեղին մէջ շա՞տ իւղ լեցնել տալէր, շատ պրամ կը վառուէս, կը գիտնաս, շատ իւղ կը կոյտես [2], շատ կեանք կ'ունենաս:

Այսօր մենք հիւրասիրական կրօնք կ'ըսենք այս տեսակ կրօնքին: Այն հին բարի ժամանակին մարդկութիւնը անանկ կը կարծէին որ Աստուած կարմրուկ գիրուկ անասնական մարմնի մը տէր է, որ մէկ ձեռքը առատութեան ու միւս ձեռքը հարստութեան լեցուցած՝ ժամը ժամ վառուին ու ժամուն պատերը, պատկերները համբուրուին մէյ մէկ քիչ կամ մէկ շա՜տ շա՜տ կուսայ: Միշտ ժամ կը չինէին. ինչո՞ւ. մէջը պատկեր դնելու համար: Աստուած պատկերին նուէրը կը կենայ, գոլտուկ մը կը նայի, մոմը կը չափէ, իւղը կը կշռէ, կանգտունն ու կշիռը ձեռքը:

Հարցնէ՛ք այն հին բարի մարդոց որ Աստուած ի՞նչ է. պատասխան չպիտի կրնային տալ. պիտի չիմէին: ըսել չեմ ուզեր որ հին ժամանակը չկային հոգեւոր մարդիկ, ճշմարիտ աստուածապաշտ մարդիկ: Սակայն այդ մարդիկը ընդհանրապէս ալքատ էին և. ալքատ կը մնային: Եթէ հարուստ ալ ըլլային, ալքատի պէս կ'ապրէին:

Ուսմունք առած մարդիկը՝ կրճիւ ընկալ՝ այսօր ուրիշ բան կը հասկնան: Հայը, հարստութիւնը կրօնքին և եկեղեցիին հետ բնաւ յարաբերութիւն չունին նոր մարդոց համար: Եթէ աչխատիս, մանաւանդ երբ պարապանքն ալ օգնեն՝ հայ ու հարստութիւն կ'ունենաս: Եթէ ոչ՝ այն առեն չես ունենար, նոյն իսկ եթէ հրապարակին վրայ գտնուած բոլոր մոլեռն ու իւղը եկեղեցիներուն մէջ պատկերներուն առջև վառես:

Ինչո՞ւ պէտք է եկեղեցի երթանք: Պէտք է եկեղեցի երթանք Ս. Գրոց ընթերցում, ժամերգութիւն ու քարոզ լսելու համար: Պէտք է եկեղեցի երթանք որպէս զի ընկերական ու հոգեկան մեծ պէտք մը լեցնենք[3], համախմբութեան պէտքը, որուն պակասը վայրենի ու ըմբռնախտ կը դարձնէ մարդը:

Հոգին համար պէտք է գեղեցիկ լսօք, գեղեցիկ երգ, գեղեցիկ դէմք: Ու կայ գեղեցիկ՝ հոգին հոն կը թռչի ու հոն կը թռչտի: Եկեղեցին պէտք է որ ամէնէն գեղեցիկ վայրը ըլայ նիւթապէս և բարոյապէս: Ոսկեզօծ, չուչանաւոյլ[4], ծաղկազարդ ըլլալու է խորանը. ամենագեղ[5] ու բարմաթիթ ըլլալու են պատկերները սաճարին մէջ. գեղանկարներն ու ձեղնախցիները փայլեալ վառելու են Աստուծոյ սուն մէջ. մինչ Աստուած պատկերացուած ու բանաստեղծած չէ[6] սիրելիքը: Եթէ գաչտերու մէջ ծաղիկներ կան, եթէ Ս. Գրոց մէջ ծաղիկի լսօք կայ, եկեղեցիներուն մէջ ինչո՞ւ չըլայ ծաղիկ:

Այլ մանաւանդ բարոյական գեղեցկութիւն անհրաժեչտ է հոն, լսելի: Ինչ լսօքեր կան Աստուածաչունչին մէջ: Ինչ լեզու կայ հոն, ինչ ոճ, ինչ պատկերներ ու. վայելիներ[6] կան անոր մէջ: Մերի պարզերութիւնը կ'երկարաձգուի լռաչող, կամենալեայ[7], նման անասնամոլութեան մէջտեղէն անցնող կամեցոյց[8] այն լայն

ճանապարհին . պարբերութիւն՝ որ ճանապարհն է Յաւիտենականին , յաւիտենական ճշմարտութեան : Մերթ ատուածային ճշմարտութիւնը միակ բառի մը մէջ կ՚ամփոփուի , ինչպէս յայն անուամբ[9] ովկիանոս մը միակ աստղի մը մէջ :

Պէտք է հասկնալով կարդալ այդ խօսքերը : Ս . Գրոց վեհութեան առջեւ մեծ ապացոյցը այն ընդայտումներն , այն ոսկեայ Թարգմանութիւններն են , զոր ամէն ազգերու մէջ լսին բանասացնելնին , և որոնք այնպէս կը տարբերին Աստուածաշունչին բնագրէն , որքան վեհը պղտիկէն :

Բայց վեհը ճանչնալը արուեստ է : Եկեղեցականներուն արուեստը այն պիտի ըլայ որ Ս . Գիրքերը ճանչցնեն ժողովուրդին :

Երբ եկեղեցի պիտի երթանք հոգիի պէտք մը լեցնելու համար , և ոչ թէ մոմ վառելու համար՝ որպէս զի աստուածը բանալ երթայ , ինչ որ անօգուտ է , պէտք է որ մեր հոգին մտածող դանակը եկեղեցին մէջ :

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ .—1. Տուրմ կը կործանիմ, գերութիւն կ՚ընեմ: 2. Կը ճարպոտիս, կը գիրնամ: 3. Դռնացնիմ: 4. Շուշանի չնորհով ու պիտակութեամբ (մսմրութեամբ): 5. Տաս գնդացիկ: 6. Փայլակի պես զօրեղ ու լուսաշող պարբերութիւններ: 7. 8. Վճիռ: 9. Անհուն, անսահման:

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ.—Թուքահոս գրականութեան ամէնէն տաղանդաւոր դէմքերէն մէկը, թէեւ զարմանալի կերպով անհատապէս իր գրուածքներուն մէջ: Շատ հոյակապ էջեր արտադրած է թէ՛ արձակ և թէ ոտանաւոր, ու մեծնոյն ատենն շատ տկար ու անկապակից էջեր: Ծնած է Պոլիս, 1851ին, աշակերտած է Խասգիւղի Շահնազարեան վարժարանին և ինքնօգնութեամբ հասած է հմտութեան աստիճանի մը որ շատ հազուա-

պէտք է մեր մէջ։ Խմբագրած է քսանմեթիւ թերթեր, ինչպէս «Երկրապուն տ»ը, «Դրական և իմաստասիրական շարժում»ը, «Տըն-տես»ը, եւայլն, հրատարակած է շարք մը գրքոյկներ, «Շահնա-զարեանի մը խոշճին պարզ քըն-նութիւնը», «Աւետին ճառը», «Փիլիսոփայական բառարան»ի մը երկու հատորները, «Երջապայու-թիւն մը իր թաղիս մէջ», «Ներսէս Պատրիարքի ուղղուած թուղթ» մը, եւայլն։ Անհամար վէպիկներ, քրոնիկներ, իմաստասիրական գըր-ուածքներ, քանաստեղծութիւն-ներ, քննադատականներ և նկա-րագրական հատուածներ ունի Պոլսոյ թերթերուն մէջ, թէ՛ իր ստորագրութեամբ, և թէ «Գրա-սէր Ատամ», «Նուրանիա», «Մե-լանիա», «Ձին Յակոբ», եւայլն կեղ-ծանուններով։ Դրական իմաստա-սիրութեան ջերմ հետեւող մը եղած է իր երիտասարդութեան տարիներուն։ Եղած է նաև քաղմարդիւն ուսուցիչ մը, մանաւանդ Գալաթիոյ կեդր. վարժարանին մէջ, ուր ընդհ. ազգերու գրակա-նութիւն կը դասախօսէր։ Իր մտքին անհաւասարակշիռ վիճակը պատճառ եղած է որ միջոց մը պատսպարուի Ազգ. Հիւանդանո-ցին մէջ։ Կեանքին վերջին օրերը անցուցած է Բերա, Տիկին Նիսըն անունով օտարուհիի մը տունը։ Այնտեղ՝ ինքզինքը կախելով անձնասպան եղած է 1908 Յունիսի վերջերը։

---

86. Ն. ԵՅՈՒԿՆԵՐԸ

Սկիւտար, Օտեան Պօղոս աղայի տունը, պարտէզին վրայ նայող պատուհանի մը առջեւ, Ֆիզիքա Պօղոս պատուհանին շուրջը խոտորուած էին ժամանակին ամէնէն

յառաջացէի ու զարգուն երիտասարդներէն մէկ քանին։ Իրենց խօսակցութիւնը տակաւ առ տակաւ վիճաբանութեան մը երեւոյթը կը առնար։ Վէճին առարկան իմաստասիրութիւն էր, և երիտասարդներէն մէկը կը զրուատէր նոր փիլիսոփանքը, հեգնանքի բաժին մը հանելով հին փիլիսոփաներուն։

Պատուելին հասկցած չէր լրեն. նոթերուն իմաստութիւնը չէր ուզած, բայց նոյն առեն ալ՝ չէր ուզեր որ հնութեան իմաստութիւնը ուրանան։ Յանկարծ, անանկ առեն մը ուր ընդհարմանս երիտասարդը կը կարծէր յաղթանակը տանիլ, Փիլիբա կ'ընդհատէ անոր խօսքը, և մտածը պատուհանին առջեը աչխատող պարտիզպանը ցոյց տալով, կ'ըսէ.

— Ինչ անմիտ մարդ է տիկա, նայեցէ՛ք, նոր ծիլ առած թիխիներուն քով հին փայտեր կը տնկէ։

Ս.յս միամիտ խօսքը որ տակտն վարպետի խոր մը կը ծածկէր, ճշմարիտ քրքիջի մը կը մատնէ[1] իր խօսակիցները։ Առանք չեն նշմարեր Փիլիբայի չրթունքին ծայրէն՝ փայլակի մը արագութեամբ սահող հեգնական ժպիտ մը, և կը խնդան կուշտ ու կուռ։

— Ա՛ս եղա՞ւ մի եա, պատուելի, կ'ըսեն քրքչալով։

— Բայց, Աստուծոյ սիրոյն, ինչ կայ որ կը խնդաք, կը հարցնէ պատուելին, միշտ ծայրայեղ զարմանք կեղծելով։

— Կը խնդանք անոր համար որ դուք ձեր քանդակ հմտութեամբ տակաւին չէք գիտեր թէ ինչո՞ւ պարտիզպանը պղտիկ ու սկար թիխիներուն քով հին փայտի ճիւղեր կը դնէ. այն հին իմաստունները զուրս կը պաշտպանէիք, անա այսպէս են. ամենապարզ բաներու անտեղեակ չատ հեղ։

Նոր և աւելի հեգնական ժպիտ մը կը սահի Փիլի-

քայլ չլմնուն քին վրայէն: Մխանները դարձեալ բան մը չեն նշմարեր:

— Շաա ալէկ, կ'ըսէ պատուելին, չեմ գիտեր, ու չեմ կարծեր որ չգիտնալը ամօթ ըլլայ. միայն հետաքրքիր եմ գիտնալու թէ ինչո՞ւ պարոնիպանը այդ փայտը կը տնկէ:

— Պարոնիպանը այդ հին փայտի ճիւղերը կը դնէ նոր թիւիկներուն քով՝ որպէս զի նորերը անոնց կռթնին, չկտնան ու չչորնան...

Հոգին երիտասարդը իր խօսքը կ'ատարէ, և տէր պատուելին յանկարծական ոգեւոր մը արձակելով ոտքի կ'ելլէ.

— Տեսա՞ք որ իմ ըսածս եկաւ[2], կ'ըսէ ընկճող խնդուածքով մը:

— Ինչ, կը հարցնեն մխանները անհամբերութեամբ, առանց բան մը հասկցած ըլլալու:

— Հին խնամատարները ալ, կը յարէ ծիսքա, այդ հին ճիւղերուն պէս են. եթէ անոնք չըլլան, նոր փխրուտները կռթնելու նեցուկ չեն ունենար, կ'կտնան ու կը չորնան:

Երիտասարդները, ամօթահար, գլուխնին կը խոնարհեցնեն: Կը հասկնան թէ ինչ վարպետութեամբ ծուռ դակի մէջ ինկած էին, և անկէ ետքը, միշտ առիթներ կը ստեղծեն իրենց սիրուն ու յարգանքով ծիսքան չքնաղատեսը համար:

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Խնդուք, frhիչ կը պատճառէ, կը խնդացնէ: 2. Իւ կարծիս յայտնիցիւ, իւ ըսածս հաստատիցիւ:

ՅԻՉԻՒԱ ՊՕՂՈՍ ՊԱՏՈՒԵԼԻ.—ԺԲ. դարու Հայաբնակ ամէնէն զարգացած և ամէնէն զարմանալի դէմքերէն մէկը ծնած է

1788ին, Փլորդ Ադաճի մէջ և աշակերտած է Իզմիրցի հայրենա-
ւոր ուսուցիչ Տէր Օհան Վանանդեցի քահանային։ Յետոյ կու գայ
Պոլիս և կ'աշակերտէ Փէշտիմալ-
ճեան Գրիգոր Պատուելիին։ Այդ
միջոցին բաղդը կ'ունենայ հան-
դիպելու Գապէզ Արթին Ամիրայի,
որ զինքը իր տունը կ'առնէ, իբր
դաստիարակ իր քեռորդիին։ Պո-
լոս պատուելի կանուխէն մեծ
ընդունակութիւն ցոյց կուտայ
բնական գիտութեանց մասին, և
այդ պատճառաւ կ'արժանանայ
«Ֆիզիքա» տիտղոսին։ Ուսուցչու-
թիւն ըրած է նաև Իզմիրի, Պրու-
սայի և Երուսաղէմի մէջ։ Մէջոց
մը աքսորուած է Կեսարիա, ժա-
մանակին կրօնական պայքարնե-
րուն պատճառաւ։ Ֆիզիքա աքսորէն վերադարձին դարձեալ ու-
սուցչութիւն ըրած է Պոլիս, վէրջը խանի մէջ, ուրկէ վերջ, Պատ-
րիարքարանի կարգադրութեամբ ղրկուած է Մուշ, միշտ իբրեւ
ուսուցիչ։ 1851ին նորէն Պոլիս դարձած ու հաստատուած է Ալի
Փաշա խանը, ուսուցչութեամբ և բժշկութեամբ զբաղելով։ Չորս
տարի վերջ նոյն խանին մէջ մեռած է ու թաղուած է Պալըքլըի
դերեզմանատունը։ Ֆիզիքա Պօղոս թողած է բազմաթիւ աշխա-
տութիւններ, որոնցմէ շատ քիչերը մնայն, ինչպէս «Մեկնութիւն
Ս. Գրոց», «Տրամաբանութիւն», եւայլն հրատարակուած են իր մա-
ռնէն վերջ։ Իր ժամանակին ամէնէն լայնախոհ մարդոցմէն մէկը
եղած է։

---

87. ՁԷՆԿԻՉ ԽԱՆ

Հիւանդ է ձէնկիզ խանը, մահամերձ հիւանդ, պառ-
կած է ակիւ մահճին մէջ։

— Վէզի՛ր, հապա կը չենջէ խանը, մահը կը մօտե-
նայ. կը հրամայեմ որ ապառազէն պինտուրներով չորս-

պատէք քարտքը, պարկոպները, դարպասները, բուրդերն ու աշտարակները, հակեցէք որ Մահը ներս չտեսայ. հակեցէք պատուհս վրայ ամէն կողմերէն, առնէքէն, դուռներէն, հակեցէք արձան որ Մահը ներս չտեսակի. դարան մտէք, և եթէ մտնը գայ՝ բռնեցէք ու պահեցէք:

Ասու ու նրան:

—Վեզի՛ր, տուր տուր ձեռքս, որ եթէ Մահը գայ՝ անդր միտքը խրեմ:

Հրամանը կատարեցին:

— Չեմ կրնար վերցնել տուր, ծանր է. դաշոյնս տուր:

Դարձեալ հրամայեցին:

—Վեզիր, թեւս չի շարժիր, ո՞վ է բռներ թեւերս...

—Ոչ ոք, Տեր իմ, ո՛վ կը յանդգնի բռնել աչխարհի տիրոջ բազուկները:

—Վեզիր, մոմի է, աչքերս չեն տեսներ, ո՛վ մոմեայ ձրագները:

—Ոչ ոք, Տեր իմ, ո՛վ կրնայ խնդրանքի՝ սենեկապետին չտեսնել մարմնի:

—Վեզիր, շունչ չկայ. ո՞վ է նստեր կուրծքիս վրայ և շունչս կը խլէ. կախեցէ՛ք այդ յանդուգնը...

—Տեր իմ, ո՞վ կը համարձակի ձեզի մօտենալ... ոչ ոք կայ, պատասխանեց վեզիրը:

Բարի լուրիւն[1] կը ձնէ ապարանքը:

—Ես եմ, Մա՛հը, որ ձեռքերդ կաշկանդեր, աչքերդ խաւարեցուցեր ու կուրծքիդ նստեր եմ...

—Դուն ինչպէ՞ս եկար, աւազա՛կ, սատա՛կ, գոչեց նստիլ վերջին ոյժերը հաւաքելով. բայց իր ձեռքերը թուլցան բոլորովին և դաշոյնը վար ինկաւ:

—Վեզի՛ր, մոտս եկաւ, ինչո՞ւ ձգեցիք... դաւաճանութիւն... կաչա՞ռք...

—Ես տեսուչն չեմ եկած, ըսաւ Մանը. ես միշտ քու մէջդ էի, քեզմէ անբաժան. երբ հիւանդացար էիր՝ դուն կը յամխէիր ինծի. բայց ես մաքառելով այժմէդ մաչելուդի. հիմայ պարտաւած ես դուն. վեր կաց կապէ ու երթանք...

—Վէրի՛ր, կը տեսնեմ որ իմ պատմածներս քեզ ապերախտին ու գեղերը, ծովերն ու ովկիանոսները ծռետրեն, պատէն դի ինծի տես մեռնելն աչքերդ, ամբողջը...

Վէրիրը չկրց այլ կտակը, որմէհետև Մանը կաշկանդած էր նոյնին լեզուն:

—Առիկա իմ գործս է, ըսաւ Մանը բարկութեամբ. Մոնտան կոմքն է առիկա. դուն քու կոմքդ ըսէ ու երթանք...

Սասունցու Մանը, և նորին յոյն ձայնով չկրնար.

—Վէրի՛ր, ոտքանին վրայ պատէ գրել տո՛ր.— «Ձէնկիզ Խան սիրեց աշխարհին, բայց աշխարհ փոքրի հասկ մըն է Մոնտան առջեւ. Մահն է աշխարհներու միակ տէրը, ան է անհնազօր՝ սիրեցիներ մէջ. ան է միայն անհաւասարութիւնը»...:

Ա. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ուաներ, Իտր, տպաւորիչ ցուցիչ:

Ձէնկիզ Խան (1162—1227). — Նշանաւոր Մոնկոլ աշխարհակալ: Հօրը մահուամբ՝ 40,000 ընտանիքէ բաղկացած «Տոլթա»ի (ցեղ) մը պետը դարձաւ, և արքան ալ երիտասարդ, կցաւ միւս բոլոր «Տոլթա»ներուն իր իշխանութեան տակ առնել և կոչել մոնկոլ կայսրութիւն մը: Իր նախկին անունը Թիմուճին էր: Երբ ցեղերը իր մակոյկին տակ առաւ, ինքզինքին տուաւ «Ձէնկիզ խան» անունը, որ «Մեծերուն մեծը» կը նշանակէ: Ամբողջ քսան տարի սուրը ձեռքէն վար չդրաւ, աշխարհակալեց Հնդկաստանը, Պարսկաստանը, Չինաստանն ու թաթարներու երկիրը: Թէ՛ իր օրով և թէ իրմէ վերջ, Մոնկոլ ցեղերը ճշմարիտ պարհասանք մը

դարձան Ասիոյ գլխաւոն։ Շատ ցեղեր, անոնց յարձակումէն պեր֊ծ մնալու համար, իրենց հայրենիքը ձգելով վախան։ Հայաստան ալ մեծ աւերներ կրեց այդ արշաւանքներէն։

ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ.—Ռուսահայ նոր բանաստեղծներու լա֊ւագոյններէն մէկը։ Ծնած է 1875ին, Ալեքսանդրապօլ, և սկսած է գրել 1891ին, ռուսահայ պանսիոն֊ներու մէջ։ Իր առաջին քեր֊ուածներն իսկ ի յայտ կը բերեն գեղեցիկ տաղանդ մը որ հետզհետէ աւելի կատարելութեան հասնելով ռուսահայ գրականութեան պատիւ֊ը եց բազմաթիւ սիրուն էջեր, որոնք չպիտի մոռցուին։ Աւետիք Իսահակ֊եանց 1898ին հրատարակած է «Երգեր ու վէրքեր» խորագրով պզտիկ հատոր մը։ 1903ին, միեւնոյն խո֊րագրով հրատարակեց շատ աւելի ընդարձակ հատոր մը։ Միեւնոյն ա֊տեն՝ ճշմարիտ արուեստագէտի խոր֊նուածքով արձակագիր մըն է։ Մաս֊նակցած է ռուսահայ թերթերու, ինչպէս «Յառաջ»ի, «Ալիք»ի, «Ժամանակ»ի, «Կտակ»ի, «Գործ»ի, եւն. խմբագրութեան։ Վերջին տարիներս, քաղաքական պատճառներով բռնատիրութեան կռ֊ւակի մէջ, և երկարատեւութեամբ տրճմուելէ վերջ, անցաւ Տաճկաստան։

---

88. ՍԱՐԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅԷՆ

Գարնան բոցափայլ վարդ[1] արշալոյսով,
Լերան բարձրաբերձ սարերուն վրայ
Թև կ'առնէ ազատ ու կը սարսռայ
Թարմ շունչը հովին հոսաւէտ ու զով։

Լուսե բազմերանգ, — հյալե ցոլցլուն,
Ոսկեփոչի լայն ցրտաճներով
Կ'անձրևեն երկայքն անգայտ [2] ամպերուն,
Գարնան բոյերէն այս արշալոյսով։

Ու ճաճանչներու լիար ցրտաճներէն
Զորակին մէգը կ'անգայտի [3] տակաւ,
Ու ծաղիկներն ալ հեշտիւ կը բուրին
Ջաղցը բոյրերու խառնուրդ մը անդաւ [4]։

Հեռո՛ւն, ձորերուն, լեռներուն նաև՝
Լա՛յն, անծուն ծովը՝ ծօսիկն ամպերուն,
Ուր կը բեկբեկին երկինքն ու գարուն,
Ու կը չողչողան կապոյտն ու արև,

Զորակին խորը, ծառերուն մէջէն,
Լայն ու ծաւալուն բաւերնեղուն տակ,
Ջինջ, ակամալիս [5] ակերն ու վըտակ՝
Արծաթէ [6] երգեր, մե՛ղմ, կը դիջլեն։

Ու լերան ագաս այս վեհ ապարէն
Պիչ կը նկատեմ անհունը վըսեմ,
Ուր գեղեցկութեան թեւեր օդաճեմ [7]
Բիւր հրճոյքներով զիս կը պարուրեն։

ՕՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. Վարդահատ, վարդագործ, վարդերանգ, վարդակարմիր։ 2. Երթեւ, վշուշի պէս։ 3. Կը հրամայէ, կ'անհետանայ, անիշխարհի կը դառնայ։ 4. Միժամանակ, անհատնում։ 5. Ցատակ, ջինջ։ 6. Արծաթի պէս փայլուն, յատակ։ 7. Անջրպետի գեղեցկութիւնը։

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ.—Թրքահայ յայտնի բանաստեղծ, հրապարակագիր ու քննադատ ծնած է 1873 տիւր. Յին Մալկարա, և տեղւոյն նախակրթարանին մէջ նախնական շատ համեստ ուսում մը ստանալէ վերջ, ինքնօգնութեամբ հասած է զարգացման աստիճանի մը որ շատ հպարտութիւն է մեր մէջ։ Իննսունական թուականները սկսած է աշխատակցիլ Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին, և անկէ ի վեր շարունակած է գրել Պոլսոյ գրեթէ բոլոր թերթերուն ու արտասահմանի մէկ քանի հանդէսներուն։ Թրքահայոց լաւագոյն քննադատներէն մէկն է ու նոյն ատեն կտրուկ հրապարակագիր մը։ Իր բազմաթիւ գործերէն առանձին հատորով հրատարակուած են միայն բանաստեղծութեանց երկու հատորները, «Լքուած քնար» և «Երկունք»։ Արտաշէս Յարութիւնեան Մալկարայի մէջ կը զբաղի առևտուրով։

---

89. ՀԱՅԸ ՊԷՏՔ Է ՓՈԽՈՒԻ

Որչափ առեն որ խել մը անախրա Հայեր խեղճ հաւատարմութիւնը միշտ կը հեւացնէին իր իրաւունքը ճանչնալու պատեհութիւններէն, որչափ առեն որ խաւարը չրջապատած էր մեր ազգը, և Հայը անզգայաբար հանգչած էր անոր խորը, Եւրոպացիք բառարաններու մէջ կը փնտռէին թէ Հայ ինչ կը նշանակէ։ Բայց հիմայ որ Հայը սկսաւ սթափիլ, հիմայ որ ճանչցաւ իր պարտականութիւնները, և իրաքանչիւր Հայ պզտոյ վերջապէս թէ ինք անձնապէս այնքան պարտիւ կ'ունենայ որքան

պատեհ որ իր տղէն ունի, անո եւրոպա ալ սկսաւ դիտել անոր ամէն մէկ չարժումը եւ ընթացքը, սկսաւ հաւանական Հայոց. անկա բառարանը վար դրաւ, եւ խոշորացոյցով սկսաւ գննել Հայուն անցեալ ու ներկայ պարագաները, վերջապէս անոր երկնցուց իր բարեմտական ձեռքը:

Գանի որ ճշմարիտ է թէ եւրոպա սկսաւ մեզ ճանչնալ եւ իր ժամանակին մէկ մասը յայտնուց մեզ դիտելու, մեր յառաջդիմութիւնը կամ յետադիմութիւնը նկատելու, եւ մեր ընած ընթացքին համեմատ մեզ սիրելու կամ ատելու, պատելու կամ նախատելու, ուրեմն այսպէս փոխուկ ժամանակ մը արդէն պարտականութիւններ ունինք կատարելիք: Արդէն սէրն ատելի առատութեամբ պէտք է աչխատինք որ ճշմարիտ բարեկամութեան ճամբան մէջ մտնենք: Պէտք է աչքերնիս բանանք, և ճակատագրոյ սկսինք դիմել այն սահմանակարելու նպատակին, որ բնութիւնը մարդս անպատնեշ ընթանալու համար չնորհած է մեզի: Պէտք է կատինք այն չլմանները որոնք միտքը պղտորելով կ'ելլային մեր յառաջդիմութեան, պէտք է սիրտնիս, պէտք է աչխատինք:

Ժառանգութիւնը, մարդկային կազմուածքին միակ լոյսն ու առաջնորդը, արդէն հաստատած է մեզ որ ամէն գործ միասին կը յառաջանայ և անմարտանութեամբ կը կրծանի: Միտքս ժամը եկած է ուրեմն. կը բաւէ որքան երթալիք, կը բաւէ որքան մէկդիէն ալրտը գաչտով լուցկու չափ երթալ թշնամացնիք. կը բաւէ որքան երամէ խոչընդոտիք: Ուրեմն ծռանիք երթալ, ծուռնիք առնելու, և կուրծքերնիս մեզ մէկդիէն կուրծքով առնել. համբուրնիք երթալ, և ցոյց տանք աչխարհի թէ մէկդիէն սիրել գիտենք:

Ջմռնանք որ եթէ Հայերը իրար սիրել չգիտնան, ինչպէ՞ս կրնան յուսալ որ օտարները զիրենք սիրեն. եթէ Հայերը իրարու չեն օգներ, հապա օտարներէն ինչ երեսով օգնութիւն կը յուսան:

Վհատութիւնը օրը գիչերուան և առիւծը կատուի կը փոխէ. այն մարդը որ վհատած սիրտ մը ունի, երբեք յաջողութիւն չի գտներ: Վհատած մարդը անպուժելի հիւանդ մըն է. լաւ է որ ժամ առաջ գերեզման մտնէ: Վհատութիւնը սարսափելի մահ է:

Ջվհատինք ուրեմն, բարձրացնենք մեր ճակատը: Ա՛հ, ինչ վաեմ են հայկական ճակատները, միայն թէ մէյ մը բարձրանան:

ԱՄՄԵՆԱԿ ՀԱՅԿՈՒՆԻ

ԱՄՄԵՆԱԿ ՀԱՅԿՈՒՆԻ (Ամենակ Ձիզմէճեան).— Թիւքահայ բանաստեղծ, ուսուցիչ և հրատարակիչ: Ծնած է Պոլիս, 1835ին, աշակերտած է Ս. Փրկչի Որբանոցին, և իր անհանդարտ բնաւորութեան պատճառաւ նոյն հաստատութենէն փախչելով, գացած է Պէպէք և յաջողած է իբր աշակերտ ընդունուիլ Տոքթ. Համլինի նոր բացած վարժարանը: 1854ին, Խրիմի պատերազմին աւերիւ, իբր թարգման ընկերացած է անգլիական բանակին, և Սեվաստիէի հիւանդանոցին, և իր անհանդարտ բնաւորութեան պատճառաւ նոյն հաստատութենէն փախչելով, գացած է Պէպէք և յաջողած է իբր աշակերտ ընդունուիլ Տոքթ. Համլինի նոր բացած վարժարանը: 1854ին, Խրիմի պատերազմին աւերիւ, իբր թարգման ընկերացած է անգլիական բանակին, և Սեվաստիէի հիւանդանոցին, և այդ առթիւ գործակցած է Ֆլորենս Նայթինկէյլ («Լիւպա») մէջ: 1857ին Պոլսոյ մէջ սկսած է հրատարակել թատերական հանդէս մը, «Մուսայք Մասեաց», որ դադրած է երկու տարի վերջ: 1861ին անցած է Իզմիր, իբր անգլիերէնի ուսուցիչ տեղւոյն Մեսրոպեան վարժարանին, և այդ առթիւ գործակցած է Գրիգոր Չի-

լինելութեանի՝ «Ծաղիկ»ի հրատարակութեան մէջ։ Երկու տարի վերջ դարձեալ պիտի է, ուրկից մը նորէն կը հրատարակէ «Մուսայք Մասեաց»ը և կ'աշխատակցի ժամանակին թերթերուն, կատարի պայքար մը մղելով իրեն տարակարծիք ամէն մարդու դէմ։ Վարանելէկ ալ գացած է ուսուցչական պաշտօնով։ Մեռած է 1866 Հոկտ. 29ին, յետին թշուառութեան մէջ։ Հայկունի ունի բազմաթիւ վիպակներ և տուղայապատում գործեր ու պատմուածքներ «Էլիզա», «Նոանկի Հոս պիշերները», «Դերեզմանք Երուսաղէմ», «Գաղանիք քնութեան», «Գարնան ծաղիկներ», «Պատուն ի վտանգ», «Գաղանիք կերակրանութեան», Եայլն, Եայլն։ Ատեն մը սկսած է թարգմանել նաև Ըլնանի «Յիսուսի կեանքը», բայց կրօն. ժողովոյ որոշելքին վրայ՝ ստիպուած է ընդհատել։

---

90. ՅՈՎՍԵՓ ԻԶՄԻՐԵԱՆՑ

Յովսէփ Իզմիրեանց այն Հայերէն եղաւ որուն քրտաչէս ջանքին թէ դպրոցին ու եկեղեցիին տպագիր պէտք է տեղեակ նաև ուրիշ հասարակութիւն մը, ուրիշ այժ մը, որ իր մտածելը այլ եղանակէն առնելով, անոնց մոլ զօրացած, զանոնք իր մէջ պարփակող նոր և աւելի կատարեալ բարիքի ոգեւոր մը դառնար։ Եկեղեցին՝ հայ ազգին կեանքին ու յիշատակներուն մայրիացումը դարձած էր. դպրոցը՝ այն վառարանն էր ուր այդ կեանքն ու յիշատակները պիտի ամփոփուէին. բայց որպէսզի անոնք անշէջ մնային, անհրաժեշտ էր որ միտաւոր կայծ մը միշտ զանոնք հրահրէր, թոթխուէր անոնց վրայ իյնող մոխիրը, միշտ վառ, կենդանի ու խօսուն պահէր զանոնք։ Այդ կայծը՝ դրականութիւնն էր, ան միայն պիտի կրնար անկորուստ պահել ցեղին պատմական անցեալն ու աւանդութիւնները, ան միայն պիտի

կրնար այդ անցեալն ու աւանդութիւնները ներկայացընել նոր սերունդներու, և երբեմնի փառքին ու մեծութեանց հայակապութիւնը տարփողելով, նոր փառքի ու մեծութիւններու թեւատրիչ մը դառնալ:

ՅՈՎՍԵՓ ԻԶՄԻՐԵԱՆՑ

Յովսէփ Իզմիրեանց ահա այդ կայծին անհրաժեշտութիւնը զգացող և անոր յաւերժացման աշխատող Հայ մը եղաւ: Շատ հայ հարուստներ, իմէ առաջ, դպրոցներ ու եկեղեցիներ կառուցած էին. Հայը ծուր որ գացեր, աշխարհի որ կողմն ալ գաղթեր էր, իսկոյն յայտնուեր էին մարդիկ որոնք եկեղեցի մը և քովիկն ալ դպրոց մը բարձրացուցեր էին: Բայց քիչ անգամ գտնուած էին Հայեր որոնք դպրոցին ու եկեղեցին մօտ տեղծել ուզած էին նաև այն մեծ ոյժը, ցեղին իմացական հանճարին արտայայտութիւնը դիւրացընելու կոչուած զօրութիւնը, գրականութիւնը:

Մեր պատմութիւնը կը յիշատակէ Հայեր որոնք մեծ մեկենասներ եղան, նպաստեցին գրագէտներու, օգնեցին իմացական գործերու հրատարակութեան, բայց առաջին անգամ Յովսեփ Իզմիրեանցն էր որ մտածեց տեւական ձեռնարկութիւն մը ընել հայ դպրութեան: Ինք պարզ մարդ մըն էր, արտակարգ զարգացում ալ չունէր, բայց շատ խոր կերպով մը կը սիրէր իր ցեղը, և մեր այն սակաւաթիւ հարուստներէն էր, որոնք կը հաւատային թէ առաւաւր, վաճառականութիւն, հարստութիւն ու ճոխութիւն մինակնին չեն կրնար ցեղ մը բարձրացնել և

քաղաքակիրթ ազգերու կարգը դասել, թէ առնցմէ աւելի անհրաժեշտ են ուրիշ յատկութիւններ, ուրիշ հատկութիւններ, իմացական յատկութիւններն ու հարստութիւնները, իբր անհրաժեշտ պատուանդանները ցեղին բարձրացման:

1884 ապրիլ 3ին, Կովկասի Դ.ղլար տատանին այս համեստ բայց մեծ գաւակը, կտակով մը 10,000 րուբլի թողուց Պոլոց Պատրիարքարանին, որպէս զի այդ գումարին տոկոսով, — տարեկան 600 րուբլի, — ամէն տարի մրցանակ տրուի ազգային գրականութեան ու պատմութեան վերաբերող լաւագոյն երկասիրութեանց հեղինակներուն: Հեղինակները քաջալերելով՝ հեղինակութիւնները լաւացնել և բազմապատկել կ'ուզէր. և իր հաշիւը սխալ չէր: Մեր ազգասիրական ոգին մէջ մեծ տեղ մը վիճակուած է գրչի աշխատութիւններուն: Որպէս զի չյուսահատին իրենց վիճակէն, և իրենց իմացական կարողութիւններն ու տալանտը իրենց պէս անբախտ ազգակիցներուն օգտին նուիրեն, անհրաժեշտ էին քաջասիրտ օժանդակութիւններ, որոնք այն պահուն ըլլային իրենց համար, ինչ որ է արեւին կենսատու ջերմութիւնը տկար ցողունները համար: Իզմիրեանցի կտակը ահա այդ տեսակ քաջասիրտ օժանդակութիւն մը կը բերէր հայ գրականութեան:

Յովնեի իզմիրեանց ուրիշ կտակով մըն ալ 10,000 րուբլի նուիրած է՝ Մշոյ մէջ աղջկանց վարժարան մը պահելու համար: Այսպէս մեծ բարերի ազգիս մըն ալ դարձած է այդ վարժարանը որ իր անունը կը կրէ:

Ս. Ս.

91. ՏՆԱԿՍ

Բաղդը քեզ ալ ինձի նման
Մոխիր դարձուց ու քու քովիկ
Մենիկ թողուց վաղակ, հովիկ,
Իրենց երգո՛վը բաժանման։

*
* *

Անտառներու մէջն էր անի,
— Մէկ քանի սիւն ու սև պատեր,
Մէջքերնին կոր, իրար բռներ
Հին օրերու վերջ ծերուն։
Ու իր խարխուլ պատերէն վեր
Մագլցէին բաղեղ ու վարդ,
Ու կուռերին տակն իր գուարթ,
Ծիծառներու կային բոյներ։

Մէկ սենեա՛կ էր և մէկ օճախ[1],
Ու հևացող լոկ մէկ ճրագ,
Ու կեանքն ալ որ կ'անցնէր արագ
Մէկ խեղա՛լ ունէր, աւա՛զ...։

Ժպիտներով լեցուն, առկայծ,
Մէկ վերջալոյս կը հառնէր հոն,
Ու կարմրագեղ մէկ հորիզոն,
Դաշտերու մէ՛ջն էր փակուած։

Հին անակին քովիկն ի վար
Կարկաչելով սահէր վըտակ,
Կ'երթար պահուիլ մարգերուն տակ
Սիամբմանջ ու դողահար։
Ծիծառն անվախ կու գար իմ քով
Ու ձմրան ալ ճնճղուկն անտէր

[1] Ծխնելոյզ։

Իր վշտանքը աչէս կ'ուտէր,
Ու կը թուէր բնաւ երգերով։

Ձիանը երկինքը կը ծածկէր լրեն տակ,
Փոթորիկէն հիւղակն ամբողջ կը դողար,
Բայց մեզ ինչ հոգ, երբ ճարճատուն մշտավառ
Օճախին մէջ՝ դեռ չը մարած էր կրակ։

Մէկ կանթեղը բաւ էր մեզի,
Թէեւ դեղին և հևացող,
— Փոյթ չէ՛ սառևէն՝ երբ լիաշող
Երանութիւնը կը հոսի...։

Այլ կանթեղին չուրջ թռաւ իմ աչքի ճիչ,
Երանգներս հո՛ն ծընան զուարթ կամ տխուր,
Մայրս հոն տեսաւ արտզիլի մէկ փետուր,
Գրէ՛ բաւ, այ՛ս թող ըլայ քու գրիչ...։

Մէկ հիւղակը՝ մեզի բաւ էր,
Թէև խարխուլ, անշուք ու հին,
Չմեռներս թէև քամին,
Չայն տներուն պէս կը չարժէր...։

Կանթեղին չուրջ ժպտուն աչքեր փակուեցան,
Սրտիմներ ծեր հիւղակը թողուցին,
Ու հոն երգող մնացին լոկ առանձին,
Թափառիկ հոգիս ու վառակը ողբացան...

*

* *

Կ'երազեմ գո՛ւր, աչքերս փակ, ու գրչին
Ձոր ինձ տեսաւ տարբ մայրենի
Սէրն՝ տղուտր օր մը գարունի,
Դեռ չը տեսած իմ հրաժեշտը վերջին [2],

Կ՚ուզեմ երգել քեզ, իմ սնո՛ւմ մանկութեան,
Երբ դուն իմ քիւր յոյսերուս պէս
Այսօր անչուք փլատակ մ՚ես,
Ու կը մընաս մոռացումէն անպաժան...

Զը դիմացար, քեզ սիրողներն երբ գացին,
Կարօտդ քեզ դարձուց մխիթ,
Երազիս պէս սին ու պատիր,
Ու դուն մեռած՝ չես ապասեր իմ դարձին...

Այլ երանի, երբ ամէնքը քեզ մոռցան,
Վատակ, հալիկ, քալըդ թռչին,
Փշրուելէն եաք իմ գրչին,
Անունք զքեզ պիտի երգեն յաւիտեան.

ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Վառարան (սովորաբար կը գործածուի «ընտանեկան բոյն», «ընտանեկան յարկ» իմաստով): 2. Դեռ գրեղէ չդպրած:

ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ.—Թրքահայ ուսուցիչ, բանաստեղծ և հրապարակագիր։ Ծնած է Մալաթիոյ մէջ, աշակերտած է Եփրատ Գօլէճին, և կանուխէն սկսած է գրել բանաստեղծութիւններ, որոնք ինքնատնական թուականներուն հրատարակուեցան Պոլսոյ մէջ, «Ցիշատակաց ծաղիկներ» անունով։ Այդ թուականէն սկսին, ուսուցչութիւն ընելուվ հանդերձ, մասնակցած է գրական շարժման, արձակ և ոտանաւոր բազմաթիւ գրուածքներով։ Մէկ քանի տարի առաջ անցած է ձիպուելի, ուր առեւտրական կարեւոր հաստատութիւն մը կը վարէ։ Այնտեղ գտնուած միջոցին, Պոլսոյ թերթերու աշխատակցեցաւ դարձեալ և հրատարակեց բանաստեղծութեանց նոր հատոր մը, «Փխանքներ»։

92. ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԸ

Ցրանասյի ճամբորդ մը, Տիւպուա ըը Մոնքէուէօ, պատուհչ պատմութիւն մը կը յիշէ իր գրքին մէջ, որ 1839*ին հրատարակուած է։*

Երբոր հայկական նոր գաղութներ Փոքր Ասիոյ եկան հաստատուելու Սեւանայ լճին չրջակաները, «դիպուածը այնպէս բերաւ որ նորեկ ընտանիքներէն մէկը տեղատուրի հին եկեղեցիներէն մէկուն մօտ։ Սակայն հետ էր նաև ալեւոր ծերունի մը, որ հասած վայրկեանին, արտասուալոր պայծառութեան մը նշանները ցոյց տուաւ։ Եկեղեցին չորս բոլորը կը դառնար ու կը դառնար, մէյ մը այս կողմ նայելով, մէյ մը այն կողմ։ Միւս Հայերը, չատ զարմացած, իրեն հարցուցին թէ ինչ կար որ գինքը այդպէս կը խռովէր։ «Ինծի կը թուի թէ, ըսաւ ծերունին, ես կը ճանչնամ այս եկեղեցին. դարին մէջ այս ինչ, այն ինչ բանը կայ որ դեռ հոս ըլլալու է, և զոր աչօք դիտած եմ։ Տարակոյս չունիմ թէ հոս էր որ կուզայի խաղալ տղայութեանս, երբ եկան մեզ ամբողջ ընտանիքով գերի տարին։ Տեսէ՛ք, կը ճանչնամ սա բանը, նա բանը»։ Վերջապէս իրերը այնքա՛ն լաւ ձչդրտեց որ ա՛լ տարակոյս չմնաց թէ այդ եկեղեցին ձիշդ իր գիւղինն էր, ուրկէ առեր տարեր էին գինք ութ տարուան հասակին, և ուր բախտը այդպէս յեղակարծօրէն[1] կը վերադարձնէր գինքը՝ իր օրերը աւարտելու։»

*Մարխ մէջ կը սկսեմ չինել հիմայ արտ ու հոգիի վիճակը որ այդ ծերունիինը եղաւ իր ամբողջ կեանքին մէջ, իր հայրենի տղէն հեռու։ Օր մը, խուճապի ու պակուցման[2] օր մը, հայրն ու մայրը եկեր խեղդեղ

*առեր տարեր էին ինքը եկեղեցին քակէն ու կը խա-
ղար իր հասակակիցներուն հետ, ու հեռ և հեռ ծրարուած
կապոցներու տակ կքեալ՝ ամէնքը մէկէն, գիւղին բոլոր
բնակիչներով, ճամբայ ինկեր էին, օրերով ու օրերով
քալելով, ապխուրի մը քով հասնիլ կանգ առնելով՝ չորա-
բեկ պառաւ մը կուլ տալու [3] համար ախուռ ախուռ մէջ,
ու այսպէս գացեր էին դէպի առաջ միշտ, անծանօթ
դաշտերէ, լեռներէ ու ջուրերէ անցնելով, տակաւին
պատահած [4], իրենց նեռէն եկող հրոսակէն վտարա-
կան [5], որոց անունը իր մեծերը դողդողալով կ'արտա-
բերէին, մտաբերին իրենց բերնին վրայ:*

*Տեղատիկնէ մը նաքը գոր չէր կրնար յիշել, օր մը
վերջապէս եկեր ախոռապարեր [6] էին տեղ մը, ու ա՛լ հոն
մնացեր էին: Տարինները եկեր անցեր էին, մանուկը կարճ
էր եղեր, նոր հայրենիք մը առնելու էր իրեն՝ իրեններ-
ուն հետ դառնալով [7] ամանելով [8], ամուսնացեր էր ու
զաւակներ ուներ էր: Կեանքը իրեն և իրեններուն
բաչխեր էր իր ցաւերն ու հրճուանքները, և անոնց յա-
րատոգ ու յարմոտով դարձատարածին [9] մէջ հետզհետէ
կտրատած էին յիշատակները գոր հետերնին էին բերեր:
Անուններն աւրուեր էին, ապատրաստիւնները եղծուեր,
չրջապիծերը անյայտացեր: Հետզհետէ հասունցեր, որ
իրենց ինկած նախորդներուն տեղը կռ գային բռնել,
անցեալէն բան մը չէին գիտեր՝ բայց եթէ հետուի մշու-
շին մէջ կտրուած սասանմունք [10] մը որ իրենց հայրերը
առեր նետեր էր հոգին վրայ ուր կ'ապրէին հիմայ, և
ուր օրեան ցաւերը կը բաւէին, ու ժամանակ չէին ձգեր
որ անդրադառնան իրենց նախորդներուն կրած տառա-
պանքներուն:*

Ծերունին անոնցմէ էր սակայն որ չեն մոռնար: Տարիները որքան աւելի կռ գային կ'քել իր հասակը,

Յիշատակը այնքան աւելի կը չտևէր կը կանգնէր իր ժայռին մէջ: Ժամանակը որ իր կենդանութիւնը կը մաշէր քիչ քիչ, Անգեային կու տար վերընձիւղել իր էութեան խորը, առոյգ և ուռճասիր: Անոր կ'ապրէր այլ, անոր կրծին:

Ալ հետաւոր քաղցրութիւնը հայրենի հողին որ իր մանկութիւնը տեսաւ, որուն մարգերուն մէջ կը տապալտալէր, լուրնեին ի վեր կը մղկցէր, և որուն եկեղեցիին զանգեակը՝ լեռան բարձունքէն՝ իր եռանէն կը նայէր մանրմօրէն, իր վրայ կը հանէր հոգածու եղբայրութեամբ մը՝ որչափ հետու որ կը տանէին զինքը իր պղպտած ճապուկ պտունգները:

Օր մը յանկարծ եկեր իրեն ըսեր էին թէ պէտք էր մեկնիլ, պէտք էր երթալ նոր հայրենիք մը փնտռել, ուր կեանքը նուազ ծանր ըլար իրենց կոչկոճուած [11] ուսերուն: Այս անգամ, իր կարգին, էշէն հոգը ծաւծ ծեծուն, գոյքը իր թամնիկին ձեռքէն բռներ էր, ու այսպէս ճամբայ ինկեր էին ամէնքն ալ, օրերով ու օրերով քալելով, մինչեւ որ տեղ մը հանգեր էին ուժասպառ, այլ հոն մնալու համար:

Ան ինչ ուրախութիւն եղաւ ծերունիին երբոր այդ հողին վրայ, ուր եկած էր իր արմատները վերջապէս, իր Հայրենիքը գտաւ, այն՝ որուն նուիրէն հառաչեր էր անդադար կեանքին մէջ, ուրկէ իր սիրտը չէր բամնուած բնաւ: Անո՛ր գալուն որպէս հետանկարը հոլովմանին վրայ, անո՛ր բուրմունքը, անո՛ր ջուրին ընթացքը ծամկիներու [12] մէջէն, անո՛ր կածանը [13] որ դէպի լեռը կ'ընթանար հետակրտոյս [14], անո՛ր վաղընջուց [15] եկեղեցին՝ յաղթ կանգնին քովը ի վեր:

Ծունգաւ հողը պագաւ, իր արցունքէ այրի աչքերը հոգակ ծոց, ծնկները բացաւ, դէպի վեր ուղեց, ու Սիմէոնի պէս կրցաւ ըսել.

«Ա՛լ հիմայ՝ ո՛վ Տէր՝ արձակե՛ս [16] քու ծառդ խա-ղաղութիւնով»։

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Յանկարծակի, անսպասելի կերպով։ 2. **Զարթեկ պատառ մը՝** *մի միայն հացի չոր պատառ մը։ 4. Համակական։ 5. Վտարուած։ 6. Փուխի, իյնալ՝ անզօր եւ անճար։ 7. եւ 8. Տաժանելով, չարչար աշխատելով։ 9. Անոնց շարունակական վերադարձին, վերանորոգման մէջ։ 10. Սարսափելի դէպք մը. պատահար մը։ 11. Զարչրկուած։ 12. Պզտիկ ձոր։ 13. Նեղ անցք։ 14. Հետը կորսընցնելով, ծածկելով։ 15. Հիւծեալ, հիւանդ ի վեր կառուցուած։ 16. Հոգին առնել։*

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ. — Թրքահայոց ամէնէն կատարեալ գրագէտներէն եւ լաւագոյն հրապարակագիրներէն մէկը։ Ծնած է Պալաթ մէջ, աշակերտած է Պէրպէրեան վարժարանին, ուրկէ ելլելէն վերջ սկսած է մասնակցիլ «Արեւելք»ի եւ «Մասիս»ի խմբագրութեանց, իր առաջին յօդուածներով իսկ գեղեցիկ տաղանդ մը ի յայտ բերելով։ Աւելի ետքը, գլխաւոր սիւներէն մէկը դարձած է Պոլսոյ «Հայրենիք»ին։ Իննսունական թուականներուն, երկար ատենաշրջան անցնիլ՝ քաղաքական պատճառներով։ Արտասահմանի մէջ, ուրկից մը այլ եւ այլ թերթերու աշխատակցելէ վերջ, ընդգրկած է առեւտրական ասպարէզը, եւ այսօր Բաքուի Ֆրանսական Նաւթարդիւնաբերական Ընկերութեան տնօրէնն է։ Բաշալեան այլեւս չի գրեր։ Մեր աշխարհիկ գրականութիւնը իրեն կը պարտի մասնաւորաբար բազմաթիւ նորավէպեր որոնք չափի մուտքին։ Բաշալեան գեղեցիկ գրական կտորներ ստորագրած է նաեւ «Ծիծեռնակ», «Թափառիկ», եւայլն ստորագրութիւններով։

ՍԻՄԷՈՆ (Սիմէոն Ծերունի).—Պատկառելի սուրբ մը որ կ'ապրէր Երուսաղէմի մէջ, եւ որուն երկնային յայտնութիւն եղած էր

թէ չպիտի մեռնի, մինչեւ չտեսնէ վարուց խոստացուած Մեսիան, փութին գալուստը։ Երբ Յովսեփ և Մարիամ, ժպխագին օրէնքները Տեառնձայն, ձիտուսը բերին Տաճարին ընծայելու, Սիմէոն ալ, որ խոր ծերութեան հասած էր, Տաճար գնաց, Մանուկը գիրկը առած, օրհնեց Յովսեփն ու Մարիամը և տայցեց Աստուծոյ. «Ա՛լ հիմայ, ո՛վ Տէր՝ արձակե՛ս քու ծառադ խաղաղութիւնով»։

---

93. ԱՅՐԻՆ

Դէպի լեռը տանող քարուտ, խոտուտ արահետէն՝ յոգնած պարիսկ՝ կ'երթար Հայկանոյշ, երկար առնիլ ի վեր։ Կռնակը ակեղ մը չակած էր, հաւ մըն ալ թեւերուն մէջ գրկած, ու քալի ի վեր, փէշերէն կախուած, կը քաշկռտէին ոչիլ երեք ոտք, որոնք ա՛լ քայլու ուժանքին տակաւ չափ մեծ էին։ Պա՛ղ դեկտեմբերի հովը կը փչէր բարձունքէն, կարծես վանելու, անկողին վանեցու համար դէպի հոն դիմող իւրքը։ Սարսուռն ու ահիմունքը տակոյն, որոնք հարածակած էին Հայկանոյշը լերան ճամբուն մէջ, այնքան ահեղ եղած էին որ հոգին տագնապին մահկ չէր ըներ ան հիմայ, ու կը չարունակէր տաժանագին վերելքը։

Չինդ տասանքամ[1] էր չորս կողմը տարածուած մեռելութիւնը. հովը, հետզհետէ աւելի սաստ, կը ճանկռտէր, կը խոյեր Հայկանոյշի մերկ ոտքերը, բայց անիկա կը քալէր միշտ, տեղ մը հասնելէ առաջ՝ տեղէ մը փախչելու չափ տաժանքամբ։

Վարը, հեռուն, գիւղերու տնդուխներ, ձիւնին տակ, հակոյ, ձերմակ դամբարաններու պէս կը ցցուէին, ու կանանցմակ ծառեր մը, առած գետակը, չարաչուք անչարժութեամբ կը բարձէր անոնց չուրջը։

— Ո՞ւր կ'երթանք, ե՞րբ պիտի հասնինք, կը հարցընէին, առեն առեն, Հայկանոյշի քովէն գացող տղաքը, իրենց զահանդած[2] գլուխը դրպանը վեր առնելով:

— Չեմ գիտեր...

Ու չնչասպառ, ցրտասարսուռ[3], խումբը իր ճամբան, աննպատակ վերելքը կը շարունակէր, արհաւիրքէն հալածուած ու հոլէն վանուտուղ:

— Անօթի ենք, մայրի՛կ:

— Ջալեցէ՛ք...

Չէ՛, ա՛լ չէին կրնար: Շատ առենէ լուեր կը քալէին այդ ժինդակ ճամբուն մէջ, երկաք պղտիկները. մութը կը սկսէր, ու չգիտէին հասնէին տեղ մը...

Տղաքը կծկուեցան իրենց մօրը քով, կուրծքին, թեւերուն, ոտքերուն պլլուեցան, ի զուր անոր սառած մարմնին տաքութիւնը հայցելով, ու դրպանը, սարսռապին, հարցուցին.

— Ըսէ՛, մինչեւ ե՞րբ պիտի փախչինք, ինչո՞ւ ձգեցինք մեր տեղը, ինչո՞ւ մեզի կը հալածեն... անօթի ենք, յոգնած ենք, կը չարչարուինք, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ...

Այն առեն Հայկանոյշ տուաւ համբուրեց ամէն մէկը իր դաւակներուն և ըսաւ.

— Հո՛ն, վարը, ես էի սէրը, իսկ հիմա՛յ... մերկացած[4] եմ. թեւերս ա՛լ ապարանջան չունին, ինչպէս ականջներս ալ օղեր. պարանոցս ալ մանեակ չունի. հիմայ ստեղծած եմ չարչարանքին տակ, հիմայ ա՛լ ես ինձի համար գարշելի ու ատելի եղած եմ. ա՛լ չեմ ուզեր ձեռս, ա՛լ չեմ ուզեր ըլլալ... բաւական է...: յոգնա՛ծ եմ, զզուա՛ծ եմ:

— Անօթի ենք, կը մեռնինք, գտնեցին տղաքը պատասխանեցին:

— Չունիմ, հաց չունիմ, զգեստ չունիմ, բան մը չունիմ:

— Ա՛խ, կը մեռնինք կոր...

— Ջուռի՛մ:

Տղաքը՝ չարչարանքով ու վախով լեցուած՝ լրենց աչքերը վեր առին, նայեցան Հայկանոյշին, որուն կմախացած ցուրտ երեսը կեանքէ լքուած քանի մը ահռելի կերպարանքը առած էր: Իր մազերը, որոնց վրայ ձիւնը սառած էր, ճերմակ, արծաթագոյն օձերու խուրձի մը պէս վար կը կախուէին ծոծրակին և ճակտին չուրջը: Ցաւատանջ, դժնէ ու տգեղ էր անիկա, անդարմանելի դժբախտութեան մը, անհուն տառապանքի մը պէս:

— Ախտա՛ս, քանի մը չունիմ ձեզի տալու, չարունակեց Հայկանոյշ, ո՛չ հաց, ո՛չ զգեստ, ո՛չ պատսպարան, և ո՛չ խակ յոյսի կաթ մը... պատուհասը չատ մեծ է, չարիքը չատ զօրաւոր, ա՛լ չեմ ուզեր ապաստել, չեմ ուզեր յուսալ, յոգնեցա՛յ: Վախճանը թո՛ղ գայ, վախճանը թո՛ղ գայ, մեծ ու չահխոնական վախճանը, մահը իմ ու ձեր վրայ, մեր ամէնուս վրայ:

Այն ատեն՝ տղաքը նորէն ապաստան կամակրութեամբ վեր առին լրենց գլուխը:

— Չէ՛, չենք ուզեր մեռնիլ:

— Ա՛հ, գերեզմանի հանդիստը, խաղաղութիւնը, չկոխկրտուելու, չանարգուելու, չատատուելու կարելիութիւնը մի՛ մերժէք. հո՛ն գոնէ ապահովութեամբ նաև կարելիութեան ու գթութեան աւարկայ ըլլալու դառնագոյն թշնամանքէն ալ:

— Չէ՛, կրկնեցին տղաքը, չէ՛, չպիտի մեռնինք. մենք ապրիլ կ'ուզենք, մենք կ'ուզենք քու արիւնուսայ անդամներդ մաքրել, խոցերդ ամոքել, բժշկել, մինչեւ որ ա՛լ անոնց նշանը չմնայ. մեր համբոյրներուով տաքցնել, վերակենդանացնել սառած մարմինդ. ապարանչանները, օղերդ, մանեակդ ու գլխուդ ապակը քեզի դարձնել.

մազերուդ վրայէն սրբել ձիւնը, նկարագրած հագուստներով, բեհեզէ գօտիներով ու մետաքէ զարդերով ծածկել քեզ։ Ու այնչա՛փ սիրել քեզ, որ նոյնն գեղեցկանայ, ա՛լ աւելի թարմ, ա՛լ աւելի հրապուրիչ, ա՛լ աւելի կուսական գեղեցկութեամբ մը։

Ու տղաքը անհուն աղապատանքի փորումով գրկեցին Հայկանոյշը, աղաղակելով.

— Ապրինք, ապրինք։

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Պատահի պէս պատած, ծածկած էր։ 2. Անաբեկած. 3. Յուրեն դողդոջ։ 4. Կողոպտուած։

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ. — Թրքահայոց լաւագոյն երգիծաբանը, միանգամայն վիպասան և հրապարակագիր։ Ծնած է 1869 սեպտեմբեր 19ին, Եէնիքէօյ և եղբօրորդին է Գրիգոր Օտեանի։ Իննասունական թուականներուն մասնակցած է «Հայրենիք»ի խմբագրութեան՝ սրամիտ քրոնիկներով, և աշխատակցած է «Մասիս». շաբաթաթերթին։ 1896ին, Պոլսոյ ջարդին օրը, անցած է Աթէնք, ուր խմբագիրը դարձած է «Մուրթիւն» անուանեալ Աթէնքէն երկու տարի տեւած եռաթերթիկ մը եւս գրագիտութեան վերածելու համար։ Ապա Պոլիս վերադարձած է Պօղոս փաշա Նուպարի ազարակներէն մէկուն մէջ, յետոյ գացած է Բարիզ ուր սկսած է հրատարակել «Ազատ խօսք» անուանեալ թերթը զոր վերջէն փոխեց «Ազատ Մարդ» ի շարունակէր Ազեքսանդրիոյ մէջ։

Այդ միջոցին աշխատակցած է նաև «Նոր կեանք»ին և «Անահիտ»ի։ Աւելի վերջերը, Եգիպտոսի մէջ յաջորդաբար հրատարակած է «Ազատ Բեմ», «Օրէնք», «Թերթիկ», «Կրակ» պարբերականները և «Արեւ» օրաթերթը։ Սահմանադրութեան վերահրա-

չակումէն վերջ պոլիս դառնալով, աշխատակցած է բազմաթիւ թերթերու, թրքահայ գրականութեան պարգեւելով երգիծական հոյակապ էջեր, որոնք շատ ետք կը ձգեն պատմեանը։ Իր գործերէն հրատարակուած են «Ոմանց Տալեցոյց»ը, «Ֆրանքօ-թրքական պատերազմը» (թատերգութիւն՝ Մէքայէլ Կիւրճեանի աշխատակցութեամբ), «Ծապլէարի նամակներ»ուն առաջին մասը և մեծ վէպ մը՝ «Ապտիւլ-Համիտ և Շէրլօք Հոլմս»։ Օտեան հիմայ խմբագրապետն է «Արեւելք»ի, որուն մէջ հրատարակած է նաև «Ընտանիք, պատիւ, բարոյական» վէպը։ Թարգմանած է Զոլայի «Արգասաւորութիւն»ը, Թոլսթոյի «Յարութիւն»ն ու «Անմահ քահանան»։ Իր յօդուածներէն առաջը մասը ստորագրած է «Երօտ» ծածկանունով։

---

94. ՀՈՎԻԿ ՀԱՅՐԵՆԻ

Ո՞ւր ես հայրենի իմ հովիկ անուշ...
Գարունն է եկեր ծաղիկով քնքուշ.
Արեգ կը ժպտի ըզնութեան առջեւ.
Ա՛խ հայոց հովի՛կ, չե՞ս տար մեզ բարեւ։

Օտար երկինքի տակ, զուրկ ապրելէս,
Երբ գարուն փայլի, ա՛խ, կ'արտասուեմ ես։
Պանդուխտին համար արեւ փայլ չունի...
Ո՞ւր ես, ահ, ո՞ւր ես, հովի՛կ հայրենի։

Գարուն՝ որուն ծոց չի չորար ծաղիկ
Որ բուսած ըլլայ Հայուն եղեմիկ,
Գարուն չէ. Հայուն ձըմեռ կ'երեւի...
Ո՞ւր ես, ա՛հ, ո՞ւր ես, հովի՛կ հայրենի։

Ո՞ւր ես. կարօտ ենք քեզ, Մասի հովի՛կ,
Կարօտ՝ ձեր ձայնին Արմաւրի ասի՛ք.

Մուցա՞ր թէ մեռնք քեզ կը ապատնք գերի հիւր.
Ո՞ւր ես, ա՜հ, ո՞ւր ես, հայրենի գեղի՛ւս։

Ա՜հ, մեր հայրենի աւերմանէն բե՛ր
Փոչի մը գոնէ դիւցազներէն մեր,
Բե՛ր անոնց հեծքը խառնէ՛ մերին հետ,
Ա՛վ հայ սարերու հովի՛կ կենսատէտ։

ԽՈՐԷՆ ԱՐՔ. ՆԱՐ-ՊԷՅ

Խորէն Արքեպ. Նար-Պէյ.—Թրքահայ կղերին ամէնէն նշանաւոր դէմքերէն մէկը ծնած է 1831ին, Բերայի մէջ։ Մայրը կաթոլիկ ըլլալով, կը դաւնայ կաթոլիկ վենետիկ, ուր ուսման վայելուն շրջան մը անցընելէ վերջ վարդապետ կը ձեռնադրուի, բայց 1857ին հրաժարելով վենետիկի Միխաքանուքեանէն, կը դառնայ մայրենի եկեղեցին։ Այդ թուականին կ'անցնի Բարիզ, ելլալ աջակից Սարգիս Թէոդորեանի, գաղթիլէ վրդ. Այվազովսքիի և Ամբրոսիոս Գալֆայի (իշխան Գուէտոն Լուսինեանի) որոնք երեք տարի առաջ հեռացած էին վենետիկի Միխաքանուքեանէն և Բարիզի մէջ կը վարէին Հայկազեան վարժարանը։ Խորէն Արքեպ. երկար տարիներ բազմաշխատ գործունէութիւն մը ունեցած է ազգ. շրջանակի մէջ։ Ինք ալ անդամակցած ու գլխաւոր դերակատարը եղած է այն պատուիրակութեան որ Հայկական տառապանքը ներկայացուց Պերլինի վեհաժողովին։ Կարսի հրապարակին մը եղած է, աշխատակցելով «Մուսեայ Ազունի»ին և ուրիշ բազմաթիւ հայ թերթերու, և հրատարակած է բանասիրական գործեր՝ ինչպէս «Ստուերք Հայկականք», «Բնաւր Պան-

Խորէն Արք. եպիսկոպոս Նար-Պէյ

դըխտին», «վարդենիք», եւայլն։ թարգմանած է Լամարթինի «Դաշնակ»ները, և գրած է ողբերգութիւն մը՝ «Արշակ Բ.», կատակերգութիւն մը՝ «Ալաֆրանկա», դասական գործեր, եւայլն։ Խորէն Արքեպ. մեռած է 1893 նոյեմբեր 4ին, խորհրդաւոր պարագաներու մէջ։ Իր վերջին օրերը անցած են ոստիկանական ամենախիստ հսկողութեան տակ, որուհետեւ թուրք բռնակալ կառավարութիւնը փոստեր ձեռք բերած էր թէ Նար-Պէյ Արքեպիսկոպոսի Հայոց ազատագրութեան նպատակ Աշըքեան պատրիարքին մէկ տխուր և անարժան կոնդակը, որ առթիւ կրօնական պաշտամունքէ արգիլած էր խորէն Արքեպիսկոպոսը։

ԱՐՄԱՒԻՐ. — Հին Հայաստանի ամէնէն նշանաւոր քաղաքներէն մէկը, կառուցուած էր հռանունն բլուրի մը վրայ, Այրարատի Արտաշատի դաշտին մէջ, ըստ աւանդութեան՝ Հայկ նահապետի թոռին՝ Արամայիսի կողմէն։ Արմաւիր նշանաւոր էր իր սօսիներով որոնք մեծ յարգ կը վայելէին ու կը պաշտուէին հեթանոսութեան շրջանին։ Մարդ անոնց կը նուիրէին իրենց զաւակները, ինչպէս Աբրահամ գերեզմանի զաւակը՝ Իսահակ նուիրուեցաւ, և «Սօսանուէր» կոչուեցաւ։ Այդ սօսիներու տերեւներուն շարժումներէն շատեր հմայութիւններ կ'ընէին։ Արմաւիր այսօր գոյութիւն չունի։ Բլուրն վրայ կը գտնուին սակայն բեւեռագիր արձանագրութիւններ որոնք մեծ մասամբ անլուծելի մնացած են։ Այդ բլուրն արեւմտակողմը հետքեր կը տեսնուին հին քաղաքէն։ Անոնց մէջն է Ս. Գաւիթ կոչուած ուխտատեղի մը ուր ուխտի կ'երթան նոր կիրակիներ։ Ուշ ատենները Ուվարով պեղումներ կատարած է Արմաւիրի մէջ, բայց չէ յաջողած շատ բան երեւան հանել։ Ուրիշ ներքնապատկի գիտուններ, ինչպէս անգլիացի նշանաւոր հայագէտ Կոնիբեար և Ռուս Նիկոլսկի այցելած են Արմաւիր և ղբաղած են անոր անցեալով։

---

95. ՊՕՂՈՍ ՕՏԵԱՆ

Արքունի պատասխանատու մը չինուվճռեան առթիւ, որ մը, հարուստ Պալեան Գրիգոր ամիրա դէպի ծովեզերք կ'իջնէ, ձեռուընները եռին կապած, անձայն անշշուկ չըր-

ջելով յերեկուան հանգիստը անցընող գործատրներ-
մէջ :

Բաւական տեղ յատաջանալէ վերջ, յանկարծ իր-
չադրութիւնը կը գրաւէ երիտասարդ մը, գրեթէ պա-
տանի գործաւոր մը, որ գետնի աւազին վրայ ծռած՝
ձեռքի փայտով բաներ մը
կը գծէր, յետոյ կը չափուէր,
ոտքով կը տափակցնէր ա-
ւազը, կը ծռէր, նորէն կը
գծէր :

Սմիրան՝ տեսնելով որ
այս գործողութիւնը քանի
մը անգամ յաջորդաբար կը
կրկնուի, բոլորովին կը հե-
տաքրքրուի, և կարելի եղա-
ծին չափ զգուշութեամբ կը
մօտենայ պատանիին : Այն

ՊՕՂՈՍ ՕՏԵԱՆ

տեղ կը տեսնէ որ գործա-
ւորը, ձեռքը բռնած փայտի
կտրով, թուանշաններ կը
գծէ աւազին վրայ, այլ և այլ գործողութեանց կ'են-
թարկէ այդ թուանշանները, կ'աւրէ, նորէն կը գծէ,
նորէն կը հաշուէ, ձախ ձեռքը քունքին՝ կնճռուտ խնդիր
մը լուծելու զբաղած մարդու մը խոհուն ու գրաւուած
դէմքով :

— Տղայ, ի՞նչ կ'ընես հոդ, կը հարցնէ Գրիգոր ա-
միրա՝ զարմացած :

Պատանին կը ցնցուի, գլխարկի մը պէս կը ցատկէ
նստած տեղէն, և երբ եռին դառնալով սմիրան կը տեսնէ,
կը շփոթի ու կը քարանայ [1] :

— Ի՞նչ կ'ընէիր, տղա՛ս, կը հարցնէ նորէն սմիրան,
անուշ ու քաջալերիչ շեշտով մը :

—կը հաչուէի, կը մնջէ գործաւորը:

Ու կը բացատրէ կարգ մը թուաբանական գործողութիւններ, որոնցմով կը զբաղէր պահ մը առաջ, և որոնք կատարեալ ապշութեան մը մատնեն ամիրան: Բարձր թուաբանութեան խնդիրներ էին բացատրածները, անո՛նք խնդիրներ որոնց մասին Պաղեան անգամ հարկ թէ տարտամ գաղափարներ ունէր [2]:

—Տղա՛յ, դուն ասոնք ո՞ւր սորվեցար, կը հարցնէ ամիրան:

Որովհետեւ այն առիւնները այդքան բարձր թուաբանութեան դաս չկար մեր վարժարաններուն մէջ:

—Մինակս, այս առագին վրայ սորվեցայ, կը պատասխանէ պատանին:

—Առագի՞ն վրայ:

—Այո՛, որովհետեւ թուղթ ու գրիչ առնելու գրամ չունիմ:

Ամիրան խնդոյն կ'առաջարկէ իր քովը առնել զինքը՝ իբր գրագիր, և երէկուան գործաւորին առջեւ կը բացուի նոր ասպարէզ մը ուր զինքը մեծ դէրքերու պիտի առաջնորդէր:

Այդ պատանին Պօղոս Նապըճեանն էր, Գրիգոր Օտեանի հայրը:

* * *

Նապըճեան Պօղոս 1795ին ծնած էր Մունճուսուն (Կեսարիա): Պզտիկ տարիքէն՝ հետեւած Պոլիս գաղթած էր իր կարօտ ընտանիքին օգնութեան հասնելու համար, և մտած էր Մալաճ Օղլու անունով ծխախոտի մը մօտ: Հայրը հիւանդութեան կ'ենթար Պօլսոյ մէջ, բայց այնքա՛ն քիչ բան կը շահէր որ ոչինչ կրնար ղրկել իր ընտանիքին:

Սկիզբները՝ Պօղոս օրական վեց փարա միայն կը

չահէր, երկուքը ինք կ'ուտէր և չորսը կը պահէր, մօրը կը ղրկեր, որպէս զի քրոջը նշանառուքի խաչը գրաւէ ազատեն։

Ժամանակակից մը հետեւեալը կը գրէ իր մասին.— «Հրա, ազնուաբարոյ, գործունեայ, և այն պզտիկ ու խոնարհ վիճակին մէջ վայելեցնելով իր վրայ մեծութեան կնիքը, որ երբեմն նաև աւելի մեծ դժբախտութենց մէջ՝ ճոխութեամբ ու փարթամութեամբ սնքացող[3] մեծամիծնեալս անգամ պատկառանքն ու նախանձը պիտի չարժէր իր վրայ, սրբեալ եղաւ իր վարպետին և անոր ընտանիքին. անանկ որ՝ այնեւս ո՛չ թէ իբր աշկերտ կամ ծառայ, այլ իբր զաւակ սկսան նկատել զինքը»։

Բայց Պօղոս աւելի մեծ ապագայի մը կոչուած էր։ Եւ անանք պիտէն թէ Պաւեան ամիրայի հետ ունեցած հանդիպումը ինչպէ՛ս այդ ապագային դռները բացաւ իր առջեւ։

Ամիրային քով մնալով աշխատեցաւ ճարտարապետութեան և այնքա՛ն առաջ գնաց այդ արուեստին մէջ որ 1833ին արքունի ճարտարապետի պաշտօնին կոչուեցաւ։

Բարձր դիրքի հասնելէն վերջ, Եաղըճեան մեծ գործունէութիւն ունեցաւ ազգային շրջանակի մէջ, հովանաւորեց մուսուրական ամէն ջանք, օգնեց գրագէտներու, ապագրել տուաւ Խրիմեան Հայրիկի գործերէն մէկ քանին, և իր ծախքով ուսանողներ ղրկեց Եւրոպա՝ բարձր կրթութիւն առնելու։

Պօղոս Եաղըճեան մեռաւ 1862 Յուլ. 24ին, 75,000 ղրուշի գումար մը կտակելով Գարակէօմրիւկի Ս. Յովհան եկեղեցիին և վարժարանին։

Ս. Ա.

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Քար կը կտրի, քարկ արձանի մը պես անշարժ կը մնայ: 2. Մեծ քանի չհր գիտեր: 3. Հպարտացող, գոռոզացող:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐԱ ՊԱԼԵԱՆ.—Արքունի ճարտարապետ Սուլթան Համիտ Ա.ի և անոր յաջորդներուն՝ Սուլթան Մէճիտ Գ.ի, Սուլթան Մուսթաֆա Գ.ի և Սուլթան Մահմուտ Բ.ի օրով: Շատ քարճր դիրք կը վայելէր Պոլսոյ մէջ, մանաւանդ Մահմուտ Բ.ի օրով, որուն գլխաւոր խորհրդականներէն մէկն էր: Կառուցած է բազմաթիւ շէնքեր և տասերկու պալատներ: Ազգ. շրջանակի մէջ ալ ունեցած է շատ օգտակար գործունէութիւն մը, և մանաւանդ աշխատած է Հայոց ու Հայ-Կաթոլիկներուն միջեւ գոյութիւն ունեցող տհակառակութիւնները բառնալու: Գրիգոր ամիրա Գապէզ Արթին ամիրայի պաշտպանը եղած է: Մեռած է 1823ին:

---

96. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՄԹՆՈԼՈՐՏԸ

Մեր չուրջը պատող բնական մթնոլորտը թէպէտ անտեսանելի և մեղմիկ՝ բայց իւրաքանչիւր քառակուսի մանուչափի վրայ տասնըչորս լիարի ծանրութեամբ ճնշում մը կը կատարէ: Ոչ մէկ մանուկի փափուկ ձեռքը երեք կը զգայ այդ ծանրութիւնը. քարտին թլմռացող տերեւը և ամենափափուկ թռչունի մը թեւերը երեք չեն իմանար այս ծանր ճնշումը, որովհետեւ օդը ամէն կողմէ հաւասարապէս կը ճնշէ: Ճիշդ այս փիզիքականին նման բարոյական մթնոլորտ մը կայ որ կը յօրինուի մարդոց կեանքէն, անոնց բարի կամ յոռի ազդեցութիւններէն ու անոնց նկարագրէն: Եւ այս մթնոլորտն ալ փիզիքականին պէս մեղմիկ ու միանգամայն հզօր է: Այն որ մարդը ստեղծեց իր պատկերին պէս, առաւ անոր այս կարողութիւնը, որ մարդիկ մինչեւ անգամ անգիտակ-

ցաբակ֊ը յօրինեն իրենց շուրջը բարոյական մթնոլորտ մը, զոր պիտի չնչեն իրենց նման մարդկային էակներ, ինչպէս որ արեւը անյիշանելի լոյս մը կը բղխեցնէ իւմէն, հուրը ջերմութիւն կ'արձակէ, և իր շուրջը, իրմէ շատ հեռուները աւքուկ քաղցրութիւն մը կը տարածէ, մանուշակը ինքզինքը կը պահպանէ իր բուրումով. ու իր ազնուութիւնը իր նիւթական մեծութենէն աւելի է։ Չէ՞ որ անուշահոտ խոտերն ալ տունը կը լեցնեն իրենց բուրումով։ Մարդն ալ ունի իր անտեսանելի ազդեցութիւնը, ծաղիկներուն ու խոտերուն բուրման պէս. ան կը ճամբորդէ երկրիս վրայ, չարունակաբար բղխեցնելով իրմէ ինչ որ իր ներքին բնութեան յատուկ է։

Կարելի է որ մարդ մը ինք բոլորովին անգիտակից ըլլայ բարոյական ոյժերու այս արտաչնչութեան, ինչպէս շատ անգամ մարդ չգիտնար իր մարմինէն տասի եկած հիւանդութեան վարակումը։ Բայց եթէ մարդու մը մէջ կայ երեք յոյս, անպատճառ պիտի վտանգ ան. եթէ խաւարը պատած է ղինքը, աւետ կը տարածէ իր շուրջը. եթէ մարդու մը սիրտը սիրով վառուած է, ան կը տաքցնէ բոլոր իր շուրջը եղողները, իսկ եթէ անձնասիրութեամբ տառած է՝ իր յուրտ ազդեցութեամբ կը սառեցնէ ուրիշներն ալ. եթէ տպակտած է, կը թուռնատրէ իրեն մօտ եղողները. եթէ մաքուր և ազնիւ է, կը մաքրէ ու կ'ազնուացնէ իր չրջանակին մէջ գտնուողները։

Չարմանալիք մըն է այս մարդ կոչուած էակը։ Բարոյական ու հոգեկան ոյժերու կուտակում մը կայ, որ կը չարժի մարդկային ընկերութեան մէջ և կ'արտաչնչէ օրհնութիւն կամ անէծք։ Բայց այս չէ միայն մարդուն կարողութիւնը։ Ան թէ՛ հաղորդող և թէ՛ ընդունող է միանգամայն։

Ձեմ մոռցած ատկաւին Զուխկերիոյ Ցրիպուրկ քա-
ղաքին հռչակաւոր երգէոնը։ Ինծի ըսին թէ Եւրոպայի
ամէնէն նշանաւոր ու զարմանալի երգէոնն է ան։ Հե-
ռաւաքրքիր լլլալով՝ ուղեկից բարեկամիս հետ. մէկտեղ
գացի տեսնել ու մտաւածել ըսել զայն։ Հոն կը կենար
ան, Մայր Եկեղեցիին ճակատը չքեղապէս բաղմած։ Անոր
կը նայէինք չքեղապէս բաղմած։ Անոր կը նայէինք հե-
ռաւաքրքիր աչքերով՝ ու կը փափաքէինք անոր ձայնը
լսել, բայց ան յուռ կը մնար եկեղեցիին կամարներուն
տակ։ Եւ ահա քիչ ետքը փոքրիկ մարդ մը, մեծ երա-
ժըշտապետ մը, դուրսիկ ու մեղմ քայլերով եկաւ անոր
առջեւ նստեցաւ։ Վայրկեան մը վերջ երաժիշտին մատ-
նները կը սկսին չարժիլ մեծ գործիքին վրայ. ու խոյն
ահով քայլ անուշ ձայնը լոյն գործիքէն վեր կը բարձ-
րանայ։ կը դասայ ու կարծես կը դղրդէ եկեղեցիին
նեղմտտուեր կամարները, կը դողացնէ զանոնք ու
կարծես վեր կը բարձրացնէ։

Եւ ինչ ձայներ, պլպտուն ու ներդաշնակ միանգա-
մայն։ Երգեհոն կարծես մանուկ մըն է ան որ կը խնդայ.
երգեհոն փոթորիկի մը հոծանքն է որ ակռանջիդ կը հաս-
նի, մերթ ամպերու որոտալին բոմբիւնները կու տա՛
ձակռելին, ու սարսափը, ամառուան չունդալից սարսափը
իր չաչիւնովով կը լեցնէ բովանդակ տաճարը։ Ու ահա
խնկոյն ձայնը կը սկսի հեղիկ մրմունջներու վոխուիլ,
կը մեղմանայ, կը հեռանայ ու կարծես քոյրովին կը
մարմրի, այն աստիճան որ ըսիրէին դուրս թռչնիկի մը
սկսար ձայնն իսկ լսելի կ՛ըլլայ։

Եւ հիմայ կարծես աչխարհիս բոլոր վայելը, տառա-
պանքը և ոդբագին կոծերը վեր կ՛ելլեն անոր խորերէն,
ու սրտամորմոք ձայներուն հանդէպ հեռուէն կուգան
երկնային հրեշտակներու անուշակ ներգերը՝ որոնք հեռա-

հետէ մօտենալով՝ իրենց վեմ երաժշտութիւնն բոլոր թափովը կը մղեն երկրին բոլոր վայերուն ահով ու սրտմտին կոհակը։ Այս ամէն զարմանալի ձայները կ'ելլէին այն գործիքէն որ պահ մը առաջ լուն և անձայն կը կենար հոն, վերը, վեմ ու հնապարեան կամարներուն տակ, ու երբ եկաւ այն որ իր երաժշտականութիւնը լուռ կամարները ծնցացուց։

Այսպէս է մարդն ալ։ Ան ոչ միայն զարմանալի գիծերու կերտոն մըն է որմէ կը ցոլանան լոյսի ու չար ազդեցութիւններ, այլ նաև ինք ընդունակ է ազդեցութիւններ կրելու։ Բոլանդակ տիեզերքին կեդրոնը բազմած է ան, ու ոչ միայն իր շուրջը գտնուող ու իր ժամանակին վերաբերողներէն, այլ տիեզերքին ամէնէն հեռաւոր ծայրերէն ու ժամանակի անհուն հեռաւորութիւններէ կը կրէ ֆիզիքական ու բարոյական ազդեցութիւններ։

Պէտք է մկրի համար առնդնիք այն տեսակ բարոյական միջոցառում մը որ իր բարերար ազդեցութեամբը մեր վիճակը բարւոքէ, և մեր մէջ գտնուող մարդուն բարի հակամիտութիւնները զարգացնէ։ Եւ ահա, ինչպէս վերոյիշեալ երգէտը, մեր բոլոր արժէքաւոր կարողութիւնները՝ հոյակապ երաժշտութեան մը պէս երեւան պիտի գան և մեզ մեզմով աշխարհը պիտի լեցնեն։

ԲՐՕՖ. Ց. ՀԱՅՈՒՉԵԱՆ

ԲՐՕՖ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՀԱՅՈՒՉԵԱՆ. — Թուքահոյ յայտնի ուսուցիչ, քարոզիչ և հրապարակագիր ծնած է Ատաբազար և իր նախնական կրթութիւնը այնտեղ ստանալէ վերջ, երիտասարդ տարիքի մէջ հրաւիրուած է Պարտիզակ, երբ ուսուցիչ ու քարոզիչ տեղւոյն բողոքական հաստատութեան։ Անկէ Պոլիս գալով, աշակերտած է Ռօպերթ Գօլէճի որ տակաւին Պէպէք կը գտնուէր, և

1868ին շրջանաւարտ եւլեւով, իսկոյն մաթէմաթիքի ուսուցիչ կարգուած է նոյն վարժարանը։ Աւելի ետքը սկսած է դասախօսել նաեւ հայ լեզուն ու մատենագրութիւնը։ Անկախաբար իր քաղաքական եւ ուսուցչական գործունէութենէն, Բրօֆ. Ձէճիզեան սկսած է աշխատակցիլ տեղական թերթերու։ Հրատարակած է նաեւ «Բիւրակն» շաբաթաթերթը։ Ունի երկու երկասիրութիւններ՝ «Շարժումն երկնային մարմնոց» եւ «Մեծն Աղեքսանդրի կեանքը»։ Ինք առաջին Հայն է Թրքահայոց մէջ որ ստացած է «Բրօֆէսէօր»ի աստիճան. արժանացած է նաեւ «Մագիստրոս Արուեստից» տիտղոսին։ Բրօֆ. Ձէճիզեան օգտակար կերպով մասնակցած է հայ քաղաքական հասարակութեան վարչական ժողովներուն, թէ՛ իբր անդամ եւ թէ՛ իբր նախագահ։ Իր քարոզչական գործունէութեան յոբելեանը տօնուեցաւ 1911ին։

---

97. ՉԵՆ ԵՐՋԱՆԻԿ

Ո՞ր մահկանացուն այս երկրի վրայ
Երջանիկ ժամեր վայելել կրնայ,
Եւ ո՞րն է այն վարդ՝ ծլած աշխարհիս՝
Որ ձեռքերուդ մէջ իսկոյն չթոռմի։

Ո՛հ, չէք երջանիկ, ո՛հ, դժբախտ Հայեր,
Մինչդեռ Հայրենիք չէք մխիթարեր։

Թէ մաքրակ դրկես երկիրն ու երկին,
Եւ ամէն գաղտնիք քեզ մերկանային,

Անհնար է քեզ ըլլալ երջանիկ
Այդ դժխեմ բախտին թշուառ խաղալիք.

Ո՛հ, չէ՛ք երջանիկ, ո՛հ, դժբախտ Հայեր,
Մինչդեռ Հայրենիք չէ՛ք մխիթարեր:

Ի զուր դիւցազունք պատերազմական
Դաշտերու վրայ կանգնեցին նշան.
Հպիւ սուացան յաղթութեան պսակ
Կորզեց ձեռքերնէս զայն մահու հրեշտակ:

Ո՛հ, չէ՛ք երջանիկ, ո՛հ, դժբախտ Հայեր,
Մինչդեռ Հայրենիք չէ՛ք մխիթարեր:

Մ. ՊԷԵՒՈՒԹՍԵԼԵԱՆ

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ. — Թուքահայոց մեծագոյն քանաստեղծներէն մէկը, միանգամայն մեր թատերագիրը և ազգ. դործիչ: Ծնած է 1829ին, Պոլիս, և իր ուսումը ստացած է Վենետիկի Մխիթարեանց մօտ, որոնց կոչմէ հրատարակուած «Բազմավէպ» հանդէսին աշխատակցած է նոյն իսկ դպրոցական օրերէն: Պոլիս դարձէն, Պէշիկթաշլեան անցած է ժամանակին յառաջդիմական երիտասարդութեան շարքը, և անմոռանալի քերթուածներ գրելով հանդերձ նուիրուած է ազգային վերականգնութեան դործին: Թատրոն, դրականութիւն, կրթութիւն, միշտ իր գուրգուրանքին առարկայ դարձած են: Կաթոլիկ ծնողքի զաւակ էր, բայց ոչ ուղում աշխատած է ամենասերտ եղբայրութիւն հաստատելու ազգին տարա-

դաւան հատուածներուն միջեւ։ Իր տաղերը վառ պահած են, յաջորդող սերունդներու մէջ, հայրենասիրութեան ոգին։ Ունի բազմաթիւ քերթուածներ, որոնք երկիցս տպագրուած են, նախ Պոլսոյ մէջ, եօթանասնական թուականներուն, և յետոյ Բարիզի մէջ, Արշակ Զօպանեանի կողմէ, որ նոյն ատեն հանդիսաւոր հատոր մը նուիրած է Պէշիկթաշլեանի կեանքին ու գործին։ Պէշիկթաշլեան մեռած է 1868ին, Պոլսոյ մէջ։ Թողած է նաև Ազգային պատմութենէն քաղուած թատերգութիւններ, ինչպէս «Արշակ Բ.», «Կառնակ», «Վահէ», եւն., որոնք նորէն տպագրուեցան Սահմանադրութեան վերահաստատումէն վերջ։ Թողած է նաև թարգմանութիւններ։

---

98. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԸ

Հնագիտարհիւ հոգիներէն հեռու, Ազգրիական ծովու պատմական խորչին մէջ՝ Թագուհի Վենետիկն է որ բազմած է։ Անոր դիմացը, ծովուն փրփուրներէն ծնած յաւերժահարսի մը պէս, կը ցցուի Ս. Ղազարի մենաստանը՝ չքեղ ու պատկառելի։ Ճանապարհորդը կամ՝ ըթօսաշրջիկը, որ Վենետիկ՝ կ'այցելէ, անկարող կ'ըլլայ ընկճել իր անզուսպ տենչը՝ այցելելու համար այդ հայկական մենաստանը, որ գեղեցկորէն կը ցուցադրէ ինքզինքը՝ դալարներու մէջ թախանձկորէն քօղարկուած։

ՄԽԻԹԱՐ ԱԲԲԱՅԱՅՐ

վենետիկ... : Պատմական անուն, որ հեշտիւ կը հնչէ ամէն քաղաքակիրթ մարդու ականջին: Միջին դարէն ի վեր ծաղկեալ քաղաքական հակայ դէպքերու ականատես եղած է այս հրաշալի ու չքնաղ քաղաքը: Եւ ինչ սիրուն ժամադրութիւն: Պատմական քաղաքի մը մէջ կամ դիմացը, նմանչափ պատմական կղզեակի մը վրայ թեր եւս, պատմական դեր մը կատարել, պատմական ազգի մը զբաղանութեան ծառայել, անոր Մատենադրութեան ժիր մշակները դասնալ:

Հ. ԱՐՍԷՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

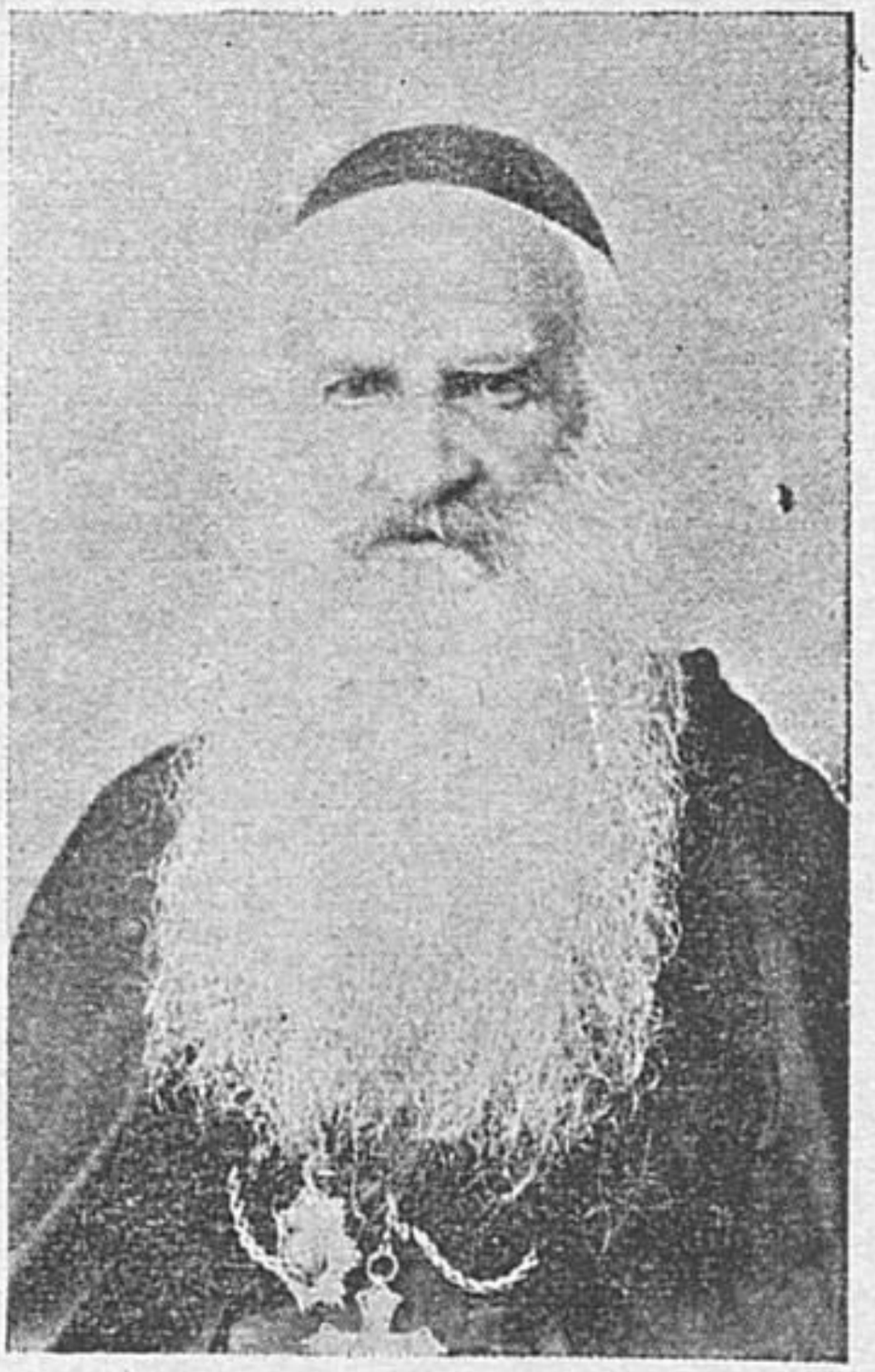
Ահա Մխիթարեանները դերը:

Երկու հարիւր տարիներէ ի վեր ամբողջ Հայութեան ուշադրութիւնը իր վրայ դարձուց այս կղզին, և անոր կուսակրօն բնակիչները մտաւոր թեւով մը հայ գրաբանութեան սիրտերն ու միտքերը իրենց կապեցին: Հայ Գրականութեան բու-

Հ. ԳԱՐԵԳԻՆ ՋԱՐՊՇԱՆԷԼԵԱՆ

բաստանին մէջ Մխիթարեանները կազմեցին այն առաջնակարգ առաւելութիւնը, որ կենսական ամէն կողմ։ Ինչպիսին մէջ ապրող և հայրենիքի հաւատարիմ եղեմտահայը օդը լսած չէր Հայն ու աշխարհի մէկ անկիւնը լքուած և հայրենիքի կարօտով մորմոքող ներկան հաւատարմութեան ցան այս կողմին։ Մէկը տեսաւ անոր մէջ բարեկամներ, որոնք վինքը և իր ցանկալի բնակավայրը կ'ուսումնասիրէին, իսկ մեսը գտաւ հոն այն վարպետ նկարիչը, որ հայական մասնագրութեան

Հ. ԱՐՍԷՆ ԱՅՏՆԵԱՆ

Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆ

մը միջոցաւ կը նկարէր Հայկական Աշխարհը՝ իր տեսարաններուն ու վանքերուն, գետերուն ու լիճերուն, լեռներուն ու ձորերուն ճշդրիտ պատկերներով։ Սակայն համար էր որ Հայութիւնը սիրեց Ս. Ղազարի վանքը և անոր մէջ ապրող Մխիթարեան Միաբանութիւնը, Մխիթարեան Ոգին։

Գրական հայաչունչ պարագրութիւն մը կը գտնէր Մխիթարեան Միաբանութեան, որ թէեւ մարմ-

նոյնն հետու հայկական զատանդերէն, այլ արտ ամէնէն աւելի անոր մօտ կ'ապրէր: Իր աշխատասէր միաբանները՝ մեղուի մը ժրաջանութեամբ և խրճամիտնախանձի մը ծայրայեղ հոգածութեամբ պատկառելի հաստատներու մէջ կուզային պատկերակենդանացնել հին աշխարհ մը, անոր պատմութիւնը և անոր անցեալ կեանքն ու փառքը, որուն աւանդ լրինց Թերեւս Թագնուած մնային ընդհարար: Անո՛նք էին որ վենետիկի ու Վիեննայի մէջ լրինց Սիլիսանեարով, Բագրատունիներով, Ռուբինեաններով, Զամչեաններով, Զարպհանէլեաններով, Տաշեաններով, հայ կեանքը պատմեցին, զա՛յն նկարագրեցին և զա՛յն երգեցին, այնքան արուեստով, այնքան ճշգրիտ ու այնքան ալ հզօր:

Մխիթարեան Միաբանութեան կը պարտինք այսօր չատ մը յաւերժն գործեր: Մ՚չ մէկ ազգային կամ անհատական հայ Հաստատութիւն տակաւին հասած այն բարձրութեան և արուարեստի ճոխութեան, որ գտած ենք Մխիթարեաններուն մեծ արժանիքը: Գիւ չունեցանք Հ. Սուքիաս Սկեւռացիի տեղը բռնող, Բագրատունիի բանասիրական ոգեկանն ու հմտութիւնը ունեցող, Հիւրմիւզի լեզուին հասնող և Սիլիանը երկրորդող միաքեր: Ունեցա՛նք, այո՛, չատ մը բանասիրներ, գիտուններ, բանասէրներ, պատմագէտներ, սակայն անոնք չկրցան պահպանել այն ներդաշնակութիւնն ու հրատարակչական գերազանցութիւնը, որ Մխիթարեաններուն է ատ ալժմ:

Եւ տակաւին պէտք է յիշատակել Մխիթարեանութ բարգմանչական գործունէութիւնը, Հայ Մատենագրական Գիտութեան և Գրականութեան, ինչպէս նաև Հայ լեզուին համար լրինց մատուցած անգնահատելի ծառայութիւնները, Գերեզմաններու և Բառարաններու մի-

Ջոյաւ Հայ լեզուին տուած երախտիքը, Հայ Հրատարակչական Գեղարուեստին մէջ ցոյց տուած յաջողութիւնը և այն բոլոր մանրամասնութիւնները, որոնք իրենց քննադատելի կողմերո՛վ իսկ՝ արժէքաւոր են և ամէն տեսակ գուհեստի արժանի:

Դատանական տարբերութիւնը որ կուգար անջատել Մխիթարեան Միաբանութիւնը Հայ Համայնքի մնացորդն համատածէն, այնչափ ատելի տրամագրութիւն կը դնէր կարծես անոր գործունէութեան մէջ: Ազգային կասը կը մոռնար ամէն տեսակ դատանական խոր. Հայոն կեա՛նքը կ'ուսումնասիրուէր Ս. Ղազարի մէջ՝ Հայո՛ն համար, և Հայութիւնը կը ներկայացուէր Եւրոպայի մտաւորականութեան: Մխիթարեան Միաբանութիւնը իսկապէս տեսակ մը միջնորդ հանդիսացած է Եւրոպական և Հայ մտքերու: Այլ իսկ արդէն ինքնին գեղեցիկ երեւոյթ մըն է:

Անա թէ ինչո՛ւ մեծ է Մխիթարեաններու գերը հայկական մատուռական կեանքին մէջ և հոյակապ՝ անոնց գործը:

ԳԱՂԱՒԻ ՕԶԱՆԵԱՆ

Մխիթար Աբբահայր (1676 — 1749). — Հիմնադիր Մխիթարեան միաբանութեան ծնած է Սեբաստիա, 1691ին սարկաւագութեան աստիճան ստացած է տեղւոյն Ս. Նշան վանքին մէջ, յետոյ աշակերտած է Էջմիածնայ նուիրուակ Մելքիսէդ Աթեպիսկոպոսի: Միջոց մը կուկաս ճամբորդելէ վերջ վերադարձած է Սեբաստիա, ուրկէ դարձեալ կը մեկնի՝ Յիսուսեան կրօնաւորի մը յանձնարարութիւն Հռոմ ճամբորդելու համար: Հիւանդութիւնը արգելք կ'ըլլայ իրեն այդ նպատակին իրականացմանն նորէն Սեբաստիա կը դառնայ և 1696ին, Տոքիւ քահանայ, քահանայ կը ձեռնադրուի: Իր քարոզները սակայն դժգոհներ կը յարուցանեն իրեն դէմ. կը ստիպուի հայրենիքէն հեռանալ, ու կու գայ Պոլիս: Հանգանքը չի դադրիր նաև Պոլսոյ մէջ: Մխիթար՝ մէկ քանի աշակերտներով կ'անցնի նախ Մէթոն, ուր կը հաստատէ իր միաբա-

նուիրելով, յետոյ, 1715ին, Վենետիկ՝ ուր իր միաբանութեան քով վարդապետը պիտի դառնայ ինք և իր աշակերտները կաթոլիկութիւնը ընդգրկած ըլլալով, դիւրաւ կրցան հաստատուիլ պապութեան իշխանութեան ենթակայ այդ քաղքին մէջ և վայելեցին մեծ դիւրութիւններ։ Մխիթար Աբբահայր թողած է բազմաթիւ աշխատութիւններ և մեծ գրկ տուած է հայկական տպագրութեան ու մատենագրութեան։ Նշանաւոր է մանաւանդ իր տպել տուած Աստուածաշունչը։

Հ. ՄԻՔԱՅԷԼ ՉԱՄՉԵԱՆ (1738 — 1823). — Վենետիկի Մխիթարեանց ամէնէն նշանաւոր անդամներէն մէկը։ Ծնած է Պոլիս, նախապէս ականջութեամբ զբաղած է, յետոյ անցած է Վենետիկ և ընդունած կրօնական կարգը։ Ունի բազմաթիւ գործեր, «Քերականութիւն», «Նաւագարան Օրհնութեանց», են, որոնց մէջ նշանաւոր է իր ընդարձակ Ազգային Պատմութիւնը, նախնական ժամանակներէն սկսեալ մինչեւ իր օրերը։

Հ. ՂՈՒԿԱՍ ԻՆՃԻՃԵԱՆ (1768 — 1843). — Անդամ Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան։ Անխոնջ ճամբորդող մը և բազմաթիւ գրող մը եղած է։ Թողած է պատմական և տեղագրական նշանաւոր գործեր, ինչպէս «Ստորագրութիւն հին Հայաստանեայց», «Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի», «Դարձապատում», «Ամարանոց Բիւզանդեան», և այլն։ Հրատարակած է նաև երկու պարբերականներ, «Տարեգրութիւն» (1800—1802) և «եղանակ Բիւզանդեան» (1803 — 1820)։

Հ. ԱՐՍԷՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ (1790 — 1869). — Անդամ Վենետիկի Մխիթարեանց միաբանութեան։ Հայ դպրութեանց ամէնէն հոյակապ դէմքերէն մէկն է և բնագիրներուն հաւատար բարգմանութեամբ գրաքարի վերածած է դասական մատենագրութեան գլուխ-գործոցներէն մէկ քանին, ինչպէս Հոմերոսի «Իլիական»ն ու «Ոդիսական»ը, Հելլեն և լաւին բանաստեղծներու գործերը, Վիրգիլիոսի «Մշակականք»ը, և այլն։ Թողած է նաև ազգային պերճախօսութիւն մը, «Հայկ Դիւցազն» և ուրիշ գործեր։

Հ. ԵԴՈՒԱՐԴ ՀԻՒՄԻՒԶ (1799 — 1877). — Ծնած է Պոլիս և 12 տարեկան հասակին անցած է Վենետիկ ուր քահանայ ձեռնադրուած է ութ տարի վերջ։ Դաստատուեցաւ տարի հետ մնացած է վերջէն, պանդխտութեամբ։ «Վրայր» ծանօթանալով

հրատարակած է քանաստեղծութեանց հատոր մը, «Բուբաստանը», թարգմանած է Վիրգիլիոսի «Էնէական»ը, Ֆենէլոնի «Տէլէմաքի արկածները», Պէռնարտէն տը Սէն-Բիէռի «Պօղ եւ Վըրժինէ»ն, Ֆլօրիանի «Նումա Պոմպիլիոս»ը, Իօլէնի հակայ «Հնախօսութիւնը (իր եղբօր՝ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի աշխատակցութեամբ) և ուրիշ դասական գործեր։ Թողած է նաև «Առձեռն ճարտասանութիւն», «Աշխարհաբաթարկ գրաբար բառգիրք» մը, «Աստուածաբանութիւն» մը, ընդարձակ «Դիցաբանութիւն» մը, և այլն, և այլն։ Վախճանած է Հռոմի մէջ։

Հ. ԴԱՐԵԳԻՆ ՋԱՐՊՀԱՆԷԼԵԱՆ (1827—901). — Անդամ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան։ Ծնած է Պոլիս և մանաւանդ բաւական նուիրուած է հայ մատենագրութեան ուսումնասիրութեան։ Թողած է բազմաթիւ գործեր, ինչպէս «Պատմութիւն հին հայ դպրութեան», «Պատմութիւն նոր հայ դպրութեան», «Մատենադարան հայկական հին թարգմանութեանց», «Մատենագիտութիւն հայկական», «Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզուի և մատենագրութեան յԱրեւմուտս», «Պատմութիւն Հայ տպարանաց և տպագրութեանց», և այլն, և այլն։

Հ. ԱՐՍԷՆ ԱՅՏՆԵԱՆ (1825—902). — Ընդհանրական Աբբայ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան։ Ծնած է Պոլիս, Բերայի մէջ, և աշխարհաբարի օրէնադիրը եղած է իր նշանաւոր «Քննական քերականութեամբ», հայ լեզուի ուսումնասիրութեան նուիրուած ամէնէն հայկական գործերէն մէկը։ Հ. Այտընեան նշանաւոր լեզուագէտ մը եղած է և թողած է բազմաթիւ գործեր։ Հիմնադիրն է Վենետիկի «Հանդէս Ամսօրեայ»ին, որ այնքան մեծ ծառայութիւն մատուցած է ու կը մատուցանէ հայ լեզուին, մատենագրութեան ու պատմութեան ուսումնասիրութեան։ 1895ին, մեծ շքով տօնուած է Այտընեանի քահանայական ու գրական գործունէութեան յոբելեանը։

Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆ. — Անդամ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան։ Հայութեան Տիտաղոս դէմքը։ Ծնած է Հայաստան, Տայոց աշխարհին մէջ, 1866ին, կանուխէն դացած է Վենետիկ, ուր իր վրայ ուշադրութիւն հրաւիրած է նոյն իսկ ուսանողական օրերուն։ Գրած է բազմաթիւ մատենագրական գործեր և ուսումնասիրութիւններ, հայ հայր գերմանի լեզուներով, որոնք զարմանալի

հմտաբեխեն մը և դասատուրման հանճար մը ի յայտ կը բերեն։ Կպլմած է վիեննայի կայս. Մատենադարանին և վիեննայի Մխիթարեան վանքին հայերէն ձեռագրերու մայր ցուցակները, որոնցմէ վերջինը մնաւանդ անհնարին աշխատութեան արդիւնք է և գնահատուած եւրոպացի նշանաւոր գիտուններէ։ Հ. Տաշեան թարգմանած է նաև եւրոպացի հայագէտներէ մէկ քանիին գործերը։

ԳԱԳԻԿ ՕՋԱՆԵԱՆ. — Հրապարակագիր և ուսուցիչ. ծնած է 1882ին Շապին Գարահիսարի մէջ. նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Ս. Փրկչեան Ազգ. վարժարանը, և վերջէն աշակերտած է Մարզուանի Անաթոլիա Գոլէճին։ Ժամանակ մը առեւտրական ասպարէզին մէջ մնացած է, բայց քաղաքական գործերու պատճառաւ ձերբակալուելով մէկուկէս տարի բանտարկուած է Կիրասոնի և Տրապիզոնի մէջ։ 1903-1906 ուսուցչական պաշտօն վարած է Շապին Գարահիսարի ազգ. վարժարանին մէջ. 1906էն ի վեր Տնօրէնն է Մարզուանի Ս. Սահակեան վարժարանին, ուր ստանձնած է նաև հայ լեզուի և գրականութեան, քաղաքական տնտեսութեան և առևտրական ուսմանց դասերը։ Կանուխէն սկսած է աշխատակցիլ Պոլսոյ թերթերուն։ Մինչեւ այսօր կը շարունակէ իր աշխատակցութիւնը, գլխաւորաբար երկարաշունչ ուսումնասիրութիւններով՝ քաղաքական, տնտեսական կամ գրական հարցերու մասին։ Մարզուանի մէջ ալ կը հրատարակէ «Հայկունի» կիսամսեայ հանդէսը։

99. ԱՇԽԱՏԱՆՈՑ ՄԸ

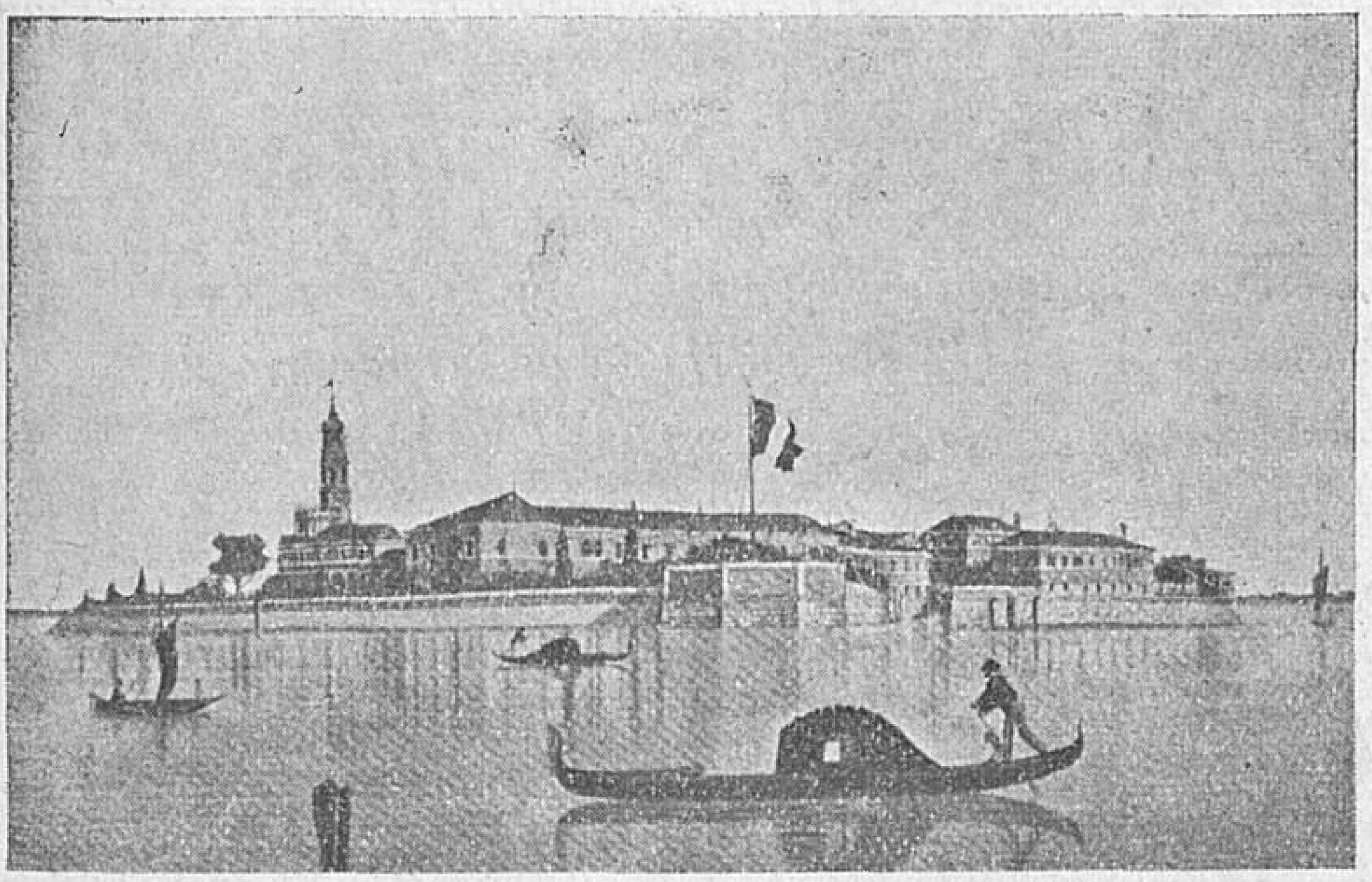
Ազգ մը էապէս կազմողը ո՛չ ցեղն է, ո՛չ լեզուն, ո՛չ կրօնքը, ո՛չ գետերուն ընթացքը և ո՛չ լեռներուն ուղղութիւնը: Մարդերու մեծ կենակցութիւն մը, մշտական աոոջ ու սոսկ տաք, կը ստեղծէ բարոյական գիտակցութիւն մը որ կը կոչուի ազգ մը: Ոչնչի տանին որ այդ բարոյական գիտակցութիւնը իր ոյժը կ'ապացուցանէ այն զոհողութիւններով զոր կը պահանջէ անհատին հնազանդումը յօգուտ հասարակութեան, օրինաւոր է, գոյութեան իրաւունք ունի:

Երկու բան իրաւամբ ազգ մը կը կազմեն, այսինքն՝ հաւաքական յիշատակներու հարուստ ժառանգութիւն ունենալը, և միևնոյն ապրելու հաւանութի՛ւնը, փա՛ք, ապագայ ժառանգութիւնը անպաժան[1] ու միշտ ապէս արժեւորելու յամառութիւնը:

Ազգ մը, ինչպէս անհատ մը, արդասիքն է ճիգերու, զոհողութիւններու երկար անցեալի մը. մեր նախնիքը մեզ ըրած են ինչ որ ենք, և տուած իրաւունք ունին պաշտամունքի առարկայ դառնալու: Գիւցազնական անցեալ մը, մեծ մարդիկ, փառք՝ ահա՛ ընկերական դրամագլուխը որուն վրայ կը հիմնուի ազգային գաղափար մը: Ֆրանսացի հեղինակ մը կը գրէ. «Երկու ոյժ կը վարեն աշխարհը,—Գաղափարը և Սուրը: Սուրը երբեք կրցած չէ տեւական բան մը ընել առանց գաղափարին: Ո՞րն է գաղափարին չօշափելի և մնայուն գործիքը.—պատմութիւն, հնախօսութիւն, լեզուաբանութի՛ւն»:

Հայ ազգին կը պակսէր անցեալին մէջ ուրիշներուն հետ բաժնելիք փառքի և կերտումներու ժառանգութիւն մը: Եւ Հայերը կ'աշխատին այդ գիտակցութիւնը առել-

ձապրծել: Որ մը մասյ այն արբանյակներէն մէկը ուր այդ ստեղծագործութեան ձեռնարկուած է: Աչխարհիս էն գեղեցիկ վայրերէն մէկն է ատիկա, Վենետիկի կղզեակներուն մէջ, Ս. Ղազարը: Հայ վանականներ կը բնակին հոն, որոնք իրենց հայրենակիցներուն կրթութեան նուի-

Սուրբ Ղազարի վանքը

րած են ինքզինքնին: Երազանքի ժամանակ չունին, աշխատութիւննին ահագին է: Այդ աչխատութիւնն է ստեղծել, պահպանել, կամ վերադին դանել Հայ ազգութիւնը. և ատիկա պզտիկ բան չէ:

Տեսայ իրենց աչխատանոցը. իրենց տպարանն է ատիկա: Իրենց գմայլելի գրատուն մէջ հայ պատմագիրներուն գրչագրերը հաւաքած են: Ատոնցմով կրցան գրել ազգային պատմութիւնը: Անհուն ծառայութիւն: Մինչդեռ Մայր հողին վրայ[2] Հայերը տակաւ առ տակաւ կը մոռնային իրենց պատմութիւնը, և իրենց լեզուն կ'ապականէր օտար լեզուներու բարբարիկ տառերուն

խառնուրդումը, Ս. Ղազարի վանքը հայ լեզուն պահած և վարժարաններու միջոցաւ տարածած է։ Անոնց գիրքերը՝ Հայերուն յիշցնելով իրենց ծագումը և անցեալը՝ ազգային գաղափարը արթնցուցին ամէնէն առաջ։ Դպրոցներն ալ դպրութեանց և հայրենիքին գաղափարը տարածեցին։ Ս. Ղազարի մէջ է որ ստեղծուեցաւ հայկական ազգային պրականութիւնը։

Ս. Ղազարի տպարանին կից փոքրիկ պրատան մը մէջ զանազան տետրակներ գտնեցի։ 1861ին Ալիշանի արտատպած պարզեւաբաշխութեան մէկ ճառը տակ։ Հայոյատանի մէկ նկարագրութիւնն ու դրուատիքն է տակաւ։ «Հայաստան որչ վիճակ մը կամ նպատակ մը ունցեր է ուրիշ ամէն ազգերէ առաջ. և, ինչ որ աւելի անհրաժեշտ է գիտնալ, այդ վիճակը դեռ վերջացած չէ։ Նոր ապագայ մը պիտի բացուի իր առջեւ, և այդ ապագան դատախազութիւնն է»։

Հայ ազգայնութեան ինչ պայծառ ու կորովի հատկութիւններ այդ ճառին մէջ։ Ալիշան կը տրվեցնէ մեզի թէ ինչպէ՛ս պէտք է ստեղծել ազգ մը որ ուզէ իր գոյութիւնը հաստատել և տալով. — պատմութիւն մը տալով անոր։

Հայ ազգը որ ամբողջ աշխարհի վրայ ցրուած է, որուն զաւակները իրենց առուտուրին և իրենց բնակութեանց բերումով բաղմակերպ են, մասնատարանով մը և տպարանով մը պահպանուած, վերակազմուած է։

Ս. Ղազարի վանքը աշխարհիս էն հետաքրքրաշարժ վայրերէն մէկն է, որովհետեւ հոն ճչգրտօրէն, չօշափելի կերպով[3] կը համոզուիս սա ճշմարտութեան թէ ազգ մը հատարակաց դատախազութեան մը արդասիքն է։ Դատարանի բեմով մը ու զերեզմանատունով մը՝ մարդ հարկ եղածը ունի հայրենիք մը կազմելու համար։

ՄՕՒՍ ՊԱՌԷՍ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—Միաբանուբեամբ: 2. — Հայրենիքին մէջ: 3.—Անհերքելի կերպով:

ՄՕՌԻՍ ՊԱՌՆԷՍ. — Ֆրանսացի նշանաւոր գրագէտ և քաղաքական գործիչ: Ծնած է Ալզասի մէջ, և իր բնիկ երկրին նուիրած է մէկ քանի հոյակապ գործեր, որոնք ջերմ բողոքներ են գերմանական գրաւման դէմ, և անոնց վերստացման յոյսը վառ կը պահեն: Պառէս ալ ջերմ հայասէր մը եղած է, և շատ սերտ բարեկամուբիւն մը մշակած է հայ նշանաւոր գրագէտի մը՝ Տիգրան Երկաթի հետ, որուն նուիրած է գնդլեվի ուսումնասիրուբիւնը մը: Իր գործերը գնահատուած են շատ կանուխէն և երիտասարդ տարիքին մէջ անդամ ընտրուած է Ֆրանսական Ակադեմիին: Միևնոյն ատեն կ'անդամակցի Ֆրանսայի Երեսփոխանական ժողովին, իբր ազգայնական-պահպանողական:

---

100. ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Որ մը կարնոյ Առաջնորդին, որ գիւղական այցելութեան կ'ելլէր երբեմն՝ ընկերանալու հրաւիրուեցայ Ն. Սրբազնութենէն, երթալու համար կան գիւղը, կառքով կէս ժամ միայն հեռու քաղաքին պարիսպներէն, ընդարձակ դաշտին մէջ անկիւն մը կծկուած: Մեր կառքը սահնակ մըն էր պարզապէս, ձմեռնային կառք մը՝ որ սելական անուներով սանձրա կը կոչուի: Սար համար սահելի արագ ընթացքով հասանք կան, գրեթէ 20 վայր-

կեանքի մէջ, սուրալով միշտ դաշտին ձեւնամած [1] հարթաւայրէն և սառուցապատ խճուղիներէն: «Տե՛ս, գիւղը մօտեցաւ, բաւ Սրբուհան ուղեկիցս, միայն հինգ վայրկեան»: Բան մը չէի տեսներ, գիւղի նմանող. տուն տեղ, քիւ ու տանիք՝ ամէն բան թաղուած էր ձիւնի մաքրափայլ խաւերուն տակ. ո՛չ մէկ գիւղացի, ոչ մէկ մարդապատակներ, ոչ մէկ ընտանի անասուն. միայն անթիւ ագռաւ՝ որ կը ճախրէին օդին մէջ կամ կը թառէին երամալին տանիքներուն վրայ, ճռճռալով կարկաչելով:

Կը մտանք գիւղէն ներս, որ խոր լռութեամբ կարծես կը ննջէր իր ակնառակ սառանին ներքեւ: Մեր սահնակին ղրդռումէն՝ քանի մը դուռեր կը բացուին, ու քօղածածկ գլուխներ կ'երեւան տեսարանին վրայ ցածկուկ տուներուն ու տնակներուն, որոնց խորքէն կը լսուի երեսին չինական պարերգի մը ձայնը, լաճերու բարձրաձոչ խօսակցութիւնը կամ տղամարդոց ալմուկը:

Սահնակը դադար կ'առնէ գիւղին երէցին տան առջեւ. կը մտնենք դռնէն ներս ու. կ'ելլենք առաջին յարկը, միակ յարկը, ուր բազմաթիւ դռնակներ կ'երեւան չորս կողմէն. քառակուսի ընդարձակ սրահ մըն է՝ ուր կարծես թէ մարդ մարդասանք չկայ: Երէցը իսկոյն այդ կ'առնէ [2] Սրբազանին ու չինական պարզութեամբ բարեւելով զին՝ կը հրաւիրէ մեզ իր ընդունելութեան խուցը: Եւ ահա սենեակին դուռը բացուելով ներս կը մտնէ երէցկինը, քօղամերկ, երեսաբաց, վասն զի ա՛լ տարօք խաթուն մըն է, կարիճներու, հարսներու և թոռներու տէր, թոռնորդիներու անգամ՝ իր աղջիկ դաւկընկերէն: Ինչ մը եաքը ներս կը մտնեն ուրիշ տղամարդիկ, քահանային կարիճ կայտառ դաւկընկերը, քսանէն մինչեւ երեսուն տարու, որոնք մէկ երկու վայրկեանէն կ'ելլեն

դուրս Սրբազանին աչք հանդուրժելով, փոքրիկ խուցին մէջ տեղ տալու համար անչուշտ իրենց ուխտ հարսերուն՝ որ քօղաձիգ[3] կը մտնեն ներս անպարկաս, անշշուկ, Սրբազանին օրհնութիւնը առնելու, և յետոյ խորին երկիւղածութեամբ կ'ելլեն դուրս կարգաւ: Այնուհետեւ չինական մեծարանք մտցի, նոր կթուած առատ կաթ և տեսակ մը թթուաշ կաթնեղէն ըմպելի, զոր խոշոր բաժանակներով կը հրամցնեն մեզ երկուքը միայն քօղքուած տանտիկիններէն, և սուրճ:

Տասը վայրկեան չ'անցնիր՝ և ահա... մանկապարտէզի մը դուռը գոցեր կը բացուի, և մեծ ու պզտիկ քանի չափ լուռ ու լաճուկ, կը խուժեն ներս մանկական յուժութեամբ և իրար գլխի կը չանան Սրբազանին աչքը յափշտակել ուտելու համար կարծես, այնքան սաստիկ է այդ մանուկներուն ցանկութիւնը Սրբազանէն օրհնութիւն առնելու մէկ վայրկեան առաջ: Երկու չաո դեռատի աղջիկներ, որ քահանային կրտսերազոյն զաւակներն են, նորէն կարգաւ դուրս կը տանին մանուկները, որոնց մէջ կայ նաև կաթնկեր տղայ զոր պրկած են, առանց չափազանցութեան, առանց իրարանցումի, յաջողակ մանկապարտիզպանուհիներու պէս: Երբ ամէնքը դուրս կ'ելլեն անհետակէն՝

—Տէր Հայր, կ'ըսեմ, քանի՞ տղի էք այս տան մէջ:

—Քառասուն տղի ունիմ դուռս. երեք աղջիկ ալ ունիմ կարգուկ, հարս դայած. տասնըվեց զաւակ ունեցած ենք, երեքը մեռած:

—Հիմայ ողջ[4] քառասուն տղի ենք մեր տան մէջ, էֆէնդի Չան, կը յարէ անդրէն երէցկինը, մեր գիւղին մէջ վաթսուն տղինոց տուն ալ կայ:

Կը մտածէի ինքնիրենս՝ թէ Պոլոյ մէջ ե՛ս միայն

կրնայի համրել վաթսուն տուն... որ մէկ զաւակ չունենան: Բայց աւելի սիրալի պատկերը՝ մեր այցելութեան վերջին ժամուն պահուած էր:

Սրբազանին այցելութիւնը արձագանգ գտած ըլլալու էր[5] վաքրիկ գիւղին մէջ: Օրը կիրակի, մանաւանդ թէ ժամանակը ձմեռ ըլլալուն, ամէն մարդ տուներու մէջ էին հաւաք: Երբ քահանային տեղէն կը պատրաստուինք մեկնիլ, աչքերս կը յածեմ չուրջս, փողոցին երկայնութեանը, և անոնց գիւղին չինականները չորս կողմէն կը մատչէին գիտցայ Սրբազանին օրհնութիւնը առնելու: Ինչ մը առանձնական գիւղը չէր ալ. փողոց ու տանիք ծածկուած կը տեսնես հիմայ մարդկային գլուխներով, վերը կիները՝ տանուկ քօղաւոր, վարը այր մարդիկ՝ երեսնց մեծ ու պզտիկ անհամար լաճերով ու լաճուհիներով: Ընդհանուր կեղտոտութիւն ու ցնծութիւն, ամէն կողմ չինական խօսակցութիւն, ամէն դի այլանդակ խըլուրտուկ ու ժխոր: Մեր սահնակը կը չարժի, խակոյն կը սկսի չարժիլ անդին բոլոր չինականութիւնն ու մատաղաստի լաճերուն բովանդակ երամակը, իրենց այլազան այլանդակ տարազներով: Յանկարծ գնաց.քով մը կ'ուղղուինք դէպի .քաղաք: Կանեցի պարմանիներ խումբ խումբ սահնակին հետէն կը .քալեն, յուզարկ կուգան մեզի գիտցէն դուրս, բաւական ուղ. լաճերուն մանկերամը[6] չատ աւելի հետուն, ձիհնտատու անկոխ դաշտագետնին վրայ վազելով, ոստոստելով, պլտորկելով:

Վերջապէս, երբ մեր սահնակը կ'երթայ կու .քնթացքը և կը սկսի սուրալ՝ ձիհնի վրիտուրներ ցայտեցնելով օդն ի վեր, լաճերը ա՛լ դադար կ'առնեն, կը կենան ձերժան հետարքրութեան վրայ. ա՛լ չեն .քար ոչ խոչիհն[7], ոչ շուկ: Եւ երբ մէկ պահէն հոս կը դառնամ դէպի գիւղը, որ ա՛լ կոհակաձև դերտուկներ մը սկսած

է դառնալ, ամսաւին կրնամ ընդնշմարել մանկահոյները[8], անչարժ, սև կէտերու պէս.—դաշտահաւերու երամներ պիտի կարծէիր հեռուէն, սպիտակափառ արեգչող ձիւնամածին[9] վրայ հարօրացած[10]։

Ց. ԳՈՒՐԳԷՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Ձիւնով ծածկուած։ 2. Ձեռքը կը հանքուրէ։ 3. Քօղերևին վար առած։ 4. Ամբողջը։ 5. Լսուած ըլլալու էր։ 6. Մանկական խուռնքը. 7. Խշրտոց, աղմուկ։ 8. Մանուկներու խուռնքները։ 9. Ձիւնի տարածութեան։ 10. Թառած։

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՐԳԷՆ (Անտոն Պիպէռճեան). — Թրքահայ յայտնի ուսուցիչ և հրապարակագիր։ Ծնած է 1850ին, Պէշիկթաշ, աշակերտած է Օրթաքէօյի թաղգմանա-

ցաց վարժարանին և 1870ին մտնակցած է «Փող Ամերեան» թերթին և ուրիշ թերթերու խմբագրութեան։ Մէկց մը առևտրական ասպարէզին հետեւելէ վերջ, սկսած է ուսուցչութիւն ընել այլ և այլ վարժարաններու մէջ։ 1876ին հիմնած է սեփական վարժարան մը, Օրթաքէօյի մէջ, «Հայկական Կրթարան» անունով. այդ վարժարանը շարունակուած է մինչեւ 1890ի վերջերը, 70 ընթացաւորտ տալով։ Քաջ գրաբարագէտ ըլլալով, Մատթէոս Գարագաշեանի հետ հրատարակած է «Ճաշակ ոսկեղէն դպրութեան» ամսաթերթը (1886—88) որ մեր նախնեաց լեզուին ուսումնասիրութեան նուիրուած էր։ 1894—96 վարած է Կարնոյ Սանասարեան վարժարանին հայ լեզուի և մատենագրութեան ուսուցչի պաշտօնը։ Պոլիս դարձին, միշտ ուսուցչութեամբ զբաղած է, միեւնոյն ատեն՝ թէ՛ «Յ. Գուրգէն» և թէ «Արէտ» կամ ուրիշ ծաձկանուններով աշխատակցելով տեղական թերթերու։

Երկարատեւ գործունէութիւն ունեցած է նաեւ ազգ. շրջանակի մէջ, թէ՛ իբր երեսփոխան եւ թէ՛ իբր վարչական ժողովներու, մանաւանդ Ուսումն. խորհրդոյ անդամ։ Իր գործերէն հրատարակուած են «Ուղեւորութիւն յԱթէնս և ի Զմիւռնի», «Պատկեր աշխարհիկ գրականութեան», և «Տաղաչափութիւն» մը։

---

101. ԵՐԿՈՒ ԲՆԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Բլուրին մարմարեայ ապարանքը լուռ է, խաւար և մաշ[յլ],
Հոլիսին հիւղակն է արիւաէա, ժպտուն, և ծաղկազարդ։
Ո՛չ ծխածուլը կը հնչէ մեծատունին ապարանքին մէջ, ո՛չ լոյսը կը չոլշոլայ ախտաւոր ամուսնին վրայ,
Բայց մանուկները կ'երգեն և վարդերը կը պլուսին աղքատի քաոին դրանը շուրջ։
Աղքիթին պատերը մաշած են և տանիքը փլփլած,
Բայց արեգակը— ոսկեղէն ջրաբիոնը առաւօտան, կը նայի անոր վրայ[1],
Հոլը կը վչէ պատուհանին մէջէն և արշալոյսի պերճուհիները կը տեսներ,
Եւ թռչունները կը համերգեն ողջունելով մանուկները երեկոյ քունէն։
Մարմարեայ ապարանքը բլուրին կը դոյանայ վաւաշոտ,
Հոյակա՛ռ և ցո՛ւրտ...
Երբեք մարդկային դգուանքը չի շոյեր իր ոսկիներուն համբէպ,
Նոսած բլուրին ամէնէն գագաթը՝ արեւով և վերեւը երկինքով՝
Հաղորդակից չըլլար անոնց չքեղութեանը, վասն զի չի կրնար քունել չեշտ մը սիրոյ[2]։

Եւ մեծաւոնը կը նայի իր տանը մէջ և կարօտը կը
քաշէ մանուկի մը պէտքին,
Եւ մօր մը երգին որ տունը հայրենական պարտէզի մը կը
վերածէ։
Ինչի համար են Պերճանք, Հարստութիւն, Հռչակ,
Դրամատուն և Ագարակ,
Երբ մարդու մը սիրտը կ'արտասուէ մթնշաղին մէջ[3],
Պզտիկ ձեռքերու[4] հպումներու լինդիր։
Աղքատը կ'աշխատի ամբողջ օրը վոչինչ և կուտի տեղ-
դին մէջ,
Բայց իր յոգնութենէն ետք կը լսէ երգը իր կնոջ և մա-
նուկներուն,
Եւ ժամերը կը սահին աճապարանքով,
Եւ այգը իր ոտքերը դրուած կը գտնէ երանութեամբ մը
խրճիթի պատհեանին վրայ[5]
Ուր երազն ու երազողը կը հանդիսին իրարու։

ԷՐՐԻ 20

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Կը ծագի աւուր վրայ: 2. Միոյ ար-
տայայտութեան մը չի տեսնիր իր շուրջը: 3. Երբ սիրտը տխրութեամբ ու
մթնշաղի պես մռայլ մտածումներով հատնակուած է: 4. Մանկական
ձեռներու: 5. Երանութեամբ մը պտոյտ կ'ընէ, կը տեսնէ որ խըր-
ճիթին տուսինը արդէն իսկ երջանկութեամբ ողողուած է:

ԼՐԻ 20.—Ամերիկացի բանաստեղծ, ջերմ սիրով մը տո-
գորուած աշխատասէր դասակարգերուն հանդէպ և բարեկամ
խոնարհներուն։ Էրրի Հօ միեւնոյն ատեն կրակոտ հրապարակա-
գիր մըն է, և ամենաբուռն յօդուածներով կը ձայնէ ամերիկացի
միլիառատէրերու անխղճութիւնը՝ աշխատաւոր ու աղքատ դա-
սակարգերուն հանդէպ։ Ամերիկայի ժամանակակից գրականու-
թեան փառքերէն մէկն է։

102. ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԸ

Ոնեւորի զուսակ, երկու եղբայրներ, իրիկուան դպրոցէն արձակուած՝ եկեր են մեծ պողոտային վրայ, փայտէ չրջանակ դարձնելու։ Մառեն [1] վերարկու, թաւիշ տաբատ, մեռաքսով ծաղկաւէտուած երկայն սև գուլպաներ, դեղին կօշիկ։ Սիրուն, առոյգ տղաք, կը զարնեն, կը վազեն, կը սուրան հոլի պէս՝ իրենց նուրբ, լայնծիր, թեթեւուկ չրջանակներուն քովէն՝ խնդալով, ճչալով, կատակելով, և յայն ու հարթ ուղին ամբողջ երկայնքին ու դարձքին վրայ ահագին չրջանակ մըն ալ իրենք կազմելով այդպէս՝ կը դառնան, կը վերադառնան, կը հասնին, սասիկ մրցումի մը մէջ խօլացած, վրդված, հև ի հև։

Իրենց տարեկից տղայ մը, մն ալ դպրոցական, հաւանօրէն իրենց դասակից, ու թերեւս անոնցմէ ալ յաջող դասերուն մէջ, բայց տղքատ՝ չո՛ւ տղքատ։ Վրայ գլուխ չկայ [2], տաբատը մասամբ կարկատած, մասամբ նորէն պատռած, կօշիկներուն ճեղքերէն երեւցող կոշտ թելերով հիւսուած գուլպաներով, հինկեկ չապիկ մը՝ բաճկոնին տակը, մաղերը խառն ի խուռն։ Տակաւին մը վրայէն երկաթի չրջանակ մը վրդուցած բերած՝ ան ալ կը զարնէ, կը վազէ, կը դառնայ՝ քրտնոտ, վրդված, կախարմիկ։ Ձեռքը հասած փայտի կտոր մը՝ կը զարնէ ու կը զարնէ երկաթէ ծուռ ու մուռ չրջանակին, որ սասիկ չպինդով մը կը դիմադրէ, ծոյլ ու դանդաղ, սապատկելով, ամէն վայրկեան իյնալու հակամէտ, միշտ ցնցուելով հարուածներու տակ ու քարերուն առջեւ, միշտ անկանոն ցատկռտուքներով ու երերումներով թաւալելով։

Սա ալ իր չրջանը կ'ընէ, բայց պզտիկ։ Սա ալ կը մրցի իր հասկցած կերպովը ու իր սեփական միջոցովը։

Անոնց հետ, միեւնոյն վայրկեանին ճամբայ կ'ելնայ, միեւնոյն ուրախութեան աղաղակներով, բայց անոնք կը սահին, կը սուրան, կը թռչին, մինչդեռ սա՝ իր մանր ու ծոյլ երկաթ չրջանակին հետ ինկալով եղելով կը քացուի, կը հեռանայ մեկնակէտէն՝ այնչափ միայն որչափ աչքը կը կարէ [3], անոնց վերադարձին հետ հասնելու համար միեւնոյն տեղը, միեւնոյն վայրկեանին, միեւնոյն յաղթական իսկ գոչերուն մէջտեղը։

*
* *

Վասլը՝ կեանքի մէջ ալ նոյն բանը պիտի ըլլայ։ Տաբեկից լրտրու՝ միեւնոյն ասպարէզին մէջը պիտի ինկան թերեւս, ու աղքատ տղան՝ աւելի յաջողակ հասանօրէն իր նախկին ընկերներէն, որոնք՝ իր պետերը հիմայ՝ պիտի մրցին, պիտի սուրան, պիտի թռչին աւելի մեծ չրջանակներով, աւելի լաւ չրջաններ ընելու համար. մինչդեռ ինք՝ միշտ կարճ, իր ծուռիկ մուռիկ, ծանր ու կախկախ[4] երկաթէ չրջանակովը՝ իր ապրուստի անճուկ չրջանակին մէջը պրկուած, պիտի վազվռտէ անոնց քովէն ի վեր, միեւնոյն վայելքին խաբկանքը տալ ուզելով ինքզինքին։

Բայց ինչ պիտի ընես, ա՛ս է կեանքը։ Ամէնքն ալ պիտի վազեն, ո՛րը քիչ, ո՛րը շատ. ամէնքն ալ պիտի վազեն, ո՛րը աղէկ, ո՛րը գէշ. բայց ամէնքն ալ անխուսափ պիտի վազեն վերջապէս՝ անվրէպ հասնելու համար իրենց վախճանին։

ՉԻՅՓԷ-ՍԱՐՍԱՅ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Նաւազներու հագուստին ներքեւի մասը, «ներքնիկ»։ 2. Խեղճ հագուստներով։ 3. Որչափ որ կրնան տեսնել աչքերը կրնայ երթալ։ 4. Դանդաղ։

ԶԻՖԹԷ-ՍԱՐԱՖ (Ոսնիկ).—Թրքահայ գրագէտ և հրապարակագիր։ Ծնած է 1874ին, Սկիւտար, և 1900էն սկսեալ, աշխատակցի Թուրքիոյ գրեթէ բոլոր հայ թերթերուն և պարբերականներուն։ Ճամբորդած է Եւրոպա և այդ առթիւ գրած է նկարագրական յօդուածներու շարք մը, որոնք առանձին գիրքով չեն հրատարակուած։ Իր գլուխաձքներէն մասնաւոր հատորով լոյս տեսած են միայն «Միամիտի մը արկածները», և «Թուրք թէլօրի ծերբերը»։ Թարգմանած է եւրոպական դրականութիւններէն բազմաթիւ գործեր, որոնցմէ Բօլ Պուրժէի «փիլիսոփային աշակերտը» լոյս տեսած է առանձին հատորով։ Զիֆթէ-Սարաֆ գրած է նաև «Քօտաք» և «Յովհաննէս Ասպետ» ծաղկանուններով։ Իբր Տրապիզոնի երեսփոխան կ'անդամակցի Ազգ. ժողովին։

---

103. ԸՆՏԱՆԻՔԻՆ ՃԵՐԸ

Պարտէզ մը կը մտնէք կը դիտէք ինչ որ բնութիւնը արտադրած է հոն թարմ ու ծիծաղուն, ինչ որ արուեստը, խնամքը ներշնչական են հոն աղուոր ու զարդարուն. ծաղիկները կը տեսնէք մասնաւոր ածուներու մէջ դասդասդ, իրարու հետ հաչտ ու համաձայն. թեղթեր, տեղեր վառվռուն, փայլիլուն. մատղաշ թռուիկներուն կը նայիք, տունկերը կը դիտէք իրարու քով, իրարմէ հեռու, գետնէն բուսած կանանչ ու սիրուն, կը նշմարէք հոն կեանքը, կեանք մը երանաւէտ, որ կը ծլի կը բողբոջի։ Ու հեշտին ուրախութիւն մը կը պարարէ սիրտերնիդ։ Գո՛հ էք։

Սակայն... ինչէ՞ն է որ պահ մըն ալ աչքերնիդ չորա կողմ կը պտտցնէք ու հին կոճղ մը կը փնտռէք անոնց մէջ. ուրիշ անգամ տեսած էիք զայն հոն. մայրի մըն էր զօսացած, կամ եղեւնի մը ծերացած, որ այն պարտէզին մէջ կանգնած էր անոասան, և հնութեան պատկառանքը կը բուրէր հոն. չկա՛յ հիմայ, ո՞ւր է այս կոճղը. հինաւուրց հասուպրմաս ծառ մըն էր, ո՞ւր է ան. վերացած է մէջտեղէն, և սակայն դեռ երէկ հոն էր: Միևնակ մնացած են հիմայ ծառերն ու ծաղիկները. ո՞ւր է այն հին կոճղը, նախախնամութիւնն էր անկա պարտէզին. ո՞վ դպաւ անոր:

*
* *

Պարտէզ մը արդէն ընտանիքն ալ, ու ձերը՝ նախախնամութիւնը: Ձեր գիտեր՝ համամի՞տ էք ինծի, ո՛վ դուք որ ձեր մը ունիք ձեր ընտանեկան յարկին տակ՝ անկիւնը նստած ձեր մը որ նախագահէ ձեր սեղանին ու օրհնութիւն տայ անոր:

Կը յարգէք զինքը, կը պատիւ բերէք անոր վրայ և աղէկ կ'ընէք. իր կարկամած արմունքը ուժոյ գրմունջ մըն է որ Աստուծոյ կ'ուղղուի ձեզի համար:

Անձայն անշուք էակ մըն է անիկա, երեսն մէջ ամփոփած, բայց կը լացնէ ձեր սունը: Ծերութիւնը՝ չնորհ մը, պատուիրան մը պարգեւած է երեսն դոր կը սիրէ իր շուրջը և անոր կը պահպանէ ձեր նիստն ու կացը: Պահապան հրեշտակն է ձեր յարկին[1]:

Երգն ու սինչանք դարձած են իր հոգիին խաղաղ ալքերուն մէջ. ձեզմո՛վ միայն երջանիկ, ձեզի՛ նուիրուած է ամբողջովին:

Ոչինչ է ինքը, տարիներու բեռին տակ ճնշուած անկար, տկարակ[2] էութիւն մը. բայց լինչ մեծ է այն ոյժը զոր կը ներշնչէ ձեզի՝ ու միայն իր շունչովը:

Ապահովութեան պէս բան մը կը դգաք ձեր մէջ, երբ տրամաբանական վայրկեաններուն իր մօտը ապաստանիք. բան մը չունի խեղճը ձեզի տալու, իր աղօթքը միայն ունի, ու զայն կուտայ բոլոր հոգիովը. և այնչափը բաւական է ձեզի: Կը սիրէք զայն, պարտականութիւն մը չէ՛ ատիկա ձեզի համար, այլ բնական զգացում մը որ կը կապէ ձեզ իրեն հետ, ու դառնութեամբ նայիլ կուտայ այն անկիւնին զոր օր մը պիտի լքէք, և ուր դուք վարժուած էիք զինքը տեսնել:

* * *

Առաւօտը, զոյժի գացած առաններէ, երբ իր ձեռքը համբուրէիք ու «Մնաս բարով»ը ըսէիք, Ջեմ մաղթանքներ կը բղխէին իր սրտէն ու կ'ընկերանային ձեզի.— ձերն մաղթանքներ՝ հաւատքով լեցուն:

Իրիկուններըը՝ ակնդէտ կը սպասէր ձեզի՝ տնդոտ, անհանդարտ՝ երբ քիչ մը ուշանայիք: Աչքերնուդ մէջ կը կարդար [3] ձեր ուրախութիւնը կամ վիշտը, երկուքին ալ մասնակից՝ առանց խակ պիտնալու:

Պատմութիւններ ունէր միշտ, հին օրերու յիշատակներէն քաղուած, ամեհի պատմութիւններ, պարզ ու միամիտ խորհրդածութիւններով որոնք յաճախ իմաստասիրութեան դաս մը կ'արժէին:

Դուք ամէն ինչ էիք իրեն համար, կեանքի չփոխներուն [4] մէջ երբ ուրիշներ անարգէին, արհամարհէին ձեզ, ինք իր գիրկը կը բանար ու կը գրկէր ձեզ. հոն յարգի էիք դուք ու թանկագին:

Արիւնը սառած էր իր երակներուն մէջ [5], բայց իր շունչը տաք էր, իր սէրը օտարի սէրը չէր՝ նիւթապաշտ ու յեղյեղուկ. կրակ չունէին իր զգացումները [6], բայց անարատ էին ու անսկզբնական:

Հաւատքի ծրագիր մը կը վառէր իր հոգիին մէջ [7], ծերունի հաւատացեալի հոգի։ Եթէ պատրանքներ խաւարեցնէին ձեր միտքը, նոյն ճրագը կը լուսաւորէր զայն։

*
* *

Ընտանիքի ձեռը։

Ոչինչ է ինքը, տարինոքս քեռին տակ ճնշուած՝ անկար ակնարկ էութիւն մը, բայց երբ անչնչանայ, պարտէզին կոճղն է որ կը պակսի։

Ընտանիքի ձեռը, ասոր օրհնութիւնը, թող ըլլայ ան մեծ մայր մը կամ մեծ հայր մը և կամ հօրաքոյր մը։

Ց. ՍԹԱՄՊՕԼԵԱՆ.

ԲԱՅԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Տաճ։ 2. Վաստիճ։ 3. Դիմերևոյթ հայելով կը հասկնար։ 4. Մարդոց հետ ձեր ունեցած յարաբերութեան մէջ։ 5. Ոյժ, աշխուժութենէ զրկուած է։ 6. Բուռն կերպով, աշխուժութեամբ, վաղվռւնութեամբ չէին արտայայտուեր։ 7. Հաւատքը վառ էր իր հոգիին մէջ։

ՅԱԿՈԲ ՍԹԱՄՊՕԼԵԱՆ. — *Թրքահայ փաստաբան, գրագէտ և հրապարակագիր։ Ծնած է Բէօլթահիս և նրատապետական ուսումը ստանալէ վերջ, դար-*

ձած է Պոլիս։ Աշխատակցած է տեղական թերթերէ շատերուն, ընդհանրապէս «Ատրուշան» ծածկանունով։ Մինչդ մը դարձեալ բարկ գացած է և Սահմանադրութեան վերահաստատումէն վերջ Պոլիս դառնալով, ընտրուած է ազգ. երեսփոխան. միեւնոյն ժամանակ դատական քննիչ նշանակուած է կառավարութեան կողմէ։ Հապճեպ վիշայն նախարարութեան օրով, երբեմն յանձնուեցաւ թուրքիոյ քրիստոնեական նահանգներուն պաշտօնը, որ վաթեց շատ կարճատեւ ժամանակ մը։

---

104. Ի՞ՆՉՊԷՍ Կ՚ԱՊՐԷԻՆՔ

Երէկ գիշեր կ՚երազէի...
Մղձաւանջ մը խռչոտանգիչ,
Որ քունի մէջ իսկ կը կորզէ
Հանգիստը մեզմէ:

*
* *

Հին օրերն էին
Արցունքի և արիւնի,
Ցուրտ ապրուստ մը կը համակէր մեր հոգին,
Երկիրը քաոս մ՚էր
Խորտնկ ու մթին,
Երկինքը երբեք ծանր կախարկէ
Կը ճնշէր գլուխ,
Ու գերութեան պատանքը
Կը պրկէր կը կաշկանդէր:
Կենդանի դիակներ էինք
Թաղուելու պատրաստուած,
Որ յոյս չունին ալ արեւը տեսնելու:
Մահուան հոտը կը չնչէինք[1]
Դալկ ու հեղձուձիկ,
Ամէն կողմ դիա՛կ, դիակ,
Ջախջախուած ցանկ ու ոչնչայար:
. . . . . .

Ողեւորէին արիւնոտած
Զինո՛ւք, անպատուիներն,
Ծեծող լպրծանքով
Մեր քոյրերը կը լուէին[2],

Ու ապատ լրծունքն կրնոյ
Մեր ճակատները կը թրջէր[3]։
Զոր, ան հոգն իսկ մեր զաւակաց
Ճարակ՝ անոնց մոլութեան.
Ու մեր պատիը, սուրբ, նուիրական,
Խաղալիկ յաւէտ անոնց կիրքերուն
Մոլեգին, անասնի։

. . . . . .

Մեր ապերանքն ու կոկորդանք
Ամպերուն մէջ կը ցնդէին[4],
Ան արիւնը աչքերնուս մէջ կը լճանար,
Ուրկէ յոյն ալ չէր կրնար ներս թափանցել.
Ամէն կողմ վախ ու սպասում,
Բանտ ու կախաղան,
Ես չարդ, կոտորած։

Աչքերս լացի
Հեւալով ու չնչասպառ,
կը դողայի ես։
Ես կը զգայի հիմայ խորհելով
Թէ երբ առեն մը այդ իրական էր
Ու ոչ թէ երազ,
Ինչպէս կ'ապրէինք
Ես ինչո՞ւ համար։

Ա. Մ. ՍԱՂԻԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Մահուան վտանգի մէջ հիմ: 2. Մեր հոտիմին, մեր աշխատութեան վաստակը կը յափշտակէին: 3. Մեր երեսը կը բմբիւն, մեզ կ'անարգէին: 4. Պատասը կ'երթային:

ԲՐՕՖ. Կ. ՍՈՂԻԿԵԱՆ. — Թրքահայ ուսուցիչ և բանաստեղծ։ Ծնած է Խարբերդի մէջ և աշակերտած է տեղւոյն Եփրատ Գօլէճին, ուրկէ 1890ին շրջանաւարտ ելլելով ընդգրկած է ուսուցչական մասնաբէզը։ Իր երիտասարդութեան տարիներուն դրած է բազմաթիւ ոտանաւորներ, որոնք մեծ մասամբ անտիպ կը մնան։ Լեզուագէտ մըն է և կը դասախօսէ գիտաւոր բաբար գիտական առարկաներ։ Իր պարտադրումը առաւելապէս կը պատի յամառ աշխատութեան մը և ինքնօգնութեան։ Բրօֆ. Սողիկեանի անկէն արժանի ուսուցիչներէն մէկը դարձած է այն Գօլէճին, ուր սկսած էր իր ուսումը։

---

105. ՀԱՅՕՒՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ

Հայերը աշխարհիս այլ և այլ կողմերը ապրած և գանազան ազգերու մէջ և կառավարութեանց տակ ապրելու սովորած ըլլալով, կրօնքով, լեզուով ու տոհմային զանի մը սովորութիւններով և հանգամանքով միացած կը գանազանուին զիրենք հիւրընկալող երկրին բուն քաղաքացիներէն։ Բայց զանի որ օտար երկրի մէջ կը ծնին, կ'ապրին ու կը մեռնին, բնականօրէն կը սիրեն նոր հայրենիք մը որ է իրենց ծննդեան երկիրը, և այդ երկրին քաղաքացին կ'ըլլան, ու պարտաւոր են ըլլալ։

Հաւանին ք ուրեմն դարերու մեզի դէմ ստած վճռին, որ կը կոչնի հիմնաւոր պատճառներու վրայ։

Այսուհանդերձ Հայոց հայրենիքն է ընդհանուր մարդկութիւնը, և ծննդեան երկիրն է այն ուր որ կը ծնի: Սիրել և կերպանանալ հինգ դարուան սիրուհի նաք, ան միայն անհնարին այլև անօգուտ է:

Հայրենիքը անուն մըն է որուն առարկան է երկիր մը ուր ծնար և սպրեցար քու կամքով՝ հաստատուած իշխանութեան և օրէնքի հնազանդելով իբր քաղաքացի: Երբ կը հետանաս այդ երկրէն և ուրիշ տեղ կը հաստատես ուրիշ իշխանութեան և ուրիշ օրէնքներու կամովին հպատակելով, ասիկա կը սպրես քեզ ծնած երկիրը. բայց զատելիներդ, ատոնք քեզմէ կը ծնին օտար երկրի մէջ, բնականապէս չեն սիրեր քեզ ծնած երկիրը. և ահա սոր համար քու հայրենիքդ անուն մը, տեսիլ կ'անհետանայ:

Բայց ազգութիւնը, իբր ընդհանուր մարդկութեան մէկ մասը, անմահ է. ան զի մարդկային տեսիլն հետզհետէ կեանք կ'առնէ, այլ կը շարունակէ. և այդ շարունակութիւնը բնական օրէնք մըն է:

Մարդու քաղաքական և ընկերային իրաւունքները, ան երկրին մէջ և ան իշխանութեան տակ որ կ'ուզէ ըլլայ, երբ կը յարգուին, երբ այս կերպով անոր բարեկեցութեան և ինքնական բարօրութեան տարրերը կ'աճին ու կը զօրանան, այ անկէ աւելին միտքը չի մտածեր. ան զի մարդու ճշմարիտ հայրենիքն է իրեն ծնունդ տուող երկիրը և ընդհանուր մարդկութիւնը, և իր պարտքն է տիեզերքի քաղաքացի ըլլալ: Ինչը ծնած երկրին սէրը սուզուի թէեւ բնական զգացում մըն է, բայց դժուար է հաւատալ թէ որեւէ իրաւունքի զգացումն աւելի բնական և զօրաւոր ըլլայ: Իսկ մարդկութեան սէրը վեհ և մարդկային ամէն զգացումներու գերազոյնն է, ան զի անշահախնդիր է: Այսպէս ուրեմն Հայուն

պարտքն է ըլլալ համաշխարհական քաղաքացի, նաև՝ երկիր ծնած ու բնակած երկրին քաղաքացին։

* * *

Ամեն հայ, իբր ընկերական անհատ, պարտք և իրաւունք ունի ապրելու բարոյապէս ու նիւթապէս։

Մարմնին էութիւնը ապահովելու համար կ'ուզէ աշխատելու եղանակ մը տրուիլ նախ. այսինքն արհեստ մը կամ հոգը ձգելու ունէ մինչեւ մը՝ ուրիշներուն քեռ և ծանրութիւնն չըլլալու, կամ անօթութենէ չմեռնելու համար։ Անկա չի բաւեր. ընկերական ուրիշ պարտքեր և իրաւունքներ ալ ունի, որոնց մէկ մասը աղգային ու կրօնական օրէնքներու, աւանդութեանց ու սովորութեանց մէջ նշանակուած է, և մեծագոյն մասն ալ քաղաքային օրէնքներու մէջ։

Սիրելու, ամուսնանալու, հոգը ըլլալու, ընտանիք կազմելու, գաւակներուն կրթութիւն և դաստիարակութիւն տալու, անոնց ներկայ ու ապագայ բարօրութեանը համար աշխատելու, ասկէ զատ՝ Աստուծոյ ձրելիքը սիրելու, աղօթելու պարտք և իրաւունք ունի։ Հասկնալու համար թէ որո՞նք են այդ պարտքն ու իրաւունքը, պէտք է ճանչնալ այն աղգային և կրօնական օրէնքները, որոնք առանց իր գիտակցութեան հաստատուած են։ Իսկ ընկերական ու քաղաքային իրաւանց մեծագոյն մասն ալ Օսմանեան սէրմութեան կազմէ չինուած օրէնքներուն մէջ նշանակուած ըլլալուն, պէտք է նախ իր ընկերական իրաւունքները, այսինքն կեանքը, պատիւը, ինչքը անբռնաբարելի պահել, ինչ որ իր իրաւունքն է, և յետոյ ուրիշի կեանքին, պատուին ու ինչքին չդպչիլ, ինչ որ իր պարտքն է։ Այս նպատակին հասնելու, հարատահարութենէ, զրկումէ, թշուառու-

թեան, պատիժէ ազատ մնալու համար, պէտք է սերտե-
թեան օրէնքները տրվի:

Այս չափով ալ դոհ պէտք չէ ըլլայ: Իւր ճշմարիտ քաղաքացի, պէտք է որ իր երկրին քաղաքական իշխանութեան հանգամանքը և տարրերը ջնջէ ու տրվի, և աշխատի որ իր քաղաքական իրաւունքներուն ու պարտքերուն ամենքը արդարութեամբ նչանակուի ու պահուի, որպէս զի ըզայ թէ քաղաքացի է և ոչ թէ ծերի:

Ահա թէ ինչո՛ւ, ընդհանուր մարդկութիւնը սիրելով հանդերձ, պէտք է սիրէ նաև իր ծննդեան երկիրը և զայն կառավարող իշխանութիւնը, և հարկին՝ անոնց պաշտպանութեան համար՝ կեանքն ու ինչքը զոհելով:

Գ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ. — Իզմիրցի գրագէտ, վաստակաւոր և հրապարակագիր: Ծնած է 1839ին և ժամանակ մը աւետարանական ազգային հետեւեցէ վերջ, 1861ին կը սկսի հրատարակել «Ծաղիկ» տասնօրեայ հանդէսը, աջակցութեամբ Սմբեանակ Հայկունիի և Իզմիրի այն ատենուան յայտնի գրողներուն: «Ծաղիկ» ազգային ոգւով տոգորուած թերթ մը եղած է և Զիլինկիրեան շատ բուռն յարձակումներու նշանակ դարձած է իր մէկ քանի յանդուգն յօդուածներուն համար: Նոյն իսկ անդամ մը բանտարկուած է յօդուածի մը պատճառաւ: «Ծաղիկ» ատեն մը Պոլիս վերադրուելէ վերջ, դարձեալ Իզմիրի մէջ շարունակուած է և դադրած է 1867ին: Զիլինկիրեան հայե-

ընկնի թարգմանած է Ֆրանսական մատենագրութեան լաւագոյն գործերէն շատերը, ինչպէս Լամարթինի «Ռաֆայէլ»ը, Միւսէի «Դարուս մէկ պատկին խոստովանանքը», Հայնն իր թարգմանութեանց նշանաւորագոյնն է վիքթոր Հիւկոյի հոյակապ գործ-գործոցը, «Թշուառները»ը, որ 1909ին Ք. Տպագրութեան արժանացաւ ունի նաև քննադատական-նկարագրական հատոր մը «Ուղեւորութիւն ի Կոստանդնուպոլիս»։ Երկար տարի աշխատակցած է Իզմիրի «Արեւելեան Մամուլ» հանդէսին։

---

106. ԻՐԱՒՈՒՆՔ ԵՒ ՊԱՐՏՔ

Կեանքը տառապագոյն բարիք մըն է մարդուն համար. զոյն բառնալու ոչ ոք, ոչ իսկ ինքը՝ անոնք իրաւունք ունի, որովհետև ինք չէ զոյն տուողը։ Իր առաջին պէտքը ապրելու պէտքն է, ուրկէ կը ծնի իր առաջին իրաւունքը, պահպանելու իրաւունքը՝ եթէ կարող է, և ձեռնադրելու իրաւունքը՝ եթէ անկարող է։

Այս բնական իրաւունքը որ մարդուս նեղմտական պէտքերը կ'ապահովէ, անկրնկելի է նոյն իսկ իր վրայ ինկած վճռակի մէջ։ Ոչ ոք իրաւունք ունի առանց մեղքի ուրիշի մը պահպանելու արգիլելու, ոչ ոք իրաւունք ունի անկարծ ուրիշ մը ձեռնադրելու ստիպելու։

Այս անկրնկելի իրաւունքները վերապահուած են անպայման ուրիշներ կը ծնին. ոչ ոք իրաւունք ունի կեանքը անօթեւանելու մեղադրելու, ոչ ոք անօթեւանելու մեղադրելու ընելու պարտադրելու կրնայ ինքզինքը վերջ հասարակ։ Սմէնէն տակաւին նկատուած այս իրաւունքը կը վայելէ իր բանտին մէջ. ընկերութիւնը չի կրնար անոր նեղմտական պէտքերը ուրանալու պարտադրելով ինքզինքը

զերծ համարել : Այս իրաւունքն ու այս պարտքերը չը ճանչնալը՝ մարդկութենէ դուրս, գազանութիւն է :

Մարդ իր նիւթական պէտքերէն զատ բարոյական պէտքեր ալ ունի, որոնք, քաղաքակրթութեան վիճակին մէջ ուր հասած ենք, նմանապէս անկոմնչելի իրաւունքներ, և վոխադարձ անդրժելի պարտականութիւններ կը առեղծեն իրենց : Ինչպէս ներելի չէ ծարաւ պէս մէկը մեռնի, նոյնպէս և ներելի չէ մարդ որ բարոյապէս մեռնի : Բռնանոտ՝ բանտին մէջ անդադար հրամանատէն զատ՝ միւնոյն ատիրանութ[1] իւրաքանչիւր ժամուն : Մարդուն ներքին ու բարոյական պէտքերէն իր բնական և անկոմնչելի իրաւունքները կը ծնին, որոնք ժամանակէ, տեղէ և արարածէ անկախ՝ բնական օրէնքով հաստատուած են անխախտելի իրաւունքով, և որոնք մ'էն մեկ իրարմէ, մ'էն մեկ արտաքին ոյժերէ չեն կրնար իրմէ յափշտակուիլ :

Այս բնական իրաւունքներէն զատ, մարդ ունի իրաւունքներ ալ ունի, քաղաքական իրաւունքներ, որոնք ընկերութեան մէջ կը ծնին և ընկերութեան մէջ կրնան կրուիլ : Ընկերական իրաւունքները իրաւացի հետ կը բերէ ընկերական ժամ. այս չորրորդին վիճակը ընկերութենէ դուրս կը հաստատէ, բայց նորէն իր բնական իրաւունքներէն պրծած չըլլար :

Ընկերական իրաւունքներն ու անոնցմէ ծագած վոխադարձ պարտքերը ընկերութեան անդամներուն իրաւունք տուած ատենէն սկսելով յարատեւութեան մէ[ջ] կրնան ոչնչանալ, ինչպէս որ ծնան : Ընկերութեան անդամներուն ազգային ժողովը ընկերութեան վիճակին համեմատ կրնայ ատոնք ոչնչացնել, կամ նորերը հաստատել, կամ հինները փոխել : Ասոնք ազգային ժողովոյն ձեռքն են, ինչպէս որ ընկերութեան անդամներուն ձեռքն են :

Ընկերական իրաւունքներէն զատ, ընկերութեան անդամներուն ազգային ժողովոյն ձեռքն են, ինչպէս որ ընկերութեան անդամներուն ձեռքն են :

բերդները, Ազգային Սահմանադրութեամբ հաստատուած և անոր մէջ ամրոխուած են. Ազգային Սահմանադրութիւն է որ ազգային անհատներու իրարու հետ ունեցած ազգային յարաբերութեանց մէջ իրաքանչիւրին իրաւունքը ու պարտքը կը կանոնաւորէ մէկ կողմէն, և մեւս կողմէն՝ Ազգն ու Ազգային Վարչութիւնը վերապահ պարտքով կը կապէ իրարու հետ:

ՈՍԿԻՓՆԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Դիւահատման վայր, «սակր» (տապար) բառեն: Դահիճն ալ կը կոչուէր «սակրաւոր»: Կայ նաեւ «սակրապետ» բառ մը որ «գլխաւոր իշխան» կը նշանակէ:

ՆԱՀԱՊԵՏ ՈՍԿԻՓՆԵԱՆ.—Թրքահայ նշանաւոր բժիշկ, գրապէտ և ազգ. գործիչ: Ծնած է 1819 սեպտ. 28ին, կեսարիոյ էվքէրէ գիւղը. 1840ին ան-

ցած է Բարիզ բժշկութիւնն ստրվելու: Բարիզէն վկայուելէ վերջ դարձած է Պոլիս և ժամանակին յաջողակ էր եղիտասարդութեան հետ ձեռք ձեռքի, աշխատած է նոր կարգմոցներ ազգային կեանքին մէջ: Օտեանի և Նիկողոս Պալեանի հետ, մեծապոյն բաժիններեն մէկը ունի Ազգ. Սահմանադրութեան հաստատման մէջ: Միեւնոյն ատեն աշխատած է բարենորոգել մեր աշխարհաբարը, հրատարակելով «Ուղղախօսութիւն» անուանուած գիրք մը որ շատ աղմուկ հանած է: Ունի ուրիշ գործեր ալ, ինչպէս 1854ի «Տարեցոյց»ը որ դատապարտուեցաւ ժամանակին կրօնական [իշխանութեան կողմէ, 1872ի «Տարեցոյց»ը, Էմէ Մարթէնի «Մայրերու դաս-

տխրակութեան» և վ. Հիւկոյի «Ին Պլաս»ին թարգմանութիւնները, և քաղմաթիւ արձակ ու ոտանաւոր գրութիւններ, մեծ մասամբ անտիպ մնացած։ Միեւնոյն ժամանակ շատ եւռանդոտ ու պոլիտիական գործունէութիւն մը ունեցած է ազգային շրջանակի մէջ, թէ՛ իբր վոլչական ժողովներու անդամ և թէ՛ իբր անդամ ճեմարի. ժողովոյ, որուն ատենապետը եղած է Այպ. ժողովին մէջ խօսած է շատ ընդունուած ճառեր, որոնցմէ մէկ հատը միայն, «Ազգ. Տանգամակութիւն» վերնագրով, տպագրուած է աւանձինն։ Ուսմանց Տոյութեան ամէնէն եռանդուր դէմքերէն մէկն է։ Մի՛ջոց մը ուսուցչութիւն ալ ըրած է պետական վարժարանի մը մէջ։ Մեռած է Պոլիս, 1876 Նոյեմբեր 29ին, դրեթէ կարօտութեան մէջ։ Ծանօթ է նաև «Ընտիրնոց» ծածկանունով որ «Ուսմնեաց»ի շրջանին էր։

---

107. ՀԱՅՐԵՆԻ ԱՇԽԱՐՀ

*Թէ կ'ուզես անանձ Արարչական
Հրաշագեղ գործը ու ճարտարութիւն,
Ե՛կ Հայոց աչխարհ. առաջին օրը
Ան խնկոյն պարզէ քեզ դիւրկութիւն։*

*Ինչ սկիսաճաշ տեսարաններով
Առատաբաչխուած են դաչտավայրեր[1].
Ինչ ոսկեհատ բուսականներով[2]
Կը խնկաբեր ոյտեր տալիսներ։*

*Կախուած է դոշտը — սկիզբ խորդոմի,
Կը ծորի հեղը սաթի չիմերով[3],
Եւ սրտեն թռչնակ մը զարմացողի
Կը հիւսէ ի՛ր բոյնը ոյտեր մեծ հոգով։*

Կը փայլի դեղին, կարմրագեղ ծիրան,
Բօղարկուած կանանչ թուփերու տակով [4].
Լեցուա՛ծ է այսօր ներդաշնակութեան
Նոր այգ աւետող կաքաւի երգով:

Հոյակա՛պ աշխարհ, այսօր վա՛ռ ապրի,
Այնտեղ սերմեցի՝ խոնարհած երկիր [5].
Տերեւին տակէն կը ժպտի խնձոր,
Մէկ թուէդ ասկի, ու միւսը կարմիր:

Հեռու է մահը, թողած եմ կեանքէն [6]
Կը չարժին վարդեր կանանչ ատամով,
Ես հոս կը բուրեմ, և խունկ կը ծխեմ,
Զքեզ տեսարան ինձ ընծայելով:

Թէ Եւրոպայի քարը մեծագին
Պատրաստուած իւղերն ու օծանելիք,
Եւ անուշ Շուքերն այն ախորժելի
Թաղիք այսօր, այս չնաշխարհիկ

Վարդերու վրան, — ո՛հ, ես չեմ արտօր,
Որ առնդ ոտքդ [7], առնդ վա՛ռ ոգին
Անոնց հետքը չուտ ի՛ անհետացընէր,
Ինք գրաւելով իմոյն ձեր տեղին:

Ի զո՛ւր, ի զո՛ւր, թէ խօսքով յորմար
Ցանկայի նկարել բիւրեղ Չրէժներ,
Որ աղամանդեայ կապելով կոտոր,
Կը սրակեն այսօր գարնան մարգեր:

ՍՊԵՍ ԵՒԱՆԳԵԼ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Դաշտավայրերը որմա՛ն առաս ակնահաճոյ տեսարաններ ունին: 2. Ասկի պես շողշողուն բոյսերով: 3.

Աթի գոյն կապիլևեռով: 4. Հովանիին տակ: 5. Վար կախուած: 6. Փառած եմ կեանքին, կեանքը կը սիրեմ: 7. Անուշ համ (փոխաբերաբար գործածուած):

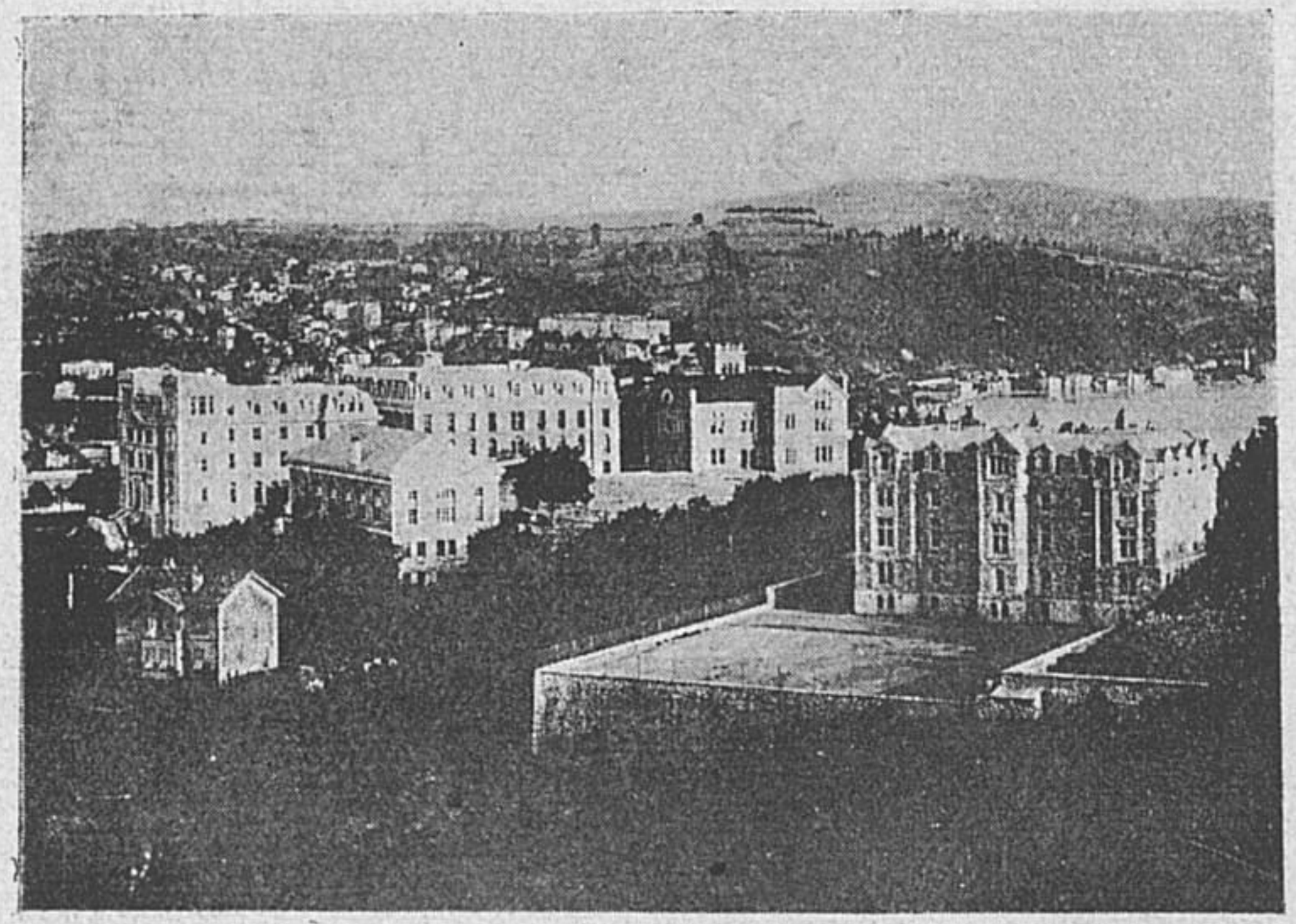
ՍՄԲԱՏ ՇԱՀԱԶԻԶ.—*Ռուսահայ յայտնի բանաստեղծ և հրապարակագիր ծնած է 1840ական թուականներուն, Կովկասի Աշտարակ գիւղը և կանուխէն սկսած է գրել հայրենասիրական քերթուածներ, որոնցմէ ոմանք տարածուած են ժողովրդեան մէջ և իբր երգ կ'երգուին: Իր գլխաւոր բանաստեղծական գործն է «Լեւոնի վիշտը» ընդարձակ քերթուածը, գրուած Լորտ Պայրընի «Չայլտ Հարոլտ»ին հետեւողութեամբ: Շահազիզեան մեռած է 1907ին Մոսկուայի մէջ, ուր հանդիսաւոր կերպով տօնուած էր իր գրական գործունէութեան յոբելեանը: Ունի նաև մէկ քանի հրապարակագրական գործեր:*

---

108. ՏՈՓԹ. ՀԱՄԱՄԼԻՆ

Տոքթ. Համլին սիրուած ու յարգուած դէմք մըն է ո՛չ միայն Ամերիկացւոց, այլ նաև Հայոց մէջ, որոնց նեւրած է իր գործունէութեան կարեւորագոյն մասը, և որուն մասին Լևոն մը տածած է միշտ: Այս Ամերիկացին որ Թուրքիա եկող առաջին միսիոնարներէն մէկն է եղած, անմոռանալի պիտի մնայ նաև իբր հիմնադիրը Ռո-

պերթ Գոլեճի, որուն բազմաթիւ հոյակապ շէնքերը հիմայ կը կանգնին Ռաւմէլի Հիսարի բարձունքը, մօտ այն նշանաւոր բերդերուն, զորս Օսմանցիք կառուցին կ. Պոլսոյ առումէն տարի մը առաջ: Վարժարանին ակզբնաւորութիւնը եղած է Պէպէք, վարձուն շէնքի մը մէջ որ առ-

Ռոպէրթ Գոլեճ

ժինեւրալ Ճառայած էր իբր վարժարան Ամերիկայի Միսիոնարներու, և որ վերջին տարիներս ալ Ճառայեց իբր պատսպարան գերման բարերարնիրէ խնամուած հայ որբուհիներու:

Տոքթ. Համլին ողջմտութիւնը ունեցած է տեսնելու թէ որքան օգտակար կրնար ըլլալ այս երկրին՝ ընդհանրապէս ամերիկեան ոգիով տրուած բարձրագոյն դաստիարակութիւն մը, ու խանդավառ փափաքը կը տածէր այդ տեսակ դաստիարակութեան մը վարժարան մը հիմնելու: Միջազգային պետ

ան ըլլար այդ հաստատութիւնը, բնականաբար անպիտ-
բէնը պահելով իբր պաշտօնական լեզու, քրիստոնէական
այլ ո՛չ յարանուանական, գի-
տական, գրական, խմաստասի-
րական բարձրագոյն ճիւղեր պի-
տի մշակէր, գիտցած տեղ պի-
տի տար ազնիւ ու կրթուի
նկարագրի կազմութեան, ա-
պառ ու աւարտ [illegible]ակզբունքներ
պիտի ներշնչէր: Տ.քթ. Համ-
լինի ամէնէն վարձատր մաս-
նիճները անգամ չէին վարաներ
յայտարարելու թէ լոկ հաճելի
տեսիլ մը ըլլալու սահմանուած
է այդ ծրագիրը, անիրական-
նալի երկրին պայմաններուն մէջ:

ՏՈՔԹ. ՀԱՄԼԻՆ

Այդ տեսիլները Տ.քթ. Համլին կը ծանօթանայ Նիւ Եորքցի վաճառականի մը՝ Մր. Ռոպէրթի, որ Սրիմա-
պատերազմէն քիչ վերջը Թուրքիա այցելած է: Դիպ-
ուածով տեղի կ'ունենայ այս ծանօթութիւնը և Տ.քթ. Համլին, տեսիլքէն օգտուելով, իր ծրագիրը կը պարզէ Մր. Ռօպէրթի որ չատ կը շահագրգռուի անով, և կը խոստանայ ամէն կարելի օժանդակութիւն ցոյց տալ անոր իրականացման համար:

Երկար պիտի ըլլար հոս յիշել նոյն իսկ դիւրաւոր պի-
ծերը այս վարժարանին հիմնարկութեան արկածալից
պատմութեան. ինչ անակնկալ դժուարութիւններ կը
ծագին անհրաժեշտ գումարը գոյացնելու համար Ամե-
րիկայի մէջ, որ իր քաղաքական արիւնալից պատերազ-
մով զբաղած էր: Պետական ինչ յամառ ընդդիմութիւն-
ներ, ինչ կասկածոտ հակառակութիւններ, նոյն իսկ քա-

բեկումներու ինչ յուսահատական կարծիքներ ու վհատեցուցիչ խօսքեր: Բայց Տոքթ. Համլին ու Մր. Ռօպերթ դիւրաւ տեղի տուող մարդիկ չէին. դժուարութիւնները կարծես աւելի կը զրգռէին իրենց եռանդը ու կը տրամադրէին վիրեն.ք: Տոքթ. Համլին որ հրաժարած էր միսիոնարական պաշտօնէն, ինքզինքը ամբողջովին նուիրելու համար իր կրթական ծրագրին իրագործման, տասը տարիներ նախ Պէյրէքի մէջ իր չուրջը ամերիկեան աշակերտներ հաւաքելէ վերջ, կը յաջողի կայսրատէ մը ձեռք ձգել և վարժարանը պաշտօնապէս կը կանգնէ նոյեմբեր վրայ. առիւծ այն չէնքն է, որ յետոյ իր անունով պիտի կոչուէր «Համլին Հօլ»: Ռօպերթ Գոլէճ չորս աշակերտներով միայն կը սկսի, երեքը անպիտացի, մէկը ամերիկացի. վերջէն՝ աւելի քան 500 աշակերտ ունեցած է, Թուրքիոյ այլեայլ մասերէն ու մօտակայ երկիրներէ հաւաքուած, տասնեօթը տարբեր ցեղերէ: Հիմնարկութենէն ի վեր ունեցած է 550 չրջանաւարտ, որոնց առաջինը եղած է հանրածանօթ պրոֆ. Յակոբոս Ճէճիզեան, որ հայերէնի ուսուցչապետութիւնը կը վարէ հոն մինչեւ այսօր: Իր չրջանաւարտներուն մէջ կը գտնուին տակաւին չատ մը Հայեր, որոնք կարեւոր դիրքեր կը գրաւեն այսօր: Ռօպերթ Գոլէճէն չրջանաւարտ եղած է նաեւ ուրիշ ծանօթ հեղինակ-ուսուցիչ մը, Մինաս Ծալեան, որ չատ արդիւնաւոր ծառայութիւններ մատուցած է ազգ. դաստիարակութեան:

ՄԻՆԱՍ ԾԱԼԵԱՆ

Հայերը, արդարեւ, սկիզբէն ի վեր օգտուած են այս վարժարանէն: Հայերէնը միշտ իր կարեւոր տեղը ունեցած է անոր մէջ: Սրդէն վարժարանը պարտաւորուած է ամէն ուսանողի իր մայրենի լեզուն սորվիլ, որպէս զի չօտա-րանայ իր ազգէն, որուն ծա-ռայելու համար պատրաստել եղած է իր փառաւորութիւնը: Օտար նկատուող այս հաստա-տութիւնը յաջողած է ազգայ-նութեան սէրը վառ պահել իւ-րաքանչիւր աշակերտի սրտին մէջ:

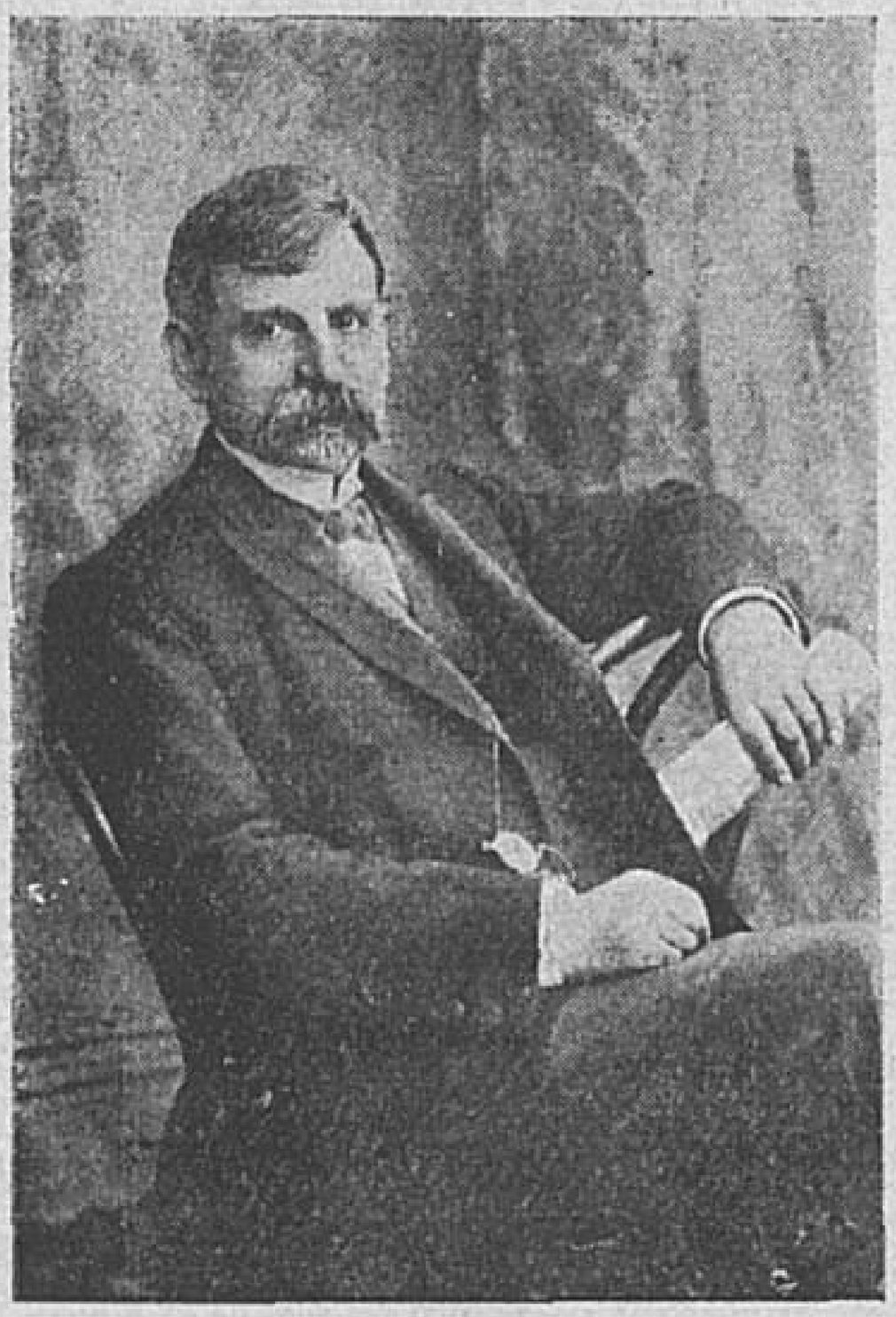

Մ Ր. Բ Ի Թ

Տոքթ. Համլինի կտակին համաձայն, Հայեր կատարած են իր թաղումը Ամերիկայի մէջ, և Հայեր նաև, իրենց մէջ հան-դանակութիւն մը ընելով, կանգնած են գեղեցիկ յու-շարձան մը իր գերեզմանին վրայ: Իր յաջորդը, Ռոպերթ Գոլէճի մէջ, եղած է Տոքթ. Ուօչպըրն, եղական դա-սախարակը, բազմակողմանի հազուագիւտ բարեմասնու-թիւններով օժտուած անձ մը, որուն ո՛չ միայն վարժարա-նին, այլ նաև այս երկրին կարօտ ցեղերուն, ինչպէս նաև Հայ ազգին ամէնէն տառապագին օրերուն մէջ մատու-ցած ծառայութիւնները անմոռաց պիտի մնան: Գոլէճին հիմակուան տնօրէնն ալ հայազգի մը ու հայասէր մըն է, Տոքթ. Կէյթց, երբեմն տնօրէն Մարըվերդի Եփրատ Գոլէճին: Անձնուէր ծառայութիւններ մատուցած է Հա-յոց, մանաւանդ կտորածի ու սովի տխուր տարիներուն մէջ, ինչպէս Մր. Բիթ և ուրիշ նշանաւոր հայասէրներ մատուցին Կիլիկեան ազէտին առթիւ:

ԱՒՐ. ՏԷՐ-ՅԱԿՈՓԵԱՆ

ԱԲՐԱՀԱՄ ՏԷՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ. — Երջանաւարտ Ռոպէրթ Գուլէճի, բազմարդիւն ուսուցիչ և հրապարակագիր։ Ծնած է Պարտիզակ, և նախնական կրթութիւնը այնտեղ առանալէ վերջ, մնասած տարիքին մէջ սկսած է ուսուցչութիւն ընել, նոյն տեղն հրատարակելով «Սոխակ» անուն ձեռագիր թերթ մը։ Վերջէն, Ռոպէրթ Գուլէճ մտնելով, 1877ին երջանաւարտ ելած է նոյն «Պատկառաւոր Ամերիկայէ» և ուսուցիչ կարգուած է նոյն վարժարանին մէջ. պաշտօն՝ զոր կը շարունակէ մինչեւ այսօր։ 1890ին, նոյն վարժարանէն ստացած է «Մագիստրոս Ամերիկայէ» տիտղոսը, նոյն դնահատութիւնը կը ստանայ պաշտօնավարութեան։ Կը դասախօսէ հոգեբանի և մանաւանդ խնամատարութեան։ Բազմիցս ճամբորդած է Եւրոպա, երկար տեղ քնակած է Սկոտիա, ուսումնասիրելով Օքսֆորտի նշանաւոր համալսարանին և ուրիշ կրթական մեծ հաստատութեանց դասախօսութիւնները։ Երկար տարիներ հայերէնի ուսուցիչ եղած է Սկնետոլի ազգային Ամերիկեան Գուլէճին մէջ, և խնամատարութեան դասեր տուած է Գալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին մէջ։ Մնդամ ընտրուած է Ազգ. Ընեսկ. ժողովին, Ուսումնական խորհուրդին, և կոչուած է ուրիշ ազգային պաշտօններու։ Կանուխէն, Պատոյ ալեւայլ թերթերուն մէջ հրատարակած է ուղեւորական տպաւորութիւններ և տեղեկագրութիւններ՝ որոնցմէ «Հայկոն պատքարը» այս տեսած է առանձին հատորով։ Անկ թարգմանութիւններ, մանաւանդ Տոքթ. Ուօշպըրնի երկու հատորները, «Դրամատիրութիւն և ուրիշ քարոզներ» և «Մանկավարժական դասախօսութիւններ»։ Արտասահման գտնուած միջոցին անգլիական թերթերու աշխատակցած է և Անգլիոյ կարեւոր Ամուսնութիւններ ալ տեսած է Հայաստան վերադարձի շահեկան նկարագրութիւններ։

ՄԻՆԱՍ ՅԱԼՅԱՆ. — Բազմապրիւն ուսուցիչ և հեղինակ։ Ծնած է 1860ին, Պարտիզակ, ուր մատաղ տարիքէն ուսուցչական պաշտօն վարած է։ Պաշտօնավարած է նաև Պոլիս, յետոյ դարձեալ Պարտիզակ, և ի վերջոյ մնած է Րոպէրթ Գոլէճ, ուրկէ շրջանաւարտ եղած է 1885ին։ Ներկայ տարի վերջ տնօրէն կարգուած է Գաղթ գիւղի Ամերեան վարժարանին, և այդ պաշտօնը շարունակած է մինչեւ 1892 Ամերեան վարժարանին դրեթէ ամէնէն վայելուն շրջանն է տակին։ Ետոյ յաջորդաբար պաշտօնավարած է Կեդրոնականի, Պոլոյ ուրիշ վարժարաններու և Պարտիզակի բարձրագոյն վարժարանին մէջ։ 1911ին կոչուած է Գահիրէէ տպ. վարժարանին տնօրէնութեան։ Ունի ընդհ. պատմութեան դասագիրքեր և կրթական ու ընկերային նոյներու վերաբերեալ լուրջ յօդուածներ Պոլոյ թերթերուն մէջ։ 1893ին մասնակցած է Պոլոյ վարժապետական ժողովին վարած է քարտիճի պտ. պաշտօնները և մասնաւորաբար օգտակար մասնակցութիւնն մը ունեցած է ուսուցչական քննիչ յանձնաժողովներու։

Մ. Բիթ. — Ամերիկայի յայտնի հայասէր։ Ծնած է 1851 վեր. 14ին, Մէսէչուսէթի Ծով Ովվըր քաղաքը։ Մ. Բիթ գանձապետն է Ամերիկայի Ազգ. Ընկերութեան Թուրքիոյ մասնաճիւղին։ 1895—96ի ազէտէն վերջ, քանիցս նպաստ բաշխած է հայկական գաւառներու մէջ, և կազմած է Անգլօ-ամերիկեան նպաստամատոյց Յանձնաժողովը որ 500,000 ոսկի դրկեց հոն տարածելու։ 1909ին ալ, Կիլիկեան կատարածէն վերջ, Սուլթան Մէհմէտ Ե.ի հովանաւորութեամբ կազմած Միջազգային նպաստաբաշխ Յանձնաժողովին նախագահն ընտրուեցաւ և մեծապէս գլխաւորեց գործունէութիւնն որ ունեցաւ։ Մ. Բիթ Հայութեան ամէնէն թանկագին երախտաւորներէն մէկն է, թանկագին անոր համար մանաւանդ որ իր քով՝ բարեգործութեան շահագործում սակ արտ ու գործ չէ քան ո՛և է հաշուի մը արգասիքը։ Մ. Բիթ, յաճախ այցելած է Ազգ. Պատրիարքարան, մեր նեղութեան օրերուն, և միշտ կ'աշխատի մաս մը բան թեթեւցնելու այն ընդհանուր թշուառութենէն որ ճակատագրի պէս բան մը դարձաւ Հայաբնակ նահանգներու մէջ։

109. ՄԵՐ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1908 *Յուլիսին ազատագրուած մեր հայրենիքը պիտի ունենայ անշուշտ իր սիւտանեան* [1] *քնքշագոյն որ յաւիտենական վանկերու* [2] *մէջ պիտի երգէ վարքը պատմական հոյակապ մարտիկներուն որոնց կը պարտինք մեր վերածնունդը: Մեր խանդավառութիւններուն, մեր զորավարժին եղբայրութեանց, մեր հատաքական կրակներուն, մեր յոյսերուն ու հաւատքին մէջէն պիտի ծնի Անկա, որ ոսկեղէն ու բոցավառ ձեւերու մէջ պիտի խտացնէ հոգեկան վոլթային որով ազգ մը իր վեհապետութեան տիրացաւ* [3]:

Անկա ապագային գործն է, խորհրդով լեցուն: Մեր մտածողութիւնը պէտք է սեւեռուի նոյնային վրայ: Այս վերածնունդը, այս նոր կեանքը որ մեզի կը վերադարձնէ մեր մարդկային էն թանկագին իրաւունքները, անգնահատելի ու նուիրական սիրտնին անհատական անկախութեան, միեւնոյն ատեն մեր վրայ կը հարկադրէ նոյնքան թանկագին ու հաւասարապէս նուիրական պարտքեր: Մեր իրաւունքներուն չափովը բազմապատկուած են մեր պարտքերն ալ: Ազատ մնալու համար, ազատ ապրելու համար, ազատանալի [4] *նկարագիրներ պէտք են: Ոչնչի բարձրանանք, այնչափ կը մեծնայ անկումի վտանգը: Անհատի նոր ու բարձրագոյն յղացում մը կայ առջեւնիս:*

Մեծ ու նեղլսնակ ամբողջի մը կը ձգտինք: Անհատապէս անկախ՝ հաւաքականօրէն պատասխանատու եղբայրական հոյլնիքի մը: Կրօնքի ու ցեղի տիմար խտութիւնները ա՛լ չեն կրնար մեզի համար գոյութեան իրաւունք ունենալ: Պէտք չէ որ գոյութեան իրաւունք

ունենան: Այն Հայը, կամ այն Օսմանցին որ կը մերժէ ապրիլ այս գեղեցիկ, եղբայրական ու չինչ մսածումը, կը դաւաճանէ հասարակաց օգտին դէմ, հայրենիքին դէմ, ինքզինքին դէմ, իր իսկ անկախութեան դէմ:

Չենք կրնար ալ ևս յամենալ եսական գոհայուսիներ նեղկուածոյ ճամբուն վրայ[5]: Զանազան հանգերձ իրականացնելու մեր անհատական կեանքին մէջ բոլորակ գեղեցկութիւնը որուն մեր խառնուածքները կարող ըլլան, ու ատոր համար խիլ, սխալուած ենք լքել մեր եսասիրութիւնը, հարստութեան ըլլալու համար ազգի մը մեծ արուի արժիւնին: Բանալը մեր արուին դանելը, ըսի, նոր յայտերուն: Նոյն իսկ անհատական կեանքերու ամբողջականութեան համար անհրաժեշտ է այս աշխարհական կոչանքը: Առանց անոր՝ կիսակատար ու ցաւագին բան մը պիտի մնայ մեր հոգիին մէջ: Անհատ ու հանրութիւն իրար կ'ամբողջացնեն, իրար կը բեղմնաւորեն, իրար կ'ընդլայնեն. անհրաժեշտ են իրարու կեանքին, հարկաւոր իրենց ինքնապատկերին ու հզօրացման: Մեծ ամբողջները կ'արտադրեն իմացական հարստութիւնները. մտքի ու արուեստի հոյակապ վարպետները, էն ազնիւ յղացումները: Հզօր ու միասոյլ միջավայրերու մէջ կը պատրաստուին անոնք, հանդրպական ու գերազոյն մտածողները, որ երկրի մը գոյութեան իրաւունքը կը հաստատեն, ու ազգի մը արուեստը կ'երկարաձգեն ապագային մէջ զոր կը կանխեն ու կը ձեւակերպեն իրենց հոգիով ու ստուածային ձեռքերուն մէջ:

Որ և է ազգութիւն, որ և է իմացականութիւն, ոչնչով ալ գերազոյց ըլլայ, դատապարտուած է ամլութեան, մինչեւ որ իր հոգիին մէջ չզգայ իր երկրին խառնքը, մինչեւ որ ընկերական ամբողջութեան հետ միասոյլ չապրի ամբողջին կեանքը, մինչեւ որ չհարորդուի հաւաքական

հոգին, ու անոր բաղձանքները, ցանկն ու խորհուրդները, ու մինչև որ չկրնայ անոր մեծութեան երգը ընել։ Որմէհետև ազգերն ալ իրենց գիտութեան օրերը ունին, սխրանքին արշաւանք, ինչպէս գրեթէ բոլոր մարդոց գիտութիւնները։

Անդրանիկի մասին մեր անհատական անախտելիութեան գաղափարին մէջ, որ նախրական է ու պէտք է ամէն գնով անձեռնմխելի մնայ, և որ ոչ մէկ այժ ո՛չ մէկ բանութեան պիտի կրնայ այլևս բռնադատել, կարեւոր ենք անգամուիլ մեր ապրումներէ եսականութեան ներքին ոգիին, ամեհի խոյանքով մը երթալու, խառնուելու համայն ընկերական կեանքի հետ, անոր ի սպաս դնելու համար մեր զգայնութիւնն ու մեր ապրելակերպը։ Անոնց պաշտամունքը անհրաժեշտ, արեւառատկեալ գառնայ, երբ վարդապետական պաշտամունքը չենք իրականացուցած մեր կեանքերուն մէջ։

Զգանալ ուրեմն ինքզինքնուս մէջ[6]։ Համակրութեան ոգեղեն օրէնքը զոր կը պատճեն ատոմներէ դիշերները, պէտք է վարէ մարդկային կեանքն ալ, հասնելու համար գերագոյն գիտակցութիւններուն ու գերագոյն ներդաշնակութեանց։ Մինչեւ հիմայ դուց էին պատահանները, մութի մէջ էինք։ Բայց զանազ պիտի լուսին վրայ, ու թող մեր հայեացքները լայնանան ու ոգեղէն լցուին։ Մեծ ազգ մը ըլլալու համար կարեւոր ենք զգալ մեր հոգիին մէջ ո՛չ թէ մէկ ցեղն, ո՛չ թէ ցեղերու, այլ ամբողջ մարդկութեան վիճակին բախտը։

Ա. ՇԱՀՔԼԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Մեծ, հոյակապ։ 2. Աշտապետ արհեստ սահմանուած, սեմեր, սեմոտանիի։ 2. Իւիզիւիը կատարելու (սահմանադրապետ, իր ներկայացուցիչներուն միջոցաւ)։ 4. Ազին, ինծիայելոյ։ 5. Զեմ կրնար այլեւս ժամանակ կորսնցնել՝ եսական փղոսի հարցերով զբաղելով։ 6. Մեր եսին մէջ։

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՇԱՓԼԵԱՆ.—Թրքահայ յայտնի դերասան ու հրապարակագիր։ Իր ուսումը ստացած է Պէյօղլեան վարժարանը, ուրկէ շրջանաւարտ ելլելէն վերջ մնացած է ներսը, և բաւական կարեւոր դիրք մը գրաւած է առեւտրական ասպարէզին մէջ։ Աշխատակցած է Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին, ինքնուսնական թեւակոխումներուն, և Զօպանեանի «Ծաղիկ»ին։ Արտասահմանի մէջ, Պարթեւեանի և Թէքէեանի հետ հրատարակած է «Վաղուան Զայնը» հանդէսը, որ շատ կարճ կեանք ունեցած է։ Աշխատակցած է նաև արտասահմանի ուրիշ թերթերուն։ Իր բազմաթիւ դրուածքներէն ոչինչ հրատարակուած է առանձին հատորով։

---

110. ՕՐՇՆԵՐԳ

Ամէն անուն որ Հայրենիս համար անձնատուրներն
Քիմեր, մեռելներ,
Բառեր անկեր որ ամբոխին՝ իրենց դարձուածն վերջ
Ստրկէ ու լայ...։
Երկրին մեծագոյն անուններուն մէջ անուն մը չկայ
Անոնց անուններն չափ՝ ուրբ, պաշտելի, վսեմ, գերագոյ։
Անոնց քով ամէն փառք, պատիւ, հոգիս, վարանեմ կարծ,
կարծ,
Կ'լլկոյ, կը մարի...
Ժողովուրդ մ'ամբողջ տղէկէզ ձայնով, հէգ մօր մը նման
Կ'օրրէ ու կ'օրհնէ անոնց գերեզման...։

*Այսպէս , երբ թռչուած մեռելներ ըլան — ամեն նո-
հասակ —*

Յաւէտ հոգիդուն տակ ,
*Երբեք մոռացումն — հանգիստ դիշեր — կանգ չառներ
խռովքով*

Անոնց վրայեն քով ,
*Ուր մերձակայութեան հասած , հսկումի պաշտամունքի մէջ ,
կը տեսնեք վերեւ . Աստղ մ'ալ կը շտայ — Փա՛ռքն
անոնց անչէջ*
*Փառքն յաւերժական , հոգիս նկատելով , անվերջ ար-
շաւոյս*

Ճառագայթով կը՛յս ,
*Որ կը ցոլայ Յիսուսեն անոնց , անոնցեն ալ՝ վա՛ռ
Աստուածային և անմահ խորհուրդ :*

Փառք , պատիւ ոչխին ,
Մայր Հայրենիքին ,
*Փա՛ռք անոնց որ՝ դաշտին վրայ
Անոր սիրոյն՝ ինկան , մեռա՛ն :*

(*Թրգմ.* **Ս. Փանոսեան**) **ՏԷ ԼՈՒՆԱՐԱՆ**

---

111. ԱՆՀԱՏԸ ԵՒ ԱԶԳԸ

*Ինչպէս նկատուեցաւ՝ անհատին , նմանապէս տոհ-
մանութիւնը ժողովուրդի մը և ազգի մը բարոյական ,
մտաւորական և հոգեւորական կեանքին ուսումնասիրո՛ւ է :
Երկար տարիներ ի վեր գաղտնի կռնուած գիտութիւններ կան ,
որոնք կը պնդեն , թէ անհատի մը գանկին կազմութիւնը ,
ձեւերուն դիմելը ուսումնասիրելով , կրնան ըսել թէ*

ին բնաւորութեան, խառնուածքի և նկարագրի տէր է այս կամ այն մարդը: Զինք կրնար զրաւական ըսել թէ ո՛րքան ճշմարտութեան կայ այդ գիտակցութեան պատճառածքին մէջ, բայց գիտութեան մը կայ, որ անվրէպ կերպով մեզի կրնայ պատմել յայտնութեան մեր ընդունակութիւնը, զարգացնալու մեր կարողութիւնը, վերջապէս մեր կեանքին առնելիք կազմը ընկերական գանազան փոխյարաբերութեանց մէջ. և այդ գիտութիւնը հիմնուած է ազգային հոգեբանութեան և անհատական նկարագրի ուսումնասիրութեանը վրայ:

Նկարագիրը, ինչպէս հոգեբանութիւնը անհատին և ազգին մէջ, կը հիմնուի երկու ճամբով, ժառանգականութեամբ և միջավայրի ու անհատական ջանքերու գործակցութեամբ: Սորդ է, որ ազգի մը հոգեբանութիւնը ո՛չ անհատի մը ջանքովը կը հիմնուի, և ո՛չ ալ տարուան մը կամ դարու մը աշխատանքով: Անհիա գիտնական է դարերու և սերունդներու աշխատանքին ու գործունէութեան: Այս պատճառով է որ ըսուած է թէ մեր կեանքին մէջ դործող անհետևող ոյժերը, մեռած սերունդներու և անհետացած դարերու խառնակած ոյժերն են: Մեռեալներն են որ կ'ապրին մեր մէջ և կ'իշխեն մեզմով կեանքի ու գործունէութեան վրայ: Գերեզմաններն են որ ծածկուրդի մը հոգեբանութեան կարկառուն դիծերը կը ջնջեն: Բայց այդ հոգեբանութիւնը, որ կը յայտնուի հասարակաց հաւատալիքներու, հաւաքական սովրեցուածքներու, և ազգայնացած հոգիի մը մէջ, միսի չափ մեզի բան, նման օրէնքը և անհատները իրենց աշխատութեան բաժինով այդ յօրինուածութեան չօժանդակէին: Անհատական նկարագիրը, ինչպէս ազգային հոգեբանութիւնը՝ նման աշխարհի մեծութիւններուն՝ մանրիկներէ կազմուած են: Անոնք կազմուած են այդիկ

Ջանքերով, պարիկ մաքառումներով, պարիկ զոհողութիւններով, անձնուիրութեան ու արդար փառասիրութեան անուշով թովուած քրոնիքի, և արևէն պարիկ կաթիլներով: Ինչպէս առանց անձրեւի պարիկ կաթիլներուն՝ հնար, առանց մեծի պարիկ հատիկներուն՝ հնար, առանց մանկութեան՝

ԼՈՐՏ ՊԱՅՐՐՆ

մարդկութիւն, և առանց սերմի՝ ծառ պիտի չունենայինք, մենք նկարագիր և ազգային հոգեբանութիւն պիտի չունենայինք, եթէ ամէն զար, ամէն սերունդ իր աշխատութեան, զոհաբերութեան, անձնուիրութեան և բարոյական տուրքովը չհատուցներ՝ չարունակաբար, զարերուն կոլմէն իրեն վոխանցուած ազգային հոգեբանութեան նուիրական պրամադրութիւնը:

Եւ ահա հաւ է, որ անհատական ջանքերու և մի-ջավայրի ազդեցութեան կարեւորութիւնը կը չեշտուի, և կը զգայնցնի ժառանգականութեան կարեւորութեան հետ: Մենք երբ Հայ ժողովուրդին զարաւոր հոգեբանութիւնը կ'ուսումնասիրենք, կը տեսնենք որ, բաղդատմամբ Սեմական ժողովուրդներու հոգեբանութեան, անիկա չատ կանուխէն կրցած է իր մէջ ձգարել համեմատաբար մաքուր և բարձր հոգեբանութեան մը կազմուածքը: Այս ազգային վիճակը աւելի արժէք կ'ունենայ՝ դիտողի մը աչքին,

երբ նկատի կ'առնուի իր ապրած միջավայրին անյագաւոր պայմանները :

Դժբախտաբար յուզող կարիք այլ մաքրութեան մէջ պղտորութիւնը բերին, պատուասունցին : Եւ այդ պղտորութիւնը այն աստիճան վնասեց ապրիլ մեր մէջ, երբ Հայ միտքն ու սիրտը սկսան իրարմէ պոկուիլ, պատռտիլ` պատճառելով խոր խռովութիւնը, և իրենց մէջ ապականել անխախտելիութեան ձգտումը, փառասիրութեան ոգին, և հետզհետէ զրպարտութիւնը : Այդ պատճառով է, երբ կը խօսի Հայկազնութեան մասին, կը պահէ. «Հայերը ինչքան յաւ որ ունին իրենց է, իսկ ինչ որ պէշ ունին՝ իրենց պրպտնելէն առած են, որովհետև իրենց պատմութեան չորս անկեան չորս պատուհան առած պրպտիչ մը, որ հետզհետէ բարձր եղած ելլայ» :

Անգլիայի մեծ բանաստեղծին այս գնահատութիւնը ճշմարտութեան մէն է և անոնք ձչմարտութեան մը : Բայց ամէն ճշմարտութիւն արտայայտած մը չի կրնար ըլլալ ա՛չ ոքի համար : Արուեստին ազդեցութիւնները գործելու ունենան չարունակ. բայց վա՛յ այն մարդուն և ազգին որ ինքզինքը ամբողջովին կը յանձնէ այդ ազդեցութիւններուն, և զինք կորսնցուցած նաւի մը պէս կը տարուբերի այդ ազդեցութիւններէն ձնող ալիքներուն միջև : Գնահատելու մարդուս գերագոյն վարժանքն է. նմէ լեռները չարժէին հանկարծ, ու ամէն ձար խոնարհէր վտիտ ուժին առջև, այսօր ո՛չ սնոտիներու գնահատութիւնը պիտի ունենայինք մեր դէմն ելած երեւոյթները հասկնալ, և ո՛չ ալ լեռներու երկնամերձ վեհութիւնը իրենց ձիշտ կառոյցով : Արուեստին ազդեցութիւնները երկու ուղղութեամբ կը ձգեն, վատ են և համ բարերար. վա՛տ են՝ երբ խորչակի մը պէս կը ձգեն և կը թոռմեցնեն մեր սրտին ու հոգիին ազնուական

ծաղիկները. բարևյար են, երբ զեփիւռի մը պէս կուգան կեանք տալու այդ առաքինութեան ծաղիկներուն:

ՄՈՒԶԵՂ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԼՈՐԴ ՊԱՅՐՍՆ.—Անգլիացի նշանաւոր բանաստեղծ, ծնած է 1788ին, Լոնտոնի մէջ, և շատ արկածալից կեանք մը անցուցած է։ Իր գործերուն ալ, որոնցմէ մաս մը բան հայերէնի թարգմանուած է, մեծ մասամբ այդ կեանքին ցոլացումներն են։ Սպանուած է 1824ին, Մեսոլոնկիի մէջ, ուր գացած էր Յունաստանի անկախութեան համար կռուելու։ Պայրըն անգլիական գրականութեան մեծագոյն վաստակներէն մէկն է։ Մէջց մը այցելած է Վենետիկ, Մխիթարեանց վանքը, և այնտեղ բաւական ժամանակ հիւր մնալով, տպաւած է հայ լեզուն, որուն համար մեծաւոր սէր մը ունէր։

---

112. ԼՈՐԴ ՊԱՅՐՍՆ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԷՋ

Յայտնի է թէ Պայրսի մեծագոյն օգտուած է Սպանելի մէջ կատարած ճամբորդութիւններէն, որոց վրայ տասնեակ գրած է։ Հոս կ'ուզեմ յիշել իր կեանքին այն քանի մը դիծերը, որոնք մասնաւորապէս մեզ՝ Հայերս կը հետաքրքրեն։

Պայրըն Վենետիկ եղած ատենը երկու տարիէն աւելի (1816—1818) չտրտնակ Մուրը Հռոմի վանքը կ'երթար մեր լեզուն տրվելու համար։ Ինչերու ծանօթ է գուցէ թէ Պայրսին ուղղակի օգնութեամբ հրատարակուած են անգլիերէն-հայերէն և հայերէն-անգլիերէն առանձին բերականութիւնները։ Նոյնը ճշմարիտ է նաև անգլիերէն-հայերէն և հայերէն-անգլիերէն առանձին տետրակներուն համար։

Բարեկամի մը ուղղած նամակի մը մէջ՝ առանձին

անգամը ըլլալով՝ հետեւեալը կը գրէր Պայրըն, հայ լեզուին նկատմամբ. — «Սկայ և կը չարունակեմ հայ լեզուի ուսումը Հայոց վանքին մէջ, ուր կ'երթամ դասառնել ուսումնական վանականէ մը: Ես այդ արեւելեան ժողովուրդին գրականութեան ու սովորութիւններուն մասին քաղած եմ չատ եղական և օգտակար տեղեկութիւններ: Լեզուն դժուարին կը գտնեմ, բայց ոչ անյաղթելի»:

Լորտ Պայրընի այցը Վենետիկի

Ուրիշ տեղ մըն ալ կ'լսէ թէ Վենետիկ հասնելուն՝ ձանր գրատում մը կը փնտռէր, միտքը բանի մը վրայ կեդրոնացնելու պէտքը կը տեսնէր. ուստի կ'ընտրէ հայկական ուսումը: Եւ մեր լեզուին դժուարութիւնը իր տգիտութեան բարեկամին հակընդդէմ կ'ուզէ թէ «երկուտրեակ» է հայերէնը, գրական և ամբարտան: Սակէ յայտնի է որ անգլիացի բանաստեղծն ալ, իր կարգին քաշեր է ինչ որ մեզմէ չատերուն ճակատագիրը

եղած է դպրոցին մէջ, տալով գրաբար և աշխարհաբար տարակոյս չկայ որ՝ միջավայրին բերումնքով, աւելի առաջինը սրտեցաւ Պայրըն:

Անոնցմէ է թէ Պայրըն բառարան չարչարուած էր մեր լեզուին ուսումնասիրութեամբ: Հետաքրքիր զուգադիպութիւնը ազգակցի մը յայտնելու համար, հետեւեալ պատմութիւնը կ'ըսէ. — «Անկէ չորս տարի առաջ (1812) Գրանապլը հայերէն բրոֆեսորութիւն մը հաստատելի Բարիզի Արեւելեան կենդանի լեզուներու Դպրոցին մէջ: Երկուշաբթի առաւօտ մը քանի աշակերտներ կը ներկայանան, ան. եւանդով, կրակաթիռ երիտասարդութիւնը և անպարակի աշխատասիրութեամբ լցուած: Հանդիսաւոր կերպով մը յարատեւին մինչեւ հինգշաբթի, բայց այնուհետեւ քանդելիցերտը դիրքն հասնելուն քանդէն տասնհինգը վախուստ կուտան»: Անգլիացի բռնաւորութեան այդ Գրանապլիներէն մեկի յաճախ աշխատած մըն էր անշուշտ. բայց ինչ որ ալ բառարան մըր հաստատած ըլլար է որ տեղ մը «պրոբլեմի Ռամէրը[1] մը» կը կոչէ մեր լեզուին բառական հարուստ պրոբլեմը:

Երեւակայեցէք «Մանիթըր»ի հեղինակը որ ամէն առաւօտ լոնտոնի[2] նաւահանգիստ, Սուրբ Ջորջի վանքը կ'երթայ հայերէն տրվելու, և տեսնէք միտրանիերուն վախտարձակութիւնը: Ս. Ղազարի վանքին և միտրանիերուն համար մեծ գոհունակ լուռած է Պայրըն չատ մը նամակներու մէջ: Բանի մը պարբերութիւններ հոս կը դնեմ. — «Վենետիկ գտնուած ատենս, ամէն ճամբորդի պէս իմ ալ ուշադրութիւնս գրաւեց Ս. Ղազարի վանքը, որ միացուցած է վանական հասարակութեանց բոլոր առաքելութիւնները, առանց անոնց թերութիւններուն: Կարգաւորութիւնը առաքինութիւնները, կատարելութիւնը, անկեղծ բարեպաշ-

տաբթիւնը, ապնուաբթիւնը, հանդստաբթիւնը և ծաբ-
բաթիւնը կը ծառայեն հաւատացնելու սչխարին մար-
դուն թէ նոյն իսկ այս կեանքին մէջ $մէջ^3$ կայ տրիշ և
յաւիտեան կեանք մը»:

Եւ գրեթէ բոլոր այն նամակները մէջ ուր Հոյե-
տեան վրայ կը խօսի, անպատճառ կը գտնէ Յարութիւն
վարդապետ Աւգերեանը, որուն տեղ մը՝ «իմ հոգ հոյր»
անունը կուտայ. այնքան սերտ կապով պօղոսեան կին
յորդու հետ:

ՏՈՔԹ. ՅՈՎՍ. ՏԷՐ-ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ.

ԲԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ամեր յաղթող (գալի սարվիր) այն-
քան դժուար է, որքան դժուար եղաւ Ամգինացոց յաղթանակը Ալա-
բկերտի մէջ: 2. Վենետիկի Ճառակ: 3. Երկրի վրայ:

ՏՈՔԹ. ՅՈՎՍԵՓ ՏԷՐ-ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ. — Բժիշկ և հրապարակա-
գիր: 1883ին ընթացաւարտ եղած է Պատիպալի բարձրագոյն վար-
ժարանէն. 1887ին ալ Թօպէլթ Գօլէճէն՝ ընդունելով «Պահպանո Ար-
ուեստից»: Յետոյ անցած է Անգլիա, բժշկութեան հետեւելու
համար, և հինգ տարի վերջ, 1893ին, բժիշկի և վիրաբոյժի
կրկնակ վկայականներով վերադարձած է Թուրքիա: Լոնտոն
գտնուած ատենէն սկսած է թըղ-
թակցել Արեւելքի, «Արմէն Գնա-
նի» ծածկանունով. Լոնտոնէն աշ-
խատակցած է նաև պրսական
ուրիշ թերթերու: Յանօթ է մա-
նաւանդ ժողովրդական-բժշկա-
կան յօդուածներով, գրուած

պարզ ու հասկնալի ոճով մը: Այդ յօդուածներէն կարեւոր մին մը
անկախած է «Մանչերու Թշնամին», «Մանչերու բորբոքումը»,
«Կէս-բժշկական խօսակցութիւններ», «Թոքախտի վրայ հնդկական

ծանօթութիւններ» և «Մարդկային մտքինը» անունով հրատարակուած հատորներուն մէջ։ Տօքթ. Տէր-Ստեփանեան հաստատուած է Պարտիզակ, ուր մեծապէս կը ստանայ կրթական գործին։

Հ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱԻԳԵՐՑԱՆ.—Անդամ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան։ Ծնած է 1774 յունիսին, Գաղատիոյ մէջ, քահանայ ձեռնադրուած է 1798ին և վախճանած է 1854ին, Ս. Ղազարի վանքը։ Բացի Պայրընի աշխատակցութեամբ յօրինած անգլիե-էնէ-հայերէն և հայերէնէ-անգլիերէն կրկնակ բառարանները ու քերականութիւնները, անի Ֆրանսերէն-հայերէն-թուրքերէն և հայերէնէ-Ֆրանսերէն բառարանները, Մխիթարեան Միաբանութեան պատմութիւն մը և կրօնական գործեր թարգմանած է նաև անգլիացի նշանաւոր բանաստեղծի մը, Միլթընի գլուխ-գործոցը, «Դրախտ կորուսեալ»ը։

---

113. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՉԱՏԻԿ

Զը խմցուկին անոր[1] լեզի դառն ու ժանտ,
Սրինան անորպ չը պատռե՞ց կուրծքը անոր.
Զը ձեծեցին, չը ծաղրեցին. ամբարիշտ
Զեռքմը չդամե՞ց պոյն անիծեալ փայտին վրայ։

Բայց ինչ հզօր և փառապանծ յարութիւն.
Զեն հնչեր դեռ ալլանանիկն որոտուն,
Եւ ո՛ւր որ խաչ մ'իր բազուկները բանայ[3],
Յաղթահարուած չէ՞ մութ մահն հաւատքէն։

Ո՛վ հայրենիք, ես կը տեսնեմ, քու ծո՛ղդ ալ
Կը պատռեն նոր փարիսեցիք։ Կը ժոլվեն
Տիրմը, և ցնծան երեսիդ կը նետեն.
Որ քու ծարաւդ անցընես Քրոն կուտան քեզ։

Բայց թէ անյագ վայրագ խուժանը ժըպիրն
Քու ձակատած անպատճառելու վըրայ հէգ
Կը նորոգէ այսօր տանջանքն անարդ
Գողգոթային, քու ալ Զաւակըդ մօտ է։

1895 **ՎԻՒԹՈՐԻՈՍ Ա.ՂԱՆՈՒՐ**

(*Թարգմ.* Հ. **Սրսէց Զապիկեանց**)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ցիտուխի։ 2. Խալը, Քրիստոսի խաչելութենեն առաջ, մահապարտներու պատժի սահմանուած գործիք վրան էր, եւ անարգ կը նկատուէր։ 3. Ուր որ խաչ մը կայ։

ՎԻՒԹՈՐԻՈ Ա.ՂԱՆՈՒՐ.—Իտալացի նշանաւոր բանաստեղծուհի, որ հայ էր ծագումով, կը սեպէր հնդկահայ ընտանիքէ մը, ինչպէս Ալիշան կը գրէ իր «Հայվենետ»ին մէջ, և ինչպէս ինքն ալ հաստատած է Հ. Սիմոն Եթեմեանի ուղղած մէկ ինքնագիր նամակով։ Իր քերթուածները ո՛չ միայն նշանաւոր գրագէտներու, այլ նոյն իսկ Իտալիոյ Մարկարիթա մայր թագուհին ուշադրութիւնը գրաւած են, և Ն. Վեհափառութեան խորհուրդն է որ 1900ին հրատարակած է առաջին հատոր մը, «Յաւիտենական Զոյց»ը։ Վերջէն հրատարակած է ուրիշ հատորներ ալ, որոնք անխտիր մեծ գովեստով ողջունուած են թէ՛ Իտալիոյ և թէ Եւրոպական ուրիշ երկիրներու քննադատներէն։ Իր գործերէն բաւական կտորներ հայերէնի թարգմանած են Վենետիկի Մխիթարեաններէն Հ. Սրսէն Զապիկեան և Հ. Արիստակէս Քասանտիլեան։ Վիքթորիա Ա.ղանուր մեռաւ 1910ին, վերաբերեալ գործողութենէ մը վերջ. ամուսինը, որ Իտալիոյ ազնուականի ընտանիքներէն մէկուն կը պատկանէր և բարձր պաշտօն մը ունէր, անձնասպան եղաւ իր անշնչացած մարմնին վրայ։

Հ. ԱՐՍԷՆ ՂԱԶԻԿԵԱՆ. — Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան ամենէն բազմարդիւն անդամներէն մէկը։ Ծնած է 1870 Հոկտ. 8ին, Պարտիզակ, և միջոց մը Պոլսոյ մէջ գրաշարութիւն ընելէ վերջ անցած է Վենետիկ, ուր քահանայ ձեռնադրուած է 1895ին։ Ունի բազմաթիւ թարգմանութիւններ, եւրոպացի դասական և նոր բանաստեղծներէն, ֆրանսացի բանաստեղծներու գործերէն թարգմանուած երկու հատորները, իտալացի նշանաւոր բանաստեղծ Լէոբարտիի «Երգեր»ը, Վ. Աղանուրի «Յաւիտենական ղրոյց»ը, Տանթէի «Դժոխք»ը, Հոմերոսի «Իլիական»ը, Վիրգիլիոսի «Ենէական»ը, Լայլն, Լայլն։ Հեղինակն է նաև հայ մատենագրութեան ուսումնասիրութեան մեծ ծաւալութիւն մատուցանելու կոչուած ընդարձակ ու բազմաշխատ գործի մը, «Հայկական նոր մատենագիտութիւն և Հանրապետարան հայ կեանքի», որ իսկապէս հայ մատենագրութեան ու մատենագիրներու Հանրապետարանն է։ Հ. Ասէն Ղազիկեան մասնակցած է նաև Վենետիկի «Բազմավէպ» ամսաթերթին խմբագրութեան։

---

114. ԽԱՉ

Բրնամոնէութիւնը այն կրօնքն է որ իր յառաջ, անցուդարձ յաւակնութեան մէջ գործած է զարմանալի յեղաշրջումներ, այնքան արմատական և տարօրինակ վերակերտումներ։

Վերջ՞ը պատմութիւն մը յեղաշրջուածի, որով բացատրուի անոր նշանակած իր մը փառքի նշան ըլլայ

քոյր աչխարհն մէջ : Կարելի՞ է ուրանալ թէ անկասելի ազդեցութիւն մը կամ անձնական յեղաշրջում մը չէ՞ հիմնովին փոխել մարդկային խորհուրդը, կամ հաւասակ ուղղութիւն մը տալ անոր, և մասն ալ անոր նշանին որ կը կոչուի խաչ: Անկա կը նշանակէ գնոյն մը ընթացքը դարձնել ճիշդ հակառակ կողմը : Հռոմէական գաղտնապղծութեան մէկ յատկութիւնը, գիտակցութեան հնարքը, մահու ամէնէն անարգ դրծիքը՝ յաւկացուած անօրէնութիւն, չարագործնութիւն, անզգամնութիւն, որոց գաւառաւոր, հանգիստ մահ մը կը պատրէր, փրոխանակ չարիքոյ մը որ բերնի ծուռով միայն կը ծամկաւէր, բոլոր դարերու գործը եղած է կործքիր . նշանը եղած է գաղտնի ու մեծութեան . պաշտամը եղած է բերանեբու . արիութիւնը՝ ոտնձգութիւն և խրոնութիւն : Մահառաւ գիտցը գարձուածուած է կեանքի գիտցի: Արհամարհուած , խոչնդոտուած նշան մը գաղտնութեամբ է մինչև երկինք :

Հասարակ երեւոյթ մը չէ անկա, որ կրնաս ուրանալ գիտելու կեանքիդ համար չարունակել : Ինչ յայտնութիւն կը հաչակուի անով, ինչ է գաղտնիքը :

Աստի արդ նշանին մէջ կախարդական հմայք մը չկայ . մոգական ոյժ մը չէ անկա : Անոր արդարեաւ, գիտական զօրութիւնը ուրիշ բան չի կրնար լալ , այլ միայն երկիւղին : Անոր բացատրուած գաղափարը , յայտնած խորհուրդը և հաչակած յաւիտենական իրողութիւնը կոչում կ'ընեն մարդկային մտքին , կը գեղեցիկ սիրտը , կը գրաւեն վառոնութիւնն ու հաւատքը :

Ինչ է գաղտնիքը : Անոր պատասխանը արդ է , գիւրըմբռնելի ճշմարտութիւն մը ; սա գերագանց ճշմարտութիւնը թէ Խաչը նշանն է Աստուծոյ անմահ, անչքնաղ սիրոյն:

Հաչին վրայ Աստուծոյ կուրծքն էր որ պատեցաւ, ուրկէ հոսեց Անոր սրտին սիրոյ գետը յորդառատ, ողողեց, ծածկեց բովանդակ մարդկութիւնը: Հաչը սոսկ խաչափայտ մը չէ, այլ խորհրդանիշն է բանի մը որ անոր եռին կը կենայ: Պէտք չէ նախապաշարուիլ իրի մը երեւոյթով: Որը նայեցէ՛ք անոր, ու երբ ըմբռնէք անոր խորունկ նշանակութիւնը,—ահա,—պիտի համոզուիք թէ ի՛արժէ կեանքին առանցքը նկատել զայն, ու մարդուն բոլոր գործերը նոյն կենդանի սկզբունքին վրայ հիմնել:

Սէր, ուրիշ ինչ կայ արժանի կեդրոնը ընելու ճըշմարիտ, վեմ կեանքի մը: Ու Հաչը ոչինչ կը նշանակէ, բայց միայն խորունկ, անբաւ, անսահման սէր, տիեզերական սէր, որ կրնայ մարդուն կեանքին ուղղութիւնը փոխել, անոր մտայր դիտքը ուղղել, արմատացնել, բարձրացնել, վրկել մարդը:

Նաև Հաչով յայտնուած սէրը ցաւոտ ու վշտակրօն սէր է: Սէրը երկու տեսակ է: Կայ սէր որ կը գործէ: Ասիկա այն սէրն է որ գիտէ բարիք գործել: Այլ կայ սէր որ ցաւ կը զգայ, տառապի, տուայտի, վշտակիր սէր մը:

Ասկէ զատ, Հաչին վրայ ցուցուած սէրը ուրիշները մտացնող և ինքզինքը ապատող սէր է. ուրիշները ապրեցնող և ինքզինքը զոհող սէր է: Հրեաները մեծ ճշմարտութիւն մը յայտնեցին անդիտակցաբար, ինչպէս պիտի տեսած է մեծ քարոզիչ մը, երբ ըսին, թէև հեգնօրէն, թէ «Ցետոս ուրիշները ապատց և ինքզինքը չի կրնար ապատել»: Այո՛, սէրը չի կրնար: Ամէնէն ուժով հայրը չի կրնար իր անձը ապատել ու որդին կոչտատ մատնել:

ԴԻՍԱԿ

ԴԻՍԱԿ (Պատուելի Ա. Կ. Պետիկեան).—Հայ-բողոքական յայտ-

ին քարոզիչ և հրապարակագիր։ Ծնած է 1857ին, Խարբերդ, և բաւական հիմնաւոր ուսում մը ստանալէ վերջ, ինքզինքը նուիրած է քարոզչութեան և ուսուցչութեան առաքելին։ Երկար ատեն աշխատակցած է Պոլսոյ Մասիսին, կրօնական ու բարոյական նիւթերու նուիրուած ժողովրդական պարզ ու պատկերաւոր յօդուածներով, որոնցմէ մաս մը, «Մտածութիւնք տօնական օրերու» վերնագիրը կրող հատորով մը լոյս տեսած է 1901ին։ Իրմէ հրատարակուած են նաև մէկ քանի բանաստեղծութիւններ։ Պատուելի Պետիկեան մեռած է 1902ին, և իր մահը ընդհանուր վիշտ պատճառած է մեր մէջ, որովհետեւ ջերմապէս կը սիրէր իր ազգն ու հայրենի ազանդութիւնները։

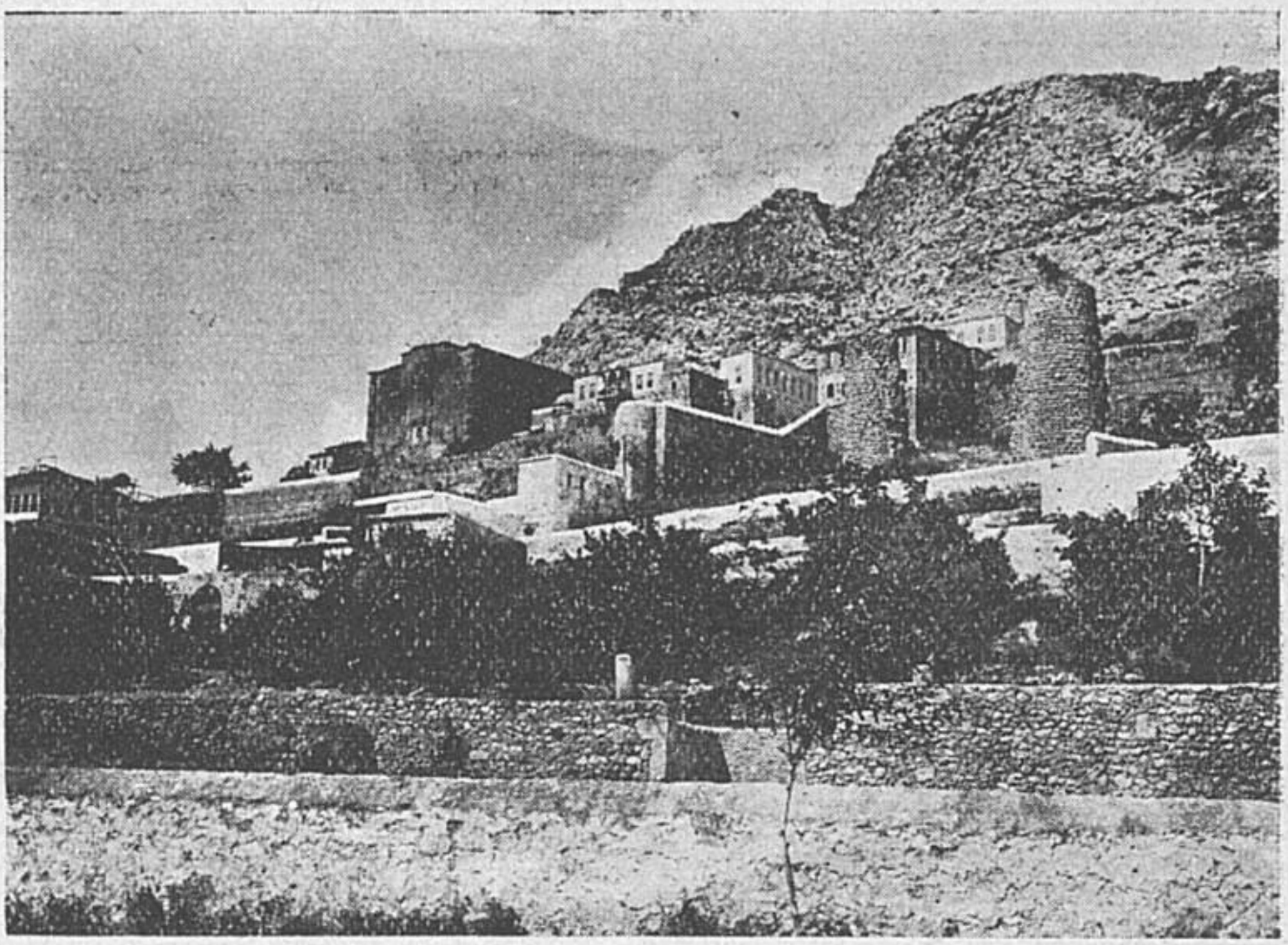
---

115. ՎԵՀԱՓԱՌԸ

Աղեռաւ[1] սեմին վրայ էինք երբ առաջին անգամ՝ սիրտս ցաւով դողդոջուն ու միտքս պաշարուած անհանգստութիւններով, մօտեցայ Սահակ կաթողիկոսին, աչք համբուրելու. որուհետեւ քարնուած[2] այրիներ ու զաւակին կորանցուցած ազակիր մայրեր կը դեգերէին իր շուրջը. անոնց ցաւատանջ ու վիշտի մէջ հալած[3] դէմքերուն մեղրամոմի ժժգունութիւնը իր արեւպաղ դէմքին վրայ ալ կար, ու անոնց խօսքերուն դառնութիւնը, անոնց ողբագին յուսահատութեան արտունջը իր ոսկի ձայնին[4] մէջ։

Այդ մեծ և վշտացած եկեղեցականը տեսնելով միայն՝

կարելի էր ըմբռնել Կիլիկիոյ մեծ աղէտը. անիկա իր ամբողջ անձին վրայ զգուշացած էր: Իր մեծութիւնը ժամանակակից ընթացիկ[5] և ընդունուած մեծութիւններու հետ ոչ մէկ նմանութիւն, ոչ մէկ համեմատութիւն կը կրէր: Անիկա, կարծես մեր պատմութենէն լքած դէմքն էր որ վերածնած հայրենիքին գերագոյն յուսահա-

Սիսի Մայրավանքը

տութենէն կը թափառէր Կիլիկիոյ աւերակներուն վրայ. իր աչքերը՝ ցաւալ ու անցաւալ[6] տխրութիւնով օծուած՝ մեր ժամանակին վրայ չէին նայեր. անոնք լուսանդակ ցեղին պարերէ ի վեր կրած մարտիրոսութեան, ազնուական առաքելութեան անչէզ վառարանները դարձեր էին: Վեհափառին աչքերուն մէջ ազգային ճակատագիրը կ'ելբեաւր: Առանցքի մէջ իր ներկայութիւնը երեւոյթ մըն էր, Նահապետը ու Տէրը այդ ժողովուրդին, որուն թշուառութիւնը կը ծալանար իր առջեւ. պարթեւ հասակը

ցյան արիապար, ու ձեռքը կրկում իշխանութեան գաւազանը, — խորհրդանշան անցեալ վաստիքու և իրաւունքներու, — տեսայ իր արտասուքը ու լսեցի իր հարցումէն հեկեկալը. ու կարծեցի որ իր ձայնին մէջէն հայրապետութեու ամբողջ շարք մը կը հնչէր նոր սահմանումներու վրայ: Վեհափառը... Իր հեղինակութիւնը չքեղացած ու իր ձայնով խնամած այդ միմոլորման մէջ, բոլոր վշտակիցները ու բոլոր մարտիրոսացածները իրենք իրենց կուգային իր առջեւ ու իր սիրտին ցաւով, իր արիւնաթաւալ մեծութեան տրտմութեամբ, կը պատմէին իրենց անուն տառապանքը. ու Նահապետին ոսկի ձայնը հայրական կը դողդողար զանոնք միխիթարած առնն:

Վեհափառը գերմարդկային չափով մը ու այնպիսի խորհրդաւոր ոյժով մը որուն գաղտնիքը մեր ցեղին անյիշելի կեանքին մէջն է՝ մեկին բարձրացեր էր մեծ առաքելութեան համեմատութիւնը, ու անոր չափ բարձրակատար հասակին էր հասեր. — կամքին Մեծի Տանն կիլիկիոյ՝ անիկա կը կրէր իր ուսերուն վրայ իր դիրքին ու իրեն արուած անգին ժողովրդի խումբը, միակ մասնաւորութիւնը իր մեծ նախորդներուն:

Սիսի մէջ, դարձած արժանաւոր Վեհափառը արտաքին Դարպասին[7], իր անձին հոգեկանութիւնը ու այն աքսանչելի արդարութիւնը որ մեծերու յատուկ վեհութիւնն մըն է, չվկայուած արտաքին բնութեամբ որոնց վրայ կը գուրգուրայ իրր նախանձախնդիր աճեցնելու վրայ՝ մեզի կարելի դարձուց տալիս անգլիացին նոր հրատարակութեան մէջ, որուն արքան ալ արտասանքով օծուած ըլլալին, անհունապէս քաղցր էին մեր մշտաւանձնութեամբ լեցուն հոգիներուն համար:

Իր խօսքերը նեղչուածի խօսքեր էին, լեցուն

բարձր բանաստեղծականութեամբ. իր հեղինակութիւնն ու գերազանց մարդու հանգստութիւնը ու թափանցողութիւնը հաճելի էին մեր գերագրգռուած ու տանջուած գլուխներուն. ու արցունքը որ կուգար մեր կոպերուն վրայ՝ կորընցուցած էր այն դառնութիւնը որով թունաւորուած կը զգայինք, վհատին մօտը չեղած առնելս:

Տ. Տ. ՍԱՀԱԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

Անիկա իր կորովի և արի հոգիովը մեզ կ'առաջնորդէր ամէնէն խորը մեր ազգային տառապանքին, մեզ դէմ առ դէմ կը բերէր մեր ցաւին հետ, կ'ուզէր որ քաջութիւնը ունենայինք մեր դիմացը երկարող տաժանելի և ցամաք ճամբուն նայելու, ապատագրուած ո և է պատրանքի մեղկացնող մխիթարութենէն:

Սև վեղարին տակէն, որուն շուքը կ'ինար մինչև ճերմակ մօրուքին վրայ, Վեհափառը կը խօսէր մեզի համբերութեամբ ու հեղինակութեամբ, և իր նայուածքը թոպէ մը չէր դադրեր արտայայտելէ այն անմխիթարելի վիշտը, որով իր սիրտը համակուած էին, և ուր լոյս գիրքի մը պէս կարդալ կ'ելլէին կարդալ Կիլիկիան իր ցաւերով, իր աւերակներով ու նաև իր դիմադրող և հերոսական շարժուձիներով:

ՉԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Կիլիկիոյ սոխակի վերջ, Ասանցի մէջ: 2. Խոտապուկ, ծաղրօրեակի վշտանուր: 3. Վիշտի ցիկուրցած: 4. Ոսկի պես ագնիւ ու հնչեղ: 5. Սոխրակած: 6. Շատ խոր: 7. Այսեղ կ'ակնարկէ կաթողիկոսարանին, Սիսի վայրափաթին: Սովորաբար «պարապաս» (կամ «պարապաս») կը նշանակէ պապաս:

Տ. Տ. ՍԱՀԱԿ ԿԹՂԿՍ. ԽԱՊԱՅԵԱՆ.—Ծնած է 1849ին, Եղեգիի (Խարբերդ) մէջ, և Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանին աշակերտելէ վերջ դարձած է միաբան Ս. Յակոբեանց ուխտին: Նախկապես ձեռնադրուած է 1885ին, Մակար Ա. Կաթողիկոսէն, և 1902 Նոյեմբեր 12ին ընտրուած է Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ: Օծումը կատարուած է 1903 ապրիլ 20ին: Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս Հայ Կղերին ամէնէն հմուտ և ամէնէն արժանի դէմքերէն մէկն է: Պատրաստած է Ս. Յակոբեանց վանքին ճեռագիրներուն ցուցակը և ուրիշ աշխատութիւններ: Ինք ճշդած է Հայ տպագրութեան սկզբնաւորութեան թուականը (1512, Վենետիկ, օտար տպագրիչի մը կողմէ հրատարակուած «Պարզատօմար» գրքով):

---

116. ՄԲՐԿԱՀԱԽԻՆ ԵՐԳԸ

Ոչխարին վերեւ, ահեղ ու անծայր, աստղաշունչ հովը երարու քով կը խանէ փոթորկալից ամպերը քարը...: Մրրկահատը՝ թռչուն ու վայրակի հանգոյն՝ ոչխարին խորերէն կը խոյանայ դէպի խորերը ամպերուն...:

Մերթ քաւելով ամպերուն, և մերթ ալ նեակ մը պէս սանտրով դէպի հոն՝ մրրկահատը կը պոռայ՝ արահիչ: Եւ ամպերը հրճուանք կ'որոշեն թռչունին անվախ ապտակին մէջ...:

Այդ ապտակը իր մէջ կարօտ մը ունի վոխարկի, և զայրոյթի բարկ այժը անոր վայրկ երգին մէջ կը լսուի[1]: Կիրքի հզօր կրակը, յաղթանակի աստղ հաւատքը՝ բոլոր սուռը կը լեն ամպերը թռչունին երգին մէջ:

Երբ վոխտրիկը կը մօտենայ՝ որմները կ'ողբան, աւլքներուն վրայէն կը թռչին ողոմուկ ճիչեր, և ամկիանոսին խորքերուն մէջ թաղել կը ջանան իրենց կրած երկիւղը։

Սուզանկներն ու ատլեին ալ ամպոզին կ'եղերածայնեն[2] երբ վոխտրիկը կը մկրճենայ. անոնք չեն զգար հեշտանքը մօտ և կեանքի պայքարին...։ Որոմուկի պայթիւնը անհատին ապրումով մը կը լեցնէ վրանք[3]։

Գէր, յիմար պտուղը կը պահուի՝ երկչոտ, ապահով ծայրերու ծերպին մէջ։ Միայն մրկահաւն է որ անվախ ու փրփրասպիտակ[4] կտուցած ծովին մէջէն վեր կը բարձրանայ...։

Փոխտրկի ամպերը կը մօտենան, կը ցածնան. անասնական ակկիանին վրայ ալիքները իրարու կը բախին և կ'երկնեն, կը պոռթկան ու կ'ասմունդ՝ իրր թէ հսկայ բազմին վոխտրիկին...

Որոտումը կը պայթի. ալիքները կը մռնչեն, կատաղութենէ կը փրփրին, կը ճչեն, կը հեւան և կը մղին տալին հետ։ Փոխտրկոտները ահա՛, իր ամին մէջ կ'առնէ ալիքներու խուրձ մը, և իր ամբողջ մարգնած ոյժովը զանոնք կը նետէ սեպաձեւ խարտիներուն դէմ՝ ուր կը փորին պիրտէլ զանազանծները Ջուրին, և ցնցումին ամեհի աստիճանէն՝ մշուշամէրի կը փախուին...

Մրկահաւը, թռչուն սեւ փայտկի հանգոյն, կը նետուի կատաղաշունչ վոխտրկին մէջ ու կը պոռայ։ Նետի մը պէս՝ կը ճեղքէ ամպերը, և իր թեւերով՝ կոհանիներուն վրիժուրը կը ցրուէ։

Կը պանայ՝ գոռում, փոխտրկին մռայլ ոգին նման, և անհատն վայրի հրճուանքով մը ապրումն՝ երկինքին ու ծովուն մէջտեղ կուլայ, կը խնդայ, կը ծիծաղի ամպերուն և կը հեծեծէ հեշտանքէն...։

Սրանչ դեւը փոթորկին մէջ յոգնութեան չէր մը լսած է. վատահելին գիտէ՝ թէ ամպերը պիտի չծածկեն յաւիտեան պայծառ արեւը որ վերը կը ժպտի...:

Փոթորկահատը կ'ուսայ. սրտումը կը պայթի...: Կապոյտ բոցերով կը վառվին ամպերը անյաւատակ ծովուն վրայ՝ որ կ'ատնէ կայծակը և անվեհեր՝ իր յորձանուտին մէջ զայն կը խեղդէ...:

Կրակէ օձերու հանգոյն, դալարուելով մութ ծովուն մէջ՝ ցոլայիկ կը դողդղին այնտեղ փայլակները, և սթռնթեան մէջ՝ անդարձ կ'անհետանան...: Փոթորիկը պիտի խաժէ. չտեսած պիտի յարձակի վրիժորին...:

Մրրկահատը անկրկնելի կը խոյանայ կայծակներուն մէջտեղ, վարի ալիքներուն վրայ, զոր հովերը կը զբրդեն...: Եւ ինչ կը խօսի մտրակին՝ յաղթանակի. «Օհ, թող կատղի, կատղի վրիժորին...»

ՄԱՐԴԱՍԻՐ ԱՕՐԴԻՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Սևոր վայրի երգը զայրոյթի քարկոծը կ'արտայայտէ: 2. Կողքան: 3. Շատ մեծ վախ մը կրտսեր իրենց:

ՄԱՐԻՄ ԿՈՐԻ.—Ռուս նշանաւոր գրագէտ։ Կեանքի շատ մը տագնապներուն, մանաւորապէս իսնարհ տագնապներու հետեւելէ, նոյն իսկ բեռնակրութիւնը ընելէ վերջ, ինքզինքը տուած է ուսման, և քիչ ժամանակուան մէջ, հոյակապ պատմուածքներու շարքով մը առաջին դիրքերուն կը բարձրանայ ռուս գրականութեան մէջ։ Իր գործերը մեծ մասամբ նուիրուած են խոնարհ դասակարգերու կենցաղին, և տոգորուած են անկախութեան ու ըմբոստութեան շունչով մը որ մեծ դեր խաղաց Ռուսիոյ 1906ի յեղափոխական շարժման մէջ։ Կորքի իր յեղափոխական գաղափարներուն համար մէկջց մը բանտարկուեցաւ Ռուսիոյ մէջ, բայց

Եւրոպայի մտաւորականութեան ջանքերուն շնորհիւ ապատ ազ-
ձակուեցաւ։ Հիմայ կ'ապրի իր երկրէն տարագիր։ Կոլքիի գործե-
րէն քաղմաթիւ պզտիկ կտորներ ու վէպերէն մէկ քանին թարգ-
մանուած են հայերէնին, թէ թրքահայոց և թէ Ռուսահայոց մէջ։

---

117. ԿՈՅՐ ԵՐԳԵՑԻԿՆԵՐԸ

Մեռելներուն վշտանքները[1]
Ընկերութեան գայն են անոնք խաւարին[2]։
Տես, ո՞ւր կ'երթան դագաղները առջևէն,
Մինչ նայուածքնին պարապին մէջ կը թեւեն[3]։—
Բայց կը գոռան կերկեր ձայնով մը խստօտ
Անոնց ահել մեծ Սլահին նախանձոտ,
Որ թշուառին, երջանիկին, ամէնուն
Կը հնձէ յար կեանքերն վերին մէջ անհուն[4]։—
Ու կը պոռան կրարու յոյց[5], արիւնոյն տակ,
Մութ, չարաշուք, ելեւմտին քայլ, անգիտակ
Յաւէ, խնդալ. մահուան տխուր պաշտօնեայ,
Բոպիկ ոտքով, ցախ մաղերնին գլխուն վրայ
Ցցուած՝ դժնէ, մրրկայօն[6], ցաւագին...։
Կարծես հոսէ կը ըղխէ ձայնն հազագին։—
Ո՞ւր կը քնանկին. հարկաւ տղմուտ նրկուղներ
Մգլած, քուահոտ[7], սեւ պատերով և աւեր.
Անշուշտ հոգին տակէն կ'ելլէն ամէն օր
Տանիլ հոգին տակ մեռելներ նորանոր։
Վարժըւածներն են մութ ծակին[8] ուրիէ վար
Կ'իջեցնեն կորսըւածներն[9] անհատար։
Ու երբ կ'անցնին գըտինդրէն, կեանքի մէջ
Մեզի համար կը բացուի փոս մը անվերջ,

Փա մ'որուն մէջ արհաւիրքով կը նայինք,
Պահ մը մոռցած արեւ, կեանք, սէր ու երկինք։—
Էհ, ո՞ւր կ'երթան գիշերներն այլ մուրիկներ,
Գարշապարնին սեւ, մօրուքնին տղմահեր։
Ո՞վ պիտ' ըսէ անոնց սիրոյ քաւ մը հեշտ,
Որ կը կակղէ հոգիներն իսկ անպարկեշտ։
Երբէ՞ն ի վեր անուշ խօսք մը չեն լսած։
Մայր չէ՞ ծընած այլ էակներն անտեսուած։
Ինչ սեւ գաղանիք կենցաղն անոնց կը պատէ.
Ոճրագործնե՞ր թերեւս, արտօղպատէ.
Ո՞վ, քէ՞ն ուխտած ընդդէմ հանուր մարդկութեան,
Այլ գաւակնե՞ն են, վտարուած յաւիտեան։—
Ետրի մայր եղաւ անոնց անմահ բնութիւնն,
Առջի օրէն՝ մինչդեռ կէս քուն կէս արթուն,
Թարթափեցին լրենց նայուածքը գառնակ[10],
Եւ օրօրքնին եղան հողերն ու ապառիկ։
Ի դի՛ր անոնք վնասուցին լրենց քոյր
Զայն մ'որ խօսէր լրենց՝ սիրով, գգուանքով,
Չի չտեսութեան տիղմին մէջ մայր եղողին
Անէծք մըն է յաճախ գաւակն նորածին։—
Սհա ինչո՛ւ արբուած յոնքեր կը քաշեին
Անոնց աչքին խառնչին վրայ անքընին[11],
Ինչպէս սատակ՝ ժեռերուն վրայ փապարուա[12]։
Եւ արեւին տակ, քաղքենի[13] երեւոյթ,
Կ'երթան, կ'երթա՛ն դագաղներուն առջեւէն.
Մութ նայուածքնին պարապին մէջ կը թեւեն։—

Ց. ՍԵՓԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Մահուհասկան վեռապետու դագաղին առջեւէն, հին սովորութեան մը հետեւելով, կոյր երգեցիկներ կ'երթան սիրելու գերեզման։ 2. Մարդկային ընկերութեան մէջ ցեխն ու գետինը (արհեստի անկեալ վասր)։ 3. Իրենց նայուածքը պարապը սիրայն (=ոչինչ)

կը տեսնէ: 4. Գերեզմանին մէջ: 5. Իրարու կոթնած: 6. Յօնքերուն վրիկի մէջ, սրատուած: 7. Գարշահոտ: 8, Փոսին, գերեզմանին: 9. Մեռնողները: 10. Ի զուր ևայող, չտեսնող: 11. Տեսողութենէ զուրկ: 12. Ինչպես տատասկը՝ կը ցցուի փախարուս (ճեղոքած) ժայռերուն վրայ: 13. Խստենէի:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԵԹԵԱՆ.—Թրքահայ յայտնի ուսուցիչ, բանաստեղծ և հրատարակագիր: Ծնած է 1853ին, Օրթաքէօյ: Ուսուցչական ասպարէզը մտնելով պաշտօնավարած է Պոլսոյ վարժարաններէն մեծագոյն մասին մէջ, նոյնատեն աշխատակցելով ժամանակին թերթերուն: 1896ի շփոթութեանց միջոցին հեռացած է Պոլսէն և անցած է Գահիրէ, ուր ազգ. վարժարանին մէջ կը դասախօսէ մինչեւ այսօր: Արտասահմանին մէջ ալ անընդհատ աշխատակցած է Եւրոպա և Ամերիկա հրատարակուող հայ թերթերու: Իր գործերէն շատ սակաւ մաս մը միայն լոյս տեսած է առանձին հատորով, 1888ին, Պոլսոյ մէջ, «Յուշման ժամեր» խորագրով: Յովհաննէս Սեթեան ծանօթ է նաև «Եռակէտ վանականներ» ծածկանունով, որ շրջուն է իր անունին:

---

118. ԿՐԻԱՅ ԵԻ ՇՈՒՆ

Շուն.—Կրիայ, քանի՛ տեսնեմ քեզ, խնդա՛լս կու գայ:

Կրիայ.—Ինչո՞ւ, ծաղր չարժեցու ինձ ունիմ վրաս:

Շուն.—Արծիւին հետ ճամբորդութիւն ըրած ես դուն երբեմն:

Կրիայ.—Արծիւին հետ ճամբորդութի՛ւն ըրած եմ. կարծեմ հրամանքնիդ ինծի հետ դուարճանա՛լ կ՚ուզէք, բայց ես զուարճանալու ժամանակ չունիմ:

Շուն.—Անանկ նպատակ մը չունիմ, միայն կը փափաքի այդ ճամբորդութիւնը քու բերնէդ լսել:

Կրիայ.—Ինչպէ՞ս կրնայ կրիայ մը՝ որ գետնի վրայ միայն հազիւ կը չարժի՝ դանդաղաքայլ, ճամբորդութիւն ընել Արծիւին հետ որ օդին մէջ այնքան բարձր և արագաթռիչ կը պտոյտ. կարելի՞ բան է ասիկա:

Շուն.—Ինչո՞ւ կը պահես ինձմէ. պատմութիւնը դիտեմ ես:

Կրիայ.—Ախլքի՞դ եկաւ:

Շուն.—Ինչո՞ւ խելքիս պիտի գայ, դուն չտեսա՞ր կեցի՞ր օր մը Արծիւին որ թռչիլ սորվեցնէ քեզի և Արծիւը չպատասխանե՞ց թէ թռչիլը հեռու է քու բնութենէդ, հրաժարէ՛ այդ փափաքէդ, և դուն նոյնն ալ կոխելով՝ չսիրեցի՞ր Արծիւը որ աւազասրտութիւնդ ընդունի...:

Կրիայ.—Ե՞ս...

Շուն.—Այո՛, և վերջապէս Արծիւը թախանձանքով չդիմանալով՝ մոգինները չտա՞ր քեզ և օդին մէջ չբարձրացո՞ւց...:

Կրիայ.—Չի՞ս... օդի՞ մէջ... Արծի՞ւը... պատմութիւնը միայն սոսկում կուտայ ինծի...:

Շուն.—Եւ յետոյ մոգիները չձգե՞ց քեզ և դուն ժայռի մը վրայ կինալով չարդուբդուդ չեղա՞ր:

Կրիայ.—Տէր ողորմեա՛, այս սոսկման աւուր կրնա՞յ լսել եղեր... ո՞վ պատմեց քեզի այդ առասպելը:

Շուն.—Ոզոլբաս, որ ճշմարտախօսի համբաւ կը վայելէ:

Կրիայ.—Եւ դուն ալ հաւատացէ՛ր:

Շուն.—Չհաւատալու ինչ կայ, երբ արժանահաւատ աղբիւրէ լսուած է, մանաւանդ որ նմանօրինակ դէպքեր մարդերու մէջ ամէն օր տեղի կ'ունենան:

Կրիայ.—Ի՞նչ կ'ըսէք:

Շուն.—Ի՞նչ պիտի ըսեմ, անհաւատալի դէպք մը չէ:

Կրիայ.—Բայց չի գիտեր մարդը որ թռչելու համար թեւ պէտք է:

Շուն.—Կը կարծէ թէ առանց թեւի ալ կարելի է թռչիլ:

Կրիայ.—Ուրեմն, եթէ՝ կրնայէն վրայ առանց թիւններ գրկով մարդը կրթելու տեղ՝ յաւ կ'ընէր եթէ մարդերու մէջ տեղի ունեցած ծաղրանման ճշմարտութիւնները դէմ առնէր և կրնան զուարճացնէր:

Շուն.—Վերջապէս չե՞ս ուզեր խոստովանիլ թէ երբեմն ունեցած ես փափաք՝ թռչիլ տրիլերու:

Կրիայ.—Մարդերու հաճոյ երևնալու համար պրպտումի՞ մը ընդունիս, բարեկա՛մ. առանց ճամբորդութեան մը երեւակայի՛ն անգամ չիմանալեն է:

Շուն.—Մի՛ բարկանար, հարցապնդում մը ըրի պարզապէս:

Կրիայ.—Բայց մարդու յիմարութիւնները թեթեւցնելու համար խնդութիւններ վերագրել կրիային՝ ոչ մարդեան գործ չէ՛:

Շուն.—Ներեցէ՛ք:

Կրիայ.—Ներելու բան չկայ, այսուհանդերձ Կրիայ մը առած ժամանակը՝ խնդալէ չդա՛յ, այլ մարդու հանդիպած առե՛նէ թող հրամմէ քու ծաղրդ:

Շուն.—Մի՛ վշտանար:

Կրիայ.—Այլ Փոխադարձի Առաքեալին ալ ամէն բանձնելուն մի հաւատար. կարելի է որ հարուստէ մը քանի մը ոսկի առնելո՛վ գրած ըլլայ այդ կեղծիքը:

Շոռն.—Հաւանական է:

Կրիայ.—Եղջերուն քեզի համար ալ կը պատմէ որ օր մը բերանդ մին բռնած՝ գետի մը մէջ լողացած ա-ւանդ, մեղր առուերը կը տեսնես ցամաքին վրայ և միսը անմիջապէս ձգելով՝ առուերին նետէն կը վազես, և բերնիդ մին ալ կը կորնցնես:

Շոռն.—Իրա՛ւ է, չա՛ռ ճշմարիտ է, կը խոստովանիմ, ես՝ քեզի պէս՝ չեմ ուրանար:

Կրիայ.—Ե՛ս ալ կը խոստովանէի, եթէ ճշմարիտ ըլլար:

* * *

Բարոյական.—Կրիայէ՛ն կարմրեցէք դուք, ո՛վ դուք որ բարձրամիտ հեղինակներու մագիններուն չնորհիւ վարկեան մը օդին մէջ բարձրանալ կեաք[2], անմիջապէս վար կ՛իյնաք, երբ մագինները ձգել տան ձեզ: Կարմրեցէ՛ք, դո՛ւք որ ծաղրասիրութիւն ուսած էք և երկնային մարմիններու վրայ ճառել կ՛ուզէք: Ամչցէ՛ք, դո՛ւք որ ճգնաւոր էք և դիւանագիտութեան դասեր տալ կը վարձաքի՛ք: Ամեներէ ալ պարապ տեղը կ՛աշխատի՛ք: Էք և պիտի մնաք այնպէս՝ ինչպէս որ էք երբ:

Ց. Ց. ՊԱՐՈՆԵՍՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Մարդու հանդիսացած ատենդ ծիծաղէ: 2. Անոնց հետութիւնը կապկելով վեր ու տապանդառ ի՛ներսդ:

ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆԵՄՆ.—Ծնանուր Հայ երգիծաբան և հրապարակագիր: Ծնած է 1842ին, Աղբիւրնուպոլիս և երիտասարդ հասակէն սկսած է մասնակցիլ վաթսունական թուականներու լրագրական շարժումին, հրատարակելով «Թատրոն»ը, «Մեղու»ն, «Խիկար»ը, կամ մասնակցելով ուրիշ թերթերու խմբագրութեան:

Ունի բազմաթիւ գործեր, ինչպէս «Մեծապատիւ Մուրացկաններ», «Ազգային Ջոջեր», «Հոգոյն ձեռնատեսը», «Պատմ մը Պոլսոյ թաղերուն մէջ», «Պաղտասար Սպասքար», Արեւելեան ատամնաբոյժ» (վերջին երկու թատերգութիւն), եւայլն։ Բոլոր այս գործերը մեծ ընդունելութիւն գտած են մասնաւորաբար կովկասի մէջ, ուր արժանացած են երկու երեք տպագրութեան։ Պատմական միջոց մը ուսուցչութիւնը ըրած է, տումարակալութիւնը դադրեցնել. կարճատեւ գործունէութիւն մը ունեցած է ազգ. շրջանակներու մէջ, իբր երեսփոխան եւ իբր պաշտօնեայ Սպզ. Պատրիարքարանին։

---

119. ՎՇՏԻՆ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆԸ

Որ մը բանկոմի մը հիւրասրահին մէջ, պատէն կախուած վերտառութիւն մը հանդիպեցաւ աչքիս, ուր սա խօսքերը գրուած էին. — Վիշտը արտին փուշն է. այս գրուածքին վրայ եղած վիճաբանութիւնը դեռ չեմ մոռցած։ Ես այդ խօսքերը բարկէմով կը պնդէի թէ՝ անոր է այս գրուածքը, թէ պէտք է գրուի. — Վիշտը արտին ծաղիկն է։ Ընդհանուր բանկոմս վերջապէս համոզուեցաւ որ ծաղիկ կրնան վշտի փուշը ծածկել վտանգ յարուցանելու աշխատութեան ու համբերանքի շնորհիւ, թէ վիշտը պէտք է ըլայ մեր նկարագրին, մեր կերպերուն, մեր զգացումներուն համար լոյս մը, բայ-

մը, մաքրելու, վայելցնելու ու զեղեցկացնելու համար. մեր հոգին, ինչպէս ոսկին կամ մետաղը ոսկերչին քուրայն կամ հալոցին մէջ: Վեհ ու ամեհի հոգիներն են որ թէեւ տառապանքի ու վշտի բոցին մէջ կ'ելլան, կ'ալլին, կը գալարուին՝ բայց չեն մոխրանար, չեն վըճանար. ընդհակառակը՝ ա՛լ աւելի զեղեցիկ, ա՛լ աւելի հրապուրիչ ու պայծառ երեւան կուգան կեանքի թատերակիին վրայ: Ինչպէս որ երկնից վիրաւոր հոգին լըսայնի վշտի կրակէ տառապանքին մէջ, մաքրութեան արցունքի գետերուն մէջ, իր ձիւնասպիտակ տպաւորիչներ:

Վիշտը չի կրնար տրտմին միտքը ելլալ, որքան ալ որ ան իր տառջին թատրին մէջ այնպէս երեւայ կամ կարծուի:

Որովհետեւ պատմութիւնն է որ մարդկութեան արիւնոտ տաճարին մէջ տեղ մը ունի. չէ՞ մի որ անոնք միայն, որոնք վշտի չափին են հասնիր մահուան պատանքէն տակ, և տալա պատմուճանը անմահութեան[1]:

Սիրելի ու պաշտելի չէ՞ եղած արուեստ համար՝ յիշատակը ու անունը անոնց որոնց աչքին մէջ արցունք կար իր ու լայտնելու համար, արուին մէջ գութ ու կարեկցութիւն՝ վշտացեալներու հանդէպ, և որոնք տառապեալներու կարօտանին կը պատկանին այս աշխարհին մէջ: Ինչ բան է որ քանի երկար դարերէ ի վեր միլիոնաւոր հոգիներու երկրպագութեան և պաշտելիութեան առարկայ է դարձուցեր Նապոլէոնին, եթէ ոչ անոր Գեթսեմանիի պարտէզին վիշտը, մարդկութեան սիրոյն համար կրած հոգեկան տրտմութիւնը, ու Golgothայի իր խաչելութեան կեանքը: Վիշտն էր որ զեղեցկացուց զինքը, խորհրդաւորեց և անմոռանալութեան կեանքն էր որ տուաւ զինքը:

Վշտին մէջ՝ ա՛լ աւելի մեծ է մարդ քան հաճոյքի կամ ուրախութեան. տառապանքի ու կսկիծներու կեան-

քէն է որ կը ծնի ամէնէն վսեմ, ամէնէն բարձր կեանքը։ Անձնասպանները արդարեւ կեանքի կռիւին դասալիքներն են, հոգիի մեծութեան դէմ մեղանչողներ։

Մարդ պէտք է արիաբար կռւէ ապրուստական հարուածներուն. ինքը պէտք է յաղթէ անոնց քան յաղթուի անոնցմէ։ Բոլոր մեծ ու կրակէ հոգիները՝ անցեր են վշտի փշոտ ճամբաներէն. վիշտն է որ իւրաքանչիւր հոգիի արժէքը, անոր կը յայտնուի մեր նկարագրին ամուսութիւնը, մեր հաստատութեան մեծութիւնը եւ ոյժը. անով է որ կը չափուին մեր բոլոր բարոյական արժանիքները։

Կը պատմուի թէ՝ ծաղիկներ կան ձիւնաթոյր հակայ բեւեռներու կողքին վրայ, որոնք փոթորիկներու եւ մրրիկներու պահուն է որ կը բացուին եւ կը բուրեն ղգիխէչ անուշահոտութեամբ մը. այսպէս, հոգիներ ու կեանքեր ալ կան՝ խաչատարչար Golgothայի բարձունքը ելած, որոնք առաւօտներու եւ վշտերու պահուն է որ կը բանան ու ցոյց կուտան արուն եւ հոգիի ամէնէն չքնաղ, ամէնէն գեղեցիկ ղպացումները, որոնք յետոյ կը կազմեն փառապսակը մեր կեանքին։

Մի՛ տակար, մի՛ դարձուր վշտէն, մի՛ մեղմեր դոյն, մի՛ դանդաղիր անկէ. ան պիտի փորձէ քեզ, պիտի արիացնէ քեզ, պիտի դեղեցկացնէ հոգիդ, ան պիտի յայտնէ ներքին բարոյական մարդուդ խոհեմութիւնն ու արժանիքը։

ՆԵՐՍԷՍ ԵՊԻՍԿ. ԴՕՆԻԷԼԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Որմիֆ վշտալից կեանքի վրայ սգացուցեր են վեհանձն առաջ եւ յետոյ անմահացեր են։

ՆԵՐՍԷՍ ԵՊԻՍԿ. ԴՕՆԻԷԼԵԱՆ. — Ծնած է 1868 Մայիս 16ին Եարբուղ գիւղը (Չէյթունի մօտ). աշակերտած է նախ Սիսի Մայ-

ռավանքի դպրոցին և 1886ին ալ Պոլսոյ Սահակեան վարժարանին (Սամաթիա), ուրկէ վկայուելով՝ Ատանայ ուսուչցուԹեան կոչուած է։ Վարդապետ ձեռնադրուած է 1890ին, Սիսի մէջ, և 1895ին երբ ՋէյԹունի ապստամբուԹեան կազմակերպիչներէն մէկը ամբաստանուելով, բանտարկուած ու յետոյ աքսորուած է Պուլիս, ուր միշտ առարկայ դարձած ոստիկանական հետապնդումներու։ Թէ՛ իր անունով և ԹէՔ «Սսական վարդապետ» ծածկանունով աշխատակցած է Պոլսական պլսեթէ ամէն Թերթի։ Իր գործերէն միայն քարոզներու հատոր մը տպուած է առանձինն, «Կեանքը աստուց հաւատքի»։ 1907ին Սիս ղրկուելով, տեսուչ կարգուած է Դպրանոցին, և ՍահմանադրուԹեան հռչակումէն վերջ առաջնորդ ընտրուած է Հաճնոյ, յետոյ կաթողիկոսական փոխանորդ Ատանայի, և օգտակար կերպով պաշտօնավարած է։ Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է 1911 Մարտ 26ին, Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոսէն։

---

121. ՀԻՒՂԸ

Դաշտի ճամբու մը վրան,
կամ ըստորտը լերան,
ուղեւորին ժամանման
լսուած հիւղն ըլլայ։
Ու զգուանքիս կանչէի
ես ճամբորդներն անժաման[1],
ու ճամբուն վրայ մեներ,

ու ծամքուն վրայ ոսկեման,
Նկարներուն դիմաւոր՝
Ձիանին ծուխն ամպէի [2]։

Ու զրգանքիս կանչէի
աղեւորներ պարտասուն,
ու քարեւի մը փոխան
հազար քարիք ես տայի։
Հազար քարիք ես տայի,
գոլը [3] կրակին ճարճատուն,
կուրծքը [4] բերրի դաշտերուն,
քոյրը միրգերն աչունի,
ու մեղր ու կաթ ու գինի...

Ու լսէի ես ցայգուն [5],
քուլը կրակին ճարճատուն,
երգն Իրիկուան եկաւին.
ու Ղամբէի ես ցայգուն
երամներով պատարուն
ինձ՝ Իրիկուան եկաւին։
Ու լսէի ես այգուն,
պտուղներ ու տրոխուն
գովքն Իրիկուան եկաւին։

Ու ձիւնանկն ալ համբուն,
Ղրաւխրակ գլուխն,
կանդնէի քուլը ճամբուն.
ու ձիւնապատ հէք մարդուն
ես հայրօրէն, յայնպատոյ
երկու թեւերս պարզէի.
Մի՛շտ քաղցրակին, նեխծացած
Ղրաւէ՛ն ես ըլլայի։

Ա՜հ, ըլայլ՛, ըլայլ՛,
դաշտի ճամբու մը վըրան,
կամ ըստորտը լերան,
ուղեւորին ժամանման
բսպասող հի՛ւղն ըլայլ։

ՄԻՍԱԿ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — *1. Ուշ ննացած։ 2. (փոխաբերաբար) Տմոռկ վառարանս տրամադրի։ 3. Ջերմութիւնը։ 4. Հունձքը, բերքը։ 5.* **Ցայգ** *(= միւնչեւ այգ) գիշերուան աւարտոյ տեւողութիւնը։*

ՄԻՍԱԿ ՄԵԾԱՐԵՆՑ.—Թրքահայ տաղանդաւոր բանաստեղծ, Դուբեանին պէս մատաղ ու շատ խոստմնալից տարիքի մը մէջ զոհուած Թոքաթլեանն ծնած է 1885ին Բինկեան, աշակերտած է Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին, ուսանողութեան շրջանէն աշխատակցելով Պոլսոյ օրաթերթերուն և պարբերականներուն։ Իր բանաստեղծութիւնները մեծ մասամբ ամփոփուած են երկու հատորներու մէջ, «Ծիածան» և «Նոր տաղեր»։ Ունի նաեւ արձակ բանաստեղծութիւններ զանազան թերթերու մէջ։ Մեռած է 1908ին, չարչարապին հոդեվարքէ մը վերջ։

121. ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Օգոստոսի տաք օրերէն մէկն էր։ Մայրս վերջին անգամ գրկեց զիս, համբուրեց և ըսաւ.

—Երթաս բարո՛վ...

Հայրս չհամբուրեց զիս: Այլ լուռ և կամակոր մարդը երբեք իր սէրը չէր արտայայտեր սովորական դուրս դուրանքով: Բայց նայելով անոր մատղ և հոժար դէմքին, ես զգայի թէ սրբուն խոր է անոր վիշտը: Կեանքի դաժանութիւնը սոխեր էր զինքը ընելու իր միակ մանչ զաւկին ձեռքէն և ձգելու անյայտութեան, պանդխտութեան ծովը:

Ես կ'երթայի արհեստականի[1] քաղաք մը ուր կը ձգտէին ամէն: Այնտեղ մարդկային աշխատանքը նոր նոր սխեր էր գնահատել երբեք նախկին չափերի սրբանք, և հարատևորել: Ես կ'երթայի ոչ թէ բախտ փնտռելու, այլ կորր մը հաց մօտ ու քրքերուս համար: Հօրս անակնկալ մահուանէն ետք վերցուցեր էր թանկագին դրգռելու վրայէն ու նետեր էր չոր փախիճի վրայ[2]:

Սրտամբ մօրս խոստացա գրկէն, որպէսզի երեսս վրայէն անոր չկտրէ արցունքի կաթիլները և կուռք ընտրայ: Կատարեցի իր սիրտը յարմարցնելով բարձրացայ երկայն մարդուկը և ուրախ: Նոյն միջոցին ձին չարժեցաւ, յետոյ մեռա երկու ձիերը անոր հետևեցան: Կառքը ճռռաց, և սեռնկ գարնան մը արձակեց ու կարծես թէ մեծ սուն մը կը փչէր:

Բաւական հեռացեր էինք, բայց ծուռ ու ևս կանգնած էին մեռնողի տեղը: Մարդ չարտասուեր կը հեկեկար: Հայրս, սակայն յոյն թևերուն տակէն իր երկար ձեռքերը դէպի երկինք բարձրացուց և խնդրեց ձգեց կոլքերն ի վար: Արդեօք իմ ճանապարհս կ'օրհնէր թէ բախտը կ'անիծէր: Ես չարտասուեր ևս կը նայէի: Կառքը իր ետևէն կը բարձրացնէր բարակ վիշտ, որ կ'սակեղծուէր մայր մտնող արեգակին դեղնագոյն ճառագայթներով:

Երբ հօրս վախճանին[3] աւր ծայրը անցնում էր ալ ամեցօծ վոչխին մէջ, անասելի ախորժանն մը զին պաշարեց: Հրաժեշտի խոսնալն ակնարկ մը ձգելի իւր ծնողաւորին վրայ: Ա.ցեռեր աղաչեր էի իւր անհոգ մանկութիւնս և վաղամեռ առաքինութեամբ լեցուն պատանեկութիւնս:

Թշնամւոյ և ամեցի պատճառի քաղաք: Վերջին զարհուրելի կրկրտումդ այնուհետև քու քարի վրայ չէր մնալ, բայց գարձեալ պետիկի էր ան արուարեստ, ինչպես պետիկի է պետիկանին, նոյնիսկ ցնցոտիներու մէջ:

Անդ վրաստանեայք անվեհեր բարեմիտ, իրարամերժութեամբ և ծիծաղելոյ մէջէն կը նային ինչպէս մէջտեղան հարուստ պետաստան: Անդ իրարուսած առանցքան կանգուն պատերը անդ անդ կը նմանէին հոյակապ աւերակներու, որոց մէջ կորնթեան առաքինութեան հետքեր պատռած էին:

Ամէն բան պղտոած էր մարդ մանուկ արեւին հարուստ ճառագայթներով: Հետևէն բուերու իրիկնային զանգակները ձայնը: Ինձի այնպէս թուեցաւ թէ այդ ձայնը կարգով կարուսած երկինքէն, իբր հրեշտակներ երգեհոն. այնքան ախորժալուր էր անիկա:

Լռեցին զանգակները. արեգակը մարը մտաւ, բնութիւնը և պաչտեր վրայէն հանգիստով իր ամենքին շղարշը:

Մնաս բարով, Թամկաբին ծնողավայր: Երեսունը հինդ տարի է քեզ չեմ տեսեր, և, ո՞վ գիտէ, այժ կ'ուզեմ արեւօք տեսնել քու թշուառութիւնդ:

Կարելի մէկ անկիւնը լծկտելով, ոչխարացոյց գասկ պրպտելու: Բայց ի գէր. չտեսայ իմ գառն հեծկլտանքս մարդու անիւներու ետև գրկելիներն և կառապանին աղի տեղացիներուն:

Ա՛խ, զանգակներս այդ վերջին ղօղանջիւնը, արեւգակին այդ վերջին շողերուն հետ. կարծես իմ էութենէս անջատուելու թանկագին կտոր մը, ինկաւ ապագայի անցեալութեան մէջ ու մեռաւ:

Մարդուն համար այլեւս երջանկութիւն չկայ այն օրէն՝ երբ ծնողներս հոգեստարութենէն կը քաժնուի: Ինչ փոյթ որ հիմայ ես ազատ էի, ինքնակա՛մ...: Իմ դէմս կանդնած էր անյայտ ճակատագիրը:

Աչքս ընկերուս մէջէն անգամ մըն ալ նայեցայ դէպի ետ: Մութը արդէն տարածուեր էր քաղքին վրայ:

ԵՒՐՎԱՆԶԱԴԻ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Ճարտարուեստով զբաղող: 2. Հարուստ վիճակի տոհմատոհմական ծոցը ընտած էր: 3. Գիխարկը:

ՇԻՐՎԱՆԶԱԴԻ (Ալեքսանդր Մովսէսեան).—Ռուսահայ նշանաւոր վիպասան և թատերագիր: Ծնած է Շամախիի մէջ, 1858ին, և միջոց մը գանազան գործերով զբաղելէ վերջ ինքզինքը նուիրած է գրականութեան, նախ թղթակցելով ռուս և հայ թերթերու, յետոյ հրատարակելով պատմուածքներու շարք մը որ շուտով գեղեցիկ հաւաքած մը բերած է իրեն: Ունի բազմաթիւ վէպեր և վիպակներ, ինչպէս «Արսէն Դիմաքսեան», «Նամուս», «Քաօս», «Յաւապարը», «Արտիստը», «Արամբին», և այլն, և Հայոց ժամանակակից լաւագոյն թատերագիրը նկատուած է կարգ մը նշանաւոր թատերգութիւններով, ինչպէս «Պատուի համար», «Եւգինէ», «Արմենուհի», «Կործանուածը», և այլն: Իր գործերէն մէկ քանին թարգմանուած են եւրոպական լեզուներու: 1911ին, Թիֆլիսի մէջ մեծ հանդէսով տօնուեցաւ իր գրական գոր-

ծունէութեան յօբելեանը, և այդ առթիւ խումբ մը թրքահայ գրողներ իր կեանքին ու գործին նուիրուած մեծարանքի ատուար հատոր մը հրատարակեցին Պոլսոյ մէջ։ Շիրվանզատէ կը մնանակ-ցի նաև Թիֆլիսի «Հոլիզոն» օրաթերթին և «Հանկեր» մանկական ամսագրին խմբագրութեան։ Բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ նուիրուած են իրեն, թէ՛ Ռուսահայոց և թէ Թրքահայոց մէջ։

122. ԿՈՐՈՍ

Կը կանչէ նորէն, կանչէ անդադար
Այն չքնաղ երկրին կարօտը անքուն,
Ու թեւերն անոր վրտած սիրտքար
Կը թըռչի հոգիս, թռչի դէպի տուն։
Այնտեղ՝ հայրենի օճախին առաջ
Վաղուց կարօտով լինձի կը սպասեն,
Ու ձմրան երկար գիշերը նըստած
Ծոյլ Լօռւի հին հին քաղցրէն։

Էյ հին ծանօթներ, էյ կանանչ սարեր,
Անո ձեզ տեսայ ու միտքըս ինկան,
Առաջըս եկան երջանիկ օրեր,
Սիրելի դէմքեր որ հիմայ չը կան։
Անցե՛ր են ինչպէս ծաղիկներ պէս պէս
Որ անցած գարնան կայլին ձեր լանջին,
Անցե՛ր՝ ձեր գլխու հերուան ձիւնին պէս,
Բայց եկեր եմ ես անոնց կարօտին։

Ողջո՛յն ձեզ, կեանքիս անդրանիկ յուշեր,
Որքացած հոգիս արդ կ՝ողջունէ ձեզ,
Թռչի՛ կարօտով, փնտռէ ձոր ու լեռ,

Դիւթական ձայնով կը կանչէ հանդէս։
Դո՛ւրս եկէք դարձեալ չիրմէն, խաւարէն,
Դո՛ւրս եկէք տեսնեմ, չօշափեմ, լսեմ.
Կեանքով չընչեցէ՛ք, ապրեցէ՛ք նորէն,
Լեցուցէք պուէտին հաճոյքը վսեմ...

ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ. — Ռուսահայ դիւցազներգակ բանաստեղծ, մեր լաւագոյն վարպետը այդ սեռին մէջ, կազմուած մանուկ հորաքոյր ուուս դիւցազներգակ քերթողներու, ինչպէս Լերմոնթովի և ալն., ազդեցութեամբ։ Մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ Կովկասի մէջ, ուր կը խմբագրէ նաև «Հորիզոն» օրաթերթը։ Ինք մանուկանդ արուեստի շունչ մը բերած է ռուսահայ բանաստեղծութեան, այնքան տկար այդ տեսակէտով։ Յովհ. Թումանեան ծնած է 1869ին, Լօռիի Դսեղ գիւղը, և պատանի հասակէն սկսած է գրել։ Բանաստեղծութիւնները մեծ մասամբ ամփոփուած են ընդարձակ հատորի մը մէջ։ Ունի բազմաթիւ թարգմանութիւններ և մանկական մատենաշարքեր։ Նպաստութեան նուիրուած ոչ նուազ բազմաթիւ հատորներ։ Ինք ալ հիմնադիրներէն մէկն է Թիֆլիսի «Հասկեր» մանկական ամսագրին, և աշխատակցութեան շատ մեծ բաժին մը ունեցած է «Հայ գրողներ»ու երկու հատորներուն հրատարակութեան մէջ։ Իր տաղանդին հմայքով ռուսահայ կին մը, Տիկին Մելիք-Հայկազեան, 600 րուբլիի ցմահ տարեթոշակ մը նուիրած է իրեն, անօրինակ նուէր հայ գրականութեան համար։

Լօռի. — Պօրչալու (Կովկաս) գաւառին վիճակներէն մէկը, 66

գիւղով։ Մեծ դեր խաղացած է պատմութեան մէջ, մասնաւորաբար իր բերդով, որուն տեղ հիմայ աննշան գիւղ մը միայն կը գըտնուի, 25 տունով։ Լօռի շատ տէրեր ունեցած է. պարսիկները տիրած են անոր, յետոյ վրացիք, որոնք անոր վարչութիւնը յանձնած են երևանաբազուկ տոհմին։ Աւելի ետքը թոթխարները տիրած են Լօռիի, բայց վրացիք նորէն ետ առած են։ Ժ. դարուն վերջերը հնդկաբնակ Շամիր անուն հայ մը Լօռին գնած է վրացիներէն, բայց չէ յաջողած զայն վերականգնել Լօռի, ուսւսական իշխանութեան տակ իյնալէ առաջ, միջոց մը գրաւուած է նաև թուրքերէն։

---

123. ԿԻՆ ՄԸ

Քանդերտլ գարու առաջին տարուան մէջ խակ, Պոլոյ հայ կղերականը զժգոհութիւնը յայտնած կառավարութեան դէմ։ Ամէն անգամ որ տիքը կ'ունենամ տալ մը նշանակելու Տիկին Մատակեանի յաւատակին, խնդրած կը զգամ հոգիս, խորհելով թէ հատուցում կեանքի մը պատահելիքը չէ որ կը նորոգեմ մտքիս մէջ։

Աչքս առջեւ ունիմ տակաւին իր նիհար ու դիւրագրգիռ դէմքը, գոյգ մը սեւ ու կրակոտ աչքերով։ Իր գանգրոտ մազերուն պարզեական յարդարումը, առանց սեմեւեմի։ Իր միօրինակ հագուելու ձեւը, որ աչքառու ու ժամանակին յարգը դիտցող կնոջ մը յատկանիշը կու տար իրեն։

Տիկին Մատակեան յոգնիլ դիտցող կին չէր։ առանց դրամի, խակ իր աչքոյին և գործունէութեան վառեցով է որ հաստատուց մանկտարտէզի դրութիւնը առաջին անգամ Պոլոյ մէջ։ Ինք էր մանկավարժուհիներ հայցնող կիրակնօրեայ Դասընթացքը հաստատողը։ Ինքն

էր ամէնէն առաջ ձեռնարկողը Բերայի Աղբատախնամին և հաստատողը Բերայի Դարմանատան, որ մինչեւ այսօր կարեւոր և օգտակար ծառայութիւն մը կը մատուցանէ Պոլսոյ բոլոր աղքատհիւանդներուն: Եւ յետոյ՝ ինքն էր որ հիւանդասպասուհիներ հասցնելու գործին ձեռնարկեց:

Ո՛չ միայն յոգնիլ, այլ և վհատիլ չգիտցաւ իր կեանքին մէջ, չարունակ բարձրանալու ճիգեր ըրաւ: Երբ առաջին անգամ Պոլիս մտաւ, իր անդրանիկ ձեռնարկութիւնը եղաւ մանկապարտէզի հարցը. եթէ չեմ սխալիր՝ յարմարագոյն վայր ներկայացաւ այն առեն Գասըքէօյի հանդարտ ու խաղաղիկ միջնորտը, ուր քարեկեցիկ ընտանիքներ նիւթապէս և բարոյապէս կրնային քաջալերել գինքը: Գրագէտ կին մը չէր Տիկին Մատակեան, սակայն մեծապէս կ'ախորժէր գրական ընկերութենէ: Այն առեն Գասըքէօյ, որ մանաւորապէս համակրելի գրագէտներու որդանը եղած էր Տէմիրճիպաշեանով, Կամառրականը, Զօհրապը, և այլն, չաքաքական երեկոյթներ կ'ունենային իր տան մէջ, ուր կը վիճէին, կը խօսէին ամէն գրական ու կրթական հարցերու մասին: Տիկին Մատակեան, չափազանց զգայուն և անճնասէր, եթէ իր տունէ զգացումներուն հակառակ քան մը տեսնէր, չատ կը յուզուէր ու բուռն կերպով

ԳԱՅԻԱՆԷ ՄԱՏԱԿԵԱՆ

թիւնը եղաւ մանկապարտէզի հարցը. եթէ չեմ սխալիր՝ յարմարագոյն վայր ներկայացաւ այն առեն Գասըքէօյի հանդարտ ու խաղաղիկ միջնորտը, ուր քարեկեցիկ ընտանիքներ նիւթապէս և բարոյապէս կրնային քաջալերել գինքը: Գրագէտ կին մը չէր Տիկին Մատակեան, սակայն մեծապէս կ'ախորժէր գրական ընկերութենէ: Այն առեն Գասըքէօյ, որ մանաւորապէս համակրելի գրագէտներու որդանը եղած էր Տէմիրճիպաշեանով, Կամառրականը, Զօհրապը, և այլն, չաքաքական երեկոյթներ կ'ունենային իր տան մէջ, ուր կը վիճէին, կը խօսէին ամէն գրական ու կրթական հարցերու մասին: Տիկին Մատակեան, չափազանց զգայուն և անճնասէր, եթէ իր տունէ զգացումներուն հակառակ քան մը տեսնէր, չատ կը յուզուէր ու բուռն կերպով

կը յայտնէր այդ յուզումը. սարի համար էր որ նախապէս իրեն այնչափ համակիր եղողներ վերջէն հակակրութեամբ կը խօսէին իր վրայ:

*
* *

Գաղթէօյը ձգելէն վերջ բաւական տարիներ չը տեսայ վինքը: Օր մը Բերայի Շիտակ ճամբան հանդիպեցայ իրեն. բան մը փոխած չէր հագուելու ձեւէն. իրեն համար նորաձեւութիւն չկար. միշտ նոյն պարզաբէր զգեստաւորութիւնը հագուստի մասին. իր սեւ գանգուր մազերուն մէջ սպիտակ մկիկը չաւելցեր էին. յոգնած ու ծերացած դաժոյ դէմքը, բայց քնաւ չէր մտած աչքերուն աչխոյժը: Բանից ձևրքէս այդ օրը, Աղբատախնամի չէնքէն նեղս տարած վրս, ու մանրամասնաբար ցոյց տուած ինձի Դարմանատունը, բացատրեց անոր նպատակը, խօսեցաւ բժիշկներու անձնուէր գործունէութեան վրայ, դարմանատան դեղերու պատրաստութեան եղանակին վրայ, և քանի մէկ անգամ իր ձեռքով կ'ընէր, իր ձեռքով կը լուար վիրաբուժական գործիքները, որպէս զի ուժան ըլլայ, մեծ ծախք չցոյտի և աղքատները չը զրկուին իրենց իրաւունքէն: «Ամէն օր կը կարդամ, կը տրվիմ ու կը տրվեցնեմ», ըսաւ: Կը հաւատանի ինձի թէ Բերայի ամէնէն մեծ և հեռաւոր աղքատին մեծութեան մէջ վիրաբուժական գործողութեանց տեղի կ'աւելցեր անձնուէր բժիշկներու, իր ձեռքով հոգալով անմիջական իրամաքները: Ինք ալ, ինչպէս որբացեալ Սրբուհի մայրապետը, չատ կը սիրէր տղաքը, հիւանդները և աղքատները, անոնց սիրոյն գոհունեայ լինքը:

Ինձի այնչափ եռանդով խօսելէն, Դարմանատան պահպանութեան մէջ պահուած ուշեր, մեր կարդին ցոյց տալէն վերջ, որուն վիրաբուժական յարդ գործողութիւններու արդիւնքն էին, անհնապէս չանթահարուե-

ցայ երկու ամիս ետքը, երբ իր մահուան դոյժը առի։ Սիրտը ակար զուած էին, և ուս մը գոյացած էր ուղեղին մէջ։ Բայց ինք որ երկու ամիս առաջ, մանկամարդ աղջկան մը պէս վեր վազած էր Դարմանատան աստիճանները, խօսած էր հիւանդներու, ախտերու, վէրքերու վրայ, ինչպէս բան մը չէր ըսած ինծի իր հիւանդութենան մասին, և ընդհակառակը, միշտ նոր ծրագիրներու խօսքը ըրած էր։

Ազգը, յուրա յատկութեամբ մը, թերեւս սկզբած է մոռնալ իսկ անոր գոյութեան տեղը. սակայն Տիկին Մատակեան բնաւ մոռցուելիք կին մը չէ. մանաւանդ որ յոյզերը չունեցաւ տակաւին, զոնէ մօտաւորապէս իր գործունէութիւնը յիշեցնող։

ՁԱՐՈՒՀԻ ԳԱԼԷՄԿԵԱՐԵԱՆ

ՏԻԿԻՆ ՁԱՐՈՒՀԻ ԳԱԼԷՄԿԵԱՐԵԱՆ.—Թրքահայ բանաստեղծ և հրապարակագիր, ծանօթ նաև «Գ. Զարուհի» և «Եւտերպէ» ծածկանուններով։ Իր ուսումը ստացած է Օրթագիւղի Հայկական կրթարանը, և հազիւ դպրոցական շրջանը աւարտած, հրատարակած է բանաստեղծութեանց երկու հատորներ։ 1896էն ի վեր անընդհատ կ'աշխատակցի Պոլսոյ Մասիսին, արձակ և ոտանաւոր գրուածքներով։ Միևնոյն ժամանակ ջերմապէս կ'աջակցի կրթական-բարեսիրական ձեռնարկներու և ընկերութեանց։ Գրեթէ հոգին է Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութեան, և ինք մանաւանդ ամէնէն աւելի կ'աշխատի կրթական այդ բազմօգուտ կազմակերպութեան բարիքը միշտ աւելի ընդարձակ սահմանի մը մէջ ծաւալելու։

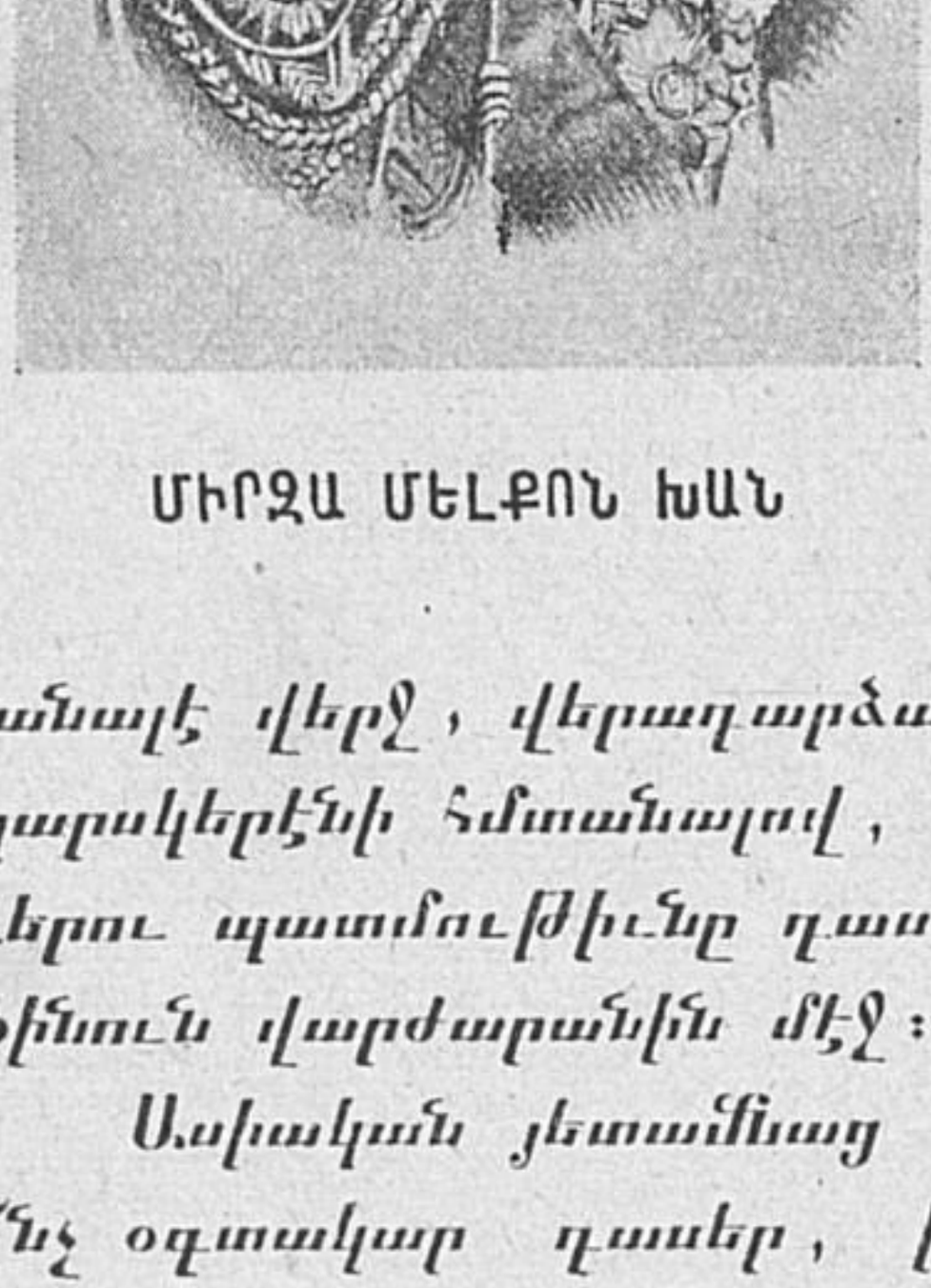
ՍՐԲՈՒՀԻ ՄԱՅՐԱՊԵՏ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ. — Հիմնադիր Խասփիւղի Գալֆայեան աղջկանց որբանոցին Ծնած է 1822 փետր. 17ին, Գարթալ, 1840ին դարձած է մայրապետ, 18 տարեկան հասակին մէջ, և տասը տարի վերջ Խասփիւղի մէջ բացած է արհեստանոց մը՝ երկաթ աղքատ տղոց համար։ 1858ին շրջած է Եւրոպա և 1866 ին կատարած է հիմնարկութիւնը Խասփիւղի արդի որբանոցին, ուր ան յաջողած է պետական նըպաստ յատկացնել։ Սրբուհի մայրապետ մեռած է 1889 յունիս 4ին և թաղուած է որբանոցին մատուռին մէջ։ Իր մեռնելէն երկու տարի վերջ կատարուած է 25ամեայ յոբելեանը իր հիմնած բարեսիրական հաստատութեան։

---

124. ՄԵԼՔՕՆ ԽԱՆ

Հայ Թուրքիոյ, հայ Ռուսաստանի, հայ Պարսկաց մէջ, Հայ ազգը միշտ մեծամեծ մարդիկ ապրեցուած է տիրող տէրութեան, և այդ մարդիկը յաճախ վճռական դեր խաղացած են նոյն տէրութեանց ամէնէն ճգնաժամային րոպէներուն մէջ։ Պէգճեաններ, Միրզայեաններ, Թուրքիոյ մէջ, Լօրիս Մէլիքօֆներ Ռուսիոյ մէջ, իրենց տաղանդով, իրենց արժանիքներով ու ջարդայմամբ չատ հեղ նոյն իսկ տէրութեան վրկիչ դարձեր են, ներքին կամ արտաքին վտանգներ վանելով։ Եւ այդ մարդիկը, իրենց ծառայած երկրին օգտակար դառնալով ո՛չ թէ միայն անձնապէս նպաստաւորուեր են, այլ իրենց

ՄԻՐԶԱ ՄԵԼՔՈՆ ԽԱՆ

ընտիր զանազան դիւրութեանց և առանձնաշնորհմանց տէրացեր է նաև իրենց Ազգը: Եզեանց, իր հոյակապ պրքերուն մէջ կը պատմէ թէ Մեծն Պետրոս Կայսրը, մէկ քանի հայ ականաւոր անձնաւորութեանց արժանիքը գնահատելու առիթը ունեցած ըլլալով, ինչպէ՛ս իր համակրանքով չչափազանց Հայերը: Այդպէս եղած է նաև Թուրքիոյ ու Պարսկաստանի մէջ:

Այդ տեսակ հայ մըն էր Միրզա Մելքոն խան:

Նոր Ջուղա ծնած այս պարսկահայը որ իր հօրմէն՝ Յակոբ խանէն ժառանգած էր խանութեան տիտղոսը, իր ուսումը աւարտած է բարիզի Մուրատ Ռաֆայէլեան վարժարանը: Բաւական հիմնական զարգացման մը տիրանալէ վերջ, վերադարձած է Թէհրան, և մէկ կողմէ պարակերէնի համառանալով, միւս կողմէ եւրոպական գրերու պատմութիւնը դասախօսած է Թէհրանի Տարուլֆիւնուն վարժարանին մէջ:

Ասիական յետամնաց ժողովուրդի մը զաւակները ինչ օգտակար դասեր, ինչ թելադրիչ դաղափարներ չեն կրնար քաղել այդ ասպնձան ճոխ պատմութենէ մը: Իրենք աս առաւելութիւնն ալ ունէին որ իրենց դասախօսը ճշմարտապէս ազատամիտ, քաղաքակրթութեան քարիքներուն հաղորդուած, և այդ քարիքները իր ծընողավայրը եղող երկրին մէջ տարածելու հետամուտ

ՋՕՐԱՎԱՐ ԼՕՐԻՍ ՄԷԼԻՔՕՖ

ՄԱՆՈՒԿ ՊԷՅ ՄԻՐԶԱԵԱՆ

անձ մըն էր, խանդավառ տոգորուած բարեկարգին տրամադրութեամբ, եւ արի՝ իր ամբիտեան հանգրուանները մինչեւ գնալ տարածելու, պարտադիր դարձնելու համար:

Մելքոն խան իր չորքը հաստատած է երեւան Վարդանեանց, դառնալ ընտրուած է բեմադրական յաւակնոտ կանոն դաղափարներուն, հակուցուած է անոնց մէջ ոգեւորելու ինչպէս կը յամենայնի ոգին մը յաղթանակող դարձնելու համար, մէկ պարտադրական բարքերուն եւ այլեւս անհաղորդ մարդկային մշտական բառերուն միտքը կը պարտադրեն: Այդ կերպով, Վարդանանցի մէջ երեւան եկած է զօրաւոր ընկերութիւն մը, որուն անդամակցելը կրնան պատիւ սեպել նոյն ինքն Նաթալեանն Շահ:

Տգիտութեան դէմ ըմբռնուած այս պայքարը, Մելքոն խան չարունակած է նաեւ կարգ մը երգիծական

ԱՐԹԻՆ ԱՄԻՐԱ ՊԷՋՃԵԱՆ

նար առնմանադրութեան բարիքներին:

Մելքոն խան գրած է անհամար պարակներին գործեր և հասցուցած է բազմաթիւ աշխատներ: Պարսիկ կառավարութիւնը շատ փափուկ դէպքերու պաշտօններ վստահած է իրեն, ինչպէս 1878ին՝ Պէրլինի վեհաժողովին պարսկական արտասովոր պատուիրակի պաշտօնը, Լոնտոնի, Պէրլինի

պրուսաց քներում, և մասնաւորապէս իր Գանովեց թերթով, որ շատ մեծ ազդեցութիւն գործած է Պարսկաստանի երկարաձգութեան վրայ, և հիմերը դրած է այն ազատական չարժումին որ կէ պիտի ծագէր պարսկական յեղափոխութիւնը: Նոյն իսկ Պարսիկները կը խոստովանին այսօր թէ առանց Մ՛ելքոն Խանի, Պարսկաստան երկար աւեն դրկուած պիտի մը-

ՄԵԾՆ ՊԵՏՐՈՍ

և Հռոմի դեսպանութեան պաշտօնները, զոր Մելքոն խան միշտ արժանեօք վարած է: Ինք առաջին քրիստոնեան է որ Պարսկաստանի մէջ ընդունած է Միրզա (իշխան) տիտղոսը: Մեծապէս օգտակար դարձած է նաև իր աղգակիցներուն, պարսկական արքունիքին համակրութիւնը հրաւիրելով անոնց վրայ:

Հակառակ այդ նշանաւոր ծառայութեանց, Մելքոն խան, քաղաքական հակառակորդներու մեքենայութեանց պատճառաւ, միշտ մը չնորհալուկ եղած և ապրած է Պոլիս, բայց վերջէն, պարսկ կառավարութիւնը զինքը նորէն պաշտօնի կոչած է, զգալով իր լուսամիտ խորհուրդներուն անհրաժեշտութիւնը երկրին բարեկեցութեան համար:

Մելքոն խան մեռած է 1908ին, Ջուխթերկայ մէջ, ուր գացած էր իր քոյրերուն տեսնելու դարմանելու: Իր մահը ճշմարիտ ազգային սուգ մը դարձած է բոլոր պարսկաստանի համար:

Ս. Ս.

ԼՕՐԻՍ ՄԷԼԻՔՕՖ. — Նշանաւոր հայ պետական մարդ և դաւանաբան՝ Ռուսիոյ մէջ: Ծնած է 1825ին, Լօռէ, ո՛չ միայն մեծ ծառայութիւններ մատուցած է իբր կառավարիչ ռուսական այլ և այլ նահանգներու, այլ մանաւանդ իբր արի ու ռազմագէտ զօրավար: Միջոց մը՝ Ռուսիոյ Ալեքսանդր Ջարը երեն թողած է երկրին կառավարութիւնը, իբր տիկտատոր. և Լօրիս Մէլիքօֆ, առիթէն օգտուելով ձեռնարկած է սահմանադրութեան մը հաստատութեան, բայց չէ կրցած երբ մը տալ իր ծրագրին, քաղաքական էնթրիկներու և հակառակութեանց պատճառաւ: Լօրիս Մէլիքօֆ մեռած է 1888 Դեկտ. 13ին, Ֆրանսայի Նիս քաղաքը:

ՊԻԶԱՆԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԻՐԱ. — Ծանօթ նաև «Գալէպ» մականունով: Թրքահայոց ամէնէն նշանաւոր դէմքերէն մէկը: Ծնած է 1771 Ապրիլ 10ին, Եէնիպաբէ, և շատ սահմանափակ կրթութիւն մը ստանալէ վերջ, 1783ին սկսած է մեռաքի վաճառականութեամբ զբաղիլ: 1802ին, Տիւզեան Յովհաննէս Զէլէպիէ

քով մասն է նաև վերակացու անոր ընդունման դործառնութեանց, մանաւորապէս մեռած մարքին վարձակալութեան։ 1819ին առանձնած է Արքունի փողերանոցին վերատեսչութեան պաշտօնը, և Մուլթան Մահմուտ Բ.ի մեռնիլ խորհրդականը դառնալով, հասած է շատ բարձր դիրքի մը։ Պէղճեան մեծ ծառայութիւններ մատուցած է ոչ միայն իր ազգին, այլ մանաւանդ Օսմ. պետութեան, զոր շատ ձգնաժամային վտանգներէ փրկելով։ Հիմնադիրն է Ս. Փրկչեան Ազգ. հիւանդանոցին, կառուցած է Պոլսոյ եկեղեցին, պատկերքարանը, Պէղճեան ուսումնարանը, ուրկէ բազմաթիւ վարժարաններ շինած ու նպաստաւորած է, և կառուցած է նաև Պոլսոյ Նպաստած է նաև հոյ դպրութեանց, տպարկել Վենետիկի Մխիթարեանց նշանաւոր «Հայկազեան բառարան»ին տպագրութեան, և տալ տալով Գէորգ Դպիրի «Պատկոհոյ Բառգիրք»ը։ Պէղճեան աշխատած է նաև բառնալու հոյ և հոյ-կաթոլիկ ազգայիններու վէճերը, և այդ պատճառաւ մէջց մը արտրուած է Պոլսէն։ Պէղճեան առաջին հայն է որ իր տունը մէջ թուրք Սուլթան մը (Մահմուտ Բ.ը) հիւրասիրելու պատուին արժանացած է։ Մեռած է 1834 յունուարին և թաղուած է Դուռ Դալըսի Սոյլ եկեղեցին բակը։

ՄԱՆՈՒԿ ՊԷՅ ՄԻՐՋԱՅԵԱՆ. — Նշանաւոր հոյ վաճառականն և պետական անձնաւորութիւն։ Ծնած է 1769ին, Թուսճուգի մէջ և մեռնիլը եղած է նոյն քաղքին կուսակալ Ալէմտար Մուսթաֆա փաշային, որ թուրքիոյ պատմութեան մէջ այնքան մեծ դեր մը պիտի խաղար բունակալ Սուլթան Մուսթաֆա Դ.ը գահընկեց ընելով և անոր տեղ Օսմ. գահը բարձրացնելով Մահմուտ Բ.ը։ Մանուկ պէյ, Եննիչէրիներու խռովութենէն և Ալէմտարի սպանութենէն վերջ հեռացած է Պոլսէն և հաստատուած է Պուքրէշ, ուր կարեւոր դեր մը խաղացած է 1812ին, Ռուսիոյ և Թուրքիոյ միջև կնքուած հաշտութեան դաշնագրին խմբագրութեանը առթիւ։ Մեռած է 1817 յունիս 21ին, Պեսարապիոյ մէջ (Ռուսաստան) ուր հաստատուած էր վերջնականապէս, մշտական աւարկոյ դառնալով Ռուսիոյ Ալեքսանդր կայսեր հաճակրանքին։

ՄԵԾՆ ՊԵՏՐՈՍ (1682-1725). — Ռուսիոյ ամէնէն նշանաւոր Ցարը։ Հիմնած է Բեզերապուրկը և իր նշխանութեան գլեթէ բովանդակ շրջանը անցուցած է պատերազմելով Շուէտի, Թուրքիոյ և Պարսկաստանի դէմ։ Ժէ դարու նշանաւոր ազգային գործիչ

մը՝ Իսրայէլ Օրիի միջոցաւ իր ուշադրութեան առարկայ դարձած է Պարսից լուծին տակ կեղեքուող Հայաստանը։ Մեծն Պետրոս եղած է հիմնադիրը այն քաղաքականութեան որ մեր դժբախտ երկրին մեծագոյն մասը ալիտի ազատէր պարսիկ լուծնակալութեան ձեռքէն։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՂԵԱՆՑ. — Ռուսահայ նշանաւոր պատմաբան և պետական անձնաւորութիւն։ Ծնած է 1835 Սեպտ. 5ին, Մոսկուայի մէջ, ուսումը առած է Լազարեան ձեմարանը, և 19 տարեկան եղած միջոցին մտած է Ռուսիոյ ներքին գործոց նախարարութեան մէջ։ Ծառայած է նաև Ռուսիոյ ուրիշ նախարարութեանց մէջ, և վարած է ուրիշ կարեւոր պաշտօններ։ 1904 Նոյեմբեր 6ին տօնուած է իր պետական ծառայութեան յիսնամեակը, և այդ առթիւ Նիքոլա Բ. Ցարը ղինքը անուանած է «իսկական գաղտնի խորհրդական»։ Եղեանց՝ Մկրտիչ Սանասարեանի կտակատարներէն մէկն էր, և իբր այդ, մինչեւ իր մահը խնամակալ եղած է Սանասարեան վարժարանին։ Ունի բազմաթիւ պատմական գործեր, ինչպէս «Հին կեանք» (ռուսերէն), «Էջմիածնի հայ կաթողիկոսներու յարաբերութիւնները Ռուս պետութեան հետ» (հայերէն և ռուսերէն), «Արդի հայագիտութեան վիճակը» (հայերէն), և այլն։ Նշանաւոր աշխատութիւն մըն է մանաւանդ Մեծն Պետրոսի և Հայոց յարաբերութեանց նուիրուած իր հայկական ռուսերէն պատմութիւնը։ Մեռած է 1905 Մայիս 31ին։

125. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎԵԱՆ

1858ին, Թիֆլիսի Ներսէսեան դպրոցի տպարանէն լոյս տեսաւ չատ նշանաւոր գիրք մը. անունն էր «Վէրք Հայաստանի, ողբ հայրենասիրի»: Հեղինակներ կան, որոնց ճակատագիրը չատ սրտառուչ է: Այդպիսի ճակատագիր ունէր նաև այս գրքին հեղինակ Խաչատուր Աբովեանը: Այն ժամանակ ուր կ'ապրէր մեր մէջ, զինքը կը ճանչնային ու կը յարգէին օտարազներ: Գերմանացի ուսումնասիրողներ Աբովեանը նկատած են իբրեւ երեւոյթ մը և իրր այդպէս նկարագրած են զայն իրենց ճանապարհորդութեան տպաւորութիւններուն մէջ: Իսկ ինչպէս կը վերաբերուէինք մենք, մեր ախոյեր ու մահը կեանքին մէջ վառուած այդ ճրագին[1] հետ: Անիկա անհնարելի կը մնար մեր մէջ: Ոչ միայն այդքանը: Մենք անոր տապրիլ չտուինք, մեր դժբախտ հասկացողութեանց համաձայն՝ անիկա խորթացած մարդ մըն էր, որովհետեւ ուսումը տարած էր Գերմանացիներու մէջ, ամուսնացեր էր Գերմանուհիի մը հետ: Միայն այն ժա-

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎԵԱՆ

մանակ երբ լոյս տեսաւ անոր «Վէրք Հայաստանի»ն, մեզ հասկցանք թէ ինչ մարդ ունեցեր ենք մեր մէջ։

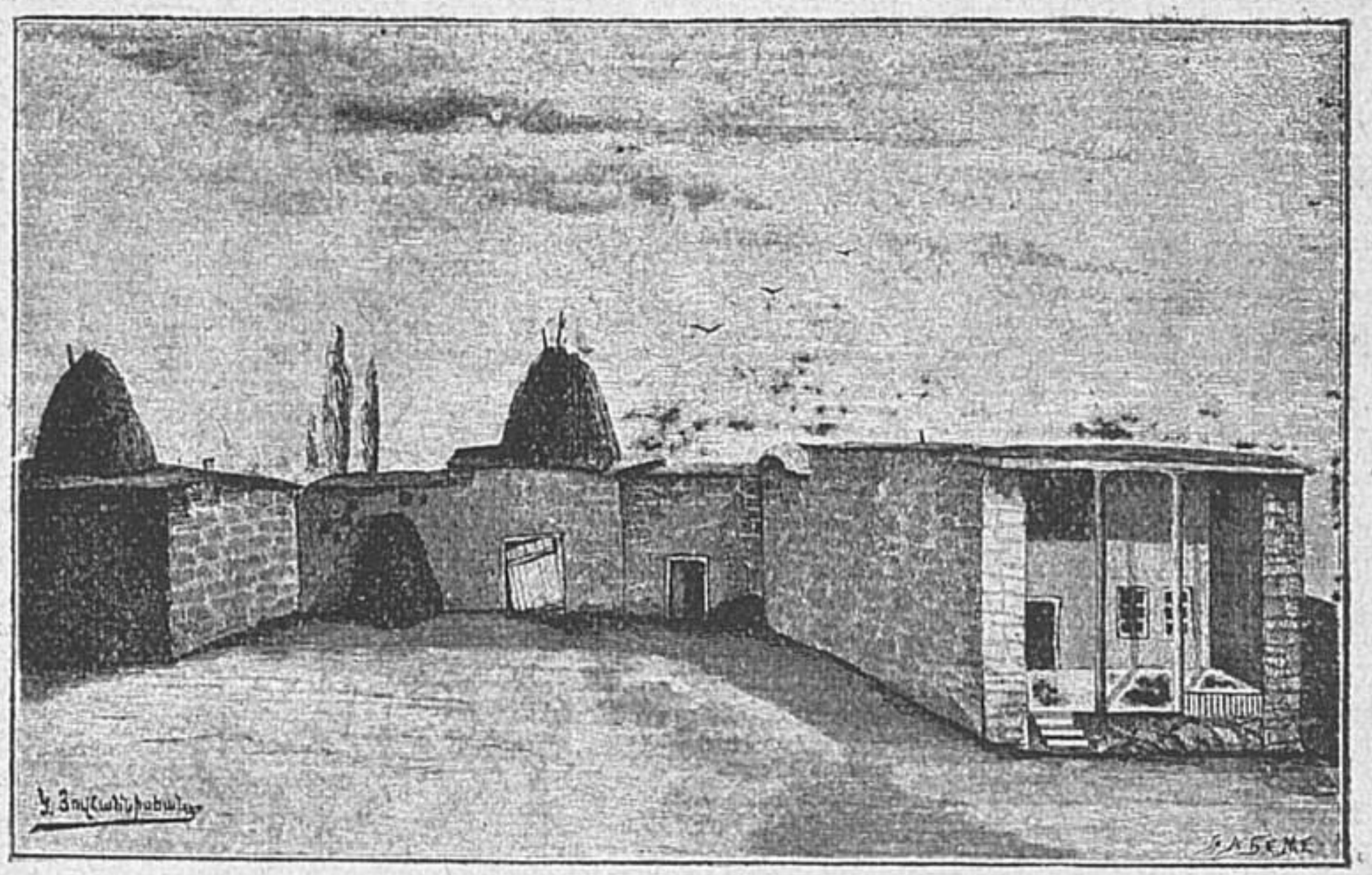
Բայց ե՞րբ լոյս տեսաւ «Վէրք Հայաստանի»ն։

Յայտնի է Արտեմեանի ողբերգական, խորհրդաւոր վախճանը։ Յայտնի է որ ան յանկարծակի անյայտացաւ 1848 Թուականին և անոր դիակն անգամ անկարելի եղաւ գտնել։ Ոչեմն անոր մահէն տասը տարի անցեր էր, երբ հայ ընթերցողին առջեւ բացուեցան անոր կրակոտ տողերը։ Կարդացին, յուզուեցան, բայց աւա՛ղ, հեղինակը չտեսաւ իր գրչին յաղթանակը, չտեսաւ թէ ինչպէս իր այնքան սիրած ազգը կը պաշտէ զինքը, իր այդ անունն անեզծապղծելիութեան համար։ Ինչպէ՛ս չզարմանալ այսպիսի ճակատագրի մը վրայ, որուն նմանը չկայ մեր նորագոյն գրականութեան մէջ։

«Վէրք Հայաստանի»ին մէջ Արտեմեան նկարագրած է այն դէպքերը որոնք տեղի ունեցան 1820ական թուականներուն, Արարատեան դաշտին մէջ, և որոնց ինք ականատես եղած էր։ Շատ բարձր չէ Արտեմեան մէջտեղ բերած նիւթը։ Արարատեան աշխարհի վրայ ծանրացած էր բռնակալութիւնը։ Ժողովուրդը գտնէր ի վեր վարժուած էր հպատակել նշանդնեցու բարբարոսութեան։ Այդ պարտաւոր ստրկութեան հետ չէր կրնար հաշտուիլ[2] Բանաքեռ գիւղի քաջ երիտասարդ Արտեմն։ Դիմադրել բռնութեան, զէնքով պաշտպանել մարդկային իրաւունքները. այս էր իր դաւանանքը։ Ան պարտաւոր էր իր անձնական նշանակութիւնը զոհելու, իր ազգակիցներուն բարօրութեան առջեւ։

Երեւանի Սէրոպը[3] գիտէր որ Բանաքեռի մէջ գեղանի Հայուհի մը կայ։ Առանց երկար բարակ մտածելու, կը հրամայէ որ գեղեցիկ աղջիկը յափշտակեն և իրեն

բերեն: Բարբարոսական լրտեսները կը գործադրեն ան-պատիժ, օր ցերեկով: Սէրոլ գիւղը ակռնառեւէ, բայց

Աբուլեանի տունը Քանաեռի մէջ

չի համարձակիր ձայն հանել: Որբ է առնուազն աղջիկը. ան միայն մայր մը ունի, և մօրը յուսակտուր աղաղակները ընդունակ են քարերը լայնելու, բայց ոչ այն ամբոխը որ հաւաքուած է գիւղին մէջ, կը տեսնէ, կը լսէ, և գիտէ, չատ լաւ գիտէ որ ատրուկին պարտականութիւնը լռելն է:

Տագնապի միջոցին առաջ կու գայ Աղաման: Ան ունի հայր, մայր, ամուսին, բայց կը մոռնայ ամէնքը, կը մոռնայ ամէն բան, և առջը կը չորացնէ, կը յարձակի կայծակի պէս և կը սպանէ Սէրտարին երկու մարդիկը: Ոռնութիւնը արիւնով կը լուացուի[4]: Բայց Աղաման այլեւս չի կրնար գիւղ մնալ: Ան կը հեռանայ, քաջերու խումբ մը կը կազմէ, և տեղէ տեղ թափառելով կը սկսի վրէժ հանել բռնակալներէն, ազատել անոնց

բարեպատեհման դռները, անակնկալ կերպով յարձակուս կը կոտրէ իր ազգին թշնամիները: Այսպէս կը շարունակէ տարիներ, մինչեւ որ կը ծագի 1826 թուականի Թուս-Պարսկական պատերազմը: Ազատ կը մնայ Թուսաց բանակը և կը վարձատրուի իր քաջութեանց համար: Երբ Թուսերը կը գրաւեն Երեւանը, Ազատի առաջին գործը կ'ըլլայ վնասուել ու գանել իր ծերունի հայրը, զոր Սերատը բանտարկել տուած էր Երեւանի բերդին մէջ: Այլուեր, հօրը կուրծքին վարած ժամանակը, զայն կը սպաննեն:

Նեմբը, ինչպէս կը սեպուի, չունենալ նորութեան մըն էր մեր գրականութեան մէջ: Առաջին անգամ էր որ մեր ժողովուրդին համար կը գրուէր հերոսական վէպ, գարուած նոյն ինքն այդ ժողովուրդին կեանքէն:

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Այդ գարգացած մարդուն հետ: 2. Չեր կրնար տանիլ, հանգիստ պիլ: 3. Պարսիկ հրամանատար: 4. Բռնութեան վրէժը յուղութիւնը կատարողներուն արիւնով կը լուծուի:

ՔԱՆԱՔԵՈՒ — Երեւանի մեծագոյ այս գիւղը մնայուն պիտի մնայ իբր ծննդավայրը Խաչատուր Աբովեանի, (ծնած է 1804ին), որուն տունը տակաւին կանգուն կը մնայ այնտեղ, իրեն պատկանող գրեթէ բոլոր առարկաներով ու կարասիներով: Թիֆլիսի «Հորիզոն» օրաթերթը Տանգամակութիւն բացած է, այնտեղ կանգնելու համար Աբովեանի արձանը: Քանաքեռ, որ բազմից աւերուած է այլազգիներու արշաւանքներուն առթիւ, ծննդավայրն է նաև մեր պատմագիրներէն Ղազարիա սարկաւագի:

126. ԱՆՑԵԱԼԸ

«Անհատները կ'անցնին, այլ ազգերը անմահ են», ըսած է անպիտոյի նշանաւոր ճարտասան մը, և քանի մը տեսակէտներով իրաւունք ունի: Արտաքին նախապատրաստութիւնները, մօտաւոր խորհուրդներ ու պատրանք հետքերէ հետէ կ'անհետանան՝ քանի' ժամանակին անիւը կը հալածէ[1], սակայն ապագան, լուսաւոր և կենսաբեր ապագայ մը, այն ազգերուն համար միայն անմեռ է, որոնք անցեալէն իրաւունքի պիտոյք են:

Եթէ նախորդ տարիներու վիշտերը որոնք փորձառութիւն կու տան, եթէ թափուած արիւնները որ հայրենիքը կը զօրացնէ, եթէ նոր օգտուէտ սկզբունքները որոնք կը վերաշինեն, եթէ գիտութիւնները որոնք կը կենդանացնեն, եթէ ազատութեան և արդարութեան սէրն ու կիրառութիւնը որոնք մարդկութեան իրաւանց հիմն ու պահպանն են[2], խլէ ու մոքէ միանգամայն ամհին, արեւին, սէնտրու չարժառիթ եղող մարութիւնները և թերութեանց չնորհիւ, այն առեն պէտք է յաւտնաբար մարդկութիւնէն:

Զարգանալ՝ մարդկային բնութեան յատուկ է. և այս զարգացման սերմերը անցեալին մէջն են: Ինչպէս որ կարելի չէ ծառին բունը արմատէն զատել առանց ծառը վտանգելու, այնպէս ալ կարելի չէ հին տարին նորէն կեանքն զատել, առանց նորը հաշմելու և անոր ներդաշնակութիւնը խանգարելու:

Որչափ ալ անցած լլայ նախորդ տարին, դարձեալ մեր բարքը, բնութիւնն ու գիտութիւնը, մէկ խօսքով՝ մեր բովանդակ էութիւնը անոր դրոշմը կը կրեն, և միայն ժամանակին կանոնաւոր գործմամբ դէպի լաւը կը

յեղաշրջումն անդգալապես։ Բայց եթէ անցեալը ուրանալը, բնութեան սրբազին մասունքը մերժելը պատմութեան և բանականութեան ներհակ դրութիւն մըն է, նոյնպէս հետքեան մէջ անշարժ կալ ճնալը յառաջդիմութեան օրէնքներուն դէմ ոճիր մըն է։

Եթէ կ'ուզենք ներկան ըմբռնել, մեկ կողմէ պէտք է որ ազգային անցեալ կեցուածքն ալ մասնակցութիւնները դատապարտենք, ու միւս կողմէ պէտք է որ հին ազգութիւնը հեղինակութեան դէմ մեր արդարացի պահանջը մեղմենք, ատ նկատելով որ երբեմն նախապատմութիւնը ազգերու ապրելու ու դատապարտելուն համար անոնց պիտոյն դառն ազգութիւնը ձեւեր կը տայ[3], որոնց բռնութենէն կը սքանչին, և գործունէութեան ու ազատութեան մէջ երկրորդ մը կ'ելլեն։

Ազգային ընկերական կեանքի ընթացքը, քիչ շատ ուսումնասիրած Հայը չի կրնար ուրանալ թէ կը հպատակութիւնները սովորութեան և թշուառութեան բաժակը մինչեւ մրուրը խմելէն ետքը[4] ազգային իրենց արբալի կացութիւնը, ու միտք լարած և ապօթելու տալ, քիչ մըն ալ մտածելու յորդորուեցան։ Այս մտածութեան պիտանքը եղաւ նախ՝ քննել իրենց առաջնորդին աստիճանն ու տեսակը, անոնց չարժառիթները փնտռել և կեաց դարմաններ գտնել։ Տեսան որ պատճառները միայն պատահական չեն, այլ բնիկ, հասկցան որ միայն իրենց քաղաքական դիրքին նկատմամբ հետեւանքը չեն, այլև վատութեան, ապիտութեան ու անշարժութեան։ Ասոնք, իրենց անհատական կարողութիւնը գործածելու արգելք եղեն։

Ժամանակ սակայն որ այդ յառաջդիմութեան գործին անհրաժեշտ են անցեալին ուսումնասիրութիւնն ու

պաղելը, և թէ դարձեալ՝ այդ գործը իմաստութեամբ վարելու համար պէտք են զարգանք և ազգին սիրով տոգորուած անհատներ: Որովհետեւ, որչափ ալ ջերմ ու բուռն ըլլայ ժողովուրդին եռանդը՝ դէպի առաջ քալելու, չի կրնար անվրդով ու ապահով հասնիլ իր նպատակին, եթէ անոր վարիչները ու զոլեալ ձիւրքերը այդ նպատակին ուղղուի և առաջնորդուի մեծ ու իմաստուն անհատներ չունենայ:

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Քանի՛ ժամեւնակը կ'անցնի: 2. Եւ զանոնք կը պահպնի, կը գոհացնէ: 3. Զանոնք դառն ադհեւնուս կը վանէ: 4. Ստրկութեան եւ թշուառութեան ամենագարհուրելի ատենները ներկայ ենթարկուելէ ետքը:

ՄԱՏԹԷՈՍ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ. — Իրմէ ըլլալ նշանաւոր դրագէտ, հրապարակագիր, ուսուցիչ և պլպ. գործիչ: Ծնած է 1830ին, Իզմիր, աշակերտած է Բարիզի Մուրատեան վարժարանին և 1850ին Պոլսոյ մէջ սկսած է ուսուցչութեամբ զբաղիլ: Մէջէն մը Աղբ. Պատրիարքարանի դիւանապետութեան կոչուելէ վերջ, վերադարձած է ծննդավայրը և այնտեղ տնօրէն կարգուած է Հռիփսիմեանց վարժարանին, միեւնոյն ատեն Տիմոթեոս Աբեղեան Մանուկ ազգերեսկանը (1871ին) որ շարունակուած է մինչեւ 1909: Մամուրեան աշխատակցած է նաև ուրիշ թերթերու, ընդհանրապէս «Շահնուր» ծածկանունով: Ունի բազմաթիւ թարգմանութիւններ, ժիւլ Վեռնի, Կէօթէի, Ալեքսանդր Տիւմա Հօր, Վոլթէռի, Էօժէն Սիւի, Ուոլթըր Սքոթի, Էն գործերէն, դասական գրքեր, մէկ քանի մանր

թատերգութիւններ, պատմական վէպ մը՝ «Ով լեռին մարդը», և իր ժողովածութիւններէն կազմուած երկու հատորներ՝ «Հայկական նամականի» և «Անգլիական նամականի»։ Մամուրեան թրքահայոց միակ գրողն է որուն գրական գործունէութեան յոբելեանը տօնուած է (1899 Հոկտ. 17)։ Մեռած է Իզմիրի մէջ, 1901 Յունուար 2ին։

---

127. ԵՐԳ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ

Բարի եղիր, ով բարեկամ իմ, բարի,
Բարեաց համար չընիր վախ,
Ազատութեան և բռնութեան մէջ արի՝
Բարին յաղթող կ'ելլայ միշտ։
Բարեաց առնուն է միշտ նեցուկ և ապահ
Ելլա՛ հանդէպ ամէնուն,
Ջի նախանձ բնաւ չարին դիմաց չե՛ր հասիր,
Բարեաց՝ այդ է յաղթութիւն։
Արդարութիւնը բարութեամբ յաղթական՝
Ազատութեան ձի՛ պատրաստ[1],
Պատի՛կ լոյսի, որուն օրէնք բնական
Արեգակն են անվախ[2]։
Եղբայրութի՛ւն, խաղաղութի՛ւն երկնային
Միշտ բարութեամբ գան աշխարհ,
Գրկանց, մարդի, զոռ մահուան խակ առաջ ուժիք
Անո՛վ կ'ելլան արհամարհ[3]։
Բարեաց չը կա՛յ պրակտիք օրէնք. ապատ է.
Չարին՝ օրէ՛նքն խակ է ահ,
Չա՛րը՝ վրէ՛ժն, ոճի՛րն ու մահ՛ն իւնք խակ է,
Բարի՛ն միայն է անմահ։

Ց. Գ. ՍՐՄԱԶԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—Ազատութեամբ կը վարձատրէ: 2. (Փոխաբերաբար) վատ: 3. Կը կորսնցնեմ իրենց նշանակութիւնը:

Յ. Գ. ՄՐՄՐԵԱՆ.—Թրքահայ յայտնի մատենագիր ծնած է 1860ին, Սվիւտաս, և աշակերտած է Խաչատուր Միսաքեանի ժամանակ մը առեւտրական ասպարէզի հետեւելէ վերջ ինքզինքը նուիրած է դրականութեան և կարճ ժամանակուան մէջ տիրացած է արդար համբաւի մը: Մրմրեան մեր լաւագոյն դրաբարագէտներէն մէկն է: Աշակած է գլխաւորաբար պատմական և հնաստասիրական սեռերը, հայ դրականութեան պարզեւելով բազմաթիւ գործեր, ինչպէս «Հին Օրեր», «Թրքահայոց մեծատուններ», «Պուէտ Խաչատուր Միսաքեան», «Տէրոյենց» (պատկուած Իզմիրեանց մրցանակով), «Ալէքսիա յերուսաղէմ», «Թրքահայոց հին վաճառականութիւնը և վաճառականք», «Պատմութիւն Հայ Գրականութեան մինչև Զ. Դար», եայլն, եայլն: Ունի նաև թարգմանութիւններ, Սբէնսէրի «Կենցաղ կամ Դատախազութիւն»ը, Գարլայլի «Իսլամութեան մարգարէ»ն, իբսէնի թէնէն հատուածներ, եայլն: Ծանօթ է նաև «Ալումիտ», «Խաչքնար» և ուրիշ ծածկանուններով:

---

128. ՀԱԶԱՐԱԹՈՂ

Հազարամեայ արտասանութիւնը նոր կը սկսէր: Հազարաթո՛ղ, ինչ խորհրդաւոր անուն, ինչ տօնիկ[1] բառ լեռնականի մը վիհականին: Տան բախտի և ու-

նեւորութեան, ոչ օձախի: Էին նահապետական ժամանակները այս հանդէսը կը կատարուէր այն ամէն վտառատարհներուն, երբոր գիւղի ո՛և է համքայի[2] մը ոչխարներուն թիւը հազարի կը հասնէր: Հազարն ալ խորհրդաւոր թիւ մըն էր ոամիկին համար: Կ՛ըսէին թէ՝ հազար գլուխ ոչխար ունեցողի ճակտին վրայ Աստուծոյ մատը կար: Այն տեսակ տուներ կամ օճախներ երկու երկնանիկ կը համարուէին:

Ոչխարահամարին վերջ, Սբօ Ա՛ղօն հրամայեց որ «հազարապետ»ներ չտնտեսեն ու տարուէն: Աւագ հովիւը, արդէն կանուխէն չոլած ու ընտրած էր իւրաքանչիւր հազարին համար մէկ նեռի[3] և երկու հովուր[4]. հետեւաբար, երկու նեռի և չորս հովուր քաղմութեան ներկայացուցեան: Գրեթէ բոլոր այծերուն ամէնէն ընտիրներն ու կայտառներն էին: Բարակ բայց ամուր չղմանէրէ կախուած մէյ մէկ հնդիկներ անցուցին անոնց պարանոցէն. Տէրտէրը կարգաց օրհնէքը, Սբօ Ա՛ղօն հոմքուբեց անոնց ճակտները, և սկսա բարակ չղմերով կապեցին նեռիներու և հովուներու աչուըները: Յետոյ, «Աստուած չնորհաւոր լինի, մէկին տեղ հազար տայ» արտասանելու մէջ չակեցին ու անցան գացին:

Համաձայն տեղական վարկի աւանդութեան, հազարապետ այդ ոչխարները, աչուըին կապուած վիճակի մէջ կը տարուին լերան մօտը, քարքարուտ բարձրաւանդակի մը վրայ գտնուող մեծ անասուն կերտրոնը, ուր կ՛արձակուին և ազատ կը թողուին: Հոն արդէն անպատկառ են՝ երամներով՝ վայրի այծն ու ոչխարը: Հազարապետ այծերը, որոնք ամէնէն ճարպիկներէն կ՛առնուին, շատ հեղ ընտելանալով անոնց հետ, կը յաջողին պաշտպանել ինքզինքնին, անվնաս անցընել ցրտաշունչ ձմեռը և վայրի գազաններէն ազատելով ոչխարները: Այն աեղն, երբ այդ կոլմերը կուգան իրենց պատկա-

նած հօտին ոչխարները, խոյատրել կը վազեն անոնց կը խառնուին։

Ահա այդ բարեպատահ վերապատմն էր որ կը չեշտէր օճախին անխախտ ու բեղմնաւոր հակատագիրը։ Այն տանն հոչակ կ'ելլէր ամէն կողմ. գովքեր կը հիւսուէին տանտէրին համար, որ կը նկատուէր Աստուծոյ և սուրբերուն հաճելի, և մնաւորութիւնն ալ՝ գաւիթ գառակ ապահովուած։

Կ'ըսէին թէ Աբօ հչօյնց պատերուն ժամանակն ալ, երբ հազարաթոռներ սրճակներ էին, անոնք գոյնդ գոյնդ դառնալով մեղեր էին հօտին։ Աբօ՝ նոյն օրը՝ այցելութեան ներկայութեան, վարձատրեր էր իր աւագ հովիւը Ջուխտակ [5] հազարաթոռին համար, ու նուիրած էր նոր ծնածներէն հարիւր հատ մատղ և նոյնքան մեղ ալ այծ։ Աւագ հովիւը կիսամեայ եղեր էր։

*
* *

Բանջարը տալի անցեր էր այդ օրերէն, շատ հետաժամանակ չէր, ու Աբօ հչօն տակաւին ալ՝ իր արեւը կ'ուտէր [6]։ Հարիւր չորս տարեկան էր։ Թէև աչուընները մաշած [7], տուընները կիմոա, դեռ ճակտի վրայ կրնար տոլալ [8]։ Նախկին հովիւը՝ Մ.քօն՝ անուանի հմայով մը դարձեր էր։ Ձկչո նոյն նախրմտոլին [9], հետ մըն ալ հբչօյն «սպիտակ ծօրուտաբնեան» [10] տակ, հովիւին ալ հազարաթոռն ուրը կը կատարուէր։

Աբօ հչօն՝ իր բարեացակամութիւնը յարատև ընելու համար, Մ.քօյի տղիկը իր ծոռնիկին վրայ [11] նոյն օրը պսակել տուեր էր։

Հազարաթոռի ու հարսնիքի ուրնները իրար խառնուած էին և բոլորիդ նահապետը՝ հարիւր հինգ տարեկան՝ անմոռ [12] աչքերով, տասնչորս ու չուխի [13], հանդիսաւ կ'ումխումէր իր լուսոտգի պատերուն քով։

ԳՈՂԱՄ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Տօնական: 2. Տանուտէր: 3. Ամծին այծ: 4. Ուղ: 5. Ջոյգ: 6. Կ'ապրէր արեւը վայելելով: 7. Աչուըները ցկարացած: 8. Քաշկոտուիլ: 9. Նախիրին արձակման: 10. Նախագահութեան: 11. Հեռ: 12. Ջոր, արդուճի անիւաղոտդ, չլացող: 13. Առանց ցաւի ու վշտի:

ԳԵՂԱՄ ՏԷՐ-ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ. — Մշեցի յայտնի գրագէտ, դաւառական գրականութեան ամենահոլուպատ ու բազմարդիւն մշակներէն մէկը: Ունի անթիւ գրական հատուածներ, վէպեր, վիպակներ, դաւառական սովորութեանց, աւանդութեանց և բարքերու ուսումնասիրութիւններ, բոլորն ալ հրատարակուած Պոլիս լոյս տեսած գրեթէ ամէն թերթի ու պարբերականի մէջ: Այդ գրուածքներէն ոչինչ հրատարակուած է առանձին հատորով: Գեղամ Տէր-Կարապետեան երկար տարի քարտուղարը եղած է Մշոյ առաջնորդարանին և Սահմանադրութեան վերահսկութեան վերջ՝ Մուշէն անդամ ընտրուած է Օսմ. Երեսփ. ժողովին: 1911ին հրատարակած է գրքոյկ մը՝ նուիրուած հայկական նահանգներու հոգեյին հարցին: Անդամ ընտրուած է նաև Ազգ. Երեսփ. ժողովին, դարձեալ Մուշէն: Իր բոլոր գրուածքները սոսկ «Գեղամ» ստորագրուած են:

---

129. ԱՐՈՒԵՍՏ ԵԻ ՀԱՆՐՈՒԹԻՒՆԸ

Արուեստի հետեւողներուն մեծագոյն գնահատելը պէտք է ըլլայ հանրութիւնը, կամ անոր բանիմաց մասը. ան պէտք է ամէն նիհար ապրիներուն նեղութիւնը, ան՝ որ վայելողն է միշտ Արուեստի գործերուն, և աժանագին վայելողը: Արուեստագէտը մէկի հայց կը ջամբէ

իր զանազան դերերով, իբրեւ դերասան, նկարիչ, դասախարակ, քանասաեղծ, իմաստասէր, պրպէտ. ասոնք ժողովուրդին գործաւորներն են, անոր բարոյական բարձրութեան հակողները, Հայաց քարը հասարակաց մշակները՝ որոնց ինչպէս գործը նոյնպէս ալ պատիւը կը վերյաբերի յաճախորդ համայնքին, որուն ընձեռած դիւրութիւններուն համեմատ կը նորոգուի Սրեւասարդեան մուտքը և արուարձութեան քանակն ու որակը:

Առանց Դրախանութեան, առանց Իմաստասիրութեան, առանց Բանաստեղծութեան կեանքը անհամ է, տափակ է անասնելիօրէն: Պիտի զրկած եմք քէն ընեն պրպէտները, վիլիամները և բանաստեղծները: Ո՛չ աննելի տետրակները, ո՛չ տալի տոմարները չեն կըրնար հրապոյր տղել ձեզ այն աոեն. հիմա առաւոտը հասանելէն մղուած՝ կ'այցանէք կամ կ'արհամարհէք գրչի մարդիկը, բայց անոց կարօտը պիտի քաշէք, երբ այլեւս հրապարակին վրայ չհնչէ անոց ձայնը, երբ ձեր կեանքին վայրկեանները այլեւս չպէսպիտին խորհուրդի և պատումի այն թեւերով, որոնց ո՛չ բարձրութեանը կըրնաք հասնիլ, ոչ ալ նրբութեանը: Անոց ձայները ձեր հասուն կեանքին օրօրներն են, ինչպէս մայրական օրօրները տրտի հասորիկներուն տրանին առջեւ, ինչպէս հեզասահ առուակին դէչինը քրանաթոր մշակին ծարաւահեծ ախորժակին համար:

Հայի կեանքն վաղքը ծրքան անհրաժեչտ է, նոյնքան ալ անհրաժեչտ է այդ վաղքը ամրող, արտապնդող երգը, որ հայկն օրհնութիւնը կ'երգէ, որ ճոխ կեանքին պատկերները կը պարզէ, որ աղքատութեան ապտուռները կը սրսփացնէ՝ գութի, արդահատանքի արցունքոտ տաք չիթեր քամելու համար սրտերու առին վրայ[1]:

*
* *

*Եթէ կը սիրէք կեանքը, բանաստեղծն ալ, արուեստագէտն ալ, իմաստասէրն ալ, դաստիարակն ալ, պրպէտն ալ պէտք է որ սիրէք. կեանքին առերեսումի մակարդակէն վեր անունք են որ կը սեանեն. կեանքին սարսմունքը[2] անունք կը լուսաւորեն, ընդերքը անունք կը մերկացնեն[3] և մարդկային գործունէութեան հակայ հնարաւորութիւնները անունք կը մեկնեն: Բանաստեղծին, գրագէտին սարսուռն ձայնը կը հնչէր քաղաքակրթութեան նախայառաջդիմութենէն չա՛ս խակ առաջ. այդ ձայնը երբեմն ահելիրայ կեանքը նրբացնող, անոր զերծումները[4] հարթող, և մարդուն վեհագոյն ճակատագրին դարմանքը պարզող: Երբ հիմայ այդ ձայնը չա՛ս սովորական դարձած է, երբ ամէն ճամբանեղ անկիւնը առաւել կամ նուազ քաղցրահնչիւն նուագներ ձեր ականջին կը հասնին, ձանձրոյթի սէս բան մը կը դարձ, ձեր ուշերը ծօթելով ի՛անցնէք անուշադիր, կը սրտնեղէք մինչեւ անդամ, ի՛այսանէք խակ, ձեր հանդարտ քայլերը վերադարձող մարդկանի մը ծախանձանքներուն հետ վարուելու սէս կը վարուէք անոնց հետ, եւս կը մէջ զանոնք. բայց խորհեցէ՛ք, կեանքին անդաժան յաւերժական ճրմռնջներն են անոնք, հոգին չսի անդրադառնայ, մտնուան սէս անխուսափելի:

Այդ ձայներու արուեստագէտները մարդկային ոգեւորման մէջ նոյնքան պետական են՝ որքան դուն և ես մեր առանձին և հարատարածական զբաղումներուն մէջ. դրամի և արդիւնարդի դիրքերուն խորհրդաւորութիւնը միայն կը բամնէ մեզ իրարմէ, և այս աչքառու տարբերութիւնը անոնցմէ կ'ընէ մեզ ա՛յն զերագոյն առանձնութեան մասին, զոր ունին արուեստագէտները խորհուրդի և զգայումի բարձրագոյն ոլորտներուն մէջ: Անոնք մեզի կարօտ կ'ըլլան ըստ երեւոյ-

թին. բայց մինչ մենք պարտական չե՞նք անոնց. չխորհուած բայց նրբօրէն զգացուած պարտականութիւններ, նոյն իսկ նիւթական պարտքեր ունինք անոնց նկատմամբ։

Ե. Տ. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Սառն, անհատական արտերը գրոս դարձնելու համար: 2. Մրուքիւնները: 3. Խորութիւնները, գաղտնիքները կը պարզեն: 4. Դժուարութիւնները:

ԵՐՈՒԱՆԴ ՏԷՐ-ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ.—Թրքահայ յայտնի ուսուցիչ և հրապարակագիր։ Ծնած է Պարտիզակ։ Դպրոցական շրջանը հաղիւ աւարտած, նաւիրուած է ուսուցչական մասպրէզին, ու պաշտօնավարած է Զմմիոյի Դպրեվանքին և յետոյ Պոլսոյ ամէնէն կարեւոր վարժարաններուն մէջ։ Մխիթարեան միաբան մըն է։ Հրատարակած է Պարտիզակ Դպրոցական շրջանը հաղիւ աւարտած, նաւիրուած է ուսուցչական մասպրէզին, ու պաշտօնավարած է Զմմիոյի Դպրեվանքին և յետոյ Պոլսոյ ամէնէն կարեւոր վարժարաններուն մէջ։ Միխիթարեան միաբան մըն է։ Հրատարակած է Պարտիզակ մը եղած է, թէ երբ վարիչ «Ծաղիկ» օրաթերթին, և թէ երբ գլխաւոր խմբագիր «Մասիս», «Արեւելք» «Բիւզանդիոն», ու «Մանզումէ» օրաթերթերուն։ Շատ հմուտ միտք մըն է, քաջատեղեակ մեր դասական լեզուին ու մատենագրութեան, և կրնայ պայքարող մը հրապարակագրութեան մէջ։ Աւանձին հատորով տպուած մէկ քանի մանր աշխատութիւններ ունի, որոնց մէջ կարեւոր տեղ կը բռնէ Շարականներու աշխարհաբար թարգմանութիւնը։ Սահմանադրութեան վերահռչակումէն ասդին, ուսուցչական մասպրէզին հետեւելով հանդերձ, կը մասնակցի «ժամանակ» օրաթերթին խմբագրութեան։ Միջոց մը՝ խմբագրած է նաև «Հանրապետական» գրական շաբաթաթերթը։ Ընտրուած է անդամ Ազգ. Երեսփ. ժողովին։

130. ԱՂԱՏՈՐԴԻՆ

Զախալանցուած , բիւրատակուած , անհուեցած ,
— Հոգին՝ անոնք Միջոցին չափ ծառայական ,
Ու մեծատուն սիրտն համարձօր՝ Տիեզերաց
Կեանքի անհուն բախտխառնին յաւերժական ,

Ան կ'ընծայէ քայլով մ'որ թեւ ունի կարծես .
Իր աչքերուն՝ օրն հրաշքի պէս մեծանայ
Կը չոգտայ , մինչ պատարագ մը լուսածէս
Իր հոգւոյն մէջ կը կատարուի .— Սարսո՛ւռդ անճառ . . .

Սիրեցո՛ւր արբէք , քնարերգակ , անդադար ,
Երակներուն մէջ կը չքմէ մեռելով
Հոսքեան ամբոխ ստրկութիւնն և հոգի անմահ .

Առաւած մ'ինչ մէջ կը յառնէ , գոռ , ոգեմպարտ ,
Անմահութեամբ լուսաթաթախ . դի Մարդն է նա
Գերմարդկային՝ որ նոր ծրնաւ Աղատութեան :

ՄԻՓԱՅԼ, Ս. ԿԻՒՐՃԵԱՆ

Միփայլ, Ս. Կիւրճեան .—Թիւքահայ յայտնի գրագէտ և հրապարակագիր ծնած է Պոլսոյ մէջ, ուսումը առացած է Պէրպէրեան վարժարանը և 1896ի շիրճուխիւնեներէն վերջ եգիպտոս անցնելով հաստատուած է Ալեքսանդրիա, ուր գրագրի պաշտօն կը վարէ Օսմ. Պանքային տեղւոյն մասնաճիւղին մէջ։ Կիւրճեան աշխատակցած է թէ՛ արտասահմանի և թէ Պոլսոյ թերթերուն, այս վերջիններուն մէջ սակայնաբար «Պետրոս Ադաթոն» ծածկանունով։ Ունի ժամանակակից բարքերէ խոշոր վէպ մը՝ «Մար-

տիկ Ալա»ն, Բարխլի «Անահիտ» հանդէսին մէջ, և հայ կեանքէ քաղուած վիպակներ զանազան թերթերու մէջ։ Թէքէեանի հետ «Շէրակ»ը հիմնած է Եգիպտոս, յետոյ «Արեւ» օրաթերթը Ուանդ Օտեանի հետ, աշխատակցած է ու կ'աշխատակցի Գահիրէի «Լուսաբեր-Արեւ»ին, Իզմիրի «Դաշինք»ին և ուրիշ թերթերու, նուրբ ֆանթէզիներով ու սուր քննադատութիւններով։ Գրած է նաև սակաւաթիւ բանաստեղծութիւններ։ Իր գրուածքները յաճախ ստորագրուած են «Պոնտ», «Պարոյր», «Համշէրակ Ա.», «Սըրճեվի Ա.», եւն. ծածկանուններով, թարգմանած է նաև Ալֆոնս Տօտէի «Թարասքոնցի Թարթարէն»ը։

131. ԴՆԴԵՐԻՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ

Արեւմուտքի համալսարանները պաշտամունքի հատուցած են դնդերին զարգացումը. իրենց մանչերը[1] սորուան նշանաւոր դէպքերը կը կապմեն։ Լրագիրներու մէջ ամբողջ էջեր կը յատկացուին երկրին չորս կողմը խաղացուող fրիfեթի, փոթպոլի, թենիսի, կոլֆինկի ու պոքսինկ վայրերուն, որոնց արդիւնքը, մասնակից եղողներուն անունները, կենսագրութիւնները, բնաւորութիւնները, յաջողութիւններուն գրեթէ մանուկ յօդուածներու նիւթ կ'ըլլան։ Բրիտանական գաղթականութիւններէն խումբեր կուգան չափելի մայր երկրին լաւագոյն մրցողներուն հետ։ Ամէն խաղ նուրբ ու կենճառ կանոններով նախատեսուած է. անոնց դէմ մեղանչողը վաճա-

ռակտուքնեան մէջ մանկացուցին պիտի համապատասխանէր: Ժողովուրդը գիտէրէն, քաղաքներէն կը վախէ հիմիկուան համար զգոյշ մը դիտելու, սեռակ մը տեսնելով կը հետեւի անոր գնացքին, կը գոգռուի, կը հասնի, կը քննադատէ, կը խանդավառուի, կը ծափահարէ, կ'ուռնայ, ինչպէս Յոյները, հնութեան մէջ, Ողիմպեան խաղերուն:

Արդէն նմանութիւնը հարուածող է. ինչպէս այն ատեն նոյնպէս ալ հիմայ, հոս, մրանուքի ոյժը հնացած կ'ապրէ. սկսայ սրտաոած մը գտնել ատեն ատհանգիստ կ'ապրէի: Երիտասարդ մը հարցնելու կը գայ իր սրտին քննութեան ձգտելուն համար գուկնեցուն զօրեղութիւնը վրայ, անոնց ցոյցէն հաճոյք կ'առնէ. սակայ ու չգտա մերկութիւնը ատելի գործ չի ծնցներ. մեր դպրոցներու հիւանդ, անբնական ու վտանգաւոր խրտուռութիւնը ու հետեւանքը եղած մարմնամարզութիւնները մեծ ճոռոմով կ'անհետանան: Ժամանակին պէտք կառնեմ, դպրոցներ կը հիմնուին գիտուած քաղաքներու մէջ, ուր ճղճիմ կազմուածքներու կեանքի հետ կռուան [2], ուր գնդեր կը չինեն ինչպէս զարգացած պարմիզպանը չեզոնացած մը մէջ խաղալ կամ դեղձ կը հաւաքէ. և ամէն կողմէ աչալրջութիւններ կը վարեն այդ ոյժի զոհագործութեան:

Մէջտեղ պարզ է և ուշադրութեան արժանի: Իբր գործիք՝ մեր ճանչցած կիպտոսիկը (haltère) միայն. բայց գործածելու եղանակը հիանալի նորութիւն մըն է. երբ սիներուժ մէջ կը սեղմեն երկաթէ ցուղը, վարպետը կը յանձնարարէ ամէն մէկ շարժումէ վրայ կեդրոնացնել ամբողջ կամքը, այնպէս որ թեթև արմունկին վրայ մէկ շարժումը մարմնին ամբողջ ջիղերը կը պրկէ. դնդերին հետ մէկտեղ կամքը զօրացնէ. մասնաւոր, յարատե

անեռամաք՝ ծուլութեան սին նրտղներէն կը խլէ. կուրծքին վանդակը, աստիճանապար բացուելով, իրեն կուտայ օդին իր կենսատու հիւթերը առատօրէն ներսուծելու։

*
* *

Պէտք է ուսումնքնելը իմիմեցնել, կամ աստիճանարար, զօրանքները չափել, վերոին խորերու հետել, որպիսով միշտ ճարտարութիւնը, ախոյանին արժէքին գիտակցութիւնը ու սիրտ յանդգնքը ու ինքնավստահութիւնը միասին միակուռ։ Այլ օդին սիրտ տպրտուել, նուաղ զգայական ու ասկի գործնական ըլլալու չմոռնալ։ Գնդերի զարգացումը գրեթէ ինքնին բանական պիտի ըլլայ. զօրաւոր մարմին մը չխախտուելիկէն պիտի խորչի, ու անհատ գործունէութեան մը մէջ հաճոյք պիտի գտնէ։ Մեր վճռաւորութիւնը իր ատենակ վիճակը պիտի ծօծաւէ. խոկքերուն գծած միջոցէն սորերը միջոցներով պիտի կրնայ յառաջանալ. ինչ մէջ հարուստներ կը պակսին. միջակ հարուստներ միայն գոյութիւն ունին, որովհետև կնոքերին գրգռանքն արդիւնք կորուը կը պակսի. կամքի իմուրութիւնը վերոէն կը վախնայ. գրչուհիներու յարատեւութիւնը յոգնեցուցիչ՝ հետեւաբար անկարելի կը դառնայ. բաւարդն կը անգնք գործի պատուն հարուստ մուտք օրուան հոգերը ու ընտանեկան յորկին վերապահել միամած պէտքերով խորհիլ առեւտուրի ճարտարութեանը վրայ. ոմարին ու անկարողին հանդամանքը նոյն նախանձը մեր ամէնուս սրտին մէջ կը խմորուի. չենք կրնար նոր ապարդիլի մը մէջ յաջողութիւն գտնելով հետաւորիլ մեր գրացին, այլ կը փորձենք անոր վնասել։

Կը զարմանանք որ մեր մէջ քիչ թէ շատ յառաջդիմողները զատուացներ կ'ըլլան միշտ. ուրիշ կերպ

ինչպէ՞ս կրնայ ըլլալ. պատմել տուէք անոնց իրենց տպաւորութեան չարքաշ օրերը: Պոլսեցին հազիւ ժամանակ կը գտնէ իր ջղերուն հետ զբաղելու: Ուշադրութի՛ւն, խնդիրը չատ լուրջ է. մեր մէջ անկարողներուն, ըաենք ծոյլերուն, թիւը կ'աւելնայ. մեր յոյղոյներն անգամ կէս յաջողներ են. ու դարմանը ահաւոր զոհողութիւններ չի պահանջեր. մանկապարտէզներու հաստատութիւնը քայլ մըն էր, չանանք ուրիշ մըն ալ տունել:

Դնդերին կարեւորութիւն տանք:

Ե. ԵԱՒԱՐԵ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Անգլիերէն բառ, կը նշանակէ «Մրցում»: 2. Ձեռիւ կազմուածքները կը զօրացնեն:

Ե. ԵԱՒԱՐԵ (Մ՚ելքիսա Ալթապեան).—Թրքահայ նոր սերունդին լաւագոյն պրապէտներէն մէկը: Ծնած է Պոլիս, աշակերտած է Պէրպէրեան վարժարանին և մատաղ տարիքի մէջ անցած է Անգլիա, ուր կը հետեւի առեւտրական ասպարէզին: Աշխատակցած է Պոլսոյ «Արեւելք» և «Մասիս» շաբաթաթերթին, հրատարակելով մասնաւորաբար մէկ քանի նորավէպեր ու վիպակներ ո՜րոնք կատարեալ արուեստապէտի խառնուածք մը կը մատնեն իր մօտ: Անգլիոյ մէջ կ'աշխատակցի մէկ քանի անգլիական թերթերու, և իր մէկ անգլիերէն թատերգութիւնը նոր կայացուած է անգլիական բեմի մը վրայ: Երկար ատենէ ի վեր դադրած է աշխատակցելէ հայ թերթերու:

132. ՆՈՐԱՏԻ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԸ

Դէպի դա՛շտ։ Աքաղաղը, — երկրագործին այդ կեանքանկ զարթուցիչ ժամացոյցը, — տանձենիի քարձրակեակ մէկ ճիւղին վրայ՝ որ իր ամառնային թառն է, քա՛ր քա՛ր հնչուն թևաբախումէ մը ետք՝ լաթոք[1] կ'երգէ առաւօտեան գործառը։ Արճիճներու կառարներէն ծխանիներ կը սկսին մխալ։ Արխուր դռներու ճոխնչներ կ'երկարին[2] փողոցին մէջ, ուր խուլ առնաձայներ կը պատռտքին. երկրագործներն են։

Դէպի դա՛շտ։ Այո՛, դէպի դաշտ կ'ուղղուին ամէնքը. խարխափ ձերբեր, կաշմփուռն երիտասարդներ՝ առտուդ ու խնդալից, խարտեաշ աղջիկներ՝ որոնք արեւին բացախայտմանը համարձակօրէն կը ցուցադրեն իրենց կարմրուկ այտերն ու վիրուկ ոտքերը, ու պատառ մը կամ տարեց կին մը՝ որ անոնցմէ ետ չմնալու աշխոյժով կը վտռտայնէ քայլերը։ Դարման ցանքի առաջին օրերն են, հազուագիւտ օրեր, արգասաւորմեամբ ու բեղմնաւորմեամբ երջանիկ օրեր. դէպի դա՛շտ, դէպի դաշտ...

Փայտուն բրիչ մը մէկ ուսին, միւսէն վար վռոմ բակեղէպ[3] մը կախ՝ կ'ելլէ տան գառնիկատեղէն որ ձորը կը տանի։ Տարեվեակ[4] հորթ մը կը հետեւի իրեն, գառնուկի մը պէս մեղմ ու հլու։ Տանրուէթ տարեկան հազիւ կայ լինքը, լայց չատ առնոցի։ Գլխիկոր կը քալէ, կարծես չուզելով նայուածքը հեռացնել արեւնոտ սեր ու կոր ծայրերէն, նայուածք մը որուն մէջ լաց մը կայ պապուած։ Չէ՛, երբեմնի զուարթ տղան չէ՛ ան՝ որ թըռչունի պէս երջանիկ ու խնդալից էր։ Կը քալէ, հազիւ պատռելով մութ նայուածքը ճորակին մէջ՝ արտի

պզտիկ բաժանումի մը վրայ ուր պիտի երթայ փորելու։

Դեռ ամիս մը առաջ դաշտացիի առյպ հասակով և կենսականութեամբ լեցուն իր հայրը երկու չաբաթէ ի վեր անկողնին դամուած է[6]։ Կովը՝ որուն ձագը այսօր հետը կը տանի արածելու համար՝ ծախուած և դրամները ծախսուած են հայրը խնամելու համար։ Վերջին օրերուն, երբ յանձն առնելով մինչեւ ամառ տակ եգիպտացորենի հաց ուտել, ծախած են մնացած քիչ մը ցորենն ալ վերջապէս բժիշկին դիմելու համար։ Բժիշկը եկած է Թան տալով իր դատաստանին, հիւանդը քննած անձայն, ու մէկ երկու հարցումէ վերջ գլուխը շարժած է և երկու բառով դեղատէր մը գրած։ Դուրս եկած առենը՝ ազուն ականջն է վար՝ «Դուն ապրատ ես, ապա՛ս, առյր համար դրամ մի՛ ծախսեր, չառ աշխատելէն կամուած կ'ըսած է»։ ըսած ու մնկնած է ամէն յոյս պնչացնելով։

Ուրեմն առանձին կը մնար տղան իր երկու բազուկներով ու բրիչին հետ։ Պէտք էր անոնց միայն վառարէր, անօթի չձգելու համար իր կիսամեռ հայրը, իր սիրական մայրիկն ու երկու քոյրերը՝ որոնք խոտ փնտռելու համար միայն կրնային օդնել իրեն, այնքան փոքր էին տակաւին։

Բայց... դէպի դաշտ, դէպի դաշտ պէտք է երթալ, անխտաւախելիօրէն կռքելու համար դրուխը ծանր հողերուն վրայ, ապառելու համար իր թարմ ոյժերը առնոց կարծրութիւններուն մէջ։ Ու այս առաջին անգամն է որ անոնց հետ դէմ առ դէմ պիտի կռուի առանձինն առանց իր նախկին նեցուկին[6]։

—Ինչ անիք, զաւակս, Աստած առանկ ուզեց, աս պզտիկներուն հարը դուն ես ալ, դնա՛ մինակ փորէ, ըսած էր մայրը առտուն, լացով աչքերով։

Ահա թէ ինչ յուսահատեցուցիչ մտածումներ կռ

գան չարչրկել իր մասամբ սիրտը, ահա թէ ինչո՞ւ դիմելու ու տխուր է երբեմն գուարթ տղան։

Անդին, հակադրօրէն, գուարթութիւնը կ'ողողէ դաշտերը[7], երգերը կ'արձագանգեն ծործորէ ծործոր, մինչ պատանին հետեւող հօրթուկը՝ մրրկուած սիրական մօրկան կարօտով՝ ցաւագին բառաչիւն մը կը փորձէ, ու տղան՝ ալ աւտ հասած՝ կը փորէ, կը փորէ խորունկ, կարծես հոն թաղել փորձելու համար իր վշտերը, փոյթ չընելով յիշել թէ չափազանց աշխատութիւնը մարդս երբեմն կանխահասօրէն կաթուածահար ալ կ'ընէ։

ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀՈՒՓԻՒՆԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Բոլոր ուժով։ 2. Աղմուկը կ'երկարաձգուի փողոցին մէջ։ 3. Պայուսակ։ 4. Մէկ տարուան։ 5. Հիւանդ անկողին ինկած է։ 6. Հօրը։ 7. Դաշտին մէջ ամէն բան գուարթութիւն կ'արտայայտէ։

ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀՈՒՓԻՒՆԵԱՆ.—Թուքահայ գրագէտ և հրապարակագիր։ Ծնած է 1877 մայիս 22ին, Մալկարա, ուր ստացած է իր ուսումը, և եղբայրն է Արտաշէս Յովհաննէսեանի։ Բաւական դողտրիկ էջեր գրած է հայ գրականութեան, առնուած գեղջկական կեանքէ, մասնաւորաբար գաւառային բարքերու նուիրուած մէկ քանի սիրուն նորավէպերը, որոնցմէ մէկը առաջին դասուած է «Մասխա» շաբաթաթերթին կողմէ բացուած նորավէպերու մրցման մը մէջ։ Մասնաւոր ընդունակութիւն ունի արհեստապետական աշխատութիւններու. լաւ լուսանկարիչ մը և լաւ մեղուաբոյծ մըն է։ Իր եղբօրը պէս ներհիփաթուրային առուտուրով կը զբաղի Մալկարայի մէջ։

133. ԱՌՋԻ ԻՐԻԿՈՒՆ Ը.

Պանդխտութեան պատրաստուլ անձերը ծածկամըտութեամբ իրենց մեկնելու օրը գաղանի կը պահեն, որպէս զի տան մէջ աւազ ու տխրութիւն կանխաւ չմացնեն։

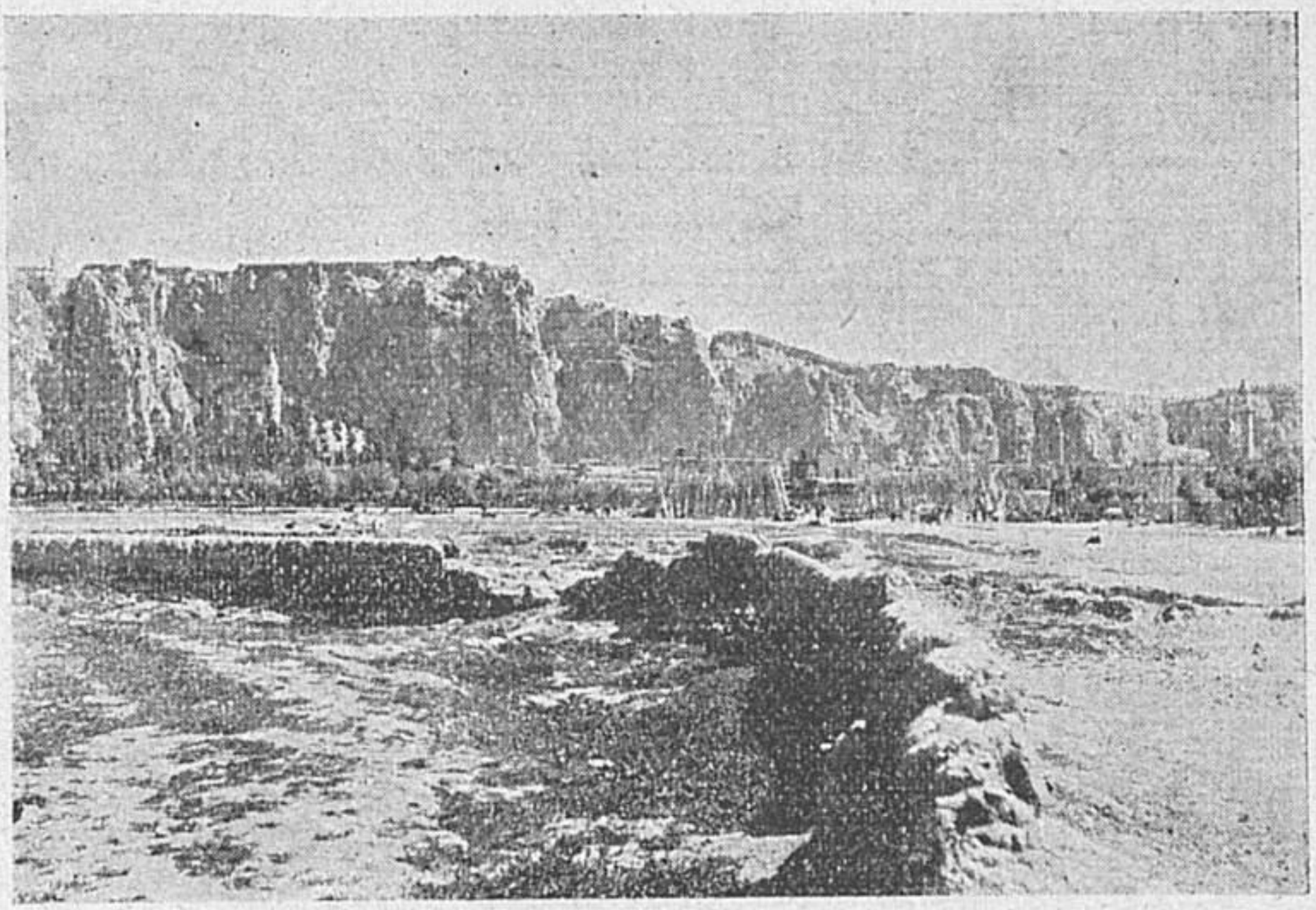
Ուզեսրը պարտական է այցելել մերձաւոր բարեկամներուն ու դրացիներուն, անոնց վերջին հնազանդութիւնը ընել, անոնց կարօտներուն, յանձնարարութիւններուն խարդմեն ըլլալ տեսնելու, նկարագրելու, զանազանելու քով, շատ բաներ մտաբերել որոնց որ ապրած է։ Ազգականներն ալ փոխադարձաբար ի՛նչպէս ուզեսրին տունը, կերպով մը մխիթարելու համար սգաւորները։

Այս անհրաժեշտ պարտքը կատարել ետք, ուզեսրը կ՚այցելէ իր ձեռնադիր[1] պապէն ու այդին, կը յիշէ անոնց վիճակը, պարտքերնին, քանի մը վարդեան կը նստի անոնց շուքին մէջ, կ՚ուրախ ծառերուն որ շատ պտղաբերին, մեղա պտղաբերին, մինչև գեամն խոնարհեն իրենց ոտները, որպէս զի դեռաբուսիկ[2] մանկիկներ կարօտ չմնան, դոն քաղել իրենց ձեռքերով ու մոտան իրենց հօրը կրծատուն ցաւը։

Հոն, բնութեան ծոցին մէջ կը խոսի իր հոտաղն ու լաիքը[3] կը քանոյ վշտերուն լուզուն[4], կը յիշէ անցեալը, ցաւոց կամրոգին համբերելով հոգն ու քարը, խոտին ու տերեւը, ծառն ու ծաղիկը, զոր իր մատներն են մշակեր, վերջին ակնարկ մըն ալ իր կանանչագեղ դարտուտեանին վրայ կը նետէ ու կը բաժնուի արտաուսալից։

* * *

Վերջին իրիկունն է։ Լրացնել լուսինը ծագեր է վաղագայ լեռնէն վեր Սկեսատանին, ու իր արծաթ շողերով սիրուն տեսարան մը կազմեր է։ Վճիտ առուն պարտէզին

Վան

մէջ կը թաւալ խոխոջուն մը որ անմոռանալի է, ու իր կոհակներուն մէջ կը խաղցնէ լուսնին ու աստղերուն կրկնապատկերը։

Վարդենիներով չրջափակուած, առուակներով չրջեցած [5], խնձորենիներով ու ընկուզենիներով հովանաւորուած սագուին [6] կեդրոնը սարքուած է ընթրիքի սեղանը. սպասուր մայրիկը, եղբայրներ, քոյրեր, մէյմէկ անկիւն սքլած կը հեծկլտան. ազգականներ մէյ մէկ բան կը տնօրինեն, ուտելիքներ կը տեղաւորեն, կը կապեն կը քակեն, պարիսներուն դրկուելիք տոպրակներու երեսներուն վրայ կը գրեն, կը չանան որ պակաս բան չմնայ։

Բաժանները կ'առաջարկուին ախուր, սրտաճմլիկ ձայներով. — «Աստուած քարի ճանապարհ տայ, քարով

դառնաք, մեզի չմոռնաք, Աստուած լրկին արժանի ընէ, այս չուքերուն տակ, այս անձկալի յարեկամներով բոլորուած սեղանին շուրջը նստինք ուրախանալ. գացողին բարի յաջողութիւն, մնացողներուն համբերութիւն»:

Յարեկամներ, որոնք լաւառես են, քաջալերել չեն դադրիր: Լուսնակը յաւաջացեր է մինչեւ երկնամատին կէսը, ա՛լ պէտք է հանգստանալ, որովհետեւ մինչեւ երեսուն օր ճանապարհի տատապանք կայ: Պանդուխտը կը պառկի նոյն իսկ այդ հոլաուան պարտէզին մէջ, շաղերու, չոլերու, բլրերու, խոխոջներու, դալարներու, փայփայանքներու ու հառաչներու տակ:

Սմէնքն ալ՝ վշտերու ծանրութեան տակ կքած՝ կը նիրհեն. միայն մէկը կայ որ քուն չունի. պանդուխտին մայրն է, որ չոքած իր զաւկին մասին, մտածումը կը չոյէ զաւկին խոպոպիքը, այրող համբոյրներով կը ծածկէ անոր դէմքն ու ճակատը, ապա արցունքներով կ'ողողէ անոր երեսները: Բանաստեղծ դարձած՝ ապա, սրտառուչ օրօր մը կը մրմնջէ, որ սիրտը կը հիւծէ, ու հիւծեալ ձայնի մը կ'արտասուէ, ծաղի վշտոտ հետ խառն.

Որդեակ, որդեա՛կ, pէ գաս քարով, փիւռով,
Մերիկ կանչես, ասեի՝ մեռա՛ւ կարոսով,
Աստուած սիրես իմ գերեզման չհոսիաս,
Դարի մ'արգելիք չոր հողերուն ընծայ տաս:
Օր օր, որդեակ, օր օր կսրհա իմ սիրուն,
Մերիկ մեռնիր, որ ֆեզ չտեսնիր այդպես ֆուն:

* * *

Արշալոյսը ծագելը է, երանի թէ չտեսնէր չծագելը: Սոխակներ կը հիւանդ լրանց երգը[7], անոյշներ լրանց մեղեդը, պտուտ. մամիկներ լրանց օրհներգը: Հողը մեղմիկ կը տարտաքերէ վարդենիքը[8] և անոր չուքին տակ քնացող երիտասարդին մազերը:

Կին մը՝ գունամած[9], մերկ ամէն պարզէ, ձեռքը ծոցը, վիպը ծուած, սպասկանին դիմացը նստեր՝ մէկ կ'լսէ հազար արցունք կը թմսէ. տղեւս գալճեր են աչքերը.

Հոլերն սևուշ, ոտներն սևուշ,
Քնացի՛ր իմ սիրական.
Եւ ըսկիր[10] ոտ սեռատոր[11]
Քեզ ասի վերմիկ օրօր:

Ան ալ պատասխանին վշտահար ու ոգեւոր կին է:

ԵՒՐՈՊԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Իր ձեռքով վշտակուած, տկտուած: 2. Մտատանջ: 3. Ողբերը: 4. Վշտերը կը տատրակ: 5. Երկարատուած: 6. Պարտքին մէջ որոշ տեղ մը, կազմուած ուսերու հաստատ: 7. Կ'երգեն: 8. Վարդատատան: 9. Գունատ, տժգոյն դէմքով: 10. Կին, տղու-սին: 11. Վշտահար, ոգեւոր:

ՇՈՒՐՆԱՆ. — Վանեցի գրագէտ և ուսուցիչ, ինքնուսնական թուականներուն աշխատակցած է «Հայրենիք»ին ու Զօպանեանի «Ծաղիկ» Հանդէսին, իր ծննդավայրին բարքերը, վայրերը, տպո-րութիւնները ու ատանդութիւնները պատկերացնող գրուածք յօդուածներով: 1896ի շփոթութեանց միջոցին աքսորուած է Վան, ուր զոհուած է ջարդին:

---

134. ՀԻՒԱՆԴ Է

Ընտանիքին մէջ խանդի մ'անկիւնը լքուած
Թշուառ պանդուխտ, հիւանդ է.
Յոնաւորութիւնն անոր մարմինը չիք չիք
Գերեզմանին կը տանէ[1]:

Բըժիշկ չունի, եղած դրամն ալ հատաւ.
Յաւը ծանր է. պիտուքիւն:
Հոն չը կայ սիրտ մ'որ բարութիւնը քամէ
Անոր ծարաւ չըրթներուն[2]:

Եւ ինքն իրեն մըտերմանալ կը ատկծէ
Յընդգիմութեան մէջ չերմին.
Իր վիճակին կարեկցող մէկը չունի
Բացի մամուխը որմին:

Մըթընչաղին մէջ կը մարմրի, կը հիւծի
Մթընչաղի մը նըման.
Լռութիւնն հոն կարծես դագաղ մը կ'երկնէ. —
Օրոցք՝ տունէն դերեզման:

Երիտասարդ է տակաւին, և փեսայ.
Պոյէն մինչեւ վան հեռու,
Հոն՝ հաց կ'ուզեն հարսն ու ծընողք, գինք կ'ուզեն.
Դեռ չատ չուտ է մեռնելու:

Ան իր արիւնն իր քըրտինքով կը չահէր...
Տէր, ինչ սըտոյգ կը կոտրես
Թեւն՝ որուն վրայ կը կըռթընին մանուկներ
Եւ ծընողքներ ձիւնապէս[3]:

Դուքան արեւին, գեղիւրէն տակ կ'ուռճանան
Բախտաւորներն աննիւզ[4]
Սրտին մէջ աստղն աւլի եղբին կը ժըպտի.
Տէր, գինք ինչո՞ւ կը մոռնաս:

Այդ բազումներն աշխատանքի համար են՝
Ո՛չ մահուան դէմ կըռուելու: —

Բանտը խուցին մէկ անկիւնէն կը խլընդայ
Օձի ժըպտով մ'ահարկու։

Պիտի մնանի. — խնամ մահացու հիւանդացաւ։
Եւ պատանքին մէջ երթիք
Պիտ' չը տանի սիրելին մ'արցունքներն
Ու սեւ ուխտերն յուսալիք։

Պիտի մնանի. — և իր բընիկ լուանին տակ,
Հարսը սիրոյ ծարաւով՝
Պիտի ըսէր տեղ անոր գալուն ըսպասէ...
Ներճ վանուհի, ապահով

Յոյսի ամէն խոստումներու վայելքին՝
Կը ծիծաղիս աստղին հետ.
Մինչդեռ կեանքի երկընքին վրայ կը գըծուի
Շանթը չտեսնդ ըուգահետ[5]։

Որո՞ն համար չուշանդ ու վարդ փոխ կու տան
Իրենց միացումն այսերուդ[6].
Ինչո՞ւ Վանայ լիճն աստղերով կը վառի
Նախանձելով աչքերուդ.

Որո՞ն համար հաչտիդ[7] ասկ կը պահես
Ըմբոստանքներն համբոյրին...
Վայն ձեզ ծաղիկ, պիտի ճամբադ մը գտնէ.
— «Մէկ աչքը քոյ թշտկելին»։

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ԲԱՅՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — *1. Քայլ առ քայլ, օր օրի կը վախցնեմ։ 2. Որ ինչ շատ քարուքանդ վարուի սևնր ունե։ 3. Սպիտակ վազերով, ծեր։ 4. Անկարող։ 5. Անդին երկինքը կը վեռնի, ինչ իմ յուսալից ե սևնր վառին եւ ուրախ։ 6. Շուշանին սպիտակութեանը ու վարդին կարմիրով ի'օծուին այտերդ։ 7. Երեսի ծոր։*

135. «ԽՕՍԱԿՑԻԼ»Ը

«Խօսիլ»ը ընդունելով իբր լեզուին ու ձայնին դրաձայնութիւնը՝ աւելի կամ նուազ—մանաւանդ նուազ—խմաստալից գաղափարներ յայտնելու համար, և «խօսակցիլ»ը՝ այն մեծ արուեստը որ ամէնէն պարզ նիւթերու վրայ յայտնուած գաղափարներու մէջ խոկ մշակուած մտքի, մշարթուն յիշողութեան և ամէն աւելի օգտուտ պատճառաբանութեան հրապոյրներ գնելուն մէջ կը կայանայ, անհուն տարբերութիւն մնին իրարմէ:

Ամէն մարդ կը խօսի, կամ կը կարծէ խօսիլ, սակայն սակաւաթիւ են չանկան խօսակցութեան, պատրաստութեան տաղանդը ունեցողները: Հանդէսի մը մէջ, ուր բարեկամի մը հետ կը հանդիպինք պատահական հոգւոյ հաստատութեան մը Անգլիացի տնօրէնին առնուխօսական կարողութեան վրայ, դիտողութիւն եղաւ թէ ամէն Անգլիացի քիչ կամ շատ քարոզիչ է»:

Խօսքը ճիշդ էր: Սակայն ոչնչի ալ տանելի ըլլան հրապարակային խօսակցութիւնները, անոնցմէ աւելի սիրելի են ընտանեկան յարկին տակ, բարեկամներու ընկերութեան մէջ աւելի ունեցած խօսակցութիւնները:

Աչխարհիկ հանդիպումներու զերազոյնը չէ՞ լսել այն անպատրաստ, անյարմար—սակայն լրիւ անպատրաստութեան ու անյարմարութեան մէջ սիրուն—խօսքերը, որոնք իրարու կը յաջորդեն զեղեցիկ պատրաստութիւններով, շատ անգամ յաջողելով նիւթին տակից կոթիւնը անգամ մտցնել միջադէպներու չահեկանութեան մէջ:

Զարգացած ընկերութեան մէջ ինչ աւելի մեծ վայելք քան հինգ վեց «խօսակցող»ներու գաղափարները լսել միևնոյն նիւթի վրայ. խելքի այն մրցումը քանի

հեշտին է լսողին համար, ու մեզմէ ո՛վ միեւնոյն հաճոյքով մոխիկ ըրած չէ յաւ խօսողի մը գաղափարները՝ փիլիսոփայական նոր տեսութեան մը կամ ուրիշ հարցի մը մասին:

Իրիկուննները, տուներու մէջ, խօսակցութեան սովորութիւնը նորութիւն մը կ'ունենայ կարծես մարքին վրայ, ու ցերեկուան հոգերուն մէջ, հանգիստ խօսակցութեան մը հանդարտութիւն մը կայ որ մարդ կ'երթայ կարդալու քունի մը մէջ փնտռել երկարող օրը նորէն աշխատելու զօրութիւնը:

Մեր տուներուն մէջ, եթէ սակարանի կամ շուքի գործերը, եւացող պտուկին կամ դրացիին աղջկանը չկպպելուն ընծայած ուխտերը մէկ կողմ դնենք, կատարեալ լռութիւն մը պահելով է որ կ'ապացուցանենք մեր խելացութիւնը: Արդէն այնքան քիչ առիթ ունցած ենք մեր խօսակցութիւնը փորձելու, որ կեանքի ամենապարզ պարագաներուն մէջ իսկ քիչ անգամ կը յաջողինք անսխալ պարբերութիւն մը կազմել, երբ բառերուն թիւը հինգը վեցը կ'անցնի:

Մատրոսկան մշակութեան պակասը անշուշտ կուրատ տեղ մը կը բռնէ մեր այս ապիկարութեան մէջ: Երբ դրամագլուխ չկայ, անոնցի է տկտսին վրայ խօսիլ, և մենք մշակուած մտքի մը դրամագլուխը չունինք, զուտ խօսակցութեան բռնած տակտը սպասելու համար անկէ:

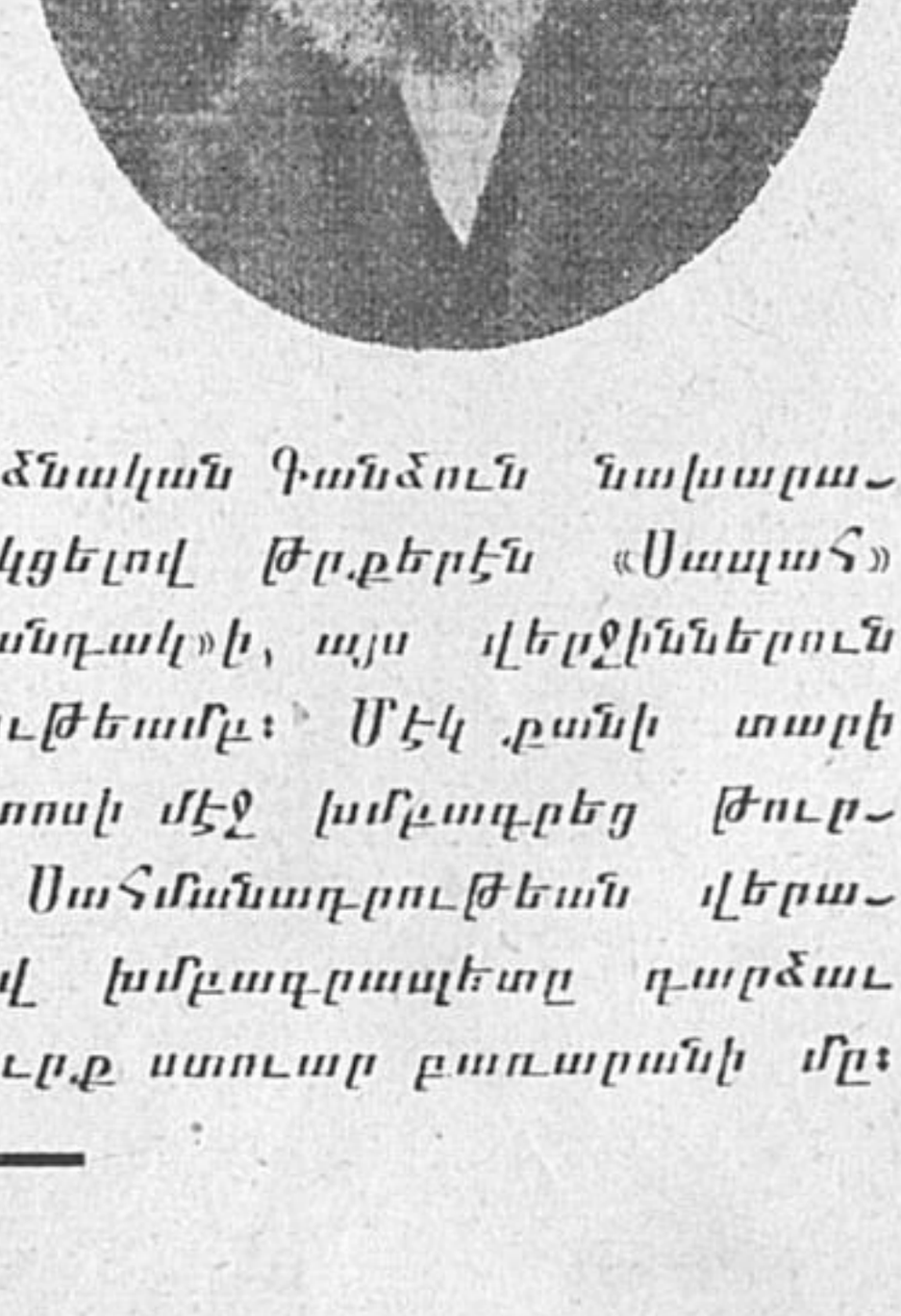
Խելացի կրնանք ըլլալ, տակտի մտքի աշխոյժը չունինք. ու այս աշխոյժը պիտի ունենանք, երբ մարդանքը—մտքի՝ ինչպէս մարմնի մարզանքը — մեզի վոխել տայ մեր նկարագիրը:

Խօսակցութեան տիրապետած տունն է հիմայ: «Խօսք»ին կարեւորութիւնը կ'ուսկայ, քանի որ՝ մարդկային մտքին յառաջդիմութեան չնորհիւ՝ կարող կ'ըլլանք խօսակցութեան հրապոյրները գնահատել:

Առաջ գրով կատարուած չատ մը բաներ խօսքով կը կատարուին հիմայ. և կատարելապէս ծիծաղելի պիտի ըլլայ այս ժամանակին պատկանող մարդ մը՝ որ բարեկամի մը ողջերթ մատթելու համար գրպանէն թուղթ մը հանելով արտասանելու սկսեր իր զգացումներն:

Խօսիլ, և մանաւանդ հասարակին առջև պէտք է հիմայ կեանքի մէջ յաջողելու համար,—կեանք և յաջողութիւն՝ ամէն առումով:

ՏԻՐԱՆ ՓԷՆԷԿԵԱՆ

ՏԻՐԱՆ ՓԷՆԷԿԵԱՆ. — Թրքահայ նշանաւոր հրապարակագիր։ Ծնած է Կեսարիա, և գլխաւորաբար ինքնօգնութեամբ տիրացած է եւրոպական մէկ քանի լեզուներու, և անոնցմէ աւելի՝ Թրքերէնին։ Իննսունական թուականներուն սկսած է աշխատակցիլ Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին, ապագային-ընկերային հարցերու նուիրուած յօդուածներով և սիրուն ֆանթէզիներով, յաճախ «Գլանիկ» ստորագրութեամբ։ 1896ին Գործակատարն էր Ազգ. Պատրիարքարանին. ինք ալ արտասահման անցաւ այդ շրջանին և Մուլթան Համիտի կեանքը պատկերացնող շունդակից յօդուածներ հրատարակեց անգլիական կարեւոր հանդէսներու մէջ։ Յետոյ դարձաւ Պոլիս, պաշտօնի կոչուեցաւ Կայս. Անձնական Գրանձուն նախարարութեան մէջ, նոյն ատեն աշխատակցելով Թրքերէն «Սապահ» օրաթերթին և «Մասխա»ի ու «Սուրհանդակ»ի, այս վերջիններուն մէջ «Գլանիկ» և «Սերայը» ստորագրութեամբ։ Մէկ քանի տարի ետք փախաւ արտասահման և Եգիպտոսի մէջ խմբագրեց Թուրքերէն և Ֆրանսերէն օրաթերթեր։ Սահմանադրութեան վերահաստատումէն վերջ Պոլիս դառնալով խմբագրապետը դարձաւ «Սապահ»ի։ Հեղինակն է Ֆրանսերէնով ստուար բառարանի մը։

136. ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ձախողանալու վախը չպէտք է թէ ըսեմ որ առանց ընկերութեան աշխարհի մէջ յարդել չուղղ մը անգամ չի բաւանար, և եթէ եւս եւս մը չունենալու համար ինչքի, առանձնութիւնը և աշխատութեան մխիթարն պէտք է, առանձ ալ, պարկեշտ մարդ մը չունենալու համար միևնոյն բաներուն մխիթարը անհրաժեշտ է: Ահա թէ ինչպէս:

Երբոր գործ մը խելքերնիս չհասնի, գիտցողի մը կ'երթանք իրմէ կ'առնենք. կամ որ նոյնն է՝ անոր խելքը կամ գիտութիւնը մեզի ընկեր կ'ընենք: Երբոր ծանր բան մը վերցնելու առնի տեսնենք որ ոչխարիս չի բաւեր, մէկուն կ'ապաչենք որ մեզի օգնէ, կամ որ նոյնն է՝ անոր ոյժը մեզի ընկեր կ'ընենք: Երբոր ո և է ձեռնարկութեան սկսելու համար պէտք եղած ինչքը չենք ունենար, ուրիշէ մոխ կ'առնենք կամ կը վարձենք, կամ որ նոյնն է՝ անոր ինչքը մեզի ընկեր կ'ընենք: Նմանապէս, ինչ բանի վրայ որ տարբեր մարդոց խելքը, ոյժը ու ինչքը կը միաբանին, այն բանը ընկերութեամբ կատարուած կը սեպուի: Ասոնք, ընկերութիւնը, որչափ նպատակի մը հասնելու համար, երբոր կամ աւելի անձերու միջոցներուն միաբանութիւնն է:

Գործութեան այս երկու տարբերը, — խելք, ոյժ, ինչք, — մէկ մարդու ձեռք գտնուիլը գրեթէ անհնար դիպուած մը ըլլալուն, ընկերութիւնը թէև ամէն տեսակ գործառնութեանց պէտք է, բայց մանաւանդ ճարտարարուեստական ու վաճառականական ձեռնարկութեանց աւելի պէտք է: Որովհետև այս վերջին կարգէն եղող ձեռնարկութիւններուն աւելի անհրաժեշտ են այդ տարբերը, նման որ, այս տեսակ մեծ գործեր սկսելու և

առաջ տանելու միակ հիմն ու հնարքը ընկերութիւնն է։

Ինչքը, խելքը և աշխատութիւնը ինքնին մէկ հզօր ոյժեր են. բայց եթէ անոնք իրարու միանան, աւելի հզօր կ'ըլլան, մեծամեծ գործեր կը կատարեն։ Մինակ մնալով՝ շատ տանն կարողութիւննին կը սպառի ու կ'ոչնչանայ, անպիտան կը դառնան, վասն զի միտքը՝ այս երեք հզօր միջոցները մէկտեղ չեն միանար՝ շատ անգամ իր օգտակար խորհուրդները չի կրնար կատարել։

Ընկերութիւն ըսելով չեմ ուզեր սպիտակել այն երկու երեք հոգիոց ընկերութեանց, որոնք արդէն վաղուց մեր երկրին մէջ կան, գլխէն ամէն կարգի արհեստներու համար։ Նմանապէս՝ չեմ ուզեր սպիտակել այն արուեստական ժողովներուն, որոնց մէջ մէկ քանի ձեռնարկու գլուխ երեր կը հրամայեն, ու միացած մարդիկը՝ որոնք սոսկ վարձկաններ են՝ կը հնազանդին։ Իմ խօսքս այն ընկերութիւններուն համար է, որոնց մէջ չորսէն հինգէն շատ աւելի անձեր կրնան միաբանել, վասնզի միօրինակ բաժանում ըլլալով։ Այսինքն, առանց կարգին պատկանող ընկերութեանց մէջ՝ միաբանած միջոցներն ալ անհետանալու կ'ըլլան, ու հետևաբար՝ ոչ միայն մեծամեծ գործեր չեն կրնար ձեռնարկել, այլ և շատ անգամ պզտիկ գործ մըն ալ յաջողութեամբ աւարտ տանելու պէտք եղած միջոցները չեն կրնար ճարել։ Այս տեսակէտով, ընկերութիւնը աւելի հետաքրքրական ձեռնարկութիւններու, քան օգտակար։

Երկրորդ կարգի ընկերութեանց համ մտնելու արուեստական ժողովներուն կապը՝ միայն կարողութիւնն է, անոնց մէջ հաւաքակից չունը, որ օրինաւոր և յաջողութեան անհամեմատ ընկերութեանց միակ հիմն է,

գոյութիւն չունի. գալիք վաստակն ալ քիչ կ՚ըլլայ, վաստակն ալ:

Իսկ երբոր կարգէ եղած ընկերութիւնները ամէնէն յարմար եղածներն են, ճարտարարուեստական մեծամեծ գործեր սեռնելու և կատարելու: Այս տեսակ ընկերութիւններով ո՛չ միայն գոյութեան երկար տարրերը՝ ինչ-խնդիք, խնդիք, այժ կամ աշխատութիւն՝ պէտք եղածին չափ կը հատաքրքրեն ու միևնոյն նպատակին համար իրարու կ՚օժանդակեն, այլ և ամէն մէկ ընկերին յարմար մը, չափ մը, խրախոյս մը, յոյս մըն ալ կու տայ ընկերութեան օգուտը առաջ տանելու, որովհետև գիտէ թէ այդ օգուտին չափ ալ մասնակից պիտի ըլլայ:

ՆԻԿՈՂՈՍ ՉՕՐԱՅԵԱՆ

ՆԻԿՈՂՈՍ ՉՕՐԱՅԵԱՆ.—*Թրքահայ նշանաւոր գրագէտ, հրապարակագիր և ազգ. գործիչ: Ծնած է 1821ին, Գումր Գաքու: Պոլսոյ ղանապան վարժարանները աշակերտելէ վերջ անցած է Եւրոպա ու շրջած այլեւայլ երկիրներ, միշտ աւելի առաջ տանելով իր գրագիտութիւնը: Պոլիս դարձին, մեծապոյն աջակիցը եղած է կարապետ Իւթիւճեանի, «Մասիս» օրաթերթին հիմնարկութեան մէջ, այդ թերթին նուիրելով մանաւանդ տնտեսական նշանաւոր յօդուածներու շարք մը, «Ո.» ստորագրութեամբ, որոնք նորութիւն էին այն տեսնուան համար: Ինք ալ աշխատակցած է պարբերաթերթերու գրագիտական գլխաւոր սատեաններէն մէկը եղած է: Ունի բազմաթիւ գործեր, ինչպէս «Նկարագիր ազգ. գաստիարակութեան», «Քաղաքական տնտեսութեան վրայ տեղեկութիւններ», «Վարժութիւն ընթերցանութեան», «Ընթերցասիրութիւն», թարգմանութիւններ, և այլն: Մեռած է երիտասարդ, 1859 նոյեմբեր 30ին, Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ:*

137. ԾՈՎ

Ծո՛վ, ե՛կ քայտւմնք մենք իրար.
Ու կը կարծեմ ես ու դուն
Պիտի սիրենք անպատճառ
Իրար յոյզն ու տրտմութիւն:

Քեզի ես չուա հասկըցայ,
Վեհ, ամեհի բնութեան
Կապոյտ սիրտն ես դուն հսկայ.
Սի՛րտ, իմ արտս յար-նման:
Դուն ալ ունիս, ինծի պէս,
Դժգոհութեան վայրկեաններ,
Երբ կնճռակից կը ճոպես
Սիրտս, խիճուռ ամէն ի վեր:

Մերթ ալ ուտարի կը քշնիս
Ժիր առագերուն, լուռնին հետ.
Ու յուզումէդ կ'առկայծիս
Կը դողդողաս բնկերանքէդ.
Դո՞ն ալ՝ վտահ այդ պահուն՝
Դէմ կը նետուիս յոյսերուդ,
Որոնք ժըպտուլ հըմայուն
Կ'իջնեն ծոյըդ քու ծըխաւս:

Այլ և անշարժ, անժըպտուն,
Ամէն բանի անտարբեր
Մեռելութիւն մ'ունիս դուն,
Չար իմ կրծքէս ես խլեր:
Չե՛ս խլըտար, չե՛ս խորհիր
Ու ոչինչ ալ չե՛ս զգար.
Անխորհուրդ է ամէն իր
Այդ վայրկեանիդ ցաւագար:

Մերթ ալ յանկարծ վրիժրուն,
Ցասումով մը մոլեգին,
Կը գալարիս ժայռերուն
Ու կը թքնես երկընքին:
Ըսէ, ինչո՞ւ այդ զայրոյթ.
Միթէ դո՞ւն ալ կապուած ես
Միթէ և քո՞ւ ոյժերուդ
Ազատ դործել չեն սար քեզ:

Ծո՛վ ե՛ւ քու բացունք մենք իրար.
Ու կը կարծեմ ես ու դուն
Պիտի սիրենք անպատճառ
Իրար յոյզն ու արտմութիւն:

ԼԵՒՈՆ ՍԵՂԲՈՍԵԱՆ

ԼԵՒՈՆ ՍԵՂԲՈՍԵԱՆ (Շանթ).—Թրքահայ դրագէտ և ուսուցիչ, Մերենցին ու Վ. Փափազեանին ալէտ առաւելապէս կովկաս ապրած և մասամբ իւրացուցած կովկասեան բարբառը։ Ծնած է 1869ին, Բերա, ուսումը ստացած է Լյմիածնի ճեմարանը, և 1891ին Պոլիս դառնալով սկսած է աշխատակցիլ «Հայրենիք» օրաթերթին, ուր հրատարակած է «Մնաս բարովի երիկունը» անունով երգիծական վէպ մը և ստանալով Եւրոպա անցնելով, հետեւած է Էջնայի ու Միւնխընի համալսարաններուն դասախօսութեանց և ի վերջոյ հաստատուած է Ռուսաստան, ինքզինքը նուիրելով գրականութեան և ուսուցչութեան։ 1910ին վերադարձած է Պոլիս և կը զբաղի ուսուցչութեամբ։ Ունի վէպերու շարք մը՝ «Երազ օրեր», «Դուրսեցիները», «Վերժին»,

«Դարձ», Դերասանուհին», Թատերգութիւնները՝ «Եսի մարդը», «Ուրիշի համար», «Ձամբուն վրայ» և բանաստեղծութեանց երկու հատորները՝ «Երգեր» ու «Լերան աղջիկը»։

---

138. ՅԱԿՈԲ ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Սպարապետները, որոնք հին աեեղի ամէնէն ամ-
կավարական գաղափարներով տոգորուած ազգերէն մէկը
եղան և քաղաքացիական պարտականութիւններու կա-
տարման մասին ամէնէն խստապահանջը և հասարակաց
օգտին համար թափուած անհատական զոհողութիւննե-
րու պատիւներ ընծայելու մասին ա՛յնքան ազատ, Սպար-
տացիներն անգամ՝ մեծ վտանգներու միջոցին, հայրե-
նիքին փրկութեանը մատուցած ծառայութիւններու հա-
մար պիտէին հարկ եղած պատիւը և յարգանքը ընծայել
և առաքինի ու անձնուէր քաղաքացիներու անունները
ոսկետառ քանդակել հան-
րային յիշատակարաններու
վրայ կամ մանաւոր յիշա-
կերտներ կանգնել ի պատիւ
անոնց։ Իր անձնազոհ ու
պարտաճանաչ զաւկներուն
համար՝ հայրենիքը պարտք
կը զգար երախտիքի հանդի-
սաւոր ցոյցեր ընել և յաւեր-
ժացնել անոնց անունը, պա-
տիւ սերունդներուն մատնա-
նիշ ընելու համար զանոնք
իբրեւ օրինակ հայրենասի-
րութեան և պարտաճանա-
չութեան։ Աւստր փոխարէն,

ՅԱԿՈԲ ՊԱՊԻԿԵԱՆ

քաղաքացիական պարտա-

կանութիւններու ըմբռնումը այսպէս բարձր էր այն ատեններըը: Հիմակուանին պէս ցանցառ և հազուագիւտ աւազինութիւն մը չէր: Երբոր Էօնիատաս իր ախ մը քաղկրտուը առիւծաբար մաքառելէ յետոյ ինկաւ Թէրմոպիլէ, Պարսիկ Չոլիրներուն անվիամարելի տարափին տակ, Սպարտա չորիմ մը կանգնեց այդ անցքին վրայ, Թէրմոպիլէի բարձունքը, դիւցազնին յիշատակը անմահացնելու համար, Թէև անիկա պարզապէս իր քաղաքացիի պարտականութիւնը կատարած ըլլար: Սակայն Թէրմոպիլէին՝ Էօնիատաս անհրաժեշտ պիտի մնար պատմութեան մէջ:

Թրաֆալկարի նաւամարտին օրը Նէլսըն հետեւեալ պարզ և կարճ խօսքը ուղղեց իր մարտիկներուն. «Այսօր ամէն մարդ իր պարտականութիւնը պիտի կատարէ:» Ու այն օրը ամէն Անգլիացի իր պարտականութիւնը կատարեց: Նէլսըն ամէնէն աւագիններէն եղաւ իր քարոզած պարտականութիւնը գործադրելու համար, Թէև անոր կեանքը գոհելով. Ինքզինքին վիճակուեցաւ յետոյ Թշնամի նաւատորմը: Եւ հակառակ անոր որ Նէլսըն և իր մարդիկը այն պատմական օրը իրենց պարտականութիւնը լիակատար կատարած էին հանդէպ հայրենիքին. այս վերջինը իր այդ փառաւոր զաւակին և անոր ոչ նուազ փառաւոր ընկերներուն անունը յաւերժացուց:

Պատմական յուշարձաններու այս շարքը պէտք չկայ երկարել՝ ապացուցանելու համար որ հոգեբանական բացատրութեան մէջ քաղաքական պարտականութիւններու անթերի կատարումը առաքինութիւն մըն է, որ կարելի չէ անտեսել և անխտրական թողուլ:

Իսկ հիմակ, ներկայ բարքերով, պարտաճանաչութեան, քաղաքացիական պարտականութիւններու ներկայ ըմբռնումով, անիկա, այլ առաքինութիւնը այդպէս մեծ հանճարեղութիւն մը կը սեպուի ու մանաւանդ

ուշադրութեան կ՚արժանանայ հարուածելու բանելու պէս։

Ինչ ըրաւ Պապիկեան. — իր քաղաքացիական պարտականութիւնը կատարեց, իր առաքինի, ուղղամիտ, պարկեշտ և անվեհեր քաղաքացիի պատասխանատուիւնը. և ասիկա այնպիսի տպէի մը որ, մեզի համար, ամբողջ Ազգին համար, պատիւ և մխիթար եղած պիտի ըլլար։ Բայց, հերոս, դիւցազն ըլլալու համար անպատճառ պէտք չկայ սուր, հրացան գործածել և կեանք կտուր գաշտին վրայ։ Պապիկեան սուր չունէր, բայց ուղղամտութիւն ունէր. հրացան չունէր, բայց արար ու հաստատակամ խօսք ունէր. իր ճշմարտախօսութիւնը չանխտանար ճշմարտութեան թշնամիներէն։ Մխ միտքը, անարգին և խիժ խաղաղ հետեւողութեան մը մէջէն վեր ցցուեցաւ, առնապարման ձայնով մը պոռաց. «Հայերը յանցանք չունին Աստուծի եղեռնին մէջ»։ Այս ձայնը մեծ և ծանր կշիռ ունէր, որովհետև պաշտօնական ձայն մըն էր։ Մարկոսին, Կրակոսին վկայութիւնը չէր։

Սեղին կայ։

Այս մարդը ծագումով թէև Հայ, մինչ հոգեւով մարմնով թուրք կը կարծէինք։ Հայերէն չէր գիտեր, Հայերու հետ յարաբերութիւն չունէր, Ազգային ո՛չ մէկ շարժման մասնակցած էր։

Ե՛կ գնաց ու եկաւ։ Կռիւի դաշտին կը դառնար. այո՛, կռիւ էր մղած, ճշմարտութիւնը ուրացողներուն դէմ ամեհի և անվեհեր կռիւ։ Ո՞վ պիտի չէր անմեղ մարմռաւածին անհուն աղաղակը՝ կխկխոց սրերուն ու սրերուն վրայ, մարդկային արիւնաուշտ վոհմակներուն կատաղի առնցներուն մէջ։ Պապիկեան մտաւ այդ կռիւներուն մէջ սպրեցաւ. և անոնց արձագանգը, քսունեւմէկ և մահաշրջուկ արձագանգ, հետը առաւ թերաս հոս.

ու անոր թելատրութեանը տակ՝ ինքն ալ տպագրեց. «Ա՛յս է ճշմարտութիւնը, Հայը անմե՛ղ է»:

Եւ կռիւէն ապառաժ ու պարտասած, ինկաւ իբրև քաջ զինուոր, զոհ պարտաճանաչութեան, քաղաքական խաւարին տաւարին:

ՍՐՄԱՒԷՇԽԱՆԼԵԱՆ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐՄԱՒԷՇԽԱՆԼԵԱՆ (Երուխան). — Թրքահայ յայտնի գրագէտ, հրապարակագիր և ուսուցիչ։ Ծնած է Խասփուղ, 1870ին, աշակերտած է Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին և տասնըվինը տարեկանէն սկսած է աշխատակցիլ պոլսական թերթերու, գլխաւորաբար հրատարակելով ժողովրդական բարքերու նուիրուած նորավէպեր, ո-

րոնք սիրուն համբաւ մը պարգեւած են իրեն։ 1896ի շփոթութեանց միջոցին հեռացած է Պոլսէն ու վառնա հաստատուելով հրատարակած է նախ «Շարժուն» թերթը և յետոյ «Շաւիղ» գրական հանդէսը։ 1904ին անցած է Եգիպտոս, ուր այլևայլ թերթերու աշխատակցելով հանդերձ զբաղած է ուսուցչութեամբ։ Միջոց մը խմբագրած է նաև Գահիրէի «Լուսաբեր»ը։ Սահմանադրութեան վերահռչակումէն վերջ Պոլիս դառնալով խմբագրապետ կարգուած է «Արեւելք» օրաթերթին։ Հիմայ ուսուցչութեամբ կը զբաղի նորէն։ Սրմաքէշխանլեանի մեր ամէնէն կրթուի հրապարակագիրներէն մէկն է։ Իր բազմաթիւ գործերէն առանձին հատորով հրատարակուած են «Մերժուած Սէր»ը, խոշոր վէպ, վառնա տպուած, և «կեանքին մէջ» անունով նորավէպերու հատորիկ մը։

139. ՀԱՑ ՏՈՒԷՔ

«Հա՛յ առէք մեզ, հա՛յ» : Կիլիկիոյ խորէն
Այս ձայնը կու գայ, ձայն աղեկաուր :
«Փութով հասցուցէք գէթ չսի մը ցրեն» :
Հա՛յ, Հայուն հա՛յ առ և աղէկը առ :

Մօր ծիծն է յամքեր, աչքերն կ'ցած վոա,
Տղան ցունդ կու սայ յամքած առինքին.
Հայրը կը կրծէ սրեխն իր բոլքոս,
Հայր, մայր ու տղեկ գետին կը կքին :

Եւ երբ վեր կանգնին քալէն խեղճուած,
Կը գոչեն. «Կուշտո՛ւ մոլ խաբուին առաջ,
Ոտեղէք կ'ուզենք, հա՛յ առէք մեզ, հա՛յ.
Հացէ ի զաւտ քան մեզ անօգուտ է» :

Սոված չրմռանքնին մռայլ վրիպած,
Հայց կը վնտռեն, հա՛յ վոխան խօսքի :
Մեր եղբայրնեռուն հա՛յ հացնենք, հա՛յ,
Եւ ետքի մռայն երայներ ոսկի :

Մ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ՄԻՀՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ. — Թրքահայ մատենագիր, բանաստեղծ և ուսուցիչ։ Ծնած է Պոլիս, 1855ին, ուսումը ստացած է Բերայի Սուլթանիէ վարժարանը և կանուխէն ուսուցչութեան նուիրուելով արդիւնաւոր կերպով պաշտօնավարած է Պոլսոյ բազմաթիւ վարժարաններուն մէջ, միեւնոյն ատեն աշխատակցելով պատագան թերթերու։ Մշակած է մանաւանդ ռամկական

բանաստեղծութեան ճիւղը և քննադատութիւնը։ Ունի բանաստեղծութեանց երեք պզտիկ հատորներ՝ «Սփոփանք ամբոխին», «Իրական կեանքի նուագներ», «Ինարիկ». նաև «Իննայական պատմութիւն ժթ. դարու հայ գպրութեան» (հրատարակուած 1901ին, Բարիզի մէջ), «Գրական համբաւներ և անոնց քննական արժէքը», «Ֆրանսահայ առաձեռն բառարան» մը և «Քաղաքական տնտեսութեան» դասագիրք մը։ Իբրեւ հայ բողոքական մասնակցած է իր պատկանած հասարակութեան ժողովներուն, ինչպէս նաև կարգ մը կրթական ձեռնարկներու։

140. ՕՏԵԱՆ ՏԱՐԱԳԻՐ

1877ը բերած է նոր մտածումներու և նոր յոյսերու գեղեցիկ օրեր՝ տատապազին ազգի մը համար որ 600 տարիէ ի վեր ապրած էր հանապազօրեայ մահերով[1]։ Կենդանութեան նոր հեւք մը կը թրթռար ամբողջ մթնոլորտին վրայ։ Եւրոպական թերթեր Հայերով կը զբաղէին։ Լոնտոնի Բորսամէնթը կը ծափահարէր հայ զօրավարներու անուններըը, Լօրիս Մելիքօֆ, Լազարէֆ, Տէր Ղուկասով։ Սոլին, հայ վեղարաւոր մը, Ներսէս Վարժապետեան, դիւանագիտութեամբ կը զբաղէր։

Օտեան, մէկ կողմէ Պաորխարքին գաղտնի խորհր-

պահանն է իր խօսքովը կամ տուընը եղած է. ժամադրութեան վայր մը ուր Սերվիչէն, Քեաթիպեան, Մ. Փորթուգալ, Յակ. Սապըկ և Գէորգ Սամանճեան պիտի գային դիչերուան լուին և մթին ժամերու առնեն, իրենց մտքին լոյսը բերելու մեծ հարցի մը մէջ, որ այնքան յուսալից եղած էր սկիզբները, և որ յետոյ, վրկաբար հիւանդութիւնով մը պիտի վարակէր ամբողջ Ազգ մը:

ՆԵՐՍԷՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔ

Բաղձանքները չպակասեցան: Գարեգին Եպիսկ. Սրուանձտեանց իր քննական պատկաներէն Պոլիս կը վերադառնար՝ յայտարարելու թէ հայրենի երկիրը չոր ոսկրակոյտ մըն է: Օտեան գուշակած է գալիքը, արիւնի հոտեր առած է հեռուէն[2], և օր մը, իբր թէ մարգարէական աւելքի մը առջեւ ապրած, կ'ըսէ. «Յաղթեցանք ճճրդ յօդուած մը դնել Գերլինի դաչնագրին մէջ. ինչ՞ւ թէ յաղթէինք չընդունել զայն»: Գուշակութիւնը կատարուեցաւ արդէն, արիւնները թափուեցան[3]:

ՊԱԼԵԱՆ ՅԱԿՈԲ ՊԷՅ

Համիտ զարկաւ Օսմ. Սահ-

ՓՈՐԹՈՒԳԱԼ ՓԱՇԱ

մանավանդ իր օրօրոցին մէջ[4], երեւութապէս սպանելով զայն՝ խափան նաւելու համար, իր հայկաւորը, միանձնեան սուլթաններու դահին վրայ: Միտման վրաչան տալ կը քշուի, իրահամաձեռնատրական մտքին ոճիրը[5] քաւելու համար: Հալածանք քիչ քիչ երկրին մտաւորականութեան այժերուն դէմ:

Օտեան որ ամբողջովին Թաղուած էր Հայրենիքի ազատագրական չարժումներուն մէջ, և որ Թերեւս մինակ նպատակարերը իր մըտքովը՝ ազատել վտանգէն՝ երկիրը աճեմանոտրական վարչութիւնով օժտելու, կասկածի տակ կը դրուի ինքզինքը, և բանակցութեան կը հրաւիրուի, Գէորգ Սամանճեանի առաջնորդութեամբ, դաղանաբար չդիմանալու կը նախադիր ձերբակալել: Ան այնտեղ սիտի տպրէր մինչեւ վերջին րոպէն: Օտեան անունը երկրին մէջ եղաւ արդիւնաւոր բաներէն մէկը: Պետութիւնը զրկուեցաւ մեծ օժանդակէ մը: Ազգն ալ զրկուեցաւ մեծ զա-

ՍՏԵՓԱՆ ՓԱՓԱՋԵԱՆ

կէ մը։ Բարիզը, Օտեանի համար, չա՛տ անմոռաստ տեղ մըն էր. իր երկրին, իր Ազգին համար էր ան։ Իր միտքը տառնչմամբ զբաղած էր միշտ։ Օր մը, Նիսի մէջ, քանի մը բարեկամներով նստած տեսեն, հարցում մը կ'ըլլայ թէ իրենցմէ ի՞րաքանչիւրը ո՞ր ազգէն եղած ըլլալ պիտի ուզէր, եթէ ծնեալէն առաջ իրեն խոր-

ՏՈՔԹ. ՍԵՐՎԻԶԷՆ

հուրդ հարցուէր։ Մէկը՝ Անգլիացի կ'ըսէր։ Ուրիշ մը՝—Ֆրանսացի։ Երրորդ մը՝—Գերմանացի, եւայլն։ Կարգը եկած է Օտեանի։ Անհամբեր են պիտանալ թէ ի՛նչ պիտի ըսէր։ Ան՝ մեղմ ժպիտ մը չթաքնելին վրայ,

—Ո՛չ Ֆրանսայի, ո՛չ Գերմանացի, ոչ Իտալացի, ոչ Անգլիացի, կ'ըսէ, այլ պիտի ուզէի Հայ ծնած ըլլալ, եթէ Հայ չծնէի, որպէս զի սեւեռի աշխատանք ունենամ։

Հիմայ գրկուած էր այդ աշխատանքէն։

Ու երբ ալ ուրիշ բան չմնայ իրեն, ամբողջ եօթը տարի, 1880—87, ան տեսեն սկսաւ գրել «Վահրամ» տետրակրութիւնով։ Այդ պանդխտութիւնը, ընտանեական գրուածքներու հետ, անոր կը բանար թղթակցութեանց չարքեր՝ ընտանիքի այլեւայլ անդամներուն և կամ իրեն սիրելի ազգականներու հետ։ Ամէն իրմէ ունեցած նամակ էջեր որոնք միշտ թանկագին արժէք մը պիտի ունենան, իր աղնիւ ոգիովը օծուած և արբեցրնուած։

Համիտ, իր Բարիզի դեսպաններուն միջոցաւ, քանի մը ուզած է Պոլիս դարձնել Օտեանը. բայց իր բարեկամները միշտ կասկածոտ մնացին անոր մասին. ինքը, ա՛լ աւելի կասկածոտ, հեռուն ապրելու՝ բարեկամներու ձեռքին մէջ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍՎԱՃԵԱՆ

1887 օգոստոս 6էն ասդին, Օտեան կը հանգչի Բարիզի մէջ, Բեւա Լաշէզի գերեզմանոցը: Ան, այդ չարաշուք թուականէն ի վեր, տեսակ մը ուխտատեղի դարձած է ամէն անոնց՝ որոնք հայ են Բարիզի մէջ, ու ամէն անոնց որոնք Հայու արտով Բարիզ կ'այցելեն: Օրեր կուգան անշուշտ ուր Սղգը, տոգորուած դէպի այդ մեծ ոգին աւելի խոր զգացումներով, կը տեղափոխէ անոր եղխարները իր ծոցին մէջ, և կ'ազատէ իր կենդանութեանը աւեն մեծ տարապիրը՝ մահուընէն ետքը եղած տարապրութիւնէն:

ՀՐԱՆԴ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — 1. Շարունակ՝ վաճուառանի սպասուպիի տակ, շարունակ գոներ տալով: 2. Զգացած է որ չարդեր տեղի պիտի ունենան: 3. Չարդերը տեղի ունեցան: 4. Նոյնիսկ առաջին օրերուն: 5. Բռնապետի մը իշխանութիւնը հաստող իր սահմանադրականութիւնը խաղալ:

ՄԻՏՀԱՏ ՓԱՇԱ (1824—1884). — Նշանաւոր թուրք եպարքոս,

հիմնադիրը օսմ. Սահմանադրութեան, որուն պատրաստութեան մեծապէս աջակցած է իր մտերիմը, Գրիգոր Օտեան։ Միտհատ փաշա մեծ բարեկարգիչ մը, ազատութեան խանդավառ սիրահար մը եղած է, և այդ պատճառաւ իսկ ատելին դարձած է Ապտիւլ Համիտ Բ.ի, որ դայն աքսորելով սպաննել տուած է աքսորավայրին մէջ։ Միտհատ փաշա եղած է նաև կուսակալ թրքական մէկ քանի նահանգներու, որոնք ճշմարտապէս քաղաքակիրթ վարչութեան մը բարիքը վայելած են իր պաշտօնավարութեան բովանդակ տեւողութեան շրջանին։

1860ի ՍԵՐՈՒՆԴԸ. — 1860 տարին՝ Թրքահայոց համար խակ կան ջարդապուրակ մըն է։ Ազգ. Սահմանադրութեան հռչակումը մեկնակէտը դարձած է փառաւոր վերածնութեան մը թէ՛ քաղաքական և թէ իմացական տեսակէտով։ Օտեան ամէնէն կարկառուն դէմքերէն մէկն է այդ սերունդին, բայց իրեն հետ պէտք է յիշատակ մնան նաև ուրիշ բազմաթիւ դէմքեր, որոնք ձեռք ձեռքի յաջողցուցած են այդ վերածնութեան գործը։ Արքունի ճարտարապետ Նիկողոս պէյ Պալեան, Սահմանադրութեան առաջին հիմնադիրներէն մէկը, Յակոբ պէյ Պալեան՝ թրքահայ թատրոնին մեծագոյն մեկենասը, Ստեփան Փափազեան՝ արի հրապարակագիրը, ուսուցիչ և ազգ. գործիչ, Յարութիւն Սվաճեան՝ թրքահայ երգիծական մամուլին հիմնադիրը, Տոքթ. Սէրվիչէն՝ Սահմանադրութեան լաւագոյն աշխատաւորներէն մէկը, հեղինակ ճշմարտապէս հանրօգուտ աշխատութիւններու, փորթուգալ Միքայէլ փաշա՝ հեղինակ Եղիշէի նուիրուած հոյակապ ուսումնասիրութեան մը՝ վերջէն նախարար կայս. Անձնական դանձուն, Գրիգոր Աղաթօն՝ որ Թուրքիոյ առաջին հայ նախարարը պիտի ըլլար, Խրիմեան, Նար-պէյ, Ներսէս Պատրիարք՝ Թուրքիոյ Հայ

պատկառքուԹեան մեծագոյն դէմքը, Ռուսինեան, Զօրայեան, Իւթիւճեան, և դեռ այնքա՛ն ուրիշներ։ Այս անօրինակ սերունդին խանդավառ աշխատուԹեան շնորհիւ պահ մը ՀայուԹիւնը քաղաքակրԹուԹեան ասպնջականի դարձաւ Թուրքիոյ մէջ, ձեռք բերելով քաղաքական նշանակուԹիւն մը, որ չքացնելու համար համիտեան բռնակալուԹիւնը ամբողջ քառորդ դար մաքառեցաւ ամենավայրագ միջոցներով։

ՀՐԱՆԴ (Մելքոն Կիւրճեան). — Թրքահայ յայտնի ուսուցիչ, պրոֆէսոր և Տրաստրոսկոպի։ Ծնած է 1859ին, Բալուի Հաւաքուղը, աշակերտած է Սկիւտարի ձեմարանին և ուրիշ վարժարաններու, մասնաւորապէս Խոր ՀմտուԹիւն ձեռք բերելով հայ լեզուի, մատենագրուԹեան ու պատմուԹեան մասին։ 1878ին ընդունուած է ուսուցչուԹեան ասպարէզը և պաշտօնավարած է բազմաԹիւ վարժարաններու մէջ։ Մխեանյան ատեն սկսած է աշխատակցիլ պոլսական ԹերԹերու, ընդհանրապէս «Հրանդ» ծածկանունով, արտադրելով գլխաւոն էջեր պատուի կենցաղին ու ցաւերուն վրայ։ Այդ էջերէն միշտ յիշատակելի պիտի մնան անոնք, որոս «Մասիս» երիշտասարդաԹեան մէջ հրատարակեց «Պանդուխտի կեանքէն» վերնագրով։ Ինքնըստինքեան Թուխմանեանի, քաղաքական պատճառներով ստիպուեցաւ անցնիլ արտասահման։ Մէկ քանի տարի վերջ դարձաւ Պոլիս, յուսալով Թէ Նոյեմբրեան վերջ պատած է, բայց կատաղաբուԹիւնը գլխի ելաւ աքսորել ԽասԹէմունի, ուր ուսուցչուԹեամբ կը զբաղէր, ատեն ատեն՝ գրելով ծածկանունով աշխատակցելով պոլսական ԹերԹերու։ ՍահմանադրուԹեան վերահաստատումէն վերջ աքսորէն վերադառնալով, ընտրուեցաւ ազգ. երեսփոխան, և ուսուցչուԹեամբ ու գրականուԹեամբ կը զբաղի։

141. Ի Մ Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Օր սիրտ ղայ՝ որ այս կենաց
Բեռն ուսերէս թօթափելով
Պիտի ննջեմ հետ սիրելեաց
Որոնց հալիմ ես կարօտով։

Ահ, գերեզման այնտեղ ըլլար
Ուր վաստրի դարմանդներ [1]
Ծաղկապըսակ և միշտ դալար
Թանան յաղիս լրենց պատկեր [2]։

Եւ այն ծառի [3] *ծառի ստուերք*
Գալին միշտ վրաս վերայ,
Ու հոն նոճեաց մէջէն կարէր
Ջերմակ մահկին լոյս արծաթեայ։

Եւ թէ սպիտակ պատանքներով
Նաէր հոգիս յեղը անդ չիրմին,
Լըսէր հեռուանց դանդաղ թիւով
Ծուխաշրխիկ զերգ [4] *ձկնորսին,*

Աւա՛ղ, աչքերս յուսահանդէր
Չո՛ւր ծանօթներս պիտի հայցեն,
Մահուան հոգմանէն ցան ու ցիր
Ո՛վ պիտէ յո՛ր ափունս ննջեն։

Նոր մարդկութիւն մը՝ նոր այլ
Նոր նոր արցունք կամ ժըպիտներ,
Անկաթեկիրք իմ ցաւերուս
Շիրմիս նայուածք մ'իսկ չեն նետեր։

Այլ անփուխրա լըլքե՛զ միայն
Պիտի գանեմ, ո՛վ Բնութիւն,
Եւ յայն անդրանդ մռայլութեան[5]
Պիտի ժպտիս ինձ միայն դուն:

Թ. ԹԷՐԶԵԱՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — *1. Բարձրլիքը: 2. Իրենց շուրջը կը ձգեն աչխմներուն վրայ: 3. Կապոյտ: 4. Ծոլուն վրայ յաժող: 5. Գերեզմանին մէջ:*

ԹՈՎՄԱՍ ԹԷՐԶԵԱՆ. — *Յայտնի բանաստեղծ, ուսուցիչ և թատերագիր ծնած է 1838ին, Պոլիս, օտար ծնողքէ, թէեւ ամենահարուստ հայ մը դարձած է, ջերմ սիրահար մեր լեզուին ու պատմութեան ուսումը ստացած է Վենետիկի Մխիթարեանց մօտ, և Պոլիս դառնալով ինք ալ մեծ եռանդով մասնակցած է ազգային վերածնութեան գործին, ինքզինքը նուիրելով կրթութեան, թատրոնի ու գրականութեան: Ունի բազմաթիւ բանաստեղծութիւններ և յօդուածներ Պոլսոյ դանադան թերթերուն և վենետիկի «Բազմավէպ»ին մէջ: Հրատարակած է մէկ քանի թատերգութիւններ, ինչպէս «Սանդուխտ կոյս» որ երեք տպագրութեան արժանացած է, «Արշակ Բ.», «Մահ Աբէլի», «Խոսրով Բ.», «Յովսէփ Գեղեցիկ», դասական գործերու շարք մը, Անաւրէոնի «Տաղեր»ուն և Կէօթէի «Ֆաուստ»ին և Քարմէն Սիլվայի «Ադրա»յին թարգմանութիւնները, և այլն, և այլն: Իբր ուսուցիչ պաշտօնավարած է նաև Պետական դպրոցներու, մասնաւորապար Սուլթանիէ վարժարանին մէջ: Մեռած է 1909ին:*

141. ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՎԱՌԱՐԱՆ ՄԸ

Երբ մէկ կողմէ ցեղային նեղքին միութեան բարիքը, կրօնական խարտեաշներու բարձման և հայ ցեղին պահպանութեան հաստատներուն եղբայրացման օգտակարութիւնը իր պրուատանը, չենք կրնար մոռնալ այն մարդիկն ու հաստատութիւնները որոնք այդ հոյակապ նպատակին ձգտեցան ու իր ձգտին մեր ազգին մէջ, մարդիկ և հաստատութիւններ յաճախ օտար, բայց էապէս Հայ իրենց աչքառութեամբ ու առաջ պրկունքով:

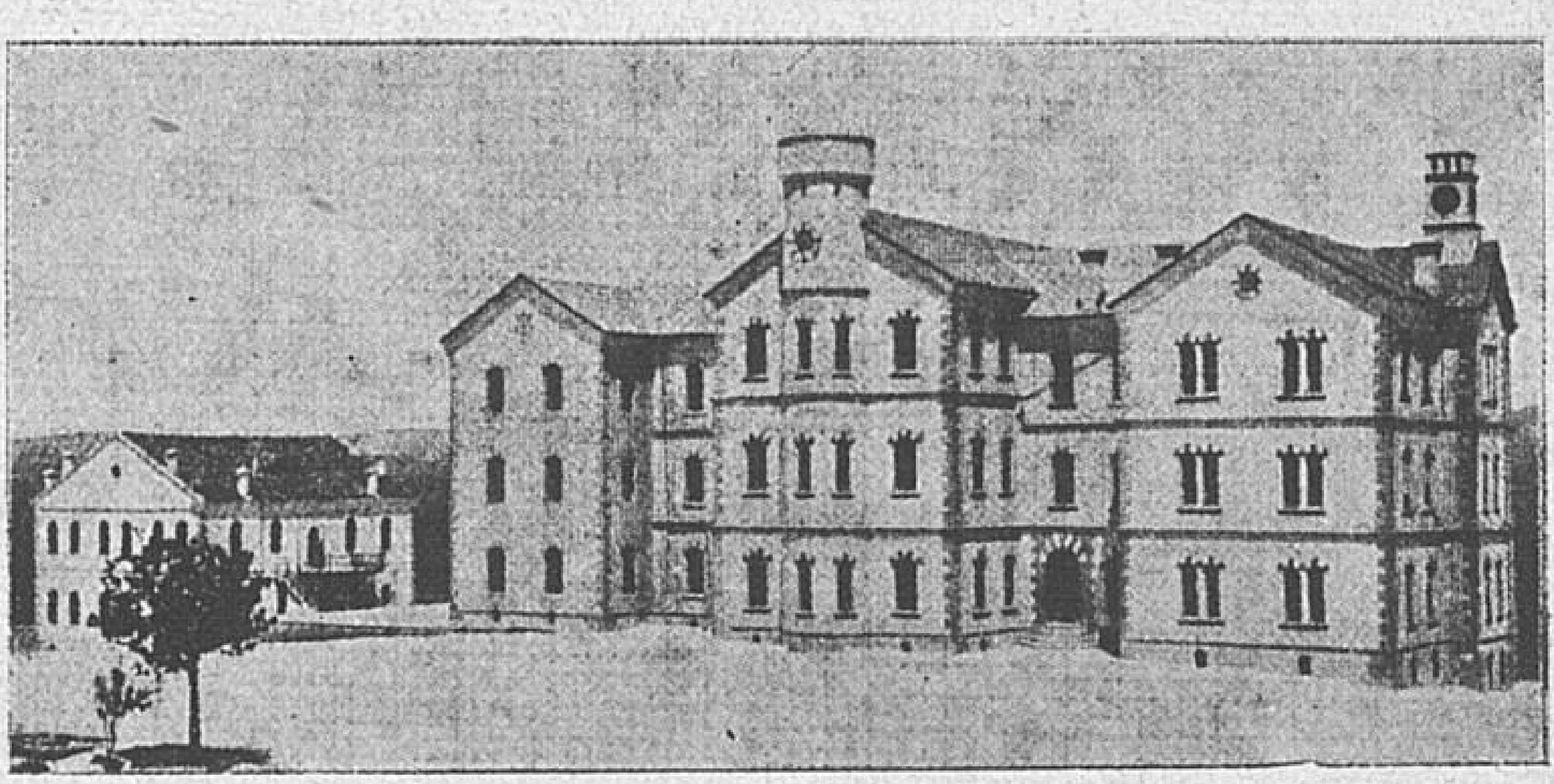
Այդ հաստատութիւններէն մէկն է նաև Այնթապի Կեդրոնական Թուրքիոյ Գոլէճը:

Ամերիկացի միսիոնարները որոնք 1874ին հիմնեցին այս կրթական բարձրագոյն հաստատութիւնը, հաւատքի տարածման միջոց մը դարձնել չէին ուզեր զայն: Տարաբոյս չկայ որ իրենց նպատակին մէջ մեծագոյն տեղը կը բռնէր քրիստոնէական սկզբունքներու զարգացումը, բայց այդքան միայն. դաւանական խարտեաշներու հետ գործ չունէին. իսկ առկէ դուրս՝ իրենց նպատակը ուրիշ բան չէր, այլ միայն դաստիարակութեան ծառայումը:

Գոլէճին բոլոր վարիչները, ինչպէս Տոքթ. Թրոպրիճ, Տոքթ. Ֆաուլըր, Էայլն, Կերմ հոյակերներ եղած են ամէն բանէ առաջ, իրենց ուսուցիչները ընտրած են մեծ մասամբ հոյ լուսաւորչականներէ և գլխուին վարչութեան մէջ միշտ լայն բաժին մը թողած են հայ տարրին: Ահա թէ ինչո՛ւ կեդրոնական Թուրքիոյ Գոլէճը, օտարներու ձեռքով հիմնուած ու մասնակարարուած հաստատութիւն մը ըլլալով հանդերձ, հայկական հանգամանքը մը պահած է միշտ: Եւ ասոր մեծագոյն փաստը աս է

որ իր ուսանողները զրեթէ ամբողջութեամբ Հայեր եղած են և հայ մեկնած են վարժարանէն։

Տարբեր ոգւոյ կրթական հաստատութիւն մը արդէն դժուար թէ կարենար արմատ բռնել հայկական հողի վրայ։ Այս դարուն մէջ կարելի չէր կրկնել երբեմնի կրօնական վէճերն ու հակառակութիւնները, որոնք այնքան

Ակնթռի Կեդրոնական Գոլէճը

թիւնը։ Վերոյիշեալ մտքով այդ վարժարանի մէջ, կը նշանակէր ուրիշ ժամանակը, կը նշանակէր նահանջել քաղաքակրթական պահանջներու առջեւ, կը նշանակէր ազգային ինքնասպանութիւն։ Պարիկ ազգ մը որ մեծ դժուարութեանց մէջ կ'ապրի, մեծագոյն ճիգերու կը կարօտի ոչ միայն իր գոյութիւնը պահպանելու, այլ քաղաքակրթի ազդերու չարքին իրեն գոյութեան իրաւունք մը ստեղծելու համար։ Միութիւնը անհրաժեշտ էր ասոր համար, և բարեբախտ բան մը Ակնթռի համար աս եղաւ որ իր բարձրագոյն կրթական հաստատութիւնը մարմնացուած եղաւ այդ ազգային գաղափարին։

Ակնթռի բնակութեան առաջին չքաւորութեան խոչ-

ձեր. ամէն խիղճ ապահ թողուեցաւ, և ուսուցիչներուն ու վարիչներուն բոլոր կարելի ճիգը կկրկնուեցաւ ազգ սրտին մէջ վառ պահելու նախ սէրը իրենց սեփական ազգին, յետոյ նաև սէրը ընդհանուր մարդկութեան: Անոնք եռանդով աշխատեցան ազգային բարձրագոյն նկարագրի մը կազմութեան, և հետև այն ու մեղադրելի նպատակներէ, զանոնք տգիտութեան մէջ վհատացնելու, որոնք քրիստոնէութեան վրայ են ու պիտի մնան յաւէտ:

Գ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

Տոքթ. Համլին մը Պոլսոյ մէջ, Պաղտասարեան մը Պրուսայի մէջ, Կեդրոնական Գոլէճը Սմիրնայի մէջ, միւս բոլոր ազգային հաստատութիւնները Հայաստանի զանազան կողմերը, այդ գեղեցիկ մասնաճիւղերուն արտայայտութիւնները ըլլալուն համար միայն կրցան յաջողիլ և յաջողցնել իրենց ձեռնարկները: Անոնք ամէն բանէ առաջ ձգտեցան, խմորուելոյն հայ ցեղին հետ, անոր հետ անբաժան սարի մը դարձան, անոր օգուտն ու բարգաւաճումը տենչացին և աւարտ աշխատեցան: Մեր ցեղին վերածնութեան մէջ անոնց կատարած դերը բնաւ չափուիր: Չափուիր նաև Կեդրոնական Թուրքիոյ Գոլէճը Այնթապի մէջ, մանաւանդ ազգին պարգեւած իր բազմաթիւ շրջանաւարտներով, աւելի քան 300, որոնցմէ ՁՀը ազգային կրթական հաստատութեանց մէջ կը պաշտօնավարեն իբր ուսուցիչ:

Ց. Գ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԲՐՕՖ. ՅՈՎՀ. Գ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ.—Յայտնի քարոզիչ և հրապարակագիր։ Ծնած է 1855 փետր. 3ին, Այնթապ, և տեղւոյն հայ-բողոքականներու վարժարանին մէջ նախնական ուսումը ստանալէ վերջ անցած է Ամերիկա, ուր աշակերտած է Ամիէրսթ Գոլէճին։ Յետոյ հետեւած է Եէյլի համալսարանին դասերուն և 1883ին, նոյն համալսարանէն աստուածաբանութեան ուսմանց ընթացքը աւարտած է, «Պատկառ Աստուածաբանութեան» տիտղոսը ստանալով։ Այնթապ վերադարձին, ամբողջ 19 տարի հոգեբանութիւն ու փիլիսոփայութիւն դասախօսած է կեդրոնական Թուրքիոյ Գօլէճին մէջ։ 1902ին կոչուած է Պոլիս, Թուրքերէն Աւետարերի խմբագրութեան, և 1911ին սկսած է հրատարակել հայատառ-թրքաբարբառ Բանիւնա քաթաթերթը։ Բրօֆ. Գրիգորեան նոյն ատեն շատ ինտուած քարոզիչ մը դարձած է թէ Այնթապի և թէ Պոլսոյ մէջ։ Հրատարակած է իր հօր՝ «Վեր. Գարա Գրիգորի կենսագրութիւնը», «Քրիստոնէական վարդապետութիւն» (հայատառ-թրքերէն) և ուրիշ կրօնական գործեր։

Գ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ. — Հիմնադիր Պրուսայի Աբեւելեան Որբանոցին։ Ծնած է Պոլիս, 1845ին, աշակերտած է Տոքթ. Համլինի, 1862ին հետեւած է Ջուիցերիոյ աստուածաբանական ձեմարանին դասերուն և Պոլիս վերադարձին՝ միջոց մը ուսուցչութեամբ զբաղելէ վերջ, 1875ին Պրուսա անցնելով հիմնած է իր ծանօթ Որբանոցը, ուր մօտաւորապէս 1000 հայ տղաք կրթուած ու դաստիարակուած են։ Ունի բազմաթիւ բարոյական և ուսումնական աշխատութիւններ, ինչպէս «Ժողովրդական օրացոյց», «Աշնան տերեւներ», «Ասպար կենաց», «Լապտեր Ծնողաց», «Առողջ, երջանիկ ու երկար կեանքը», «Ոսկեղէն բանալի անգլ. լեզուի», «Կեանք Ս. Առաքելոց», Ուղեցոյց Ս. Գրքի ընթերցողաց», «Մայրիկին առաջնորդը», «Բեղերսըն ղեկավարը», և այլն, և այլն։ Ամէն տարի կը հրատարակէ պատկերազարդ հանրապետական օրացոյց մը։ Պոլիս գտնուած միջոցին ալ հրատարակած է «Արարատ» թերթը։

143. ԲՈՅՆԷՆ ՀԵՌՈՒ

Ապրիլ ծածկած էր մայտաներուն տակ
Թռչուններ ադուռ և ոսկեփեսուր,
Ամոլ մը զբաղիլ ձայնով ներդաշնակ
Կը կրկներ այնտեղ երգեր քաղցրալուր։

Բոյնին մէջ ճչող ձագուկներէն մին
Այդ գեղգեղանքին ունկընդիր չըլլալ,
Եւ դէպի երգը հակելով բոյնին,
Խոհերուն վրայ կ'ինայ խօլաբար։

Երբ գետինն ինկաւ թռչնիկն անդրդում,
Ուզեց թափ մը տալ անզօր թեւերուն.
Հայրական սունէն թեւածեց հետ՛ը,
Եւ թռչելու զբաղիլ ու սիրուն։

Բայց մեր թախտաւիկն հոս ու հոն ինկած,
Երթալ ա՛լ ուսաւ թըռչիլ անվեհեր,
Հովիտէ հովիտ կ'երթայ անկասկած
Որոնելով միշտ նոր նոր ընկերներ։

Եւ իր յեղյեղուկ միտքն եղաւ պատճառ
Որ ձագը կըրեց մեծ պատիժ, աւա՛ղ.
Չի բոյնէն մեկնած ըլլալուն համար
Կերակուր եղաւ անգղի մը ճիւաղ։

(Թրգմ.ԹԻՒՆ.) **ՀՐԱՆՏ ԱՍՈՒՏՈՒՐ**

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ.—Թրքահայ յայտնի ուսուցիչ և հրապարակագիր։ Ծնած է 1862ին, Պոյաճիգիւղ, վաստաբան վկայուած է Բարիզէն, և երկար տարիներ մասնակցած է Պոլսոյ գրական շարժման։ Վարած է Մասիս շաբաթաթերթէ, Մասիս և Արեւելք օրաթերթերու խմբագրութիւնը, պատրաստած է Ազգ. Հիւանդանոցի ընդարձակ Օրացոյցին Ա. տարին, նախատիպը (1901), յետոյ յաջորդ տարուանը, բազմաթիւ դասական գործեր՝ աշխատակցութեամբ իր ամուսնին, և բաւական նշանակելի գործունէութիւն մը ունեցած է ազգային շրջանակի մէջ, թէ՛ իբր եւ բեսփոխան և թէ իբր տեսուչ խարհուրդներու անդամ։ Երիտասարդութեան տարիներուն հրատարակած է քանի մը մանր գործեր։ Սահմանադրութեան վերահրատարակմէն վերջ դատաւոր կարգուած է ծովային առեւտրական դատարանին։ Ծանօթ է նաև «Արաքս» ծածկանունով։

---

144. ՌՈՒՍԱՀԱՅԵՐ

Պարսկական և թրքական պատերազմներու արդիւնքը այն եղաւ որ Ռուսաստան, իր սահմանները ընդարձակել հանդերձ, ձեռք բերաւ խաղաղ ու աշխատասէր ժողովուրդ մը որ իր խուռթեամբ տէրութեան արեւելեան սահմանները ապագայ ապստամբութիւններէ պիտի ապահովէր և երկրին առեւտուրն ու արհեստները պիտի ծաղկեցնէր։ Իրաւ ալ Հայերը, իրենց նոր կացութեան մէջ, կեանքի ու ստացուածքի ապահովութիւն վայելելով, սկսան մեծ եռանդով վաճառականութեամբ

զբաղել, որով Կալկաի առևտուրը կարճ միջոցի մէջ պայծառութեան հասաւ։

Նիւթական ապահովութիւնը Կալկաի Հայոց մէջց աւելս կըրթութեան հոգ տանելու, և այս կողմէն Ռուսահայերը աւելի յառաջդիմելուն իրենց բաղմաթիւ կանոնաւոր ուսումնարաններով, քան Թրքահայերը։ Ժթ. Դարու սկիզբն իսկ երեւան եկան մէկ քանի ականաւոր անձեր, որոնք իրենց առաջաձեռնութիւնն ու ազդեցութիւնը

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

զործ դրին Ռուսահայոց մասնաւոր ու բարոյական կրթութիւնը հաստատելման վրայ դնելու համար։ Նախաձեռնութիւնը այս դեղեցիկ զործին՝ կը պատկանի Ղազարեանց տոհմին և Ներսէս Ե. Կաթողիկոսին։

Ղազարեանց նախնիքը բնիկ Հին-Ջուղայեցի էին, որոնք նոյն աւանին հարուստ բնակիչներուն հետ, Շահաբասի օրով, զաղթեցին Սպահան, և այն-

ՍՏ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Գ. ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՑ

Նազարեան Լազարեանը, որ իր ընտանիքով ու բազմաձգով անցաւ Ռուսաստան և բնակութիւն հաստատեց Մոսկուայի մէջ։ Շատ չանցած, այդ քաղքին չէկաւոյքը մեծ գործարան մը հիմնեց։ Կարճ ժամանակուան մէջ գործարանը այնքան կատարելութեան հասաւ որ անոր մէջ պատրաստուած կերպասեղէնները գոյնզգոյն պատուին դահլիճները զարդարելու.

ման յառաջանալով, մեծ ծաւալ պաշտօններու հասան՝ իբր վարչական մեծաւոր և արքունի գանձի ձերբ ոսկիան, ինչպէս նաև իբր ազգապետ Նոր-Ջուղայի Հայոց։ Նախկին Շահ մահէն վերջ, Պարսկաստան ներքին խռովութիւններու մասնակցելով, շատ Հայեր սոխակեցան Սպահանն ու Ջուղան թողուլ և օտար երկիրներ ապաւինիլ։ Անոնց մէջ էր նաև Ղազար

ԽՈՐԷՆ ԵՊՍԿ. ՍՏԵՓԱՆԷ

միեւնոյն ատեն՝ իբր ընծայ կը ղրկուէին եւրոպական արքունիքները: Այս և ուրիշ ծառայութիւններու փոխարէն՝ Ղապար Վարդապետեան ազնուականութեան տիտղոս ընդունեցաւ կառավարիչ Բ. Կայսրուհիէն:

ՊԵՐՃ ՊՈՇԵԱՆՑ

Ձառայները, իրենց՝ հօրը ճամբուն հետեւելով[1], տէրութեան ծառայութիւններ մատուցանելով հանդերձ, ձեռքնարուն եկած օգնութիւնը երբեք իրենց ազգակիցներուն, և իրենց հարստութիւնն ալ բաժին հանեցին ազգային կրթական հաստատութիւնների համար: Անոնց միջնորդութեամբ զանազան առաջնորդութիւններ տացան Սեբաստիոյ, Ղրիմի, Մոզդոկի, Թիֆլիսի և Նոր Նախիջեւանի Հայերը. անոնց ձեռքով հիմնուեցան Մոսկուայի և Բեսարապիոյ Հոյ եկեղեցիները և հաստատուեցան եւրոպական ապահովութեան, վերջապէս, անոնց առաջնորդութեան տրուեցաւ եղած Կայսերական Ձեմարանը

ԱԲԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԽԱԼԱԹԵԱՆ

զոր 1818ին հիմնեց արժանապատիւ Յովակիմ Լազարեանը՝ բանկերուն ուսուցիչներ, ուսեալ եկեղեցականներ և ընդհանրապէս բարեկիրթ քաղաքացիներ պատրաստելու նպատակով։

* * *

Գրեթէ նոյն ժամանակներն և նոյն նպատակով հիմնուեցաւ Թիֆլիսի մէջ Ներսէսեան դպրոցը։ Անոր օրինակով և ազգեցութեամբ կարգաւորեցան մեր թեմական դպրոցները, և հետզհետէ բացուեցան նոր դպրոցներ ու տարրական ուսումնարաններ, որոց թիւը օր օրի բազմանալու վրայ է։ Այսպէս որ, ընդհանուր կրթութիւնը մեր մէջ, կրթութիւնը առհասարակ ազգին մէջ տարածուած է։ Զգոնալով ազգային կամ պետական միջնակարգ ուսումնարաններու մէջ բացուած կրթութեան,

ԱՅՎԱԶՈՎՍՔԻ

չատ երիտասարդներ կը դիմեն Ռուսաստան կամ Եւրոպայի զանազան համալսարանները՝ բարձրագոյն ուսում առնելու, և անոնցմէ վերադառնալով, քաղաքական ու գիտական պաշտօններ կը տանձնեն կամ պատուոյ պաշտօններու կը հետեւին: Կովկասի ամենապատիժներն, թիֆլիսը որ Ռուսահայոց մատուռ կեանքին կեդրոնն է, ունի աղջկանց մէկ քանի ուսումնարաններ, որոնք իրենց յառաջդիմութեամբ կը մրցին մանչերու ուսումնարաններուն հետ:

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆ

Նշանաւոր են մանաւանդ Գայիանեան և Մարիամեան (Յովնանեան) ուսումնարանները, որոնց մէջ յաջողակ վարժուհիներ կը պատրաստեն գաւառական ուսումնարաններու համար:

* * *

Ռուսահայոց կրթութեան ոչ նուազ նպաստաւոր տան մատը Նախիջեւանի ընդհանրապէս և պարբերական մամուլը մանաւանդ: Զանազան քաղաքներու մէջ՝ այլեւայլ ժամանակներ հիմնուեցան տպարաններ, որոնց մէջ յայս աեսած[2] գրքերը մեծ մասամբ կրթութեան վերաբերեալ աշխատութիւններ և մանաւանդ դասական գրքեր էին:

Ինչպէս Թուրքիոյ, այնպէս ալ Ռուսաստանի Հայոց մէջ գպրոցը և լրագրութիւնը նպաստեցին ու կը նպաստեն երկու կողմի գրական լեզուներուն մշակութեան, որուն այն աստիճան կատարելութեան հասած են որ այսօր կարելի է հայերէնի թարգմանել եւրոպական գրականութեան ամենանշանաւոր գործերը:

ՍՏ. ՊԱԼԱՍԱՆԵԱՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ալոր օրինակին հանճարոյն ապրեցաւ:
2. Հրաւառակուած:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՊԱԼԱՍԱՆԵԱՆ. — Պատմաբան և ուսուցիչ, ծնած է 1837ին, Ռումանիոյ Պօթուշան քաղաքը: Բարիզի Մուրատեան վարժարանին մէջ ուսումը աւարտեցնելէ վերջ, 1858ին կը դառնայ իր ծննդավայրը, ուրկէ քիչ ետքը կ'անցնի Կովկաս: Ժամանակ մը իր ուսուցչին՝ Գաբրիէլ Եպիսկ. Այվազովսքիի Թէոդոսիոյ մէջ բացած Խալիպեան վարժարանը նոր ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ, աշխատակցելով նոյն ատեն «Մասեաց Աղաւնի» թերթին, զոր Այվազովսքի եպիսկ. Բարիզէն Թէոդոսիա փոխադրած էր: Պալասանեան երկար չի կրնար մնալ Թէոդոսիա, կ'անցնի Նոր-Նախիջեւան, միշտ ուսուցչական պաշտօնով, և ի վերջոյ, 1881ին, Գէորգ Ե. Կաթողիկոսի կողմէ էջմիածնայ ձեմարանին Հայոց պատմութեան և ֆրանսերէնի ուսուցիչ կը կարգուի: Երկար ատեն աշխատակցած է Կովկասի թերթերուն, «Կռունկ»ի, «Մեղու Հայաստանի»ի, «Մշակ»ի, «Փորձ»ի, «Վարժարան»ի և «Արարատ»ի, գլխաւորաբար հայ լեզուի ու պատմութեան նուիրուած ուսումնասիրութիւններով: 1883ին, իր ուսուցչական գործունէութեան քսանըհինգամեայ յոբելեանը տօնած են մեծ շքով: Պալասանեան թո-

ըած է մէկ քանի դաստիրքեր, և ընդարձակ «Հայոց պատմութիւն» մը, որ լաւագոյններէն մէկն է, և որ իր մահուընէն վերջը հրատարակուելով, արդէն իսկ մէկ քանի տպագրութեան արժանացած է։

ՌՈՒՍԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Շատ ծանկած գրականութիւն մը ունեցած են Ռուսահայերը, մեծապէս օգտուելով այն ձեռնտու պայմաններէն զոր վայելած են տիրող պետութեան կողմէ։ Իրենց գրականութիւնը այնքան հոգածու չէ ձեւին, բայց շատ խոր ու ձգտումնապաշտ մնացած է, կառչած ժողովուրդին կեանքին և ցեղին համազգական ցաւերուն, այդ կերպով թելադրելով դաւանալու այն խոշոր շարժումներուն որոնք Հայութեան կեանքը յեղաշրջեցին վերջին երեսնամեակին ընթացքին։ Նալբանդեան Սոեփան, Նալբանդեան, Խորէն Նալիակ. Սոեփանէ, Գրիգոր Արծրունի, Աբգար Յովհաննէսեան, ևլն. հրապարակագրութեան մէջ ներգործող դեր ունեցած են ո՛չ միայն Ռուսահայ տարրին, այլ նաև թրքահայց վրայ։ Վիպասաններ՝ ինչպէս Աբովեան, Րաֆֆի, Ծերենց, Պռօշեանց, Մուրացան, Շիրվանզադէ, Լէօ, Նար-Դոս, իրենց գործերով պատկերացուցած են ազգային կեանքն ու ըղձանքը, թատերագիրներ՝ ինչպէս Պունեաթեանց, Շիրվանզադէ, ևլն, բանաստեղծներ՝ ինչպէս Դամատ-Քաֆթիպա, Մեծատ Շահազիզ, Յովհաննէս Թումանեան, Յ. Յովհաննէսեան, Դաղտոս Աղայեան, Ա. Իսահակեան, Ծատուրեան, ևլն, պատմաբաններ՝ ինչպէս Ղեռանց, Լէօ, Ագեքս. Երիցեան, Խալաթեան, Պոլսահանեան, ևլն, նկարիչներ՝ ինչպէս Այվազովսքի, Բաշինջաղեան, Տէր-Մահտէսեան, ևլն, և դեռ այնքա՛ն ուրիշներ զոր կարելի չէ յիշատակել այս հակիրճ տեսութեան մէջ, իրենց գործերով ո՛չ միայն նպաստած են Հայ ցեղին զարգացման ու յառաջդիմութեան, այլ նաև անոր համար ստեղծած են տեսակ մը քաղաքակրթական վկայագիր որ իրեն իրաւունք կուտայ ինքզինքը դասելու աշխարհի իմացական ժողովուրդներուն կարգը, արժանի ապրելու և սիրելու։

145. Ա Ն Մ Ո Ռ Ա Ն Ա Լ Ի Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ

1873 *տարուան Ձմրան եղանակը, Փոքր Ասիոյ մի-ջավայրին մէջ, տարօրինակ էր։ Տարօրինակ Ձմեռ, տա-րօրինակ Ձիւն։ Նոյեմբերի տասնվին քառորդէն, երբ չորս ամիս չտրտնակ, Մեծին Կեսարիոյ ճամբաները փակուած էին, և երթեւեկութիւնը գրեթէ բոլորովին դադրած էր, նոյն իսկ գիւղէ գիւղ։*

Սասնոյ Ձիրան այս երկարատև ժամանակին համար, Կեսարիոյ քաղաքին, և մօտակայ գիւղերուն պատրաստ ունցած պաշարը բաւական չէր. մանաւանդ հոգի պէտքը, որ բաւ օրէ դէպի կ'ելլար, և մօտալուտ արտա-քինէն՝ որ արդէն կը սպառնար, սկսաւ։ Սգաւթիւն մը, որ նոյնէն տարօրինակ էր, Ձիրան պէս։ Հոգի գինը որ կ'աճէր մէկ, կրկնապատկուելու, ո՛չ, — այլ՝ քառա-պատկուելու, հնգապատկուելու, Հացը պակսելու, ինչպէս ալբատր մնացին, նոյնպէս հարուստ մնացին։ Յուսահատութեան ծանր վիճակի մը այս վարկեանին մէջ, սնանապէ Կեսարիոյ Սբոյ Գարեւոր ըս-ուած պահեստին նեղը կը մտնէին ցորեն և ալիւր բեռցած 200էն աւելի ուղտեր, որոնց աչքեն ուղտա-պանին և զոյն չկպպատող երկու սուսեռ պահապան-ներու սկիզբէն և մօտանալէն վար նետը ու բարակ սաւեր կախուած էին։ Կարմիր կտշխատող մուշտակնե-րու պլուած այս քաղարի մարդիկը, կարծես արիւնա-հեղած սասնոյ ցուրտը, ձիերն ու բուքը, և հպարտու-թեամբ դիմադրելով սասնական հոգիին, որոնց ամե-նաքաղցր զոհասեղան մը կը մտնէին քաղաքին ներս։

Կայծակի արագութեամբ տարածուեցաւ բուքը քա-ղաքին մէջ, և ու հասարակ սկսան դասակարգ մտքեց

իր բաժինը առանալու, աղքատը՝ առանց վախարինութեան, հարուստը՝ վճարումով, այնքան՝ որքան որ արժէքն էր: Եւ ասիկա կրկնուեցաւ քանիցս: Յուսահատութիւնը վախուեցաւ մխիթարութեան, տրտմութիւնը վախուեցաւ ուրախութեան:

Ուրկէ՞ կուգար այս հայը: Անաւանիկ:

Երիւքճիւղի վրանաքնակ ցեղին պատկանող, և հարիւրատար ուղտերու տէր Գասիր, և իր կրտսեր եղբայրը մնականի վէրի, ձմրան սառակութենէն և երիվեակի դժուարութենէն, կնդանիները Թօգաոի սահմաններուն մէջ, այլ և այլ այրերու խորը պատսպարած իրենց սառաւարտնեղով, իրենք ալ Գալ-Օվա անուն քնակավայրը, վրանի տակ, ձոխ կրակի մը առջև հանգիստ կ'ընէին, վրանաքնակ կեանքի ամէն ճոխութիւններով:

Կեսարիոյ Թալաս վիւլայէթին Գրիգոր Դարպէրեան անուն անձը, որ մօրեղբայրս է, իրեն եղած հրաւանքի մը վրայ, Թօգաոէն տապուտը հասած էր, մէկ օրուան ճամբան հազիւ երեք օրէն, ցուրտէն և բուքէն դժեղմէ թմրած:

Գրիգոր նամակ մը բերած էր, Գասիրի և վէրիի ուղղուած, և անոնք թէ ինչ կ'ըսէր այդ նամակը. —

«Նախ՝ իւ սէր Աստուծոյ, ապա՝ իւ սէր տէրտէրի ժողովրդեան կեսարիոյ և շրջակայից, որոնք կը տառապին տգիտութենէ և հոգի պահպանութենէ, կը խնդրենք ձեռնէ, որ կամ Երզնկայէ և կամ Սեբաստիայէ, ուր կը գտնուին աւետ արմատք, ցորեն և ալիւր, և զրկես այնտեղ պատրաստեն մեր գործակատարները, հազիւք տանիլ կեսարիա: Փոխադրութեան համար ո՛րքան վարձք որ պահանջուի ձեր կողմէ, անմիջապէս պիտի վճարուի: Մեր այս առաջարկութիւնը ընդունելով, եթէ անյապաղ հասցնէք ցորենն ու ալիւրը կեսարիա և Թալաս, պէտք

է գիտնաք թէ այդ ձեր ընելիք գոհութեամբ, մեծ ուրախութիւն պիտի պատճառէք մեզի, և ձեր այս թանկագին ծառայութիւնը մենք՝ ձեր վաղեմի բարեկամները՝ երբեք չպիտի մոռանանք:»

Նամակը՝ որ գրուած էր խնամքերէն, և որուն միայն իմաստը ամփոփեցինք այս տեղ, ստորագրուած և կընքուած էր երկու մեծանուն անձնաւորութիւններէ, ազգասէր, ողջմած և բարերար ու բարեսէր երկու հարազատներէ, Սերովբէ և Սարգիս Կիւլպենկեանէ:

*
* *

Ընթերցումը հազիւ լրացած, Գառնիկ՝ խօսքը Գրիգորի ուղղելով, կ'ըսէ.

—Էֆէնտիները Պոլսոյ մէջ գուցէ անտեղեակ այստեղի ձմրան սաստկութեան, և ձիւնին պատճառած դանդաղութիւնը մը, ո՛չ թէ դժուարին, այլ և անկարելի առաջարկութիւն մը կ'ընեն, որ չպիտի կրնանք կատարել:

Բայց ահա կրտսեր եղբայրը, Վէլի, որ իր մեծ եղբօրմէն պատասխանը լսած էր, կ'ընդմիջէ.

—Եղբա՛յր, ինչ կ'ըսես դուն, չէ՞ մի որ մենք այդ էֆէնտիներուն չնորհիւ շահած ենք հազարաւոր գումարներ և մեր հարստութիւնը գրեթէ անոնց կը պարտինք. անոնց լսած այս առաջարկը ո՛չ թէ իրենց անձնական շահուն կը վերաբերի, այլ տոկատնէրուն, որոնց համար ամէն գոհութիւն յանձն կ'առնեն. հետեւաբար ես կ'երթամ, և սէր մեր բերրի բարեկամներուն, և իր սէր ազգասիրութեան: Այս ծառայութիւնը կը խնդրեն մեզմէ յանուն Աստուծոյ, ուստի եթէ երբեք կորսուիմ խակ, կորսուին խակ մեր ոչխարն ու կենդանիները, հո՛գ չէ, թո՛ղ նախախնամութեան կամքը օրհնեալ ըլլայ:

Այդ քաջասիրտ վէլին էր՝ որ վեհանձն և մեծհոգի կիւլպէնկեան երկու հարազատներուն կողմէ հայց կը բե-բէր կեսարիոյ, Թալասի և չորկայ գիւղերու տավա-ռանչ և յուսահատած ժողովուրդին:

ՏՐԴԱՏ ԵՊԻՍԿ. ՊԱԼԵԱՆ

ՏՐԴԱՏ ԵՊԻՍԿ. ՊԱԼԵԱՆ. — Մխաքան Երուսաղէմի Ս. Յակովբ-եանց ուխտին՝ ծնած է Կեսարիա, ուսումը ստացած է Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանին մէջ, և եկեղեցական աստիճանը ընդունելով վարած է առաջնորդական պաշտօններ, մասնաւորա-բար Կեսարիոյ մէջ, ուր իր ջան-քերով շինուած է հոյակապ վար-ժարան մը: Պալեան Սրբազան բազմարդիւն անհատ մըն է նոյն ատեն: Ունի մէկ քանի բա-նասիրական գործեր, Ս. Տեղեաց պատմութիւն մը, ինչպէս նաև հայ աշուղներու նուիրուած ընդարձակ մենագրութիւն մը: Աշ-խատակցած է Պոլսոյ թերթերէն և հանդէսներէն մեծագոյն մասին:

146. ՏԱՏԵԱՆՆԵՐԸ

Արքունի Վաւօղարանին վերատեսուչ Յովհաննէս Տաւեան կը փափաքէր վաճառականութեան մէջ մացնել իր անդրանիկ զաւակը, Առաքել պէյը: Չէր ուզեր որ Վաւօղարանը մանէ: Արդէն Տաւեանները գոհ մը տուած էին, Թադէոսը, որ այրած էր Վաւօղարանին բռնկած

մինչեն։ Առաքել պէյ սակայն չէր ուզեր վառօդարանէն հեռանալ։

Անգամ մը, այսպէս միտքը դրած, կ'երթայ կը գտնէ Արիֆի փաշան որ վառօդարանի ընդհանուր տնօրէնն էր և կը հաղորդէ ա-

ՅՈՎՀ. ՏԱՏԵԱՆ

նոր իր վիշտը, ու նաև իր փափաքը՝ կեանքը թա-պաւորին ծառայութեան նուիրելու։ Արիֆի փաշա կը լսեդայ ու կ'ըսէ.

— Հոգ մի՛ ըներ, և ինծի հետ եկուր։

Միասին կ'երթան Յովհաննէս պէյի մօտ։ Առաքել ուրիշ սենեակ մը կը նայի, իսկ Արիֆի փաշա Յովհաննէս պէյի մօտենալով,

— Կը տեսնեմ որ, կ'ըսէ, չատ զբաղած ես, յոգնութիւնդ մեծ է, օգնականի մը կը կարօտիս, պէտք է որ քեզի օգնական մը տանք։

— Հրամանը ձերն է, կը պատասխանէ Յովհաննէս պէյ, առանց մտքէն անցընելու փաշային նպատակը։

Փաշան ծափ կը զարնէ, և Առաքել կը մտնէ ներս։

— Ահա՛ օգնականդ, կ'ըսէ Արիֆի փաշա։

Յովհաննէս պէյ, չուարած կը մնայ, և խնդալով կ'ըսէ հայերէն.

— Առաքել, սա ինչ խաղ խաղացիր ինծի։

*
* *

Աներկիւղ ըլլալ, պարտքը կատարել առանց ո՛և է նկատողութեան, եղած են Սառքել պէյի գլխաւոր յատկանիշները: Օր մը Վատօտարանը կը բանկի կ՛ըսէ, պէտք է շուտ վինել, մէկ օրուան մէջ ամէն բան կարգադրելու է, Մաքրի գիւղէն շատ սեղեր երթալու է, տեղ կայ որ ձիով, տեղ կայ որ նաւակով: Սառքել պէյ կը հետամտի, կ՛երթայ մէկ օրուան մէջ ամէն բան կը լմնցնէ կը կարգադրէ, և երբ գիշերը կը ներկայանայ վաչային, այս վերջինը զարմացած կը մնայ:

—Եթէ երածդ հաստատ վաւերագրութիւնները չտեսնէի, չպիտի հաւատայի, կ՛ըսէ:

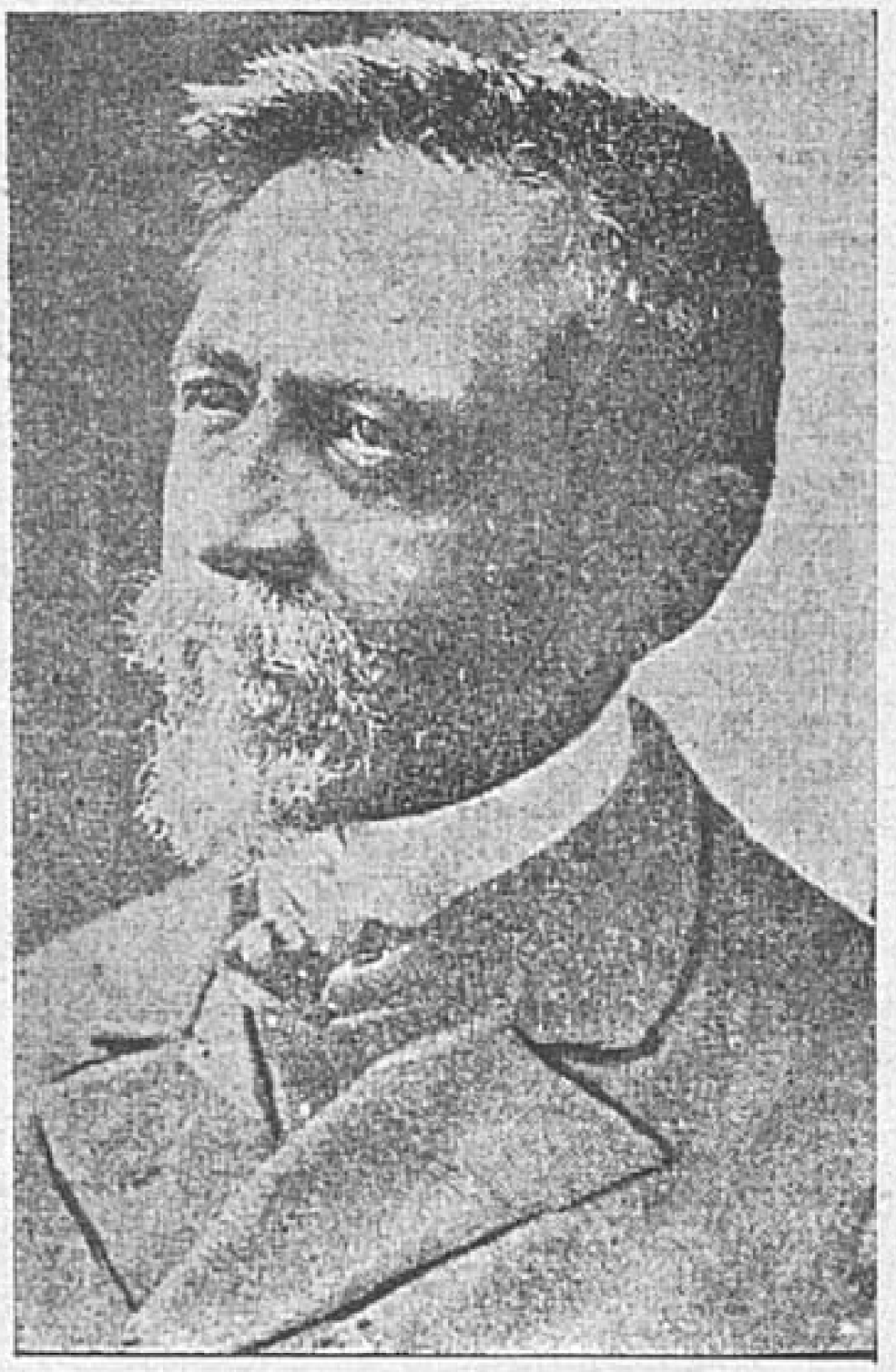
Այս էր սակայն անհաւատալին:

Տառապողութեան սակ են Իզմիտ և Հէրէքէի չուխայի գործարանները: Սուլթան Մէճիտ նոր կը հաստատէ «Մէճիտիէ» պատուանշանը, որուն անհրաժեշտ եղող ժապաւէնները պէտք է հանին Իզմիտ գործարանէն: Կայսրը կը հրամայէ որ անմիջապէս յաչորդ օրը հանին ժապաւէնները: Հրամանը կը տրուի Իզմիտ: Այն ատեն, Իզմիտէն պիտի մնայ մէկ շաբաթ կար որ շաբաթը անգամ մը կը մեկնէր: Այդ չարքաշ՝ պիտի մեկնէր կայսեր հրամանին յաչորդ օրը: Պէտք է վաճառել: Ինչ ընել, ոչ հետադէմ կայ, ո՛չ թզկատար:

Սառքել պէյ ձի մը կը նստի, և գիշերանց, սարսափելի անձրեւով գիշեր մը, սրարշաւ կը հասնի Իզմիր՝ աւելի մեռած քան ողջ, կը գտնէ Յովհաննէս պէյը և կը հաղորդէ կայսեր հրամանը: Անմիջապէս օրինակները կը չինուին, և յաչորդ օրը չորհնաւոր պրկուելով կը մատուցուին կայսեր որ վերին աստիճանի գոհ կը մնայ:

Ա. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻՈՐԵԱՆ.—Թրքահայ նշանաւոր դրագէտ, հրատարակիչ եւ ազգ. գործիչ։ Ծնած է 1852ին Սամսոնի ատջեւ, շրջենաւի մէջ, ուսումը ստացած է նախ Օրթագիւղի թարգմանչաց վարժարանը, յետոյ վենետիկի Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը։ Պոլիս դարձին, նուիրուած է ազգային դաստիարակութեան տարածման գործին եւ հիմնադիրներէն մէկը եղած է Ազգասիրաց Ընկերութեան, որ վերջէն՝ ուրիշ կրթական ընկերութեանց ձուլուելով, ծնունդ պիտի տար Միացեալ Ընկերութեան։ 1884ին, մէկ քանի ընկերներու հետ հիմնած է Արեւելքը, յետոյ՝ Հայրենիքը, խմբագրած է Մասիսը նոյն դրական հանդէս, և երեսուն տարի շարունակաբար թղթակցած է Թիֆլիսի Մշակին՝ «Հայկակ» ծածկանունով։ Միեւնոյն ատեն մեծ դերձունէութիւն ունեցած է ազգային շրջանակի մէջ, և ընտրուած է երեսփոխան։ Պոլսոյ մէջ նոր յեղափոխական բանտարկութենէ վերջ, 1896ին փախած է աստանալուն, և խմբագրած է բազմաթիւ թերթեր, ինչպէս Նոր կեանք, Մուրճ, Հնչակ, Հայ Հանդէս, Լուսաբեր, Շիրակ եւլն.։ Իր անհատնում դրուածքները, որոնց մէջ նշանաւոր են «Օրուան կեանք» և «Հոդվածներ» շարքերը, դեռեւ ամբողջովին անտիպ կը մնան։ Անանձին հատորով հրատարակած է մէկ քանի վիպակներ. մահուընէն վերջն ալ հրատարակուած է, թէ՛ վաւերա և թէ՛ պոլիս, իր գլուխ-գործոցը «կարմիր ժամուց»ը, վէպ ազգային կեանքէ։ Ծանօթ է նաև «Հրապարակ» ծածկանունով և երգիծական գրչով «Սկեպտիկ» ստորագրութեամբ։ Սպանուած է Գահիրէի մէջ, 1908ին, և թաղուած է տեղւոյն պերեզմանատունը, ուր ազգ. հանդանակութեամբ յուշարձան մը կանգնուած է իր գերեզմանին վրայ։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԷՅ ՏԱՏԵԱՆ. — Ծնած է Կ. Պոլիս, Ազատը գիւ-

ղը, շատ հիմնաւոր ուսում ստացած է նախ յոյն քահանայէ մը, յետոյ վենետիկի Միխիթարեաններէն։ 1814ին կը մտնէ արքունի վաւօրատրանը, 1820ին վերատեսուչ կը կարգուի Պէյքօզի թղթատունին գործատրանին, վեց տարի վերջը Իւսկիւտարի մանածի գործարանին, և 1832ին ալ՝ կը կոչուի Ազատլըի վաւօրատրանին վերատեսչութեան։ Յովհաննէս ալէյ մեծ ծառայութիւններ մատուցած է տէրութեան և ազգին, և շատ պիտանի նորութիւններ ուաջին անգամ իրեն շնորհիւ Թուրքիա մտած են։ Մեծագոյն քաղեցարներէն մէկը եղած է Ազգ. հիւանդանոցին և իր շնորհիւն է որ հոգի ու միսի պետական պարէն յատկացուցած է այդ հաստատութեան։ Գիտուն մը և պատմաբան մը եղած է ու թողած է գիտական ու պատմական ձեռագիր երկեր։ Բազմիցս այցելած է Եւրոպա։ Մեռած է 1869 ապրիլ 18ին, Պոլսոյ մէջ։

---

147. ԳԻՂԱԿԱՆ ՁԱՇԸ

Կարելոյն վեղարակիր ձմեռը չորս, ամառը՝ դաշտի աշխատութեան մէջ՝ հինգ անգամ կ'ուտեն օրը։ Առտուն ելլողները կ'ուտեն արտադեղ մը, որ մեծ տուներու մէջ՝ հոգին հեռու պահելու մըն է, կամ տանտիկնոջ երէկուան պատրաստած թարմ սերը. ախորժակ բանալու համար ալ՝ գաւաթ մը օղի կամ գինի։ Բայց տան քովը անգամներուն բերանը չի հասնիր[1] արտադեղին, այլ չայի հաւասարութեամբ. ցամաք հացով բաւականացողն ալ կայ։

Ճաշի[2] արտադեղէն վերջը կուգայ։ Առտուան թոնիրին վրայ եփուած կերակուրն է առիկա։ Օրարկուան[3] ուտելիքն է հասուստուն կերակուր. կէս օրուան ու իրիկուան միջտեղ, ամառը քանի մըն ալ կ'ուտեն, որ արտադեղին կը համապատասխանէ. ասիկա է ախորակը։ Իրիկուան ժամը տասերկուքին՝ կէս օրուան չափ ախոր-

ժամով կը յարմարին ամէնէն վերջին պատահին վրայ։ Ջմեռը առանց գինիի սեզան չի վերցուիր։

Կիները զատ սեղան կը բոլորեն՝ էրիկմարդերուս հատցատորէն[4] եաղը. ասոնք ալ խմելու մասին պահաս չեն մնար երեկոյ դիսատորներէն[5]։ Կիները, սեղանին վրայ, կը բանեն ալ ձեռքով պատառը, մխուելն ալ յաղթանդ մէկ ծայրը. այդ կերպով երբեմ ծածկած կ'ըլլան երեկոյ կիսամէրքը։ Ջամչցող մը կը նկատուի այն հարսը, որ չիթը քովինին դէմը չքանած՝ դդալ կը տանի բերանը, ու բերնին բոլորովին[6] առնն ալ կը ցուցնէ։

Այլ մէկ կին՝ սեղանին վրայ ձայն, վոխատ չեն հաներ. կիներուս սեղանին վրայ՝ շատ շատ ծուռ բռնած դդալի մը կամ անուղղակ չարժման մը մասին խրատուկ քրքիջ մը կը պատահի, որ կը վոխանցուի միւս նեղտեն և ընդհանուր ժխոմինը կը խանգարէ։ Ջմռանք որ սեղան բառը չի յարմարիր չառերուն ալեւ եաղ հոգլոմին համար, որ պարզ կուաէ սիրոց մըն է, և որուն վրայ կը չարին ամանները։

Կերակուրներէն պատրեզը նկարագրեցինք։ Ձէչբէլ կը բաղկանայ փիլաւէ ու Թանէ[7]։ Յերեկին կ'ուտեն Թոնիրին մէջ ամծուած հառնէկէն[8] մը որ դդալ մը իւղով ու խաղուրնայով կը պատրաստուի։ Սկաւքը՝ ամրան մէջ՝ սուկ հաց ըսել է, մաս մը տախ կամ պատրի հետ. պատրին համար կ'ըսեն Թէ սրեւին դէմ ապրեցութիւն ունի։ Իրիկունը դարձեալ կ'ուտեն նոյն հառնէկէնը, և աւելի ըլլալով՝ պետք մը քանչարելէնով առաւ Թանապուր։ Թան, մածուն, Թանապուր, ամառը մանաւանդ, չուբլի տեղ ալ, հացի տեղ ալ գործածուելու չատ են։ Կաթը կը խմեն բժիշկին պատուիրած ատենը։ Շաքէ չափաւ ամէն տուն կ'առնէ իրմէ, եզի կամ գոմէշի միս,

ձր տեսակը որ յարմարի իրենց ճաշակին ու քսակին։ Ոչխարի միսը տուղ կը դանեն. այլ պատճառաւ, դիւղացի մսավաճառն ալ քիչ ոչխար կը մորթէ։

Բանուկ[9] չորքոտանին չեն ղգեստներ[10]։ Անձին կովը, ախտաւոր կամ ինկած[11] եզը, անհարկի գոմէշը, ամէն չափահաս իրենց դրան առջեւ պահեցնելով՝ կը լուքսեն ու կը ծախեն. հետեւաբար՝ չափահաս իրկուններ՝ ախոռ ժամամ կերակրելին է հոմ միսը ձաւարին հետ, կին բակի առուն՝ նոյն խղչման ու անոր ինած տեսակը իւթքին, կիրակի իրկունը նորէն իւթք, միս ու թանապուր։ Միսին վրայէն անպատճառ գինի կը խմուի։

Մեր դիւղացիները դարնան ու ամառուան մունդը կը կտրեն անկարելի հետ ծանր ու թացանը. աշնան՝ մանրէններ, իսկ ձմրան՝ ընդհանրապէս հատէններ։ Կերակուրնին աւելի ամէն տեղ ցամաք հացը չատ կը սպառի։ Բաղմանդամ տուները ամէն օր հաց կ'եփեն. ծոնիրը պզտիկ տուները, այսինքն քիչուր ընտանիքները՝ չափովը անգամ մը։ Սովորաբար մարդ դիւրի երկ չարեկ[12] ցորեն հաղարաժին կը հաշուեն։

ՕԼԿՅ.ՏԻՆՅԻՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— 1. Ամենին ալ «արտաղեղ» չեն կրնար ուտել։ 2. Ճաշ։ 3. Յերեկուան։ 4. Կերակուրը ուտելն։ 5. Իրենց այտերն։ 6. Բերանը բացած գոցած ատեն։ 7. Հապած մսածուն։ 8. Խոտելն։ 9. Աշխատող։ 10. Մորթեր։ 11. Ուժասեկ։ 12. Մեկ չարեկը 60 օխայի կը հաւասարտասխանէ։

ԹԼԿԱՏԻՆՅԻՆ (Յովհաննէս Յարութիւնեան).— Թլքատնայ քաղաքին մէջ ուսուցիչ, և գաւառական իսկատիպ գրականութեան վարպետ մըւ ծնած է Խարբերդ, 1860ին, և շատ կանուխէն ինքզինքը նուիրած է ուսուցչական ասպարէզին, հասցնելով բաղմաթիւ աշակերտներ, ինչպէս նաեւ Զարդարեանը, որոնք շատ լաւ դիրքեր

կը գրաւեն այսօր Կամքի տակուռնութեան դեղեցիկ տիպար մըն է, և իր ճիգերուն շնորհիւ, մանաւանդ, հակառակ ընդդիմամարտ հոսանքներու, կըլթական գործը միշտ բարգաւաճ մնացած է Խարբերդի մէջ։ Երկար տարիներէ ի վեր վարիչն է Խարբերդի Ս. Յակոբ թաղի վարժարանին։ Ուրն բաղմաթիւ գրուածքներ, վէպ, հրապարակախօսութիւն, հէքեաթ, թատերգութիւն, ևայլն, գաւառային կեանքէն ու բարքերէն քաղուած, հաքազատ ու գերազանցապէս պատկերալից ոճով մը։ Աշխատակցած է Պոլսոյ գրեթէ բոլոր և արտասահմանի մէկ քանի թերթերուն։

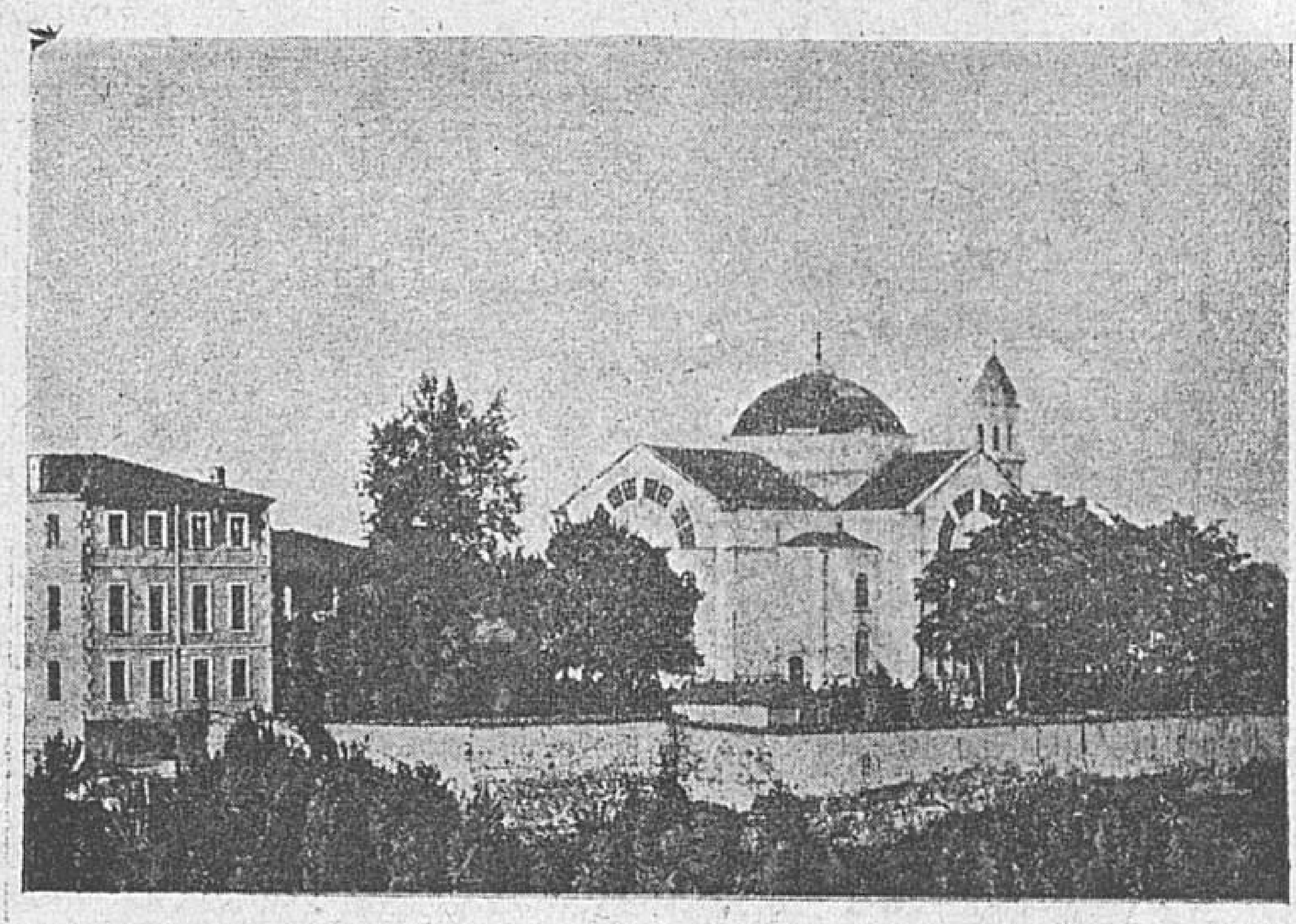
---

148. Ա ն ի

Շատ բաներ լսած էինք Անիի մասին, պատկերներ ու նկարներ ալ տեսած էինք իր աւերակներէն։ Հապա՞ «Անի քաղաք նառեր կու լայ» երգը, մեր մանկութեան երևակայութիւնը լեցնող այդ երգը, մանաւանդ Մայր-Հայաստանի ծանօթ պատուր նկարով։ Չէինք կրնար ըմբռնել այս խորհրդաւոր նկարը. կին մը հերարձակ, խոհուն, արտասուկոտ, աւերակներու վրայ նստած, — ինչ կրնար նշանակել։ Մանկութեան այս բոլոր յուշքերը, յետոյ, Սրմաչի մէջ ստացած պատմական տեղեկութիւններս իրարու կը խառնուէին մտքիս մէջ, երբ ես արդէն

չաս մը աւերակներու այցելէ եաքը եկած մտեցած էի այս հոչակաւոր աւերակին: Ա՛լ իրականը պիտի տեսնէի, յառնելու, երեւակայածներս պիտի ոչնչանային իրականին առջեւ: Ես այսպէս եղաւ:

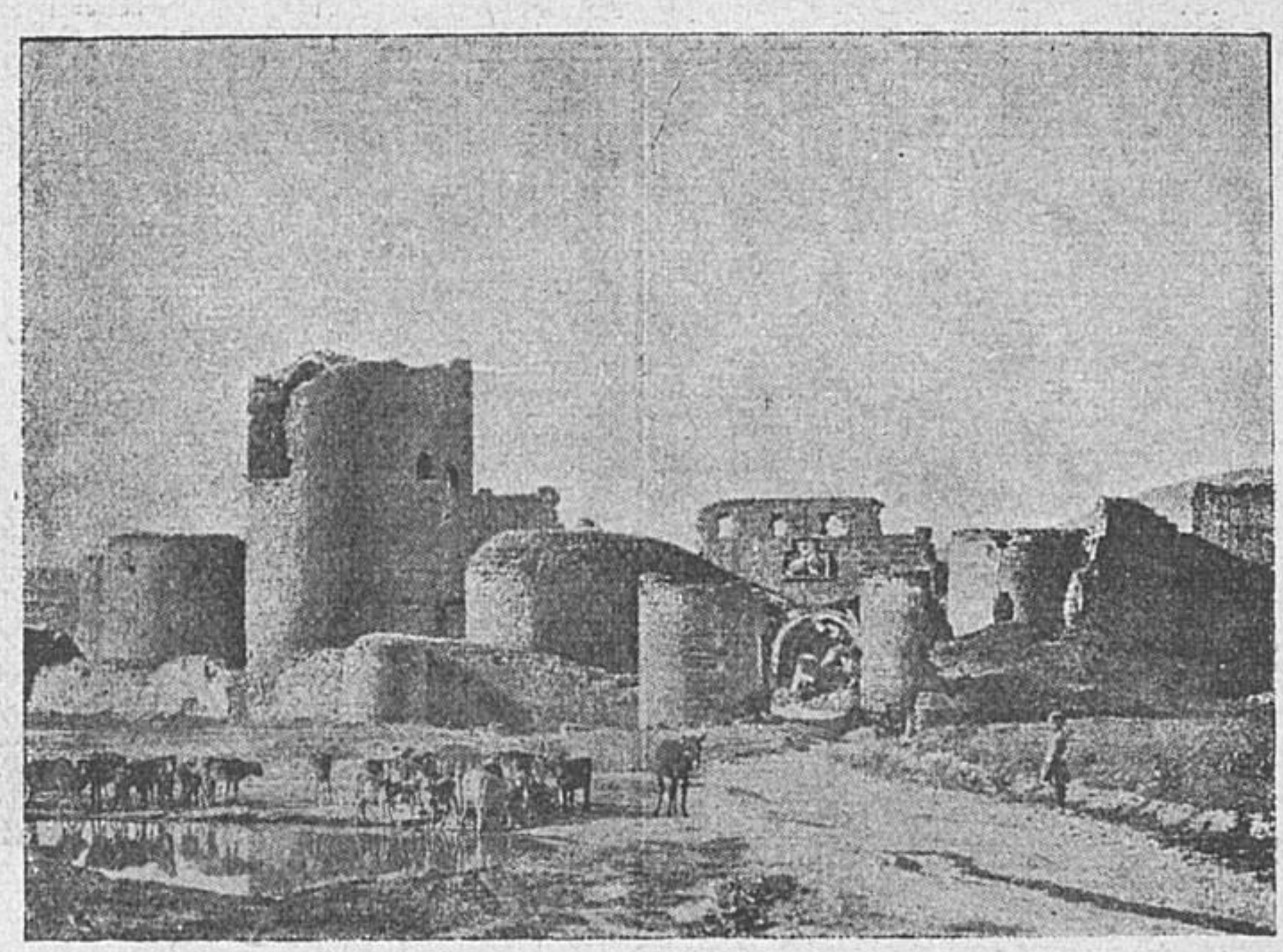
Հասանք Անի, և առաջին վայրկեանէն կրծանեցան

Անին

մտքիս մէջ նախ երեւակայուած Անիին աւերակները: Իրողութիւնը աւելի փառաւոր էր և ապշեցուցիչ: Պահպանուէն չատ հեռու էինք դեռ, երբ աւերակներու ճեպորդներուն հանդիպեցանք: Առանք մայրաքաղաքին ընդարձակութեան նշաններն էին, և քանի մտեցանք պարիսպներուն, կ՚աւելնար պատկառանքը Անիին, և ես կը զգայի որ կը զգածուէի այս անսպասելի տպրութիւնեներու ճնացորդին առջեւ: Անցանք երկու խոչոր, հոյակապ դռներէ և ես ինքզինքս գտայ կրծանած արուարձաներու համատրութեան մը մէջ: Աւերի կիսակործան եկեղեցիներ աչքի կը զարնէին, քան ուրիշ չէնքեր:

Անի քաղաքը բնական եռանկիւնաձև ամրութիւն մըն է ինքնին, և այդ բնական ամրութիւնը չինած են Ախուրեան գետը (Հարաւէն), Ծաղկաձորը (Արեւմուտքէն), Գայլոյ կամ Գլի ձորը (Արեւելքէն) և կրկնատպատիկ պարիսպները (Հիւսիսէն): Այս եռանկիւնին ամէնէն ամուր,

Անիի պարիսպները

ամէնէն ահեղ բարձրաւանդակին վրայ նստած է Միջնաբերդը, ինքն իր մէջ նոր ամրութեան մը ամբողջութիւնը սեպ քարաժայռերու վրայ, իր պատառով, իր եկեղեցիով, իր բաղնիքով և յարակից կարեւոր չինուածներով:

Աւերակներուն աւերումը Անիի մէջ մեծ համեմատութեամբ ուշադրութիւն կը գրաւէ: Անոնք կործանեցած թէ՛ թշնամիներէ և թէ՛ երկրաշարժէն: Բայց երկրաշարժէն աւելի մարդկային ձեռքեր առաջ տարած են աւերումները, այսինքն աւերակները ենթարկուած են նոր

աւերումներու, իբր պատրաստ քարտէզ ծառայելով ատոր անոր տխեղծ պէտքերուն: Եւ ոակայն, հակառակ ատոր, դիտելով կիսակործան եկեղեցիները ու մատուռները, կը կարծես որ քանակիչները ոչ հեռատար անցեալի մը մէջ դուրս հանուած են և դեռ նոր կտրծանած են այդ չէնքերը:

ԲՐՕՖ. ՄԱՒ

Աւերակներու վրայ նոր աւերներ գործելը վերջացած է Բրօֆ. Նիքօլա Մաւի պեղումներու ձեռնարկելէն ի վեր: Նշանաւոր ռուս հայագէտը ոչ միայն վերջ տուած է բռնի փլուզումներուն, այլ իր գիտական պեղումներուն շնորհիւ երեան եկած աւերակներ սկսած են Անիի աւերակներուն ունտրանը ա՛լ աւելի հետաքրքրական դարձնել, իրր թէ վերանորոգութեան ձեռնարկ մը եղած ըլլար այդ պեղումներուն նպատակը:

Բրօֆ. Մաւի աշխատութիւնը չատ մեծ նշանակութիւն ունի ամէն կերպով: Բայց դեռ մխիթարեան Անիի ամբողջ աւերակները քրքրելու համար. որովհետեւ այդ քրքրտումը հետզհետէ հետաքրքրական նորութիւններ և ծանօթութիւններ երեան կը բերէ Հայ քաղաքակրթութենէն, որուն մասին հիացում, ապշեցուցիչ հիացում մըայն կ՛արտայայտեն Եւրոպացի քաղաքակրթութեան պատմութեան ծանօթները:

Մեր պատմիչները տեղեկութիւնները զոր օրինակ Անիի չինութեան և հաստատութեան մասին, չատ անգամ միամիտ ու հետաքրքրական չափազանցութեամբ զբռաւածնելու սպառորութիւնը կ'ընէին, բայց աւերակները, և մանաւանդ այդ աւերակներուն պեղումները Անիի մէջ այնպիսի լրջութիւններ կը հաստատեն, որոնք կատարեալ քաղաքակրթական կազմակերպութեան մը տպաւորութիւնը կրնան ըլլալ: Մեր պատմիչները ո՛չ թէ չեն չափազանցած, այլ չեն կրցած գէթ եղածին պէս պատկերացնել Անիի փառքերը:

ԲԱՆԱՍԷՆ ՊՊԻՏԱԿՈՊՈՍ

ԲՐՕՖ. ՆԻՒՕԼԱ ՄԱՌ.—Ծագումով վրացի այս նշանաւոր գիտնականը աշակերտած է Գեղովբէ Պատկանեանի, Մոսկուայի Լազարեան Ճեմարանին մէջ, և իր բազմազան գործունէութիւնը նուիրած է հայ լեզուի ու պատմութեան ուսումնասիրութեան: Մանաւանդ գլուխ կանգնած է Անիի պեղումներուն, և իր ջանքերուն շնորհիւ կարելի դարձած է երեսան հանել բազբատունեաց նշանաւոր աստանին անցեալ փառքին ու մեծութեան յայտարար բազմաթիւ նշխարներ: Մաս շատ մը գործեր ունի հայ գրականի և Հայաստանի պատմութեան մասին: Իր գործերէն հայերէնի թարգմանուածներ են՝ «Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, նիւթեր պատմութեան Հայոց միջնադարեան մատենագրութեան», «Անառնային ուղեւորութիւնից դէպի Հայս, նկատողութիւններ և քաղուածներ հայկական ձեռագիրներէ», եւն. եւն.: Բրօֆ. Մառ քանի մը տարի առաջ Պոլիս այցելեց՝ Ղալաթիոյ մատենադարանին ձեռագիրները քննելու համար: Շատ յստակ և անախտ կը գրէ ու կը խօսի հայերէնը:

ԱՐՄԱՇ.—Նշանաւոր վանք Նիկոմիդիոյ մերձակայ Արմաշ գիւղին մէջ: Հաչակուած է երբ ուխտատեղի Զարխափան Ս. Աստուածածնին, որուն ուխտը ամէն տարի երկու անգամ, գարնան ու աշնան տեղի կ'ունենայ: Յայտնի վանահայրեր ունեցած է, որոնցմէ ոմանք պատրիարքական աթոռ բարձրացած են: Ծանօթ է մանաւանդ երբ Դպրեվանք, իննսունական թուականներէն սկը-

եաև, իր հասցուցած ընդհանրապէս ուսեալ եկեղեցականներուվ։ Արմաշի հիմնարկութիւնը տեղի ունեցած է 1111ին. կը կառավարուի փոխ-վանահայրով մը։ Բուն վանահայրերը Պոլսոյ Պատրիարքներն են։

ԲԱԲԳԷՆ ԵՊԻՍԿ. ԿԻՒԼԷՍԷՐԵԱՆ.—Արմաշի Դպրեվանքին անդրանիկ սաներէն։ Ծնած է 1868ին, Ամթապ, և ժամանակ մը այլև այլ վարժարաններ յաճախելէ վերջ, 1889ին մտած է Արմաշի Դպրեվանքը, ուր վարդապետ ձեռնադրուած է 1895ին։ Վարած է առաջնորդական պաշտօնները և մեր եկեղեցականութեան ամէնէն հմուտ դէմքերէն մէկն է։ Խմբագրած է Լոյսը, իբր կրօնական շաբաթաթերթ (1905—6), և ունի բազմաթիւ աշխատութիւններ, մասնաւորաբար պատմական հսկայ գործեր, ինչպէս «Եղիշէ», «Պասմաճեան Գրիգոր Պատրիարքի Յիշատակարան»ը, «Կոլոտ Յովհաննէս Պատրիարք», «Ֆարոզներ», և այլն, և այլն։ Աշխատակցած է Պոլսոյ դրեթէ բոլոր թերթերուն և արտասահման հրատարակուած հանդէսներու։ Կազմած է նաև Ղալաթիոյ Մատենադարանին ցուցակը։

149. ՄԵՐ ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հայ քննադատը հետաքրքիր վիճակի մը մէջ կը գտնուի մեր օրերը, և ստուգիւ ո՛ր կողմը դառնալը և ինչ կերպով իր պաշտօնը կատարելը ինքն ալ լաւ չգիտեր։ Եթէ քիչ մը ինքնավստահութիւն կամ թիւր կարծիք մը տրեւան

հանէ ու տերքէ, շուտով թշնամի կը համարուի. կ'ամբաստանուի ու կը դատապարտուի անողորմաբար: Հայու մը համար՝ ուղիղ դատում մը ընելը, անոր թշնամութիւնն ընել կամ անոր հոգը փրկել է, չար մտքով և չար կամքով:

Գրականութեան մէջ ալ նոյն բանն է: Հայը չի կընար երեւակայել տակաւին թէ հեղինակի մը պարեւը և մտածումները իրարու հետ յարաբերութիւն չունին: Հեղինակը կրնայ յարգի անձ մը ըլլալ, և իր մտածումները անարգ կամ անպատուաբեր, ինչպէս որ միտն ծառ մը կրնայ անհամ պտուղ տալ և անշուք թուփը՝ շատ հաճելի բոյր մը: Հայը չի հասկնար կամ չուզեր հասկնալ այս հասարակ ճշմարտութիւնը: Գովէ՛ կամ լռէ՛. ահա այս է իր կամքը:

*
* *

Զգայուն հոգիներու համար ամէնէն անասելի կը մնայ ցաւալի հարուածները, որոնք հոս փոխուելի ձեւով, հոն գրուանքի կերպով և ուրիշ անոյշ մը կծանութիւններով կը յայտնուին, և հարկ թէ ժամանակ մը կուգը պրուած վէրքը լ'ևնամանք: Մինչեւ անոնց արձագանգին մեղմ հոսանքը՝ առաքինութիւնը պիտոյ կը դիպ պրուերու մէջ, և անկէ ետքը՝ եթէ ոյն չունի՝ աշխատէ գոյն ներու: Գոչող մը միայ պատուած ծաղիկներու բոյրին կրնայ հոգը առնել դիւրին է, և մեր ձեռքը այնքան փուչերու ենթակայ չունի: Կրծոտութեան պակասութիւն, — պիտի ըսեն անանք: Այո՛, բայց երբ այդ պակասութիւնը անարգութեան ոտնանկին եղեւով հին ախոյի կերպարանք մը կ'առնէ և ընտանի կեանքը կը թունաւորէ, առաքինի մարդերուն կ'ինայ անոր դէմ դնել, պատուոյ օրէնքները կրծոտի պատուհ-

բանքներու պէս յարգելով : Պէտք չէ անտարբեր սրտով թող տալ որ կծու լեզուներ բարի անուն մը բզքտեն հրապարակաւ , վասն զի պատուոյ խնդիրներու մէջ անհոգութիւն ընել , կամ՝ ինծի չի վերաբերիր ըսելով ուրիշ կողմ նայիլ , նա՛եւ ինքնասէր պրուիթեան հետեւանք է : Երեւակայեմ է միշտ որ այս ախտը ողորմ չունի , ամէն տեղ կը տարածուի և քան մը չի խնայեր . կարգ քան կարգէ ամէնուն միտը ուսել կ՝աշխատի , և՛ հարուստին և՛ աղքատին վրայ չան ոչխի պէս կը վազի : Պատիւը հասարակութեան ժառանգութիւն է . անոր դէմ գործել ուզողը այն թէուխեան մէջ կը պտնուի՝ ուր չարագործ մը օձին քը ուրի տակ կ՝առնէ . ամէնուն պարտքն է այս օձին քը յարգել տալ , վասն զի ամէնուն հանգստութիւնը անկէ կախուած է :

*
* *

Ժողովուրդ մը չի կրնար իրեն համար բարոյական մը հնարել և ընդհանուր բարոյականը ուրիշ տակ առնել : Եթէ յանդգնիլ ընել , ա՛լ աւելի կը նախատուի . նեղութիւնը իր միւս պակասութիւններուն վրայ աւելցնելով : Հնարելի է որ աշխատի անոնց առաջքը առնել և օր մը անկէ վրկտւելու : Վէրք մը , թէ՛ բարոյական և թէ նիւթական , պէ՛տք է յայտնուի որ բոյժ գտնէ : Մեկի համար գտնելի է այն մարդը որ պահանջին մը կը յայտնէ , կը նկատողէ , և դարման կը փնտռէ : Երբէք անկա չի կրնար պահպանուիլ երբ մտքի խոտորումը և սրտի կեղտը կը դատէ և բարոյական պահանջքին կը դատապարտէ ճշմարիտ քաղաքակրթութեան օրէնքներուն համեմատ :

ՍՏԵՓԱՆ ՈՍԿԱՆ

ՍՏԵՓԱՆ ՈՍԿԱՆ.—Իզմիրցի նշանաւոր հրապարակագիր։ Ծնած է 1825ին, Իզմիրի մէջ, աշակերտած է տեղւոյն Մեսրոպեան վարժարանին և միջոց մը ուսուցչութեամբ զբաղելէ վերջ, 1846ին կը մեկնի Բարիզ ուր իր արտակարգ խմացականութեան շնորհիւ ծանօթութիւն կը հաստատէ մանաւանդ ամէնէն ականաւոր անձնաւորութեանց հետ և կ՝աշխատակցի Ֆրանսերէն թերթերու։ Ոսկան անմոռանալի պիտի մնայ մեր խմացական պատմութեան մէջ, մասնաւորաբար իր «Արեւելք» և «Արեւմուտք» թերթերով զորս հրատարակեց Բարիզ գտնուած միջոցին, և որոնց մէջ կը խտանայ իր յառաջդիմասէր, ազատամիտ ու անկաշառ ոգին։ Մեծ պայքարող մը եղած է իր ժամանակին յետադիմականներուն դէմ։ Բարիզէն Իտալիա անցած է և ժամանակ մը այնտեղ անձնական քարտուղարը եղած է Իտալացի նշանաւոր քաղաքագէտ Գավուրի։ Իզմիր դարձին, 1866ին, կը կոչուի Մեսրոպեան վարժարանի տնօրէնութեան, բայց քիչ ետքը, երբեմն դէմ յառաջացած հակառակութեանց պատճառաւ կը հրաժարի այդ պաշտօնէն, քէն կ՝ընէ իր ազգին, կ՝ուխտէ այլևս հայերէն չգրել, և կը հիմնէ «La Réforme» Ֆրանսերէն թերթը։ Ոսկան մինչեւ վերջը հաւատարիմ մնացած է այդ զարմանալի ուխտին։ Մեռած է կարօտութեան մէջ, 1901 փետր. 23ին։ Ունի քանի մը վիճաբանական գրքոյկներ և բազմաթիւ բանաստեղծութիւններ, մեծ մասամբ անտիպ։

---

151. Ա Ղ Օ Թ Ք

Իրիկուն է. խաղաղութիւն մ՝անսահման
Կը տարածուի դաշտին վերայ տրտմագին,
Եւ համբոյրէն զեփիւռներուն ցուրտ հպման՝
Կը տարտղնայ մակոյկ անդուռն երկինքին։

Տժգոյն, անգայտ, նուրբ գաղտակուղն ամպերուն
Կը չողշողի վերջալոյսի ցոլքերէն,
Ու հձձիւններ, ձայներ տարտամ, թրթռալուն՝
Մթնոլորտին մէջ կը թուչին մեղմօրէն:

Հեռուն նակայ լեռնաշղթան կը պառկի,
Մառախուղէ ծոլն՝ իր անհուն անկողին.
Եւ գետակին լայն ժապաւէնն արծաթի
Կը պլլուի ելեւմտեղու ստրի կողին:

Կիրամուտք է. օրհներգութեանց պահն անդորր
Կը ձայնարկեն կոչնակները տրամագին,
Եւ խռնկերուն ծխումները քաղցրաբոյր՝
Կը լեցնեն մթնոլորտը գիւղակին:

Մինչ կը ցընծայ յիշատակը անոնց որ
Անհետացան անել ճամբուն մէջ մըթին,
Արցունք եւ սուգ, թանձրը յուզում մ'անսովոր
Կը համակէ մերձհոգիներն անվսեմին,

Մայր-Բնութեան մրմունջները անհամար
Կը դաշնակուին այս պահուն մէջ խոր խոկմանց
Ու կը հիւսեն չարականներն անբասիր,
Ամբողջական Աղօթքի մը երգն անանց:

Համայնական ծնրադրութեան պատկառում
Կը մատնակցի նաև քերթողն անանուն.
Ո՛վ Բնութիւն ընդունէ՛ իր վեհերոտ
Պաշտամունքին հձձիւնները չըսարուն:

ԱՐՏԱՇԵՍ ՇԱՀՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

151. ԱՐՀԱՄԱՐՀՈՒԱԾ ԳԱՆՁԸ

*Մենք մեր անձին հանդէպ աւելի անգութ ենք քան որչափ չպիտի կրնար ըլլալ բնութիւնը: Մարդկային յօ-
րինուածքը՝ որ մարմնի այնքան կը չարախօսենք, հրա-
շալի տոկունութիւն մը ունի: Անաթօլ Ֆրանս իրաւամբ
ըսած է որ, «Թերեւս ոչ մէկը մեքենական դիւաերէն՝
որոնցմով այնքան կը հպարտանանք, պիտի կարենար
նոյնչափ անպատիժ կերպով դիմադրել այն բռլմտդիմի
ու խոլ հարուածներուն, որոնց կ'ենթարկենք մեր մար-
մինը»: Արդարեւ, երբ խոր-
հինք մեր ապրելակերպին
վրայ՝ որ մեր ամէնէն թարմ
հասակէն իսկ կը խանգարէ
մարդկային մեքենային բռլ-
մտիւ անիւները, հիացումի
զգացումով կը հաստատենք
անոր տոկունութեան առջեւ:*

ԱՆԱԹՕԼ ՖՐԱՆՍ

*Արդ, մենք ո՛չ միայն
չենք բաւականանար կռզմա-
ւածելով այդ մեքենան, այլ
և չարունակ կը զրպարտենք
զայն: Աւելի կամ նուազ եր-
կար տարիներ մեր մարմինը
մաշեցնելէ և չարչարար զր-
ծածելէ ետք, հաճոյք կը զգանք ծերացած, զառամած
և կորսուած հռչակելով զայն: Այն աստեն՝ այնքա՛ն ան-
խընամ կը թողունք զայն, որ վերջ ի վերջոյ կը կոր-
ծանի:*

Հէ՛ք մարդկային մարմին: Ի՛նչ որ տղբեւր է կեան-

քը պեղեցկացնող, մուգցանող և զօրացնող այնքան վայելքներու, նշաւակ դարձած է անհնայ և չարաչար վարմունքի մը: Ընդվզումի զգացում մը կ'արթննայ մեր մէջ՝ երբ մեր երեսն ի վեր ըսուի թէ ծերացած կամ մաշած հոգիի մը կամ խղճի մը տէր ենք. չենք հանդուրժեր որ հասարակութիւն ունենան տարակոյսի տակ ձգելու մեր հոգիին ու խղճին կորովը կամ թարմութիւնը: Եւ սակայն, քանիներ կան որ կը հասարձակին իրենց ուղղուած ծերութեան սպառնալիքին հասնելու թիւն յայտնել:

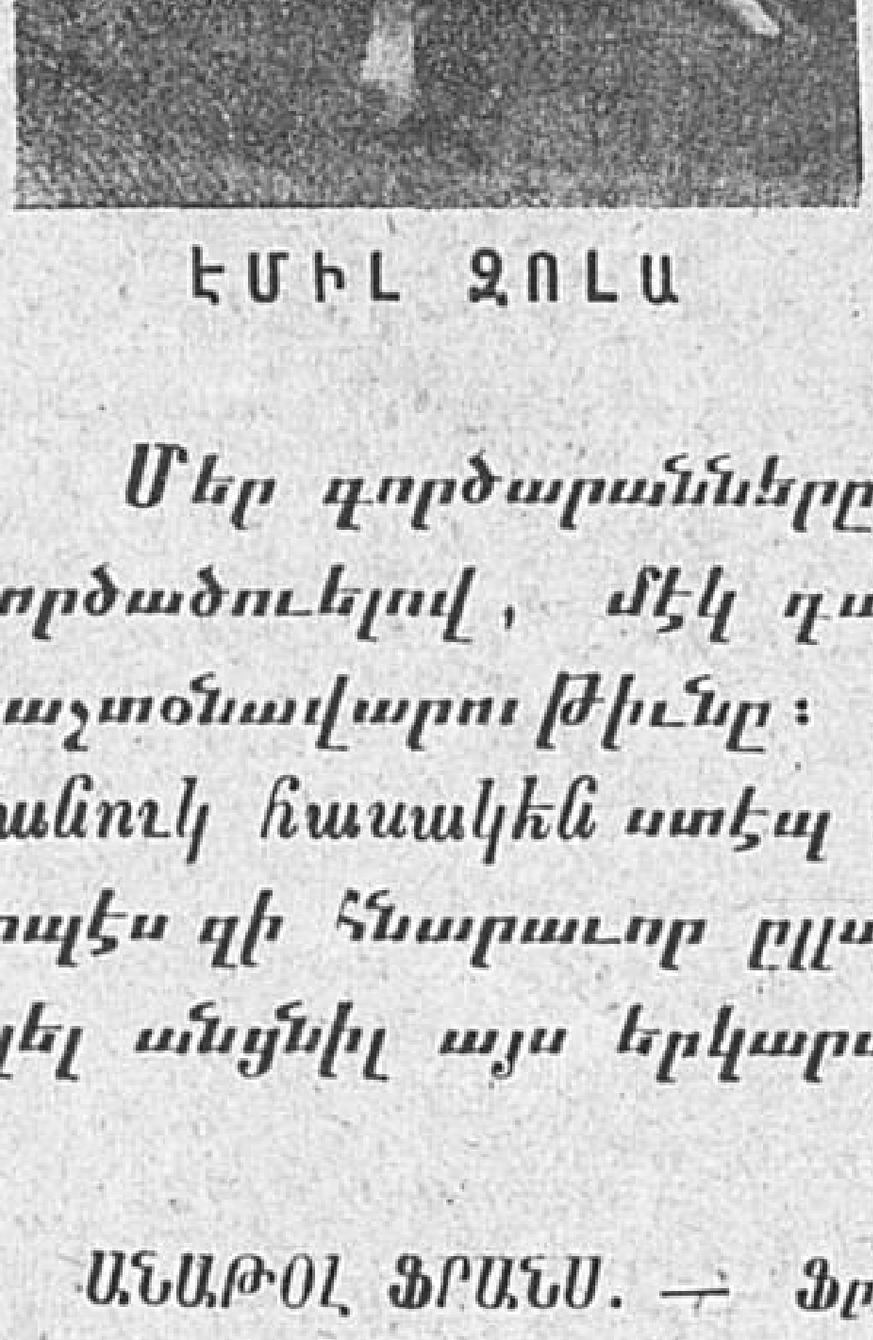
Սեղին կայ: Մարդիկ, որոշ տարիքի մը հասնելէ վերջ, ա՛լ սեղի կը կլլին այս սպառնալիքին տակ, և կըցածնուն չափ կը ջանան արժանի ըլլալ անոր:

Մնայ որ, մեր նախապաշարումները, ինչպէս ուրիշ ամէն պարագայի մէջ, այստեղ ալ ունին իրենց պատասխանատուութեան բաժինը: Օրինակ, գրեթէ ամէնքս ալ կը կրենք կնոջ ծերութեան պատասխանատուութիւնը: Այնպէս կ'երեւակայենք թէ վաթսուն տարեկանին, և երբեմն իսկ աւելի կանուխ, հանգիստի ժամը հնչած է: Այդ տարիքէն սկսեալ հրաժեշտ կուտանք մեր զբաղումներուն, մեր մարզանքներուն և մեր հաճոյքներուն: Կեանքէն կը քաշուինք, ինչպէս որ կեանքն ալ իր կարգին՝ մեզմէ կը քաշուի:

Բնախօսութիւնը սակայն կը հաստատէ թէ մեր յօրինուածքը կրնայ տակաւին նախընթաց տարիներու բոլոր պաշտօնները կատարել: Եւ եթէ մեր մարմնութիւնը կամ ուրիշ ո և է մէկ գործարանը տկարացած կամ անդամալուծուած է, տարիներուն չվերագրենք յանցանքը, այլ մեր գործարաններուն չարաչար գործածութեան: Որովհետեւ ինչ է ծերութիւնը: Ըստ Զոլայի, կեանքի այն չրջանն է ուր մարդ այլեւս իր գործարանները

մաշած, սպառած ըլլալով, պէտք է մեռնի բնական մահուամբ:

Պէտք է գիտնալ սակայն թէ չնչառութեան, արիւնի շրջանառութեան, նոյն իսկ մարսողութեան գործարանները կը չարունակեն գործել, աւելի ճիչտը՝ մասնաւոր պատճառ չունին չգործելու վաթսուն տարեկանէն եաք: Մեռնելը չէ որ կը պրկէ մեզ անոնց գործածութենէն, այլ ամէն տեսակ պատահական պատճառներ: Մեզմէ ոչ ոք չէ տեսած ուխտանը անցած մարդիկ որոնք պատուական կերպով կը մտածեն ու կը չնչեն, և կը վայելեն իրենց լաւ մտաւորականութիւնները:

ԷՄԻԼ ԶՈԼԱ

Մեր գործարանները, թանաւոր իւնայողութեամբ մը գործածելով, մէկ դարէն աւելի կրնան պահել իրենց պաշտօնավարութիւնը: Որչափ օգտակար պիտի ըլլար մանուկ հասակեն ստէպ տոգորուիլ այս ճշմարտութեամբ, որպէս զի հնարաւոր ըլլար լաւ կեանքի սիրահարներուն պլել անցնիլ այս երկարաձիգ հանգրուանը:

ԺԱՆ ՖԻՆՕ

ԱՆԱԹՕԼ ՖՐԱՆՍ. — Ֆրանսայի նշանաւոր գրապետ, ու բանաստեղծ: Գրած է հոյակապ գործեր, վէպ, բանաստեղծութիւն, պատմութիւն, և այլն, որոնք փառքը կը մնան ֆրանսական գրականութեան: Մեծ մարդասէր մըն է նոյն ատեն, և Հայութեան ամէնէն թանկագին բարեկամներէն մէկը Եւրոպայի մէջ: Իր նախաձեռնութեամբ՝ յաճախ մխիթարիստներ սարքուած են Ֆրանսայի և Իտալիոյ մէջ՝ Ջարդի տարիներուն, հայկական տառապանքը ամբողջելու համար: Մեր ցեղին ճշմարիտ երախտաւորներէն մէկն է:

ԺԱՆ ՖԻՆՕ. — Տնօրէն Բարկլէ Ռըվիւ տէ Ռըվիւ հանդէսին, և Հայուհեան մեծապոյն բարեկամներէն մէկը։ Իւր հանդէսին էջերը լայնօրէն տրամադրած է միշտ տառապող ժողովուրդներու, մասնաւորաբար Հայոց տուայտանքը Եւրոպայի Տանրային կարծիքին ներկայացնող յօդուածներու։ Բօլօնիական ծագում ունեցող այս հրապարակագիրը Ֆրանսայի լաւագոյն ընկերաբաններէն մէկն է։

ԷՄԻԼ ԶՕԼԱ. — Ֆրանսացի նշանաւոր վիպասան, գլխաւոր վարպետներէն մէկը իրապաշտ դպրոցին, որուն գրուածքները մեծ ազդեցութիւն գործած են նաև ուժգնական թուականներու Թրքահայ գրականութեան վրայ։ Շատ գեղեցիկ և արի ընթացք մը ունեցաւ Տրէյֆիւսի համբաւաւոր խնդրին առեն, արդարութեան սիրոյն ինքզինքը կոյր ամբոխի մը անարգանքին և հալածանքին նշաւակ դարձնելով։

ՑԱՆԿ

*1. Էտուար Կրնիկ (Թրգմ. Արփասղան).—Գաղտնի Հայերը. 1
2. Եղիշէ Արք. Դուրեան—Ա. Բ. Գ.էի դասը . . . 3
3. Լեո.—Ս. Մեսրոպի մահը 6
4. Ռ. Յ. Պէրպէրեան.—Գրաշէմը 9
*5. Բանսո-Բաթիպա.—Եղիշէ. 13
6. Յովհ. Գազանճեան.—Ինչե՞ր կը պատմէ Հայ Լեզուն . 15
7. Ստ. Մալխասեանց.—Ինչո՞վ տեւեց մեր ազգը . . 19
8. Արշակ Զօպանեան.—Գեղօն ի պատիւ Հայ Լեզուին . 24
9. Հ. Ղեւոնդ Ալիշան.—Շնորհալիի գումը . . . 29
10. Սուրեն Պարթեւեան.—Ալիշան 33
11. Սիպիլ.—Գումը. 37
*12. Վիքտոր Հիւկօ (Թրգմ. Ա. Փանոսեան.—Աչ Հարուստ-
ներուն 40
13. Բիեր Լօթի (Թրգմ. Եղիսէի Օտեան) Պատմւ կին. . 41
14. Հերպերթ Մ. Սփէնսր.—Հայաստանեայց Եկեղեցին . 46
15. Մեսրոպ Վրդ.—Մեր Եկեղեցին պատմական դեմը . 49
16. Մաղաքիա Արքեպ. Օրմանեան.—Հայաստանի ամբող-
ջական գործը. 53
*17. Լամարթին (Թրգմ. Ա. Փանոսեան).—Փերեզակին դա-
գաղը 57
18. Լ. Թոլստոյ.—Հայրը և զաւակները 58
19. Ա. Ա.—Ձմեռնային առաւօտը 62
*20. Ալ. Գաստէրեան —Մի՛ վհատիր. 65
21. Հենրիկ Սենքիէվիչ.—Անպատճառները . . . 67
22. Տիկին Սրուանդա Մկօճիկ.—Չմիտծին . . . 71
23. * * * .—Չմիտծնի Տաճարը 76
24. Տիկին Սրուանդա Մկօճիկ.—Աղաւնին . . . 80
25. Ա. Միսիրեանեան.—Աղաւնոյ գազաթը . . . 83
*26. Սիպիլ.—Տեսիլքներ 86
27. Էրքման Փանդզեան.—Կորուած արեւորդիները . 88
28. Սեդիմի.—Ճշմարիտ թռչունը 92
29. Արշակ Զօպանեան.—Տիկին Սէվրին 95
30. Զաքէր Բոյաճեան.—Աղճատը կը սաւառնէր. . . 99
*31. Ալպաքա.—Երազուած աշխարհը. 103
32. Ա. Ա.—Մկրտիչ Սանասարեան 105
33. Ստ. Մալխասեանց.—Եբրէացոց վարժարանը . . 109
*34. Սիպիլ Բրիտօմ.—Երազ մը. 114
35. Տոխր Մարտլի.—Կեանքի պատուհասները . . 115
36. Ճկյան Պրայս.—Կատարած 117
37. Ալնի Պոզլիր.—Խոչընդոտը 121
*38. Պետրոս Դուրեան.—Իմ մահը 125
39. * * * .—Աշխատասէրները 127
40. Ա. Ա.—Հաճելագործուհի Երասեան 130

(*) Աստղանիշ կրող հատուածները ոսկեզօծ են:

41. Յովսէփ.—Յաչողելու արուեստը 134
42. Յովսեփ Եուսուֆեան.—Մարդկային ուղեղը . . 137
*43. Բօլ Մարթի (Թրգմ. Ա. Փանոսեան).—Գեղջուկին Տա-
ըսատութիւնը 139
44. Հերպերթ Սփենսըր.—Գիտութեան Տուճոյքը . . 141
45. Ժօռժ Քլեմանսօ.—Հանքարդիւնը 144
46. Ա. Ա.—Կանոնը. 148
*47. Արշակ Չօպանեանի.—Մօրս. 150
48. Խրիմեան Հայրիկ.—Տուն և ընտանիք. . . . 152
49. Հ. Ս. Երեմեան.—Խրիմեան Լուսիկ 156
50. Չիրուհի.—Վարպետ 162
*51. Վիքտոր Հիւկօ (Թրգմ. Մ. Նուպարեան) .— Մահիկը . 168
52. Գեորգ Վ. Ալպանեան.—Դաշտագործին 170
53. Տիկին Լ. Պրունիճիկ.— Տղոց ճիչը 174
54. Գրիգոր Չօհրապ.—Երգը 175
55. Կոմիտաս վրդ.—Գիւղացին եւ երգը 179
56. Յոհն. Ալիխանեանի.—Երգերուն յուշքերը . . . 183
*57. Դանիէլ Վարուժան.— Հայր, օրհնէ՛ 187
58. Ռաֆֆի.—Խաչագողը. 188
59. Ե. Մեհիկ.—Խղճմտանքը 192
60. Ա. Ահարոնեան.—Հոլքը 194
61. Ռուբն Պարթեւեան.—Սովը 200
62. Տոքթ. Պօղոս Տօլօքեան.—Յաւերժականութիւնը. . . 203
63. Ռուբէն Զարդարեան.—Բռնաւորին հէք ունքը . . 207
*64. Մկրտիչ Ահարեան.—Նախատօնակը 211
65. Սերվանտէս.—Տօն Քիշօթի խրատները . . . 213
66. Գեորգ Նաշիկեանի.—Արեւածագ 215
67. Ալտրէ Հարպան.—Ընութեան ծոցը 219
*68. Միհրդատ Եսայեանցից.—Վարդը Ջուրին . . . 221
*69. Վահան Թէքէեան.—Վարդադաշտ 223
70. Մուշեղ Եսայեանցից.—Ջուտիկը 226
71. Միհրան Զերուբ.—Հրեշտը 230
72. Տիտրօ.—Չինուորը և արուեստասէրը . . . 233
*73. Շուշանիկ Կուրղինեան.—Սերմը 236
74. Արտուհի Տիւսապ.—Փոխարկիչը 237
75. Ծերենց.—Անտէրտան Տաճարին մէջ 240
*76. Ստոլ Շարճանեան.—Նշանաքարն իր երջոյկը . . . 246
77. Տոքթ. Վահրամ Թորգոմեան.—Ազուիթա . . . 249
78. Դարեգին Նժդեհ. Ստուանձտեանց.—Յիշատակ . . 253
*79. Վահրամ Սիամանեան.—Հայրենի յիշատակ . . . 257
80. Ռուբէն Զարդարեան.—Բնէր Բնչեա. . . . 259
81. Դանիս Ալիշրեանեան.—Գիտուած Չկայ . . . 263
82. Գրիգոր Օտեան.—Աղօթքը 266
83. Տիգրան Կամսարականի.—Ձու «Հայր մեր»ը . . 269
*84. Վահան Տպլկեանի.—Անհատութիւնը 272
85. Նիկս Տիմիրճիպաշեան.—Ձուն քաղեպաշտութիւնը . 273

86. Ա. Ա.—Եեղումները 277
87. Ա. Իսահակեան.—Ձէնիկ խան 280
*88. Urs. Յարութիւնեան.—Սպրեցուն վրայէն . . . 283
89. Արեւեան Հայկունի.—Հոյը սէտք է փոխուի . . 285
90 Ա. Ա.—Յանէկի Իմմիրեանց 288
91. Ռուբեն Որբերեան.—Տնակս 291
92. Լեւոն Բաշալեան.—Հայրենի Տունը 294
93. Երուանդ Օտեան.—Սլրին 298
*94. Խորեն Արք. Եսր-Պէյ.—Հոլվիկ Տայրենի . . . 302
95. Ա. Ա.—Պօղոս Օտեան 304
96. Բոֆ. Յակոբոս Ճէճիզեան.—Բարոյական մխնոլորտը . 308
*97. Մ. Պէշիկրաշլեան.—Չեն երջանիկ 312
98. Գագիկ Օզանեան.—Մխիթարեանները . . . 314
99. Մօնթա Պաոեա.—Աշխատանոց մը 322
100. Յակոբ Գուրգեն.—Նոհատպետական ընտանիքը . . 325
*101. Լէոէ Հօ.—Երկու քնակրոնները 330
102. Զիֆրի-Սաուաֆ.—Երջանականները 332
103. Յ. Սրուանդեան.—Ընտանիքին ծերը. . . . 334
*104. Կ. Սոհիլեան.—Ինչպէ՞ս կ'ապրէինք 338
105. Գրիգոր Զոհրապեան.—Հայուն Տայրենիքը. . . 340
106. Ռուսիներան.—Իրաւունք և արդար. . . . 344
*107. Սվքաս Շահազիզ.—Հայրենի աշխարհ . . . 347
108. Արր. Տէր-Յակոբեան.—Տոքթ. Համլին . . . 349
109. Ա. Շահէնեան.—Մեր արդարամտութիւնը . . . 356
*110. Տր Լաւիքրնիւսֆ (Թրգմ. Ա. Փանոսեան).—Օրհներգ . 359
111. Մուշեղ Եսայեան.—Անհատը և ազգը 360
112. Տոքթ. Յ. Տէր Ստեփանեան.—Պայքարն Վենետիկի մէջ . 364
*113. Վիքտորիա Հուկոյր (թրգմ. Հ. Արեւի Ղազիկեան(.—
Հայկական Զաւխկ 368
114. Գեղամ. — Խաչը 370
115. Զարդիր Շահնուկեան.—Վերադարձը 373
116. Մահմուտ Կուրճի.—Մրկատաւին երգը . . . 377
*117. Յ. Սերկեան.—Հոգի երգերգիկները 380
118. Յակոբ Պարոնեան.—Կրնայ և շուն 382
119. Ներսէս Եպիսկ. Դանիելեան.—Վշտին պերեցկութիւնը 386
*120. Մհասք Մեծ Տհնց.—Հիւղը 389
121. Շիրխանզու — Բուժանոցում 391
*122. Յոյի Թումանեան.—Կարօտ 395
123. Զարուհի Գազիվեարեան.—Կին մը 397
124. Ա. Ա.— Մելքոն խան 401
125. Լեո.—Խոչտուր Աբդուլեան 408
126. Մ. Մահտեան.—Անցեալը 412
*127. Յ. Գ. Մուրատեան.—Երգ խոպանութեան . . . 415
128. Գեղամ.—Հոգւոյ թութ 416
129. Եր. Տէր-Անդրեասեան.—Արուեստը և Տանդուխտիւնը . 419
130. Միքայէլ Կիւրճեան.—Ազատութիւն 423

131. Շ. Շաւարշ.—Ինքերին պաշտամունքը . . . 424
132. Վահան Յարութիւնեան.—Նորատի երկրագործը . 428
133. Շահարեան.—Աղջի իրիկունը 431
*134. Դանիէլ Վարուժան.—Հիւանդ է 434
135. Տիրան Բեհկեան.—«Խօսակցել»ը 437
136. Նիկողոս Զօրայեան.—Ընկերութիւն 440
*137. Լեւոն Սեդրակեան.— Ծով 343
138. Եր. Սրմաքէշխանլեան.—Յակոբ Պապիկեան . . 445
*139. Մ. Յովհաննիսեան.—Հաց տուէք 449
140. Հրանդ.—Օտեան տարագիր 450
*141. Թոմաս Թէրզեան.—Իմ կեանքը 457
142. Յ. Գ. Գրիգորեան.—Կրթութեան վառարան մը . 459
*143. Հրանդ Ասատուր.—Բոյնէն հեռու 463
144. Ստ. Պալասանեան.—Ծուռահայերը 464
145. Տրդատ Եսայեան. Պաչեան.—Անմոռանալի Յիշատակ . 472
146. Արիւր Արիւրեան.—Տատեաններըը . . . 475
147. Թլկատինցիի.—Գիւղական ճաշը 479
148. Բարգիի եսայեան.—Անի 482
149. Ստեփան Ոսկան.—Մեր թերութիւնները . . . 487
*150. Ա. Յարութիւնեան.—Աղօթք 491
151. Ժան Ֆինօ.—Արհամարհուած գանձը. . . . 492

ՅԱՆԿ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ

Աբովեան՝ էջ 408, *Ագուլթա* 249, *Ալէն* 48, *Ալիշան* 32, 33, *Ամիքսանեան* (*Յ.*) 186, *Ահարոնեան* 199, *Ազանուր*, 369, *Աճէմեան* (*Մ.*) 212, *Այտընեան* 320, *Անապիս* 104, *Անդրէասեան* (*Գ.*) 265, *Ասատուր* (*Հ.*) 464, *Ասլանեան* (*Գէորգ վրդ.*) 173, *Արփիարեան* (*Ա.*) 478, *Աւգերեան* (*Հ, Յարութիւն*) 368։

Բաբգէն Եպիսկ. 487, *Բագրատունի* (*Հ. Ազգէն*) 319, *Բալիսի* (*Պ.*) 134, *Բաշալեան* 297, *Բաշինջաղեան* 218, *Բասգալ* 130, *Բիթ* (*Մր.*) 355։

Գալանճեան 18, *Գալէմքեարեան* (*Զարուհի*) 400, *Գամառ-Քաթիպա* 14, *Գեղամ* 419, *Գիսակ* 372, *Գուրգէն* 329, *Գրիգորեան* (*Բրօֆ.*) 462։

Դանիէլեան (*Ներսէս Եպիսկ.*) 388, *Դէոկղիտիանոս* 55, *Դուրեան* (*Եղիշէ Եպիսկ.*) 5, *Դուրեան* (*Պ.*) 126։

Եարճանեան 248, *Եզեանց* 407, *Եղիշէ* 14, *Եուսուֆեան* (*Յ.*) 139, *Եսայեան* (*Զապէլ*) 102, *Երամեան* (*Հ.*) 130, *Երեմեան* (*Հ. Սիմոն*) 161։

Զարդարեան (*Ր.*) 210, *Զարպհանէլեան* 320, *Զաքարիա* 211, *Զուլա* 494, *Զօհրապ* 178, *Զօրայեան* 442։

Թէոդոս (*Մեծն*) 226, *Թէրլեան* 458, *Թէքէեան* 225, *Թլկատինցին* 481, *Թորգոմեան* (*Տաքթ.*) 252, *Թումանեան* 396, *Թալքաթ* 61։

Ժան տ'Արք 98։

Իզմիրեանց (*Յ.*) 288, *Ինճիճեան* 319, *Իսահակեան* 283։

Լապարեաննեըը 113, *Լամարթին* 58, *Լէրմի Հօ* 321, *Լէօ* 9, *Լօրդ* 45, *Լօրդս-Մէլքօֆ* 405։

Խաչատուր վրդ. Կեսարացի 160, *Խապայեան* (*Կթղկս.*) 377, *Խորենացի* 23, *Խրիմեան* 155, 156։

Ծալեան (*Մ.*) 355, *Ծատուրեան* 66, *Ծերենց* 245։

Կամսարական 271, *Կիւրճեան* (*Մ.*) 423, *Կլատստոն* 117, *Կոստաս վրդ.* 182, *Կոստանդիանոս* (*Մեծն*) 55, *Կոլքի* 379; *Կուրդինեան* 236, *Կըլնիէ* 2։

Հալախս (*Ա.*) 221, *Համլին* 349, *Հայկունի* (*Ա.*) 287, *Հիւկօ* 41, *Հիւսմիւլ* (*Հ. Եդ.*) 319, *Հլանդ* 456։

Ղափկեան (*Հ. Ազգէն*) 370։

Ճէճիզեան 311, *Ճէյմս Պրայս* 120, *Ճէնկիզ Խան* 282։

Մալէզեան 273, *Մալխասեանց* (*Ստ.*) 23, *Մամուրեան* 414, *Մաո* (*բրօֆ.*) 486, *Տիկ. Մատակեան* 397, *Մարթի* 141, *Մելքոն Խան*

401, *Մեծարենց* 391, *Մենիկ* (Ե.) 194, *Մէօնիկ* (*Տիկին Ս.*) 75, *Մխոհաա փաշա* 454, *Միրզայեան Մանուկ աղէյ* 406, *Մխիթար* 318, *Մխիթարեան* (*Ս.*) 86, *Մովսէս Կիթվկս.* 79, *Մուշեղ Նախկ.* 229, *Մրմըրեան* 416։

Յարութիւնեան (*Ս.*) 285, *Յարութիւնեան* (*Վ.*) 430, *Յովհաննէսեան* (*Մ.*) 449։

Նաթուզօրմոսար 209, *Նալբանդեանց* 222, *Նարեկացի* 28, *Նարոյեան* (*Հ. Մեսրոպ*) 52, *Նար-Դէյ* 303, *Ներսէս Ե.* 112, *Նուրպարեան* 170։

Շահնազիլ 349, *Շահսուր* (*Շ.*) 427, *Շաքարեան* 434, *Շալեան* 359, *Շիրվանզատէ* 394, *Շնորհալի* 29։

Ոսկան (*Ս.*) 490, *Ոսկերեան* 293։

Չամչեան 319, *Չերսալ* 232, *Չիլինկիրեան* (*Գ.*) 343, *Չիթուն*, 167, *Չինչէ-Սարգսի* 334, *Չօպանեան* 28։

Պալասանեան 470, *Պալեան* (*Գ.*) 308, *Պալեան* (*Նախկ.*) 475, *Պալատասարեան* 462, *Պայրըն*, 364, *Պասկիեան* (*Յ.*) 445, *Պաուէս* 325, *Պաղտեւեան* 36, *Պարոնեան* 385, *Պետրոս* (*Մեծն*) 406, *Պէրպանթ* 124, *Պէշիկթաշլեան* 313, *Ռ. Պէրպէրեան* 12, *Պրօսնիկ* 175։

Ռուսինեան 346։

Սանասարեան (*Մ.*) 105, *Սբէնսեր* 144, *Սեթեան* 382, *Սեղբոսեան* 444, *Սէնքիէվիչ* 70, *Սէվրէն* 94, 95, *Սթամպօլեան* 337, *Սէրվանթէս* 215, *Սիմէոն Ծերունի* 297, *Սիպիլ* 39, *Սիւլի Փրիւտոմ* 114, *Սոլիկեան* 340, *Սուլթ Մուրատը* 116, *Սվաճեան* (*Վ.*) 258, *Սրբուհի Դուսապ* 401, *Սրմաքեշխանլեան* 448, *Սրուանձտեանց* 256։

Վարուժան (*Դ.*) 188։

Տաշեան 320, *Տատեան* (*Յ.*) 478, *Տէմիրճիպաշեան* 277, *Անթէբասեան* (*Ե.*) 422, *Տէր-Յակոբեան* (*Ա.*) 354, *Տէր-Սահակեան* (*Յ.*) 367, *Տիտրօ* 235, *Տիւսապ* (*Ս.*) 250։

Րաֆֆի 191։

Փանոսեան (*Ա.*) 2, *Փափազեան* (*Վ.*) 92։

Քեչէկեան 439, *Քիւրտ* 259, *Քէմանաօ* 147, *Քոլօնեան* 206։

Օգանեան 321, *Օտեան* (*Դ.*) 268, *Օտեան* (*Ե.*) 301, *Օտեան* (*Օր. Նէվիմէ*) 45, (*Օտեան* (*Պ.*) 304, *Օրմանեան* 56։

Ֆինգիքա (*Պօղոս*) 279, *Ֆինօ* (*Ժան*) 495, *Ֆրանս* (*Ա.*) 494, *Ֆօնսկրիվ* 137։

ՑԱՆԿ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ալպեան պատուդան 86, *Ակադեմիա* 179, *Ակուի* 82, *Աղթամար* 168, *Անահիտ*, 243, *Աշուղներ* 29, *Աշխիշատ* 160, *Ասողիկ* 228, *Ալբեհուտ* 252, *Ալմաշ* 486, *Ամասիա* 304, *Ամասիէտ* 258, *Արտաշատ* 56։

Բուսաբանական պարտէզ 102։

Գայլամաղուձին 57, *Գեղօն* 27, *Գէորգ* (*Ս.*) *Մոնաս*, 218, *Գէորգեան ձեմարան* 75։

ար (*Ե.*) 18։

Եղեսիոյ Վարդը 31, *Երիկա* 56, *Երուսաղէմի տաճարը* 210։

Էջմիածին 79, *Էջմիածնայ քարերը* 52։

Թոյտուսին (*կրօնական*) 48։

Լացող կիներ 247, *Լէվխաթան* 70, *Լուսաւորչի տունը* 75, *Լօռի* 396։

Խաչատուր 190, *Խաչքար* 255։

Կոթողիկէ 79, *Կարապետ* (*Ս.*) *վանք* 167, *Կիկոս* 147։

1860ի սերունդը 455, *Հայոց Հաղարապետ* 9, *Հնդեւրոպական լեզուներ* 17։

Ղազար (*Ս.*) 36։

Մասիսի գագաթը 85, *Մարդկայնականութիւն* 17, *Մեկենաս* 108, *Մխիթարեանները* 314. *Մօն Պլան* 83։

Յակոբայ (*Ս.*) *Վանք* 82, *Յոգեվառն* 108։

Նախապատմութիւնները (*Տալ*) 23, *Նահապետ* 36, *Նոյան* 179,) *վանք* 166։

Ողիմպոս 39։

Ռուսահայ գրականութիւն 471։

Սեռապիը 22, *Սկեպտութիւն* 98։

Վահագն 244, *Վարդգէս* 225, *Վեհապետ* 79։

Րուբէք 112։

Փարիսեցի 39, «*Փրո-Արմենիա*» 262։

Քանաքեռ 411, *Քուրմ* 244։

Օշական 5։

ԳՐԱՏՈՒՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳԼԼԸՃԵԱՆ
ԳՐԱՎԱՃԱՌ-ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
Կ. Պոլիս Ջագմագճըլար թիւ 25

ՄԱՄՄԱՈՑ ՏԱԿ Է
ՆԵՐԿԱՅ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑԻՆ
ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՄԱՍԸ
ՀԱՅ ՄԻՏՔ

(ԹՐՔԱՀԱՅ ԵՒ ...ԱՍԱՒՈՐ)

Կազմեց՝ ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

Պատմութիւն Թրքաստոյ և Ռուսահոյ աշխարհին գըրականութեան ✻ Մատենախօսութիւն ✻ Ընտիր նկատուներ հոյ և օտար նկարիչներէ ✻ Լուսանկարներ ✻ Լաւագոյն գրական հատուածներ, գրական տեսերու քննադատութեանց և գրագիտական ծանօթութիւններով ու մեկնութիւններով ✻ Վերնագրական գնահատութիւն նշանաբանեալ գրոց ✻

Փառաւոր հատոր չափի տպագրութեամբ

Աւելի քան 600 էջ

→ ԳԻՆ 12 ½ ՂՐՇ. ←

BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE FRANCE
3 7513 02061107 4